

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény

2

ELYBEN
OLVASHATÓ

A FORRÁSOK BÚVÖLETÉBEN

Ünnepi tanulmányok
Katona Tamás 75. születésnapjára

A források bűvöletében

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

HELYBEN
OLVASHATÓ

X 55793

A források bűvöletében

Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára

Szerkesztették
Hermann Róbert
Zakar Péter

BELVEDERE
Szeged, 2007

A kötet megjelenését támogatták

Balassi Intézet
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja
Nemzeti Évfordulók Titkársága
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Csongrád Megyei Közgyűlés
SZTE Polgáriért Alapítvány

2007 Batthyány
— emlékező —

A borítón: A pozsonyi országgyűlés küldöttségének indulása.
Magyar Országos Levéltár, R52 Történelmi események
és személyek képes ábrázolásai. II/4.

Borítóterv
MAJZIK ANDREA

Katona Tamás bibliográfiáját összeállította
BALOG ÉVA

ISBN 978-963-9573-39-0

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000613698

© Szerzők, 2007
© Belvedere Meridionale, 2007

X 557 93

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BALLA TIBOR: Közös hadsereg kontra honvédség, avagy a birodalmi érdek elsőbbsége. Ferenc József magyar katonái a dualizmus korában	11
CSIKÁNY TAMÁS: Baj van Köpecen!.....	35
CSORBA GYÖRGY: Egy török-magyar szövetség ajánlata 1849-ből	47
DÉR DEZSŐ: A kassai 20. honvédszászlóalj, avagy egy sikertelen alakulatszervezés története 1848–49-ben	61
ERDÖDY GÁBOR: Belgiumi radikális sajtóvélemények a magyarországi polgári forradalmi átalakulás kérdéseiről 1848-ban	87
GÁNGÓ GÁBOR: Vihar után. Szerkezet és kontextus Eötvös József Uralkodó eszméiben az 1848-as mozgalmak fényében	125
HAJAGOS JÓZSEF: A felső-tiszai hadtest élelmezési rendszere 1848. decemberétől 1849. március közepéig	145
HERMANN RÓBERT: A tizenhatodik aradi vértanú – Ludwig Hauk	169
HERNÁDY ZSOLT: A hadi parancsnok. Schweidel József tábornok pesti városparancsnoksága 1849-ben	199
KEDVES GYULA: Répásy Mihály honvéd tábornok a szabadságharc lovassága élén	221
KEMÉNY KRISZTIÁN: Adalékok az 1848-ban a frankfurti német nemzetgyűléshez küldött magyar követség történetéhez	247
KOVÁCS ISTVÁN: A Kolodziejski-család leghíresebb tagjai, avagy merénylet Bem tábornok ellen	261
KURUCZ GYÖRGY: Válogatás Festetics Tasziló központi birtokigazgatásának 1848. évi ügyirataiból és protocollumaiból.	277
- MARJANUCZ LÁSZLÓ: A törvényhatósági önkormányzat helyreállítása Szegeden	291
MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc reformkori leveleiből (1832–1848)	301
NAGY SÁNDOR: A szerb felkelés kirobbanása 1848 kora nyarán – egy határőr vidéki katona-bürokrata szemével	329

PELYACH ISTVÁN: Batthyány Lajos gróf miniszterelnöki kinevezésének történetéhez	349
PETE LÁSZLÓ: A Frangepán-csapat	365
POLLMANN FERENC: Dualizmuskori honvédségünk vezérkari főnökeiről	389
REZNÁK ERZSÉBET: „A nemzet csak jogost akarjon...” Kossuth Lajos levele Bobory Károly országgyűlési képviselőhöz Ceglédre	395
ROSONCZY ILDIKÓ: Paszkevics és az orosz hadsereg 1831-ben lengyel földön ..	421
SÜLI ATTILA: A székely határvédzászlóaljak története	439
SZAKÁLY SÁNDOR: Egy katonai attasé felmentése és nyugállományba helyezése 1941-ben	459
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Vadonffy Bertalan instanciája a Magyarok Istenéhez. Az Elveszett Alkotmány kihagyott segélykérése	469
VIZI LÁSZLÓ TAMÁS: „Emelte a honfiai kegyelet”	475
ZAKAR PÉTER: Az aradi rendház 1848 –49. évi naplója	505
KATONA TAMÁS MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA (BALOG ÉVA).....	539

ELŐSZÓ

Katona Tamás az 1980-as években Szegeden oktató történészek között egészen sajátos helyet foglalt el. Az első előadásra többnyire öltönyben jött be, s mindjárt azzal a szinte reménytelennek tűnő feladattal birkózott meg, hogy 90 perc alatt összefoglalja a reformkor fontosabb eseményeit. Következő óráján már a pesti forradalom és az utolsó rendi országgyűlés eseményeit elemezte, hogy azután hamarosan Damjanich nagy kulacsáról, Görgei Artúr katonai pályájáról, a szabadságharc megannyi ütközetéről és csatájáról meséljen hallgatóinak. Utolérhetetlenül jó előadó volt, stílusával, felkészültségével történész hallgatók tucatjait nyerte meg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatására.

Előadásainak alapját az a hosszú évtizedek óta folytatott forrásfeltáró tevékenység jelentette, amelynek során nemzedékek számára tette elérhetővé az általa kutatott korszak meghatározó személyiségeinek visszaemlékezéseit (Vukovics Sebő, Klapka György, Görgei Artúr), illetve levéltári forrásait. A történészek közötti vitákban éppen úgy, mint a hallgatók oktatásában a forrásoknak szánta a főszerepet. Egyik sikeres, több kiadást megért válogatása, a Kossuth Lajos megnyilatkozásaiból összeállított „Írások és beszédek 1848–1849-ből” előszavában így fogalmazott: „Kossuthról sokat olvasunk, Kossuthról szinte semmit... Nem csoda tehát, ha róla való képünk megmerevedett, körülbelül olyan hősi pózban, amilyen Kossuth a minden vidéki városunkban megtalálható szobrokon, és amilyen az életben sohasem volt. A róla szóló irodalom évről évre szaporodik, de többnyire megelégszik azzal, hogy kalaplengetve tiszteletköröket fusson a hős szobra körül.”

Az 1940–1950-es évek fordulóján uralkodóvá vált történetiszemlélet képviselői az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetét a francia forradalom sémájának megfelelően politikai alapon próbálták meg értelmezni, szigorúan figyelembe véve a baloldaliság abszolút értéknek tekintett kritériumait. Eszerint amíg a vezetés balra tolódott, addig a szabadságharc is felfelé ívelt, amint azonban Kossuth elutasította egy baloldali fordulat lehetőségét, már nem maradt más hátra, mint a hanyatlás és a bukás. E konstrukció legnagyobb vesztese a szabadságharc hadtörténetének kutatása lett. Míg az 1960–1970-es években a politika-, gazdaság-, társadalom- és eszmetörténet terén finom elemzések tucatjai születtek, a hadtörténeti kutatás – kivéve Urbán Aladár munkáit – afféle mostohagyerek maradt.

Katona Tamás azonban nem fogadta el ezt a sematikus modellt, már csak azért sem, mert a hanyatlás ebben a konstrukcióban a dicsőséges tavaszi had-

járáttal kezdődött. Elsők között hívta fel arra a figyelmet, hogy 1848–49-ben Magyarországon reguláris hadseregek folytattak egymás ellen küzdelmet Magyarországon, így a politikatörténet mellett a korszak feldolgozása során a hadtörténet szempontjaira is nagy figyelmet kell fordítanunk. A szabadságharc hadseregét bemutató kötet bevezetésében világosan megfogalmazta ezzel kapcsolatos véleményét.

„Bármilyen izgalmas legyen is 1848–1849 politikai története, az országgyűléseken és népgyűléseken folyó sokszor szenvedélyes vita, a szabadságharc 1848 szeptembere után mégis elsősorban háború volt, és alighanem több múlt az utolsó székely honvéd szuronyán, az utolsó jászkun közhuszár kardja élén mint a legszenvedelmesebb vagy leghatásosabb szónoklaton. És a kor igazi megelevenítéséhez éppen azokat kell első sorban megjelenítenünk, akik ennek a függetlenségi küzdelemnek a legtöbb terhét viselték.”

Az aradi vértanúk perét bemutató, három és fél kiadást megért dokumentumkötete valóságos historiográfiai fordulópontot jelzett a szabadságharc hadtörténetének kutatásában. A korábban jobbra egységes csoportnak tekintett vértanúk egyéni életpályájának és perének bemutatása révén ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen keveset is tudunk a szabadságharc katonai főszereplőiről, s hogy e szűk, noha reprezentatív csoport tagjai is mennyire eltérő politikai meggyőződésű, jellemű és katonai teljesítményű személyek voltak. E kötet lényegében meg is cáfolta a magyar marxista történetítrás egyik kedvenc, a szakma egykori diktátornője, Andics Erzsébet által képviselt tételét, amely szerint az osztrákok előtti fegyverletétel 1849 augusztusában kedvezőbb esélyekkel kecsegtetett, mint az oroszok előtti kapituláció.

Katona Tamás forráskiadásai döntően járultak hozzá ahhoz, hogy ma a magyar társadalom nem az 1950-es évek romantikus partizán regényeinek, vagy a 19. század romantikus-nacionalista történészeinek felfogásában tekint Görgei Artúr tábornokra. Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanyagukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így Klapka és Görgei emlékiratainak kiadásában bebizonyította, hogy Görgei – ellentétben a korábban uralkodó felfogással – 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmisséget a kormánynak. „Csupán” az történt, hogy a szegedi összpontosítási határozatot tudatós Kossuth-levéli kézhezvétele előtt írott, s a komáromi összpontosítás szellemében nyilatkozó június 30-i, 939. iktatószámú levele később került Kossuth kezébe, mint a szintén június 30-án írott, 940. iktatószámú, a szegedi összpontosítási határozatnak történő engedelmeskedést

tudató levél. Kossuth nem vizsgálta meg a levelek iktatószámát, hanem az elsőként írott, de másodikként kapott levélben foglaltakat a másodikként írott, de elsőként kapott levélben foglaltak visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. Katona e kötetekben tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar főserég Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főserég Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölényrel rendelkezett. (A budai ostrom indoklását megkérdőjelező történetések ezzel az érveléssel azóta is képtelenek szembenézni).

Hozzáteendő, hogy Katona Tamás nem csupán kedvenc korszaka forrásainak kiadásában játszott kiemelkedő szerepet. Évtizedekig egyik szerkesztője volt az Európa Könyvkiadó „Bibliotheca Historica”, illetve „Pro Memoria” című sorozatainak, amelyekben több tucat fontos magyar történelmi forrás vagy forrásgyűjtemény vált eredetiben vagy fordításban hozzáférhetővé a nagyközönség számára. E munkában olyan nagyságokkal dolgozott együtt, mint Szűcs Jenő, Szakály Ferenc, Klaniczay Tibor vagy Stoll Béla.

A Görgei-kérdés történetét feldolgozó monográfia szerzője, Kosáry Domokos is kiemelte Katona Tamás szakszerű forráskiadó tevékenységét, amely alapos bevezetésekkel és szakszerű jegyzetapparátussal segítette a történettudomány e sokat vitatott kérdésében a tájékozódást. Erre a munkára alapozva sürgette Katona Tamás az 1980-as években, hogy ideje „való hibái és érdemei szerint megítélnünk” a tehetséges és eredményes tábornok katonai teljesítményét.

Az egyetemi oktató munkájának kellemetlen velejárója a vizsgáztatás, ami ellen a hallgatók már 1848-ban is tiltakoztak. Katona Tamás e téren is egyéniség volt. Nem követelt sokat a kollokviumokon, néhány feldolgozás és forráskiadvány ismeretét előírta, de aztán a vizsgán nagy meglepetésünkre mindenki arról a kérdésről beszélhetett, amit választott. A Tanár Úr engedékenysége fölötti örömről azonban korai volt. Mindenkivel részletesen és alaposan körüljárta a választott témát. Az adott helyzetben is biztos volt benne, hogy az általa oktatott korszak szépsége minden különösebb erőlködés nélkül magával ragadja az embert.

Nem is kellett csalódnia. Mindig rengeteg szakdolgozó vette körül, akiket a legmesszemenőbb támogatásban részesített. (E kötet szerkesztői is közéjük tartoznak.) Számtalan ötlete volt, hiszen publikációi során tömegesen került szembe olyan problémákkal, amelyeknek érdemes lett volna a végére járni. Ő volt az, aki megismertette tanítványait a levéltárak világával, ezzel a gyakorlatban is igazolva, hogy a közvélekedéssel szemben 1848–49 történetében is még számos, tisztázásra váró probléma akad.

Katona Tamás-kitűnő szervező volt, aki mind szakdolgozóival, mind kollégáival remek viszonyt alakított ki. Várbeli lakásán rendszeresen találkoztak az adott korszak kutatói, hogy egy-két pohár pezsgő mellett elbeszélgessenek az aktuális kérdésekről. Ezen összejöveteleken szakdolgozói is választ kaptak kérdéseikre. De e beszélgetések során mindannyiszor bámulattal adóztunk széleskörű tájékozottságának, a polihisztorokra jellemző műveltségének. Katona egyaránt otthonosan mozog a zene- és a művészettörténet kérdéseiben, a néprajz tudományában vagy a magyar filmtörténet időszakában.

A fiatalabb történész generáció képviselői közül sokan az ő tanítványai, igazi iskolateremtő egyéniség, aki visszavonhatatlanul rányomta bélyegét az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról alkotott képünkre. Barátai, kollégái, tanítványai, egykori szakdolgozói most ezzel a kötettel kívánnak tisztelni munkássága előtt.

Hermann Róbert – Zakar Péter

BALLA TIBOR

**KÖZÖS HADSEREG KONTRA HONVÉDSÉG,
AVAGY A BIRODALMI ÉRDEK ELSŐBBSÉGE
FERENC JÓZSEF MAGYAR KATONÁI
A DUALIZMUS KORÁBAN**

A Poroszországtól 1866-ban elszenvedett katonai vereség következtében a Habsburg-birodalomban gyökeres változtatásokat hajtottak végre a hadügyek terén, a folyamat egyúttal a belső politikai átrendeződést is siettetette. Az 1867-es kiegyezés eredményeként létrejött új államalakulat, az Osztrák-Magyar Monarchia a XIX. század második felében kiterjedése, lélekszáma és politikai súlya alapján Európa egyik vezető nagyhatalma volt.

A dualista állam hadügyének kereteit Magyarországon a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről alkotott XLI., és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó XLII. törvénycikk határozta meg, amelyeket Ferenc József 1868. december 5-én szentesített. (A birodalom Lajtán túli felében az 1868 Nr. 151., az 1869 Nr. 68. és az 1886 Nr. 90. törvények voltak ezek megfelelői.) Ezek a törvények – amelyeket tízévente meg kellett újítani – kisebb változtatásokkal érvényben maradtak egészen 1918-ig, de a Habsburg-monarchia két fele (a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok, más néven Ausztria, illetve a Magyar Szent Korona országai) közötti gyakori nézetkülönbségekre adtak okot.

Az uralkodó, mint legfelsőbb hadúr, fejedelmi joga maradt a birodalom fegyveres erejének vezénylete. A közös hadügyek egységes irányításáról (jellemző módon mindez Bécsből történt) a közös hadügyminiszter, a hadsereg főfelügyelője, az uralkodó katonai irodájának főnöke, a vezérkar főnöke, továbbá az egységes tábornoki kar gondoskodott. Az egyes fegyvernemek, szolgálati ágak irányítását főszemlélők végezték.

A véderőtörvény értelmében a Monarchia fegyveres ereje két haderőnemet foglalt magába. A szárazföldi haderő (szervezettség, kiképzettség, bevetettség, a fegyverzet szintje szerint) három fő részre – vonalra – oszlott. Gerincét a császári-királyi, majd 1889-től császári és királyi, vagy közös hadsereg alkotta, amely a birodalom egész területéről egészült ki, vezényleti nyelve német volt, a közös hadügyminiszter alárendeltségébe tartozott, katonai ügyeit főparancsnok irányította. Békeidőben keretrendszerben létezett, külső és belső

ellenség ellen bármikor rendelkezésre állt, mozgósítás és feltöltés után azonnal bevetették, benne minden fegyver- és csapatnem (gyalogság, lovasság, tábori és vartüzérség, műszaki, hadtáp, szállító és egészségügyi alakulatok) képviselve volt. Egy eljövendő háború megvívására elsősorban ez a hadsereg volt hivatva.¹

A másik haderőnemet alkotó császári (és) királyi haditengerészeti flotta még a rivális olaszhoz képest is gyengének számított, nagyobb támadó hadműveletek végrehajtására nem volt képes, csupán a birodalom nagy kiterjedésű adriai partvidékének hathatós védelmére szorítkozhatott.

A második vonalat a Magyarországról kiegészült magyar királyi honvédség, illetve az annak ellensúlyaként létrehozott, utánpótlását Ciszlajtániából nyerő császári-királyi Landwehr alkotta. Mindkettő saját honvédelmi miniszterének alárendeltségébe tartozott, élén főparancsnok állt, csupán gyalogos és lovascsapatokból alakult meg. A két honvédség kiegészítő szerepét hangsúlyozta, hogy békében csak kis létszámú keretek képezték csapataikat, kivételesen a belső rend fenntartására, háborúban a közös hadsereg támogatására és honvédelemre alkalmazhatták azokat. A kezdetben 82 gyalogzászlóaljat és 32 lovasszázadot számláló honvédséget² 1913-ban tüzérséggel látták el. A haderő egységes voltát is biztosította, hogy a honvédség és a hadsereg ugyanazon fegyvernemének szabályzatai, jelvényei, rendfokozati jelzései, fegyverzete és felszerelése megegyezett. A különbség a német, illetve a magyar és horvát szolgálati nyelvben, a ruházatban és az eskü szövegében volt. Ugyanakkor a Landwehrben – amely 1908-tól már tüzérséggel is rendelkezett – még a vezényleti nyelv és az eskü szövege is azonos volt a közös hadseregével.³

A harmadik vonalat a csupán háborúban létrehozandó és a veszteségek pótlására szolgáló magyar királyi népfelkelés, valamint az ennek megfelelő osztrák Landsturm képezte.⁴ Az első világháborút közvetlenül megelőző időszakra – kiképzésének, felszereltségének, harcértékének minőségi javulásával, a korábbi keretjelleg megszűnésével – a két honvédség előrerukkolt és bekebeült a haderő első vonalába, míg a népfelkelés a második vonalat alkotta.

---

¹ 1868. XL. törvénycikk a véderőről. In: Az 1868. évi honvédelmi törvények 3-8.

² Uo.

³ Wagner, Walter: Die k.(u.)k. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung. In: *Die Habsburgermonarchie* 1987. 418-419.

⁴ Berkó István, 1928. 29.

A MAGYAR ALAKULATOK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA A HADERŐBEN

1869-ben a 80 sorgealozredből 41; a 33 vadászászólalij közül 2; mind-egyik (szám szerint 14) huszárezred; a 13 ulánusezredből 2; a 12 tábori tüzér- ezred és 12 vartüzér zászlóalj közül 3-3; valamint 6 trén osztály egészült ki Magyarországi területéről, míg a műszaki és egészségügyi csapatokhoz a birodalom másik feléből származókkal vegyesen osztottak be magyarokat.⁵

Jelentős haderőn belüli szervezeti változásokkal járt a horvát-szlavón és bán-sági határőrvidék felszámolása, melyet gróf Andrássy Gyula magyar miniszterelnök kezdeményezett az uralkodónál az 1869. augusztus 13-i közös minisztertanácsban. Azt 1871 augusztusában kezdték el, fokozatosan hajtották végre, Horvátországban 1873 őszén, teljesen 1881. augusztus 1-jén fejezték be.⁶

A feloszlott horvát-szlavón határőrvidék területéről 6 új császári és királyi gyalogezredet (16., 29., 43., 70., 78., 79.) állítottak fel, ezen kívül a magyarországi kiegészítésű csapatok 1873 őszén még két huszárezreddel (15., 16.) gyarapodtak.⁷

Nemcsak a közös hadsereg, hanem a honvédség csapatai is szaporodtak: 1872-ben négy (83-86.), 1873-ban hat (87-92.) új honvédszászlóaljat alakítottak meg a területről.⁸

A magyar állítású ezredek zömét (az 1880-as évektől 80 százalékát, később még többet) Magyarországon állomásoztatták. Ugyanakkor egyetlen osztrák ezred sem tartózkodott magyar területen.⁹ A birodalom területén 1883-tól létező 15, majd 1909-től 16 hadtest közül hat a Magyar Korona országaiban állomásozott, csapatai onnan is egészültek ki.

Leglátványosabban a magyar királyi honvédség fejlődött, főleg az 1890-es évektől. Fejlesztése a századforduló után (pl. 1908-ban a géppuskás osztagok, 1912-13-ban a tüzérség felállításai) a közös hadseregével lépést tartva történt. 1914 júliusában a császári és királyi hadsereg 16 hadtestje közül hat, 33 gyaloghadosztálya közül 12, kilenc lovashadosztályából 4 rekrutálódott Magyar-

⁵ Kaiserlich königlicher Militär-Schematismus für 1869–1870. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, Jänner 1870. 270-679., Bati Berkó István: *A magyarság a régi hadseregben*. Bp., 1926. 53-54.

⁶ Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. Első kötet. Bp., 1910. 486-488., 500. Andrássy Gyula gróf (1823–1890): 1867–1871 között magyar miniszterelnök és honvédelmi miniszter, 1871-től 1879-ig közös külügyminiszter.

⁷ Die Habsburgermonarchie 1887, 417., 437.

⁸ Barczy Zoltán–Somogyi Győző: *Királyért és hazáért*. Bp., 1990. 23-24.

⁹ Galántai József, 1985. 107-108.

országról. Csapattestei közül összesen 47 gyalogezred és 8 tábori vadászászlóalj, 16 huszár- és 2 ulánusezred, 18 tábori ágyúezred, 6 tábori tarackos ezred, 4 lovas tüzérosztály, 6 nehéz tábori tarackos osztály, 5 hegyi tüzérezred, 2 vartüzérezred, 3 önálló vartüzéraszólalj, 6 árkászászlóalj, 3 utászászlóalj, 6 vonatosztály, 8 egészségügyi osztag nyerte kiegészítését az ország területéről. A felsoroltakon kívül a vasúti és a távíróezredhez, a légjáró- és a gépkocsizó-csapatokhoz szintén osztottak be magyar legénységet.

A honvédségnek ekkor 32 gyalogezrede, 10 huszárezrede, 8 tábori ágyúezrede, 1 lovas tüzérosztálya volt.¹⁰

Az egész szárazföldi haderő 49 gyalog- és 10 lovashadosztállyal (ebből 2 honvéd lovashadosztály, a magyar és az osztrák honvédségnél egyaránt 8-8 gyalogadosztály), 14 tábori (ebből 8 magyar királyi honvéd) és 3 hegyi tüzérdandárparancsnoksággal, 5 vartüzérdandárral rendelkezett a mobilizálás előtt.¹¹

A július végi mozgósítás után a Monarchia hadtestjeit 6 hadseregbe vonták össze, ez összesen 52 gyalog- és 11 lovashadosztályt jelentett, a haderő létszáma 3,2 millió főre rúgott.

MAGYAR LEGÉNYSÉG A FEGYVERES ERŐBEN

Az 1868-as véderőtörvény kimondta a 20. életévüket betöltött férfiak általános és személyes hadkötelezettségét, valamint azt, hogy a magyar újoncokat a közös hadsereg magyar egységeibe kell beosztani. A szolgálati kötelezettséget az első és második vonalban egyaránt 12 évben szabták meg. A hadseregben a 3 év aktív katonáskodást 7 év tartalékkállomány (ezen idő alatt legfeljebb háromszor hívhatták be a tartalékost néhány hetes fegyvergyakorlatra), majd utána még 2 év tartalékos honvéd szolgálat követte. A honvédségnél két év volt az aktív szolgálati idő¹², de az 1870-es években még sokan megúszhatták néhány hónapos tényleges katonáskodással. Mindezek a kor követelményei szerinti, nagy létszámú tömeghadsereg létrehozását célozták.

Az évenkénti sorozáson sorshúzással döntöttek az újoncok sorsáról. A legnagyobb számokat húzó a közös hadseregbe, vagy a két honvédséghez vonul-

---

¹⁰ Berkó István, 1926., 73.

¹¹ *A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.* I. kötet. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Bp., 1928. 207-209.; Sobicka, Oberstleutnant: *Gliederung und Entwicklung der Batterien der österreichisch-ungarischen Feld- und Gebirgsartillerie im Weltkriege 1914-1918.* Wien, 1920. 5.

¹² Az 1868. évi honvédelmi törvények 3-30.

tak be. Miután nem volt szükség arra, hogy minden 20. életévét betöltött férfit három évig fegyverben tartsanak, a hadseregben létrehozták a póttartalék intézményét. Ebbe a közepes számokat húzókat, továbbá a tanítókat, tanárokat, örökölt földbirtokok tulajdonosait és az egészségileg nem teljes értékű embereket osztották be, kiképzési idejük 1882 után csupán nyolc hét volt. A sorozáson legkisebb számokat húzókat 1886 után a népfelkelésbe sorolták be.¹³ Aki a sorozáson nem jelent meg, vagy alkalmatlannak találták, még a két következő évben sorra került.

A hadsereg évenkénti újoncjutalékát (amelyet a két törvényhozás évente megszavazott) a két országrész között mindig a népszámlálási eredmények alapján osztották fel, ezt 1868-ban 95.474 főben állapították meg. Magyarország általában az újoncok 41 százalékát adta, ez 1868-tól 39.339 fő volt¹⁴, az 1880-as népszámlálás alapján e kontingenst 39.552 főre módosították. Az újoncok közel 80 százaléka a császári és királyi hadseregbe, illetve a haditengerészethez vonult be, a többieket egyenlő arányban osztották szét a két honvédség között. A magyar királyi honvédség újoncainak száma kb. 20.000 fő volt.¹⁵

Az 1889. évi VI. törvénycikk (az új véderőtörvény) az állításkötelezettség határát 21 évre, a közös hadsereg évi újonclétszámát 103.100 főre emelte, amelyből Magyarország a közös hadsereg és haditengerészet számára 42.711 főt, a honvédség részére 12.500 újoncot állított ki.¹⁶ (A honvédség újonclétszámát 1890-ig nem határozták meg, azt évről-évre a honvédelmi miniszter állapította meg.)

Az 1912. évi XXX. törvény bevezette a két éves szolgálati időt, a változó népességi adatokat figyelembe véve a kontingenseket jelentősen megemelte. Így 1912-ben a császári és királyi hadsereg 159.500 – magyar területről 57.997 – újoncot, a honvédség 17.500 embert kapott.¹⁷ 1914-re az osztrák-magyar hadsereg éves újoncainak száma nem változott, viszont az 1914. évi X. törvénycikk szerint a Magyar Szent Korona országai a közös haderőbe 70.406, a honvédségnek pedig 25.000 főt adtak.¹⁸

A császári és királyi haditengerészethez csak az 1889-es véderőtörvény hatálybalépését követően kezdtek újoncokat sorozni Magyarországról. A hadiflot-

---

¹³ Deák István, 1993. 77.

¹⁴ 1869. évi I. tc. In: *A véderőről illetőleg a magyar királyi honvédségről szóló törvények 1867 – 1873.* Bp., 1874. 47.

¹⁵ Berkó István, 1926., 53-54.

¹⁶ Rendeleti Közlöny, 1890. 5.

¹⁷ Rendeleti Közlöny 1912. 236-237.

¹⁸ Rendeleti Közlöny 1914, 85-89.

tánál szolgáló magyarok aránya a századforduló után jelentősen nőtt. A magyar állampolgárságú legénység száma 1913-ban 4808 fő volt, (a haditengerészet legénységi állománya ebben az évben 17.689 főt tett ki), a tisztkarban 1913-ban összesen 1748-an teljesítettek szolgálatot, közülük 314 fő volt magyar. A magyarországi illetőségű haditengerészeti újoncok száma 1111 volt az utolsó békeévben, amely az összes újonclétszám (mintegy 5450 ember) 20,4 százalékát jelentette.¹⁹ Az 1868-tól az első világháború kitöréséig eltelt 46 év alatt Magyarországról 8 millió embert soroztak be katonának. Ebből négy és fél millió szolgált a közös hadseregben ténylegesen három, a haditengerészetnél négy évet, félmillió a honvédségben két évet. Hárommillió volt a nyolchetes kiképzés után szabad-ságolt póttartalékosok száma, ezek kétharmada a közös hadseregben, egyharmada a honvédségnél kapott kiképzést.²⁰

1883-tól a közös hadsereg ezredei az újoncokat pontosan meghatározott területről kapták, a parancsnokságok és csapatok elhelyezésénél is a területi elv érvényesült. A honvédség és az osztrák Landwehr alakulatai kezdettől fogva területi elven egészültek ki.²¹

A császári és királyi hadsereg kiegészítése céljából a birodalmat 1889-től 106 kerületre osztották. Az első világháború előtt már 112 kiegészítő kerület létezett, ebből 47 volt Magyarországon. Minden kerület általában egy gyalogezredet állított ki. A honvéd kiegészítő kerületek területileg 1912-ig elkülönültek a közös hadseregétől, azután egybeestek azokkal.²²

A Monarchia 51,4 millió népességéből Magyarország 1910-ben 20,9 millió fővel (40,6 %) bírt. A birodalom nemzetiségei közül a német után a második legnagyobb, a tízmilliós magyarság volt (aránya 19,6 %). Ugyanabban az évben a hadsereg (tényleges és tartalékos állományú) katonáinak 23,1 százaléka volt magyar, a németek után (25,2 %) a legnagyobb számban képviselték magukat. A lovasságnál aránytalanul sok magyar (az összes ott szolgáló katona több mint egyharmada) teljesített szolgálatot, ugyanakkor nagymértékben felülreprezentáltak (szintén egyharmados arány) voltak a vonatszolgálatnál. A magyar katonák közül legkevesebben a tábori vadászoknál (7,1 %) és a vartüzérségnél (13,6 %) szolgáltak.²³

A közös hadsereg békelétszáma 1868-ban mintegy 272.000 ember volt, hadiállományát 800.000 katona (ebből Magyarország 329.632 főt állított ki) al-

---

¹⁹ Magyarország az első világháborúban 243.

²⁰ Berkó István, 1926. 65.

²¹ Deák István, 1993, 79.

²² Galántai József, 1985, 110.

²³ Deák István, 1993, 25-26., 226.

kotta. A kiegyezés után egy évvel a hadsereg kilenctizedét adta a szárazföldi haderőnek, a fennmaradó részt a két honvédség alakulatai képezték.

1914 júliusában a Monarchia haderejének hétnyolcad része a közös hadseregben összpontosult. A szárazföldi haderő békelétszámába 36.000 tiszt és 414.000 főnyi legénység, összesen 450.000 ember tartozott. Az egész haderő hadiállományát 1,8 millió ember alkotta, ennek kb. 30 százalékát Magyarország állította ki.²⁴

A magyar királyi honvédség békeállományába 1869-70-ben 11.500 fő,²⁵ 1889-től 25.000 katona, 1914 nyarán pedig megközelítőleg 50.000 ember tartozott. Hadilétszáma a kezdeti 85.000-ről, több mint 200.000 főre nőtt.²⁶

A dunai birodalom kiképzett fegyvereseinek számát, hadicélokra fordított kiadásait, valamint hadseregének technikai fejlettségét tekintve alulmaradt főbb első világháborús ellenfeleivel szemben. E lemaradás elsősorban a birodalom gazdasági lehetőségeinek korlátozott voltából eredt.²⁷ Magyarországon a hadsereg fordított kiadások a GDP-hez viszonyítva 1913-ban 4,7 százalékot tettek ki. Az egy lakosra számított katonai kiadások a korabeli európai országok közül tehát itt voltak a legkisebbek. Ez annak köszönhető, hogy a hadsereg fenntartásának költségeit kétharmad részben a Monarchia másik fele fedezte.

A közös hadsereg fenntartási költségei (koronára átszámítva) 1869-ben 171 millióra, 1913-ban 910 millióra rúgtak, ehhez a magyar államháztartás kb. 60, illetőleg 250 millióval járult hozzá. A honvédségre fordított kiadások 1869-ben 12 millió, 1913-ban 111 millió koronát tettek ki.²⁸ Az osztrák-magyar hadsereg költségvetését, a rendelkezésre bocsátott pénz felhasználását a két országgyűlés a delegációkon keresztül ellenőrizte.

---

²⁴ Österreich – Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band. Unter der Leitung von Edmund Glaise-Horstenau. Wien, 1930. 80.

²⁵ Mikár Zsigmond szerk.: A magyar királyi honvédség schematismusa 1870. Pécs, 1870. 4.

²⁶ Papp Tibor: *Die königlich ungarische Landwehr* (Honvéd) 1868–1914. In: *Die Habsburgermonarchie* 1987. 655–657.

²⁷ 1911-ben a dunai birodalomban az újonckontingens az állításkötelezettek 13 százalékát tette ki, ugyanakkor ez az arány Németországban 22 %, Franciaországban 27 %, Olaszországban 15 %, Oroszországban 11 %. A költségvetési békeállomány az össznépeesség arányában a Monarchiában 0,7 % (400.000 fő), Németországban 1 % (600.000 fő), Franciaországban 1,5 % (600.000 fő), Olaszországban 0,8 % (275.000 fő), Oroszországban 0,9 % (1.100.000 fő). Ausztria-Magyarországon az egy főre jutó fegyverkezési költségek a legutolsó helyen álltak Európában, éves költségvetéséből csak 12 % jutott hadikiadásokra. In: Horsetzky, Adolf von: *Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge seit 1792*. Wien, 1913. 696–698.

²⁸ Katus László, 2000. 327–329.

MAGYAR KATONATISZTEK A KÖZÖS HADSEREGBEN ÉS A HONVÉDSÉGBEN

Ausztria-Magyarországon az egységes és nemzetek feletti hadsereg volt a legjelentősebb összetartó erő. Ezen belül a tisztikar volt az a testület, mely az összbirodalmi szellemet a leginkább megtestesítette. A tiszteket az uralkodóhoz és a Monarchiához fűződő töretlen hűség jellemezte.

1869-ben a magyarok aránya a hivatásos tisztikar egészében 20, a vezérkarban 19, a lovasságnál 37, a gyalogságnál 24, a vonatcsapatoknál 15 % volt. A hivatásos magyar tisztek aránya 1910-ben alig több mint 9 % (1914-ben meghaladta a 10 százalékot²⁹), míg a németeké 78,7 % volt. A magyar tartalékos tisztek eloszlása ugyanekkor a hadseregben 23,7 %, 1869-ben ennél csupán egy százalékkal volt kevesebb.³⁰ A vezérkarban a magyar tisztek aránya 1914-ben 18 % volt.

1868–1914 között a tiszti- és a tábornoki kar mintegy negyede került ki Magyarországról, a tisztek kb. 15 százaléka volt magyar. A német elem a tisztek sorában a dualizmus korában végig többségben volt. A magyarok aránya lassan növekedett és mindig a német tiszteké után következett. A közös ezredek magyar tisztjei annak következtében, hogy kiegészítő kerületük közelében állomásoztak, szorosabban kötődtek nemzetükhöz. Sőt, a magyarországi császári és királyi ezredek többségben lévő német tisztjei is megindultak egyfajta asszimiláció útján. Ezt bizonyítja, hogy az 1880-as évektől egyre többen megtanultak magyarul. 1887-ben az aktív tisztek 28 százaléka beszélte a magyar nyelvet.³¹

A közös hadseregbeli tisztek tekintélye nagyobb, szakképzettsége magasabb volt a két honvédségben szolgáló bajtársaikénál, ugyanakkor a második vonalban szavatolták számukra a gyorsabb előrelépést a ranglétrán. Az 1890-es években a honvédségnél a Ludovika Akadémiát végzett hadnagyból 9 év alatt lehetett százados, megelőzve a k.u.k. tisztek előléptetésének tempóját.³² (Ennek ellensúlyozására az előléptetések során a hadseregben a magyar származású tiszteket preferálták, továbbá kedvezőbb karrierlehetőségeket kínáltak számukra.) A hadseregben szolgáló magyarok feltehetőleg tehetségesebbek voltak és nagyobb hivatástudattal rendelkeztek azoknál, akik átmentek a kevésbé elismert honvédséghez. A birodalom vezetése szükségesnek ítélte, hogy jelentős számú magyar tiszt szolgáljon nemzetek feletti haderejében.³³

---

²⁹ Hajdu Tibor, 1999. 166.

³⁰ Deák István, 1993. 228-232.

³¹ Hajdu Tibor, 1999. 103., 164-166., 175., 267.

³² Hajdu Tibor, 1999. 104.

³³ Deák István, 1993. 234.

A hagyományos magyar követelést, hogy a Magyarországról sorozott ezredekben minél több magyar tiszt szolgáljon, az 1880-as évektől a hadvezetés maga is szorgalmazta, csupán csak az ezrednyelv ismerete miatt is. Azt viszont, hogy a magyar ezredekben *kizárólag* magyar honos tisztek legyenek, az uralkodó nem fogadta el, mivel ellenkezett hadserege egységéről vallott nézeteivel. Más lapra tartozik, hogy ehhez nem is állt volna elegendő magyar katonatiszt rendelkezésre.³⁴

A haderő tisztjeinek legfelsőbb szintű képzése a katonai akadémiákon (a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémián, a mödlingi Műszaki Katonai Akadémián, a budapesti Ludovika Akadémián, az 1912-től működő, az osztrák Landwehr számára utánpótlást nevelő bécsi Ferenc József Akadémián) folyt.³⁵

A vezérkar szakiskoláján, a bécsi Hadiiskolán évente 40-50 tiszt tanult, köztük 7-8 honvéd és 4-5 Landwehr tiszt. Az iskola elvégzése után ők vezérkari tisztek lettek. A honvédtiszteket felvételi vizsga nélkül vették fel, végzés után visszatértek a magyar honvédséghez.³⁶

A Hadiiskola hallgatóinak 1867-1887 között átlagosan 13 százaléka, 1888-1902 között 16,5 százaléka volt magyar származású.³⁷

A magyar növendékek egyenetlenül oszlottak meg a különböző katonaiskolákon. A bécsújhelyi Theresianumban régóta aránytalanul sok magyar tiszteket képeztek ki a lovasság számára, másrészt viszont a századfordulón nem voltak magyar nemzetiségűek a tüzérségi vagy más műszaki iskolákon.³⁸ A bécsújhelyi Katonai Akadémián 1872-ben a magyarok számaránya 14 %, a mödlingi Műszaki Katonai Akadémián 12 % volt. Ugyanakkor 1914-re ez az arány 17,7%-ra, illetve 21,5 %-ra módosult.³⁹ 1912-ben a honvéd tüzérség felállításának megkezdésével egyidejűleg a Ludovika Akadémián tüzérségi szakot indítottak. Egyúttal több magyar hallgatója lett a közös hadsereg tüzérségi és műszaki iskoláinak. A magyar tüzér és más műszaki tisztek száma is jelentősen emelkedett a világhégés előtti években.⁴⁰

---

³⁴ Hajdu Tibor, 1999. 179.

³⁵ Ságvári György, 1994. 212-213.

³⁶ Deák István, 1993. 144., Ságvári György, 1994. 212-213.

³⁷ Hajdu Tibor, 1999. 108.

³⁸ Deák István, 1993. 118-119.

³⁹ Hajdu Tibor, 1999. 167., 170.

⁴⁰ A honvéd tüzérség megszervezésének kérdéséhez lásd: Tibor Balla: Die Organisation der Honvedartillerie in den Jahren 1912–1914. In: Die k.u.k. Armee. Herausgegeben von Ferenc Glatz. Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Band 6. Bp., 1998. 75-78., továbbá Balla Tibor: A magyar királyi honvéd tüzérség, 1912–1914. I. és II. In: HK 1993/3. 18-45., ill. 1993/4. szám 43-75.

1867 és 1914 között Magyarországon békeidőben a nemességadományozások egynegyede jutott a tisztikarra. Az ország területén született tisztek 25-35 százaléka, a magyar anyanyelvű tisztek 42-43 százaléka származott nemesi családból.⁴¹

1896-ban a közös hadsereg egész tisztikarában a nemesek aránya 22 %, a gyalogságnál 14 %, míg a lovasságnál 58 % volt. Ezen belül a huszártisztek között volt a legmagasabb a nemesek aránya: 62 %.⁴²

A magyar honvédségben az eredetileg is nemesi címet birtokló tisztek hányada nagyobb volt, mint a közös hadseregben. 1869-ben az újonnan kinevezett törzstisztek háromnegyede volt nemes, arányuk 1881-re a felére csökkent.⁴³

A honvéd tisztikar a k.u.k. tisztikarhoz hasonlóan, középosztályi származású volt. Az 1890-es években a közös és honvéd tisztikar presztízse közötti, a korábbi két évtizedben meglévő nagy távolság jelentősen mérséklődött. A századforduló után már a honvédségben szolgált az aktív magyar származású tisztek fele, a császári és királyi alakulatokban szolgálatot teljesítők közül is sokan kérték áthelyezésüket a honvédséghez.

A tényleges honvédtisztek száma az 1870-es évek közepén ezer körül volt, csak 1889-ben haladta meg az 1200 főt. A századfordulós 2000-ról 1910-re, 2800-ra nőtt.⁴⁴

1868-ban az egyéves önkéntesi intézmény (amely fél éves képzéssel és fél éves csapatszolgálatlalt járt) meghonosításával háború esetére is biztosították a csapatok tartalékos tiszti szükségletét. Tartalékos tisztt olyasvalaki lehetett, aki elvégezte a rendeletben megjelölt középiskolák valamelyikét. Az egyéves önkéntesi tanfolyam sikeres elvégzésén túl igazolnia kellett, hogy megfelelő polgári állással és jövedelemmel rendelkezik. Az első világháború előtt a tartalékos tisztek főhadnagynál magasabb rendfokozatot általában nem érhettek el.⁴⁵ Az 1870-es évek végére ötezer, az 1880-as évek végére hétezer tartalékos tiszte volt a közös hadseregnek, vagyis ekkorra három aktív tisztre jutott egy tartalékos. A tartalékos tiszti vizsgán a magyarokkal szemben magas követelményeket állítottak, ezért kevesebb magyar tartalékos tisztt volt, mint osztrák. 1889-től az egy évet leszolgált önkéntes köteles volt tiszti vizsgára jelentkezni és bukás esetén évet ismételni.

---

⁴¹ Hajdu Tibor, 1999. 102., 148.

⁴² Hajdu Tibor, 1989. 50-52.

⁴³ Deák István, 1993. 207.

⁴⁴ Hajdu Tibor, 1999. 111., 114., 262., 270.

⁴⁵ Hajdu Tibor, 1989. 45-47.

Főként az orvosok, gyógyszerészek és állatorvosok éltek az egyéves önkéntes kedvezménnyel. Mintegy egyharmaduk saját költségen, míg a szegényebbek államköltségen tölthették le egyéves tényleges szolgálatukat. 1912-ben megszüntették a saját költségen teljesítendő önkéntesi szolgálatot, kivéve a lovasságot, lovas tűzérseget és a trént.

A honvédségnél az egyéves önkéntesi rendszert az 1882. évi XXXIX. törvény vezette be. 1890-től a honvédségnek járt az önkéntesnek jelentkezett magyar honosok 15 százaléka, ugyanakkor a k.u.k. tartalékos tisztek szolgálati idejük (12 év) utolsó két évét a honvédségnél tölthették le. A honvéd tartalékos tisztikar egyharmada állt áthelyezett császári és királyi tartalékos tisztekből.

1869 és 1914 között a kinevezett közös hadseregbeli tartalékos tisztek 28 százaléka született Magyarországon. Ugyanebben az időszakban a hivatásos k.u.k. tisztek mintegy 12 százalékát aktiválták a tiszti utánpótlás nehézségeinek enyhítésére, legtöbbjüket az 1878-1899 közötti két évtizedben.⁴⁶ (1912-ben a közös hadseregben az összes egyéves önkéntes száma 3177, a honvédségnél ugyanakkor 1150 fő volt.)⁴⁷

HADSEREGFEJLESZTÉS ÉS A MAGYAR KÖVETELÉSEK

A német vezényleti nyelvű, dinasztikus szellemű közös hadsereget, amely nem különült el osztrák és magyar részre, a magyar közvélemény mindvégig idegennek érezte, sőt a birodalom osztrák felének népei sem igazán tekintették magukénak.

A magyar társadalom és az ellenzéki politikusok nagy része a közös hadsereg magyar részét szerette volna nemzetivé tenni. Sokan a fegyveres erők két részre osztását és egy magyar nemzeti haderő felállítását kívánták. Egy önálló magyar hadsereg azonban képtelen lett volna megőrizni az ország integritását.⁴⁸

Mivel a hadsereg (és a haditengerészet) fejlesztéséhez szükséges létszám-emelést és összegeket az országgyűlésnek kellett megszavaznia, ezért az ellenzéki honatyák cserébe „nemzeti vívmányokat” kívántak. Szerették volna, ha minden magyarországi illetőségű katona a honvédséghez kerül, továbbá, ha minden magyar kiegészítésű közös hadseregbeli ezredben magyar lesz a vezényleti és a szolgálati nyelv, ezekben használhatják a magyar zászlót és rang-

---

⁴⁶ Hajdu Tibor, 1999. 291-293., 301-303., 308., 313-315.

⁴⁷ Ságvári György, 1994. 48.

⁴⁸ Deák István, 1993. 78.

jelzéseket. Ha ezeket nem kapták meg, az ellenzéki politikusok obstrukcióval kívánták megakadályozni a véderőjavaslatok elfogadását. A hadsereg kérdése a dualizmus időszakában több alkalommal okozott súlyos belpolitikai válságot, főként 1889-ben, továbbá 1903-1904-ben és 1911-12-ben.⁴⁹

A magyar politikusok és kormányok a dualizmus idején a közös hadsereg rovasára a nemzeti haderőnek tekintett magyar királyi honvédség jelentős szervezeti fejlesztésére, létszámának emelésére, felszerelése és fegyverzete minőségének javítására törekedtek, abban mintegy az önálló magyar hadsereg magvát látták. Az osztrák Landwehr is követte a magyar példát. Ennek következtében a két honvédség gyalogsága és lovassága gyakran jobb felszereléssel rendelkezett, mint a közös hadsereg megfelelő egységei.

A magyar miniszterelnökök az 1890-es évektől engedményeket próbáltak kicsikarni Béctől a közös hadsereg támogatása fejében. Olykor az ellenzék fentebb felsorolt követeléseinek egy részét is magukévá tették, ezen kívül kívánalmaik közé tartozott a magyar tisztek kötelező átvezénylése magyar ezredekhez, a német nyelvi követelmények enyhítése a magyar tisztjelöltek számára. Ezek nagy része irreális volt, hiszen pl. nem is volt elég magyar tiszt valamennyi magyar kiegészítésű alakulat parancsnoki posztjának betöltésére. 1903-ban az uralkodó több engedményt is tett a magyaroknak a hadsereget érintő kérdésekben, pl. engedélyezte, hogy magyar tisztek áthelyeztethessék magukat magyarországi ezredekhez, elrendelte, hogy a közös hadsereg magyarországi katonai épületeire a fekete-sárga császári mellé felvonhassák a nemzetiszínű magyar zászlót is.

1904-ben a magyar kormány elérte, hogy a bécsújhelyi Katonai Akadémián bevezették a magyar nyelv kötelező oktatását, a közös hadsereg magyarországi katonaiskoláin pedig kötelezővé tették számos tárgy tanítását magyar nyelven, még olyanok számára is, akik nem Magyarországról származtak.⁵⁰ Magyarul lehetett felvételizni a magyarországi k.u.k. hadapródiskolákba, ennek eredményeként 1905-07-ben a magyar kadétek több mint 80 százaléka már az ország határain belül tanult.

A soknemzetiségű Monarchia hadserege célszerűségtől vezérelve használta vezényleti és szolgálati nyelvként a németet. A besorozott bakák ugyanis tíz nagyobb és tucatnyi kisebb nyelvet beszéltek. Jelentős lépésnek számított tehát, hogy 1906-ban bevezették a magyar ezrednyelvet azokban az ezredekben, ahol a légénység legalább 20 százaléka magyar anyanyelvű volt. A korábbi 25

---

⁴⁹ Katus László, 2000. 329.

⁵⁰ Deák István, 1993. 77., 94-95., 118.

közös gyalogezred helyett 37-ben lett a magyar az egyik ezrednyelv.⁵¹ Ezt a közkatonák kiképzésénél és a velük való érintkezésre használták, és amelyet a tiszteknek és altiszteknek is el kellett sajátítaniuk. Természetesen a magyar ezredeknél is több ezrednyelv lehetett, ha az alakulatban még nagy számban szolgáltak szlovák, rutén, román, szerb, vagy horvát nemzetiségű katonák.

A dualista elv a hadügy vonatkozásában több ponton is sérült. Ennek egyik megnyilvánulása volt, pl., hogy a közös hadseregen belül nem alakult ki magyar hadsereg. A másik szembetűnő jelenség, hogy a hadsereg megrendeléseit nem osztották el arányosan a birodalom két része között, azonban ebben az ipari színvonal különbözősége is szerepet játszott. A közös hadügyminisztérium csak 1902-ben fogadta el elvekben a hadseregszállítások kvóta szerinti teljesítését. (A kvóta a birodalom közös költségeihez, így a közös hadsereg költségeinek fedezéséhez való hozzájárulás volt. Azt a dualista állam két fele gazdasági teljesítőképességének megfelelően az ún. adóképeségi arány, vagyis a kivetett egyenes adók egymáshoz való viszonya alapján állapították meg tízévenként. 1867-ben Magyarország kvótája 30% volt, de mivel a magyar gazdaság gyorsabban növekedett, mint a Lajtán túli, a kvótát fokozatosan emelték, így 1907-ben elérte a 36,4 százalékot.) Magyarország részvállalása a hadsereg ipari szállításaiban csak 1904-től közelítette meg a kvóta szintjét, így pl. 1908-ban a hadiszállításban 35,7 százalékkal vett részt.⁵²

A MAGYAR CSAPATOK SZEREPE A BÉKEÉVEK HADJÁRATAIBAN

A közös hadsereget először 1869-ben vetették be. A kiegyezés után Dalmácia korábban katonai szolgálat alól mentes lakosságát a Landwehrben letöltendő honvédelmi szolgálatra kötelezték. A tartományban élők még ezt sem akarták vállalni, és amikor 1869. szeptember közepén a Zárai Katonai Parancsnokság a lakosoknak a lőpor vásárlását megtiltotta, az elégedetlenek 50-60 fős fegyveres felkelő csoportokba verődve a Cattarói-öböl környékén, Krivošijében fellázadtak a kormányzat ellen. Megszállták a vidék stratégiai pontjait, blokád alá vontak néhány fontosabb erődítményt. A hadvezetés egy 7000 fős büntető hadosztályt állított fel (kétharmadát a kaposvári 44., a nagykanizsai 48., és a pécsi 52. közös gyalogezred zászlóaljai alkották) a gerillaharcot folytató felkelők (mintegy 1000 fő) leverésére. A magyar ezredek több üt-

---

⁵¹ Hajdu Tibor, 1999. 118-119.

⁵² Galántai József, 1985. 108.

közetben részt vettek. Az év végére a felkelők lecsendesítése sikerült. 1870 elején Bécs a lakosság körében közkedvelt Gabriel Rodich altábornagyot nevezte ki Dalmácia helytartójává, aki januárban Knezlac-ban egyezményt kötött a lázadókkal. Ennek értelmében azok felmentést kaptak a katonai szolgálat alól, fegyvert viselhettek, valamint amnesztiában részesültek.⁵³

A császári és királyi hadsereg első komoly erőpróbájára kilenc évvel később került sor. A nagyhatalmak berlini kongresszusa 1878. június 28-án felhatalmazást adott a Monarchiának az Oszmán Birodalom részét képező Bosznia-Hercegovina katonai megszállására.

Az osztrák-magyar bevonulás előtt néhány nappal Szarajevóban ideiglenes kormány alakult, amely szervezte és irányította a lakosság soraiból verbuválódott muzulmán felkelőcsapatok ellenállását. Oldalukon reguláris török alakulatok (kb. 30 zászlóalj) is harcoltak, a fegyveres csoportok összlétszáma a felkelés teljes kibontakozása idején mintegy 90.000 fő volt.⁵⁴

Az osztrák-magyar csapatok július 29-én lépték át a déli határokat. A Josef von Philippovics tábornagy vezette, Boszniában előretörő 55.000 fős XIII. hadtesthez több magyar alakulat (a 6. gyaloghadosztályba a kecskeméti 38. és a pécsi 52.; a 7. hadosztályba a szegedi 46. és a zágربی 53.; a 20. hadosztályba a debreceni 39. és a temesvári 61. közös gyalogezred) tartozott. A hadtest parancsnokságának alárendelt pécsi 7. közös huszárezred a Bosna völgyében felderítésre küldött ötödik századát, a felkelők augusztus 3-án Maglaj mellett kelepcebe csalták. A 144 fős század két tisztjét és 45 emberét veszítette el. Szarajevó augusztus 19-i bevétele során a 38., a 46. és az 52. magyar gyalogezred katonái tűntek ki vitézségükkel és ezek szenvedték el a veszteségek több mint felét is.⁵⁵

A Stephan von Jovanović báró, altábornagy vezette 20.000 fős 18. gyaloghadosztály (amelybe a budapesti 32. és a székesfehérvári 69. gyalogezred is tartozott) Hercegovinában nyomult előre, ahol augusztus 5-én megszállta Mostart, majd három nap múlva Stolac városát. A Stolac környékén lezajlott harcokban a 32. gyalogezred katonái tüntették ki magukat. Az időközben a felkelők által körülvárt városban az ezred 2. zászlóalja maradt, amely Stolac 22-én történt felmentéséig hősiessen védekezett. A 32. ezred felderítésre küldött 8. századát a felkelők augusztus 13-án Ravnicánál megtámadták, és

---

⁵³ Bánlaky József, 1942. 458-460.; Pilch Jenő, 1933. 397-399.

Rodich, Gabriel von, báró (1812–1890): osztrák-magyar tábornagyságig vitte, 1870-től Dalmácia helytartója.

⁵⁴ Bencze László, 1987. 79-81.; Bánlaky József, 1942. 479., 483.

⁵⁵ Bánlaky József, 1942. 474-477., 515-516. Philippovics, Josef von Philippsberg, báró (1819-1889): osztrák-magyar tábornagyi rangot ért el, az 1878-as okkupáció befejezése után később hadtestparancsnok.

majdnem teljesen megsemmisítették. Augusztus 28-án Jovanović csapatai megszállták Nevesinjét, ezzel a tartományt pacifikálták.⁵⁶

Augusztus 21-én a III., IV. és V. hadtest mozgósításával a hadműveletek folytatására létrehozták a 2. hadsereget Philippović parancsnoksága alatt. A hadjáratban résztvevő osztrák-magyar katonák száma összesen 270.000 főre nőtt. Ezt követően 11 hadosztály, 276 löveggel folytatta a megszálló hadműveleteket a két tartományban.⁵⁷ A létszámában, fegyverzetében, felszerelésében gyengébb ellenféllel szembeni, nagy nehézségek árán kivívott győzelem azonban rámutatott a közös hadsereg fogyatékoságaira is.

Az okkupációban résztvevő 168 zászlóalj gyalogságból, 31 század lovasságból, 43 tüzérütegből, 8 század vartüzérségből és 27 műszaki századból 116 zászlóalj, 24 lovasszázad, 15 tüzérüteg, 3 vartüzér század, 16 műszaki század, tehát a mozgósított haderőnek mintegy kétharmada magyarországi kiegészítésű volt⁵⁸, továbbá a hadjáratban résztvevő loállomány zöme is Magyarországról származott.⁵⁹

Az okkupációs csapatok parancsnokai közül néhány magyar tábornok is fegyelemreméltó teljesítményt nyújtott. Így pl. Szapáry László gróf, altábornagy, aki a 20. hadosztály, majd a III. hadtest élén Doljina-Tuzla és Doboj környékén vívott elkeseredett küzdelmet.⁶⁰

A Vécsey József báró, altábornagy vezette, a III. hadtesthez tartozó 1. hadosztály (soraiban a nagyváradi 37., a kecskeméti 38. gyalog-, és a 7. huszárezreddel) október 4-én Senković és Bandin (Odiak) mellett vívta meg a boszniai bevonulás egyik legnagyobb ütközetét, amelyben a felkelők zömét (közel 7000 embert) szétszórta és megfutamította.

Természetesen a legénység is több kimagasló fegyvertényt hajtott végre. A Szarajevó bevételénél megsebesült Hadzsi Loját, a felkelés vezérét a nagyváradi 37. gyalogezred 5. százada fogta el október 2-án. Ez a tény lényegesen hozzájárult a felkelők ellenállásának megtöréséhez.

A hadjárat során mutatott teljesítményük elismeréséül Szapáry László és Vécsey József altábornagyok a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét kapták.

---

⁵⁶ Pilch Jenő, 1933. 403., 406.; Bánlaky József, 1942. 499-502.

Jovanović, Stephan von, báró (1828–1885): osztrák-magyar altábornagy. Részt vett az okkupációban és leverte az 1882-es dél-dalmáciai felkelést.

⁵⁷ Bencze László, 1987. 224.

⁵⁸ Berkó István, 1926. 65.

⁵⁹ Bencze László, 1987. 224.

⁶⁰ Bánlaky József, 1942. 492-495., 524-525.

Szapáry László gróf (1831–1883): osztrák-magyar altábornagy az okkupáció során, később lovassági tábornok.

Az okkupáció befejezése után, október 19-én Ferenc József elrendelte a 2. hadsereg békeállománya helyezését.⁶¹ A harcokban különösen kitűnt 38. és 52. gyalogezredet jutalmul Bécsbe helyezték.⁶²

A megszállás alkalmával a magyar királyi honvédség zágrábi 83. honvéd dandárját (79., 80., 83., 87-89. honvéd zászlóaljak) is mozgósították augusztus 17-én. Főként határbiztosítási feladatokat látott el a Korana és a Száva folyók mentén, de kisebb csatározásoknak is részese volt.⁶³ 87. és 88. zászlóalja szeptember közepén bosnyák területre lépett, és részt vett a Bihać körüli harcokban, ahol is Kulen-Vakuf helységet foglalta el. A 89. zászlóalj októberben Velika-Kladuča körülszárásának volt részese.⁶⁴

Az egykorú hivatalos kimutatások szerint az okkupáció során az osztrák-magyar csapatok mintegy 5000 fős veszteséget szenvedtek, a magyarországi csapatokra – amelyek minden fontosabb ütközetben részt vettek – ennek több mint fele, 2766 főnyi veszteség esett.⁶⁵ A valóságban azonban ez a szám 3300 halottra, 6700 sebesültre, és 110.000 betegre rúgott.⁶⁶

1881. november 4-én a dunai birodalomban kihirdették a Dalmáciára, Bosznia-Hercegovinára vonatkozó véderőtörvényeket. Az osztrák-magyar urallommal elégedetlen okkupált tartományok lakói nem fogadták el a kötelező katonai szolgálatot.

1882 januárjában Hercegovinára, Dél-Dalmáciára és Bosznia déli részére kiterjedő nyílt fegyveres felkelés tört ki mintegy tízezer, nagyrészt szerb paraszt részvételével, amelynek központja a dél-dalmáciai Krivošije volt.

A hadvezetés jelentős katonai erőt vonultatott fel. A felkelők leverésére kirendelt, Stephan von Jovanović altábornagy vezette 60.000 fős hadtest majdnem felét magyar alakulatok tették ki.⁶⁷ Kötelékébe tartozott többek között hét magyar gyalogezred és egy vadászzászlóalj (a komáromi 12., a karánsebesi 43., a gyulafehérvári 51., a marosvásárhelyi 62., az ungvári 66., az eperjesi 67.,

---

⁶¹ Pilch Jenő, 1933. 400-406., 464.

Vécsey József (1822–1890): osztrák-magyar altábornagy az okkupáció idején, később tábornagyszernagy.

Hadzsi Loja (1841–1887): a boszniai felkelés vezére 1878-ban, öt évet töltött a josefstadi börtönben, 1884-től Mekkában élt.

⁶² Hajdu Tibor, 1999. 76.

⁶³ Berkó István, 1928. 233.

⁶⁴ Bánlaky József, 1942. 527.

⁶⁵ Berkó István, 1926. 65. Összesen elesett 868, megsebesült 3664, eltűnt 268, a magyar csapatoknál elesett 485, megsebesült 2152, eltűnt 129 fő.

⁶⁶ Bencze László, 1987. 220

⁶⁷ Hajdu Tibor, 1999. 76.

a trencséni 71. gyalogezred, a budapesti 24. vadászzászlóalj), továbbá nyolc magyar tüzérüteg és 4 vartüzérszárad. Elgondolkodtató az a tény, hogy az osztrák-magyar reguláris csapatok a győzelmet a gyengén felszerelt, gerilla-harcot folytató felkelők ellen elkeseredett harcok árán, csupán fél év múlva, június végére tudták végleg kivívni.⁶⁸

A dualista állam hadseregének az 1882-es felkelés leverése után az első világháború kitöréséig többször már nem volt alkalma hadműveletekben részt venni. A XIX. század utolsó éveitől 1914-ig több helyi háború, az európai nagyhatalmak egységes fellépését igénylő nemzetközi békefenntartó akció, továbbá háborús összecsapással fenyegető katonai-politikai válság zajlott le a világ számos pontján. Ausztria-Magyarország hadereje valamilyen formában természetesen ezekben is részt vett, illetve érintve volt.

A dualizmus korszakában két nagyobb nemzetközi békefenntartó vállalkozásnak is részese volt az osztrák-magyar haderő és benne a magyar katonák. Az 1897 februárja és 1898 áprilisa közötti, török-görög ellentétekből fakadt krétai-válság során a dunai birodalom összesen 19 hajóval, köztük a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA cirkálóval és a SEBENICO torpedórombolóval vett részt a sziget blokádjában. Egy 360 fős tengerészgyalogos századdal, majd a Cilliből kiegészült 87. közös gyalogezred trieszti II. zászlóaljának közel 700 emberével pedig (más nagyhatalmak egységeivel együtt) a szárazföldön rendfenntartó feladatokat hajtott végre.⁶⁹

Az 1912-13-as első Balkán-háború idején az észak-albániai Szkutari városának jövőbeni hovatarozása miatt kirobbant válság (1913 március-május) során, a Montenegró és Észak-Albánia partjai előtti nemzetközi tengeri blokádban (1913 április-május közepe) a Monarchia hét nagyobb és több kisebb flottaegysége vett részt. 1913 május közepe és 1914 augusztusa között Szkutari és környékének megszállásában, valamint a rendfenntartásban a dunai birodalom először egy 300 fős tengerészgyalogos különítménnyel, majd a Cilliből rekrutálódott 87. gyalogezred több mint 500 fős polai 4. zászlóaljával képviseltette magát.⁷⁰

A dunai birodalom a külpolitikai nyomásgyakorlás eszközeként a Bosznia-Hercegovina egyoldalú bekebelezése nyomán 1908 októberétől-1909 márciusáig tartó ún. annexiós-válság során Szerbia, majd a Szkutari-válság alkalmá-

⁶⁸ Pilch Jenő, 1933. 410-411.; Berkó István, 1926. 65-66.

⁶⁹ Magyarország az első világháborúban 2000, 395-396.

⁷⁰ Balla Tibor: Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai részvétele a Scutari-válság rendezésében. In: HK 1997/3. szám. 435-459.

val 1913. május 3-án, Montenegró ellen hajtott végre részleges mozgósítást, amelyek együttesen egymilliárd koronájába kerültek.⁷¹

A kínai boxer-felkelés (1900 június-1901 szeptember) leverésében Ausztria-Magyarország a többi európai nagyhatalom, valamint az Egyesült Államok és Japán csapataihoz csatlakozva mintegy 500 fős, hadihajókról partra szállított tengerészkülönítménnyel vett részt. 1900. szeptember 19-én a Peitang erőd elfoglalásánál a k.u.k. haditengerészet ASPERN cirkálójáról partra tett 10 fős részleget Pap Lajos tengerészhadapród irányította. Pap és néhány matróz a harc közben aknára lépett és életét vesztette.⁷²

Az 1899-1902 között lezajlott angol-búr háborúban 14 magyar önkéntes harcolt a búrok oldalán. Korábban közülük többen a közös hadsereg tényleges tisztjei voltak, pl. Janssen Lajos, péchújfalui Péchy Tibor, Simon Vilmos.⁷³

A XIX. és XX. század fordulóját követő jelentősebb helyi háborúkban hivatalos megfigyelőként, illetve mint katonai attasék vettek részt magyar származású tisztok, pl. Csicseric Miksa alezredes az orosz, Dáni Béla százados a japán oldalon az 1904-05-ös orosz-japán; Tánczos Gábor alezredes, Windischgraetz Lajos herceg tartalékos főhadnagy az 1912-13-as első Balkán-háborúban.⁷⁴ Sajnálatos módon az általuk gyűjtött harctéri tapasztalatokat,

---

⁷¹ Deák István, 1993. 101.

⁷² Józsa Sándor: *Kína és az Osztrák-Magyar Monarchia*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1966. 113-115.

⁷³ Erwin A. Schmidl: *Österreicher im Burenkrieg, 1899–1902*. Dissertation, eingereicht an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien. 1980. 224-254.

Janssen Lajos (1875–?): császári és királyi tartalékos hadapród tiszthelyettes volt 1899-ben, önkéntesként harcolt a búrok oldalán 1900-ban, később tartalékos hadnagy 1906-ig. Péchy Tibor, péchújfalui (1868–1920): császári és királyi huszár főhadnagy 1896-ig. 1900-ban ön-kéntesként harcolt a búrok oldalán, majd Európában földmérőként dolgozott.

Simon Vilmos (1875–1935): gyalogsági tartalékos hadnagy a közös hadseregben, 1898-ban. Önkéntesként harcolt a búrok oldalán, később hírlapíróként tevékenykedett.

⁷⁴ Csicseric Miksa (1865–1948): osztrák-magyar alezredesként katonai attasé az orosz-japán háborúban a mandzsúriai orosz hadseregnél. Az I. világháborúban gyalogsági tábornok, majd 1941-ben horvát vezérezredes.

Dáni Béla (1868–1921): 1904–1910 között százados-örnagyként osztrák-magyar katonai attasé Tokióban, 1904–1905-ben hadiattasé az I. japán hadsereg főhadiszállásán Mandzsúriában. Az I. világháborúban vezérőrnagy, 1920-ban magyar királyi honvéd altábornagy.

Tánczos Gábor (1872–1953): alezredesként 1912 őszétől osztrák-magyar katonai attasé Görögországban, 1912 végéig katonai megfigyelő az első Balkán-háborúban. Az I. világháborúban vezérőrnagy, 1941-ben magyar királyi honvéd címzetes vezérezredes.

Windischgraetz Lajos, herceg (1882–1968): tartalékos főhadnagyként osztrák-magyar hadiattasé 1912 végéig bolgár oldalon az első Balkán-háborúban. 1918-ban magyar tárca nélküli miniszter, 1925-ben a magyar frankhamisítási per fővádoltja.

valamint a hadműveletekből levont és írásban megfogalmazott tanulságokat a bécsi vezérkar a haderő fejlesztése során alig vette figyelembe, többek között ezért sem volt megfelelően felkészülve a császári és királyi hadsereg és a két honvédség 1914-ben a világháborúra.

A MAGYAR ALAKULATOK KARHATALMI BEVETÉSEI

A dualizmus korszakában a karhatalmi, rendfenntartó feladatokat általában a közös hadsereg alakulatai látták el Magyarországon. A magyar királyi honvédséget csak akkor alkalmazták ilyen célból, ha helyben vagy a közelben császári és királyi csapatok nem, vagy csak kis számban állomásoztak.

A karhatalom rendeltetése az volt, hogy a hatósági közegeket védelmezze és rendelkezéseiknek a szükséges nyomatékot adja, de csak akkor, ha a rendőrség és csendőrség erői a rend fenntartására, vagy helyreállítására nem voltak elégségesek. Kirendelése a magyar belügyminiszter révén, az illető hadtestparancsnokság közbeiktatásával történt. Fegyveres erőszakot csak indokolt esetben lehetett alkalmazni, ha például az alakulatot már ténylegesen fenyegették, vagy megtámadták. A kirendelt csapatok élelmezéséről és elhelyezéséről a helyi hatóságok gondoskodtak. A honvéd alakulatokat a bel- vagy a honvédelmi miniszter vezényelhetette ki.

A honvéd lovasságot a korszakban előszeretettel alkalmazták karhatalmi feladatokra. Így árvizek és egyéb természeti katasztrófák (pl. az 1879-es nagy szegedi árvíz, vagy az ugyanabban az évben Szatmár vármegyét sújtó sáskajárás) esetén segítségnyújtásra és mentésre, országgyűlési képviselő- és helyhatósági választások alkalmával, rablók, körözött személyek elfogására, politikai tüntetések és zavargások bekövetkeztekor különböző közintézmények és fontosabb középületek (pl. laktanyák, előljáróságok), illetve hivatalos személyek védelmére vették igénybe alakulatait. Parancsnokul mindig tisztet jelöltek ki.⁷⁵

A közös hadsereg egységeinek bevetésére számtalan példa akad. Példának okáért az 1880. januári budapesti tüntetések ellen az aradi 33. és az eperjesi 67. közös gyalogezredeket; az 1883. augusztus 8-i és 10-i Budapesten végbe ment demonstrációk idején a marosvásárhelyi 23. vadászszázalóalj és az újvidéki 6. gyalogezredet alkalmazták. Az 1886. június 8-án a fővárosban zajló tüntetés megfékezésére egy közös huszárszázadot, valamint a kaposvári 44., továbbá a szolnoki 68. közös gyalogezred egységeit rendelték ki.

---

⁷⁵ Balla Tibor, 2000. 123-125.

A választásokon a rend fenntartására az 1890-es években többször is kivezenyelték a hadsereget. Alkalmazták az erősödő munkás, földmunkás mozgalmak féken tartására, tüntetések felosztatására (pl. 1891-ben az orosházi, battonyai, békéscsabai eseményeknél, szuronyrohammal és figyelmeztető lövésekkel). A katonaság kirendelése sztrájkok alkalmából is megtörtént, mint pl. 1892. novemberében a stájerlaci bányászsztrájknál, ahol a közös hadsereg egységei mellett a verseci 7. honvéd gyalogezred oravica 2. zászlóaljának két századát is felhasználták. A kivezenyelt századok óvatosabban és körültekintőbben jártak el, mint a brutálisabb csendőrség.⁷⁶

A honvédség alkalmazására is jó néhány példát említhetünk a korszakból. Az állandósult balkáni-válság és az orosz-török háború miatt, 1876-1880 között a Monarchia Orsovától Zimonyig terjedő határszakaszán záróvonalat állított fel a hadvezetőség, ahol az ó-orsovai 86. honvéd gyalogzászlóalj határőrizeti feladatokat látott el.

Az 1912-13-as első Balkán-háború idején a lugosi 8. honvéd gyalogezred orsovai 3. zászlóalját a szerb határ lezárására alkalmazták. A kivezenyelt honvédek állandó megfigyelő szolgálatot teljesítettek a Duna mentén.⁷⁷

1879. március 5-én a Petromány községben zajló bíróválasztáshoz a 3. honvéd huszárezred 3. századából egy 25 fős huszárkülönítményt rendeltek ki Csákovárról. A több száz fős tömeget kardlapozással oszlatták szét, a bírót pedig kiszabadították a sokaságból.

1912. május 23-án és 24-én az 1. honvéd huszárezred három százada Budapest belvárosában karhatalmi szolgálatot látott el, de kisebb incidenseket leszámítva rendfenntartó beavatkozásra nem került sor.⁷⁸

A KATONASÁG ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM VISZONYA

A közös hadsereg és a magyar társadalom viszonya a dualizmus első néhány évében eléggé kiélezett volt, amíg az új hadseregszervezet alapjai nem tisztázódtak. Az első nagy megrázkódtatást az általános hadkötelezettség bevezetése és az első sorozások végrehajtása jelentette. A köznép a sorozások, az értelmiség és a polgárság az egyéves önkéntesi intézmény bevezetése ellen lá-

---

⁷⁶ Hajdu Tibor, 1999. 79., 84., 92., 111.; Berkó István, 1928. 465-466.

⁷⁷ Balla Tibor: Ada-Kaleh szigete osztrák-magyar fennhatóság alatt 1878-1918. In: HK 1999/1. szám. 21-52.

⁷⁸ Balla Tibor, 2000. 123., 125.

zadozott. A magyarországi társadalom viszonya a császári és királyi hadsereghoz az 1867-es kiegyezést követő egy évtizedben csupán lassú javulást mutatott. A fordulópontot Bosznia-Hercegovina katonai megszállása jelentette. A szállítási kötelezettség és a rekvirálás az 1878-as boszniai okkupáció során a Magyarország déli részén, illetőleg a Horvátországban élő polgári lakosságra nagy terheket rótt, olyannyira, hogy Pest és Somogy vármegye megtagadta a kért fogatok kiállítását. A hadjárat sikeres befejezése után a hadsereg és a közös tisztikar presztízse növekedett a magyar társadalomban.

Az osztrák-magyar hadsereg 1883 januárja óta érvényben lévő új szervezete a magyar politikusokat és a társadalmat elégedettséggel töltötte el. Onnantól kezdve Magyarország területén – szinte kivétel nélkül – csak magyar kiegészítésű ezredek állomásoztak, általában azon a területen, ahonnan újoncaikat sorozták. Az egyre csökkenő mértékben előforduló beszállásolásoknál (a magyar városokban az 1880-as években megindult nagyarányú kaszányaépítkezéseknek köszönhetően) csupán ezeket a csapatokat kellett a lakosságnak elviselnie. Szükség esetén karhatalomként is ezen alakulatokat vetették be.⁷⁹

A dualizmus időszakában a fegyveres erő védelmi és rendfenntartó feladata mellett reprezentatív szerepe is rendkívül fontos volt. Az osztrák-magyar haderő a mindennapi életben szinte mindenütt jelen volt: a katonákkal az emberek nem csak a laktanyák előtt posztolva és azok falain belül, hanem a legeldugottabb vidéki falvakban is találkozhattak, többnyire a beszállásoláskor, vagy a csapatok átvonulásakor. A katonaság egyaránt jelen volt a különböző világi, egyházi és udvari ünnepeken, gyászszertartásokon, parádéken valamint a minden évben megrendezésre kerülő őszi gyakorlatokon. A magyar fővárosban állomásozó császári és királyi valamint honvéd gyalogezredek az uralkodó budai palotája előtt díszőrséget álltak. A nagyobb vidéki városokban a katonazenekarok hétvégén, illetve ünnepnapokon térzenét és koncerteket adtak, a hallgatóság legnagyobb meglepedésére. A színes egyenruhát és a kardbojtjukon Ferenc József nevének kezdőbetűit viselő snájdig katonatisztek elmaradhatatlan résztvevői voltak az úri társaság rendezvényeinek: báloknak, fogadásoknak, vadászatoknak, esküvőknek, jótekonysági összejöveleteknek. Párbajaik kimenetele a közvéleményt élénken foglalkoztatta, a nevesebbekről a sajtó is hírt adott, sőt az események több író is megihlettek. A gazdagabb polgári és nemesi családok lányai örömmel léptek frigyre a jó partinak számító, tisztes megélhetést és kiszámítható jövőt ígérő, belátható időn belül biztos

---

⁷⁹ Hajdu Tibor, 1999. 63-85.

karriert befutó katonatisztekkel, annak ellenére, hogy a házassági kauciót általában az ara családja fizette ki. A Monarchia fegyveres ereje természetesen képviseltette magát az 1873-as bécsi világkiállításon – pl. a LEITHA és a MAROS, egy évvel korábban szolgálatba állított, Óbudán épített dunai monitorokkal –, továbbá magától értetődően az 1896-ban Budapesten rendezett millenniumi kiállításon, ahol külön pavilonokban győződhetek meg a látogatók a haderő ütőképességéről.

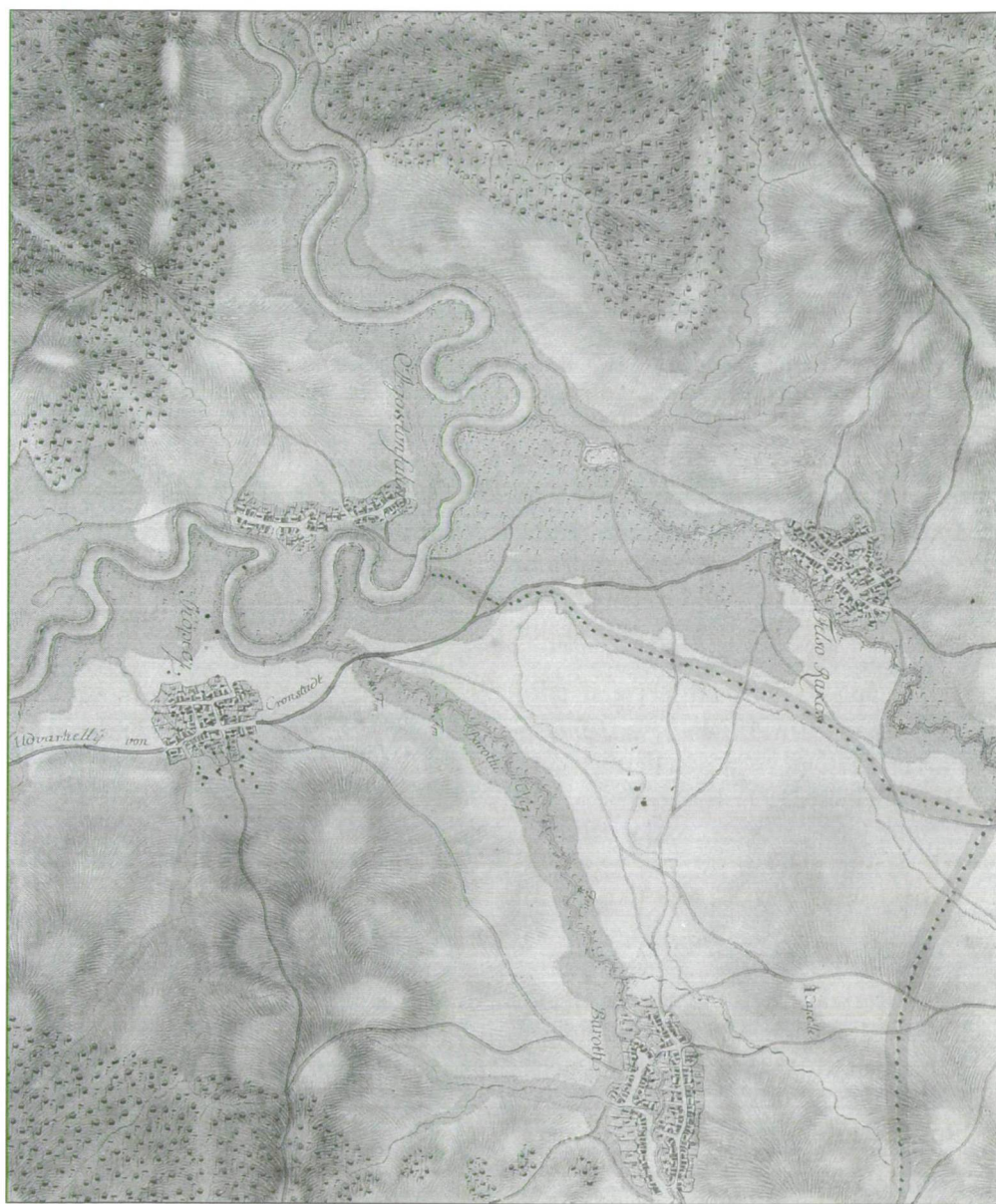
ÖSSZEGZÉS

Az 1867 óta létező Osztrák-Magyar Monarchia haderejének állapota és szerepe nagyjából megfelelt a birodalom nagyhatalmi állásának. Megállapíthatjuk, hogy a dualista állam és az annak védelmét elsődlegesen ellátó közös hadsereg fenntartása és erősítése – a nemzeti haderőnek tekintett honvédség mellett – Magyarország létérdeke volt. Az ország lakosságához képest megfelelő arányban képviseltette magát a közös fegyveres erőben, a mindenkori kvóta arányában járult hozzá kiadásaihoz. Az 1867 és 1914 közötti időszakban a haderő, illetve a közös hadsereg vezetői, tábornokai között szinte alig akadt néhány magyar születésű (a tábornokok és a törzstisztek mindössze 4-5 százaléka), nem úgy a birodalmat irányító politikusok és közös miniszterek sorai-ban (kivéve a hadügyminisztereket, akik között egy magyar sem volt). Ebből adódóan az ország kisebb befolyással bírt a katonai döntések meghozatalára, mint amilyen súlya alapján megillette volna, viszont dominánsabb volt a közös külpolitika és a pénzügyek irányításában, valamint a gazdaság egyes területein. A fegyveres erő a társadalomban nem kapott olyan jelentős szerepet, mint Németországban, azonban reprezentatív funkciója mindvégig erős maradt. Társadalmi megbecsültsége fokról-fokra növekedett, míg aztán 1914 augusztusában a haza megmentésének jelszavával önkéntesek tömegei özönlöttek a Monarchia zászlai alá.

A császári és királyi hadsereg, valamint a honvédség magyar tisztjei és katonái 1869-1914 között több hadjáratban, fegyveres konfliktusban, békefenntartó misszióban bizonyították rátermettségüket, bátorságukat, és sokan közülük hazájuktól távol, idegen földön haltak meg a dunai birodalom érdekeiért.

RÖVIDÍTÉSEK

- Az 1868. évi honvédelmi törvények:** *Az 1868. évi honvédelmi törvények.* Pest, 1869.
- Balla Tibor, 2000.:** BALLA TIBOR: *A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914.* Bp., 2000.
- Berkó István, 1926.:** BÁTI BERKÓ ISTVÁN: *A magyarság a régi hadseregben.* Bp., 1926.
- Berkó István, 1928.:** BERKÓ ISTVÁN szerk.: *A magyar királyi honvédség története 1868–1918.* Budapest. 1928.
- Bencze László, 1987.:** BENCZE LÁSZLÓ: *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban.* Bp., 1987.
- Bánlaky József, 1942.:** DOBERDÓI BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 22. rész. I. Ferenc József háborúi. Az 1848/49. évi magyar szabadságharcot kivéve. 1848-1882. Bp., 1942.
- Deák István, 1993.:** DEÁK ISTVÁN: *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Bp., 1993.
- Galántai József, 1985.:** GALÁNTAI JÓZSEF: *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák-magyar dualizmus 1867–1918.* Bp., 1985.
- Die Habsburgermonarchie 1987.:** WANDRUSZKA, ADAM – URBANITSCH, PETER szerk.: *DIE HABSBURGERMONARCHIE 1848–1918. Band V. Die bewaffnete Macht.* Wien. 1987.
- Hajdu Tibor, 1989.:** HAJDU TIBOR: Hivatásos és tartalékos tisztok a Monarchia hadseregében. In: *A magyar katonatiszt (1848–1945).* Szerk.: HAJDU TIBOR. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 5. Bp., 1989.
- Hajdu Tibor, 1999.:** HAJDU TIBOR: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. *História Könyvtár.* Monográfiák 10. Bp., 1999.
- HK:** Hadtörténelmi Közlemények
- Katus László, 2000.:** KATUS LÁSZLÓ: *A közös hadsereg a dualista rendszerben.* In: RÁCZ ÁRPÁD szerk.: *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján.* Bp., 2000.
- Magyarország az első világháborúban 2000.:** *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs.* Főszerkesztő SZIJJ JOLÁN. Bp., 2000.
- Pilch Jenő II. 1933.:** PILCH JENŐ szerk.: *A magyar katona. Vitézségünk ezer éve.* Bp., 1933. II. k.
- Rendeleti Közlöny:** *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára.* Hivatalos kiadás. Bp., 1890., 1912., 1914.
- Ságvári György, 1994.:** SÁGVÁRI GYÖRGY: *Az Osztrák-Magyar Monarchia szárazföldi haderejének egyenruházata a hadszervezet tükrében az első világháború előestéjén.* Kandidátusi értekezés. Bp., 1994.

Háromszék

CSIKÁNY TAMÁS

BAJ VAN KÖPECEN!

A cím egy ma is használt székely mondást idéz, melynek keletkezésére két magyarázatot le lehetünk fel. Az egyik szerint a házasságkötés előtt menekülő menyasszony mondogatta ezt a vele szembe jövő násznépnek, akik őt nem ismerték, így nem is tudták mi lehet a baj. Csak akkor derült fény a dologra, amikor a vőlegény keresni kezdte leendő feleségét. Végül Baróton találták meg a szökevényt, így a frigy létrejöhetett.¹ A másik magyarázattal kapcsolatban sajnos ismerjük a történelmi tényeket. 1848. december 9-én éjjel Miklósvárszék falvaiban lakók suttogták egymásnak e szavakat, ugyanis messziről látszódott, hogy Köpec ég. A falut császári-királyi katonák, vagy a császár-királyi tisztek által irányított népfelkelők felgyújtották, a lakosok közül pedig, az egyházi anyakönyv szerint, ötvenegyen erőszakos halált haltak.² Ebben a korban még alig fordult elő reguláris katonaság jelenlétében ilyen kegyetlenül véres megtorlás érjen védtelen polgári lakosságot. Miért éppen Köpec volt az áldozat?³

Köpec a Háromszékhez tartozó negyedik szék, Miklósvárszék területén található, valamikor itt volt a szék központja is. Miklósvárszék és az udvarhely-széki Bardóc-fűszék együttesen alkotja Erdővidéket, így Köpec e tájegységnek is egy faluja. Az Olt és a Baróti-hegység között fekvő településen halad keresztül a régi brassó-székelyudvarhelyi országút. Délre szomszédja Miklósvár, észak felé az országúton haladva Felsőrákosra érhetünk. Északkelet felé néhány órai járásra fekszik Barót, míg szemben az Olt túloldalán Ágostonfalva. Ez utóbbi, már Felső-Fehér megyéhez tartozó falu, román lakosságú volt. Köpecről a hegyeken át el lehet jutni Szárazajtára, onnan Nagybaconba. A faluban földművelők laktak, a környék bányái ekkor még csak keveseknek adtak munkát.

Köpecre 1848 novemberében ér el a háború. Erre az időszakra Erdélyben elég kevés remény látszott, hogy az elmúlt hónapok ígéretes fejleményeiből megmarad valami. A magyar kormányhoz hűséges csapatok lassan a Királyhágó felé szorultak, az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés után alakult had pe-

---

¹ Orbán Balázs III., 1868. 11.

² Demeter László, 1998. 33.

³ A tanulmány megírását a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjjal támogatta.

dig jórészt felbomlott. Az Anton Puchner altábornagy irányította erdélyi főhadparancsnokság csapatai lassan ellenőrzésük alá vonták az egész nagyfedelemiséget. Ahová nem jutott katona, ott a román felkelők terrorizálták a magyar lakosságot. Ebben a helyzetben került a figyelem középpontjába két székely szék, Csík és Háromszék. Számított rájuk Puchner altábornagy, hisz e két terület együttesen három határőr ezredet adott a birodalomnak, két gyalog- és egy huszárezredet. Csík esetében a főhadparancsnok törekvései eredménnyel is jártak, megbízottja August von Heydte báró, dragonyoskapitány, a szék katonai és polgári vezetőivel folytatott tárgyalásai elvezettek az önkéntes meghódoláshoz. Háromszék azonban ellenállt és Sepsiszentgyörgyön november 28-án kimondta a fegyveres önvédelmet.⁴

A harcok november végén, egyszerre több helyen is elkezdődtek. November 25-én egy császári járőr jelent meg az erdővidéki Felsőrákoson, melyet Carl Thomassogevich főhadnagy vezetett. A járőr ágostonfalvi román népfelkelőire, a főhadnagy szerint, a köpeciek rálőttek és két embert meg öltek. A főhadnagy – később még idézett – jelentésének figyelemre méltó eleme, hogy egy császári királyi sorfővezetőben szolgáló főhadnagy népfelkelőket vezetett, ez esetben románokat, máskor szászokat is. A hiányzó reguláris csapatokat így próbálták pótolni, ami viszont erősen a minőség, a vezethetőség és különösen a fegyelmezettség rovására ment.

A következő napon Székelyudvarhelyről Felsőrákosra érkezett a már említett Heydte kapitány és különítménye. A császáriak ezen a kis erdővidéki településen két napig állomásoztak, miközben a környék falvaiban, így Köpecen is begyűjtötték a fegyvereket. Az itt lévő erdővidéki csapatok érdekes módon, szinte tétlenül nézték az eseményeket. A rangidős tiszt Balázs Emánuel őrnagy, a 12. honvédszászlóalj parancsnoka volt, de ő és tisztjei csupán egyezkedtek Heydtevel az átállás lehetőségeiről.⁵ Ennek eredményeként került sor a honvédszászlóalj elűzésére, 2. század teljes állományának fegyverletételére.⁶ Végül Balázs őrnagyot saját katonái fogták el és kísérték Sepsiszentgyörgyre. A nép a haditörvényszék ítéletét meg sem várva felkoncolta az áruló tisztet. Mindez Erdővidék védelmét szinte teljesen szétzilálta, ami lehetővé tette, hogy a császáriak fegyverbegyűjtésen kívül még hadisarcot is kivessenek és fosztogassanak.⁷ A fegyvereket a felsőrákosi teleplomba raktározták.

---

⁴ A témáról átfogóan Egyed Ákos, 1978.

⁵ Friedrich von der Wengen, 1879. 759.

⁶ KA Hofkriegsrath. Varia. Karton 3. Heydte. 1848, 1850. Dobay ezredes szemrehányó levele a „2. honvéd gyalog századnak” Laborfalva, 1848. november 30.

Az osztrák források alig szólnak bővebben az itteni eseményekről, a köpecieket azonban egy jelentésben mégis megemlítették. Egy bizonyos Csinge tizedes december 3-án az alsórákosi császári különítménytől Ürmösre utazott, amikor „kétszer rálöttek, csak az előfogati gazda lovainak gyors vág-tája mentette meg az életét.”⁷ Ezt Thomassogevich főhadnagy még az eset napján jelentette előljárójának, Joseph Gedeon altábornagynak. A különítmény előző nap érkezett Alsórákosra, hogy fedezze azt a fontos átjárót, mely a legrövidebb utat biztosítja Háromszékről Kőhalom és Nagyszében felé. A főhadnagy felidézve a korábban említett eseményeket is, a következőkkel folytatta: „Ezeket a lövéseket a köpeci székelyek adták le, akik az állásainkat hasonló módon már 25-én is megtámadták, amikor alulírott az ágostonfalvi legénységgel Felsőrákoson felderíteni volt, ahonnan két halott veszteséggel vonult vissza. A következő napon, 26-án a meghódoltatásuk és a fegyverek elszállítása Heydte kapitány úr vezetésével megtörtént, azonban mégis fegyvereket birtokolnak. A Földváról jött csőcseléktől kaptak és nem félnek attól, ahogy gondoltam is, hogy állásunkra támadjanak, ezt a hozzánk éppen beérkező hírek megerősítik. Miután Köpecz és Bölön fegyverekhez jutott és a csíki székelyek beérkezésével elég erősítést kapnak, készek lesznek az állásainkat megtámadni. Nekünk csak az 1. román ezredtől van 50 határőrnyi tartalékunk. Nem tudunk tartósan védekezni, pedig ez az állás Szászföld és Fogaras kulcsa, ezért kérek legalább egy osztály gyalogost ebbe a fontos állásba, hogy kitarthassunk ügyünk mellett.”⁸ Mivel Thomassogevich főhadnagy levelezésben állt Heydtével is és Johann Stutterheim ezredessel, a Háromszék ellen vezényelt csapatok jobbszárnyát irányító parancsnokkal, Köpec neve már ekkor ismerté válhatott.

Heydte csapatai közben elvonultak Hídvégre, ahol részt vettek egy csapatösszpontosításban. Innen, nem túl sikeres szereplés után, visszavonultak az Erdővidéken át Székelyudvarhelyre. December 2-án a kapitány itt várta a csíki küldöttséget a már nagyon remélt behódoló nyilatkozattal. Reményei a szék helyzetének végleges megoldásáról azonban egyelőre nem következtek be. Míg Heydte Csík pacifikálására várt, egy portyázó akciót határozott el az erdővidéki Vargyas felé, hogy ott a lakosság lefegyverzését ellenőrizze, illetve a vele együttműködő Daniel Imre királybíró által begyűjtött fegyvereket elszállítsa. Az expedíció gyülekezési helyéül Karácsonyfalvát jelölte ki, ahová Földváról beér-

---

⁷ Egyed Ákos, 1978. 125.

⁸ KA AFA K 1928. 1848-12-8.

⁹ A főhadnagy már idézett leveléből.

kezett az 5. (Savoya) dragonyosezred ezredesi osztályának 1. százada és ide rendelte az Alsórákoson álló népfelkelőket is. Természetesen ez utóbbi helységet nem hagyta őrség nélkül, ott maradt Thomassogevich főhadnagy egy különítménnyel. Heydte Székelyudvarhelyről a 63. (Bianchi) gyalogezred 4. századának nyolcvan emberével indult Karácsonyfalvára, ahová december 5-én este érkezett meg.

Másnap reggel a fenti különítmény indult el Vargyasra. Már útközben találkoztak Daniel Imrével, aki jelentette, hogy az általa összegyűjtött fegyverek a vargyasi templomban vannak, azonban onnan még nem tudta elszállíttatni. E gondját a különítmény megoldotta és az itt lévő 368 fegyvert kocsikra rakva Karácsonyfalvára elszállította.¹⁰ Ez a császáriak szempontjából éppen időben történt, ugyanis Pap Mihály őrnagy, Erdővidék katonai parancsnoka, december 7-én a köpeci, a baróti és a felsőrákosi nemzetőrökkel felkereste Danielt és visszakövetelte a fegyvereket. Mivel a királybíró ezeket már nem tudta kiszolgáltatni, kénytelen volt menekülni, a kastélyát a székelyek – osztrák források szerint – kifosztották és felégették.¹¹ Ennek hatására, de lehet, hogy ez csupán ürügy volt, másnap Heydte csapataival elindult Felsőrákosra. Mielőtt a faluba ért volna, a Felsőrákos és Köpec közötti síkon már fegyvereseket látott, akiknek a szemmel tartására népfelkelőket és néhány szakasz sorgyalogost rendelt ki, majd folytatta útját.

A Köpechez közeledő császáriakhoz Botár Károly honvédszázados egy parlamentert küldött, felszólítva őket a megállásra. Ezt Heydte visszautasította, majd gyalogságának egy részét csatárláncba fejlődtetve olyan eredményesen demonstrált, hogy a székelyek gyorsan visszavonultak. Heydte elrendelte az üldözést, melynek során sok foglyot ejtett, köztük Pap őrnagyot és Botár századost. Más adatok szerint Pap őrnagyot megvesztegetett társai jutatták a császáriak kezére.¹²

Felsőrákoson időközben jelentős csapatösszevonásra került sor. Ide érkezett az említetteken kívül negyven fő a 41. (Sivkovich) gyalogezredtől, illetve további népfelkelő csoportok, Székelyudvarhelyről és Alsórákos felől. Ez utóbbiak az Olt partján táboroztak. Heydte egy levele szerint összesen kétszáz gyalogossal, hetven dragonyossal és 1.700 szász és román népfelkelővel rendelkezett.¹³ Ehhez a kapitány még kért Hévíztől további népfelkelőket. Hatszáz fő december 9-én délelőtt meg is érkezett.¹⁴

---

¹⁰ Demeter László, 1998. 27.

¹¹ Friedrich von der Wengen, 1879. 764. és KA AFA K 1928. 1848-12-29.

¹² Silviu Dragomir I., 1944. 43. Heydte keltezetlen levele Orgidan prefektushoz. A közzölt levél (KA AFA K 1928 1848-12-35a) a bécsi levéltárban nem található. Továbbá Egyed Ákos, 1978. 157.

¹³ Silviu Dragomir I., 1944. 43. Heydte idézett levele.

¹⁴ KA AFA K 1928 1848-12-35. Orgidan jelentése Gedeon altábornagyhoz, közli Silviu Dragomir I., 1944. 42.

December 8-án reggel Heydte magához rendelte azon falvak előljáróit, melyek részt vettek a vargyasi kastély elleni akcióban. Felszólította őket, hogy adják ki a résztvevőket és büntetésül fizessenek 5.200 guldent és 480 marhát. A meghatározott időre a falvak teljesítették a kapitány követelését. Daniel kapott kárpótlásként 1.200 guldent, a többi Gedeon tábornokhoz küldte. Erről december 9-én Heydte a következőket jelentette: „Tegnap már 1.300 konvenció forint behajtott guldent Kőhalomra beküldtem és 290 marhát, ezt ma 1.420 konvenció forint követi, melyet hasonlóan Kőhalomra küldök. Mivel a románok útközben 200 marhát, melyeket a szászok szállítottak, elszedtek és elhajtottak, mivel nem tudom, hogy az Ön határozata már ne lenne érvényes (t.i. az együttműködésről – Cs. T.) kérem ezért Orgidan prefektusnak a fontos együttműködést elrendelni.”¹⁵ Ugyanakkor egy különítmény Fülébe vonult, ahol a hármort használhatatlanná tette. Ebben a kis vasüzemben lövedékeket öntöttek a székely sereg számára, ami Heydte előtt sem volt titok. Elkoboztak három láda „vasat” – ahogy Heydte jelentésében szerepel – és ezt szintén Kőhalomra szállították. Az erdővidékiek egyelőre mindezt tétlenül szemlélték, a császáriak mindössze egy, becslésük szerint háromszáz fős különítménnyel találkoztak, ahonnan átszőkött két határőr és foglyul ejtettek két népfelkelőt.¹⁶ Mindenesetre Heydte készülődését jelzi az is, hogy Hévízre levelet írt az említett Orgidan prefektushoz, hogy Ürmöst és Apácát is jól szállja meg népfelkelőivel, mivel ezekből a helységekből hátba lehet támadni az ellenséget.¹⁷

Közben azonban a székelyek részéről is folyt Erdővidék megerősítése, amihez december 9-én délelőtt érkeztek be az első csapatok. A hídvégi táborból a Clement György és Buczy Alajos százados vezette 12. honvédszászlóalj százhetven katonája vonult Köpec felé, akik magukkal hozták a két és fél fontos lövegüket. Itt csatlakozott hozzájuk hozzávetőleg ötszáz erdővidéki lándzsás és harminchét Kossuth-husár, Incze Dániel főhadnagy parancsnoksága alatt. Felsőrákosra egyből jelentették a csapatmozgást, ahonnan Heydte késedelem nélkül elindította a csapatait.

Az ütközet kezdetének idejét a források nem rögzítették, de valószínűleg csak a délutáni órákra tehető. A beérkezett székely erők a Barót patakig zavartalanul vonultak előre. Az elővédet honvédek képezték, „ezután egy rossz fe-

¹⁵ KA AFA K 1928.1848-12-39. Heydte kapitány december 9-i jelentése Gedeon altábornagynak. Nicolaus R Orgidan (Orghidan) prefektus a hévízi állomásparancsnok volt.

¹⁶ KA AFA K 1928. 1848-12-34.

¹⁷ Silviu Dragomir I., 1944. 44. Heydte december 8-án kelt levele Orgidan prefektushoz. A közölt levél (KA AFA K 1928. 1848-12-35b.) a bécsi levéltárban nem található.

hér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeses tűzeri fedezettel”¹⁸ következett, utánuk a huszárok vonultak. Ezt követte a zöm, vagyis a lándzsások. A pataknál már szembetalálkoztak a harcrendbe bontakozott császári erővel. Annak közepét a 4. Bianchi-század és egy román határőr-század alkotta. Egy volt huszárkadét, Hilarius Fenz hadnagy irányította a Savoya-dragonioszszádat, amely egyébként Heydte saját százada volt.¹⁹ Az Olt-mentén e kötelék képezte a jobbszárnyat. A balszárnyon zömmel szász és román népfelkelők álltak Thomassegovich főhadnagy és Caballini hadnagy vezetésével, e harcrendi elemet a negyven Sivkovich-gyalogos erősítette. Itt állt két Doppelhaken is.²⁰ Ugyancsak népfelkelők képezték a tartalékot Joseph Maly hadnagy irányítása alatt. A pontos létszámot nem lehet meghatározni, a reguláris csapatok létszáma 400 főnél aligha lehetett több, viszont a népfelkelők több ezer emberrel is jelen lehettek. A székelyek vezetői, némi túlzással, 8 000 főre becsülték az ellenség összlétszámát. A valós szám aligha haladta meg az 5 000 főt.²¹

A kis székely had mindenestre vakmerően szembeszállt a tömeggel. Átkeltek a Barót-patakon és felvettek egy sajátos harcrendet. Az egész erőt egy hosszú vonalba állították fel, legalább olyan szélesen, mint az ellenség. Mindenki beállt ebbe a vékony, csatárláncszerű rendbe, még a lóval nem, de pisztolyokkal rendelkező huszárok is. A tartalékot a balszárnyon huszárok képezték. Mire ez a harcrend kialakult, a császári gyalogság előreküldött csatárlánca már közeledett és rövidesen megkezdődött a tűzharc. Kovachich Horváth Ignác huszárszázados, aki megbízhatónak tűnő visszaemlékezést írt Háromszék önvédelmi harcáról, Clement és Buczy századosok beszámolója alapján a következőket írta: „A tüzelés mind két részről megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonios a Savoya ezredéből a sík magaslat két lecsapó szárnya rejtékéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összeseregglése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! – mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magokat. A dragoniosok rohama sebes volt, lovok pedig jól kitartott lovak valának, melyek az előttők hasra fekvő honvédek sérélem nélkül átugrálták. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s lőjj! – mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokat még az átugráló dragoniosok meg nem fordítatván, igen jól fölhasználnak. A tüze-

---

¹⁸ Demeter László, 2003. 38.

¹⁹ Heydte kapitány eredetileg az 5. (Savoya) dragoniosezred tisztje volt.

²⁰ Heydte nem rendelkezett löveggel, csupán két, a puskánál kétszer nagyobb űrméretű, állványos, régi ún. „szakállas puskával”

²¹ Demeter László, 1998. 28.

lés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonyosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonyos maradt halva a honvédek között”.²² A székelyek vakmerően harcoltak ebben az ütközetben is. Olyan módon, ami ha a győzelmet nem is hozta meg számukra, az ellenségnek azonban bosszantóan nagy veszteséget okozott. A szabályszerű harchoz szokott nehéz lovasság, nem tudott mit kezdeni az előle kitérő, lehasaló, cseleket alkalmazó székelyekkel.

A kor embere számára igen nagy jelentősége volt annak, ha birtokolhatott egy lovat. Ez a szempont a háborúban se szorult háttérbe, sőt, sok lehetőség adódhatott lószerzésre. Sokszor kapták rajta a huszárokat is, hogy ütközetek alatt többet foglalkoztak azzal, hogy egy általuk kinézett lovat zsákmányul ejtsenek, mint az ellenséggel. Különösen nagy szó volt, ha egy gyalogos tehetett szert lóra. Itt a köpeci ütközet után is több gazdátlan ló maradt a harctéren. Aki pedig lelőtte a dragonyost, akár jogos tulajdonának is tekinthette annak négy lábujját. Így járt egy honvéd is, aki „a dragonyost egy lövéssel lováról elejti, nekifut a lónak, és kantárszáron ragadván, fel is ül, és társainak a lövések közt fennhangon dicsekszik, hogy ő milyen lóra tett szert, persze hosszú szuronyos fegyverit is a nyeregbe keresztül téve.”²³ A honvéd dicsősége nem tartott sokáig. A dragonyosok trombitása visszavonulót fűjt, amire a derék háta elindult hátra, hiába rángatta ellenkező irányba a rajta ülő gyalogos vitéz. Amikor már közel jártak az ellenség vonalaihoz, a honvéd számára nem maradt más hátra, mint leugrani a lóról és visszaballagni a társakhoz „kik ez eseményt nézték, még e veszedelmes helyzetekben is fönne kacagtak, s vissza, de gyalog jött pajtásokat azután is nem egyszer bosszantották: kinek adá el a lovat?”²⁴

A székely haderő természetesen nem sokáig állhatott ellen a császáriak rohamának, ki hol tudott, átkelt a patakon és menekült Köpec felé. A császáriak nyomon követték őket, ebben különösen a népfelkelők jártak elől. Ekkor a császáriak több foglyot ejtettek, ami azonban újabb váratlan eseményeket tartogatott. Szintén Horváth Ignác írta le azt az esetet, amikor egy honvédet két dragonyos elfogott, fegyverét eldobatták vele és a két ló között akarták kísérni. A dragonyosok azonban közben figyeltek a lövésekre is, amit a vitéz székely úgy használt ki, hogy fegyverét felkapta és az egyik hátát célba vette. A dragonyos „kardjával hadarni kezd ezen szavak közt hátrafelé, mintha a hátába furandó golyót akarná padrírozni, mondván du Spitzbub, du

²² Demeter László, 2003. 38.

²³ Demeter László, 2003. 39.

²⁴ uo.

Spitzbub”²⁵ Mindez azonban nem használt, a dragonyos „már halva a földön hevert”, a másik pedig lovát megsarkantyúzva elvágatott.

Egy hasonló eset Heydtével is megesett. Aznap esti jelentésében kiemelt egy bizonyos Kindel dragonyos közlegényt, aki kiválóan harcolt. Róla a következőket jelentette Gedeon tábornoknak: „Az utóbbi egy önkéntesnek, akinek én a támadásnál kegyelmet adtam, de alig hogy elengedtem utánam lőtt, a fejét széthasította.”²⁶ Horváth is leírt egy hasonló esetet, de egy kissé másképpen. A történet hőse Barton Károly tizedes²⁷, akit öt dragonyos vett körül, de szuronyos puskájával olyan jól védekezett, hogy sehogy sem fértek hozzá. Ezt a dragonyos kapitány észrevette, oda sietett és felszólította a tizedest, hogy tegye le a fegyvert. A honvéd „tisztelet látván maga előtt, szavának hitelt adott, mire osztán a fegyvertelenre ő maga neki rohant és kardjával főbe vágta”²⁸ Ezt követően a szerencsétlen fogolyra még a trombitás is rálőtt a pisztolyával. A golyó az arcán ment be és a bal füle alatt jött ki, de csodával határos módon mégis életben maradt. Végül Nagyszeben visszafoglalása után szabadult ki a fogságból.

A Köpecig tartó üldözés a nap legnagyobb veszteségét eredményezte és tragikus események sorát. A felkelők felgyújtották, kifosztották a falut, a lakosok egy részét kegyetlenül meggyilkolták. A Kisenyedet, Zalatnát idéző tragédiánál Heydte bizonyosan jelen volt, hisz egy helyi puskműves, bizonyos Nagy Ádám kétszer is rálőtt. A mestert ezért nyomban felkoncolták.²⁹ A merénylet bizonyosan még rontott a köpeciek helyzetén, viszont egy császári tiszttől így is szokatlan, hogy szemeláttára olyan véres, kegyetlen események következzenek be, mint amit a falunak a következő órákban át kellett élnie. Vélhetően váratlanul nagy veszteségei – különösen dragonyosai sorában – és a székelyek vakmerősége készítette e minősíthetetlen cselekedetre. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ő adott rá parancsot, de asszisztált az eseményekhez. Az is bizonyosnak tűnik, hogy a kegyetlenkedésekbe az ágostonfalvi románok is bekacsolódtak.³⁰

---

²⁵ uo.

²⁶ KA AFA K 1928. 1848-12-40. Heydte december 9-i jelentése Gedeonnak.

²⁷ Másol honvéd, volt marosvásárhelyi diák. Szöllősy István tizedes: A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848 – 49. Történelmi Lapok 1897. 3-4. szám. 21.

²⁸ Demeter László, 2003. 39.

²⁹ Friedrich von der Wengen, 1879. 768. Az ezredtörténet nem ír Köpec felgyújtásáról és a mészárlásról, sőt azt írja, hogy Heydte még időben felfedte a gyújtogatási szándékot és a reguláris csapatokkal kiűzte a népfelkelőket a faluból. Ez utóbbi lehet, hogy megtörtént, csak jóval később, amikor már égett a falu és sok volt az áldozat. Köpec tragédiájáról még Egyed Ákos, 1978. 158.

³⁰ Demeter László, 1998. 157

Heydte e napi jelentése a következőket tartalmazta: „Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, hogy ma egy győztes ütközetet vívtam a székelyekkel itt és Köpec között. Sikerült nekem őket vad futásra kényszeríteni. Az erejük lehetett 400 székely önkéntes³¹, néhány száz székely huszár, több ezer népfelkelő és 60-80 Kossuth- és székely-huszárezredbeli, egy ágyú, mely kétfontos golyóval lőtt. Az én erőm 66 dragonyosból, 320 fő gyalogosból, 2 Doppelhakenből és néhány ezer népfelkelőből állt. Az ellenség nyitott tüzet, bár nagyon hevesen, de nagyon nagy távolságból. Mi közelítettünk és egy előnyös állásból elég hatásosan lőttük. A tűz hosszan tartott és miután láttam, hogy az ellenség tüze jelentősen erősebb, mint a mienk, ezért a dragonyosokat két oszlopban a jobbszárnyra meneteltettem és az ellenség ellen egy olyan hatásos rohamot indítottam, hogy a holttestek tömege maradt a dragonyosok szablyája alatt és mindenki vad futásba kezdett. A huszárok nem állták az elég sok szúrást és az elsők voltak, akik menekülni kezdtek.”³²

A dragonyosok vesztesége kilenc halott, köztük Fenz hadnagy és tíz súlyosan sebesült, a Bianchi-gyalogosoké három sebesült, a népfelkelőktől tizen-négy halott és nyolc súlyosan sebesült volt.³³ A székelyek hét halottat veszítettek az ütközetben. Köpecen ötvenegy polgári lakos esett áldozatul a kegyetlenkedéseknek, köztük egy volt határőr tiszt, Frankendorf Ferenc is.³⁴

Az események rekonstruálásához, véleményünk szerint, annak a kéziratos falumonográfiának a megfelelő része a legalkalmasabb, melyet egy bizonyos Gáspár József köpeczi tanító állított össze „anyakönyvek és más, hiteles okmányok alapján.” Az ütközet eseményeinek leírása után Gáspár szerint a következők történtek: „Heydtét a meglepetésszerű támadás és súlyos veszteség kihozta teljesen a sodrából. A szerencsétlen falu adta meg az árát. A visszavonuló honvédek üldözve négy sarkán felgyújtották s az égő falu nyújtotta kísérteties fényénél szabadrablást engedélyezett Heydte a gyülevész népnek. Megkezdődött a gyilkolás és fosztogatás. Rémjelenetek fejlődtek ki. Lándzsákkal összeszurkált áldozatok hörgése, puskaropogás, égő házak recsegése s tűztől megvadult állatok bögése teszi rémületessé e napot.”³⁵

³¹ Így nevezték a honvédek

³² KA AFA K 1928. 1848-12-40. Heydte kapitány Felsőrákosról kelt jelentése Gedeon altábornagynak. A huszárok elmenekülését Horváth is megerősítette. Demeter László, 2003. 39.

³³ Friedrich von der Wengen, 1879. 768.

³⁴ A katonavesztésre Demeter László, 2003. 39., a polgári áldozatokra Benkő Levente, 1999. 91-92. Név szerint felsorolva.

³⁵ Benkő Levente, 1999. 92. Gáspár 51 áldozatot említ.

Heydte nyilván tisztában volt azzal, hogy egy császári-királyi tiszthez méltatlan eseményekben vett részt, ezért ezekkel előljáróinak nem dicsekedett. A már idézett jelentésben a következőket írta: „Sajnos sajnálkoznom kell, hogy az ellenség üldözése közben Köpec tűzbe került és teljesen leégett. A románoktól mindazon marhát és javakat, amit ott az emberektől elraboltak, elvettem, és a királybírónak átadtam, az elvett puskákat magammal hoztam.”³⁶

A pusztítás mély nyomot hagyott Erdővidék és Háromszék lakosainak lelkében. A kegyetlenkedésekről több visszaemlékezés is született, az áldozatok számát többen is próbálták meghatározni. Elterjedt az a hír is, hogy Heydte egyenesen Nagyszebenből kapott parancsot a falu elpusztítására, ami a megmaradt források alapján nem támasztható alá.³⁷ Pedig Orbán Balázs még azt is tudni véli, hogy Puchner levélben így kezdődött egy mondat: „Köpecz und Bölön muss...”. Orbán a pusztítás általánosan elfogadott történetét a következőképpen írta le: „Ekkor aztán, midőn a mit sem sejtő lakosok az álom karjaiba merültek, a falu négy szögletén felgyújtott, mire a tábor követő oláhok, ezen gyászos végrehajtó poroszlók, elkezdték a gyilkolást és rablást”.³⁸ Heydte azzal vádolták a székelyek, hogy előre kitervelt cselet alkalmazott, bántatlanságot ígérve beszédte a sarcot, majd az ártatlan falut elpusztította. Az előre kitervelt pusztítás vádja azonban nem igazolható.

Köpec pusztulása a székelyek között nagy felháborodást idézett elő. Ha Heydte célja az elrettentés volt, akkor éppen ellenkező hatást ért el. A falu tüze ide vonzotta Háromszék katonai erejének nagy részét, mely gyorsan boszszút akart állni. Heydte megpróbálkozott egy felszólító levéllel, melyben Háromszék feltétlen meghódolását követelte, azon fenyegetéssel, hogy az egész szék Köpec sorsára jut. Erre Kovachich Horváth Ignác vagy talán Gál Sándor százados válaszolt, aki a közeli bosszúállással fenyegette meg a császáriakat.³⁹ A bosszú valóban bekövetkezett. A december 13-i felsőrákos-rikai ütközetben Heydte csapatait a székelyek elűzték Erdővidékről, Ágostonfalvát pedig felgyújtották.

---

³⁶ KA AFA K 1928. 1848-12-40. Heydte kapitány Felsőrákosról kelt jelentése Gedeon altábornagynak

³⁷ Egyed Ákos, 1998. 286. Hivatkozik Bakk Endre egyik munkájára.

³⁸ Orbán Balázs III., 1868. 11.

³⁹ A levélváltást Horváth is leírta, Demeter László, 2003. 40., de ebben az esetben hitelesebbnek véljük a dragonyosok ezredtörténetét. Friedrich von der Wengen, 1879. 769.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- KA AFA K 1928:** Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten, Karton 1928. Brigade unter Gedeon. 1848–1849.
- Benkő Levente, 1999.:** BENKŐ LEVENTE: Véczer – adalékok 1848/49 erdővidéki eseményeihez és azok utótörténetéhez. In: *Adalékok Barót történetéhez*. Szerk.: Demeter László. Barót, 1999.
- Demeter László, 1998.:** DEMETER LÁSZLÓ: *Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849*. Barót, 1998.
- Demeter László, 2003.:** DEMETER LÁSZLÓ: Kovachich Horváth Ignác alezre-des emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In.: *Határvidék 1762–1918*. 1. Szerk.: Demeter Lajos. Sep-siszentgyörgy 2003.
- Silviu Dragomir I., 1944.:** *Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848–49*. Szerk.: SILVIU DRAGOMIR Vol. I. Sibiu, 1944.
- Egyed Ákos, 1998.:** EGYED ÁKOS: *Erdély 1848–1849*. I. kötet. Csíkszereda, 1998.
- Egyed Ákos, 1978.:** EGYED ÁKOS: *Háromszék 1848-1849*. Bukarest, 1978.
- Orbán Balázs III., 1868.:** ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása*. III. kötet. Pest, 1868.
- Friedrich von der Wengen, 1879.:** Wengen, Friedrich von der: Geschichte des k.k. öst. 13. Dragoner-Regiments Prinz Eugen von Savoyen. Brandeis, 1879.

EGY TÖRÖK–MAGYAR SZÖVETSÉG AJÁNLATA 1849-BŐL

Az 1848-49-es szabadságharcra vonatkozó török levéltári és könyvészeti anyag teljesen ismeretlen a magyar – és tegyük hozzá, a török – kutatás előtt. Míg magyar oldalról a nyelvi és paleográfiai nehézségek okoznak gondot, addig a török oldalon a téma iránti teljes érdektelenség. Természetesen nem a magyar forradalom kutatását hiányoljuk, hiszen a román fejedelemségek, illetve az orosz veszély jóval súlyosabb kérdés volt a korabeli oszmán vezetés szemében, amely leginkább ebben az összefüggésben tekintett a magyarországi eseményekre. Sokkal inkább az 1848-as események Oszmán Birodalombeli hatásával, az erről kialakított oszmán politikai gondolkodással, a politikai lépésekkel és intézkedésekkel kapcsolatos vizsgálatok hiánya feltűnő. Még a román fejedelemségek ügyében sem találkozhatunk török résztanulmányokkal.¹ Jelen írásunkban törökországi kutatásunk egyik kuriózumát, Batthyány Kázmér magyar külügyminiszter Áli² pasa külügyminiszternek írott, eddig ismeretlen levelét tesszük közzé.³

Az 1848–49-es eseményekre és azon belül is a magyarokra vonatkozó török források két isztambuli levéltárban lelhetők fel. A leggazdagabb anyag a

¹ A problémakört érintő egy-két kivétel: Cezmi Karasu: 1848 İhtilallerinin Osmanlılar tarafından algılanışı, in: *Yeni Türkiye*. 701 Osmanlı özel sayısı I. 6. (2000):31. 233-236.; Hamdi Can Tuncer: Osmanlı sefiri Şekib efendi'nin gözüyle 1848 devrimi. 'Viyana halkının edepsizlikleri'. *Toplumsal Tarih* 1998. 54. s. 34-35.

² Mehmed Emin Âli Paşa (1815–1871) ötször volt nagyvezír, többször külügyminiszter. 15 éves korában már a Diván egyik titkára, ott kapta alacsony termete vagy pedig képességei/viselkedése miatt a „magas; magasztos, fenséges” jelentésű Âli becenevet, amely élete végéig rajta maradt. Ennél fogva kell írásban is megkülönböztetni az egyébként ugyanazon jelentésű (és az arabban csak egy betű eltéréssel írandó) személynévvé vált Alitól és ezért olvasható a korabeli levelekben is Aali alakban. Kemal Beydilli: Âli Paşa, Mehmed Emin, in: *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2., İstanbul, 1989., Türkiye Diyanet Vakfı, 425-426.

³ Törökországi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság ösztöndíja tette lehetővé. Itt mondok köszönetet a francia szöveg értelmezésében nyújtott segítségért Mucsi Katalinnak és Kukely Györgynek.

Başbakanlık Osmanlı Arşiviben található, azonban a kb. 150 millió iratra terjedő állománynak csupán a húsz százaléka van analitikusan feldolgozva,⁴ ami azt jelenti, hogy évek, évtizedek múlva is előkerülhetnek újabb magyar vonatkozású, a kutatási témánk szempontjából is jelentős iratok.

A másik fontos lelőhely, a Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi – amely összesen mintegy 153 ezer iratot őriz – más problémák elé állítja a kutatót. Hiába rendelkezünk teljes körű kutatási engedéllyel, nem engedték megtekinteni a legígéretesebbnek tűnő Francia Iratok (Fransız Evrak) nevezetű fond állítólag már elkészült, de meg nem jelent katalógusát, így meg kellett elégednünk azokkal az iratokkal, amelyet a levéltárosok úgy ítéltek meg, hogy magyar vonatkozású és korszakunkra vonatkozik (azaz legalább egyszer előfordul benne a magyar szó).⁵ Minden okunk megvan feltételezni, hogy a fondjegyzék megjelenésekor még több – közvetlenül vagy közvetve – magyar vonatkozású iratra fogunk bukkanni. Összegezve: a 131-től a 283-ig terjedő sorszámu iratok közül hatvanhetet volt alkalmunk megtekinteni, ahol a legkorábbi irat 1849. március 15-i, a legkésőbbi pedig 1849. szeptember 19-i volt (több iratnál nem szerepel dátum). Az iratok nem időrendben találhatók. A legtöbbjük másolatban maradt fenn, a keletkezési helyek között megtalálhatjuk Párizst, Pestet, Szegedet, Belgrádot, Pancsovát, Zimonyt, Zágrábot, Galacot, Isztambult és Bukarestet; a szerzők között pedig Batthyány Kázmér, Czajka, Czartoryski, Bystrzonowski neveit olvashatjuk, Görgey másolatban megtalálható hadijelentései mellett. Sok esetben azonban nincs utalás a szerzőre. Nem lehet tudni, hogy ezek az iratok miért éppen itt lelhetőek fel, hiszen számos francia nyelvű levelet a Başbakanlık Arşivi őriz. Lényeges különbség, hogy az utóbbi helyen szinte kivétel nélkül a korabeli oszmán-török fordítás is megtalálható mellékletként.

Többet lehet tudni viszont arról, hogy hogyan jutottak az oszmánok kezébe ezek az iratok. A magyar kormánytól származó leveleket természetesen a magyar diplomácia konstantinápolyi képviselői adták át az oszmán kormány kijelölt megbízottjának.⁶ Több – közöttük számos aláírás nélküli – levél eseté-

⁴ Esin Yurdusev: *Studying Ottoman Diplomacy: a Review of the Sources*, in: *Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional?* Ed.: A. Nuri Yurdusev, Houndmills–New York, 2004. 169.

⁵ Egyes iratokat kivonatolatosan már korábban ismertettek e fondból: Nigâr Anafarta: *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler*, hely és év nélkül. Korabeli újsághírek más jelzet alatt is találhatók.

⁶ Figyelemre méltó az oszmán megbízott személye. Ahmet Vefik (1823–1891) nemcsak 1849 nyarán volt a magyarok Porta által kijelölt kapcsolattartója, hanem az év végén

ben egyértelműen sikerült a lengyel diplomáciai hálózat kulcsfiguráit szerzőként azonosítani, így ezek minden bizonnyal Adam Czartoryski herceg konstantinápolyi ügynöke, Czayka révén kerültek az oszmán udvarhoz.⁷

Megjegyezzük, hogy a Fényes Porta nem csak a magyar megbízottak beszámolóiból ismerte a magyarországi viszonyokat. Határvidéki tisztviselőinek, Fuat efendinek – a Porta havasalföldi megbízottjának – a belgrádi pasának és a különböző helyeken állomásozó oszmán diplomatáknak a jelentései állandóan és részletesen kitértek a magyar eseményekre.⁸ Fontos hírforrásoknak tekinthetők a birodalom fővárosában állomásozó diplomáciai testületek, de megemlíthetjük az európai lapok tudósításait is. Az oszmán vezetés hírhérsége és figyelme érthető: a magyar és persze tágabban főleg az európai események határozták meg az orosz-török viszony alakulását is.

Az alább közreadott irat mellett több figyelemre méltó levél is előkerült. Hermann Róbert kutatásai alapján tudjuk, hogy Andrássy Debrecenből való távozása után Batthyány Kázmér magyar külügyminiszter öt körjegyzéket küldött ki a külföldön tartózkodó magyar diplomáciai megbízottaknak, amelyek közül kettőt, a július 6-i, általános hadi helyzetről, valamint a július 14-i, szintén a hadi helyzetről, a békekötés lehetőségéről és az orosz beavatkozásról írottakat bizonyosan megkapta Andrássy is.⁹ A magyar diplomáciai futárok, csatornák azonban az eddig gondoltaknál is sokkal sikeresebbnek bizonyultak: a Topkapı levéltára őrzi ugyanis a magyar külügyminisztérium 176. iktatószámú, június 18-án kelt eredeti levelét, amely Mednyánszky Cézár és Gruber Fülöp honvédtisztek kivégzését tudatja a magyar diplomáciai ügynökökkel.¹⁰ Felleltük Teleki László De

---

őt nevezték ki Fuat helyére havasalföldi biztosnak és rábízták a kütahyai internálás lebonyolítását is. Később többször nagykövet, oktatási miniszter, 1878-ban az akkor alakult oszmán parlament alsóházának elnöke, ugyanabban az évben, majd 1882-ben újra nagyvezír. Híres francia műfordításairól és nyelvészeti munkáitól is. Ömer Faruk Akün: Ahmed Vefik Paşa, in: *Islam Ansiklopedisi. Cilt 1.*, Istanbul, 1989., Türkiye Diyanet Vakfı, 143-157.; Hajnal István: *A Kossuth-emigráció Törökországban I.*, Bp., 1927. 361.

⁷ Egy-két példa: Bystrzowski 1849. jún. 1-én Pancsován kelt levelének másolata: TSMA Fr. E. 156., megtalálható: Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich (továbbiakban: Biblioteka Czartoryskich) rkp 5370. No. 98.; Korsak 1849. júl. 7-én Tulcsán kelt levelének másolata: TSMA Fr. E. 247., megtalálható: Biblioteka Czartoryskich rkp. 5427/IV. No. 23.

⁸ A Başbakanlık Arşivben eddig talált magyar vonatkozású iratok nagy része ilyen beszámolókat tartalmaz.

⁹ Hermann Róbert, 1990/4. 46.

¹⁰ TSMA Fr. E. 132.

L'Intervention Russe en Hongrie c. művét.¹¹ Több levélmásolat szól a magyar hadsereg létszámáról és elhelyezkedéséről.¹² Egy kaukázusi diverzió tervezetét¹³ későbbi munkánkban kívánunk ismertetni.

E rövid tanulmánynak nem feladata az 1848–1849-es török-magyar diplomáciai viszony teljes történetének feltárása. Legutoljára súlyának megfelelően Kosáry Domokos foglalkozott a kérdéssel, s ő hívta fel a figyelmet Batthyány Kázmér 1849. július 14-én Pulszky Ferencnek írt, ritkán idézett levelére, amelyben ismertette a konstantinápolyi követünknek küldött utasításokat.¹⁴ A levél legérdekesebb és számunkra legfontosabb részében arról ír a magyar külügyminiszter, hogy „ha az angol kormány nem ellenzi, s ez önnek a teendője lesz, maga Törökország állhatna egy szövetség élére, melyhez Magyarország hozzácsatlakozhatnék, s Törökország, az oltalma alatt álló fejedelemségek s Magyarország, ez fönntartván természetesen nemzeti függetlenségét, de föderátusa lévén a portának (Rákóczi idejében hazánk fiai többre is képesek voltak, inkább, mint Ausztriának, vagy a muszkának hódolni), ez olyan testületet képezne, mely bizony kipótolhatná Austria súlyát, amint tudom, hogy Sir Stradford Canning azt az angol kormány megnyugtatóására Magyarhonnak függetlensége elismerése föltételül kitűzte” és a szocializmus vádját is kivédhetik.¹⁵

Kosáry helyesen mutat rá, hogy ez az elképzelés teljesen elhibázott. Anglia deklaráltan Ausztriában látta a közép-európai egyensúly kulcsát, így ez a megoldás sem lehetett számára alternatíva. Tegyük hozzá, hogy egy átalakulóban lévő, belpolitikailag is instabil, külpolitikailag az utóbbi években nem túl sikeres, gyenge és rosszul felszerelt hadsereggel rendelkező, az orosz haderőtől hosszú ideje csak vereséget szenvedő és ezért vele szemben erős félelmeket tápláló Oszmán Birodalom nem gondolhatott arra, hogy egy orosz-oszt-rák szövetség ellen kétfrontos háborúba keveredjen külső – angol, francia – segítség nélkül. Nem is beszélve arról, hogy a föderáció alaposan megváltoztatta volna a birodalomban élő keresztények és nemzetiségek számarányát és súlyát is, belekeveredve saját nemzetiségeinek konfliktusai mellett újabb, ismeretlen megoldandó feladatokba. Mindemellett egy ilyen lépés az európai

---

¹¹ TSMA Fr. E. 131.

¹² TSMA Fr. E. 189. április 20-i, Fr. E. 243. július 17-i, Fr. E. 242. július 18-i keltezéssel

¹³ TSMA Fr. E. 262.

¹⁴ Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848-1849-ben*. História Könyvtár. Bp., 1999. 101.

¹⁵ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Magyar Századok. Bp., 1958. I., 552.

egyensúlyt is felborította volna, további bonyodalmakat idézve elő ezáltal. Kosáry kifejti, hogy a függetlenségét elnyerő új Magyarország csak súlyos feltételekkel és hátrányokkal kapcsolódhatott volna egy nála társadalmilag és politikai kultúráját tekintve is eltérő birodalomhoz.

Úgy tűnik azonban, hogy Kossuthék másként ítélték meg a helyzetet, és tovább léptek a pusztá elmélkedésen. Az isztambuli Topkapı Sarayı Múzei Arşiviben őrzött két irat új megvilágításba helyezi a magyar kormány külpolitikai gondolkodását és tetteit. Az első, egy Batthyány Kázmértól származó – tanulmányunk végén teljes egészében közlésre kerülő –, másolatban fennmaradt levél, amely konkrét ajánlatot tett egy szövetségre Áli pasának, a Porta külügyminiszterének.¹⁶ A másolaton sajnos elhagyták a dátumot, így csak körülbelül lehet behatározni keletkezésének idejét. Az irat szerint a Portát értesítik Magyarország függetlenségének deklarálásáról és Andrássy szívélyes fogadtatását kéri; az első sorok rögtön azt sugallják, hogy a levelet személyesen Andrássy vitte magával Konstantinápolyba, így forrásunk nem lehet későbbi, mint 1849. május 29., amikor is Andrássy elhagyta Debrecent.¹⁷ Olvashatunk Buda visszavételéről, illetve az orosz csapatok galíciai és krakkói gyülekezéséről, azaz még nem kezdődött meg az intervenció. A Havasalföldre kivert osztrák csapatok lefegyverzésével kapcsolatos követelés a május 19-i minisztertanácsi határozatban szerepelt, s valójában ez képezte Andrássy kiküldetésének alapját.¹⁸ A kormányzói „notification” minden bizonnyal a szintén május 19-én keltezett, az orosz intervenció ellen emelt ünnepélyes óvás lehet.¹⁹ A szerbekre vonatkozó megfogalmazások pedig megfelelnek annak, amit Kossuth május 21-én írt Perczel Mórnak.²⁰ A fentiek alapján tehát az irat keletkezését május 19. és 29. közé tehetjük.

A levél bevezetőjében Batthyány a közös történeti múltra és érdekekre hívja fel a figyelmet. Kifejti, hogy Magyarország és az Oszmán Birodalom hosszú ideig küzdött egymással ádáz, ugyanakkor lovagias ellenfélként. A két ország között a Habsburgok táplálták a viszályt, akik hatalmukba akarták keríteni Magyarországot és gyengíteni a törököket. Utal Thökölyre és Bécs 1683-as ostromára is, ahol a török és magyar seregek együtt harcoltak.

A Habsburg-ház álnok politikát folytatva önmagát tette tönkre. Új hatalom emelkedett fel mellette, az oroszok, akik belesodorták őt Lengyelország

¹⁶ TSMA Fr. E. 168.

¹⁷ Hermann Róbert, 1990. 39.

¹⁸ KLÖM XV. 348-349.; Hermann Róbert, 1990. 37.

¹⁹ KLÖM XV. 343-344.

²⁰ KLÖM XV. 369-372.

felosztásának bűnébe, ráadásul Ausztria kereskedelmi érdekeivel felhagyva a Duna torkolatvidékét is átengedte nekik. Az oroszok mindent megtesznek, hogy a Baltikum és a Dardanellák között terjeszkedjenek.

Az osztrákok most megszerezték, kikönyörögték az orosz segítséget, elismerően ezzel a tőlük való függést és egyben gyengeségüket ahhoz, hogy a népet saját erejükből hallgattassák el. Batthyány emlékezteti oszmán kollégáját, hogy ez a kettős agresszió és Oroszország beavatkozása törvénysértő, s nem hiszi, hogy Európa nemzetei saját érdekeiket is tekintve más szemmel néznék ezt. A nép hangja nyilvánul meg az angol és francia parlamentekben elhangzott felszólalásokban, a miniszter válaszában, amely kilátásba helyezte a kölcsönös intervenciót, ha szükséges. A francia kabinet sem kevésbé harcos híve azoknak, akik máshol a szabadságért harcolnak. Franciaország és Anglia vajon meg akarja várni, míg kiragadják Ausztria öleléséből a szláv népekkel körülvett Magyarországot, eltapossák azokat a román fejedelemségeket, amelyek a Porta védelme alatt állnak, és Konstantinápolyból fogják az oroszok megszabni a világpolitikát és a kereskedelmet, teszi fel a kérdést Batthyány.

A Fényes Porta régi nagyságában jelenhetne meg és mondhatná ki a döntő szót kelet-európai ügyekben, amely a nyugati féltekén is éreztetné hatását. Az Oszmán Birodalomnak a legszorosabban egyesülnie kellene Magyarországgal („l’Empire Ottoman devroit le plus étroitement s’unir avec la Hongrie”), amely békét eredményezne a magyarok, a Magyarországon élő szlávok és az al-dunai fejedelemségek között. Ez az új állam egy a jogon, az igazságon és a népek szabadságán alapuló hatalom lenne, amelynek alapjait a török kormány már megteremtette birodalmában, s amelyre a magyarok is áhítoznak, s amely birodalom kész arra, hogy megegyezzen a magyarokkal valamint a közép-európai szláv népek nagy részével.

Batthyány kijelentette, hogy Magyarország kormánya boldog lenne, ha az itt felvázolt terveket a török kormány értékelné és eredményeképpen „egy támadó és védelmi szövetség jönne létre” („alliance offensive et défensive”).

Utalt a magyarok fegyveres erejére is. Az ország hamarosan egy kétszáz ezres hadsereget fog felállítani, azonkívül egy jelentős nemzeti gárdával (azaz nemzetőrséggel) rendelkezik, ráadásul az egész nép mellettük áll. A török hadsereg vitézsége évszázadok óta ismert, és a magyar kormány nem kételkedik abban, hogy a Porta az orosz intervenció kérdésében saját érdekében is erélyes intézkedéseket fog tenni, és tiltakozik ez ellen, amely mind az emberi jogokat, mind pedig nemzetközi szerződéseket sérti. Ha a török vezetés nem mutat hajlandóságot a szövetségekötésre, a magyar kormány úgy tekinti, hogy a Porta megőrzi szigorú semlegességét.

Kitért arra, hogy a Török Birodalom fennhatósága alá tartozó szerbek hit-testvéreiket segítve a magyarok elleni felkelésben komoly pusztítást és rombolást végeztek Magyarországon. Sikerült őket kiűldözni, de a magyarok a Fényes Porta iránti tiszteletből nem lépték át a határt, mert nem akarták a török állam területét megsérteni, akivel nem állnak háborúban. A magyar kormány is elvárja a Portától, hogy birodalma minden népének a legszigorúbban parancsolja meg, tartsák tiszteletben Magyarország határait. A magyar hadsereg legyőzte és kiűldözte Erdély határain túlra az orosz-osztrák vegyes hadakat, amelyek végül Havasalföldre menekültek, olyan területre, ami a Török Birodalomhoz tartozik. Ezeket nemhogy nem fegyverezték le, hanem még össze is gyűjtötték erőiket, és az osztrákok újra támadásba lendültek Magyarország ellen Havasalföld felől. Magyarország tehát arra kéri a török kormányt, hogy rendelje el, miszerint a jövőben Magyarország ellenségeit és más idegen seregeket le kell fegyverezni, amikor azok török területre érkeznek. Magyarország ugyanezt fogja tenni mindenki ellen, akik Törökország ellen lépnek fel. Batthyány kijelentette, hogy hazánk kész megegyezni Szerbiával, feltéve, ha elfogadhatók lesznek a javaslatok s megköszöni a Fényes Portának ebben az ügyben nyújtott közreműködését.

Végül azzal zárta a levelet, hogy a Porta rendkívül lekötölné a magyar kormányt, ha ezeket a kérdéseket kölcsönös megbízottjaik útján hivatalosan közlétehetné, amely főleg mindkét nemzet közös ügyét, az orosz intervenció kérdésének megoldását vinné előbbre.

Összegezve, Batthyány egy török-magyar szövetség, sőt egy olyan föderáció tervét vázolta fel Áli pasának írt levelében, amely Kelet-Európában rendezhetné a fennálló nemzetiségi konfliktusokat, és egyben méltó vetélytársa és ellensúlya lehetne az orosz birodalomnak.

Batthyány levelének tartalmát erősíti egy Iskender Bey nevű személy 1849. június 8-án Pestről írt, francia nyelvű, másolatban fennmaradt jelentése, miszerint „Président Kossuth” és Batthyány Kázmér külügyminiszter erősen törekszik fenntartani a jó kapcsolatot a Fényes Portával. Közölték Iskenderrel, hogy miután visszaverik az orosz betörést, a Porta szövetséget akar majd kötni Magyarországgal, és együtt képesek lesznek elegendő katonát kiállítani, hogy visszahódítsák Lengyelországot és visszaadják Törökországnak minden olyan tartományát, amely most orosz uralom alatt áll. Azt is kijelentették, hogy inkább preferálnak egy török szövetséget, mint egy franciát vagy angolt.²¹ Az utóbbi nyilvánvalóan

---

²¹ TSMA Fr. E. 239. A levél címzettjét nem tüntették fel a másolaton. Elgondolkodtató a levél nyelve is: bár nem volt ritka az oszmánoknál sem, hogy a diplomáciai levelezést francia nyelven folytassák le ebben a korban, ez inkább csak a nem muszlim (gó-

csak diplomatikus túlzás, hízelgés, amellyel a levél írójának és főleg a levél címzettjének szimpátiáját kívánták megnyerni. Mindenképpen figyelmet érdemel azonban, hogy Kossuthék határozottan egy török szövetségben gondolkodtak, legalábbis erre utal ez a valószínűleg egy informális találkozáson elhangzott beszélgetés.

Fentebb már kifejtettük, hogy egy magyar-török szövetségnek az adott politikai konstellációban semmi reális lehetősége nem volt, inkább sorolhatjuk a szabadságharc végén felmerült kétségbeesett külpolitikai kombinációk közé. A magyar politikai vezetés azonban, jól tudjuk, mindent megpróbált, hogy kitörjön a külpolitikai elszigeteltségből és szövetségest találjon a forradalom vívmányainak megőrzésére. Elég csak a fentebb idézett Pulszkynak címzett Batthyány-levél más részeire utalni, amely szerint készek lettek volna Ferenc Józsefen kívül bárki Habsburgot elfogadni a magyar trónon – angol garancia mellett. Sajnos egyelőre nem bukkant fel olyan török irat, amely az oszmán vezetés reakcióját feltárná előttünk. Valószínűleg már túl későn is jutott el hozzájuk az ajánlat; a bekövetkező orosz intervenció, az angol-francia tétlenség, a nyugati hatalmak nyomása, hogy a birodalom maradjon semleges a kérdésben, a magyar ellenállás összeomlása és nem utolsósorban az oszmán kormány realitásérzéke kétségtelenné teszi, hogy mindenképpen elutasító válasz született vagy született volna. Andrássy ismert leveleiben sem utal erre az ajánlatra illetve a válaszra.

Elgondolkodtató, hogy Batthyány a Pulszkynak július 14-én írt, fentebb idézett levelében sem említi meg a török szövetség konkrét ajánlatát, hanem feltételes módon beszél csak róla; igaz pozitív válasz nem is érkezett Konstantinápolyból. Valószínűleg a magyar külügyminiszter nem akarta teljesen kite-

---

rög, örmény vagy egyéb származású) diplomatákra és tisztviselőkre volt jellemző. Oszmán diplomáciai testület tagjától származó más levéllel ebben a fondban nem találkoztunk. A lengyel kérdés felvetése és hangsúlyozása is felébreszti a gyanút, hogy a levél írója esetleg egy (áttért) lengyel ügynök lehet. Közelebb visz személyéhez Lenoir lengyel ügynök 1849. július 19-i belgrádi jelentése, amely arról tudósít, hogy Iskender tegnap Pancsováról Erdélybe indult átvenni a román légió parancsnokságát. Biblioteka Czartoryskich rkp. 5389. No. 24. 90.f.; A felállítandó román légió élére 1849. július 16-án Kossuth a román küldöttek kérésére „Scender-Bey-Zlinski” őrnagyot nevezte ki, aki ekkor a pancsovai parancsnokságnál tevékenykedett, s egyben felszólította, hogy haladéktalanul induljon Erdélybe. KLÖM XV. 745. Itt tehát Antoni Aleksander Iliński lengyel őrnagyról van szó, aki 1849 előtt is már Iskender néven szolgált az oszmán hadseregben, s aki nyilván folyamatosan kapcsolatban állt a lengyel emigráns körökkel; ugyanakkor tisztázásra vár még ekkori viszonya az oszmán hatóságokkal. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp., 2000. Harmadik átdolgozott, javított kiadás. 399.

regetni a lapjait; ugyanakkor naivitás lenne feltételezni, hogy egy ilyen ajánlatot kapva a Porta nem kérte volna ki Canning angol nagykövet véleményét. Ennek fényében lesz érdekes Wilhelm Alter sokat kritizált műve, amely Canning Palmerstonnak írt, 1849. július végén keltezett levelére hivatkozva megemlíti, miszerint Andrássy megtette a magyar-török szövetségre vonatkozó ajánlatát a Portának, amelyet különösen Reşid pasa üdvözölt lelkesen, mivel úgy gondolta, hogy ezzel helyre lehet állítani az Oszmán Birodalom 16. századi határait és dicsőséges múltját.²² Természetesen a valóságban Reşid pasa nagyvezírtől messze állt minden ilyen szélsőséges gondolat. Charles Sproxton kimutatta, hogy az Alter által citált levelek nem léteznek.²³ A jelen forrásközlés azonban mégiscsak Alter könyvének adatait erősíti, amely alapján Thim József terjedelmes monográfiájában is utalt arra, hogy Kossuth Andrássy útján egy olyan „romantikus” tervvel állt elő a Portánál, miszerint, kész volna a Porta fennhatósága alá helyezni Magyarországot egy Balkán-szövetség formájában, amelyhez Szerbia, a román fejedelemségek, hazánk és a törökök tartoznának. Anglia egyensúlyra törekvő politikájában ez a szövetség át tudná vállalni Ausztria szerepét.²⁴

A Topkapı levéltárából előkerült iratok mindenesetre felhívják a figyelmet arra, hogy a törökországi levéltárak még sok részlettel egészíthetik ki a magyar szabadságharcra vonatkozó ismereteinket.

---

²² Wilhelm Alter: *Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848–1849*. Berlin, 1912. 185–189.

²³ Charles Sproxton: *Palmerston and the Hungarian Revolution*. Cambridge, 1919. 75.

²⁴ Thim József: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története*. I. Bp., 1940. 390.

A FORRÁS

Lettre adressée par Mon. le Comte Batthiany Ministre des Affaires Étrangères de la Hongrie à S. E. Aali Pacha et dont fut porteur Mons. le Comte Andrassy maintenant encore à Constantinople et agent secret du Gouvernement Hongrois²⁵

Excellence

Le Gouverneur de l'État de Hongrie en me chargeant du porte feuille des affaires Étrangères, m'a fait un devoir particulier, en signe de la haute estime du puissant Empire Ottoman, dont nous avons l'honneur d'être voisins, de faire part la Sublime Porte des événements qui ont en lieu en Hongrie et ensuite desquels on lui a confié les rênes au Gouvernement.

Je me fais donc un honneur de transmettre à Votre Excellence les deux pièces ci jointes; la déclaration d'indépendance de l'État de Hongrie et la notification du Président Gouverneur. Je vous prie de les honorer de votre attention, de leur procurer un gracieux accueil ainsi qu'au porteur.

Je me permets d'y joindre quelques mots, non tant pour éclaircir la question, que la sagesse et les vues de haute politique de V. E. ont déjà depuis longtemps approfondie, mais plutôt pour exprimer en quelque sorte, les sentiments qui animent le Gouvernement présent de la Hongrie, lequel n'est que l'interprète de ceux de la native.

La Turquie et la Hongrie se sont longtemps combattres en ennemis braves et acharnés, mais ils fil rent aussi ennemis loyaux et chevaleresques, c'est aussi une tradition connue en Hongrie que l'Allemand lui manqua toujours de foi, le musulman jamais.

La maison Habsburg-Lorraine, nourret toujours la flamme de la discorde entre la Hongrie et la Turquie elle voulut que ces deux pays qui descendent pourtant d'une même noble origine de la partie du monde la plus ancienne et la plus illustre, s'entregorgeassent, car elle vouloit subjuguier la première et affaiblir la seconde. Elle ne réussit que trop dans ses projets!!!

Mais quand l'Autriche appesantit son joug sur la Hongrie et que les patriotes Hongrois s'appereurent a quoi tendirent les guerres infideuses qu'on leur fit faire contre leur voisin, ils commencerent à se rapprocher de la

---

²⁵ TSMA Fr. E. 168. A levelet modernizált helyesírással tesszük közzé.

Sublime Porte, et c'est avec des forces unies que leur armée invincible pénétra jusque sous les murs de Vienne.

Les rapports de la Transylvanie avec la Sublime Porte vous sont connus. Qu'une mutuelle entente entre la Porte et la Hongrie tout entière aurait pu changer la face des choses!!! 300 ans se sont passés depuis, mais les intérêts des nations n'ont pas changé.

La maison d'Autriche a toujours continué sa politique perfide. Mais par là même elle s'est ruinée elle-même et la juste punition de Dieu tout puissant semble prête à l'atteindre de la même, vu elle cherche son dernier appui.

Car une force colossale s'élève à ses côtés, celle-ci aussi russée que puissante a joué la perfide maison d'Autriche elle-même. Celle-ci doit lui servir d'échelle pour monter, elle l'engage dans le crime du partage de la Pologne, elle lui fit abandonner les intérêts du commerce de l'Empire Autrichien lui-même autant que ceux d'autres Etats de l'Europe occidentale et de l'Empire Ottoman à l'autre côté en abandonnant les embouchures du Danube au pouvoir de la Russie.

Le Gouvernement de celle-ci enfin poursuivant avec une observance religieuse, comme celle de l'évangile, le testament de Pierre de Grand, n'omit rien, ne recula devant rien de ce qui put être calculé à lui faire plutôt franchir la distance de la Baltique aux Dardanelles. Elle fit entrevoir à l'Autriche dans le loin, comme le mirage dans le desert, quelques riches provinces dépouillées d'un nouveau partage comme celui de la Pologne.

Elle lui jeta l'amorce trompeuse qu'elle aurait l'affermir sur son trône chancelant au prix que la maison de Habsbourg aura probablement à payer en revanche, elle servoit ses desseins; et voilà que la maison de Habsbourg a ajouté la bassesse à tous les crimes dont elle a abreuvé les nations qui appartiennent à sa couronne. Elle mendie les secours du Russe se reconnoissant dépendante, et tribulaire et trop faible pour opprimer ses peuples de sa propre force, elle l'a obtenu et elle ne rougit déjà plus d'en faire l'aveu en face de l'Europe.

Mais le même jour que ces mots sacrilèges sont sortis de sa bouche le même jour à la vue seule des préparatifs qui se faisaient sur les frontières de la Gallicie et de Cracovie, un cri général s'est élevé aux cieux, au milieu des flammes et de la fumée dans lesquelles les Habsbourgs ont prolongé la Hongrie; ce cri unanime de la nation Hongroise, c'est le serment juré sur les ruines incendiées de ses capitales jumelées et au milieu de cadavres récemment tombés, justé sur l'étendard de Hongroise qui flotte de nouveau sur les créneaux de la forteresse de Bude, Bude arraché aux mains de l'ennemi.

par un assaut désespéré et ce serment n'est autre que de ne jamais se rendre à l'Autriche, ni à ses protecteurs, de périr plutôt mais de se lever en masse contre l'opposition inique et sacrilège.

Il n'est pas nécessaire que je rappelle à V. E. l'infraction de tout droit des nations commise par cette double agression et par cette intervention Russe, je ne puis croire que les autres Puissances de l'Europe, puissent dans leur propre intérêt la voir d'un oeil indifférent.

La voix publique s'explique clairement dans les interpellations faites à ce sujet dans les Chambres d'Angleterre et de France, la réponse du Ministère dans cette dernière dénote la nécessité d'une intervention réciproque en cas que cela arrive; le Cabinet Français n'est pourtant rien moins que guerrier et partisan de ceux qui combattent autre part pour la liberté.

Mais la France, l'Angleterre peuvent elle voir que l'aigle Russe plane dans le haut des airs et en enveloppant celui d'Autriche de ses ailes protectrice l'emporte avec soi pour se lancer en défi de ces Puissances sur la proie qu'il s'est désignée depuis des siècles. Veulent elles attendre jusqu'à ce qu'il ait arraché à l'Autriche ce qu'elle a avec tout ce qui est entouré de peuplades Slave, que moyennant cela elle écrase les Principautés qui sont dans la haute protection de la Sublime Porte et qu'elle dicte finalement de Constantinople des lois à la politique et au commerce du monde?

Si la France serait assez démoralisée pour pouvoir ainsi abandonner son influence en Orient et toute sa prépondérance à la Russie si l'Angleterre la puissante et florissante Angleterre fut assez aveugle, que je ne sais dans quel intérêt mal compris elle laisse porter le coup par la Russie qui alors la séparera des Indes, lui arrachera l'empire des mers et sera crouler infailliblement son commerce et tarir ainsi sa source de richesses; si tout cela arrivoit encore la Sublime Porte ne pourrait permettre un tel bouleversement de tout ce qui fut jusqu'à présent; au contraire, c'est en conservation d'elle même qu'elle dura élever la voix contre une politique aussi inique que peu conforme aux intérêts de cette haute Puissance et mettant en défi tous les traités qui garantissent l'intégrité de la Sublime Porte de la part de ces Puissances mêmes.

Ce serait alors le tour de la Sublime Porte de reparaitre dans toute son ancienne grandeur et de dire ce mot décisif dans les affaires de l'Europe orientale dont le contrecoup se ferait sentir jusqu'à l'autre Hémisphère.

Et c'est alors que l'Empire Ottoman devrait le plus étroitement s'unir avec la Hongrie. Ce seroit elle qui ameneroit la paix entre elle et les Principautés du bas Danube et les Slaves qui habitent une portion de la Hongrie, c'est elle

qui refuserait²⁶ la Pologne et les pays unis à une fédération, les pays les plus riches et les plus abondants de l'Europe, commandant le plus grand fleuve de l'Europe, ainsi que les plus grandes rivières de l'Asie, et six mers du Globe, ayant des ressources immenses où tout genre et des populations toutes nées guerrières, servient non seulement assez forts pour rompre le choc d'une Puissance dix fois plus forte que la Russie, mais elle pourroit changer la face du monde, car elles auroient ce qui est plus nécessairement pour alliés l'Italie ainsi que la voix des peuples de l'Allemagne, de la France, de la Péninsule et des britanniques parceque ce seroit un pouvoir fondé sur le droit, la justice et la liberté des peuples, dont le Gouvernement Turc a déjà jeté les fondements dans son vaste Empire, pour laquelle liberté nous combattons nous autres et après laquelle soupirent et sont déjà prêts à se concerter avec nous [et] la plus part des Peuples Slaves du centre de l'Europe.

Le Gouvernement de la Hongrie s'estimerait donc bienheureux si les vues qui ne sont qu'esquissées ici fussent appréciées par le Gouvernement de Sa Majesté Impériale et qu'une alliance offensive et défensive en fût le résultat.

La Hongrie aura bientôt sur pied une armée de Deux Cent mille combattants, il y a en outre sa garde nationale fort nombreuse et tout le peuple se lève contre les injustices qu'on veut lui infliger.

La bravoure et le courage héroïque de l'armée Turque est connu depuis des siècles; le Gouvernement de Hongrie ne doute dont point que la Sublime Porte, sera au sujet de l'intervention russe, dans son propre intérêt des démarches énergiques et qu'elle protestera elle aussi de son côté contre cette infraction au droit des gens et aux traités des nations. Si pourtant la Sublime Porte n'étoit point disposée vu ne crut pas les circonstances telles qu'elles puissent former une alliance avec nous, alors le Gouvernement Hongrois croit avoir le droit et le considère sous tous les rapports comme un devoir que la Sublime Porte et son Gouvernement ont envers eux mêmes de maintenir une stricte neutralité.

À ce propos je ne puis omettre de faire mention des nombreux ravages et des injures faites à la Hongrie par les Serbes qui accoururent en Hongrie de ce pays appartenant à l'Empire Turc, pour aider leurs corréligionnaires émeutes contre le Gouvernement Hongrois. Ils plongèrent les plus belles provinces de la Hongrie dans le meurtre, l'incendie et le pillage; la Hongrie réussit à les en chasser, mais elle n'usa pas les frontières par respect pour la

---

²⁶ Bizonytalan olvasat

Sublime Porte avec laquelle elle ne fut pas en guerre et dont elle ne voulut pas violer le territoire.

Elle croit donc pouvoir attendre de la Sublime Porte l'ordre le plus strict que tous les peuples appartenant à cet Empire respectent le territoire de la Hongrie. C'est de même que notre armée vainquit et chassa l'armée mixte Russe et autrichienne au delà des frontières de la Transylvanie celle-ci prirent refuge en Valachie, donc encore sur un terrain appartenant à l'Empire Turc, non seulement ils n'y furent pas désarmés, mais y recueillirent des forces et les autrichiens firent de nouveau invasion en Hongrie venant les armes à la main de la Valachie. La Hongrie prie donc le Gouvernement de la Sublime Porte ne fût ce que pour le maintien de la neutralité de donner des ordres précis pour qu'à l'avenir de pareilles troupes étrangères et ennemies de la Hongrie soient désarmées dès qu'elles arrivent sur le territoire Turc, de même que la Hongrie serait en pareil cas et par réciprocité envers tout corps armé qui voulut ainsi agir contre la Turquie avec laquelle la Hongrie se trouve en paix.

La Hongrie est prête à s'entendre avec la Serbie pourvu que les propositions que l'on seroit soient acceptables, elle sera reconnaissante au Gouvernement de la Sublime Porte pour tout intermédiaire en cette affaire.

Si le Gouvernement de la Sublime Porte voulait consentir à ouvrir à la Hongrie le moyen de communiquer officiellement avec elle moyennant leurs agents réciproques, il obligerait beaucoup le Gouvernement de la Hongrie et cela avancera les affaires surtout par rapport à l'intervention russe qui est une affaire d'un commun intérêt aux deux nations.

Le Ministre des Affaires Étrangères de la Hongrie

Signé: Comte Casimir Batthyany

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Fr. E.: TSMA Fransız Evrak

Hermann Róbert, 1990.: HERMANN RÓBERT: „A szép akasztott” Andrássy Gyula 1848–1849-es szerepéről, *Hadtörténelmi Közlemények* 1990/4.

KLÖM XV.: *Kossuth Lajos összes munkái*. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István, Bp., 1955.

TSMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

DÉR DEZSŐ

A KASSAI 20. HONVÉDZÁSZLÓALJ, AVAGY EGY SIKERTELEN ALAKULATSZERVEZÉS TÖRTÉNETE 1848–49-BEN

A KEZDETEK

A 20. honvédzászlóalj története Kassán kezdődött, éppen ott, ahol a 9. honvédzászlóaljé, a szabadságharc egyik leghíresebb alakulatáé, melynek rendhagyó veres sípkáját 1849 tavaszán, mint kitüntetést rendszeresítették a honvédseregben. E tanulmány témáját adó zászlóalj története azonban nem vált sikertörténétté, olyannyira nem, hogy a felállítás után néhány hónappal az alakulat katonáit egy másik honvédzászlóaljba sorozták be.

1848. szeptember 26-án Batthyány miniszterelnök az újonnan felállítandó honvédzászlóalj alakulási helyét meghatározó rendeletével a 20. zászlóalj toborzási helyének Sáros, Abaúj és Torna vármegyéket, törzshelyének Kassa városát jelölte ki. Az újoncok összeírása szeptemberben már mindenhol elkezdődött. Abaúj vármegye szeptember 14-én fejezte be az összeírást, ami alapján 2773 főt találtak alkalmasnak katonai szolgálatra. A szolgálat alól csak jogszabály adhatott felmentést; Abaúj, jelentése szerint így is 900-950 katonát tudott kiállítani, mindamellett, hogy az állam a megyétől 700 honvéd újoncot kért. A központi vezetés emellett a vármegyéktől és a városoktól – a fegyverzet kivételével – a honvédek felszerelését is elvárta volna. Eperjes városa szeptember 13-án jelezte a belügyminiszternek, hogy törvény szerint elvégezték az újoncok összeírását, felszerelésüket 15 napon belül megoldják, Bártfa pedig október végére ígérte újoncai kiállítását. Abaúj a ruházat elkészítését 4-5 hétre becsülte, hivatkozva arra, hogy a vármegyében kevés a szakember. Kassa és Bártfa városa, valamint Komáromy József, Abaúj vármegye toborzási biztosa azonban az újoncok felszereléséhez pénzügyi támogatást kért. Mivel katonai szempontból igen fontos volt a zászlóalj mielőbbi felállítása, ezért a kéréseket a központi vezetés megpróbálta teljesíteni, a pénzügyminisztériumhoz továbbítva azokat a mielőbbi intézkedés érdekében. A költségeket emellett próbálták csökkenteni azzal, hogy Pestről utaltak ki ruházatot az újoncok számára.

Október 8-án Bárczay András őrnagy, a 20. honvédzászlóalj ideiglenes parancsnoka arra utasította Keresztesy Ferenc századost, hogy a Pesten kiutalt ruhákat vegye fel, és hozza azokat mielőbb Kassára. Az alakulat felruházása azonban nem ment zökkenőmentesen: Kossuth még november 28-án is arról tájékoztatta Nádosy Sándor ezredest, az Országos Nemzetőrségi Haditanács (a továbbiakban: ONÖHt) elnökét, hogy a 20. zászlóalj részére ruhákat utalnak ki. Az egységes ruházatról az őrmesterként a zászlóaljnál szolgáló Karsa Ferenc a következőket jegyezte le: „Eszmetársulatnál fogva, minthogy t. i. az emberi testet befedő minden nemű ruha darab közt, az eszméhez a sipka áll a legközelebb, tehát mi is márhogy olyan vitézek legyünk mint testvérünk a 9. zászlóalj, ...vörös sipkát varrattunk, mégpedig abban a szent hitben, hogy ha fejünket a 9. zászlóalj sipkához hasonló színű eszközzel fedezzük be, a vitéz – bátorságot is megszerezünk; hát mi is vörös sipkát varrattunk s ez idő szerint ez tette ki egész uniformisunkat”. A ruházattal való felszerelés problémája később sem oldódott meg. Karsa így emlékezett a december eleji állapotokról: „Két századra való legénység volt felruházva...de hogy mindenik század tehessen szolgálatot, tehát mindenik században volt néhány felöltöztetett legény, (az altisztek magok varrattak honvédruhát)”. A honvédek fegyverzetét az állam biztosította volna, ez azonban nem történt meg. Az újonc honvédeknek nem voltak fegyvereik; elvették hát a katonai nevelőintézeti hallgatóktól és a vármegyei hajdúktól: utóbbiaké,... igaz, hogy kovás volt, de legalább nem fából volt, szurony is volt a tetején.” December elejére a zászlóalj egy lőfegyverrel felszerelt századdal rendelkezett, egy másik századot december 5-én fegyvereztek fel a 60. (Wasa) gyalogezred leselejtezett puskáiból. Az 1848. december 11-i budaméri ütközet előtt a 6 századból 4 századot csupán kaszákkal tudtak ellátni.¹

Emellett a képzett tisztek létszámában és jó néhány tiszttel hozzáállásában is probléma mutatkozott: Pulszky Sándor alezredes, akit az Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) bízott meg egy hadtest felállításával a térségben, november 2-án arról számolt be Kossuthnak, hogy a zászlóaljhoz kinevezett tisztekből a megjelenési határidőig csupán 4 jelent meg, ami után Pulszky sorozatos előléptetéseket és kinevezéseket foganatosított „felső jóváhagyás reménye alatt”. Szeptembertől a 20. honvédzászlóalj ideiglenes parancsnokává Bárczay András nemzetőri őrnagyot nevezték ki, akit a parancsnoki poszton november 11-én – 1-jei hatállyal – Bányafy Ferdinánd őrnagy váltott fel. Szintén november 1-i hatállyal Keresztesy Ferencet, Sztankóczy

---

¹ *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai I-II.* S. a. r. Urbán Aladár. Bp., 1999. II. kötet. 1628-1629. MOL ONÖHt 4556.; 5637., 6393., 6405., 9129.; Karsa Ferenc, 1993. 15-16., 27.

Andrást és Blum Rudolfot századossá, Grach Józsefet főhadnaggyá és Breitfeld Károlyt hadnaggyá nevezték ki. Azonban az ONőHt november végéig csupán Breitfeld kinevezést hagyta jóvá, ezért november 27-én Bányafy kérte a többi kinevezés mielőbbi megerősítését is. November 15-én még Bárczay őrnagy jelölte tiszti kinevezésre Péchy Tamást, akit az ONőHt hadnagyi kinevezésében 28-án erősített meg. November 6-án Pulszky utasítása alapján felállt a zászlóalj altiszti kara is. A tisztikarból december 5-én Sztankóczy századost a Nyíregyházán alakuló 43. honvédszászlóaljhoz vezényelték át; Grah József elvezénylését pedig maguk a zászlóalj tisztjei akadályozták meg azzal, hogy október 15-én írásbeli kérelmet terjesztettek az ONőHt elé az ügy érdekében.²

Az alakulat „fogyatékoságához” hozzájárult, hogy októbertől több egység elvezénylésére került sor. A zászlóalj 4. századát a Dessewffy Arisztid őrnagy vezetésével megbízott „Abaúj megyei tartalék sereg” állományába helyezték át, amely az OHB 2475/E számú rendeletére novemberben Pestre vonult. November 18-án Pándy Samu, a pesti hadmegye parancsnoka arról tájékoztatta az ONőHt-ot, hogy a 1019. számú rendeletnek megfelelően a zászlóaljból 158 fő a feldunai hadtest táborába indult. Az ONőHt a 20. zászlóalj állományából további 400 főt a 10. huszárezred tartalékszászádához vezényelt; a 400 főből azonban csak 122 fő érkezett a századhoz, ezért az ONőHt december 4-én a zászlóaljparancsnokságtól azonnali jelentést és intézkedést kért az ügyben. Ebben az állapotban találta a zászlóaljat Schlik beütése.³

KASSÁTÓL MISKOLCIG

December 6-án gr. Franz Schlik cs. kir. altábornagy közel 7000 ezer fős hadoszlopával tört be Sáros vármegyébe azzal a szándékkal, hogy a császári csapatok hadművelleti terve értelmében elfoglalja Kassát, majd a magyar főváros irányába nyomuljon előre. Schlik csapatai már a beütés napján Bártfára értek, és Sáros vármegye északi részét ellenállás nélkül elfoglalták.

A magyar kormányzat elképzelése szerint a Schlik hadtest ellen felvonuló magyar erők gerincét a kassai hadmegyében alakuló honvédszászlóaljak – a 20. zászlóalj mellett a 19. (lőcsei), a 21. (ungvári), a 22. (miskolci), a 26. (egri) és a 42. (sárospataki) – alkották volna. Ezek azonban még december elején is az alakulás különböző állapotában voltak, s nem alkottak harcképes egységeket. Rá-

² MOL ONőHt 6670., 7380., 7532., 8363., 8575.; MOL HM Ált. 1848:10092.

³ Vö: Karsa Ferenc, 1993. 26.; MOL H 93 ONőHt 7801., 8571., 9406.

adásul a 22. zászlóaljra a szerveződő magyar „hadtest” vezetése nem számíthatott, mivel azt Kossuth november 30-án a máramarosi sóbányák védelmére rendelte. A környező megyék nemzetőrei sem voltak még jelen, és csak remélni lehetett, hogy mozgósításuk mihamarabb megtörténik.

A Schlik-hadtest betörésekor – néhány száz Sáros megyei nemzetőrt leszámitva – a csapatok csak papíron álltak rendelkezésre Pulszky alezredes számára, aki az ellenség előrenyomulása hírére „seregével” Eperjesre húzódott vissza; itt újabb 1800 fő csatlakozott hozzá. Ezek zömmel Sáros és Abaúj megyei nemzetkőrök voltak, illetve a 20. honvédzászlóalj 2 felszerelt százada. A 20. zászlóalj 2 századát a legtapasztaltabb századosok, Körmei Ferenc és Almásy Pál vezették. A Körmei század december 1-jén útnak indult Bártfára, az Almásy század pedig december 4-én hajnalban Eperjesre.⁴

Pulszky Eperjesről december 8-án vonult ki, az éppen kivonuló 20. honvédzászlóalj két századát azonban Irányi Dániel, Sáros vármegyei kormánybiztos megállította a városháza előtt. „A kiindulási parancsot nyert [eperjesi] nemzetőrség egy része ugyanis zajosan követelte a tanácstól, hogy a kiindulás alól fölmentessék. A tanács csakhamar ráhajolt, s megkeresni rendelte a főparancsnokot a fölmentés iránt, akkor midőn ez már elhagyta a várost, s másnap korán reggel az őrségnek is kimozdulnia kellett volna”. Irányi azonban elrendelte a honvédeknek a fegyverek megtöltését, majd a tanácsterembe rendelt egy tisztet és négy embert, majd azzal fenyegette meg a tanácsot, hogy hadifogolynak nyilvánítja valamennyiüket, ha fél óra alatt nem állítják ki a csapatokat. „Ez megtette hatását” – írta Irányi – „s én esti 9 órakor vagy 500 puskás nemzetőrrel kiindulhattam.”⁵

A magyar csapatok parancsnoka komolyabb ellenállásra csak a Kassa és Budamér közötti terepet tartotta alkalmasnak, de azt is csak haderejének jelentős létszámbeli növekedése esetén. Schlik még Eperjesen értesült Pulszky szándékáról, ezért erőltetett menetben nyomult előre, hogy még a beérkező erősítések⁶ előtt ütközetre kényszerítse a magyarokat.

A magyar csapatok előbb Szentpéterig vonultak vissza, majd a császári előőrs feltűnését követően Lemésán és Budamér között állapodtak meg. „Utóvéd és előőrs az Almásy század, erősítés a Körmei század és a lengyel légiónak” – a

⁴ Karsa Ferenc, 1993. 27.; Dér–Hajagos 18–20.

⁵ Dér–Hajagos: 52. Vö.: Karsa Ferenc, 1993. 29–30.

⁶ Lásd: Dér–Hajagos 20–22.

⁷ Pulszky seregének legütőképesebb egységét a már harci tapasztalatokkal is rendelkező egy századnyi lengyel alakulat tette ki, Wladislaw Tchórznicki őrnagy vezetése alatt. Lásd: Kovács István: *A légiónak*. Bp., 1989. 117.

zöm a kaszás és flintás nemzetőrség és a 20. z. alj [zászlóalj] kaszával felfegyverzett négy százada. Legszeleső őrszem az abaúji lovas nemzetőrség...”⁸

Miután a hajnali órákban feltűntek az ellenség csapatai, Pulszky seregét Budamér déli kijáratához vonta vissza. Bár a remélt alakulatok mindegyike (a 19., a 42. honvédszászlóalj, illetve a Borsod megyei nemzetőrszászlóalj) még nem érkezett meg, Pulszky az ellenség további előrenyomulása esetén az ütközet elfogadása mellett döntött. Egyrészt azért, mert a Budamér és Kassa közötti te-repszakaszt tartotta a legalkalmasabbnak egy védelmi jellegű ütközetre, másrészt a további harc nélküli visszavonulás és Kassa feladása morálisan is rombolólag hatott volna Északkelet-Magyarország népességére.

Az éppen rendelkezésre álló magyar „sereg” helyzete azonban ebben a kritikus időpontban nemcsak a felszereltség, és a kiképzetlenség miatt tekinthető tragikusnak. A központi élelmezés is szervetlenséget mutatott, noha Pulszky már december 1-jén figyelmeztette Farkassányi Sámuel abaúj megyei és tábori élelmezési biztost a sereg ellátásnak szempontjairól, december 8-án pedig tájékoztatta a rendelkezésre álló csapatok létszámáról. „Mellékesen legyen mondvá, bizony igen ránk fért volna már egy kis ennivalócska – ha csak egy kis prófunt vagy zab lepény képében, de a végzet másként volt megírva, mert bizony a negyedik napot is éhen szomjan kelle kihúznunk” – írta keserűen Karsa. Az élelmezést végül maguk a katonák oldották meg. Az őrmester naplójában így emlékezett vissza: „Éhségem és a század mind hangosabbá válni kezdő zúgolódása készítettek, hogy Koczák Pestát Korlátról, aki kondás bojtár professzióval volt törzskönyvbe beírva, előszólítottam hogy nézzen szét Budamérben mit lehetne ott ennivalónak szerezni? – Egy negyed óra múlva jelentí: van húsnak való, de kenyér nincs. – „Kenyer helyett” szól közbe Szabó Jóska, a kinyizsi juhász bojtár, – „jó lesz a káposzta – a’ meg van a kocsmá pincéjében”....Koczák Pesta és Szabó Jóska kellő fedezettel, egyik húsért, másik káposztáért, elmentek ... El nem hallgathatom azt a komikus esetet, hogy Koczák Budamérből két köpü méhet is hozott; s egyikkel a kocsmában kártyázó tiszt urakat, a másikkal az állásban adomákkal lakmározó és szunyókáló Körmei századot ajándékozta meg. Koczáktól szép volt hogy tisztjeinek prezentet [ajándékot] adott, de a pajtásairól se feledkezett meg; de azt már képzelni lehet, hogy ugrándoztak szét az illető bajtársak, mikor a füsttől és világságtól nekizúdult méhek a szobát és állást össze-vissza dongták, s egynek az arcához csapódtak. Azt se tudom bizonyosan, vajon akik megmérhetetlen üres

---

⁸ Karsa Ferenc, 1993. 31.

gyomraikat, a jóllakás valódi gúnyjául, mézzel merészkedtek megtölteni, megköszönték-e Koczáknak jóakarátát, vagy a bekövetkezett gyomorgörcs zaklató fájdalmában, az isteni mindenhatóságot nem az ő megdorgálására kérték el a szentírásból.”⁹

December 11-én a magyar csapatok Kassától közvetlenül északra álltak fel; a 20. honvédszászlóalj a jobbszárnyon, a kassai országúton és annak két oldalán foglalt állást, a jobbszárnyat a zászlóalj parancsnoka, Bányafy Ferdinánd őrnagy vezette. A zászlóalj Körmei-féle százada a kassai országút nyugati oldalán csatárláncban várta a támadást, mögötte állt az Almási-féle század. Az országúton állt a zászlóalj egy kaszával felfegyverzett százada, ágyúfedezéken két másik kaszás század, a negyedik, szintén kaszával felfegyverzett század tartalékként az országúton, egy ágyútelep mögött helyezkedett el. A Budamérből kibontakozó császári gyalogság elsőként a Körmei-féle századot közelítette meg, amely két háromfontos ágyúval viaszorította azokat. Erre a császári tüzéség, hat- és tizenkétfontos ütegét előrevonva, löni kezdte a magyar harcvonalat, visszavonulásra kényszerítve a háromfontosokat. Az ágyúk fedezékbe vonulása után a jobbszárny átkarolására megindult a császári lovasság támadása. Miután a jobbszárny biztosítására rendelt abaúji lovasság túl korán adta fel az állását, a császáriak első próbálkozása sikerre vezetett. A jobbszárny szétesett. Karsa a 20. zászlóalj megfutamodását a következőképpen írja le: az ütközet elején a tisztek különböző ürüggyel elhagyták a csapatot, ezt követően a csatárláncokra bomló századok lövöldözve hátráltak (már amelyiknek volt lőfegyvere), majd megfutamottak. Szerencsére időközben megérkezett a csataterre a 42. és a 19. (szepesi) honvédszászlóalj, utóbbi jelentős számú megyei nemzetőrrel együtt. A szepesiek három ágyúval néhány órára feltartóztatták az előre nyomuló császáriakat; ezáltal a maradék sereg időt nyert Kassa kiürítéséhez, a tüzéségi és egyéb felszerelés Miskolcra való indításához.¹⁰

A szepesiek visszavonulását követően egy század császári könnyűlovas, megkerülve a magyar hátvédet, délnek vette az irányt, hogy elfogja a Miskolc felé útnak indított ágyúkat, illetve a lőpor- és lőszer szállítmányokat. Csakhamar sikerült beérniük Bárcánál egy lőporral és fegyverekkel megrakott szekere, s a hátvédet alkotó alig száz főnyi gyalogságot. Az utóvéd zömét a lengyelek alkották, s hozzájuk csatlakozott a 20. zászlóalj néhány, a századuktól eltévedt katonája – köztük az általunk is ismert Karsa őrmester is. A magyar

---

⁹ Idézetek: Karsa Ferenc, 1993. 31-33.; Dér-Hajagos 39-40, 47-48.

¹⁰ Az ütközetről: Dér Dezső, 2001. 109-111., 130. Dér-Hajagos 22., 61; Karsa Ferenc, 1993. 35-40.

csapat a bárcai kocsmánál előnyös védőállásból, 20 lépés távolságból sortűzet adott le a könnyűlovasokra, amelynek következtében 18-an holtan buktak le lovukról, köztük parancsnokuk, Concoreggio őrnagy, Schlik tábornoki főnöke, Scudier százados fogságba került. Ezt követően az utóvéd akadálytalanul folytathatta útját Szina, illetve Miskolc felé.¹¹

A vereség komoly problémát okozott az OHB számára. Egyrészt, mert a hadtest szétverésével a császáriaknak nyitva állt az út Miskolc, illetve Pest irányába; másrészt, mert minden pillanatban várható volt a Windisch-Grätz vezette császári főerők betörése a Duna mentén. Ezért, a térségben kialakult helyzet fontosságát hangsúlyozva az OHB két tagját, a környéket jól ismerő Szemere Bertalant Északkelet-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosává, Mészáros Lázár hadügyminisztert pedig a hadtest parancsnokává nevezte ki, hogy a hadtest, illetve az alakulatok újjászervezése a lehető leggyorsabban és leghatékonyabban menjen végbe.

KÍSÉRLETEK A ZÁSZLÓALJ MEGSZERVEZÉSÉRE

Létszám

A 20. zászlóalj az ütközetben bekövetkezett felbomlás után szétesett. A két felfegyverzett század maradványai a Tarca folyó völgye mentén húzódtak vissza Miskolc felé. Néhány honvéd a nagy kavarodásban végül a lengyel csapattal vonult vissza; a kaszával felfegyverzett századok közül a lengyelekkel tartó Karsa Hidásnémetit követően, a miskolci országúton találkozott egy századdal, amelyik az ütközetben az ágyúk fedezetét látta el. A létszám leapadt, mivel „a sárosiak még az ütközet előtt elsöktek, az ütközet után meg az abaújiak közül is sokan a „dulce natale solum”¹² kebelére siettek”. Szemere kormánybiztos december 17-i, az OHB-nak írt jelentésében még 300 kassai honvédról tett említést, a hadtest másnapi állománykimutatásában azonban már a 20. zászlóalj 380 felfegyverzett és 290 fegyver nélküli honvéddal, Miskolc állomáshellyel szerepelt, azzal a megjegyzéssel, hogy a zászlóaljhoz további 183 ember fog érkezni. A december 19-i kimutatás alapján a zászlóalj létszáma 876 fő volt, amelyből szolgálatban állt 636 hon-

¹¹ Dér Dezső, 2001. 110.; Dér–Hajagos 70-71.; Karsa Ferenc, 1993. 45-47.; Kovács István: „...Mindvégig veletek voltunk” *Lengyelek a magyar szabadságharcban*. Bp., 1998. 118-127.

¹² Az édes szülőhely.

véd. A fennmaradt 240 katona közül 42 főt vagy betegként, vagy mint szolgálatra egyébként alkalmatlanlant említi a kimutatás, 189 fő pedig hiányzott a zászlóaljából. A hiányzó 180-190 honvéd hamarosan megkerült: Farkassányi Sámuel tábori élelmezési biztos még aznap jelezte a hadtestparancsnokságnak, hogy „a 20-ik zászlóaljhoz tartozó, eddig Botakonyban Keczer százados úr parancsnoksága alatt menekült 180 személyből álló csapat holnap, azaz Xber [december] 20-án ide Miskolcra fog érkezni”. Egy ugyanazon a napon kelt fegyvertári kimutatás 858 fővel regisztrálta a zászlóaljat. A december 20-i élelmezési kimutatás szerint a tisztikar 28 főből állt, az őrmesterek száma 12, zászlós 2 fő, a tizedesek száma 73, a zászlóaljnak emellett 1 dobosa volt, a közhonvédek száma pedig 753 főt tett ki, ami összesen 868 főnyi legénységet mutatott. 21-én a zászlóalj felszerelési kimutatása szerint a tizedesek, zászlóaljdobosok és közhonvédek száma 14 fővel emelkedett, az őrmestertől alacsonyabb rendfokozatú honvédek száma összesen 840 embert tett ki; az iratban az 1. század 200 fővel, a 2. 160 fővel, a 3. 134 fővel, a 4. 164 fővel, az 5. 92 fővel, végül a 6. 90 fővel szerepel. December 22-étől már csak jelentéktelen változások mutatkoztak a létszámban, elsősorban azok is a különböző átvezényléseknek voltak tudhatók: a főparancsnokság 22-i utasítása értelmében a zászlóaljtól 9 főt átirányítottak a szekereszkarhoz, 23-án a hadtestparancsnokság a zászlóaljnál lévő 36 lengyel honvédet ideiglenesen Tchorznicki őrnagy parancsnoksága alá rendelte, egy 24-i utasítás alapján pedig a zászlóaljhoz osztották be a Borsod megyei újoncok egy részét. A hadtest december 25-i létszámkimutatásában még a 20. honvédzászlóalj 800 fővel szerepel, de már egy, közvetlenül az 1849. január 4-i kassai ütközet előtt keletkezhetett, a hadtest harcrendjét tartalmazó irat a zászlóaljat 1000 fővel tünteti fel a létszámkimutatásban.¹³

A kassai vesztes ütközetben a zászlóalj 30 fős veszteséget szenvedett; mindamellettt még január 14-én is az alakulat létszámának közel fele hiányzott a miskolci táborból. Karsa visszaemlékezése szerint a Mészároost váltó, új hadtestparancsnok, Klapka György ezredes a zászlóalj gyakorlatilag alig használható katonáit – a karabéllyal felfegyverzetteket, illetve a betegeket – Fáy György hadnagy vezetésével Debrecenbe küldte. A csonka zászlóalj január közepétől a hasonló problémákkal küzdő 42. honvédzászlóaljjal együtt szerepelt a kimutatásokban. A 20. zászlóalj létszámát a későbbiekben sem sikerült feltölteni; egy január 28-i kimutatásban a két zászlóalj összevonva is csupán 700 fővel rendelkezett, amelyet 6 századra osztottak be. Egy február 10-i harc-

---

¹³ HL 1848-49. 6/444., 7/223.; Karsa Ferenc, 1993. 54., 57.; Dér–Hajagos 89., 91., 110., 113., 114., 147., 162., 181., 247. Utóbbi vö. Dér Dezső, 2001. 128-129.

di kimutatás szerint a 20. zászlóalj 3 századot tett ki, és 360 főt számlált. Ezt az adatot több, közvetlenül a tokaji ütközetet követően keltezett levél is megerősíti. Február elején a csapatok átszervezésére került sor, hiszen a 20. zászlóaljhoz hasonlóan több alakulat létszáma nem volt megfelelő. Ezek közül az 52. honvédszászlóalj létszámának rendezését többek között úgy oldották meg, hogy február 3-án kötelékébe helyezték át a 34. gyalogezered egy századát, ezt követően pedig összevonták a 20. zászlóalj maradványaival.¹⁴

Ruházat

A 20. honvédszászlóalj egységes ruházatát az alakuláskor – Karsa szerint – a veres sipka jelentette. Egy december 21-i felszerelési kimutatás alapján, ha egyszerűen fogalmazunk, akkor azt mondhatjuk: a 840 honvéd több mint felének hiányzott a kincstári „ingje, gatyája”; tehát csak annyi ruha volt rajtuk, amennyit otthonról hoztak magukkal. A már említett, 20-án a táborba érkező Keczer-féle század felszereltségéről Farkassányi kormánybiztos a következőket jegyezte le: „Tájékoztatásul mondhatom, hogy ezen csapat még egészen felszereletlen, sőt ruhátlan is”. A központi vezetés a hiányosságokat igyekezett pótolni. A ruházati felszerelés megoldására Miskolcon létrehozta egy katonai ruházati bizottmányt, amely Almásy János igazgatása mellett Szemere Bertalan teljhatalmú kormánybiztos, illetve Farkassányi Sámuel élelmezési biztos irányítása alatt állt. A bizottmány kezelte a különböző helyekről (elsősorban Pestről) érkező szállítmányokat, amelyeket a hiányosságok miatt azonnal kénytelen volt kiosztani a csapatok között. Szükség is volt a megfelelő ruházatra, mert a tél abban az esztendőben igencsak hidegre sikeredett. Karsa a december 28-i szikszói ütközetet megelőző estét a következőképpen írta le: „Rémítő hideg éjszaka. A tüzek körül úgy forgolódtunk, mint nyársra húzott libát forgatják abban a nevezetes preparációjában, melyben osztán világhírű jó eledellé válik. Alvásról szó se lehetett. Bakkancsainkat olyan közel toluk a tűzhöz, hogy mielőtt lábainkal valami kis meleget közvetítettek volna, már megégtek....Milyen jó szolgálatot tett itt hátunkon a borjú, mennyi hideget felfogott, azt csak az tudja, aki boldog volt azt hátán hordozhatni, mint már jómagam is. De hát a honvéd baka borjújára travestált riska tehén magzatjának édes anyja, büszke is lehetett arra, hogy magzatjának bőrét áldozta fel, a had marcona fiai hátának melegítésére!”¹⁵

¹⁴ Dér–Hajagos–Hermann 72., 94-95., 190., 216. 285.; MOL R 23. Henryk Dembiński iratai 3. k. No. 8.; HL 1848-49 12/38.

¹⁵ Karsa Ferenc, 1993. 15-16.; Dér–Hajagos 26., 133., 221.; az idézet: Karsa Ferenc, 1993. 67-68.

A 20. zászlóalj megmaradt századainak ruházati ellátása az 1849. január 4-i kassai ütközetet követően sem javult. Gedeon László őrnagy, dandárparancsnok, január 24-én Klapkához írt levelében bakancsokat kért a csapatok számára, január 25-én pedig – a csekély létszám mellett az állandó gyenge ellátásra, és a csapatok elszállásolásának folyamatos megoldatlanságára hivatkozva – kérte a dandár mielőbbi felosztatását. A 20. zászlóalj katonái között közvetlenül a január 31-i tokaji ütközetet megelőzően került sor némi ruhanemű – cserzetlen bőrködmönök – kiosztására „...így osztán jól kistafírozva, bátran neki néztünk a hidegnek, – mert biz eleddig igen fogyatékos vala a mi ruházatunk, úgy hogy az altiszteket kivéve, akinek áttillája volt, az köpönyeg nélkül hetykélkedett, akinek pedig köpönyege volt, csak gyanítani engedé, hogy tán áttillája lehetne”.¹⁶

Fegyverzet és lőszer

Fegyverzetét tekintve a zászlóaljat Budamér előtt két löfegyveres és négy kaszával felszerelt századra osztották fel. A december 18-i állománykimutatás 380 fegyverrel rendelkező honvédet tüntetett fel; a másnapi lőszertári kimutatás szerint a zászlóaljnak 426 löfegyvere volt, amiket Kassán és Eperjesen kapott, ebből Miskolcon csak 342 löfegyvert regisztráltak. A „különbség” feltételezhetően az ütközet utáni menekülés során veszett el. A zászlóalj december 21-i felszerelési kimutatásában az 1. század 68 kovás, 12 gyukalapos (kiskupakos) és 120 gyutacsos fegyverrel, a 2. század pedig 129 kovás, és 16 gyutacsos fegyverrel szerepelt. Mivel a többi 4 század nem rendelkezett löfegyverrel, a teljes zászlóaljban összesen 345 fegyvert tartottak nyilván. Mészáros Lázár hadtestparancsnok másnapi, az OHB-hez írt jelentésében jelezte, hogy az aznap a táborba érkezett löfegyverekkel együtt a 20. zászlóalj már közel 600 fegyvert mondhat a magáénak.

A december 19-i lőszertári kimutatást vizsgálva azt látjuk, hogy a zászlóalj december 19-ig 73 puskát és 9 vadászpuskát adott be a fegyvertárba, cserébe 489 szuronyos, kovás puskát vehetett fel. Egy 21-i jelentés szerint a zászlóalj 197 kovás, 12 kapszlis (lőkupakos) és 136 gyutacsos fegyverrel rendelkezett. A hadtest 23-i fegyvertári kimutatása alapján a zászlóalj 22-én 82 különböző típusú puskát küldött be a fegyvertárba, és 23-án vehette fel a már említett 489 szuronyos kovás puskát. Még ugyanaznap a zászlóalj 2400 éles töltényt és 2500 lőkupakot, valamint 20 fegyvert adott át a Tchérniczki alezredes vezette lengyel csapat számára. A 25-i fegyvertári kimutatás szerint a zászlóalj aznap 106 különböző típusú puskáért 106 szu-

---

¹⁶ Dér–Hajagos–Hermann 180; 190.; idézet: Karsa Ferenc, 1993. 103-104.

ronyos, kovás puskát kapott a fegyvertártól. A parancsnokság célja láthatóan az volt, hogy egyrészt a zászlóaljat minél több lőfegyverrel lássa el; másrészt egysége-sítse a zászlóalj fegyverzetét, és olyan lőfegyvereket válasszon, amelyekhez töltényt is bír szerezni, illetve alkalmasak a közelharcra (szuronnyal elláthatóak).

Mivel azonban ekkor még mindig sokan nem rendelkeztek lőfegyverrel, Mészáros 27-én elrendelte a zászlóalj parancsnokságának: „...az itteni fegyvertárban létező néhány karabinokkal a fegyvertelen embereit ellátni minél előbb iparkodjék, jobb lévén ez is a meztelen kéznél, vagy egyéb haszontalan fegyvernél”. 28-án, a szikszói összecsapás előtt egy korábbi utasításra válaszul Bányafy jelentette a hadtestparancsnokságnak, hogy a zászlóalj 760 darab kovás puskával és 18000 tölténnyel rendelkezik. A zászlóalj ezzel már a 2 század helyett 4 fegyverrel ellátott, a harctéren bevethető századot tudott kiállítani.¹⁷

A kassai ütközetet követően komoly problémát jelentett, hogy – egyebek mellett – sok fegyver is odaveszett. A katonai vezetés és a kormánybiztosok elrendelték a polgári hatóságoknak, hogy az illetékességi területükön minden puskát haladéktalanul gyűjtsenek be, és küldjék azokat a miskolci táborba. Klapka január 17-én utasításba adta a dandárparancsnokoknak, hogy mielőbb tájékoztassák a táborkart az alakulatok rendelkezésére álló fegyver-, és lőszer mennyiségről. Bár a kívánt kimutatásokat a legtöbb alakulat elkészítette, a 20. honvédszászlóalj kimutatásáról nem tudunk. Karsa visszaemlékezése szerint a kassai ütközetet követően megmaradt 3 század 240 embere csupán karabéllyal volt felfegyverezve, akiket Klapka a betegekkel együtt Debrecenbe küldött. Szemere ugyan január 19-én azt jelentette az OHB-nak, hogy „nincs katonánk, kinek ne volna szuronyos fegyvere”; mégis: Klapka január 30-án 2000 lő- „vagy ennek hiányában más” fegyvert volt kénytelen kérni az OHB-tól. A zászlóalj fegyverzettel való ellátása megállapításához az eddigi adatok felhasználása mellett a zászlóalj létszáma alapján következtethetünk, amely szerint az alakulat február elején 360 fővel rendelkezett.¹⁸

Élelmezés

Karsa visszaemlékezése nem véletlenül foglalkozik olyan sokat az akkori élelmezési viszonyokkal. A felszerelés mellett ugyanis a legnagyobb gondot az élelmezés jelentette, amelynek megszervezésére külön kormánybiztost neveztek ki. Farkassányi Sámuel élelmezési biztos minden dandár mellé kinevezett egy élel-

¹⁷ Dér–Hajagos 89., 91., 104., 110., 113., 114., 119., 133., 134., 148., 167., 187., 205., 216.; MOL P 295 A Görgey-család levéltára. b/50. fasc.

¹⁸ Dér–Hajagos–Hermann 34., 64., 119., 147., 154., 237.; Karsa Ferenc, 1993. 87.

mezési segédbiztost, illetve az étellemezési ügyek vitelére minden alakulatban megbíztak egy tisztet. A rendszer azonban nem megfelelően működött, ezért a napokig élelem nélkül maradt csoportok több esetben beszerzési akciókkal segítettek magukon. Az állandó nélkülözések miatt sokan még fegyvereiket is eladták némi élelemért vagy borért. A táborban lévő étellemszerhiány miatt a hadtestparancsnokság úgy döntött, hogy a legénység kenyérbeli járandóságának felét pénzben is felveheti; ki-ki oldja meg maga az étellemezését. A fegyvelmetlenséget viszont Mézszáros szigorú intézkedésekkel próbálta megakadályozni: december 21-én az étellemezés miatt mutatkozó kihágások megszüntetésére szólította fel a csapatokat, december 31-i napiparancsában pedig halálbüntetést helyezett kilátásba a fegyverüktől megválókkal szemben. De segítettek a környék lakói is az éhes honvédek: „Dél volt, az egész Miskolc fehérnépe gazdag szegény együtt, elárasztotta a táborn, hozván magokkal jobbnál jobb főtt és sült ételt, és nemcsak gyomrainkat töltött meg, de a közelgő harc hősiesség megállására és hazafias érzületre tüzeltek a sereget.” – emlékezett vissza Karsa a szikszói ütközetet megelőző órákra. A 20. honvédszászlóalj december 20-i tagkimutatás¹⁹ szerint, amely csak a 4 felszerelt századot említi, az 590 honvéd 170 tagot alkotott. A zászlóalj étellemezési szükségleteinek aznapi kimutatása alapján a katonáknak – némi zsold mellett – 1 adag kenyér és fél adag hús járt minden napra. A tisztek már elegendő zsolddal rendelkeztek ahhoz, hogy ha éppen nem vendégeskedtek valahol, a saját étkezésüket külön is meg tudták oldani. A tisztek lovainak természetesen járt a kincstári zab és szénadag is. A hadtest december 25-i pénz- és étellemezési kimutatásában húsadagról már nem esett szó. Farkassányi egy december 30-án kelt, a hadtestparancsnokshoz írt levelében kitért a húsellátásra: „Végtére, adatnék tudtára a seregnek, hogy miután jelenleg húst ingyen kap, ez okból a húsrá kiadni szokott 2 xr [krajcár] pengőpénz lehúzatik, s azt addig, míg húst kapnak, kikapni nem fogják, s ezt az illető parancsnokok ki ne fizessék”. Az étellemezés rendszerének csődjét mutatta, hogy a hadtest Kassa felé történő előrenyomulása közben a január 3-án Szakálra érkező, a 20. honvédszászlóaljat is magában foglaló Pulszky-dandárnak sem az étellemezését, sem pedig az elhelyezését nem készítették elő. Pulszky ezért jelezte a hadtestparancsnoknak, hogy amennyiben ez ügyben a megfelelő intézkedések azonnal nem történnek meg, úgy ellátásukat a csapatok maguk fogják megoldani.²⁰

A január 4-i kassai ütközetet követően, a hadtest másodszori újjászervezése

---

¹⁹ Az alakulatok étellemezési szempontból 3-4 fős kisebb egységet, úgynevezett tagot alkottak.

²⁰ Idézetek: Karsa Ferenc, 1993. 69.; Dér-Hajagos 225.; Dér-Hajagos 27, 119, 129-130, 182, 225, 226., 244.; Dér Dezső, 2001. 115.

során sem sikerült megnyugtatóan rendezni az élelmezés kérdését, ami hozzájárult a fegyelem meglazulásához, és gyakran vezetett komolyabb kihágásokra is. Farkassányi élelmezési biztos ugyan a korábbiaknál szervezettebb alapokra kívánta helyezni az élelmezés rendjét, amellyel a főparancsnokság is egyetértett; az elképzelés megvalósítása azonban nem sikerült. Egyrészt Farkassányi január végéig sem kapta meg az élelmezési tisztek névsorát, ráadásul azok több esetben semmibe vették a kormánybiztos rendelkezését; másrészt Farkassányi olyan esetekben akarta a kifizetést megtagadni, amikor a katonai szolgálat indokoltá tette az élelmiszerek kifogásolt kiosztását. Az élelmezés januárban a január 22-i tarcali és 23-i bodrogkeresztúri ütközetek idején vált kritikussá. Gedeon őrnagy, akinek január közepétől a dandárjába tartozott a 20. zászlóalj is, január 22-i jelentéséhez a következő megjegyzést fűzte: „Az egész itt létező sereg tökéletesen el van gyengülve, nem evett semmit, úgy a lovak sem kaptak semmit, kérek estére mihamarabb rendet tenni”. Farkassányit még aznap este felszólította, hogy néhány mázsa szalonnát és pálinkát azonnal küldjön a táborába, mert a katonák 48 órája nem ettek főtt ételt. A zászlóalj ennek ellenére a másnapi, bodrogkeresztúri ütközetben derekasan helytállt, és egy szekér szalonnával, két szekér kenyérrel, és egy hordós borral megrakott szekérrel vonult el a harcterről. Úgy látszik, az ideiglenes „muníció” csakhamar elfogyott, mert már másnap Gedeon sürgősen kérte Klapkától az élelmiszerellátás azonnali megoldását saját csapatai, illetve a Sulcz-dandár számára. A tokaji ütközetet megelőzően a zászlóalj már „rutinszerűen” maga oldotta meg a saját élelmezését. Szél János élelmezési felügyelő tiszt vélhetően január 31-én kelt kimutatása szerint minden csapat megkapta a maga szalonna- és boradagját, a Gedeon-dandár azonban, minthogy „szalonnát maga szerzett”, csupán a 3 hordónyi bor járandóságát vehette fel. De a bor – mint tudjuk – hamar elfogy, ha a katonának nemcsak az ellenféllel, hanem a hideg téllal is dacolnia kell. Az ütközet előtti estén Karsa őrmester édesapja érkezett a rakamazi táborba: „...megkezdődött a szíves látás, főztünk süttünk, Korda is hozott szeredást, meg pár kulacs nyíri vinkót. Nálunk is akadt végre valami, de utóvégre is a legényeknek is kellett egy-két pohár bort juttatniuk, elfogyott a bor. Rakamaz tökéletesen kiéve, még egy korty pálinkát se lehetett az egész faluban szerezni. Ekkor olyan történt, ami a hitetlenséggel határos, és a milyen csak magyar embertől telik, pedig ilyen és hasonló kalandok szabadságharcunk lefolyása alatt, nem egyszer történtek. Hát így esett: Szabó Jóska két kulacsot a nyakába akaszt és azt mondja: elmegyek én Tokajba borért.....Még hajnal előtt megérkezett Szabó a borral. Beszélte, hogy a város tele van némettel, de azért tekergett valahogy a szőlők felől Endre bátyámhoz, aki iszonyú félelmek közt, – mert nálla is ott tivornyáztak az osztrák tisztek – megtöltte a kulacsokat. A bor hát

valahára megérkezett. Valamennyien kászálódni kezdtünk, és a Szabó Jóska hozta bort azonmód megittuk”.²¹

Egészségügy

A 20. honvédszászlóaljnál egy december 21-i jelentés szerint Lengyel Endre és Lechniczky József orvosok teljesítettek egészségügyi szolgálatot. A hadtest igazgató főorvosi tisztét december második felében Flór Ferenc főorvos látta el, akit korábban az északkeleti országrész katonai kórházainak a rendezésére küldtek ki. Megszervezte a miskolci katonai kórházat is; a kórház működésének kezdetén az alakulatok orvosai látták el az orvosi szolgálatot, amelynek kapcsán a hadtestparancsnokság 21-én külön utasítást adott ki az alakulatok parancsnokainak.

Flór december 25-i, a hadtestparancsnokságnak írt jegyzékében felsorolta a csapatok orvosainak feladatait:

„A táborba szállított zászlóaljak és csapatok orvosi személyzetének hagyassék meg:

1. Hogy a felügyeletökre bízott zászlóaljat vagy csapatot állomásról állomásra kísérve, azt engedelem nélkül el ne hagyják.
2. A legénység egészségi állapotát evidenciában tartsák, s erről pontosan jegyzőkönyvet vezetvén, az igazgató főorvosok hónaponként rendesen egyszer, azonban rendkívüli esetek fölmerülésével többször is hivatalos tudósítást küldjenek.
3. Különösen ügyeljenek arra, hogy a bujakór²²a legénység között el ne terjedjen, mire nézve hetekként kétszer nemcsak a legénységet, de a csapatokkal vonuló nőszemélyeket is megvizsgálván, a betegeket azonnal orvoslás alá vegyék, vagy a miskolci tábori kórházba utasítsák.

Ezen baj megelőzése végett, a miskolci hatóságok megkeresendők lennének, hogy a városban tartózkodó csavargó nőszemélyeket összefogdosztatni, s a hatósági orvosok által megvizsgáltatván, a betegeket gyógyíttatni, az ilyeneket pedig hazájukba kísértetni szíveskedjenek. – Mert csak ilyennemű erélyes intézkedések által lehetend elejét venni azon veszteségnek, mely a bujakórnak nagyobb terjedelméből az összes katonai erőre, s így közvetve a hazára is szükségképp háramlani fog.”²³

²¹ Dér–Hajagos–Hermann 9-10., 168., 180-181., 190., 256.; Karsa Ferenc, 1993. 92., 97., 99., 103.; idézetek: Dér–Hajagos–Hermann 167., Karsa Ferenc, 1993. 104-105.

²² Szifilisz

²³ Idézet: HL 1848 – 49 6/443. Közli: *Saját kezébe, ott ahol...Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból.* Szerk. Farkas Gyöngyi. Bp., 1998. 21.; Dér–Hajagos 26., 130., 133., 188.

Az említett bujakór természetesen a 20. honvédszászlóalj tisztességes katonáit – így Bodnár Ferenc hadnagyot – sem kerülhette el: az említett személy még a január 22-i tarcali ütközet előtt ágyának esett. Karsa erről a következő kis történettel emlékezett meg: „Bodnárnak igen nagy – Miskolcon drága pénzen szerzett baja volt, – kértük maradjon el; nehogy gyávának tartsák, ha keserve- sen rakogatta is széjjel a lábait, nem akart elmaradni. Komáromy Laci az ágyon fekvő beteg gyógyítására vállalkozott, s kérdi a zászlóalj orvostól: nem volna-e jó a Bodnár szerfelett való gyulladására meleg umschlag [borogatás]? Az orvos (Lengyel Endre) egy hajszálnyit sem volt okosabb, se komolyabb ember Lacinál, hát igen komoly pofával helybe hagyta a javaslatot. Ez persze a tiszteknek, akik köztünk legyen, a hóbortos Bodnárral nem igen rokonszen- veztek, igen tetszett, s így azután egész hajnalig Bodnár Ferire jártak (...azt meg szegényt a méreg majd megette, kardjával a közeledőkhöz szurkált, – de az se használt)”.²⁴

Tisztikar²⁵

A 20. zászlóalj tisztikara egy 1848. december 27-i kimutatás szerint a követ- kezőképpen állt fel:

Rang	Név	Észrevétel	Nap, melytől a rang adatott.
Őrnagy	Bányafy		1-ő November 1848
	Ferdinánd		Dto ²⁶
Segéd Hadnagy	Breitfeld Károly		
Századosok	Körmei Ferencz		1-ő Október 1848
	Almásy Pál		Dto
	Keczer Sándor		Dto
	Pavv Adolf	Pesten beteg	Dto
	Blum Rudolf	Csata óta hibázik ²⁷	16-ik November 1848
	Keresztesy Ferencz		Dto

²⁴ Karsa Ferenc, 1993. 90.

²⁵ A tiszti életrajzokat lásd: Bona Gábor, 2000.; Bona Gábor, 1988.; Bona Gábor I-III.

²⁶ Dettó, ugyanaz

²⁷ A december 11-i, budaméri ütközetből

Rang	Név	Észrevétel	Nap, melytől a rang adatott.
Fő-Hadnagyk	Miskolczy Sándor	Kassán maradt mint beteg	1-ő Október 1848
	Mecsey Ágoston		Dto
	Gróf Pletrich János		Dto
	Pongrácz Ferencz		Dto
	Grach József		16 November 1848
	Kalbász Kajetán		1-ő December
	Schmidt Károly		16-ik December
All-hadnagyk	Gázmán Károly	Csata óta hibázik	Dto
	Limbeck Dienes		1-ő Október 1848
	Besenyey Ferencz	Csata óta hibázik	Dto
	Szent-Imrey Kálmán		Dto
	Kazinczy Bálint		Dto
	Brezovszky József	Tályán beteg	Dto
	Mohl Károly	Újhelybe beteg	Dto
	Hegymegi Samú		Dto
	Czuka Antal		16-ik Október
	Zámbory József		Dto
	Péchy Tamás		16-ik November
	Renn Pál		1-ő December
	Jászhai Miklós		Dto
	Fáy György		Dto

Ez a december 28-i, szikszói ütközetet követően annyiban változott, hogy Keresztesy Ferenc százados „egészségügyi okok miatt” egy napra eltávozást kért. „Másnap Miskolcra érkezvén, e zászlóalj parancsnokának tudomására esett, hogy az említett százados úr, ki minden írásbeli jelentést tenni, vagy szabadságért való folyamodást ide beküldeni elmulasztott, gyorskocsival Pestre elutazván, állomási helyét elhagya”. Blum Rudolf százados a budaméri ütközetet követően nem jelent meg a zászlóaljnál, ezért a zászlóaljparancsnok helyére Mecsey Ágoston főhadnagyot javasolta századosnak. Ehhez kapcsolódóan javaslatot tett Limbeck Dénes hadnagy főhadnagyi, illetve Karsa János őrmes-

ter hadnagyi kinevezésére is. December végén Almásy Pál százados kért 8 napi szabadságot betegségére hivatkozva, amelyet Bányafy 31-én terjesztett fel a hadtestparancsnokság felé. A január 4-i kassai ütközet előtt 29 tisztból 8 tiszt bizonyosan nem volt jelen a csapatánál. Az összeapások – tisztelet a kivételnek – igen rossz hatást tettek a tisztekre: egyrészt, mert belőlük kerültek ki azok, akik legelőször hagyták ott a csatateret; Karsa őrmester visszaemlékezése szerint így lett belőle „parancsnok” a budaméri ütközetben. Másrészt azért, mert a tisztek az ütközeteket követően könnyebben betegedtek meg.²⁸

A 20. zászlóalj tisztikara január 4-ét követően folyamatosan változott. A zászlóaljparancsnok, Bányafy őrnagy 8 napra kért betegszabadságot, helyette Dessewffy dandárparancsnok január 13-án ideiglenesen Körmei Ferenc századosot bízta meg a zászlóalj parancsnokságával. Bányafy 15-én már 4 heti szabadságot kért, amit Klapka jóváhagyott. Azonban Körmei is hamar megbetegedett: január 22-én a nyíregyházi kórházban találjuk; az ideiglenes zászlóaljparancsnokságot Mecséri Ágoston százados vette át. A nyíregyházi kórház betegei között találjuk Körmei mellett január 23-tól Zámboi József hadnagyot, 31-től Kazinczy Bálint hadnagyot (valójában ekkor már főhadnagyot), február 1-től Pongrácz Ferenc századosot (a borsodi önkéntesek parancsnokát) és 2-től Czapkay József hadnagyot. Czapkay nem maradt sokáig: február 15-én indult vissza a zászlóaljhoz; a többiek közül ekkor már csak Körmei és Pongrácz tartóz-

²⁸ A kimutatást közli: Dér–Hajagos 209.; HL 1848-49 7/13., 7/209.; Karsa Ferenc, 1993. 37-38. A „tisztelet a kivételnek” kitélt mindenképp fontos szerepettnünk. Még a 20. zászlóalj tisztjeiről igen lesújtó véleményt alkotó Karsa Ferenc őrmester is egy-két esetben kivételt tett, mint pl. Körmei százados esetében. A betegállományba vonulásoknál meg kell jegyeznünk, hogy bár a szimuláció általánosnak tekinthető, de akadtak „valódi” betegek is, pl. Paw Antal Adolf százados (az iratban Pavv néven szerepel) betegségében halt meg 1848 decemberében. Lásd: Bona Gábor, 1988. 460.

Keresztesy Ferenc százados ügye a következőképpen alakult: mint láttuk január elején engedély nélkül hagyta ott az alakulatát, ezért Mészáros hadügyminiszter február 5-én vizsgálatot rendelt el az ügyben. Keresztesy májusban az abaúji kormánybiztos, június 10-én pedig a munkácsi térparancsnok, Bangya János őrnagy közbenjárásával a hadügyminisztériumhoz fordult, hogy századosi rangja megtartásával ismét harcolhasson a szabadságharc ügye mellett. Kérelmében arra hivatkozott, hogy bár december 30-tól hivatalosan is betegnek nyilvánították – köszvénnel kezelték – nem kapott szabadságot, hogy kipihenhesse magát, ezért kérte felmentését január elején a hadtestparancsnoktól. A hadtesttől való eltávozását követően Munkácsra ment, ahol február 19-én a Bereg megyei és Munkács uradalmi főorvos alkalmasnak ítélte katonai szolgálat folytatására. Minthogy zászlóaljparancsnoka, Bányafy őrnagy egy január 15-i bizonyítványában Keresztesy megfelelő katonai helytállását igazolta, június 21-én Kazinczy főszázadosá nevezte ki a hadosztályánál alakuló magyar dzsídásosztályhoz. Bona Gábor 1988. 309.; MOL HM Ált. 1849:21042.; HL 1848–49 12/262.

kodott Nyíregyházán. Moll Károly hadnagy a kassai ütközet után eltűnt; január 16-án a hadtestparancsnokság utasította a zászlóalj vezetését, hogy amennyiben 8 nap alatt nem tér vissza a zászlóaljhoz „...meghagyatik helyette egy alkalmas egyént előléptetésre felterjeszteni, s az érdeket hadnagyot a létszámból végképp kihagyni”. A tisztikart elhagyta Breitfeld Károly segédtiszt is, akit – saját kérésére – január 9-én felmentettek a katonai szolgálat alól. A zászlóaljtól több áthelyezés is történt: Dessewffy dandárparancsnok Csuka Antal alhadnagyt főhadnagyi ranggal a Coburg huszárokhoz helyezte át, Pongrácz századost pedig január 15-én a borsodi önkéntes nemzetőrök parancsnokságával bízta meg. Január közepén a karabéllyal felfegyverzetekből és a betegekben álló, Debrecenbe induló transzporttal együtt Fáy György hadnagy is elhagyta a zászlóaljat. Grach József főhadnagy a kassai ütközetben fogságba került; február 14-én szabadult ki, majd felügyelő tisztként folytatta pályafutását a kassai katonai kórházban. A hiányzó tiszteket a hadtestparancsnokság előléptetésekkel próbálta pótolni. Január 12-én a hadtestparancsnok – január 10-i hatállyal – Pongrácz Ferencet századossá, Limbeck Dénest főhadnaggyá léptette elő. Január 29-én Mézáros hadügyminiszter – január 16-i hatállyal – a 20. zászlóalj századosaivá léptette elő Schmidt Károly főhadnagyt, főhadnagyká Kazinczy Bálint és Hegymeghy Soma hadnagyokat, valamint Renn Pál segédhadnagyt; hadnagyká Kaidl Fülöp, Kállai János és Tok Samu őrmestereket. A zászlóaljparancsnokság a kinevezésekről nyilván késve értesült, hiszen a tokaji ütközetet követően, február 3-i előléptetési felterjesztésében ismételten kérte Schmidt Károly századosi, Kazinczy Bálint és Renn Pál főhadnagyi, valamint Kállay János és Keidl (Kaidl) Fülöp alhadnagyi (!) előléptetését. Emellett a felterjesztés Jászay Miklós hadnagyt főhadnagyi, Ardényi Pál őrmestert hadnagyi, Karsa Ferenc őrmestert alhadnagyi előléptetésre javasolta. Mivel azonban a zászlóalj csupán 3 századból állt, a hadtestparancsnokság a sok előléptetési javaslatot indokolatlannak találta, és február 6-án arra kérte a zászlóalj vezetését, hogy a létszámnak megfelelően tegyen újabb javaslatot.

A tisztek „tiszthez nem méltó” viselkedéséről Karsa naplójában több történettel is megemlékezett; különösen kirívó esetnek számított Pletrich János százados február 3-i tokaji kihágása. Mecséry Ágoston ideiglenes zászlóaljparancsnok az esetről a következő jelentést tette: „Gróf Pletrich János zászlóaljbeli százados folyó hó 3-án estvéli 17 órakor századját öszveparancsolva, minden jelentés és engedelem nélkül Tokaj városába ment, ahol is a sóhivatali pénztárnokhoz berohant, s azonnal a hivatalban lévő pénzmennyiséget követelte, de minthogy ennek végrehajtására semmi felhatalmazást elő nem mutatott, megtagadtatott tőle, ekkor enni- és innivalót követelt, a háziakat rémü-

lésbe hozva garázdálkodásával, a háziúr többszörös kéréseire nem hajolva, azt tovább folytatta, mígnem végre Urbán Sándor őrmester többszöri felszólítására, hogy a kívül lévő legénység már eltörődve és fázva a visszatérést követelik, elment, de miután annyira lerészegedett, hogy visszatérésre képes nem vala, egy őrvezető és két honvédek által, egy a legközelebbi házba vezetett, hol is reggelig ott maradt, s így a véle elment legénységnek egy része hajnalba, más pedig hollétét nem tudva, reggelig várakozott utána, midőn is feltalálták, mintegy nyolc órákor véle érkeztek meg..”. Pletrich a jelentés hatására arra kérte hadtestparancsnokságot, hogy vagy mentsék fel a szolgálat alól, vagy egy másik zászlóaljhoz irányítsák át. A parancsnokság végül egy kompromisszumos megoldás mellett döntött: Pletrichet az újonnan alakuló 20. honvédszászlóalj tisztjei közé rendelte.

A tisztikar folyamatos változása, és nem gyakran elégtelen hozzáállása ellenére a 3 század mind a január 23-i bodrogkeresztúri, mind a január 31-i toka-ji ütközetben derekasan helytállt; az előbbiről Sulcz Bódog őrnagy, az utóbbiról maga a hadtestparancsnok is megemlékezett az ütközetekről szóló jelentéseikben.²⁹

Kiképzés, tábori szolgálat

A zászlóalj katonáit gyakran rendelték különböző tábori szolgálatokra. December 22-étől 12 közlegényt egy tizedes vezetése mellett az ágyúk őrizetére rendelte a hadtestparancsnokság, ugyanazon a napon kelt utasítás alapján egy tizedest és 6 közlegényt a hadtestparancsnok lakásának őrzésére vezényeltek ki. A hadtestparancsnokság december 24-i utasításai szerint minden zászlóaljat két társzekérrel láttak el, amely szolgálat teljesítésére a zászlóaljakból 1 tizedest és 4 embert, „kik a lóhajtásban használhatók”, a zászlóaljak társzekerekkel való ellátására megbízott Dessewffy Arisztid őrnagynak³⁰, további négy szekereszt pedig Friwisz Ferenc tüzérszázadosnak kellett átadni. Mészáros a csapatok mielőbbi harcbavethetősége érdekében a

²⁹ Dér–Hajagos–Hermann 35., 52., 56., 67., 99., 104., 138., 229., 250., 272., 292., 296. HL 1848-49 12/197., 12/201., 12/202., 12/262., 12/263., 12/38.; 13/53014/309. Karsa Ferenc, 1993. 92-98.; MOL HM Ált 1849:15353., 24252.

³⁰ Dessewffyt időközben Mészáros felterjesztette honvéd alezredessé történő kinevezésre, amelyet az OHB jóváhagyott. Alezredesi oklevelét december 26-án állította ki a Hadügyminisztérium. Lásd: Hajagos József: Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. In: *Egy küzdelmes év katonái*. Szerk: Horváth László. Mátrai Tanulmányok, 1998. 28.

mindennapi gyakorlatokat már táborba érkezése után két nappal, december 20-án utasításba adta a parancsnokoknak: „...naponként reggel, és délután két naponként reggel, és délután két óráig fegyvergyakorlat tartassék, melyek alatt leginkább a töltésben, csatározásban, gomoly alakításban, gyors sorbeli összeállásban, tömegalakításban és hadi járásban, – melyek elkerülhetlenül szükségesek – gyakoroltassék a sereg... A dobosok zászlóaljankint a köztök legügyesebbik által naponként legalább két óráig egy várostól távolabb eső helyen a szükséges dobolásban gyakoroltassanak... A legénység a maga mihez tartására alaposan betanítandó; és különösen az előrségi szolgálatban a legénységhez mért, és legszükségesebb dolgok tanítandók; (t.i. mihez tartás a tábor szemnél, az őrzékek megérkezése, és találkozása alkalmakor, az ellenség közeledtekor) végre az őrzékek mihez tartásában”. Mészáros 26-án utasította a dandárparancsnokokat, hogy másnap délután 3 órakor katonai szemlét tartsanak, és a csapataikkal a tömegalakítást és a lovasság elleni szuronyharcot gyakorolják. A 20. zászlóaljnál a folyamatos gyakorlatozás a honvédek is önbizalommal töltötte el: „Minden nap reggeltől estig, – kivéve 11 órától 1 óráig tartó étkezést és pihenést – , a tartó gyakorlatokon olyan erélyt és buzgalmat fejtettek ki tisztjeink, hogy két hét alatt meglepő taktikai ügyességre tettünk szert. Körmei különös gondot fordított a fegyver kezelésére, a bontakozásokra és a csatárlánc alakítására és tüzelésére.” – olvashatjuk Karsa visszaemlékezésében.

A 20. zászlóalj, a kassai ütközetet követően mind létszámában, mind felszereltségében elmaradt a hadtest többi alakulatától. Szemere egy január 15-i jelentésében a 20. zászlóaljat – a 42-ikkel együtt – a hadtest „legsilányabb” alakulataként emlegette. Nem csoda, hogy a zászlóalj a hadtest tartalékát alkotó Gedeon-dandár kötelékébe került. A zászlóalj leggyakrabban előőrsi szolgálatot látott el; emellett egyéb, kiegészítő feladattal is megbízták: január 29-én éjszaka a Tiszán való átjárás érdekében a zászlóalj csapatait a tokaji híd megerősítésére rendelték, az utászkar kíségetésére. A dandár alakulatai január 31-én további felderítő szolgálatokat hajtottak végre, emellett megkezdtek a befagyott Tisza jegének összetörését is. A sikeres tokaji ütközetet követően a 20. zászlóalj csapatait küldték ki előőrsként az ellenség, valamint a környék felderítésére.³¹

---

³¹ Dér–Hajagos 106., 107., 116., 172., 191.; HL 1848–49 6/444.; Dér–Hajagos–Hermann 101., 153., 180., 235., 250., 256.; Karsa Ferenc, 1993. 61., 109–111.

RÉSZVÉTEL A HARC CSELEKMÉNYEKBEN

A szikszói összecsapás, 1848. december 28.

A szerveződő hadtestet december 22-ét követően két dandárra, két fél dandárra és több különítményre osztották fel. A 20. honvédszászlóalj a Pulszky Sándor ezredes által vezetett dandár kötelékében teljesített szolgálatot. A dandár az újjászervezett hadtest első próbatételében, a december 28-i, Szikszónál történt összecsapásban a településtől délre felálló hadtest centrumában, a szikszói hegyen helyezkedett el. A hadtestparancsnokság aznap utasította Pulszkyt, hogy a 20. zászlóalj 2 századát Keresztesy százados parancsnoksága alatt másnap Nagykinizsre rendelje, hogy egyesülve a jobbszárny lovasságával, az esetleges előrenyomulás esetében az ellenséget oldalba- illetve hátba támadhassák. A 20. zászlóalj fennmaradó századait 4 löveggel Felsőzsolcára rendelték, hogy a visszavonulás esetén a csapatokat fedezni tudják. Bár a magyar csapatok jelentős létszámfölényben voltak, az összecsapás a magyar fél visszavonulásával végződött. Az ütközet kimenetelét illetően megoszlottak a vélemények. Míg egyesek csaknem győzelemként állították be az csatározást, a legtöbben elégedetlenségüknek adtak hangot. Karsa a következőket írta erről: „...másnap már az is közszájonforgott, hogy az ütközet alatt Mészáros és Schlik találkoztak egymással. Ez persze nem volt igaz, és csak azért említem meg, hogy lássék, milyen bizalmatlanság vett erőt a hadtesten akkor, mikor éppen az ellenség hátrálását nyomon követve nyomultunk Kassa ellen”.³²

A kassai ütközet, 1849. január 4.

Mészáros az összecsapást követően úgy vélte, hogy Schlik továbbnyomulásra szánja el magát. A császári tábornok azonban látván a magyar túlerőt, és félve az ellene feltüzelt miskolci lakosságtól a visszavonulás mellett döntött. Mészáros Schlik visszavonulásáról értesülve és az OHB sürgetésére december 30-án megindult Kassa felé.

A magyar hadoszlop centrumát a Pulszky-dandár adta, amely 30-án Forrón állomásozott és január 3-ra az előcsapatával Szakálra érkezett; a dandárhoz tartozó 20. zászlóalj ekkor még Bocsárdon tartózkodott. Másnap reggel

³² Idézet: Karsa Ferenc, 1993. 67.; Dér-Hajagos 214.; az ütközetről: Borus József, 1975. 63-64.; Dér Dezső, 2001. 116-118., 131.; Dér-Hajagos 28-30.

a zászlóalj már a dandárral együtt Kassának indult. A felálló császári hadtest az országot két oldalán helyezkedett el, állásának kulcsa a nyugatra fekvő Akasztófahegy volt. Ennek megközelítését az előtte folyó, meredek partú Mislóka-patak is megnehezítette. Mészáros elképzelése szerint a Pulszky-dandárnak kellett támadnia a császári állás kulcspontja ellen. A dandár, amely a magyar hadtest harcrendjének centrumában helyezkedett el, átkelt a patakon és előrenyomult. A 20. zászlóalj előrenyomuló egységeit Kalbász Kajetán főhadnagy vezette. A centrumot megelőzően a balszárnyon a Perczel Sándor őrnagy vezette féldandár, a jobbszárnyon a Desseffy-dandár lendült támadásba. A Perczel-féldandár egészen a város széléig jutott, azonban a császári tüzérség megállította a támadást. A tüzérségi tűz közepette Perczel csapatai megfutamodtak, magukkal rántva a rohamra induló centrum többi alakulatát is. Ráadásul a menekülés közben az ágyúk a Mislóka pataknál elakadtak, mire a tüzekek elvágták a lovak istrángjait, és az ágyúkat hátrahagyva menekültek. A 20. zászlóalj, a centrum többi alakulatának megfutamodása után Desseffy alezredes parancsnoksága alá került. Desseffy a zászlóaljat az Akasztófahegy elfoglalására küldött 42. honvédzászlóalj támogatására rendelte. A 42. zászlóaljat azonban egy fedezékben működő röppentyű-üteg meghátrálásra készítette, így Desseffy is megkezdte a visszavonulást a csatatéren maradt alakulatokkal, a 20. és a 26. zászlóaljjal, illetve a 17. zászlóalj Szél János vezette századával.

„Zászlóaljunk vesztesége – a félóra hosszán tartott keresztűtű dacára, halottakban nem haladta meg a harmincat. Nagyobb kárt tett benne a másodszor is elvesztett csata lehangoló hatása” – jegyezte meg Karsa. A házáig futottak kivételével a magyar sereg január 5-én Forróig vonult vissza, másnap pedig Miskolcot és környékét szállta meg, a csatatéren maga mögött hagyva közel 200 halottat, 400 hadifoglyot, 10 ágyút és jelentős mennyiségű fegyvert, illetve felszerelést. A 20. honvédzászlóalj január 6-án érkezett Miskolcra. Nem volt érdemes a csapatoktól leszakadni a visszavonulás során, mert a Kassa környéki települések lakói „...köztők a Perenyiek is az elmaradozott honvédeket összefogdosták, és 2 pft-ért [pengő forintért] átszolgáltatták Schliknek”.³³

---

³³ Borus József, 1975. 64-66.; Dér Dezső, 2001. 119-125., 132., Dér – Hajagos 28-33., 214., 220., Karsa Ferenc, 1993. 66-75.; Idézet: Karsa Ferenc, 1993. 73, illetve 78. Utóbbit megerősíti egy január 5-i Schlik-jelentés is. Közli: Dér – Hajagos 257. A zászlóalj ütközetben való helytállásáról Mészáros hadügyminiszter is megemlékezett január 7-i napi parancsában, közli Dér – Hajagos – Hermann) 29.

A bodrogkeresztúri ütközet (1849. január 23.) és az azt megelőző hadmozdulatok

A vereség miatt a hadtestparancsnokságról leköszönő Mészáros Lázár helyére az OHB Klapka György ezredest nevezte ki, akinek a parancsnoksága alatt a január végi ütközetek meghozták a hadtest első győzelmeit. A 20. honvédzászlóalj a kassai vereséget követően Miskolcon gyülekezett; a zászlóaljat egyelőre a Dessewffy-dandárhoz osztották be. A hadtestparancsnokság január 14-én elrendelte, hogy a zászlóalj másnap induljon Gesztelyre, majd Zomborba, ahol a Bulharyn-dandár kötelékében teljesít a továbbiakban szolgálatot. Dessewffy még aznap értesítette Klapkát arról, hogy az ellenséges hadmozdulatok miatt a zászlóaljat saját dandárságához visszacsatolta és Ongára utasította. 17-én a zászlóalj Megyaszón állomásozott, ahol beosztották az újonnan felálló, Gedeon László őrnagy vezette dandárba. A dandár 18-án Felsődobszára ért, ahonnan az ellenség hadmozdulatai miatt Szerencs felé vonult vissza. Január 19-én Gedeon Megyaszón állomásozott; a főparancsnoki utasítás szerint a település és a Dessewffy-dandár jobbszárnyának védelmét kellett ellátnia. Csermelyi Lajos őrnagy, tábornoki főnök január 20-i jelentésében értesítette Klapkát arról, hogy a dandár 20. zászlóalját – a 42. honvédzászlóaljjal, 26 Württemberg huszárral és egy fél háromfontos üteggel – Zombor elfoglalására utasította. 21-én a zászlóalj Tarcálra vonult, az ütközet előtt a Tarcál és Bodrogkeresztúr közötti hegynyerget szállta meg. A zászlóalj a január 22-i tarcali ütközetben közvetlenül nem vett részt, annak megkezdése után Bodrogkeresztúr felé rendelték.³⁴

Másnap, január 23-án a zászlóalj ismét a szőlőkkel betelepített hegyre vonult. Ezen a napon Klapka a Bodrog mentén előrenyomuló császári hadoszlopot akarta megtámadni. Azonban az ellenség megelőzte őt: a császáriak reggel megszállták Kisfaludot, majd 8 óra körül támadást indítottak Bodrogkeresztúr ellen. A támadás kezdeti sikerei után az ellenséges különítményt a több irányból támadó magyar csapatok visszavetették. A Dom Miguel zászlóalj és a 17. honvédzászlóalj két százada csatárláncban vonult be Kisfaludra, amelyet a 43. honvédzászlóalj követett. Amikor a 43. honvédzászlóalj beért a településre, a harc éppen szünetelt; az osztrák csapatok ugyanis megkísérelték a császári egyenruhájukat viselő Dom Miguelek átállítását, a kísérlet azonban sikertelen maradt. A 43. zászlóalj közbelépésére a harc újból kirobbant: a zászlóaljra puskatűz zúdult, miközben parancsnokuk, Kálnoky Antal százados fejét puskatussal zúzták össze. Ezt követően a zászlóalj katonái rendezetlenül elmenekültek a csataterrről. A válságos pillanatban

³⁴ Dér – Hajagos – Hermann 21., 98-99., 104., 122., 128-129., 142., 148-149.; Karsa Ferenc, 1993.: 91-92.

Sulcz Bódog dandárparancsnok a 20. zászlóaljhoz lovagolt, és szuronyrohamot vezényelt. Az ellenség ekkor már megszállta Bodrogkeresztúr szélső házait is. A zászlóalj szuronyrohama végül eredményre vezetett: először Bodrogkeresztúr felső végét, majd Kisfaludot is sikerült az ellenségtől megtisztítani. A veszteségek jelentősek voltak: Hegymeghy Samu hadnagy (valójában ekkor már főhadnagy) csapatát „halomra lőtték”; ráadásul a nagy ködben a 20. zászlóalj katonái véletlenül a császári egyenruhát viselő Dom Miguelekre is tüzet nyitottak. Mindezek mellett Sulcz Bódog őrnagy január 25-én kelt levelében igencsak elismerően nyilatkozott a zászlóaljnak, kiemelten a Keczer Sándor és Pletrich János századosok által vezetett 3. századnak a bodrogkeresztúri ütközetben tanúsított helytállásáról.³⁵

A tokaji ütközet, 1849. január 31.

A tarcai és bodrogkeresztúri győzelmeket követően Klapka előrenyomulást tervezett, ami alapján január 24-én a Gedeon-dandárnak Golopot kellett megszállnia. A hadtestparancsnok azonban híreket kapott a Schlik megerősítésére küldött Schulzig altábornagy vezette hadosztály megérkezéséről és a tiszafüredi átkelő veszélyeztetettségéről, ezért a visszavonulás mellett döntött: a 27-i tarcali haditanács határozata értelmében a hadtestet a Tisza mögé rendelte. Ennek megfelelően a Gedeon-dandár 28-án Rakamazon szállásolt be.

A dandár a január 31-i tokaji ütközetet megelőzően a Rakamaz és Tokaj közötti felső-bereki erdőt szállta meg, a Dessewffy-dandárral együtt a hadtest tartalékát biztosította. A január 31-i tokaji összecsapásban a 20. zászlóalj katonáinak is szerep jutott. A tűzvonalban lévő, az ellenséges gyalogság több rohamát is visszaverő 34. honvédzászlóalj lőszerkészlete az ütközet közben elfogyott; ezért kénytelen volt ideiglenesen visszahúzódní. Helyükre a Gedeon-dandártól érkezett erősítés, így került sor a 20. honvédzászlóalj bevetésére is. A zászlóalj a harc közben ismét derekasan megállta a helyét: erre utalt a hadtestparancsnok február 2-án, a tokaji ütközetéről szóló jelentése is, amelyben nem mulasztotta el megemlíteni a zászlóaljnak a győzelemben szerzett érdemeit. A 20. honvédzászlóalj 31-én egész éjjel megtartotta állását a tokaji hídfővel szemben; az előőrsi szolgálatot éjfélig a zászlóalj látta el.³⁶

---

³⁵ Karsa Ferenc, 1993. 92-100.; MOL HM Ált. 24252. Az ütközetéről: Borus József, 1975. 80-83.; Dér Dezső, 2002. 726-729.; Nagy Sándor: Két affér a felső-tiszai hadszíntéren 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/1. 172-193.

³⁶ Dér-Hajagos-Hermann 16-19., 177., 217., 272.; Karsa Ferenc, 1993. 106-107.; Az ütközetéről: Borus 87-88.; Dér 2. 731-733.

EPILÓGUS

Amint azt említettük, a felső-tiszai hadtestnél február elején a csapatok átszervezésére került sor; ennek során a 20. honvédszászlóalj egységeit az 52. honvédszászlóalj kötelékébe osztották be. A mi történetünk ezzel itt véget ér.

A 20. honvédszászlóalj azonban az átszervezéssel nem szűnt meg, hanem újalakult. Klapka ugyanis a zászlóalj tisztikarának egy részét Debrecenbe küldte azzal az utasítással, hogy szervezzék újjá alakulatukat. Keczer Sándor százados, február 17-én, Hajdúszoboszlóról a következő tájékoztatást küldte Klapkának a szervezés állapotáról: „Kiküldetésem következtében folyó hó 2-án két tiszt kíséretében Debrecen városába érkezvén, azon a zászlóaljhoz tartozó Fáy hadnagy vezérlete alatt még Miskolcra ide utasított – 110 egyénből álló, félig felszerelt újoncokat átvettem; – említett tiszt urat az újoncok betanítására szükségelvén, – mint szintén Kazinczy főhadnagy és Zámory hadnagy urakat, kik Nyíregyházán töltött huzamosb betegeskedések után Debrecenben megjelentek, megtartottam, biztos lévén arról, hogy mint a zászlóaljnál feleslegesek, nagyobb számú újoncok kitanítására szükségeltetnek. – Ugyanis e folyó hó 5-én a zászlóalj kiegészítésére kívántató újoncokat előlege sen szorgalmazván, a térparancsnokságtól 580 újoncokat nyertem, kik is folyó hó 10-ig általában felszereltettek.

Táborkar fővezére gróf (sic!) Vetter tábornok úr parancsa következtében e folyó hó 14-én tartalék csapattal Szoboszló hajdú városába kiindítottam, mely nevezett helyre említett napon meg is érkeztem, működéseim fő tárgyává tévén ezen fegyver nélküli csapatot rendenkénti, úgy szintén testületben gyakorlatokba oktatni.

Folyó hó 16-án 120 darab fegyvert nyertem, a fegyvertár üres lévén, oda utasítottam, miszerént időnként kisebb számban fegyverek csapatom számára kaphatók leendének.”

S miközben a volt 20. honvédszászlóalj katonái a főhadszíntéren operáló I. magyar hadtest kötelékében részt vettek a tavaszi hadjárat küzdelmeiben, az új zászlóalj Bányafy Ferdinánd őrnagy vezetésével Északkelet-Magyarországon maradt, és harcolt tovább a hazáért és a szabadságért.³⁷

---

³⁷ Idézet: HL 1848-49 13/452.; HL 1848-49 14/24.; Karsa Ferenc, 1993. 115.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- 1848–49.: HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Bona Gábor I-III.: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I-III. kötet.* Bp., 1998–1999.
Bona Gábor, 1988.: *Kossuth Lajos kapitányai.* Bp., 1988.
Bona Gábor, 2000.: BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Bp., 2000.
Borus József, 1975.: BORUS JÓZSEF: *Dembinski fővezérsege és a kápolnai csata.* Bp., 1975
Dér – Hajagos: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai I.* A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta, és sajtó alá rendezte: Dér Dezső és Hajagos József, A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, Eger 2002.
Dér – Hajagos – Hermann: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II.* A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte: Dér Dezső, Hajagos József és Hermann Róbert, A Heves Megyei Levéltár kiadványai 10. Eger 2004.
Dér Dezső, 2001.: DÉR DEZSŐ: Az északi hadtest létrejötte. Szervezési problémák és katonai kudarcok 1848–49. fordulóján. *Aetas*, 2001/2. 104-133.
Dér Dezső, 2002.: DÉR DEZSŐ: A felső-tiszai hadtest. Az újjászervezés nehézségei és az első győzelmek 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények* 2002/3. 703-736.
HL: Hadtörténelmi Levéltár
HM: H 75 Hadügyminisztérium. Általános iratok
Karsa Ferenc, 1993.: KARSA FERENC: *Szabadságharcos napló.* S. a. r.: Bona Gábor. Bp., 1993.
MOL: Magyar Országos Levéltár
ONÖHt: H 92 Az Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai

ERDŐDY GÁBOR

BELGIUMI RADIKÁLIS SAJTÓVÉLEMÉNYEK A MAGYARORSZÁGI POLGÁRI FORRADALMI ÁTALAKULÁS KÉRDÉSEIRŐL 1848-BAN

Az 1830. augusztus 24-én Brüsszelben kirobbant sikeres nemzeti forradalom eredményeként létrejött belga monarchia a 19. század egyik legmodernebb és leghaladóbb alkotmányos berendezkedésén alapult. Az európai fejlődés sajátos alternatívájaként megvalósuló új típusú rendszer katolikusok és liberálisok szoros együttműködésére, a liberális katolicizmus értékrendjére épült fel és működését széles társadalmi konszenzus, a belga unionizmus közös vállalása biztosította. A nemzeti összefogással szemben csak kevesen fogalmaztak meg eltérő elképzeléseket, erőtlen próbálkozásaik azonban sokáig érdemi visszhang nélkül maradtak.

Az úgynevezett vegyes (katolikus-liberális) minisztériumokban szimbolikusan megjelenő unionizmust elutasító konzervatív ultramontánok mellett kezdetben a demokratikus-republikánus kezdeményezés képviselői hallatták hangjukat. Az alkotmányos rendszert az úgynevezett nagy organikus törvények megalkotásával kiteljesítő munkálatok során az 1830-as években vált jelentős politikai tényezővé a progresszív (demokratikus) liberálisok irányzata, melynek a pragmatikus, mérsékelt liberális vonulattól történő elkülönülése

---

¹ A belgiumi sajtó Magyarország-képére ld. még korábbi tanulmányaimat: A magyarok belga szemmel. Adalékok a magyar kérdés külföldi megítéléséhez 1848–1849-ben. (In:) *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére.* Főszerk. Gergely Jenő. Szerk. Csapó Csaba, Dobszay Tamás és Zeidler Miklós. Bp., 2000. 109–120. o.; Liberális belga vélemény az 1848–49. évi magyarországi események alakulásáról a L'Observateur Belge alapján. (In:) *Nemzeteken innen és túl. Tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára.* Szerk. Erdődy Gábor és Pók Attila. Bp., 2000. 47–78. o.; Flandriai liberálisok az 1848–1849-es magyarországi eseményekről a *Le Messenger de Gand et des Pays-Bas* című hírlap cikkeinek tükrében. (In:) *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára.* Szerk. Erdődy Gábor és Hermann Róbert. Bp., 2002. 107–132.; Vezető belga liberális hírlapok a magyarországi eseményekről 1848-ban. *Századok*, 2002/4. 789–822.; Vezető belga liberális hírlapok a magyarországi változásokról 1849-ben. *Századok*, 2002/6. 1385–1409.

mindenekelőtt a demokrácia eltérő értelmezéséből következett. Programjuk az évtized derekán a kommunális és a tartományi, valamint a felsőoktatási törvény kidolgozásához, illetve a leuveni katolikus egyetem újra létrehozásához kapcsolódó vitákban kristályosodott ki. A mindenekelőtt Charles de Brouckère, Eugène Defacqz, és Constantine d'Hoffschmidt nevével fémjelzett csoportosulás a végrehajtó hatalom túlsúlya megteremtését, a kormányhatalom maximális leépítését, az állammal szemben az autonómiák megerősítését szorgalmazta. Bizalmatlanul fogadták az egyházi intézmények társadalmi befolyásának dinamikus növekedését, bizonyos monopóliumaik kialakulását az oktatás szférájában, és laikus iskolai rendszer megteremtését követelték. Nem kis mértékben történelmileg felhalmozódott negatív előítéleteik hatása alatt az 1830–40-es években lezajló változásokat a „liberális intézmények katolizálásaként” élték meg, melynek következtében soraikban egyre szaporodtak a harcosan antiklerikális ultra-liberális körök és jelenségek. Mindez nem zavarta meg azonban szoros együttműködésüket a demokratikus katolicizmus képviselőivel. Az évtized közepére felerősödött az igény valamennyi liberális irányzat átfogó együttműködésének megteremtésére. A vállalkozásban az Auguste Delfosse, valamint a Bayet-fivérek irányítása alatt működő liège-iek játszottak úttörő szerepet. 1833-ban létrehozták a „L'Union liberale” nevű társaságot, amelyhez 1836-ban Walthère Frère-Orban is csatlakozott.

A Belgium függetlenségét és semlegességét garantáló londoni szerződések 1839-ben történt aláírásával a külpolitikai dimenziókban is lezárult a belga alkotmányos rendszer kiépülésének és konszolidációjának folyamata. Megszűnt a közös külső ellenség fenyegetése, előtérbe kerültek a belső ellentmondások, felgyorsult a politikai erők differenciálódása. Az 1840-as években visszatérően (és változó sikerrel) felerősödött a homogén liberális minisztérium követelése és elindult a kormányképes „mérésékelt progresszív” alternatíva formálódása. A kísérlet élére Delfosse állt, aki 1841. áprilisában Brüsszelben, „Alliance” névvel létrehozta az országos méretű szervezett működés kereteit megteremtő központi egyesületet. Kezdeményezéséhez hamarosan csatlakoztak a jelentős városok is.

A progresszív liberálisok radikális antiklerikális fordulatát sokban előkészítették az 1842-ben megszületett törvények. Az elemi oktatás szabályozása ugyanis messzemenően kiterjesztette a katolikus egyház befolyását az állami iskolákban, amikor biztosította az egyháztanácsok számára a tanítás szellemiségének, és az iskolakönyvek tartalmának ellenőrzését. A kommunális törvény módosítása pedig lehetőséget adott az uralkodó számára a polgármestereknek a községi tanácsot kiiktató megválasztására. A nagyvárosok választójogi rendszerének az

elektori testület megalkotásában a földrajzi elvet érvényesítő, s ez által a homogén reprezentációt akadályozó megváltoztatása szintúgy a katolikusoknak kedvezett.

Radikális-liberális körökben egyre határozottabban érlelődött az ellenoffenzíva igénye. Charles Rogier kijelentése, miszerint a vegyes minisztérium kombinációja nem teszi többé lehetővé a liberális politika érvényesülését a Jean-Baptiste Nothomb vezette kormánynak címzett burkolt hadüzenettel ért fel. A Liberális Kongresszus 1846-ban történt összehívása, a pártalapítás és a programalkotás egyértelműen a progresszívek sikerét jelentette. Az elfogadott dokumentum legfontosabb feladatként jelölte meg a civil hatalom függetlenségének megvédését, az állami oktatás teljes laicizálását, az állam szekularizációját, demokratikus választójogi reform megalkotását a census leszállításával. Mindeközben különös hangsúlyt helyezett az egyházi misszió maximális tiszteletben tartására az érvényes írott alkotmány alapján. A program megvalósítására hamarosan lehetőség kínálkozott a Rogier-kormány 1847. augusztusában történt megalakulásával. A kabinetben a miniszterelnök mellett kulcsszerepet kapott az ifjú közmunkaügyi miniszter, a szociális demokrácia rendkívül tehetséges, immár az új generációt képviselő alakja, Walthère Frère-Orban.

Az új kormány már működése kezdetekor hatalmas nehézségekkel találta magát szembe. 1847 végére teljesedett ki az az évtizedek óta súlyosbodó, elsősorban Flandriában katasztrofális méreteket öltő gazdasági válság, amely a tradicionális ipar, valamint a mezőgazdasági termelés összeomlásával járt és rettenetes nyomort, éhezést, járványokat, tömeges elhalálózást zúdított a lakosságra. Az elszántan és fanatikusan dolgozó kabinet politikáját mindenekelőtt az a tény minősítette, hogy Belgium 1848-ban elkerülte a forradalmat, és a katolikus-liberális együttműködés megerősítésével olyan társadalmi-politikai stabilitást teremtetett, amely képes volt ellenállni a külső forradalmi fenyegetésnek és a robbanás veszélyét magában hordozó belső szociális nyomásnak egyaránt.

A gazdasági-társadalmi problémák kiéleződése természetesen maga után vonta a szociális töltetű ellenzéki mozgalom felerősödését is. Az 1830-31-ben ülésező Nemzeti Kongresszusig, elsősorban Louis de Potter működéséig visszanyúló demokratikus-republikánus mozgalom tevékenysége különösen megélt. Az Adolphe Bartels, Lucien Jottrand és a Delhasse fivérek által megszemélyesített mozgalom elutasította a szabad versenyre épülő liberális gazdaságpolitikát, nemzeti műhelyek felállítását és a munkások részvételét szorgalmazta a gyárak igazgatásában, követelte továbbá a census eltörlését, az ingyenes alapfokú oktatás bevezetését, az örökségek progresszív megadóztatását, valamint kötelező biztosítási rendszer megalkotását a balesetekre, a beteg-

ségekre és az öregségre egyaránt. A programjában radikális reformokat megfogalmazó irányzat ragaszkodott ugyanakkor a magántulajdonhoz és heves vitában utasította vissza a marxizmus és a saint-simonizmus belgiumi híveinek elképzeléseit.

Alábbi tanulmány a radikális belgiumi közvélemény 1848-ban kirajzolódó Magyarország képébe nyújt betekintést. Az elemzésbe bevont hírlapok különböző irányzatokat jelenítenek meg, megtalálhatók közöttük a progresszív-liberális, az ultra-liberális, s a demokratikus, illetve radikális republikánus orgánumok egyaránt, melyek eltérő értékrendjükből következően sokszor egymástól különböző, olykor egymásnak ellentmondó állásfoglalásokat, megközelítéseket fogalmaztak meg. Pozíciójukban a liberális-katolikus unionizmus elutasítása, illetve demokratikus meghaladásának igénye, másik irányban pedig az ultramontanizmussal szembeni érdektalálkozás képezte a közös „radikális” nevezőt.

A vizsgált hírlapok közül a legismertebb, a korabeli belga közvéleményre a legnagyobb hatást gyakorló vállalkozásnak a brüsszeli L'Indépendance belge (1843-1940) tekinthető, amely a progresszív-liberális irányzatot jelenítette meg, és több kérdésben érintkezési pontokat talált a mérsékelt pragmatikus liberális véleményekkel. Ugyancsak jelentős országos kisugárzással rendelkezett az ultra-liberalizmus namuri fellegrárában megjelenő L'Éclair (Journal de la Province de Namur – 1832–65), amely a progresszív liberalizmus radikálisabb árnyalatát képviselte. A mérsékelt demokratikus republikánus mozgalom véleményét a Le Libéral liégeois című napilap (1845–49) alapján igyekeztünk megismerni és megismertetni. A tanulmány megírásának alapját képező három fórum mellett megjelenésük korlátozott időtartalma ellenére bevontuk a rekonstrukcióba a rendkívül markáns álláspontokat közvetítő és ezzel az összképet színesebbé, teljesebbé formáló brüsszeli ultra-liberális hetilapokat, a vasárnapi Les Débats belges-t (1848. július 30 – 1849. június 3.), valamint a speciális gazdasági szempontok alapján vezérelt L'Indispensable-t (Journal spécial des intérêts du commerce, de l'industrie et de l'agriculture – 1848. május 14 – 1850). A szintén Brüsszelben kiadott Le Débat social (Organe de la Démocratie – 1844 – 1849. november 1.) a radikális szociális republikánus álláspontot közvetítette olvasói felé.

1. AZ 1848 TAVASZÁN KIBONTAKOZÓ FORRADALMI VÁLTOZÁSOKRÓL

A belgiumi radikális közvélemény figyelme nemzetközi tájékozódása során 1848 első heteiben elsősorban az Itáliában lejátsszódó változásokra irá-

nyult. Orgánumai üdvözölték a felerősödő reformmozgalmak általános térnyeréséről érkező híreket és különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy IX. Pius is felsorakozott az olasz közvélemény által szorgalmazott alkotmányos és nemzeti törekvések támogatói mögé, miközben a békés folyamat leginkább zavaró kulcselemét az itáliai birtokainak elvesztésétől rettegő Habsburg-udvarban jelölték meg. Örömmel konstataáltak az alkotmányos átalakulás feltételrendszerének jelentős javulását a német térségben is.² A február végi párizsi forradalom kirobbanásáról közölt első értékeléseikben aggodalommal kommentálták a fővárosban lezajlott szörnyű pusztításokról érkező híreket. Néhány napon belül megnyugvással állapították meg azonban hogy, bár a revolúció hatására kezdetben nagy volt a félelem, a jelenlegi körülményeket össze sem lehet hasonlítani a 18. század végére jellemző állapotokkal, s a köztársaság nagyobb nehézségek nélkül stabilizálódik, Európa békéjét pedig távolról sem veszélyezteti.³ Bár a radikális belga közvélemény az újraegyesítés gondolatát határozottan elutasította, kezdeti óvatos fenntartásait levetkőzve lelkesen ünnepelte a „szabadság párizsi diadalát”, és a brüsszeli kormány magatartását bírálva olvasói figyelmébe ajánlotta a három napos forradalom békés természetének tanulmányozását. Mindenekelőtt azt emelte ki, hogy a munkához való jog deklarálásával az ideiglenes kormány történelmi jelentőségű döntést hozott a humanitárius szolidaritás nagy problémája szolgáltatásban, és a pozitív példa gyors követésére buzdítva felszólította az elmarasztalt brüsszeli minisztériumot, hogy ne kívánja a Szent Szövetség zsandárja szerepét tovább játszani.⁴

Az európai átalakulás felgyorsult folyamatában hazája helyét meghatározva patrióta büszkeséggel méltatta, hogy korábbi hetekben tanúsított magatartásával Belgium valamennyi civilizált nép figyelmét magára vonta. A kontinens nagy részében uralkodó politikai agitáció közepette ugyanis egyedül a belga társadalom őrizte meg nyugalma, mely körülmény élesen megkülönböztette helyzetét a szomszédos népek fejlődésétől. A bátorítás szándékától vezérelve arra buzdították a belga politikai elit és a kormányzati szféra képviselőit: ne tartsanak attól a sokféle elterjedt és jelentős rokonszenvet kivívó progresszív mozgalomtól, amely mentes minden elvakult túlzástól, és nem más egyébre törekszik, minthogy helyreállítsa a politikai intézmények böl-

² „Revue politique”, LIb 1848. febr. 20., 23. No. 51. 1., No. 54. 1.

³ „Revue politique”, LIb 1848. febr. 27. No. 59. 1., márc. 6. No. 66. 1.

⁴ „La France et la Belgique”, LLl 1848. márc. 2. No. 55. 1., „Les interpellations au sujet de la France”, LLl 1848. márc. 3. No. 56. 1.,

csessége és erényessége irányában megrendült bizalmat és tiszteletet. Ezzel egy időben a genti munkásmegmozdulások védelmére kelve határozottan elutasították az éhhalállal küszködők sorsával szerintük közömbös, a meetingek elkeseredett felhívásaiból a bírálható elemeket egyoldalúan kiragadó s azokat gyakran indokolatlanul dramatizáló katolikus és bizonyos liberális reakciókat, és szenvedélyesen követelték az egyre mélyülő, a társadalom stabilitását aláásó szociális probléma érdemi megoldását szolgáló lépések megtételét.⁵

Figyelmüket Közép-Európa felé fordítva felismerték és méltatták az olaszok részéről a sorstársuknak tekintett magyarok irányában érzett különös rokonszenv hangsúlyos megnyilvánulásait. Üdvözölték, hogy céljaik megvalósításához a lombardiaiak szívesen meg is nyernék utóbbiakat szövetségesüknek, amennyiben az ehhez nélkülözhetetlen legális eszközökkel rendelkezének. A Habsburg-birodalmi pozíciók további gyengülését előidéző fejleményként számoltak be a Prágában időközben „rendkívüli méreteket” öltő forrongásokról. Megelégedéssel vették tudomásul ugyanakkor, hogy Berlin és Bécs lakossága örömmel fogadta az abszolutizmus bukását, az Ausztriában megindult változásoktól pedig azt várták, hogy új impulzusokat adjanak a német egység ügyének is.⁶

1848 első két hónapjában Magyarország nem állt a radikális belga közvélemény nemzetközi tájékozódása középpontjában. A nyugat-, és közép-európai átalakulás részleteit folyamatos érdeklődéssel nyomon kísérő vizsgált sajtóorgánumok egyáltalán nem foglalkoztak fejlődése aktuális kérdéseivel. A L'Indépendance belge például egyik március 13-án megjelent cikkében vizsgálta először érdemben helyzetét.⁷ Az írás szerzője a korabeli magyar liberális ellenzék érvrendszerét alkalmazva elsősorban arra a mozzanatra irányította olvasói figyelmét, miszerint az osztrák kormány – a trón érdekeit is veszélyeztető hibás politikát folytatva – immár évszázadok óta akadályozza a királyság alkotmányos továbbfejlődését. Egy későbbi beszámoló Kossuth március 3-án elhangzott felirati javaslatát, s annak következményeit elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a magyar ellenzék politikája gyakorlatilag kiprovokálta a bécsi lakosság felkelését, miközben a Le Libéral liégeois szintén arra hívta fel olvasói figyelmét, hogy radikális követeléseik megfogalmazásával, valamint elszánt fellépésükkel tulajdonképpen a magyarok biztosították

---

⁵ „Revue politique”, LII 1848. febr. 20. No. 51. 1., „Un deuxième emprunt forcé”, LII 1848. márc. 18. No. 68. 1.

⁶ LII 1848. márc. 10., 23. No. 63. 3., No. 75. 2.

⁷ „Revue politique”, LII 1848. márc. 13. No. 73. 3.

a döntő impulzusokat a forradalom kitöréséhez.⁸ Március 23-án megjelenő, „Nouvelles de Vienne” című rovatában a brüsszeli lap immár arról számolt be, hogy a bécsi nép „hihetetlen” örömmel fogadta a magyar ellenzék vezérét, aki a képviselők és juratusok küldöttsége élén március 15-én Pozsonyból a birodalmi fővárosba látogatott. Az elemző némileg eltúlzott optimizmussal adja a közvélemény tudtára, hogy a birodalom részeiben őszinte lelkesedés tapasztalható, a nemzeti gyűlölködés megszűnt: a lombardok kezét nyújtanak a magyaroknak, a németek pedig a galíciainak.⁹

A felgyorsult eseményekkel lépést tartva a brüsszeli orgánum bécsi levelezője „szinte radikális”-nak nevezte a rendkívül elszántnak mutakozó magyarok reformköveteléseit.¹⁰ Egyetértéssel nyugtázta a Habsburg udvar engedékeny magatartását, mivel információi szerint Kossuthék nem érték volna be félmegoldásokkal semmiképpen. A kamarillával kötött előzetes megállapodás tartalmát elemezve, Batthyány Lajos gróf vezető kormányzati szerepére különös hangsúlyt helyezve, mindenekelőtt a megalakítandó felelős minisztérium létrehozására vonatkozó ígéret jelentőségét emelte ki. Igazán „erős ember”-nek Kossuthot jelölte meg, majd a fordulat közvetlen előzményeit felelevenítve nyomatékosan ráirányította a figyelmet István főherceg nádor szerepére is, aki – elmondása szerint – a kamarillával lefolytatott kiélezett viták során határozottan kiállt a magyarok követelései mellett, majd szinte mindenre kiterjedő hatáskörrel felruházva, az uralkodó valóságos alter egoja-ként tért vissza Pozsonyba. Kossuthnak tulajdonította a legnagyobb politikai befolyást a Batthyány miniszterelnöki megbízásával kialakult helyzetet értelmező *Le Libéral liégeois* is,¹¹ hasonlóképpen aláhúzva annak jelentőségét, hogy István főherceg nádor valódi teljhatalommal felruházva fokozhatja szerepét az átalakulás folyamatában.

A pozsonyi munkálatok tartalmi részleteiről a *L'Indépendance* március 23-án közölt alapos tájékoztatást. A beszámoló szerint a törvényhozási erőfeszítések középpontjában mindenekelőtt a felelős minisztérium megalakítására, a népképviselői országgyűlés összehívására, a közteherviselés, a sajtószabadság s az esküdtszék bevezetésére, valamint a nemzetőrség megszervezésére, azaz a liberális alkotmányos parlamentarizmus intézményrendszere megteremtésé-

---

⁸ „Revue politique”, *Lib* 1848. márc. 19. No. 79. 3., „Allemagne”, *Lil* 1848. márc. 19. No. 71. 2.

⁹ „Nouvelles de Vienne”, *Lib* 1848. márc. 23. No. 83. 3.

¹⁰ „Revue politique”, *Lib* 1848. márc. 23. No. 83. 1.

¹¹ „Allemagne”, *LLI* 1848. márc. 22. No. 74. 2.

re irányuló törekvések állnak. A megszületés előtt álló áprilisi törvények által létrehozandó új minőség pontos megismertetése céljából megállapításának karakterisztikus hangsúlyt kölcsönözve a brüsszeli hírlap azt is fontosnak tartotta megjegyezni, miszerint a vámunió minden előnyének megőrzése mellett teljes adminisztratív önállóságát kiharcoló magyar nemzet függetlensége deklarálásán túl, immár elméletben sem tudna az elértnél többet követelni.¹²

A következő napokban a magyarok iránti érdeklődés bizonyos mérséklődése volt tapasztalható a vizsgált lapok hasábjain, melyek az általánostól eltérő fokozottabb érzékenységről csupán a radikális tendenciák felbukkanásával összefüggésbe hozott jelenségek kapcsán mutattak tanúbizonyságot. „Hongrie” című rovatában a *Le Libéral liégeois* a Pesten kibontakozó események kapcsán április 10-én például azt a téves információt ragadta ki, miszerint a március 15-i forradalom által teremtett kedvező körülményeket kihasználva proklamálták Magyarország függetlenségét, István főherceget pedig királlyá kiáltották ki.¹³ Feltűnő, hogy a februári párizsi forradalommal nyíltan rokonszenvező, szükség esetén akár annak segítségére is siető lap a magyarországi változásokkal kapcsolatosan sokkal óvatosabb magatartást tanúsított, többek között akkor is, amikor szóvá tette, miszerint Pesten különösen veszélyes helyzet alakult ki annak következtében, hogy a pozsonyi parlament mérsékelt politikájával elégedetlenkedők a nemzeti gárdára (nemzetőrségre) támaszkodva elfoglalták a laktanyákat.¹⁴

Komoly figyelmet szentelt a *L'Indépendance belge* a Habsburg-birodalom megreformálását célul kitűző császári manifesztum kibocsátása tényének. A dokumentum mögött meghúzódó szándékokat vizsgálva a lap munkatársa arra a következtetésre jutott, hogy az örökös tartományok hűségére apellálva az uralkodó a rendkívül heterogén részekből álló birodalma valamennyi részében tapasztalható felbomlás folyamatát kívánta megállítani.¹⁵ Különösen a dinasztia itáliai pozícióinak alakulását tekintette kritikusnak, két nappal később viszont már az Ausztrián segíteni szándékozó erők aktivizálódásáról számolt be, fokozott jelentőséget tulajdonítva a Piemont elleni fellépésre állítólag Magyarországon megnyilvánuló akaratra. A valóságos tényekkel ellentétes ez irányú információját a továbbiakban is megerősítette.¹⁶

---

¹² „Revue politique”, *LiB* 1848. márc. 23. No. 83. 1., vö. *Mb* 1848. márc. 31. No. 91. 845.

¹³ „Allemagne/Hongrie”, *LLI* 1848. ápr. 10. No. 88. 3.

¹⁴ *LLI* 1848. ápr. 16. No. 93. 3. (A hír nyilvánvalóan téves volt.)

¹⁵ „Revue politique”, *LiB* 1848. ápr. 7. No. 98. 1.

¹⁶ „Revue politique”, *LiB* 1848. ápr. 9. No. 100. 1., vö. 1848. ápr. 21. No. 112. 3.

Április 7-én megjelenő „Où sont les dangers d'une Guerre européenne?” című elemzésében a liège-i republikánus hírlap immár egyre kevesebb esélyt látott Ausztria itáliai birtokainak megőrzésére. A korábbi hetek tapasztalatait összegezve legfeljebb azt feltételezte, hogy egy újjászervezett, „félelmetes és költséges” hadsereg mozgósításával a Habsburgok kétségbeesett utolsó kísérletet tegyenek pozícióik visszaszerzésére. Az elgondolás realitását azonban saját bevallása szerint is alaposan megkérdőjelezte az a körülmény, hogy az ötlet megvalósítása egy – rengeteg szenvedés, vérontás és nyomor árán – mindent totálisan maga alá rendelő katonai állam létrehozását követelte meg. Az erőviszonyok mérlegelése alapján cikkíró azonban egyértelműen arra a következtetésre jutott, hogy e „félíg liberálissá vált” nagyhatalom tündöklése gyakorlatilag véget ért Itáliában.¹⁷

A vizsgált belgiumi hírlapok által reprezentált radikális közvélemény az 1848 tavaszán Magyarországon lezajlott polgári liberális átalakulás tartalmának lényegéről (a birodalmon belüli teljes önrendelkezés kivívását is beleértve) pontos ismeretekkel rendelkezett, és azzal kapcsolatosan érdemi kritikai észrevételeket nem fogalmazott meg. S miközben az itáliai alkotmányos-nemzeti mozgalom kiteljesedését, a konstitucionalizmus általános közép-európai térnyerését, valamint a párizsi forradalmi változásokat egyaránt rokonszenvvel fogadta, a felbomlás szélére sodródott Habsburg-birodalom jövőjét vizsgálva a stabilizáló tényező szerepét szánta neki. Az április elejére kikristályosodó megoldást oly mértékben megnyugtatónak találta, hogy az elkövetkező hosszú hetekben nem is fordított különösebb figyelmet a Duna-menti fejleményekre.

2. AZ ALKOTMÁNYOS ÁTALAKULÁS ELLENTMONDÁSAINAK JELENTKEZÉSE, A NEMZETISÉGI PROBLÉMA KIÉLEZŐDÉSE

Április második felében a vizsgált hírlapok hasábjain megjelentek az európai alkotmányos-forradalmi átalakulás problémáival foglalkozó írások. A Habsburg-birodalom ellentmondásos belpolitikai helyzetét nemzetközi összefüggésekben megvilágítva a *L'Indépendance belge* munkatársa április 17-én rezignáltan számolt be arról, hogy a tavasszal hatalomra jutott progresszív erők helyzete a német fejedelemségekben semmivel sem kevésbé kritikus, mint Franciaországban, és felettébb ingatagnak találta az új liberális kormá-

---

¹⁷ „Où sont les dangers d'une Guerre européenne?”, *LLI* 1848. ápr. 7. No. 86. 1.

nyok pozícióit Württembergben, Poroszországban, valamint Ausztriában egyaránt.¹⁸ A brüsszeli lap május 9-én az osztrák belpolitikai válság permanenssé válásáról, a Ficquelmont-kormány elleni tüntetések rendszeres ismétlődéséről tudósított. További jelentős kockázati tényezőként jelölte meg a német egységhez történő csatlakozást határozottan elutasító szláv nemzeti tudat hirtelen felerősödését a cseh tartományban.¹⁹ A Bécsben kiteljesedő anarchiáról, a Habsburg-birodalom szétesésének elkerülhetetlenségéről érkezett a *Le Libéral liégeois* már áprilisban,²⁰ s a monarchia felbomlását sejtető tendenciák rohamos térnyeréséről tájékoztatta olvasóit a május 15-i újabb forradalmat követően a brüsszeli orgánus is.²¹

A bécsi demokraták sikeréből a liège-i hírlap egyik munkatársa²² azt tekintette elsősorban kiemelendőnek, miszerint a nép által támogatott egyetemi ifjúság „a szláv, a német, a magyar és az olasz fenyegetés közepette” a kormányzást magához ragadta. A válság elmélyülésének egyik legfőbb összetevőjét mindeközben a szlávok és a németek közötti ellentétek elmérgesedésében jelölte meg. A cikkíró megjósolhatatlannak nevezte, hogyan lenne képes a birodalom ezerféle zavarán felülkerekedni, melyek megszüntetésén kormányai hónapok óta sikertelenül fáradoznak, majd összegzésként félreérthetetlenül kimondta: a konfliktus eldöntésének tétje nem kevesebb, mint a monarchia fennmaradása. Ausztria jövőjével kapcsolatosan meghatározó jelentőséget tulajdonított a frankfurti német egységparlament megnyitásának. Sokatmondó jelzésként fogta fel továbbá azt is, hogy a forradalmi események fenyegetései elől saját fővárosa elhagyására kényszerülő császárt Innsbruckba a külföldi diplomaták közül mindössze az orosz követ kísérte el.²³

A Habsburg-birodalom rohamos belső meggyengüléséhez sokban hozzájárult az Ausztria és Magyarország közötti ellentétek kiéleződése. A konfliktusok forrását kutatva a *Moniteur belge*²⁴ mindenekelőtt arra figyelt fel, hogy az érintett ügyben a Habsburg-udvar felfogásával kivételesen egyetértő bécsi kormányok eredménytelenül kíséreltek elfogadtatni pesti partnereikkel a 25 milliónyi frankot kitevő – a korábbi évtizedekben felhalmozódott – állam-

¹⁸ „Revue politique”, *LIb* 1848. ápr. 17. No. 108. 1.

¹⁹ „Revue politique”, *LIb* 1848. máj. 9. No. 130. 1.

²⁰ „Allemagne”, *LLI* 1848. ápr. 20. No. 97. 3., ápr. 23. No. 100. 3.

²¹ „Revue politique”, *LIb* 1848. máj. 22. No. 143. 1.

²² „Allemagne”, *LLI* 1848. máj. 22. No. 128. 2, vö. „Nouvelles étrangères”, *LLI* 1848. máj. 23. No. 129. 2.

²³ „Allemagne”, *LLI* 1848. jún. 8. No. 142. 3.

²⁴ „Allemagne”, *Mb* 1848. máj. 12. No. 133. 1268.

adósságból felfogásuk értelmében Magyarországra, mint a birodalom szerves részére háruló részesedés elvállalását. A kölcsönös bizalom további gyengítését eredményező követelésnek nevezte a monarchia határain túl szolgáló magyar katonák hazahozatalának folyamatos, energikus szorgalmazását. Utalt továbbá azon értesüléseire is, miszerint Pesten egy erős párt a birodalomtól történő teljes elszakadást szeretné kiharcolni.

A magyar politika egységbontó tendenciáit középpontba állítva lesújtónak nevezte a Magyarországról érkező legújabb híreket a *L'Indépendance* belge szerkesztője is, aki az ismétlődő antiszemita megmozdulásokra rámutatva az ellentmondásos folyamatokból mindenekelőtt a szerinte immár ijesztő méreteket öltő anarchia terjedését emelte ki.²⁵ Arra az információra hivatkozva, miszerint a radikális párt – akárcsak Bécsben – a teljes győzelem közelébe érkezett, súlyosnak minősítette a magyar belpolitikai helyzet alakulását a liège-i orgánum is.²⁶ A brüsszeli lap negatív példaként utalt arra az állítólagos botrányos esetre, amikor a pesti kormány május 11-én kénytelen volt beleegyezni az egyik tábornoka (Lederer Ignác) elleni vádeljárás megindításába, akinek állítólag mindössze annyi bűne volt, hogy „meg akarta akadályozni tisztjei zendülését.”²⁷ (A hír egyben jól mutatja, hogy a tényleges hírek időnként milyen torzulásokon mentek át; hiszen Lederer bűne éppen az volt, hogy május 11-én fegyveres erővel veretett szét egy ellene irányuló tüntetést, majd a felelősségre vonás előtt ő maga menekült Bécsbe.) Az elmélyülő válság további meghatározó faktorának nevezte a *Le Libéral* liégeois egyik – az ellenforradalmi tendenciákra már május 13-án rámutató – munkatársa a Habsburgok és az osztrákok „hítségő” politikáját, amelyet szerinte Magyarországon és Csehországban „álnokság”, a szlávokkal szemben „gyengeség”, a német parlament irányában pedig „arrogancia” jellemez.²⁸

Megállapítható, hogy ritkán előforduló töredékes és esetleges tájékoztatásaikkal a vizsgált radikális fórumok a tavaszi hónapokban meglehetősen hézagosságot tapasztaltak olvasóik számára a magyarországi belpolitikai élet rohanó, bonyolult ellentétektől terhes világába. Állásfoglalásaikban olykor visszafogott idegenkedés érződött ki bizonyos, ismereteik szerint anarchizmusra utaló jelenségekkel szemben, ami azonban távolról sem kérdőjelezte meg az átalakulás egészének igenlését. Június 19-én megjelenő számának

²⁵ „Revue politique”, *L'Ib* 1848. máj. 7. No. 128. 1.

²⁶ „Allemagne” *LLI* 1848. máj. 22. No. 128. 2.

²⁷ „Revue politique”, *L'Ib* 1848. máj. 22. No. 143. 1.

²⁸ „Allemagne”, *LLI* 1848. máj. 13. No. 120. 3

„Hongrie” című rovatában a liègei hírlap ugyanakkor arról tájékoztatót, hogy a Batthyány-kormány elküldte diplomatáit Párizsba és Londonba a hivatalos államközi kapcsolatok felújítása szándékával, majd Frankfurtban működő követét is arra utasította, hogy tegyen tájékozódó látogatást a francia fővárosban.²⁹ Július 6-án azt is jelezte,³⁰ hogy az angol kormány nem adott engedélyt az egyébként gondosan előkészített magyarországi fegyverszállításra, melynek következtében a pesti minisztérium végül úgy döntött, hogy Belgiummal köt szerződést a tervezett üzlet lebonyolítására.

Felfigyelt a magyar kormány külpolitikai aktivitására a namuri L'Éclaireur is, amely nemzetközi tájékozódása során érdeklődését mindenekelőtt Itáliára összpontosítva tartotta fontosnak leszögezni, miszerint Magyarország szintén fontos elemét fogja képezni a béketeremtés általa remélt folyamatának.³¹ A továbbiakban a magyar-török kapcsolatok világába avatott be, amikor a Porta bécsi követének Batthyány Lajossal folytatott pesti tárgyalásairól hírt adva megjegyezte: a diplomata szerint a Porta ápolni kívánja a békés kapcsolatokat Ausztria és Magyarország irányában egyaránt.³²

A magyarországi, s az általános közép-európai alkotmányos átalakulás sikerét leginkább veszélyeztető problémáról, a szerb és a horvát kérdés elmérgesedéséről a radikális hírlapok tájékoztatták olvasóikat. A L'Indispensable július 2-án arról számolt be, hogy az illír népesség teljes lázadásban van, és egy 7-8 ezer főből álló, nyugati irányban haladó csapat gyűjtogatva pusztítja a vidéket, miközben barbár gyilkosságokat hajt végre.³³ A L'Independance belge már június 11-én részletes és hiteles tájékoztatójában³⁴ értesítette a közönséget arról, miszerint a Habsburg-kamarilla egyik tagja, Ferenc Károly főherceg megparancsolta a horvát bánnak, hogy ne teljesítse a neki küldött hivatalos királyi rendeleteket, és kizárólag az általa ellenjegyzett utasításokat hajtsa végre. Jellačić pozíciója látványos megerősödése bizonyítékként értékelte továbbá azt a fontos fejleményt is, hogy a tábornoknak sikerült Horvátország körül egy gyakorlatilag „cordon militaire”-ként működő rendszert kiépítenie, továbbá 8.000 puskához jutnia a tengeren keresztül.

A brüsszeli lap munkatársa tehát határozottan és egyértelműen leplezte le az ellenforradalom színpadok mögötti aktivitását, és egyben megjelölte annak

---

²⁹ „Dernières nouvelles/Hongrie”, LLI 1848. jún. 19. No. 149. 3.

³⁰ „Allemagne/Hongrie”, LLI 1848. júl. 6. No. 167. 2.

³¹ „Hongrie”, L'Éclaireur 1848. júl. 1. No. 180. 2.

³² „Hongrie”, L'Éclaireur 1848. júl. 6. No. 185. 2.

³³ „Allemagne”, L'Indispensable 1848. júl. 2. No. 56. 3.

³⁴ „Nouvelles d'Allemagne”, LIb 1848. jún. 11. No. 163. 2.

főszereplőit. Másnap pedig arról tájékoztatta olvasóit,³⁵ hogy a május 15-én, Karlócán összegyűlt magyarországi szerbek 12 tagú bizottságot létrehozva deklarálták nemzetiségük függetlenségét, majd küldöttséget indítottak Habsburg uralkodójukhoz a legfőbb politikai céljukként megfogalmazott területi autonómia elismertetése reményében. Néhány nappal később³⁶ az Erdélyben állomásozó katonaság, valamint a román parasztok közötti komoly konfliktus érlelődéséről jelentek meg hírek, amelyek külön kiemelték, hogy a fellázadt román parasztok sorozatosan feldúlják a nemesi birtokokat. A Le Libéral liégeois pedig már május 15-én felhívta a figyelmet a Magyarország és Törökország al-dunai tartományaiban kibontakozó, a nemzeti egység és a szabadság jelszavait zászlójukra tűző, s a szerbek által lakott magyar területekre is áterjedő szerb nemzetiségi mozgalmakra, melyek feltételezése szerint – akárcsak a románok és a lengyelek – biztosan számíthatnak Franciaország rokonszenvére is.³⁷ Az erdélyi ellentétek kiéleződéséről tájékoztatva a namuri L'Éclaireur július 9-én arról értesített, hogy a magyar kormány rendkívüli hatalommal felruházott biztosa kihirdette a katonai bíraskodást az ország teljes területére. Jelezte továbbá, hogy a szerbek jelentős győzelmeket arattak ellenségeik felett Kikinda közelében.³⁸

A brüsszeli L'Indépendance belge megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított annak az információnak, miszerint az Innsbruckba menekült Habsburg-uralkodó elutasította a horvátok Magyarországtól történő elszakadására irányuló kérését, és leváltotta Jellačićot.³⁹ Vizsgálódását a birodalom egészére kiterjesztve megállapította, hogy Ausztria helyzete távol esik a javulástól. Bár Prágában a rendet többnyire helyreállították, a Csehországban folyó agitáció nem szűnt meg, Horvátország proklamálta függetlenségét, és a Zágrábba viszszatérő bánt példa nélküli lelkesedéssel fogadták – összegezte az általa zavarónak minősített fejleményeket, a horvátok magatartását egyértelműen a birodalom fennállását veszélyeztető folyamat részeként mutatva be.⁴⁰ Július 30-án megjelent tudósítása⁴¹ pedig arra hívta fel a figyelmet, miszerint a becslések szerint immár 4 millió lakost megmozgató román lázadás olyannyira fel-

³⁵ „Nouvelles d'Allemagne”, Llb 1848. jún. 12-13. No. 164. 2.

³⁶ „Seconde édition”, Llb 1848. jún. 19. No. 171. 3.

³⁷ „Mouvement des Serbes”, Lll 1848. máj. 15. No. 122. 1.

³⁸ „Hongrie”, „Autriche”, L'Éclaireur 1848. júl. 9. No. 185. 2-3.

³⁹ „Revue politique”, Llb 1848. jún. 19. No. 171. 1., jún. 25. No. 177. 1., vö. „Dernières nouvelles/Hongrie”, Lll 1848. jún. 19. No. 1749. 3.

⁴⁰ „Revue politique”, Llb 1848. júl. 10. No. 192. 1.

⁴¹ „Seconde édition”, Llb 1848. júl. 30. No. 212. 3.

erősödött Erdélyben, hogy visszaszorítására a magyar kormány kénytelen volt a katonai bíraskodást a polgári vétségekre is kiterjeszteni.

Jellačić innsbrucki útjáról beszámolva a *L'Éclaireur* szintén jelezte, hogy János főherceget bízták meg a közvetítéssel, és tőle remélik az ellentétek elsimítását.⁴² A namuri lap július 15-én hosszú cikkben tájékoztatta közönségét arról, hogy István főherceg nádor nyitotta meg a pesti országgyűlést, bejelentve egyúttal teljhatalommal történt felruházását. A királyi alterego beszédét ismertette az ország rendkívüli körülményeit ecsetelte, és olvasói felé a magyar értelmezést közvetítve Hórvátország kapcsán nyíltan mutatkozó lázadásról, az Al-Dunán pedig a békét megzavaró csapatok garázdálkodásairól szólt. A kedvezőtlen hírek sorát ismertető írás másrészt azt a megállapítást is idézte, miszerint a birodalom polgárai számára az alkotmányban rögzített szabadságot örömmel biztosítani kész uralkodó szentesítette az Erdéllyel létrehozandó unió törvényét. Sőt, a nem egyesült görögök püspöke, Şaguna az erdélyi románok nevében szintén egyetértését nyilvánította ki a döntéssel kapcsolatban. Megemlítette továbbá, hogy a római katolikus érsekek az István főhercegnél rendezett kihallgatás során kifejtették, miszerint készek egyházi javaikról lemondani, amennyiben azokat arra használják fel, hogy a római katolikus papokkal egyeztetve kedvezőbb szerződést kössenek.⁴³

Mindeközben az ausztriai belpolitikai változásokat vizsgáló *Le Libéral liègeois* július 12-én az abszolutizmus ébredésének félreérthetetlen jeleire irányította a figyelmet.⁴⁴ Nyugtalanító fejleményként ábrázolta azt, hogy Bécsben az arisztokrácia reményei felerősödni látszanak a liberális eszmék elfojtására. S bár észak-itáliai győzelmei hatására a régi rend hívei komolyan számoltak azzal, hogy a császári seregek hamarosan megleckéztetik a birodalom határain belül feltalálható további ellenségeiket is, az örömeiket „rövid idejű”-nek minősítő cikkíró nem osztozott „optimizmusukban”, mivel azok szerinte nem számoltak a nép akaratával és erejével. Az augusztus 8-án megjelent, „En Italie!” című írás⁴⁵ rezignált hangulatban reagált az itáliai harctér eseményeire. Szerzője komolyan tartott attól, amennyiben az olaszokat a Habsburgok ismét leigáznák, az európai civilizáció egyik legfőbb szövetségesét veszítené el. Csalódottsággal konstataulta, miszerint illúziónak bizonyult az a várakozás, hogy az abszolutizmus Bécsben, Berlinben és Pesten egyaránt végleg elbukott. Póztív példaként hivatkozva sike-

---

⁴² „Autriche”, *L'Éclaireur* 1848. július 1. No. 180. 2.

⁴³ „Hongrie”, *L'Éclaireur* 1848. júl. 15. No. 194. 1.

⁴⁴ „Allemagne”, *LLI* 1848. júl. 12. No. 172. 3.

⁴⁵ „En Italie!”, *LLI* 1848. aug. 8. No. 198. 1.

reikre, elismerően utalt ugyanakkor a „derék és elszánt” németek, illetve magyarok erőfeszítésére, nem titkolva reményét, hogy azokból esetleg a lombardok is erőt meríthetnek még.

1848. július-augusztusa folyamán a belga radikális közvélemény látókörében egyre hangsúlyosabb helyet foglalt el a nemzetiségi probléma, mindekelőtt a magyar-horvát viszony kiéleződésének kérdése. A *L'Éclaireur* július 17-én arról tájékoztatott, hogy a magyar-horvát ellentét továbbra sem csitul. Sőt, a zágrábi történések a nyílt háborús készülődés szakaszába léptek, s a folyamatot Ilić érsek is támogatja. Az ultra-illír párt Konstantin [orosz nagyherceg] királlyá és Jellačić diktátorrá történő kikiáltása mellett mozgósít, miközben a magyar kormány a jelek szerint nem kíván semmiféle engedményt tenni. Mindeközben a Prut szélén jelentős orosz erődemonstráció zajlik.⁴⁶ Egy héttel később megjelent, „Hongrie et la Croatie” című írásában a namuri lap munkatársa aggodalommal állapította meg, hogy a konfliktus elmérgesedése immár a legnagyobb bonyodalmakkal fenyeget egész Kelet-Európára nézve. Az előzményeket összefoglaló visszapiillantásában emlékeztetett arra, hogy tavasszal a magyar ellenzék radikális, de egyben a magyar elem dominanciáját is magába foglaló reformokat szorgalmazott, holott a királyság 14 millió lakosából mindössze 4 millió magyar. A bécsi problémákat kihasználva ugyanakkor elérte az ország adminisztratív függetlenségét, s ez által a valóságban Horvátországot és Erdélyt is járma alá hajtotta. Zágrábban visszahatásként létrejött a szláv ellenzék központja, amely proklamálta a szláv tartományok függetlenségét, és új állam létrehozására törekszik Illír Királyság néven, magába foglalva Szerbiát és Bosznia egy részét is. Az osztrák kormány mindeközben felismerte, hogy a horvátok mozgalma valójában Ausztria érdekeit szolgálja. A bécsi kabinet „kettős játéka” következtében a magyarok elkeseredésükben háborút hirdettek a bán ellen, aki azonban erős ellenállást tanúsít. Az Ausztriát a német egység részeként látni óhajtó bécsi republikánusok ugyanakkor a magyarokat támogatják.⁴⁷

A namuri progresszív liberális lapban publikált elemzésben egyértelműen felbukkannak a magyarellenos propaganda céljait szolgáló elemek. Hasonló „hangulatválasztás” regisztrálható a liège-i republikánus hírlap július 21-én megjelent, az erdélyi románok katonai előkészületeiről beszámoló, „Agitation danubienne” című tanulmányában is,⁴⁸ melynek helyzetértékelése szerint a

---

⁴⁶ „Autriche”, *L'Éclaireur* 1848. júl. 17. No. 196. 2.

⁴⁷ „Hongrie et Croatie”, *L'Éclaireur* 1848. júl. 24. No. 103. 1.

⁴⁸ „Agitation danubienne”, *LLI* 1848. júl. 21. No. 180. 1.

magyarok hamarosan kénytelenek lesznek komolyan számolni azzal a veszéllyel, amikor a románok és a szlávok harapófogójába kerülhetnek. A cikkíró hangot ad azon reményének, hogy valódi érdekeiket szem előtt tartva a magyarok még az orosz intervenció beköszönté előtt elszánják magukat az emancipált szlávokkal történő békekötésre, és hasonlóképpen mindent megtesznek a románok felszabadításáért. Egyértelmű kritikát magába foglaló meggyőződése szerint ugyanis egyedül az általa megjelölt szerep áll összhangban a magyarok igazi nemzeti érdekeivel. Egy hónappal később⁴⁹ immár azt a véleményt fogalmazza meg a liberális-demokrata orgán, miszerint a szerb nemzet bármikor kész lenne békét kötni a magyarokkal az általuk javasolt – ám az olvasókkal nem ismertetett – feltételek alapján. Az érlelődő konfliktusért kifejezetten a magyarok állítólagos elnyomó politikáját hibáztató cikkírója komolyan és nem titkolt megértéssel számolt ugyanakkor azzal a lehetőséggel is, amennyiben a szembenálló felek nem lennének képesek megállapodásra jutni. S miután a szerbek mindeddig nem találtak megfelelő támogatókra sem a császári udvarban, sem az osztrák kormányban, sem pedig a császári hadseregben, azt sem zárná ki, hogy ott fognak szövetséges után nézni, ahol a leggyorsabban eredményt érhetnek el. Mindezek alapján egyáltalán nem tartaná meglepőnek, sem pedig kivetnivalónak azt sem, amennyiben végső kétségbeesésükben esetleg az oroszok, illetve a törökök karjaiba vetnék magukat. A délvidéki harcokról, a szerbek sikereiről folyamatosan beszámolt a *L'Éclairneur* is. A namuri lap augusztus 6-i értékelése szerint a bánsági legújabb háborús fejlemények kimenetele a magyarok szempontjából mindvégig felettebb kedvezőtlenül alakul.⁵⁰

A vizsgált időszak során közzétett megállapításaiban a *L'Indépendance* belge a nemzetiségi – mindenekelőtt pedig a horvát – kérdés alakulását magyar szempontból kifejezetten kedvező tartalommal, megértéssel kommentálta. Mindeközben a *Le Libéral liégeois*, és a magyarok irányában megkülönböztetett figyelmet tanúsító *L'Éclairneur* az általános európai összefüggések, illetve a Habsburg-birodalom válsága konkrét problémái kapcsán egyértelműen az ellenforradalmi veszéllyel szemben, s a nemzeti liberális alkotmányos erőkkel szolidaritást vállalva foglalt ugyan állást, a magyarországi vonatkozások megítélése kapcsán azonban július végéhez közeledve, és korábbi tárgyilagossághoz képest jelentős fordulatot végrehajtva immár a lázadó nemzetiségek iránti megértését demonstrálta. Az élesedő konfliktusban – a

---

⁴⁹ „Allemagne/Hongrie”, *LLI* 1848. aug. 22. No. 209. 3.

⁵⁰ „Hongrie”, *L'Éclairneur* 1848. aug. 6. No. 216. 2.

barbár elnyomókról terjesztett sztereotípiákat készpénznek véve – egyoldalúan a magyarokat marasztalta el, visszhangozva és terjesztve az ellenforradalom által manipulált és annak érdekeit szolgáló hamis propagandát.

A nemzetiségi kérdéshez is sokban kapcsolódó belpolitikai változásokat vizsgálva a *L'Éclaireur* részletesen beszámolt Kossuth július 11-én elhangzott, a korábbi hónapok ellentmondásos fejleményeiről áttekintést nyújtó, s az aktuális helyzet problémáiról leltárt készítő parlamenti beszédéről. Utalt az egyre befolyásosabb radikális ellenzék szerveződésére, és egyre aktívabb működésére, s az események alakulása szempontjából meghatározó körülménynek nevezte, hogy a türelmetlenek taktikus kezelésével Kossuth végül el tudta érni az önálló magyar hadsereg felállításához szükséges jelentős támogatás megszavazását.⁵¹

A későbbiekben a namuri hírlap a közeledés jeleként üdvözölte, hogy a magyar pénzügyminiszter állítólag kezdeményezte a Habsburg államadósság egy része – korábban általa határozottan elutasított – átvállalása kérdésének néhány hónapon belül történő megnyugtató rendezését.⁵² A továbbiakban beszámolt arról, a magyar delegáció innsbrucki látogatása során megfogalmazott, a békés megoldás keresésére irányuló javaslatról, miszerint: amennyiben V. Ferdinánd nem tudna Pestre jönni, koronázzák meg Ferenc József főherceget Budán, aki király régenseként tegye át ide székhelyét, miáltal – hangsúlyozta – Ferdinánd „semmit nem veszítene szuverenitásából.”⁵³

A magyarországi belpolitikai válságjelek megszorodását a *L'Indépendance belge* a kontinentális változásokba ágyazódva ábrázolta. Jelentős mértékben belgiumi tapasztalataiból kiindulva indulatosan tette szavá, hogy a forradalmak Európa szerte nagyon sokba kerülnek. Az általa következetesen bírált katolikus fórumok állásfoglalásaira utalva pedig rendkívül veszélyes eljárásnak nevezte a szerinte csupán néhány republikánus által óhajtott csöddel való folyamatos riogatást.⁵⁴ A német nemzeti egységparlament tevékenységét elmarasztalva, nehezményezte, hogy Frankfurtban felettébb lassú az előrehaladás, s a kibontakozást az oroszoktól való különös félelem is hátráltatja. Ezzel egy időben az ausztriai Reichstag első tanácskozásai tapasztalatait kiértékelve a német és a szláv küldöttek közötti, szinte áthidalhatatlan antagonizmus megnyilvánulásaira hívta

---

⁵¹ „Hongrie”, *L'Éclaireur* 1848. júl. 20. No. 199. 2.

⁵² „Hongrie”, *L'Éclaireur* 1848. aug. 3. No. 213. 2.

⁵³ „Hongrie”, *L'Éclaireur* 1848. aug. 9. No. 219. 2., vö. „Nouvelles d'Allemagne”, *Lib* 1848. aug. 9. No. 222. 3.

⁵⁴ „Revue politique”, *Lib* 1848. júl. 19. No. 201. 1.

fel a figyelmet. Sajnálattal állapította meg, hogy „e két nemzetiség” konfliktusa akadályozni fogja a politikai szabadság megvalósulását, valamint az alkotmányos intézmények fejlődését azon az úton, amelyre Ausztria rálépett. Attól tartott ugyanis, hogy a nemzeti kérdés szükségszerűen maga alá fogja rendelni az alkotmányos eszmék kérdését.⁵⁵ A brüsszeli lap munkatársa jó érzékkel ragadta meg a Habsburg-birodalom állását leginkább aláásó nemzetközi összefüggések lényegét. Annál inkább figyelemre méltó, hogy a körültekintő elemzésben fel sem bukkant a magyar kérdés!

A július 27-én megjelent szám „Nouvelles d'Allemagne” című rovatának szerzője a bécsi birodalmi gyűlésben helyet foglaló irányzatok jellemzésére vállalkozott.⁵⁶ Megállapítása szerint a konzervatív csoportosulás az abszolutizmus régi rendszerének visszaállítása felé hajlik, miközben a mérsékelt liberális frakció készségét nyilvánítja az oktrojált alkotmány elismerésére. A radikálisok viszont demokratikus alkotmány bevezetését követelik, és semmilyen formában nem támogatják Ausztria föderatív megreformálását, sőt mindenekelőtt éppen Magyarországot szeretnék maguknak visszaszerezni. A brüsszeli hírlap augusztus 6-án arról számolt be, hogy a „túlfűtött” magyar párt által támogatott, elsősorban Jellačić ellen szervezett ellenzéki demonstráció kudarcral végződött Bécsben a nép magatartása következtében, amely passzivitásával gyakorlatilag megtagadta az együttműködést, s „a vendégszeretet elvét megsértve”, inkább örködött a rend megőrzésén a nemzetőrséggel közösen.⁵⁷

Tematikáját tekintve felettébb hézagosnak bizonyuló tájékoztatóiban és elemzéseiben a L'Indépendance nem sokat árult el olvasói számára az érlelődő átfogó magyarországi válság valódi összetettségéről, mint ahogy nem tárta fel az egyre mélyülő magyar-Habsburg viszály alapvető dimenzióit sem. Ezért feltehetően a váratlanság erejével hathatott, s ráadásul megmagyarázatlanul is maradt a közönség számára az az augusztus 14-i számában bejelentett hír,⁵⁸ mely szerint a magyar országgyűlés kimondta: abban az esetben is szövetségre lépne Németországgal, amennyiben Ausztria nem csatlakozna a germán egységállamhoz. S az előzmények alapján nem sok fogódzóhoz jutottak az érdeklődők annak értelmezésében sem, vajon miért nevezhette Kossuth reakciónak az osztrák minisztériumot.

---

⁵⁵ „Revue politique”, LII 1848. júl. 25. No. 207. 1.

⁵⁶ „Nouvelles d'Allemagne”, LII 1848. júl. 27. No. 209. 3.

⁵⁷ „Nouvelles d'Allemagne”, LII 1848. aug. 6. No. 249. 3.

⁵⁸ „Nouvelles d'Allemagne”, LII 1848. aug. 14. No. 227. 3.

3. AZ ELLENFORRADALMI FENYEGETÉS KITELJESEDÉSE, A FORRADALMI ÖNVÉDELEM KÉRDÉSE

Az európai fejlődés 1848 késő nyarán domináló tendenciáit rekonstruálva a *L'Indépendance* belge szeptember 3-án megjelent számában megállapította: a kontinens jelenét és jövőjét két, egymást kölcsönösen kizáró ellentétes előjelű törekvés – az abszolutizmus régi intézményei visszaállításán, illetve a tavaszi forradalmak továbbfejlesztésén fáradozók közötti viaskodás – határozza meg. Ebben az összefüggésrendszerben helyezte el többek között a frankfurti, a berlini, és a párizsi parlament választott képviselőinek elkeseredett kísérletét alkotmányaik kidolgozására. Sajnálattal konstataulta, hogy mindeközben a problémák Itáliában egyáltalán nem csökkentek, pozitív ellenpéldaként mutatott rá ugyanakkor arra, hogy a Berlinben hét hónap időtartamra megkötött fegyverszünet eredményeként (ld. a Dániával vívott schleswig-holsteini háború!) északon elsimulni látszanak a súlyos ellentétek. Sokak meggyőződésére hivatkozva, s velük egyetértve hangsúlyozta, hogy az ellenségeskedést nem lehet mesterségesen elnyomni, s csak a végleges rendezés felé mutató kölcsönös megbékélés útján oldhatók fel az egyébként egész Európa lángba borításával fenyegető régi természetű konfliktusok. Hangot adott reményének, mely szerint az északi példa ösztönző hatást fog gyakorolni az itáliai konfliktus felszámolásában érdekelt politikusokra is, s a félsziget megoldatlan problémái nem fogják a világ békéjét megzavarni.⁵⁹

Az európai dimenziókban kiteljesedő folyamat kölcsönhatásrendszerének egyik stratégiai jelentőségű negatív mozzanatát a vizsgált radikális-liberális lapok a magyar kérdésben jelölték meg: A délszláv konfliktusról a *L'Indépendance* szeptember 5-én közölt először valóban alapos, érdemi elemzést,⁶⁰ amelyben a „szerb lázadás feltartóztathatatlan” kiszélesedésére, valamint a magyarok súlyos kudarcaira emlékeztetve a horvátok bánja, a „hírhedt” Jellačić aktivizálódását nevezte a békét leginkább megzavaró tényezőnek. Értesülései szerint „a szerb csapatok élén” Pest felé nyomuló tábornok nem kevesebbet követel, mint a magyar királyság visszahelyezését az osztrák kormányzat szupremáciája alá. A cikkíró nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy a kritikus helyzetben a magyar kormány felajánlotta Horvátország teljes függetlenségének elismerését, a nagyvonalú gesztust a kamarilla közvetlen irányítása alatt álló bán azonban visszautasította, azaz világosan rámutatott arra a rendkívüli fontosságú mozzanatra, miszerint harsány nacionalista propagandájával ellentétben Jellačić valójában

⁵⁹ „Revue politique”, *L'Indépendance* 1848. szept. 3. No. 247. 1.

⁶⁰ „Revue politique”, *L'Indépendance* 1848. szept. 5. No. 249. 1.

nem Horvátország teljes függetlenségéért, hanem a „márciusi” törvények hatályon kívül helyezése, és Magyarország Ausztriának történő újra alávetése érdekében indított háborút. Összegzésében szerző egyértelművé tette, hogy valódi céljának megfelelően a horvát csapatokat a bán a Habsburg hatalom érdekeinek rendeli alá kizárólag, és katonáit a legkevésbé sem saját nemzeti érdekeik szolgálatában vezeti csatába.

Szeptember elején a brüsszeli ultra-liberális hírlap tehát kilépett a korábbi hónapokban elfoglalt semleges, olykor szinte közömbösnek tűnő pozíciójából. Igaz, a magyarokat ezt megelőzően sem bírálta, azok sorsa iránt azonban nem is mutatott különösebb érdeklődést. A valóságos helyzet lényegét szinte példa nélküli pontossággal megragadó és bemutató újabb megszólalásában viszont immár egyértelműen az önvédelem ügye mellett szóló érveket támasztotta alá és ismertette a belga közvéleménnyel.

Bár augusztus-szeptember fordulóján a vizsgált orgánumok egyre inkább az itáliai kérdés részleteire koncentráltak, folyamatosan nyomon követték a magyar-Habsburg konfliktus elmérgesedését és a délvidéki katonai helyzet alakulását is. A *L'Éclaireur* beszámolt Batthyány Lajos és Deák Ferenc Bécsbe érkezéséről, s az uralkodó velük szemben tanúsított nyíltan ellenséges, hivatalos fogadásukat elutasító magatartásáról. Rámutatott arra, hogy a konfliktus ez által súlyosan kedvezőtlen fordulatot vett, s azt rejtélyes titokzatosság lengi körül.⁶¹ A körülmények rekonstruálása során olvasói számára is rögzítette, hogy a magyar országgyűlés elnöke feliratban sürgette az uralkodót: jöjjön mielőbb Pestre, és teljesítse a hadseregről, valamint a bankjegyek kibocsátásáról intézkedő törvénytervezetek szentesítésére vonatkozó korábbi ígéretét. A magyar érvelés logikáját követő és elfogadó tájékoztató arról is beszámolt, hogy írásos formában átadott válaszában Ferdinánd betegségére hivatkozva utasította el személyes megjelenését, egyben pedig ígéretet tett a törvényjavaslatok alapos tanulmányozására, valamint arra: amennyiben azok nem fenyegetik a birodalom integritását, támogatni fogja megvalósításukat. Az ismertetés kitért arra, hogy az elutasítás hatására a magyar parlamenti küldöttség az uralkodótól való távozását követően vörös kokárdát tűzött ki. Nem titkolta ugyanakkor azzal kapcsolatos féltelmét sem, miszerint a kedvezőtlen hírek hatására Pesten komoly méreteket ölthet a felháborodás, ami fokozhatja „Kossuth diktatúrájának” veszélyét.⁶²

---

⁶¹ „Autriche”, *L'Éclaireur* 1848. szept. 7. No. 247. 2.

⁶² „Autriche”, *L'Éclaireur* 1848. szept. 18. No. 259. 2.

A namuri hírlap már korábban beszámolt Kossuth szeptember 4-i parlamenti szerepléséről, határozott intézkedéséről, az udvarral szembeni készülődésről, az önvédelem megszervezése érdekében tett lépéseiről. Munkatársa szerint a magyar kormány Kossuth politikája következtében „napról napra lehetetlenebb helyzetbe kerül”: egyet nem értését demonstrálva Esterházy Pál herceg lemondott hivataláról és mások is hasonló lépésre készülnek.⁶³ Egy másnap megjelent cikk Széchenyi feltételezett haláláról tudósított. Kifejtette, hogy a magyar nemzeti elv első meghirdetője, a haza „lelke és motorja” összeomlott a kialakult helyzetben.⁶⁴ Ezt követően pedig bejelentette: miután az uralkodó nem szentesítette a törvényjavaslatokat, a működését permanenssé nyilvánító magyar parlament a nélkül léptette azokat életbe.⁶⁵

A L'Indépendance szeptember 17-én megjelenő „Nouvelle de France” című rovatának szerzője⁶⁶ megerősítette arra vonatkozó információját, miszerint Magyarország a teljes forradalom állapotában van, s a polgárháború egyre nagyobb pusztítást zúdít e „szerencsétlen” országra. Az ellentmondások végletes elmulásával, mindenekelőtt a béke felbomlásával magyarázta, hogy Pascal Duprat, aki egyébként a párizsi kormány megbízásából készen állott egy magyarországi misszió megkezdésére, elhalasztotta indulását, mivel a küldetése célját és lényegét meghatározó eredeti utasítás nem volt immár összhangban a megváltozott körülményekkel. Ugyanaznap számolt be a lap bécsi levelezője Esterházy Pál herceg lemondásáról.⁶⁷ A szándéka szerint a Batthyány-kormány külügyminiszteréről készített, tartalmilag azonban nyilvánvalóan Széchenyi alakjával összezsúfolt jellemzés azt emelte ki, hogy a „nagytehetségű” politikus volt annak a magyar ellenzéki mozgalomnak az eredeti kezdeményezője, amelyből később a szeparatista párt kifejlődött. Az elbeszélés azzal a negatív tanulságot sugalló epizóddal zárja történetét, hogy miután a politikus megtapasztalta cselekedeteinek – őszinte eredeti szándékaitól függetlenül – a magyar nemzeti-ség pusztulásával fenyegető következményeit, a lelkiismeret furdalása által okozott megrázkódtatások következtében megőrlött.

A magyarországi „polgárháború” további előrehaladásáról szeptember 30-án megjelenő, a lap bécsi tudósítója jelentése alapján készült mértéktartó elemzés⁶⁸ sajnálattal állapította meg, hogy miközben a birodalmi fővárosban az

⁶³ „Hongrie”, „Autriche”, L'Eclaireur 1848. szept. 14. No. 255. 2-3.

⁶⁴ „Hongrie”, L'Eclaireur 1848. szept. 19. No. 260. 2.

⁶⁵ „Hongrie”, L'Eclaireur 1848. szept. 20. No. 261. 3.

⁶⁶ „Nouvelle de France”, Lib 1848. szept. 17. No. 261. 2.

⁶⁷ „Nouvelles d'Allemagne”, Lib 1848. szept. 17. No. 261. 3.

⁶⁸ „Nouvelles d'Allemagne”, Lib 1848. szept. 30. No. 274. 3.

alkotmányos szabadság szelleme egyre inkább hódít(!), a monarchia egyik leg-szebb része, Magyarország egyre mélyebben süllyed a polgárháborúba. A Habsburgok nyárvégi ausztriai politikájában a pozitív mozzanatokat hangsúlyozva a válság súlyosbodását ugyanakkor mindenekelőtt a szláv és a román népesség által lakott területeken terjedő anarchiából vezette le. S bár az idézett értesülések valóságtartalmát elfogadva a magyar parasztok körében Kossuth pártja iránt túl nagy lelkesedés megnyilvánulását nem regisztrálta, félreérthetetlenül azt is leszögezte: az ellentétek feloldásának megindulását elsősorban a nemzetiségek „minősíthetetlen” támadásai akadályozzák, melyek a magyarok nemzeti érzését provokálják, s azokat olykor kifejezetten a „legsötétebb következményekkel járó túlzásokba” kergetik. A lázadás szerteágazó mechanizmusa működésének részleteibe bepillantást engedve szerző a folytatásban azt sem késett pontosan rögzíteni, miszerint a pópák fanatizálják a szerbeket, s a zendülés a románok által lakott területeken is tovább erősödik, mindeközben Erdély román lakossága pedig kinyilvánította, hogy nem ismeri el a Batthyány-kormány illetékességét, mivel az unióról rendelkező döntést a pozsonyi országgyűlés állítólag kifejezetten akarata ellenére hozta meg. A magyarelles koalícióról megrajzolt átfogó képet azok a párhuzamosan és folyamatosan – következetesen a „Nouvelles d'Allemagne” címszó alatt – közölt hírek tették teljessé, melyek Jella?i? feltartóztathatatlan előrenyomulásáról számoltak be.

A L'Indépendance belge közép-európai változásokkal foglalkozó írásaiban szeptember végéhez közeledve a konfliktusok békés feloldása, a mérsékelt politizálás irányában megnyilvánuló empátia növekedése ragadható meg. A fokozatosan módosuló megközelítés fontos részelemeként érződik ki a magyar politika – mindenekelőtt a Kossuthtal, s a személyével összefüggésbe hozott anarchikus jelenségekkel kapcsolatos elutasító, valamint a Széchényit méltató állásfoglalásokban konkretizálódó – bírálata, s a Habsburg törekvések irányában felbukkanó bizonyos jóindulat. A szeptemberi magyarországi válság iránt mutakozó ambivalens viszonyulás ugyanakkor magába foglalta a Habsburgok tudatos konfliktusgerjesztő politikájának leleplezését is, s magyarországi helyzetértékelésének meghatározó tendenciáját továbbra is a véres konfliktus kirobbanásáért felelősnek tekintett nemzetiségek – mindenekelőtt a horvátok – magatartásának kárhoztatása képezte. Értéktételeiben mindeközben egyre nagyobb nyomatókat kapott az alkotmányos szellem állítólagos bécsi hódításának szembeállítását a sokban saját hibái következtében polgárháborúba süllyedő Magyarországgal, illetve a magyar és a nemzeti törekvések egymást kölcsönösen felerősítő túlzásainak közös nevezőre hozásával a konfliktusban résztvevő felek felelősségének összemosása.

A horvát-magyar ellentétek alakulásának nyomon követésére a radikális-liberális belga lapok komoly figyelmet szenteltek, s a konfliktus tartalmának elemzése során egymástól olykor eltérő hangsúlyokat alkalmaztak. A *L'Indispensable* szeptember 24-én értesítette olvasóit Jellačić betöréséről, és a hírközlő semleges pozícióját megőrizve ismertetette a bán magyarokhoz intézett proklamációját, miszerint hamis képet festettek róla, holott valódi célja nem kevesebb, mint a birodalom valamennyi nemzetisége teljes szabadságának és jogegyenlőségének biztosítása.⁶⁹

Brüsszeli partneréhez hasonlóan a *Les Débats* belges⁷⁰ egyáltalán nem tekintette Jellačićot nemzeti célokért harcoló hősnak, sokkal inkább a régi rend visszaállítására törekvő Habsburg-dinasztia tábornokát ismerte fel személyében. A lázadás vétkét egyértelműen az érvényben levő törvények felszámolására fegyverrel támadó kamarillának tulajdonította, s az agresszióval szembe forduló magyarokat a legalitás védelmezőinek tekintette. Lényegesen szenvedélyesebb megfogalmazást alkalmazott október 15-én megjelenő számában a republikánus *Le Débat social*,⁷¹ amely a horvátokat „Európa közepén felejtett vandálok”-nak, V. Ferdinándot pedig egyszerűen „szegény idiótá”-nak nevezte. Visszafogottabban nyilatkozott ugyanakkor a konfliktus természetéről a Namurban megjelenő ultra-liberális *L'Éclaireur* munkatársa, aki ismereti hiányosságait és bizonytalanságait nyíltan vállalva nem kívánta magát és lapját egyoldalúan, és fenntartások nélkül egyik oldal mellett sem elkötelezni.⁷² Az október 8-án megjelentetett írás szerzője rokonszenves szerénységgel beírta annak kinyilvánításával, miszerint társaival egyetemben nem áll eleve elszántan sem a magyarok, sem pedig a szlávok pártján, inkább szeretné mindkettőjük szabadsága, és függetlensége ügyét előmozdítani. Higadtságot árasztó hozzáállása távolról sem jelentette azonban a véleménynyilvánítással járó felelősségvállalás elhárítása szándékát. A Habsburg neoabszolutizmust valamennyi Duna mentén élő nép legfőbb ellenségének nevezve ugyanis rokonszenvéről biztosította az önkényuralom ellen fegyvert ragadó nemzeteket, s e történelmi jelentőségű misszióban jelölte meg a magyar erőfeszítések morális legitimitásának forrását is.

Október elsejei számában a *L'Indépendance* belge⁷³ a válság elmélyülése kapcsán megkülönböztetett hangsúllyal és sajátos értelmezéssel arra emlékezte-

⁶⁹ „Allemagne”, *L'Indispensable* 1848. szept. 24. No. 68. 2.

⁷⁰ *Les Débats belges* 1848. okt. 8.

⁷¹ „Octobre”, *Le Débat social* 1848. okt. 15. No. 29. 249.

⁷² „L'Autriche et la Hongrie”, *L'Éclaireur* 1848. okt. 8. No. 278. 2.

⁷³ „Nouvelles d'Allemagne”, *L'ib* 1848. okt. 1. No. 275. 3.

tett, hogy a császári kormány a korábbiakban energikus lépésekkel próbálkozott a „sajnálatos helyzet” lezárására. Az István főherceg tavaszi szerepét értékelő és középpontba állító visszatekintő elemzés a hosszú távú érdemi rendezési folyamat egyik megzavaróját a nádor személyében jelölte meg, arra hivatkozva, miszerint a fiatal főherceg a politikai alkudozásokba történő bekapcsolódása kezdetétől a Kossuth által irányított, s a későbbiekben a szeparatizmus pártjává alakuló ellenzék mellett kötelezte el magát. Készségesen elismerte viszont azt is, hogy döntő mértékben mozdította elő a márciusi-áprilisi kompromisszum erőszakmentes megszületését a főherceg nádor határozott, a magyarok számára kedvezőtlen döntés esetére visszalépését kilátásba helyező magatartása. Mintegy a Habsburg békevágy visszatérő megnyilvánulásának érzékeltetésére a továbbiakban beszámolt arról is, hogy az ellentétek végzetes kiéleződését tapasztalva, utolsó kétségbeesésében az uralkodó Lamberg grófot nevezte ki legfőbb királyi biztosának, és valamennyi Magyarországon tartózkodó seregét tábornokának rendelte alá. A megbékélés előmozdítása érdekében ezzel egy időben pedig külön utasításban tett ígéretet valamennyi nemzetiség jogainak maradéktalan tiszteletben tartására.

Október 9-én a brüsszeli lap gyökeres fordulatról tájékoztatott, amikor kifejtette: a Jellačić ellen tömegesen felkelő magyar parasztok hatalmas lelkesedésüknek köszönhetően minden fronton felülkerekednek.⁷⁴ A „Seconde édition” rovat másnap olvasható megállapítása⁷⁵ pedig azt hangsúlyozta, miszerint a magyarok eldöntötték, hogy „energikusan ellenállnak”, és néhány sikerük oly mértékben felerősítette bátorságukat, melynek következtében felkelésük immár az egész országra kiterjed. Cikkíró nyomatékosan aláhúzta: a Pest alatt lejátszódó események kimenetele élet és halál kérdése Ausztria számára. Az erőviszonyok alakulása szempontjából egy későbbi elemzés⁷⁶ ugyanakkor joggal tulajdonított megkülönböztetett jelentőséget annak, hogy Erdélyben a magyarok pozíciói rohamosan meggyengültek, az osztrák reguláris seregek és a Habsburg-kamarilla szolgálatában álló román felkelők csapatai a magyar városokat sorra elfoglalják, és nyíltan felmondták az uniót.

Miután Jellačić győzelmeiről és vereségeiről folyamatosan tudósított, október 11-én megjelent számában a *Le Libéral liégeois* utalt azokra a felbukkanó véleményekre, melyek szerint a válság Magyarországon a pozitív kibontakozás irányában mozdult el. A remélt megoldás esélyét latolgatva felidézte, hogy az

---

⁷⁴ „Seconde édition”, *LlB* 1848. okt. 9. No. 283. 3.

⁷⁵ „Seconde édition”, *LlB* 1848. okt. 10. No. 284. 2.

⁷⁶ „Nouvelles d'Allemagne”, *LlB* 1848. okt. 31. No. 305. 3.

uralkodó (október 3-án – E.G.) újabb rendeletet bocsátott ki, melyben leváltotta a magyar párt vezetőjének tekintett Kossuthot, s mindeközben a horvát bánt teljhatalmú végrehajtójává nevezve ki, nem engedélyezett a magyarok számára több alternatívát, mint az abszolutizmusnak való teljes alárendelődést, avagy a kétségbeesett ellenállást. A cikkíró szerint lépésével Magyarország királya saját politikáját leplezte le, amikor a legyőzött horvát csapatok támogatására a császári seregeket mozgósította, s döntésével gyakorlatilag kiprovokálta, hogy a magyarok valamennyi erőforrásukat egyesítsék az osztrákok és a szlávok közös fellépése ellen.⁷⁷ Hasonlóképpen ítélte meg a helyzetet a folyamat tömör rekonstruálására vállalkozó *L'Éclairneur*.⁷⁸ A namuri lap visszatekintő elemzése szerint azt követően, hogy „jelentős számban magyarokból álló” seregével a Habsburg-uralkodó az itáliaiak ellenállását megtörte, elsősorban Horvátországban toborzott és Jellačić vezette csapataival Magyarország ellen fordult, ahol azonban meg kellett ismernie „az antik nemzetiség” erejét. Az „atyai uralkodó” titokban összejátszott egyik népével a másik ellen, majd polgárháborút robbantott ki, amelyben horvát tábornokát a saját főherceg testvére parancsnoksága alatt álló sereg ellen küldte.

Lamberg gróf meggyilkolásáról a *L'Éclairneur* október 7-i számában tájékoztatott. Rosszalló véleményét nem leplezve megrázó képeket közölt a lakosság brutális magatartásáról, „kannibálként” történő viselkedéséről.⁷⁹ A *L'Indispensable* szintén részletesen tudósított a véres eseményről. Megalapítása szerint Pesten teljes az anarchia és sokan választják a Bécsbe menekülést, mint például az öreg Wesselényi. Kossuthot egy hattagú ideiglenes forradalmi kormány (az Országos Honvédelmi Bizottmány – E. G.) vezetőjének választották meg, aki azzal érvel, hogy a királyi manifesztum érvénytelen volt, mivel azt nem ellenjegyezte egyetlen miniszter sem.⁸⁰

A kiéleződő Habsburg-osztrák-magyar-horvát konfliktus megítélésében a *L'Indépendance* belge, valamint a többi vizsgált radikális hírlap felfogása között korábban is mutatkozó eltérés október első felében markánsabbá vált. A brüsszeli lap értékeléseiben felerősödött az immár a nemzetiségek megbékéltetője szerepével felruházott Habsburgok béketörekvéseinek visszamenőleges érvénnyel is felidézett méltatása, akikkel szemben – még ha közvetett és visszafogott formában is – megfogalmazódott a Kossuth vezette, és a tavaszi

⁷⁷ „Allemagne”, *LLI* 1848. okt. 11. No. 250. 2.

⁷⁸ „Autriche”, *L'Éclairneur* 1848. nov. 9. No. 309. 2.

⁷⁹ „Hongrie”, *L'Éclairneur* 1848. okt. 7. No. 228. 2.

⁸⁰ „Allemagne”, *L'Indispensable* 1848. okt. 8. No. 70. 3.

döntő történelmi pillanatokban István főherceg nádor által támogatott radikálisok „szeparatizmusba torkolló” mozgalmának bírálata. A belgiumi mérsékelt liberálisok álláspontjához közelítő minősítést elutasítva, a nemzetiségek elnyomása vádjának egyébként sokban maga is hitelt adó Le Liberal liègeois, továbbá az idézett radikális-liberális fórumok azonban félreérthetetlenül leszögezték olvasóik számára: az 1848 koratavaszán lezajlott alkotmányos-polgári átalakulás vívmányait védelmező magyarok a törvényesség talaján állnak, amikor szembehelyezkednek az önrendelkezésük felszámolására szerveződő, s a nemzetiségeket is mozgósítani képes, a Habsburg-kamarilla által irányított összeesküvéssel.

4. AZ OKTÓBERI BÉCSI FORRADALOMRÓL

A Pest és Bécs sorsközösségében mutatkozó történelmi horderejű kölcsönhatás érvényesülését a radikális-liberális belga közvélemény pontosan felismerte. A minőségi fordulatról, azaz az október 6-i bécsi forradalom kitöréséről október 12-én beszámoló L'Indépendance belge – bécsi levelezője tájékoztatása alapján – mindenekelőtt arra mutatott rá, miszerint könnyen megjósolható volt: Jellačić kinevezése nyomán Kossuth rendszerének hívei, azaz valamennyi demokrata meg fog mozdulni a birodalmi fővárosban. A magyar párt ugyanis hosszabb ideje szorosan együttműködött a német egység híveivel, elhithetve velük, hogy a horvát tábornok esetleges felülkerekedése a reakció győzelmét jelenti automatikusan, és azt is tudatosította bennük, hogy a csehek a birodalmi gyűlésben mindig a konzervatívokkal szavaztak együtt. A szerző megítélése szerint a felvázolt összefüggések felidézése nélkülözhetetlen a véres bécsi események megértéséhez, a kialakult helyzetet rekonstruáló értelmezésében ezért kiemelt jelentőséget tulajdonított az említett tényezőknek.⁸¹

Az „új forradalom” várható európai kisugárzása kérdésével foglalkozó másnapi vezércikk szerint a fordulat egyszerre bonyolítja, s egyben le is egyszerűsíti a problémákat. Egyik irányból ismét mozgásba hozhatja a mindeddig sikertelen diplomáciai közvetítési mechanizmusokat az itáliai válság megoldására, mint ahogy előmozdíthatja a magyarországi állapotok javulását is, másfelől ugyanakkor akár még zavarosabbá is teheti a német térség felettébb

---

⁸¹ „Nouvelles importantes d'Autriche”, L'ib 1848. okt. 12. No. 286. 3., ugyanezt az értékelést közli szóról-szóra „Vienne, 7 octobre” című cikkében a L'Indispensable 1848. okt. 15. No. 71. 1.

ellentmondásos viszonyait. Az előítéletektől mentes, higgadt véleményalkotásra törekvő elemző a megindult változásokban egy új történelmi helyzet kialakulásának lehetőségét ismerte fel, s a tét nagyságára való tekintettel a végső következtetések levonása során megfontolt kivárára és mérlegelésre szólította fel közvéleményt, valamint az érintett politikusokat egyaránt.⁸²

Kivárá helyett azonnal határozott és markáns, olvasóit egyértelműen orientáló álláspontot fogalmazott meg a Namurben megjelenő *L'Éclaireur*. Munkatársa szerint⁸³ Isten büntető keze sújtott le a Habsburg-dinasztiára, amely súlyos borzalmakat követett el Galíciában (1846-ban – E. G.), most pedig a horvátokat lázítja fel a magyarok ellen, hogy uralmát machiavellista eszközök felhasználásával meghosszabbíthassa. Megelégedettséggel állapította meg, hogy a bécsi nép nem tűrte tovább a dinasztia mesterkedéseit és elűzte az uralkodót, valamint teljes családját. Kifejezte reményét, hogy az eseményekből megfelelőképpen fognak profitálni azok a magyar ezredek, amelyek kénytelenek voltak mindeddig Itáliában, Radetzky parancsnoksága alatt szolgálni. A *Le Libéral liègeois* október 13-án tájékoztatót a bécsi forradalomról.⁸⁴ A közvetlen előzményeket feltáró elemzése arra emlékeztetett, hogy a német többségű bécsi minisztérium háborút indított a magyarok, a csehek és az olaszok ellen, miközben a szláv párt kísérletet tett a hatalom megragadására. Utalt Palacký kijelentésére,⁸⁵ mely szerint csakis az északi és a délszláv etnikum lehet a dinasztia egyetlen támasza, majd ismertette a magyarok kiáltványát⁸⁶ – azt a pontját emelve ki a deklarációnak –, amely a magyar-osztrák szabadság közösségét és a két nép barátságát hangsúlyozta a liberális alkotmányosság alapján. Október 28-án megjelenő számában pedig megerősítette, hogy a proklamáció következtében a lelkesedés Bécsben változatlan.⁸⁷

Az orosz abszolutizmussal szemben az európai demokrácia és a szabad népek védelmezőjeként fellépő, a „szociális reszpublika” eszméit népszerűsítő *Le Débat social*⁸⁸ október 15-én megjelent „Octobre” című írásában azt emelte ki, hogy a forradalom a korábbi ellenforradalmi manipulációk ellenhatásaként robbant ki, amiben nem kis szerepet játszottak a szörnyűséges szociális körülmények. Ferdinánd magatartását XVIII. Lajos Waterloot követő szerepéhez

⁸² „Revue politique”, *Lib* 1848. okt. 13. No. 287. 1.

⁸³ „Autriche”, *L'Éclaireur* 1848. okt. 13. No. 283. 2.

⁸⁴ „Liège, 13 Octobre 1848”, *LLI* 1848. okt. 13. No. 252. 2.

⁸⁵ „Allemagne”, *LLI* 1848. okt. 16. No. 255. 2.

⁸⁶ „Nouvelles d'Allemagne”, *LLI* 1848. okt. 27. No. 65. 2.

⁸⁷ „Nouvelles d'Allemagne”, *LLI* 1848. 28-29. No. 66. 2.

⁸⁸ „Le parlement allemand et les nationalités étrangères”, „L'Assemblée nationale et la République sociale”, *Le Débat social* 1848. okt. 12. No. 28. 242., okt. 8. No. 27. 237.

hasznlítva mutatott rá arra, hogy az oktrojált [sic! – E. G.] alkotmány Bécs hő-sies népét nem elégítette ki. A magyarok pozíciójának tisztázásához az előzményekre visszautalva megállapította, hogy régóta törekedtek függőségük felszámolására, nemzeti létük megmentésére. Tavasszal élen jártak a birodalmi tartományok mozgalmai ösztönzésében, őszre pedig egyedül maradtak az ellenforradalmi hullámmal szemben. Jellačić „Európa közepén felejtett vandálokból, félbarbár katonákból” álló csapataival támadt Magyarország elnyomására. A megsegítésére kirobbant bécsi forradalom egész Németországra üdvös hatással lehet.⁸⁹ A brüsszeli republikánus hetilap azt is kifejtette, hogy a magyarok a lengyelek, az olaszok, a csehek és a németek természetes szövetségesei az abszolutizmus, a despotizmus elleni kontinentális kiterjedésű harcban. Egy zászló alatt egyesülve valamennyi nép a biztos győzelem felé haladhatna, de a frankfurti parlamentben felülkerekedtek a szabadság ellenségei, akik a despotizmus itáliai győzelméhez szó nélkül asszisztálnak. A bécsi forradalom most újabb esélyt adott az emberiségnek. A szerző meggyőződése, hogy a nép képes biztosítani a német egységet is magába foglaló szabadságot egész Európában.⁹⁰

Október 29-én az ultra-liberális *Les Débats* belges a bécsi forradalom nemzeti és demokratikus természetét domborította ki.⁹¹ Nemzeti tartalmát az osztrák földre jogtalanul lépő horvátokkal szembeni védekezés mozzanatára hivatkozva hangsúlyozta, míg demokratikus jellegét az osztrák és a magyar nép márciusban kivívott, s a kamarilla által fenyegetett vívmányai védelmezésében látta megnyilvánulni. Ugyanaznap, az ugyancsak ultra-liberális *L'Indispensable*⁹² a „köntörfalazó” bécsi birodalmi parlament hozzáállását bírálta, amiért az minden nap üzenetben sürgette az uralkodót egy liberális kormány kinevezésére, cinikusan figyelmen kívül hagyva, hogy a törvények szellemében az uralkodó nem kormányozhatna, mégis valójában a reakciós kamarilla hozza a fontos politikai döntéseket. Kifogásolta, miszerint a bécsi országgyűlés bizalma a „fantom uralkodó”-val szemben odáig terjed, hogy hamis ígéreteinek továbbra is hitelt ad. Mi több, hinni tud annak beszédében, aki cselekedeteivel bebizonyította, hogy a legalitás és a jog semmit nem ér számára, ha éppen úgy akarja. Sajnálkozva állapította meg, hogy a birodalmi gyűlés nem rendelkezik a történelmi horderejű problémák megoldásához nél-

---

⁸⁹ „Octobre”, *Le Débat social* 1848. okt. 15. No. 29. 249.

⁹⁰ „Le parlement allemand et les nationalités étrangères”, *Le Débat social* 1848. okt. 15. No. 29. 251.

⁹¹ *Les Débats* belges 1848. okt. 29.

⁹² „Bruxelles”, le 23 octobre 1848. *L'Indispensable* 1848. okt. 29. No. 73. 1.

különbözhetetlen energiával, holott éppen arra kapott a néptől felhatalmazást, hogy bármilyen körülmények közepette elszántan védelmezze annak érdekeit. S ezek az érdekek nagyon nagy veszélybe kerültek – állapította meg rosszkedvű nyugtalansággal.

A bécsi forradalom leverését a vizsgált radikális-liberális lapok egybehangzóan elítélték, s azt a szlávok felülkerekedéseként értékelték. A folytatás lehetséges alternatíváit számba véve a *L'Indépendance*⁹³ elsősorban annak megválaszolását tekintette kulcsfontosságúnak, vajon sikerül-e a szlávoknak saját birodalmat alapítaniuk, avagy nemzetiségüknek túlsúlyt biztosítani az újjászervezés előtt álló Ausztriában. A kirajzolódó tendenciák alapján nem tartotta valószínűnek nagyraívó reményeik teljesülését. Megítélése szerint ugyanis a szlávok teljes mértékben ki vannak szolgáltatva az európai nagyhatalmak megosztó politikájának, melynek következtében a lengyelek hosszú évtizedek óta létük védelmezésére kényszerülnek, és ugyanolyan hevesen utálják a cseheket, mint amilyen megvetéssel viseltetnek a horvátok iránt. Azzal számolt, hogy az uralkodó bármikor rászabadíthatja a „horvát hordákat” akár Csehországra, avagy Lengyelországra is, és nem kételkedett abban sem, hogy azok még kevesebb kíméllettel járnának el, mint azt a bécsi németekkel szemben tették. Politikai magatartásuk mozgatórugóit mindeközben arra vezette vissza, hogy e nép a „civilizáció ranglétrájának hátsó fokozatán helyezkedik el”, és évszázadok óta megszokta, hogy urainak engedelmességedjen. A felsorolt tények alapján nem is csodálkozott azon, hogy a szláv lakta országokban sem egység, sem egyetértés nem tapasztalható a teendőik megítélésében.

Az ultra-liberális brüsszeli hírlap a Habsburg-birodalom helyzetét a forradalom és ellenforradalom küzdelmének koordinátarendszerében határozta meg. Tényszerű megállapításokra alapozott kiegyensúlyozott elemzéseiben következetesen mellőzte érzelmi eszközök alkalmazását, és került a szembenálló felek valamelyike melletti nyílt verbális elkötelezettséget. Az összetett konstellációk és folyamatok tárgyilagos ábrázolására törekedve, a magyarországi helyzet alakulása kapcsán, szeptember második felében „polgárháborús” helyzet kifejlődését érzékeltette, és tájékoztatóiban a nyugati közvéleményben elterjedt magyarellenes sztereotípiák bizonyos elemeit, vízióit is felvillantotta. A közvetlen bírálattól tartózkodva utalt Kossuth szeparatista, „nemzete pusztulását kockáztató” politikájára. S miközben a „szeparatista” mozzanatot a Habsburg viszonylatban a megbékélést hátráltató tényezőként

---

⁹³ „Nouvelles de Vienne”, *L'ib* 1848. nov. 16. No. 321. 3.

jelenítette meg, a magyarországi belpolitikai válságot egyértelműen a nemzetiségek lázadására vezette vissza, mindenekelőtt a Habsburgok érdekeit kiszolgáló Jellačićban jelölve meg a magyarellenes koalíció kulcsfiguráját. A kibontakozás alternatíváit kutatva a magyarok szövetségeseit elsősorban a bécsi demokratákban, valamint a német egység híveiben ismerte fel, akikkel a birodalom szláv alapokra helyezése programjának képviselőit állította szembe.

Bár a bécsi forradalom letörését a L'Indépendance belge a szlávok felülke-rekedéseként értékelte, azok esélyeit hosszú távon mégis negatívan ítélte meg, és a küzdelem elhúzódódását jósolta. „Seconde édition” című rovatának szerzője⁹⁴ a felgyorsuló katonai előkészületekből azt a következtetést vonta le, hogy Magyarország a kétségbeesés ellenállására rendezkedik be, melynek következtében hosszú és rettenetes háborúra lehet számítani. A Le Libéral liégeois ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy a magyarok végsőkéig megvívandó háborúra, a Habsburg-dinasztiával szembeni mindent eldöntő utolsó ütközetre készülnek, és ellenállásukat az a Kossuth irányítja, aki nem csupán híveit, a valódi szabadság védelmezőit, hanem ellenségeit is képes komolyan lázba hozni.⁹⁵

5. AZ ELLENFORRADALMI OFFENZÍVA KÖZVETLEN ELŐKÉSZÜLETEIRŐL

A bécsi forradalom felszámolását követően a radikális-liberális belgiumi lapok nagy figyelemmel követték nyomon a konszolidáció tartalmáról, minőségéről érkező információkat és véleményeket. A republikánus Le Débat social szerint a királyok mindenhol és mindenkor ugyanúgy viselkednek. ők a szabadság elnyomói, Jellačić, Windisch-Grätz és Radetzky pedig legfőbb segítők. Együttműködésük eredményeként immár rend uralkodik egész Ausztriában, de a szabadság eltűnt mindenhol.⁹⁶ A L'Indépendance belge tájékoztatója⁹⁷ szerint Windisch-Grätz herceg seregei a birodalmi fővárosban a fizikai rendet helyre állították, s az uralkodó új kormányt nevezett ki, amely megpróbál olyan helyzetet teremteni, amely ha mindenben „nem is teljesen normális”, de képes megakadályozni a Habsburg-monarchia azonnali felbomlását. A radikális forradalom közvetlen veszélye elhárult ugyan, a „másik rend” létrehozásának nehézségei azonban semmivel sem kevésbé komolyak és

---

⁹⁴ „Seconde édition”, LIb 1848. nov. 18. No. 323. 3.

⁹⁵ „Autriche”, LLI 1848. nov. 14. No. 279. 3.

⁹⁶ „Les rois”, Le Débat social 1848. nov. 26. No. 39. 337.

⁹⁷ „Nouvelles de Vienne”, LIb 1848. nov. 24. No. 329. 3.

fenyegetők – hangsúlyozza „Nouvelles de Vienne” című rovatának szerzője. Az új minisztérium bemutatkozása és első tettei alapján a rendkívüli jelentőségű elemzés szerzője – a kormányalakításra felkészült személyek feltételezett tisztessége ellenére – arra a rendkívüli jelentőségű következtetésre jutott, hogy megtörténtek az első lépések a múlt visszatérése irányában. A folyamat kulcsfigurájának tartott Felix Schwarzenberg herceget olvasóinak bemutatva aláhúzta, hogy az arisztokrata a fejedelminél is jelentősebb gazdagsággal, továbbá meglehetősen „militarista személyiséggel” rendelkezik.

A brüsszeli mérsékelt progresszív liberális orgánum december 2-án⁹⁸ arról tájékoztatott, hogy a Schwarzenberg – Stadion – Bach kormány rendkívül fontos, a német egységállam megteremtésében való részvétel elutasításáról szóló döntést hozott, miután olyan egységes birodalom megteremtését tűzte ki célként, amely csupán korlátozott szövetségre lépne Németországgal, a múlta emlékeztető érdekek közössége alapján. A szerzői értékelés szerint e határozattal Ausztria önként mondott le a német térségben korábban elfoglalt tradicionális vezető szerepéről, történelmi dicsőségéről, hogy a szlávok kívánságainak eleget téve kísérletet tegyen egy Duna-menti nagy birodalom megteremtésére. Az elmondottaknak némileg ellentmondva másnap⁹⁹ viszont állítólagos pozitív fejleményekről beszámoló kommentárnak biztosított publicitást, melynek megállapítása szerint a bécsi kormány „őszintén” az alkotmányosság ösvényére lépett, és határozott intézkedéseket hozott a magyarok ellenállásának megtörésére. Cikkíró úgy vélte, az említett lépésekre talán nem is lesz elengedhetetlenül szükség. Amennyiben ugyanis a magyar reguláris csapatok soraiban tapasztalható állítólagos dezertálás folytatódik, a háború kimenetele nem lesz sem hosszú, sem kétséges. A lap további tudósításai arról tájékoztattak, hogy a magyarok szempontjából Erdélyben is folyamatosan romlik a helyzet, mivel e kritikus tartományban „a fajok rettenetes küzdelme” gyújtogatásokhoz, fosztogatásokhoz, valamint tömegmészárlások gyakori előfordulásához vezetett.¹⁰⁰ (Ugyancsak „rettenetes barbár háború”-ról, a magyarok és a székelyek vereségeiről számolt be a L'Éclaireur¹⁰¹). Mintegy pozitív kontrasztként emelte ki ugyanakkor egyik értékelésében, hogy Ausztriában a helyzet javulásának jelei mutatkoznak határozottan, s a kormányzati program bejelentése egyértelműen előnyösen befolyásolta a kabinet megítélését.¹⁰²

⁹⁸ „Nouvelles de Vienne”, LIIb 1848. dec. 2. No. 337. 3.

⁹⁹ „Seconde édition”, LIIb 1848. dec. 3. No. 338. 3.

¹⁰⁰ „Seconde édition”, LIIb 1848. okt. 31. No. 305. 3, dec. 5. No. 340. 3.

¹⁰¹ „Hongrie”, L'Éclaireur 1848. nov. 12. No. 313. 2.

¹⁰² „Revue politique”, LIIb 1848. dec. 6. No. 341. 1.

A bécsi forradalom leverését követő időszak fejleményeinek értékelésében bizonytalan és ingadozó L'Indépendance belge I. Ferenc József trónra lépésével december 8-án foglalkozott.¹⁰³ A fordulat a „Revue politique” rovatírója szerint gyökeres szakítást jelent a múlttal, és alapjaiban módosítja a „dolgok jellegét” Ausztriában. A változást kifejezetten pozitívan értékelte, azt egyenesen „új éra” beköszöntésének nevezte, amely kedvező új lehetőségeket teremt a monarchia számára. I. Ferenc József proklamációját világosabbnak minősítette a kormány programjánál, mindenekelőtt abban határozva meg erőnyeit, hogy „okos, mérsékelt, komoly” eszméket hirdetve meg, s a klasszikus liberális rendszerek alapelemeit adaptálva, határozottan az alkotmányosság útjára tereli a folyamatokat. Két nappal később¹⁰⁴ bécsi levelezőjének tájékoztatóját közölve – és minden megjegyzés nélkül hagyva azt az alkotmányos evidenciát, miszerint a megkoronázott uralkodó köteles az elődje által szentesített törvényeket megtartani – arra emlékeztetette olvasóit, hogy míg a korábbi uralkodó a magyarok „kiváltságaira” esküdött fel, I. Ferenc József csupán az „alkotmányos rendszeren belül” ígért számukra pozíciót, de szigorúan a valamennyi nemzetiség részére egyformán érvényes egyenlő jogok alapján. Tévedésen alapuló meggyőződésében a fiatal fejedelem egyedüli feladatát abban jelölte meg, hogy Magyarország státusát az ország szabad polgárai többségének kívánsága szerint szabályozza. Ezzel párhuzamosan nyomatékosan utalt arra is, miszerint a szlávok, a románok és a németek által alkotott többség nem mulasztotta el, hogy egy erős és nagy Ausztria mellett nyilatkozzon, aminek megvalósításához viszont – hangsúlyozza – először Magyarországot kell pacifikálni.

A december 2-i államcsíny véget vetett a L'Indépendance belge elhúzódozó hezitálásának. A fordulatot értékelve a progresszív liberális lap – hitelt adva a Habsburgok és a nemzetiségek megtévesztő propagandájának – nem csupán a neoabszolutizmus konstitucionalista jelmezben történő megjelenítése és elfogadtatása hamis ideológiájának népszerűsítő szerepére vállalkozott, de közvetve elismerte az uralkodó által – az alkotmányos előírások betartása mellett – szentesített áprilisi törvények egyoldalú, abszolutisztikus eszközökkel végrehajtott revíziójának jogosságát is. Bár az uralkodócserevel behatóan nem foglalkozott, kritikusabban értékelte I. Ferenc József trónra lépését, és értelmezte a neki tulajdonított szándékokat a Le Libéral liégeois. December 10-én közölt megállapítása¹⁰⁵ szerint az új uralkodó legelőször is meg akar bizonyosodni had-

¹⁰³ „Revue politique”, Llb 1848. dec. 8. No. 343. 1.

¹⁰⁴ „Nouvelles d'Autriche”, Llb 1848. dec. 10. No. 345. 3.

¹⁰⁵ „Nouvelles diverses”, Lll 1848. dec. 10. No. 305. 3.

serege és parancsnokai elszántságáról, valamint képességeiről, miközben ezzel egy időben hízeleg a szlávoknak, akikre kétségtelenül támaszkodni kíván és egyben kénytelen. Meggyőződése, hogy a fiatal fejedelem mindenekelőtt nagybátyja [valószínűleg Lajos főhercegre gondolt a szerző], s nem kevésbé anyja, Zsófia főhercegnő tanácsait hűségesen követve fogja alakítani politikáját.

1848 végéhez közeledve a Nyugat-Európában lejátszódó politikai folyamatok közül a L'Indépendance a franciaországi belpolitikai eseményeknek tulajdonított az egész kontinens jövőjét befolyásoló jelentőséget. Az elnökválasztási előkészületek részleteibe bepillantást nyújtva december 11-én¹⁰⁶ szükségesnek nevezte, hogy a rend valamennyi híve, a valódi szabadság valamennyi igaz barátja felsorakozzon a megfelelő politikus mögött. A lehetséges megoldásokat sorra véve – arra az esetre, amennyiben valamelyik olvasónak véletlenül kétsége támadna – szerző szükségesnek érezte megerősíteni, miszerint Cavaignac elkötelezte magát a köztársaság, az általános választójog és a rend ügye mellett, amiért is a legjobb lelkiismerettel szorított esetleges győzelméért.

A brüsszeli hírlap azonban hamarosan Louis Bonaparte győzelmét volt kénytelen bejelenteni.¹⁰⁷ Bizonyos csalódása ellenére mégis mindenekelőtt arra figyelmeztette francia elvbarátait: a kisebbség fegyelmezetten vegye tudomásul a törvényes keretek között megszületett eredményt. Majd olvasóit és mintegy önmagát is megnyugtatta hozzátette, hogy az ifjabb Napóleon hívei szintúgy a nemzeti intézmények mellett kötelezték el magukat. A ferenc-józsef-i „liberális” kísérlet meghirdetését követően először a cavaignaci, majd a bonapartista kurzusnak is bizalmat szavazva, látványos meglepéssel sietett üdvözölni és közzétenni azokat az információkat, melyek szerint a nyugalom továbbra is zavartalan Párizsban és a szellemi légkör is napról-napra javul, mivel valamennyi politikai irányzat szeme előtt a közös nemzeti érdek lebeg.

Visszatérve a magyarországi események vizsgálatára, a L'Indépendance december 21-én a köztársaság Pesten történt kikiáltása, valamint – ezzel szöges ellentétben – Kossuth királlyá koronázása hírének felröppenéséről számolt be egy időben. Mindkét variációt tökéletesen kizártak nevezve hozzátette, hogy a republikánus megoldást esetleg valamivel kevésbé valószínűtlennek tekinthetné, a valóságban azonban semmi nem támasztja alá annak bekövetkezését.¹⁰⁸ A Le Libéral liégeois már korábban közzétette értesüléseit, melyek szerint a pesti országgyűlés a magyar trónt betöltetlennek, a Habsburg dinasztiát pedig a továb-

¹⁰⁶ „Revue politique”, Llb dec. 11. No. 346. 2.

¹⁰⁷ „Revue politique”, Llb 1848. dec. 13. No. 348. 1., vö. 1848. dec. 17. No. 352. 1.

¹⁰⁸ „Revue politique”, Llb 1848. dec. 21. No. 356. 1.

bi uralkodásra méltatlannak nyilvánította.¹⁰⁹ Sajnálatos, hogy kétségkívül objektív szándékú, ám tartalmilag sokban félrevezetően pontatlan bejelentésében a hírlap munkatársa elfelejtette tájékoztatni olvasóit arról, hogy a magyar alkotmányt súlyosan megsértő eljárás ellen tiltakozó képviselők döntésükkel tulajdonképpen legitim uralkodójukhoz, V. Ferdinándhoz való törvényes ragaszkodásukat fejezték ki. A későbbiekben – szavahihető utazók biztos információkra hivatkozva – pedig szintén a köztársaság kikiáltásáról, Kossuth elnökké választásáról írt, egyenesen IV. Lajosnak címezve a magyar politikust.¹¹⁰

6. ÖSSZEGZŐ ÉRTÉKELÉSEK 1848/49 FORDULÓJÁN

A december végére kialakult helyzet előzményeit, s az odavezető folyamatokat részletesen taglaló, „L`Allemagne depuis 1815.” című év végi értékelésében a L`Indépendance belge¹¹¹ a magyar politikai elit közjogi álláspontjára helyezkedve megállapította: Metternich differenciáló politikája következtében „Hungária finn fajhoz tartozó magyarjai” régóta alkotmányos monarchiával rendelkeztek, melyet az 1791-ben elfogadott alaptörvénynek köszönhetően még a Lajtán túl érvényben lévő abszolutisztikus kormányzati rendszerek mellett sem lehetett az osztrák örökös tartományok módján kormányozni, s amelynek mechanizmusát az 1848 koratavasán lezajlott nagy átalakulások során sikerült széles liberális alapokra helyezniük. Január 1-jén megjelent újévi beköszönő számában az átfogó európai áttekintést megrajzoló brüsszeli hírlap vezércikke¹¹² a Habsburg-monarchiáról szólva ugyanakkor azt emelte ki, hogy Ausztriában – akárcsak Berlinben – örökre felszámolták az „ancien régime” örökségét, s fiatal fejedelme uralkodása alatt a birodalom új erőre kapott modern intézményeiben. I. Ferenc József új politikájának egyértelműen pozitív méltatása – még ha nem is mondták ki – közvetve az ellene szegülő Magyarország bírálatát is jelentette. Mindennek ismeretében nem tekinthető egyszerű véletlennek, hogy egy néhány nappal később megjelent közlemény¹¹³ a rokonszenv minimális kinyilvánítása nélkül jelentette be Kossuth ügyének állítólag végleges bukását, majd a negatív és tendenciózus propaganda hadjá-

---

¹⁰⁹ „Autriche”, LLI 1848. dec. 13. No. 308. 3.

¹¹⁰ „Autriche”, LLI 1848. dec. 16-17. No. 311. 2., vö. 1848. dec. 20. No. 314. 3.

¹¹¹ „L`Allemagne depuis 1815. III. Les Etats héréditaires d`Autriche”, LIb 1848. dec. 30. No. 365. 1.

¹¹² „Revue politique”, LIb 1849. jan. 1. No. 1. 1.

¹¹³ „Nouvelles d`Autriche”, LIb 1849. jan. 3. No. 3. 3.

rat hazug állításainak hitelt adva hozzátette: a magyar politikus több személy vagyonát lefoglaltatta.

Ugyancsak január elsején közölt átfogó értékelést a *Le Libéral liégeois* a bécsi forradalom katonai felszámolásának immár megtapasztalt és további várható következményeiről.¹¹⁴ Súlyos történelmi tévedésnek nevezte, hogy a döntés pozíciójában levő felelős, ámbátor önző politikai körök képtelenek felismerni: a birodalmi főváros meghódoltatása egyet jelent a szlávizmus felülkerekedésével a germán elvvel szemben, és rettenetes jövőt készít elő Nyugat-Európa számára is. Ausztria ma már szláv monarchia, „a barbarizmus hordájának prédája” Közép-Európában, mint ahogy északon a cári Oroszország türannizmusa érvényesül – hangsúlyozta, miközben arra figyelmeztette olvasóit és az érintetteket, hogy a két szláv faj összefogásra készül, és az autoritás zászlaját magasra emelve hamarosan új keresztes hadjáratot indít Ázsiából Európa ellen. Az európai civilizáció elsőszámú védelmezőit a lengyelekben, a csehekben és a magyarokban jelölte meg, de komolyan tartott attól a lehetőségtől, hogy „a bátor magyarok” végül a szlávok áldozataivá válnak, országuk pedig olyan széles csatamezővé lesz, melyen keresztülvonulnak „az európai szabadság legveszedelmesebb ellenségei.” Emlékeztetett arra is, hogy Frankfurt, Bécs és Berlin már a despotizmus kezében vannak, 1848 tavaszának forradalmait Európa-szerte megölték. A német egységmozgalom karjait levágták, s a német nép Bonaparte Franciaországa és a pánszlávizmus között tehetetlenül vergődve, kiszolgáltatottan vár sorsára.

A *Les Débats* belges január 7-én, „Du ban Jellachice” című írásában fejtette ki véleményét. Emlékeztetett arra, hogy a horvát politikus az egyik oldal szerint a birodalmi főváros megmentője, oltalmazója. A másik oldal szerint viszont barbár hordák vezére, a reakció eszköze, a szabadság elnyomója. Valójában a horvát nemesi családból származó, határőrvidéki ezredben szolgáló hűségesez tiszt célja a szerző szerint a szláv szokások, privilégiumok, intézmények konzerválása „kedves Horvátországában”, valamint a különböző tartományok bécsi központi hatalomhoz kötésének szinte vallásos támogatása. Igazi politikája pedig egyszerűen nem más, mint Ausztria renoválása.¹¹⁵

Január 5-én a „L'Allemagne depuis 1815.” című cikksorozat negyedik részeként a *L'Indépendance belge* „La Hongrie et la Croatie” alcímű tanulmánya¹¹⁶ az előző év tanulságai összegzésére vállalkozott. A részletes természetű leírást tartalmazó hosszas bevezetőt a honfoglalás előtti korokig vis-

¹¹⁴ „Correspondance d'Allemagne”, *LLI* 1849. jan. 1. No. 1. 1-2.

¹¹⁵ „Du ban Jellachice”, *Les Débats belges* 1849. jan. 7. No. 1. 2-3.

¹¹⁶ „L'Allemagne depuis 1815. IV.”, „La Hongrie et la Croatie”. *Llib* 1849. jan. 5. No. 5. 1-2.

szanyúló, a magyar fejlődés fő csomópontjait meghatározó történeti áttekintés követi. A gondolatmenet kiemeli az Aranybulla jelentőségét, amely megteremtette a nemesi kiváltságokra alapozott magyar nemesi nemzetet, s amelyet az 1514-ben kiadott Tripartitum – a nem nemesek alávetettségét fokozva – megerősített, s amely 1848 tavaszáig a magyar politikai-társadalmi szervezet alapját képezte. Mert bár – mint hangsúlyozza – 1687-et követően a Habsburg ház trónörökösödési joga érvényesült, az uralkodó jogkörét a magyar diéta sokban képes volt korlátozni. Tanulmányíró részletesen beszámol II. Józsefnek a magyarok patriotizmusát „végletekig felerősítő” germanizálási kísérleteiről, majd Magyarország általa 1825-től eredeztetett újjászületésének az ellenzéki liberális mozgalom megszületésével összekapcsolódó megindulásáról, külön kiemelve a fiatal mágán Széchenyi István, „ezen briliáns iskola vezére” meghatározó szerepét. Az új korszak beköszöntését pedig a liberális reformkezdeményezések meghirdetéséhez országos fórumot biztosító 1832-36-os országgyűlésre teszi.

A jelenkor vizsgálatára áttérve az írás szerzője mindenekelőtt azt emelte ki, hogy a germán szupremácia alól felszabaduló magyarok nyelvük erőszakos terjesztésére, a szlovákok, a románok és a horvátok elnyomására törekedtek, ami végül a horvátok heves ellenállását provokálta ki. Nem kevésbé fontosnak (és károsnak?) tartja, hogy a magyar ellenzék célba vette Magyarország Ausztriától történő elszakítását is. Elismeri, hogy e „rég és legyőzhetetlen” patriótákból szerveződő, Wesselényi Miklós, majd Kossuth Lajos vezette mozgalom határozottan fellépett a feudális kiváltságok felszámolása érdekében, de a teljes magyar valóság hangsúlyos elemének tekinti a türelmetlenség szellemében fellépő fiatalok republikánus törekvéseit is. A reformkori fejlődés jellegzetes tendenciájaként állítja be, hogy az ellenzék 1834-ben még általános elismertségnek örvendő vezére, Széchenyi István fokozatosan a konzervatív párt vezérévé vált, mivel – nem egyedül – félt a radikális párt megerősödésétől, egyben azonban rendelkezett a kellő bátorsággal is annak beismeréséhez, hogy a különböző nemzetiségek mozgalma közvetlenül a „fajok elmúlhatatlan eszméjéből” ered, és azt a magyarosítás politikája sokban erősíti. Rámutatott ugyanakkor arra is, hogy Ausztria ügyesen profitált a kialakult antagonizmusból és szépen csengő ígéretekkel halmozta el a horvátokat, a románokat egyaránt.

A tanulmányíró szerint a folyamatban döntő jelentőségű fordulatot hozott a „liberális szellemiségű” István főherceg nádorrá választása, majd a bécsi forradalom kitörése, melynek hatására az udvar elfogadta a magyar alkotmányos reformköveteléseket. Szerző külön méltatja a jobbágyfelszabadítás jelentőségét, valamint az uralkodó hozzájárulását a felelős, független magyar minisz-

térium létrehozásához. Meghatározónak tekinti azonban, hogy még ezek a jelentős engedmények sem tudták feltartóztatni a radikális párt térnyerését, amely a robot eltörlésével megszerezte magának a parasztság támogatását. Hogy a Kossuth vezette radikálisok március 3-át követően immár egyértelműen a Habsburg-birodalomtól történő elszakadásra, illetve a szláv-horvátok feletti dominancia kiépítésére törekedtek, majd támogatásra találtak Ausztriában, egy olyan pártban, amelyik rettegett a szláv elem túlsúlyától. A magyar tendencia visszaszorítása érdekében lépett fel szerinte a horvát bán Jella*?*i, a győzelem esélyével. Schwarzenberg herceg kormányprogramjából pedig a kibontakozás lehetőségét olvassa ki, mivel az – vele egyetértésben – annak felismeréséből indul ki, miszerint Ausztriát csakis a különböző fajok egyesítésével, és az egyenlő jogok alapján lehet megmenteni, stabilizálni.

A hosszan elemzett tanulmány megállapításai arra engednek következtetni, hogy 1848/49 fordulóján a L'Indépendance belge munkatársai körében immár végleg felülkerekedett az a nyugat-európai közvélemény széles rétegében elterjedt vélemény, amely az Ausztriától elszakadásra törekvő, s nemzetiségieket elnyomó magyarokról terjesztett elmarasztaló érveket elfogadta és terjesztette. A kialakult konfliktusért elsősorban a magyarok radikális politikáját kárhoztatták, mellyel szemben az érdemi kibontakozás reális esélyét magában hordozó alternatívaként üdvözlötték I. Ferenc József kurzusát. A brüsszeli orgánummal ellentétesen a radikális-liberális álláspontjához következetesen ragaszkodó Les Débats belges, a namuri L'Eclairneur, a brüsszeli L'Indispensable, valamint a republikánus Le Libéral liégeois és a Le Débat social a magyarok harcában egybehangzóan a demokratikus legitimitás elvére alapozott, valamint a szlávokra támaszkodó Habsburgok ellenforradalmi törekvéseivel szembeni alkotmányos és törvényes önvédelem tényét emelte ki.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

LIb: L'Indépendance belge

LLl: Le Libéral liégeois

Mb: Le Moniteur belge

GÁNGÓ GÁBOR

VIHAR UTÁN
(SZERKEZET ÉS KONTEXTUS
EÖTVÖS JÓZSEF URALKODÓ ESZMÉIBEN
AZ 1848-AS MOZGALMAK FÉNYÉBEN)

Eötvös József nagy politikaelméleti műve, az *Uralkodó eszmék* esetében a kései olvasó tájékozódását alapvetően a tudományos, a politikafilozófiai és a konkrét politikai program szétválasztása könnyítheti meg.¹

A konkrét politikai javaslatok (amelyek miatt az *Uralkodó eszméket*, kortársak és kutatók egyaránt, elsősorban olvasták) kettős elméleti burokbá vannak foglalva. A legtágabb keret a tudományos-módszertani megfontolásoké, amelyekben a szerző több tudományágon átnyúló, évszázadokon át vitatott problémák megvilágítását, vagy legalábbis a hozzájuk való eredeti hozzájárulást tűzi ki céljául. A politikai elemzést másfelől körülveszi a tágabb politikafilozófiai vagy elmélettörténeti kontextus, amely időben túlnyúlik az *Uralkodó eszmék* közvetlen politikai szövegkörnyezetén, hiszen Eötvös olyan témákhoz kapcsolódik, amelyeket az újkori racionális politikafilozófiák, illetve a francia forradalom és a Restauráció korának elemzői vizsgáltak és vitattak.

A tudományos terv, a politikaelméleti terv és a politikai programjavaslat a második kötetben rendre újrafogalmazódik, és újabb körkörös szerkezetbe rendeződik anélkül, hogy a megelőző tudományos hipotézisek falszifikálódását a szerző beismerte volna. Az *Uralkodó eszmék* két kötetének változó hipotézisei számos módon megfeleltethetők Lakatos Imre „»tudományos kutatási programok«-ra épülő modelljé”-nek, „amelyben egymással *genetikus* leszármazási kapcsolatban álló (progresszív vagy degeneratív) elméletssorozatok szerepelnek”.²

Az *Uralkodó eszmék* hermeneutikai mélyszerkezete nem egyéb, mint a hipotézisek változásának dinamikája. A tudományos program a természettudomá-

---

¹ A jelen tanulmány egy nagyobb munka (*Eötvös József Uralkodó eszméi: kontextus és kritika*, Bp., Argumentum, előkészületben) része, amelyben a szerző e megközelítést elvégzi.

² Fehér Márta, *A tudományfejlődés kérdőjelei. A tudományos elméletek inkommenzurabilitásának problémája*. Bp., 1983. 14.

nyos mintázatú előrejelzéstől a „covering law”-modell felé tolódik el.³ Az állam tudományos szemlélete a természettörvényeknek való alávetettség optimizmusától a Gondviselés törvényeinek való alávetettség optimizmusáig halad. A politikaelméleti terv az individuális-liberális politikafilozófiától egy kvázi individuális, hegeli-steini modell felé mozdul el. A konkrét politikai javaslatok pedig a törékeny alkotmányosság megmentése szándékának erőteréből átváltanak az új abszolutizmusok elfogadásának kontextusába. Következésképpen az *Uralkodó eszmékből* kiemelt idézetek alapján egyaránt megrajzolható a pozitivistá vagy historista, a szcientista vagy fideista, a liberális vagy autoritárius, az alkotmányossághoz ragaszkodó vagy a Bach-korszakba bele-nyugvó Eötvös szellemi portréja, tetszőleges kombinációban.

Az *Uralkodó eszmék* a maga egészében ugyanis nem a forradalom utáni „kiábrándulás” és „reakció” politikai szövegösszefüggésében íródott. 1850 végéig, az *Uralkodó eszmék* első kötetének befejezéséig 1848 legnagyobb vívmányának, a politikai alkotmányosságnak az ügye nem bukott el azokban az országokban, amelyek Eötvös látóterében vannak. 1850 végén Franciaországban érvényben van az 1848-as alkotmány, és Bonaparte Lajos legitim köztársasági elnök. Az Osztrák Birodalomban *de jure* érvényben volt az 1849. március 4-én oktrojált olmützi alkotmány, amelyet Eötvös vitatandónak és vitathatónak, de érvényesnek tartott. 1850-ig élénk politikai polémikák zajlottak a publicisztikában az oktrojált alkotmány alapján elképzelhető tartományi felosztásról,⁴ s e vitákba Eötvös és köre Trefort egy röpiratával bele is akart kapcsolódni 1850 novemberében. Németország az egység általános kérdesein túlmenő konkrétumokat tekintve – közelebbről Poroszország fejleményeire – 1849 közepéig van Eötvös tekintettel, s az 1848. december 5-i porosz alkot-

³ A Carl Gustav Hempel által bevezetett kifejezést Eötvös eljárására vonatkozóan a „covering law”-elméletet ért kritikák ellenére alkalmazhatónak tartjuk. C. G. Hempel: *Aspects of Scientific Explanation and other Essays*, New York, 1965.; William Dray: *Laws and Explanation in History*. Oxford, 1957. Vö. Kelemen János: *Az ész tette és képe. A történeti megismerés idealista elemei*, H. n. (Bp.), 2000. 63. Annál inkább, mivel számunkra a feladat nem Eötvös történeti leírásának ellenállósága a kritikákkal szemben, hanem kapcsolódásának igazolása azokhoz a trendekhez, amelyekkel szemben a historicizmus vádja megfogalmazódott. Megerősítő instancia, hogy Eötvös „komolyan veszi”, hogy „trendek törvényszerűségeknek” állíthatók be. Heinz Steinert – Hubert Treiber: *Die Revolution und ihre Theorien*. Frankreich 1848: Marx, v. Stein, *Töcqueville im aktuellen Vergleich*. Studienbücher zur Sozialwissenschaft. Bd 28. Opladen, 1975. 11.

⁴ Deák Ágnes: A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között. Tervek és koncepciók a birodalom újjáalakítására (1849–1849). *Aetas*, 1997/4. 5–44.

mánnal, illetve az ezt kiegészítő 1849. május 30-i ún. három osztályos választási törvénnyel beállott konstitucionális helyzetet kritizálja (9. fejezet). Filológiai érvekkel bizonyítható, hogy az *Uralkodó eszmék* első kötete (az összegző megállapítások kivételével) ennek a reménykedő (igaz, egyre kevésbé reménykedő) bizonytalanságnak a tükre. A kérdésre, hogy mi készítette Eötvöst hipotéziseinek feladására, azt felelhetjük, hogy a politikai program keretfeltételeinek megváltoztatása ösztönözte erre. 1851-ben Eötvös az első kötet mindkét változatának kiadásával és népszerűsítésével volt elfoglalva, s az év vége meghozta a döntő fordulatokat: a december 2-i államcsínyt Franciaországban és az olmützi alkotmány december 31-i hatályon kívül helyezését. A második kötet munkálatai a francia cezarizmus és az osztrák új abszolutizmus érájában kezdődtek meg, és tartottak 1853 végéig.

Eltérő nézetek uralkodnak a szakirodalomban, vajon Eötvös mely államok, nemzetek vagy térségek helyzetére tekintve írta az *Uralkodó eszméket*. A mű kizárólagos magyar relevanciájának hangoztatásától a perspektíva egészen „az egész emberiségnek íródott alkotás”-ként való értékelésig terjed.⁵ A változó kontextusokat a mű utóélete során maga a szerző is sugalmazta a történeti szituáció és a fogadtatás alakulásának függvényében. Így a lehetséges kontextusok tekintetében is változó, degenerálódó hipotézisekről beszélhetünk. A *nemzetiségi kérdés* című 1865-ös röpiratában Eötvös állítja be úgy, hogy az *Uralkodó eszmékben* foglaltak magától értetődően alkalmazhatók a magyar viszonyokra.⁶ A *nemzetiségi kérdésben* látszólag (tipográfiaiailag is kiemelve) régi álláspontját idézi az *Uralkodó eszmékből*, valójában azonban egészen mást mond: „a nemzetiségi eszme az, mely a legújabb kornak sajátosságát jellemeli”: „A nemzetiség nem egyéb, mint azon összetartozásnak tudata, mely nagyszámú emberek között – múltjok emlékei, jelen helyzetük s mi ezekből foly, érdekeik és érzelmeik közössége által támad.”⁷

A kutatás egy irányzatának az elsődleges francia kontextus mellett vannak érvei: „A XIX. század uralkodó eszméi című munkája részben szintén a francia viszonyok, legfőképpen azonban a francia forradalom tanulmányának eredménye.”

A magyar nemzet számára szóló könyv olvasata kezdetektől magától értetődő volt. Mivel Eötvös a nemzet asztalára szánt ajándékképpen prezentálta az *Uralkodó eszméket* emigrációból való visszaérkezése után, a szerzői szándék szerint volt mondanivalója a műnek az új abszolutizmus korának Magyarországa

⁵ Fábián Ernő: *Az ember szabad lehet*. Kolozsvár, 1980. 119.

⁶ Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*. (In:) uő.: *Reform és hazafiság* III. 339-465., 343.

⁷ Uo. 351.

számára. Csengery Antal recenziójában megemlíttette e publicisztikán és tudományosságon egyaránt felülemelkedő, már-már kultikus olvasatnak a lehetőségét. A magyar ember a *Uralkodó eszmékben* „a legtöbb kérdést illetőleg tájékozást, s világfájdalma ellen, – ha abban sinylődik, – gyógyszerrel találhat.”⁸ Sőtér István Eötvös 1848 előtti gondolkodásában gyökereztetni az *Uralkodó eszméket*, amely „ily módon a centralista törekvések, – a polgári, liberális törekvések nagy szintézisének tekinthető.”⁹

Eötvös az *Uralkodó eszmékben* „ha nem is mondja ki nyíltan, a Habsburg Birodalom számára próbált olyan elvi alapvetést, tervet fogalmazni, amely lehetővé tenné alkotmányos, polgári-liberális monarchiává fejlesztését.”¹⁰ Ez pozitív program, ami előremutat a jövőbe, s nem számvetés, ami a múltat elemzi, és az 1850-es évek jelenében kínál túlélési ideológiát. Ez a fő különbség az osztrák kontextus két ága között. Az osztrák kontextust speciális magyar nézőpontból először Halász Imre, majd Bihari Károly javasolta.¹¹ Tóth Ede szerint Ausztria is ebben az értelemben az *Uralkodó eszmék* politikai hatóköre.¹²

A jelen munka által képviselt álláspont felé mutat Johann Weber és Veliky János rövid értékelése, miszerint az *Uralkodó eszmék* Eötvöse „Európa fennálló viszonyaiból indul ki”¹³, illetve „[a] magyar és az európai (külön a közép-európai) folyamatokat párhuzamosan vizsgálja”¹⁴, amennyiben, Gergely Andrással egyetértve, „Közép-Európa alatt itt a német területeket és a Habsburg Birodalmat

⁸ Berkovics Miklós: *Báró Eötvös József és a francia irodalom*, Bp., 1904. 17.; Paul Bödy: *Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840-1870*. Transactions of the American Philosophical Society. New Series – Volume 62, Part 2, Philadelphia, 1972. 66. skk.; Klimó Hedvig: Eötvös és Bibó liberalizmusa. *Valóság* 1989/2. 93-103., 94. sk.

⁹ Csengery Antal, 1884. 303-309., 305-306., 309.

¹⁰ Sőtér István, 1967. 130. Ugyanő korábbi művében az *Uralkodó eszmék* univerzalizmusát emeli ki: „Eötvös ábrándos nagylelkűsége, mely a magyar helyett valamennyi nép polgárosodására fordítja a figyelmet: a magyar kérdések megoldásához semmivel sem járul hozzá.” Sőtér István: *Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után*. Irodalomtörténeti Könyvtár 12. Bp., 1963, 283.

¹¹ Kosáry Domokos: Kemény és Széchenyi 1849 után. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963/2. 149-170., 154. Vö. D. Mervyn Jones: *The Political Ideas of Baron Joseph Eötvös*. *Slavonic and East European Review*, 1970. 582-597., 597.; Baka András, 1990. 61.

¹² Bihari Károly, 1916. 38-39.; Vö. Sőtér István, 1967. 246.

¹³ Tóth Ede: Mocsáry, Eötvös, Madách a nemzetiségi kérdéstről az abszolutizmus válságának éveiben. *Filológiai Közöny* 1962/1-2. 134-146.

¹⁴ Johann Weber: *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*. Südosteuropäische Arbeiten. Für das Südost-Institut München herausgegeben von Mathias Bernath 64. München, 1966, 89.

értjük”.¹⁵ Eötvös vizsgálódásának teréül a kontinentális Nyugat-Európát („*continentale Staaten des westlichen Europas*”) jelölte meg¹⁶, és számára a térséget mindenekelőtt az alkotmányossággal és a központosítással bajlódo vagy kísérletező nagy államok, azaz Franciaország, (a konkrét szuverenitásvizonyoktól elvonatkoztatva szemlélt) Németország és az osztrák birodalom jelentették.

Az *Uralkodó eszmék* száz és száz oldalon keresztül foglalkozik Franciaország és Németország múltjával, jelenével és jövőjével, ezért kétségtelen, hogy politikai viszonyaik iránt Eötvös kitüntetett figyelemmel viseltetett. Más kérdés, hogy ezen országok politikai vitáira, értelmiségi közvéleményére is tekintettel volt-e. A francia és a német olvasóközönségnek címzett kiszólásai egyértelműen bizonyítják, hogy erről is szó van: az *Uralkodó eszmék* szerzőjének kifejezett szándéka volt, hogy e két nemzet 1848 utáni politikai irodalmába belekapcsolódjék.

Részletesebb indoklást kíván viszont Ausztriának, mint lehetséges referenciának és kontextusnak a kérdése. Bizonyos vitát váltott ki az *Uralkodó eszmék* szakirodalmában a kérdés, vajon egyáltalában szó van-e a műben Ausztriáról, hiszen a mű „sem első, sem 1854-ben megjelent második kötetében nem tartalmaz nyílt utalást az osztrák-magyar kérdésre”.¹⁷ Eötvös szándékaira tekintve egyértelműen igennel kell válaszolnunk a kérdésre. S nemcsak az ausztriai politikai, de a kiadási viszonyokra való tekintettel is írt: a konkrét vonatkozások feltűnő hiányáért, a túlságos elvontságért a cenzúra (ténylegesen: a megelőző öncenzúra) is felelős.

Eötvös tudatában volt annak, hogy Franciaország politikai viszonyai fejlettebbek Ausztriáénál, de úgy vélte, hogy az 1848-as forradalom alatti sietős felzárkózás az 1849 utáni folyamatok párhuzamos szemléletére is feljogosítja a politikai elemzőt. „Feltűnőnek látszik” – írja a *Müncheni vázlatban*, – „hogy ámbár az ausztriai birodalom népeinek nagyobb része, az általános, és főképen a politikai műveltségnek sokkal alantabb fokán áll, mint a francia és Európának

¹⁵ Veliky János: Önkényuralom és abszolutizmus (1849–1867), (In: Tóth István György szerk.: *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig*. Bp., 2001. 401-422., 406.

¹⁶ Gergely András, 2001. 10.

¹⁷ II. 184.2. Eötvös művére (*Der Einfluß der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat*. Erster-Zweiter Theil, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1854) a kötet, az oldal és a bekezdés számának megadásával hivatkozom: a római szám a kötetre, az arab szám az oldalszámra, a decimális szám a bekezdésre utal. A decimális számozás nélküli oldalszámmal azt jelzem, hogy az idézet vagy hivatkozás az oldal tetején, mondat közben átnyúló bekezdésben található.

más népei mellyek az ujjabb mozgalmakat megkezdék, még is a mozgalom ugyan azon célokat tűzte ki, sőt érte el mellyek francia országban elértettek. Az egy kamarai rendszer[,] Vote universelle[,] Általjános felfegyverkezés[,] Clubok sat.”¹⁸ A szabadság—egyenlőség—nemzetiség eszméi hármassága ebben az értelemben nemcsak lefordítja 1848 nyelvére az első francia forradalom jelszavát,¹⁹ hanem egyben be is kapcsolja Ausztriát az eszmék nemzetközi áramlásába, hiszen Eötvös az osztrák birodalom mozgalmait elsősorban a nacionalizmus forradalmaként fogta fel. Más kérdés, hogy Eötvös *Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai* című, 1859-es röpiratában kifejezetten az ellenkezőjét állította: az 1848-as bécsi és pesti forradalom „nemcsak hogy nem volt része azon nagy mozgalomnak, mely Európát még ma is fenyegeti, hanem azzal egyenesen ellentétes volt”.²⁰

Eötvös Ausztria nemzeti mozgalmait illetően arról feledkezik el az *Uralkodó eszmékben* (ami pedig valóban szabadság és nemzetiség eszméinek szembenállását mutatta volna), hogy az osztrák birodalom népei az alkotmányos szabadság helyett avagy rovására is inkább a nemzeti ügy sikerét kívánták: „Inkább az abszolutizmus, mint a haza elvesztése!” – szölt jelmondatuk.²¹ *Vindication of the French Revolution of February 1848* című pamfletjében John Stuart Mill is észrevette, hogy 1848 Kelet-Közép-Európában mindenekelőtt a nacionalizmus forradalma volt: „Európa elmaradott részeiben, sőt (ahol pedig jobbat vártunk volna) Németországban is a nemzetiségi érzés olyannyira elnyomja a szabadság szeretetét, hogy a nép a kormányon levők cinkosává vált azon népek szabadságának és függetlenségének az eltiprásában, amelyek más fajhoz és nyelvhez tartoztak.”²² Mill úgy ítéli meg, hogy a nyelv- és érzelmi különbségek, a *fellow-feeling* és a közös vélemény kialakulásának áthághatatlan akadályai, tetézve a nemzeti gyűlöléssel lehetetlenné teszik a szabadság kivívását. Egyes kutatók véleménye szerint Millnek Tocqueville-től való elhidegülése alapjául is a nemzeti érzés tekintetében elfoglalt különböző álláspontjuk szolgált: Mill nem fogadta el Tocqueville megértő hozzáállását a frázisos, gőgös francia nemzeti retorikához.²³

¹⁸ Nyíri Kristóf, 1980. 46.

¹⁹ Eötvös József, 1993. 167.

²⁰ Gángó Gábor, 1999. 159-160.

²¹ Eötvös: *Ausztria* (In:) *Reform és hazafiság* III. 5-207., 156., vö. 126.

²² Idézi: Gángó Gábor, 1999. 163.

²³ John Stuart Mill: *Vindication of the French Revolution of February 1848*. (In:) uő.: *Essays on French History and Historians*. ed. John M. Robson, intr. John C. Cairns. *Collected Works of John Stuart Mill*. Vol XX. Toronto and Buffalo–London, 1985, 319-363., 347.

Sőt: Eötvös az 1848-as magyar forradalmat is elsősorban a nacionalizmus megnyilvánulásainak látja. Saját nemzeti hovatartozását illetően Eötvös e helyütt egy nemzeti célokért küzdő népcsoporthoz (*Volkstum*) tartozónak vallja magát.²⁴

Az osztrák '48 e sajátossága miatt Eötvös esetenként két ágra kénytelen osztani a gondolatmenetet. Legjellemzőbb a II. kötet VI. könyvének vége, ahol Eötvös kiegészítésképpen egy Ausztriának címzett második lezárást készített az egész műhöz. Olykor az érv osztrák ága az *Uralkodó eszmék* szövegéből kivezet: jó példa erre a forradalmak lezárásának guizot-i dilemmája, amelyet Eötvös Franciaországra nézvést végiggondol az I. kötet VIII. fejezetében, míg osztrák viszonylatban sógora és emigrációs munkatársa, Trefort Ágoston értelmezi és válaszolja meg *Értekezés az eszközökről, melyekkel a forradalom befejezhető az osztrák birodalomban és Magyarországon* című 1850 novemberi, a maga korában kéziratban maradt tanulmányában.²⁵

A centralizáció kérdéskörét illetően viszont egyformán gondolkodtak Franciaországban és Ausztriában. A kortárs osztrák publicisztikában érvek hangzanak el amellett, hogy „A tartományok ne államok legyenek, hanem községek. [...] Állami adót nem szavaznak meg, hanem tartományi községi kiadásokat állapítanak meg, és törvényhozási tekintetben azon külön részről gondoskodnak, amelyet számukra meghagytak az egész harmóniájának sérelme nélkül, sajátosságaik megőrzésének és különféle érdekeik előmozdításának érdekében. [...] Egység a szükséges dolgokban, erkölcsök, szükségletek és hajlandóság szerinti sokszínűség minden egyébben.”²⁶ Andrian von Werburg báró *Centralisation und Decentralisation in Österreich* című művére éppúgy utalhatunk, mint Adolf Fischhof későbbi megfogalmazására: „a centralizáció csak a centrifugális erőket fokozza a nemzetek között; decentralizáljunk, és akkor a centripetális erők fognak hatni.”²⁷

A *Müncheneri vázlat* arról tanúskodik, hogy Eötvös Ausztria és Franciaország párhuzamos szemléletében gondolkodott, még ha nem is mondta ki ezt az *Ural-*

²⁴ H. O. Pappé: Mill and Tocqueville. *Journal of the History of Ideas*. 1964. 217-234., Repr. In: G. W. Smith ed., intr.: *John Stuart Mill's Social and Political Thought. Critical Assessments*. Vol III: Politics and Government. London and New York, 1998. 119-137., 123-125.

²⁵ II. 510.2.-510.3.

²⁶ Trefort Ágoston: *Értekezés az eszközökről, melyekkel a forradalom befejezhető az osztrák birodalomban és Magyarországon*. S. a. r., ford., jegyz. Gángó Gábor. *Aetas*, 1999/1-2., 189-207.

²⁷ T.: *Centralisation und Föderalismus*. Der Lloyd. [Journal des Österreichischen Lloyds], Morgenblatt, No. 68., Wien, Freitag den 9. Februar 1849, [1].

kodó eszmékben. E tényben magyarázatot lelhetünk arra a kérdésre, hogy vajon miből táplálkozik az „új pátosza” (Hannah Arendt), a prófétikus hang és a tudományos optimizmus, amely az *Uralkodó eszméket* áthatja.²⁸ E jellegzetesség ugyanis nem volt átvehető az 1848-ra (és 1848 után végképp) teljességgel megfáradt Guizot-tól²⁹, aki elunta újra és újra összhangba hozni az elméletet a változó történeti valósággal. A februári forradalom gyors lefolyása részben éppen annak volt köszönhető, hogy a francia doktrínék számára 1848 megérthetetlennek bizonyult.³⁰ Eötvös derűlátása (amely derűlátás tudományos vetületének tanúja Bacon művének 1848 után egyedülálló, programszerű megidézése, annak *buccinatori* retorikai pózával együtt³¹) abból táplálkozik, hogy az *Uralkodó eszmék* olyan politikai kultúra terméke, amely 1848-ban először szembesült a modern forradalmak tapasztalataival. Szerzőjét az töltötte el az újdonság mámorával, hogy saját hazája, saját állama is bekapcsolható volt az európai politikai gondolkodásba. 1848 csattanósan megfelelt Hegelnek, aki szerint az osztrák birodalom nem-német tartományai „érintetlenek maradtak az eszméktől”.³² 1848 forradalma legitimálta Eötvös szándékát, hogy érdemben hozzászóljon Franciaország vágy Németország eszmei-politikai vitáihoz. Az a tudat emelte keblét, hogy magyarok és franciák (ahogy mondani szokás) „egy cipőben járnak”. Közös problémáink vannak, cseréljük ki tapasztalatainkat és ötleteinket! Ugyanakkor Eötvös, például Ernst Violanddal ellentétben, tartózkodik attól, hogy Ausztria és Franciaország forradalmait a szociális kérdésen keresztül kapcsolja össze.³³

Ausztria 1848 utáni helyzetét e munkájában nem az osztrák-magyar együttélés és közösségi viszony speciális kérdésein keresztül szemlélte. Magyarország olykor-olykor említetik a példák sorában: egy helyütt, Kemény Zsigmond *Forradalom utánjával* egyetértve, arról ír, hogy Magyarországon –

²⁸ Victor Freiherr von Andrian-Werburg: *Centralisation und Decentralisation in Österreich*, Wien, 1850.; Adolf Fischhof: *Österreich und die Bürgschaften seines Bestehens*, Wien, 1869. Idézi: Jászi Oszkár: *A Habsburg-Monarchia felbomlása*. Ford. Zinner Judit, előszó Hanák Péter, Bp., 1983, 186-187. A röpiratról: Fenyő István: *Adolf Fischhof és a Habsburg Monarchia*. H. és é. n. (Bp., 2002.) 64. skk.; Fischhofról vö. Heiszler Vilmos: A „k. k. privilegierter Hofliberalismus”. Az osztrák-német liberálisok identitás-problémái. (In:) Dénes Iván Zoltán, 1993. 112-122., 114.

²⁹ Eötvös példaképe, Francis Bacon vonatkozásában l. Charles Whitney, 1989. 118.

³⁰ „Akkor értjük meg Guizot-t, ha Sziszüphosz-ként képzeljük el, akit csapdába ejtett az emberi közepszerűség, és arra van ítélve, hogy mindörökké a természet súlya ellen harcoljon.” Pierre Rosanvallon, 1985. 313.

³¹ Pierre Rosanvallon, 1985. 321.

³² Charles Whitney, 1989. 12-13.

³³ G. W. F. Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Mit einer Einführung von Theodor Litt. Universal-Bibliothek Nr. 4881. Stuttgart, 1997. 601.

„hála az égnek!” – gyengébb a nép körében a nemzetiség eszméje, mint vezetőik körében.³⁴ Mit tett hozzá az európai eszmei és politikai modellekhez Ausztria? Ausztria állami egység volt társadalmi-nemzeti kohézió nélkül, míg Németország nyelvi és szimbolikus-nemzeti egység állami szuverenitás nélkül. Egymás *pendant*-jaiként voltak tehát vizsgálhatók.

Határozott választ kínálhatunk arra a dilemmára, vajon az *Uralkodó eszmék* tudományos vagy publicisztikai műnek tekinthető-e. A szakirodalom általában e két vonatkozását együttesen ismerte el.³⁵ Az értelmezés hármasszerkezete egyaránt megmutatja Eötvös tudományos, politikaelméleti és politikai aspirációit. A műfaji besorolása a könyvnek változott az időben. A kortársak tudták, hogy az *Uralkodó eszmék* szándékai szerint nem csupán publicisztikai mű – az I. kötetnek tudományos visszhangja volt. A tudományos fenntartások félretételével csiszolódott ki egy önkormányzatiságra és egyéni szabadságra kihegyezett olvasat, amely a mű mondanivalóját valóban publicisztikai eszközökkel és stílusban közvetítette.

Eötvös műve az 1848 utáni politikai bizonytalanság korszakának terméke általában véve. Azonban a magyar nemzeti történetiszemlélet beidegződéseit tükrözi vissza a szakirodalom szinte önkéntelen következtetése, hogy az *Uralkodó eszmék* a csalódottság, a bukott forradalom, a vesztes ügy érzetében és tudatában íródott. Abból a tényből, hogy az *Uralkodó eszmék* 1849 után keletkezett, automatikusan adódott a következtetés, hogy „Világos” után keletkezett.³⁶

Nem ez a helyzet. Az *Uralkodó eszmék* első kötetének szerzője számára 1848 fő jellegzetességét nem a forradalmi mozgalmak és szabadságküzdelmek jelentik, hanem elsősorban az alkotmányos fordulatok lezajlása és a parlamentarizmus intézményeinek bevezetése Európában (másodsorban pedig a nacionalizmus felerősödése). Az *Uralkodó eszmék* megírásának ideje, a politikai kontextus lényegét tekintve, az alkotmányos intézményeknek a forradalmi

³⁴ Ernst Violand: *Die sociale Geschichte der Revolution in Österreich*, Leipzig, 1850, 13-14.

³⁵ I. 79.2.

³⁶ Csengery Antal, 1884. 306.; Concha Győző: *Politika*. Bp., 1895. I. VII.; Concha Győző, Bárány Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika. (A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata. I. évfolyam. 4. kötet.) Bp., 1908. 49-50.; Ferenczi Zoltán, 1903. 179.; Voinovich Géza: B. Eötvös József, Bp., 1904. 20-21., 49.; Bihari Károly, 1916. 36.; Anton Radvánszky: *Baron Josef Eötvös, ungarischer Staatsmann und Denker (1813-1871)*. Köln – Detroit, 1959, 31.; Szabad György: *Eötvös József a politikai útjain. Századok*, 1971/3-4. 665-666.; Pritz Pál: Tudományos emlékülés Eötvös József halála 100. évfordulója alkalmából. *Századok* 1971/3-4. 856-859., 857.; R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban*. Tudománytörténeti tanulmányok 6. Bp., 1973. I. k. 390.

hullám levonultát követő bizonytalan továbbélésének, veszélyeztetettségének és folyamatos tévesztésének ideje.

A *Müncheni vázlat* ezt a forradalom utáni, de nem az alkotmányosság bukása utáni állapotot tükrözi, az osztrák birodalomra vonatkoztatva: „[H]a a birodalomnak alkotmányos alapokon való átalakítása nem sikerülne a társaságot mondhatlan veszélyek fenyegetik. – Forradalom után ha alkotmányt helyreállítani nem sikerül, csak két lehetőség van, Anarchia vagy Despotismus – oly helyen állunk hol a régi Absolutismus lehetetlené vált”.³⁷ Eötvös első alternatívája bizonyult hamisnak 1851 végére, és e tény készítette arra, hogy a második kötetben átfogalmazza egész tudományos, politikaelméleti és politikai koncepcióját.

Miképpen jelenik meg ez a problematika az *Uralkodó eszmék* szövegében?

Az I. kötet *Bevezetésében* Eötvös a történelem időről időre visszatérő válságainak sorába állítja bele 1848 forradalmait. Az emberek a nagy felfordulások közepette elvesztik a megszokott tevékenységeik nyugodt folytatásához szükséges reményt³⁸, ám a történelem ismerője tudja, hogy a krízisek a további fejlődés előfeltételei.³⁹ A vezetők azért csalódtak, mert a hullám a szemetet is felszínre hozta⁴⁰, jóllehet voltak már ennél nagyobb megrázkódtatásokkal járó események is.⁴¹

A Bevezető a maga vihar-metaforikájával azt sugallja, hogy a forradalmak hatása nem pusztán negatív, romboló volt, hanem a forradalom a megújulás lehetőségét is magában hordozza. „Az embernek – mint a természetnek – viharokra is szüksége van”; a vihar azért pusztít, hogy a földet azután „mindenütt buja zölddel és friss lombbal borítsa”.⁴² Egyértelművé teszi a datálást, hogy e gondolat noteszei egyikében 1849. május 18-i kelettel maradt fenn:

³⁷ Sótér István: Eötvös József és az Uralkodó eszmék. (In:) Eötvös József, 1981. I. 5-25. Újabbán ld. Dénes Iván Zoltán: Kossuth-képek és kontextusai 1849-2002. (In:) uő. szerk.: *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002.* Eszmetörténeti könyvtár. I. Bp., 2004, 160-191., 164-165. Ezzel szemben Nyíri Kristóf fogalmazta meg immanens érveken alapuló feltevését, hogy „az Uralkodó eszmék megírásához Eötvös már 1849 tavaszán hozzáfogott”. Nyíri Kristóf, 1980. 49. Az Uralkodó eszmék vázlatai között egy állambölcseleti töredékeket is tartalmazó fólión olvasható Eötvös egy levéltöredéke „30/7 49”, azaz 1849. július 30-i keltezéssel. OSZK Kt. Fol. Hung. 1521. 140. r.

³⁸ Eötvös József, 1993. 164.

³⁹ I. 1.1.-2.

⁴⁰ I. 2.1.

⁴¹ I. 3.1.-3.2.

⁴² I. 3.3.

„Ha nyári vész vonult át a vidéken, ezer letört ágat találunk, a mező virágait s fűvét leverte a zápor, s csak pusztulást látnak szemeink; az, hogy a levegő megtisztult, s korhadt fák ledöntvén új, erősebb növényeknek adtak helyet, nem veszi észre semmi. Így van az forradalmakkal is; első pillanatban elborzadunk a pusztítástól, melyet okoztak, de jótéteményei azért nem maradnak el.”⁴³ Eötvös e mondatainak tágabb összefüggése, meglehet, a fiatal Hegel történeti optimizmusa⁴⁴, szűkebb kontextusát viszont az osztrák liberálisok politikai derűlátásában kell látnunk. Carl Möring 1848-ban a vihart üdvözölte, amely „megtisztítja a levegőt, elűzi a gonosz ködöket, friss, új ragyogást kölcsönöz a teremtésnek”, és így kiáltott fel: „E légben, szapora kebellet, lélegez fel, osztrák politika!”⁴⁵ Leo Thun egy évvel később már visszafogottabb hangon, történeti perspektívát nyitva írja, hogy „a vihar nem ül el mindaddig, míg a levegő meg nem tisztul a ködöktől, melyek napok és hetek óta felgyűltek, és előidéztek. [...] A viharhoz hasonlatosak a forradalmak, amelyek időről időre megzavarják az államok és népek nyugalalmát”.⁴⁶ E beszédmód és hangulat megidézése az *Uralkodó eszmék* legelső oldalain annak a jele, hogy Eötvös számára, műve első kötetének írása idején, az osztrák alkotmányosság és politikai megújulás reményei még nem váltak köddé és füstté. A Pascal-aforizmát a viharban hánykolódó hajóról (utalással egyben Párizsra), melyen élvezt rajta lenni, ha tudjuk, nem süllyed el⁴⁷, Eötvös egy Széchenyinek írott le-

⁴³ I. 2.1. A forradalom, mint vihar és újjászületés toposzhoz Wielandtól, Burke-ön, Sieyèsen, Börnén át a francia és 1848-as forradalmi röpiratokig I. Dietmar Peil: *Untersuchungen zur Staats- und Herrschaftsmethaphorik in literarischen Zeugnissen von der Antike bis zur Gegenwart*. Münstersche Mittelalter-Schriften Bd 50. München, 1983. 628. skk. Eötvös 1859-ben már úgy fogalmaz, hogy hiába jött a vihar, az osztrák birodalmat nem tudta felfrissíteni. Eötvös: *Ausztria* 26-27.

⁴⁴ MTAK Kt. K 780/VII. Az emendált szöveget átvettem: Eötvös József, 1977. 139.

⁴⁵ Hegel, G. W. F.: A természetjog tudományos tárgyalásmódjai, helye a gyakorlati filozófiában és viszonya a pozitív jogtudományokhoz. (In:) uő: *Ifjúkori írások*. Ford. Révai Gábor. Vál. Márkus György, előszó Almási Miklós. Gondolkodók. H. n. (Bp.), 1982. 209-310., 260. A vihar-metafora Thomas Jeffersonnál is előfordul: „itt-ott egy kis lázadás jó dolog, és éppúgy szükség van rá a politika világában, mint a viharokra a fizikai világban. [...] Olyan orvosság ez, amely szükséges az állam egészségéhez.” Thomas Jefferson levele James Madisonhoz, 1787. január 30. James Madison: *A Függetlenségi Nyilatkozattól a Vallásszabadság Dekrétumáig*. Ford. N. Tóth Zsuzsa. (In:) Ludassy Mária szerk.: *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. H. n. (Bp.), 1991. 39-82., 44.

⁴⁶ Carl Möring: *Der rechte Augenblick. An die Völker Deutschlands und Österreichs*. Wien, 1848, 3.

⁴⁷ Leo Leopold Thun-Hohenstein: *Betrachtungen über die Zeitverhältnisse, insbesondere im Hinblick auf Böhmen*. Aus dem böhmischen. Prag, 1849. 8.

velében is megidézte (némi politikai tengeribetegségre panaszkodva) minden felfordulások legelején, 1848. február 28-án, amikor számukra a forradalmat még legfeljebb csak a párizsi forradalom *híre* jelentette.⁴⁸ Új felbukkanása azt mutatja, hogy az első kötetben a forradalom hajója *fluctuat, nec mergitur*.

Az újabb történeti irodalomban Gergely András tűzte ki feladatául, hogy a magyar és az európai politikai mozgalmak „roppant különbségét” jobb megvilágításba helyezze.⁴⁹ Alapvető eltérések formálódtak ki az egyes nyugat-európai nemzeti államtudományok előfeltevései között is: e különbségek kevésbé tudatosulnak az *Uralkodó eszmékben*. Baka András tipológiáját idézhetjük: „Míg a francia politikai gondolkodás lényegében két, egymástól elváló szintet ismer, az állami és egyéni szférát, s a kettőt egyrészt egy szigorúan centralizált államszervezet, másrészt a választójogban kifejeződő egyéni érdek kapcsolja össze, s a szervezetben nyoma sincs autonómiáknak, addig az angol parlamenti modellnek az alkotmányosság primátusát előtérbe állító, az államhatalmi ágak egyensúlyát megvalósító »Rule of Law« koncepcióban éppen a [...] lokális adminisztratív (és bírósági) rendszer adja a sajátosságát [...]. Ezzel szemben a német [...] megoldásban az állam vitathatatlan szupremáciája mellett a közigazgatási reform egyfajta köztes megoldást eredményezett. Megmarad ugyan a területi önkormányzatnak tekintett közigazgatási beosztás, ez azonban nem lehetett sem az egyéni, sem pedig más különérdekek érvényesítője az állam dominálónak tartott (bár jogi korlátok közé szorított) hatalmával szemben.”⁵⁰

Nem meglepő tehát, hogy az 1848-as forradalmak felvetette francia, német és osztrák problémákra Eötvös nem talált egységes gyógymódot – ezt maga is elismerte azáltal, hogy kérdésfeltevéseit az európai történelem átfogóbb vizsgálata felé mozdította el. Azt azonban nem ismerhette el, hogy azért nem talált, mert 1848 maga sem volt egységes, hiszen az *Uralkodó eszmék* mint politikaelméleti vállalkozás létjogosultsága legmélyebben abban a meggyőződésben gyökerezik, hogy *ma-ga 1848* az a közös kritérium, amelynek alapján Franciaország, Németország, Ausztria (és részint Itália) politikai berendezkedése egységes gondolati keretbe foglalható. E nézőpontot helyezte érdekes megvilágításba Edouard Laboulaye az állam hatáiról írott munkájában, mondván, hogy „Francziaországnak 1848-i története közös Német, Spanyol, Olasz, és mindazok országokéval, melyekben a sza-

⁴⁸ I. 2., jegyzetben.

⁴⁹ Eötvös József – Széchenyi István grófnak, 1848. február 28. Közli Eötvös József, 1976. 205.

⁵⁰ Gergely András, 2001. 10.

badság nem ment át a nép erkölcsi közé.”⁵¹ Anglia, Németalföld, Svájc és Amerika maradnak így le a tablóról, amelyek a politikai önkormányzatiság elve sikeres megvalósítóinak tekinthetők.⁵² Eötvös kézírataiban elismeri, hogy Hollandia, Svájc és az USA „bizonyos államforma alatt a prosperitás legmagasabb szintjére jutottak”⁵³, de a republikánus államforma dicséretét az *Uralkodó eszmékben* nem vállalja fel.

Eötvös az *Uralkodó eszmék* két kötetét 1849 elejétől 1853 végéig, öt éven keresztül írta.⁵⁴ A második kötet kéziratának, amint Oltványi Ambrus megállapította, „1854 januárjában már Lipcsében kellett lennie”.⁵⁵

Az *Uralkodó eszmék* első kötetének egyes bekezdései már olvashatók 1849 tavaszáról-nyaráról keltezett feljegyzések formájában.⁵⁶ Továbbá amint arra a szakirodalom már utalt, szó szerinti átfedések vannak az *Uralkodó eszmék* és az *Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúsításáról* írott röpirat között.⁵⁷ Ennek alapján arra következtethetünk, hogy e részek, azaz a 3., az 5. és a 7. fejezet már bizonyosan készen voltak 1850 tavaszára, amikor a *Gleichberechtigung...* megjelent. Ferenczi Zoltán értékelése helytálló lehet: a két mű párhuzamosan készült.⁵⁸

Az I. kötet 3. fejezetében Eötvös azt írja, hogy „most, midőn egész Európa mozgolódik”.⁵⁹ Ez 1849 derekén még elmondható volt. Megjegyzendő, hogy itt

⁵¹ Baka András, 1990. 29-30. Vö. Mannheim Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*. Ford., utószó Kiss Endre. A Társadalomtudomány Klasszikusai. H. és é. n. (Bp., 1994.) 22. skk.; Huoranszki Ferenc: A német liberalizmus elméleti forrásai. (In:) Dénes Iván Zoltán, 1993. 16-37., 34.

⁵² Laboulaye Ede, 1869. 52. Eötvös és Laboulaye gondolkodói párhuzamairól vö. Csepeli Réka: „...Az első igazán európai magyar” A XIX. századi francia és magyar liberális gondolat kölcsönhatásai. *Magyar Tudomány*, 1997/8. 917-933., 927. skk.

⁵³ Laboulaye Ede, 1869. 7.

⁵⁴ MTA Kt. 780/VII., [41.]

⁵⁵ Vö. Eötvös József–Szalay Lászlónak, Pest, 1854. június 24. Közli: Eötvös József, 1976. 246.; Eötvös József–Szalay Lászlónak, Buda, 1854. szeptember 22., uo. 248. és Eötvös József–Szalay Lászlónak, Buda, 1854. december 26. uo. 253.

⁵⁶ Oltványi Ambrus: A sajtó alá rendező utószava. (In:) Eötvös József, 1981. II. 595-622., 596.

⁵⁷ Eötvös József, 1977. 134. skk.

⁵⁸ Ferenczi Zoltán, 1903. 174.

⁵⁹ Ferenczi Zoltán, 1903. 178-179. E feltevést támasztja alá, hogy az *Uralkodó eszmék* I. kötetének 44. oldalán található egy kihagyott szó helye, melyet a szedő nem tudott elolvasni: „jener Prinzipien, die man als allgemeine ... im Staatsleben angenommen hat”. A röpiratban ellenben teljes a szöveg: „... als allgemeine Axiome im Staatsleben...”. Eötvös József, *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*. Pest, 1850, 141. Ebből következik, hogy az *Uralkodó eszmék* vonatkozó részét nem a röpiratból szedték ki. A két mű konkordanciái: *Uralkodó eszmék* 32. oldal 32. sor-33. oldal 27. sor = *Gleichberechtigung* 134. oldal 26. sor-136. oldal 2. sor; 33. 34-

még a németek és a szlávok a fő hivatkozások, ám a szláv népek a későbbiekben kikerülnek az *Uralkodó eszmék* látóteréből.

Az *Uralkodó eszmék* I. kötetének 8-10. fejezetét átvezető szöveg⁶⁰ rendezi egységgé, amelyben Eötvös a három témát a jelenkor bajainak megoldására vonatkozó három javaslatként állítja be. Miért éppen ez a három említettik meg? Gyaníthatóan azért, mert ez a három esszé volt készen. Az I. kötet 9. fejezete 1849-es szöveg minden jel szerint: az 1848. december 6-i porosz alkotmányról mint tavalyiról nyilatkozik.⁶¹ Vizsgálatainak igazi célját Eötvös viszszamenően, a 11., összefoglaló fejezetben abban a kérdésben jelöli meg, hogy megvédhet-e a képviselőt a despotizmustól.⁶² Azonban a konkrét elemzésekben nem foglaltatik benne az *Uralkodó eszmék* első kötetének nemleges válassza. Akkor mutatja meg a despotiát ésszerűségként, miután valósággá lett. „Megengedem, hogy az osztrák birodalomban az abszolutizmus most és egy ideig lehetséges” – rögzíti noteszében 1849 késő nyarán.⁶³

Általában véve is a legkorábbi részeknek a német ügyekkel foglalkozó passzusokat tekinthetjük, ami arra utal, hogy Eötvös az osztrák birodalom berendezkedését közvetlenül érintő témának, a német egységnek, illetve az egység történeti és társadalmi előfeltételeinek irányában kezdte meg az elméleti tájékozódást. Az I. kötet 5. fejezetében nem jelenik meg a népszuverenitás fogalma, hanem „népi”, „*Volkstümlich*”⁶⁴ alkotmányról beszél a szöveg, és a gondolatmenet a mű egészével ellentétes konklúzióra jut: a demokrácia éppen nem növeli, hanem csökkenti az állam hatalmát. Továbbá Eötvös azt akarja bizonyítani, hogy a legszabadabb alkotmány is nagyobb kohéziót eredményez, mint az abszolút monarchia.⁶⁵ E szövegrészben érvényes, aktuális történeti helyzetként beszél arról, hogy „Németország minden egyes része alkotmányos formákat kapott”.⁶⁶ Amikor e sorokat írta, még nem állt rosszul az alkotmányosság szénája, hiszen még azt latolgatta Eötvös,

34. 12. = 136. 3-136. 17.; 37. 19-38. 19. = 136. 21-137. 30.; 39. 1-39. 25. = 138. 2-139. 2.; 40. 13-41. 2. = 139. 13-140. 5.; 42. 8-42. 22. = 140. 6-140. 21.; 42. 25-43. 10. = 140. 21-141. 21.; 44. 15-44. 25. = 141. 12. 141. 23.; 49. 1-53. 2. = 15. 1-20. 9.; 53. 6-57. 5. = 21. 1-26. 12.; 57. 5 = 30. 8.; 57. 7-60. 13. = 30. 9-34. 15.; 75. cím = 34. cím; 75. 1-76. 27. = 34. 22-36. 23.; 81. 26-82. 23. = 37. 1-38. 6.; 138. 15-139. 32. = 3. 1-4. 19.; 140. 10-143. 29. = 5. 19-9. 27.; 146. 33-147. 26. = 9. 28-10. 30.; 148. 3-149. 24. = 11. 20-13. 25.; 312. 12-315. 6. = 26. 14-30. 5.

⁶⁰ I. 50.1.

⁶¹ I. 154.2-156.2.

⁶² „die am 6. Dezember vorigen Jahres in Preußen oktroyirte Verfassung”: I. 181.4.

⁶³ I. 307-309. 1.

⁶⁴ MTAK Kt. 780/VII., [13.], az emendált szöveget átvettem: Eötvös József, 1977. 141.

⁶⁵ I. 83.4.

⁶⁶ I. 84.3.

mi használ a „szabadság ügyének”, „*der Sache der Freiheit*”,⁶⁷ ami a fogalmazás idején eleven, mindennapi tapasztalata volt a németeknek. „Az emberek annyira ki vannak téve a szabadságnak”,⁶⁸ írja Eötvös, s éppen azért nem szívesen, de kötelességszerűen emlékezteti őket arra, hogy a jó és hasznos dolgok nem mindig a szabadság következményei.

Ugyanakkor a mű második kötetében a német fejlemények teljesen kikerülnek látóteréből, jöllehet, az „állam szerepének meghatározása körül kibontakozott 1849 utáni eszmecserében” számos olyan nézet formálódott ki, amely az ő elméleti törekvéseit közelről érintette: „Treitschke és Gneist új államelmélet megalapozására tett kísérletet, amely az individuum természetes jogait, a szuverenitást – a német tradíciónak megfelelően – magára vállaló állam hatáskörével próbálta összeegyeztetni, s olyan szintézist teremtettek, amely végül is csak az államnak alárendelt, csupán magánszférájában független individuumot tűrte meg.”⁶⁹

1850-ben keletkezett az I. kötet bevezetése, amely „két évvel ezelőtti”-nek⁷⁰ mondja a forradalmak kitörését, és utal Proudhon *Confessions d'un révolutionnaire* című művére (1850), az I. kötet 10. fejezete, amelyben azt írja, hogy „sokan ismét ugyanazzal a bizalommal fordulnak a királyság felé, amellyel két évvel ezelőtt a köztársaságot óhajtották”⁷¹, és az I. kötet 11. fejezete, amely már hivatkozva Lorenz von Stein *Geschichte der socialen Bewegungen in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage* című művének 3. kötetét 1850-ből.⁷²

1850 legvégén, 1851 legelején keletkezett minden jel szerint az első kötet bevezetéséhez írott jegyzet. A Bevezetéshez írott kiegészítésének hivatkozásai sokkal számosabbak és pontosabbak a főszövegénél (Eötvös azon szándékáról tanúskodván, hogy érveinek színvonalát emelje). E hivatkozások más szempontból is beszédesek: több közülük saját könyvtárának a köteteire vonatkozik.⁷³ E művek nem álltak rendelkezésére, amikor a korábbi, naivabb részt írta Baconról, ami csak úgy képzelhető el, hogy itthon vette őket kézbe, Magyarországra való 1850. november eleji visszaérkezése után önkéntes bajorországi emigrációjából.⁷⁴

⁶⁷ I. 88.3.-89.

⁶⁸ I. 84.2.

⁶⁹ I. 84.1.

⁷⁰ Erdődy Gábor: A 19. századi német liberalizmus. (In:) Dénes Iván Zoltán, 1993. 38-111., 81.

⁷¹ I. 12.1.

⁷² I. 232.1.

⁷³ I. 439.1.

⁷⁴ Gángó Gábor szerk., bev. tan, mutatók: Eötvös József könyvtára – Die Bibliothek von Joseph Eötvös, H. n. (Bp.), 1995

Eötvös 1851-ben az első (akkor még egyetlen) kötet megjelenését várta, majd annak népszerűsítésével, megismertetésével foglalatoskodott. A második kötet 1851 végétől 1853 végéig íródott. A második kötetben nem is igen fedezhetők fel a datálást megkönnyítő adalékok, de a megírás két évén belüli szűkebb korszakolás nem is olyan kérdés, amely az olvasatot alapvetően meghatározná.

Hiába szándéka Eötvösnek egységes műnek feltüntetni a két kötetet, a szellemi életrajz kérdésfeltevései ez esetben is érvényesek maradnak, mint az emigráció korszakának más művei esetében. Az *Uralkodó eszmék* eklektikus mű, folyamatosan változó kérdésfeltevések szerint alakuló műhelytanulmányok tükré és tárháza. Ez bizonyos szempontból, csupán Eötvös írói, stílusművészi, szerkesztői kritikája volna. Mélyebb probléma, hogy e műhelytanulmányok végső hozadéka mennyiben meggyőző, mennyiben eredeti. A végső megformálás tanulságai abba az irányba mutatnak, hogy Eötvös korának sokrétű politikaelméleti, filozófiai, tudomány-felfogásbeli dilemmáival nem nézett szembe tudatosan. Azok a trendek, amelyeket ma világosan elhatárolunk egymástól, keverten jelentkeznek, belső feszültségeket eredményezve.

Az *Uralkodó eszmék* egyes fejezetei a gyorsan változó eszmei kontextusok lenyomatai, amelyek pedig a maguk részéről a gyors ütemben változó politikai konstellációktól függtek. Ám a szerkezet nem tükrözi a hipotézisek kibontásának vagy egymásra következésének folyamatát: minden fejezetnek megvan a maga hőse, szellemi beszélgető- vagy vitapartnere, akinek a szövege az eötvösi gondolatmenetet elindítja és szervezi.

Az I. kötet 2-4-6. és 3-5-7. fejezetei rendre összefüggő szöveget alkotnak, amelyek szimmetrikus összeollózása nyilván utólagos.

Az egyes fejezetek kidolgozottsági foka nem egyenletes. A II. kötet 5. könyvének 6. fejezete a pártalapítás tilalmáról önálló esszé, aránytalanul hosszúra sikeredett a többi fejezethez képest. Egyáltalában: van Eötvösnek egy-két kedvenc témája, amelyekre sort kerít akár a gondolatmenet elterelése árán is, és azokat súlyukhoz képest túlon túl behatóan tárgyalja. Két ilyen tárgy mindekelőtt: az oktatásügy és a választójog. (Az oktatásügyről a II. kötet IV. könyvének 8. fejezetében ír.) Olyas jelek mutatják, hogy e helyeken a szerző alapos és naprakész tájékozottságának tudatában kényelembe helyezkedett, mint az ironia megjelenése (pl. a közoktatás centralizációjának tárgyalásakor⁷⁵).

A két kötet viszonyát illetően megállapíthatjuk, hogy a második kötet Eötvös saját szavainak értelmében „kizárólag a jelenlegi viszonyok bírálatát tartalmazza”. Mivel „azokra a veszélyekre akarja felhívni a figyelmet, amelyek a

⁷⁵ Az emigráns évek kronológiáját illetően l. Gángó Gábor, 1999. 283-285.

fennálló állami berendezkedésből adódnak”, ezért adható a második kötetnek egy olyan olvasat, amely szerint „a benne felállított tételek látszólag a despotikus államformának kedveznek”. Azonban Eötvös hozzáteszi Montalembertnek – akihez az itt idézett levelét intézi —, hogy a despotizmus mint konkrét realitás elfogadása nem jelenti annak helyeslését: Eötvös a realitásnak ezen az adott keretén belül keresi a szabadság garanciáit.⁷⁶

A II. kötet gondolatmenete jobban felépített, egységesebb – nincs annyi nyoma egyes oda nem illő eszmefuttatások kényszeres elhelyezésének. A lábjegyzetek e kötetben az elsovel ellentétben nem függelékek, hanem gyakran a végső következtetéseket, legélesebb megfigyeléseket mondják ki. Lehet, hogy Eötvös utólag kerekítette ezekkel ki a már készre fogalmazott (esetleg már korrektúrában ki is szedett) gondolatmenetét. Az I. kötet inkább a benyomásokat rögzítő, elevenebb, energikusabb szöveg, míg a II. a kérdések szisztematikusabb, elvontabb újragondolásának tekinthető. Ha azt kérdezzük, volt-e Eötvösnek mintája a két kötet efféle strukturálására, a válasz úgy hangozhatnék, igen: Alexis de Tocqueville Amerika-könyvének két kötete.

A második kötet alapvető stilisztikai jellemzője a didaktikus jelleg. Eötvös a tankönyvek stíluskövetelményeinek tesz eleget a tézisek tipográfiai kiemelésével, a ritmikus előre- és visszautalásokkal, összefoglalásokkal. Lemond a személyesség hatásos kellékéről, és ahol személyes vonatkozásokat említ, az elüt a szövegtől, keresetten idegenszerűvé válik. A tankönyvszöveget író Eötvös nem párbeszédre ösztönöz, hanem végérvényes kijelentéseket akar tenni. A tudományos program megváltozását jelzi e hangsúlyos tankönyv-jelleg, amely harmonizál Eötvös azon többször kifejtett nézetével, hogy az ő államtudományának legfőbb célközönsége azok a politikailag, filozófiailag iskolázatlan rétegek, amelyeket 1848 beemelt a hatalomba, vagy legalábbis a közügyek felé fordított. E felvilágosító jellegét a műnek Eötvös vázlatai szerint a Baconra hivatkozó tudományos programmal együtt akarta hangsúlyozni: a népeknek joguk van a számukra tálatl gyermeteg fogalmak helyett megismerni az igazságot.⁷⁷

Ami a politikai programot illeti, az első kötet befejezése már áttekint a második kötetbe, már az alkotmányos mozgalmak elbukása utáni hangulatot tükrözi. A kereszténység hangsúlyos tematizálásával előkészíti a fordulatot, melynek értelmében Eötvös a harmadik eszmének a keresztény testvériséget teszi meg.⁷⁸

⁷⁶ II. 213.1.

⁷⁷ Eötvös József – Charles de Montalembert grófnak, 1854. június 15. Közli Eötvös József, 1976. 241.

⁷⁸ Statt diese Prinzipien von der Erfahrung zu abstrahiren, was nur durch ein aufrichtiges Suchen der Wahrheit in der Geschichte möglich gewesen wäre, hat man

A második kötet bevezetésében lényegében elismeri, hogy az I. kötetben így vagy úgy, de uralkodó maradt az eszmék „helytelen, vulgáris” felfogása.⁷⁹

Eötvös szépírói fogásokkal teremt organikus összefüggést a két kötet között: eszközei közé tartozik bizonyos motívumok ismétlése, pl. a Bacon-móttó a II. kötet elején, a rekapitulációk, a bevezetők egységes természet-metaforikája. Az I. kötet bevezetésének Pascal-idézete és a II. kötet legvégének hajó-hasonlata retorikai keretbe foglalja a művet. A társadalmi válságok, a dezintegráció korát sodródó hajóhoz hasonlítani: olyan régi toposz, amely az európai kultúrában Platón *Államserfijától* kezdve jelen van.⁸⁰ A második kötet a nemzetiség tárgyalásának szempontjából is keretes szerkezetű: a bevezetésben elvégzett helyesbítés a nemzetiség mibenlétéről (a keresztény testvériség eszméjével való azonosítása) a kötet vége felé tér vissza⁸¹, míg a két említés között Eötvös a nemzetiség kérdésének vizsgálatát teljesen mellőzte.

A szerkezet kérdéseit tárgyalva röviden ki kell térni az első és második kötet mint „diagnózis” és „orvoslás” viszonyára is. A társadalmi és politikai problémákról a orvostudomány metaforáival számosan beszéltek a korban. Tocqueville is a „jelenkor bajairól” beszél, és az orvoslás első feltételét a diagnózisban látja.⁸² Eötvös maga is él vele, bár két kötetének elejére jelszól nem tűzi, mint azt az irodalom néha láttatja, mindazonáltal a második kötet előszavában maga is javasolja ezt az olvasatot. Eötvös később megadott saját értelmezése szerint a második rész „az elsöben felállított elvek praktikus alkalmazását foglalja magában”.⁸³ A II. kötet Előszavában (amelyet az I. kötet második kiadása elé is kiszedtek) Eötvös fenntartja a legtágabban értelmezett témamegjelölését, mondván, hogy korunk (kora) az eszmék kora: az eszméket kell először megértenünk, majd azután rákérdoznünk megvalósításuk módjára.⁸⁴ Az első és a második kötet egymáshoz való viszonyát problémafeltárás és megoldási javaslat viszonyának kívánja

---

sich Mühe gegeben in der Geschichte den Beweis seiner Grundsätze zu finden. Wie man die Classiker ad usum Delphini herausgebe, so hat man eine Geschichte ad usum populi verfaßt, in der man zu zeigen bemüht war wie der liebe Herrgott das Menschengeschlecht genau so geführt daß das Rotteck Welkerische Staatslexicon endlich erscheinen konnte. OSzKKt. Fol. Hung. 1521. 167. v-167. r. A Rotteck-Welcker-féle Staatslexiconnak Eötvös saját példányával kapcsolatos szíves felvilágosítását Katona Tamásnak köszönöm.

⁷⁹ II. 4.6-5.2.

⁸⁰ II. VIII.3.-IX.

⁸¹ Vö. Edward T. Gargan, 1955. 85.

⁸² II. 457.6.-458.

⁸³ Edward T. Gargan, 1955. 19.

⁸⁴ Eötvös József: Felelet Bárá Kemény Gábor néhány szavára Bárá Eötvös Józseftől. (In:) Reform és hazafiság, III. 303-338., 304.

felmutatni. Ezt a logikai struktúrát sugallja az első és a második kötet egymásnak megfelelő két Bacon-mottója is. Ennek értelmében kettős szándéka volt, hogy egyrészt megmutassa, milyen értelemben használták eddig a szabadság, egyenlőség, nemzetiség fogalmait, és mindez milyen eredményekhez vezetett (ezt végezte el az első kötet); ezt követően, másrészt, annak kifejtésére vállalkozik, hogy milyen értelemben tarthatjuk ezeket valójában korunk uralkodó eszméinek (ez a II. kötet feladata).⁸⁵ Maga-mentségére még elmondja, hogy tudományos művet írt, nem pártíratot: csak az igazságot tartotta szem előtt⁸⁶, és fenntartja magának a mű német „fordításának” jogát⁸⁷, homályba borítván a tény, hogy a mű eredeti nyelve a német.

Ez az Eötvösre és olvasóira egyaránt jellemző beállítása a két kötetnek a filológiai hűtlenségen túlmenően azért félrevezető, mert azt engedi meg hallgatólagosan, hogy a két kötet egyetlen induktív érv alakját veheti magára, amelyben az első a tapasztalati evidenciák tárháza, míg a második egy erős, azaz a gyakorlatra, a cselekvésre is kiható induktív konklúzió volna.

Hol ér véget Eötvös műve, hol foglalja össze a szerző a végső tanulságokat? Az *Uralkodó eszmék* első „legvége” a második rész ötödik könyvének végénél található, ahol Eötvös politikai javaslatait összegzi az önkormányzatiság és a szabad egyház követelésével. A hatodik könyv a tudományos-módszertani program újrafelvételére és lezárására tesz kísérletet. A nemzetiségi kérdésről szóló esszé ugyanis már kitekintés számba megy: választ fogalmaz meg benne Eötvös az első kötet magyar kritikusai számára. Ezen túlmenően elgondolását Ausztriára alkalmazza, amennyiben az osztrák birodalomban jelen levő fő erkölcsi szükségletnek a nemzetiséget teszi meg. A II. kötet Befejezése pedig nem a végkövetkeztetéseket tartalmazza, hanem összefoglalóan megismétli a mű főbb téziseit.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Baka András, 1990.: BAKA ANDRÁS: *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politikai gondolkodás változásai.* Bp., 1990

Bihari Károly, 1916.: BIHARI KÁROLY: *Báró Eötvös József politikája,* Bp., 1916.

Csengery Antal, 1884.: CSENGERY ANTAL: *Eötvös a XIX. század eszméiről.* (In:) uő, *Közgazdasági és közművelődési dolgozatok.* Csengery Antal összegyűjtött munkái. Ötödik kötet. Bp., 1884.

⁸⁵ II. VII-VIII.

⁸⁶ II. VIII.3-IX.

⁸⁷ II. IX.1-IX.2.

⁸⁸ II. IX.3-X.

- Dénes Iván Zoltán, 1993.:** DÉNES IVÁN ZOLTÁN szerk.: *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában*, Bp., 1993,
- Eötvös József, 1976.:** EÖTVÖS JÓZSEF: *Levelek*. Szerk., az idegen nyelvű leveleket ford., előszó, jegyzetek Oltványi Ambrus. Eötvös József művei. H. n. (Bp.), 1976.
- Eötvös József, 1977.:** EÖTVÖS JÓZSEF: *Vallomások és gondolatok*. Összegyűjt., szerk., előszó, jegyz. Bényei Miklós. Eötvös József művei. Bp., 1977.
- Eötvös József, 1981. I-II.:** EÖTVÖS JÓZSEF: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I-II*. Előszó Sótér István, szöveggond., utószó, jegyz. Oltványi Ambrus. Eötvös József művei. H. n. (Bp.), 1981. I-II.
- Eötvös József, 1993.:** EÖTVÖS JÓZSEF: *Az 1848-iki forradalom története – Müncheni vázlat*. S. a. r., bev., jegyz. Gángó Gábor. Eötvös József történeti és állambölcséleti művei [1.] Bp., 1993.
- Eötvös: Ausztria:** EÖTVÖS JÓZSEF: Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai. (In:) Reform és hazafiság III.
- Ferenczi Zoltán, 1903.:** FERENCZI ZOLTÁN: *Báró Eötvös József 1813–1871*. Bp., 1903.
- Gángó Gábor, 1999.:** GÁNGÓ GÁBOR: *Eötvös József az emigrációban*. Csokonai Könyvtár. 18. Debrecen, 1999.
- Edward T. Gargan, 1955.:** EDWARD T. GARGAN: *Alexis de Tocqueville: The Critical Years 1848-1851*. Washington, 1955.
- Gergely András, 2001.** GERGELY ANDRÁS: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből*, Bp., 2001.
- Laboulaye Ede, 1869.** Laboulaye Ede: *Az állam határai*. Ford. Molnár Antal, Kolozsvár, 1869.
- MTAK Kt.** Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
- Nyíri Kristóf, 1980.** NYÍRI KRISTÓF: Forradalom után. Kemény, Eötvös és Madách. (In:) uő.: *A Monarchia szellemi életéről*, Bp., 1980.
- OSzK Kt.** Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
- Reform és hazafiság** EÖTVÖS JÓZSEF: *Reform és hazafiság*. Összegyűjt., szerk., előszó, jegyz. Fenyő István, ford. Kajtár Mária, Toldy István. Eötvös József művei. Bp., 1978. I-III. k.
- Pierre Rosanvallon, 1985.** PIERRE ROSANVALLON: *Le moment Guizot*, Paris, 1985.
- Sótér István, 1967.** SÓTÉR ISTVÁN: *Eötvös József*. Bp., 1967
- Charles Whitney, 1989** CHARLES WHITNEY: *Francis Bacon. Die Begründung der Moderne*. Übst. von Hans Voges, Frankfurt/Main, 1989.

HAJAGOS JÓZSEF

A FELSŐ-TISZAI HADTEST ÉLELMEZÉSI RENDSZERE 1848 DECEMBERÉTŐL 1849. MÁRCIUS KÖZEPÉIG

Az 1848/49-es szabadságharcnak egyik legsokrétűbb és óriási erőfeszítéseket igénylő szervezési feladata a honvéd hadsereg élelmezésének a biztosítása volt. A jelen tanulmány a felső-tiszai hadtest élelmezési rendszerének kiépülését, működését és problémáit mutatja be.

A hadsereg élelmezése során különböző élelmiszerekből meghatározott fejadagokat kellett biztosítani a katonáknak. Járt nekik naponta egy kenyérrészlet (1,34 kg lisztből készült), fél lat zsír (8,75 gr), $\frac{3}{4}$ lat kősó (kb. 13 gr), 1/16 pint bors (kb. 4,4 gr) és 1/32 pint borecet (kb. 0,5 dl). Járandóságuk húsból egy hónapra vonatkoztatva: 22 nap 1/3 font (18,6 dkg) friss marhahús, a többi napon hasonló mennyiségben füstölt hús. A hús mellé a hónap egyik felében fokhagymát, a másik felében vöröshagymát kaptak naponta 3/8 lat (6,5 gr) mennyiségben. Az étkezés változatossága érdekében 13 nap fél font főzésre való liszt (28 dkg), 4 nap 6 lat rizs (10,5 dkg), 4-4 nap $\frac{1}{2}$ meszely (1,5 dl) hüvelyes, árpadara és savanyú káposzta is járt nekik. A folyadék igényt naponta 1 pint (1,69 l) bor volt hivatva biztosítani. Járt ezen felül a katonáknak naponta 1 $\frac{1}{2}$ lat (26 gr) dohány is. A lovaknak naponta járt 1 részlet zab (kb. 6,8 l) és 8 font széna (4,48 kg). Az élelmezési szerveknek kellett biztosítani a tűzifát és a világító szereket (pl. gertya, lámpaolaj) is.¹ A felsorolt fejadagokat a szabadságharc folyamán leginkább az állandó helyőrségekben szolgálóknak, pl. a várőrségek katonáinak sikerült biztosítani. A tábori hadseregek esetében ez korántsem volt teljes körű. Sok esetben csak a legfontosabbakat, a kenyér-, a hús-, a zab- és a szénarészleteket tudták biztosítani. Az előőrségi szolgálatban, illetve ütközetek idején rendkívüli fejadagként kaptak a katonák szalonnát, bort, pálinkát és dohányt. A lakosságnál beszállásolt katonák 3 krajcár ellenében a hús mellé fűszerekhez és egyéb főzni-valókhöz juthattak.²

¹ Hajagos József: Komárom 1848 szeptemberétől decemberig. In: *Életünk*. Különszám 1848–49 150. évfordulójára. Szerk. Hermann Róbert. Szombathely, 1998.

² MOL OHB 1849:1035., közli KLÖM XIV. 241-242.

Az egyes seregtestek élelmezését tábori élelmezési kormánybiztosok kinevezésével igyekezett biztosítani a Batthyány-kormány, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB). 1848 decemberétől ilyen minőségben tevékenykedett Észak-Magyarországon Farkassányi Sámuel, aki kezdetben Abaúj vármegye kormánybiztosa is volt. Feladata a Galícia felőli ellenséges támadás elhárítására Kassa környékére összehívott magyar haderő élelmezése volt. A Pulszky Sándor ezredes parancsnoksága alatti, zömmel nemzetőrökből álló haderő létszáma december 10-re elérte a 10 000 főt. Vélhetően azért esett az OHB választására Farkassányira, mert Abaúj vármegye, illetve Kassa városa lehetett adottságainál fogva a szerveződő hadtest ellátási bázisa. Kassán külön katonai élelmezési hivatal létezett raktárakkal és sütödékkel. Farkassányi Irányi Dániel főkormánybiztos alárendeltségében tevékenykedett. Farkassányi feladatát külön apparátus nélkül a megyei és a városi hatóságokkal, így pl. Abaúj vármegye, illetve Kassa Honvédelmi Bizottmányával együttműködve igyekezett megoldani.

A viszonylag kis létszámú csapatok kezdetben még Sáros vármegyében helyezkedtek el. Hússal való ellátásukat Kassáról kellett megoldani, s innen szállították a kenyérsütéshez szükséges lisztet is.³ A gróf Franz Schlik altábornagy vezette kb. 7000 fős ellenséges hadoszlop december 6-án tört be az országba. A magyar csapatok a következő napokban előre visszavonultak Abaúj vármegyébe, ahol a különböző mozgósított nemzetőr alakulatokkal a Budamér és a Kassa közötti hegyen foglaltak állást. A megnövekedett létszám már komoly gondként jelentkezett. Megfelelő ellátásukra nem rendelkeztek elegendő kapacitással a kassai katonai sütödék, így a városi pékeket és asszonyokat, sőt Abaúj vármegye több járásának a településeit is be kellett vonni a kenyérsütésbe.⁴ A helyzetet nehezítette, hogy Farkassányi nem rendelkezett megfelelő létszám- és elhelyezési adatokkal, ezeket december 10-én és 11-én igyekezett beszerezni.⁵ Problémaként jelentkezett az is, hogy az alakulatok szinte egyáltalán nem rendelkeztek főzőedényekkel, mivel a kassai kézművesek nem vállalták a Farkassányi által szükségesnek tartott 1500 üst elkészítését.⁶

---

³ Pulszky Sándor ezredes 1848. december 1-jei utasításai Farkassányinak, BAZ ML IV. B-602 (közli DH 39-40.).

⁴ Az Abaúj-kassai Honvédelmi Bizottmány levelei december 9-én és 10-én Farkassányihoz, MOL Farkassányi-ir. 3. cs. (DH 54., 58.).

⁵ A Zemplén vármegyei mozgósított nemzetőrök december 11-én, a Sáros-Abaúj vármegyei lovas nemzetőrök és Abaúj vármegye 1. nemzetőrzászlója december 11-én tett jelentést Farkassányinak, MOL Farkassányi-ir. 3. cs. (DH 57., 62.).

⁶ Dessewffy Ferenc kassai polgármester levele december 5-én Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 (DH 43-44.).

A magyar haderő december 11-én Budamérnél súlyos vereséget szenvedett az ellenségtől, így Kassát és környékét megszállták Schlik csapatai. A magyar haderő maradványai (a 20. és a 42. honvédszászlóalj, a lengyel légionisták, a megmaradt tüzérség, kevés nemzetőrség) Miskolcra és környékére vonultak vissza. Ide tette át székhelyét Irányi Dániel és Farkassányi Sámuel is.

A budaméri vereség nyilvánvalóvá tette, hogy Schlik csapataival szemben csak egy nagyobb létszámú, rendes katonai alakulatokból álló, jól felszerelt haderővel lehet sikert elérni. A következő két hét alatt jelentős erőket vezényeltek a miskolci táborba: a 17., a 26., a 43., és az 52. honvédszászlóaljat, a 34. (Porosz herceg) gyalogezred és a Wysocki-féle lengyel légió 1-1 századát, a 3. (Ferdinánd) és 6. (Württemberg) huszárezred fél-fél, a 8. (Coburg) és a 13. (Hunyadi) huszárezred 1-1, a 14. (Lehel) huszárezred 2 századát. További erősítést jelentettek a környező vármegyékből mozgósított nemzetőrök. A hadtest 25 ágyúval rendelkezett.

A hadtest parancsnokságát december 18-án Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át, tábornoki főnöke pedig Csermelyi Lajos őrnagy lett. December 22-én a hadtestet két dandárra, két féldandárra és egy tartalék dandárra osztották fel, amelyeknek parancsnokai Pulszky Sándor ezredes, Dessewffy Arisztid alezredes, Perczel Sándor, Henryk Rembowski és Bobory Kálmán őrnagyok lettek. Ezeken kívül a Zemplén és Szepes vármegyékben létrehozott különítmények is a hadtesthez tartoztak.⁷

A hadtest szervezésében a katonai parancsnokokon kívül óriási szerepet vállalt az Irányit felváltó új főkormánybiztos, Szemere Bertalan is, aki december 15-én érkezett Miskolcra. Az OHB a leváltott Irányit tábori élelmezési biztossá akarta kinevezni, ő azonban maga helyett továbbra is Farkassányi Sámuel ajánlotta, akinek alkalmazását Szemere is támogatta.⁸ Szemere Irányitól eltérően részletekre kitérően beavatkozott az élelmezési rendszerbe, annak ő igyekezett határozott formát adni. December 17-én a következőket írta Kossuthnak: „A tábori élelmezés alapját ma dolgoztam ki. Holnapután életbe lép, meghatározva a polgári biztos és a zászlóalji élelmezési tiszt felelőssége és kötelessége.” Szemere élelmezési rendszerének az irányítója a tábori élelmezési kormánybiztos, aki felügyeli a szükséges élelmiszerek beszerzését, szerződést köt a beszállítókkal és a vállalkozókkal, utalványozza a vásárláshoz szükséges pénzeket, és gondoskodik arról, hogy kellő számban álljanak rendelkezésre alsóbb szinten

---

⁷ Borus József 155-157., DH 24-26.

⁸ Kossuth Lajos december 13-án Irányi Dánielhez, MOL OHB 1848:5400. (KLÖM XIII. 441., DH 71.); Irányi Dániel december 16-án Kossuth Lajoshoz, MOL OHB 1848:6033. (DH 86.); Szemere Bertalan december 17-én Kossuth Lajoshoz, MOL OHB 1848:6029. (közli Szemere Bertalan 285-287., és DH 88-89.).

élelmezési biztosok, akik ténylegesen végzik a csapatok élelemmel való ellátását. Szemere őket emlegeti polgári biztosként. Ők a dandárok, illetve féldandárok mellett tevékenykednek. Az élelmezési biztosok a különböző élelmiszerek kiosztását a csapatok élelmezési tisztjeinek a jelenlétében, azok nyugtatványaira teszik meg. Elképzelése szerint az élelmezési biztosok a napi szükségleteket a dandárok élelmiszertáraiból adják ki, amelyekben nagyobb készleteket halmoznak fel. A tábori élelmezési kormánybiztos munkáját hivatott segíteni a hadtestparancsnokság mellett működő központi számvevő tiszt is, aki elsősorban a csapatok különböző igényléseit és nyugtatványait ellenőrzi. Erre a tisztségre Vilkovsky József élelmezési számvevő tisztet nevezték ki.⁹

A Szemere által elképzelt rendszer azonban úgy tűnik, hogy a vártnál csak napokkal később lépett életbe. Mészáros december 21-i napiparancsa csak azt tartalmazta, hogy: „Minden élelmezési szükségek, úgymint kenyér, zab, széna, fa, világítás, étszer sat., utalványozása végett a sereg osztályai Farkassányi kormánybiztos úrhoz, ki a sereg élelmezését kezeli, utasíttatnak”. A dandárparancsnokokat Mészáros csak december 26-án utasította arra, hogy alakulataik élelmezési tisztjeit eligazítás végett küldjék be a főparancsnoksághoz.¹⁰ A késedelem ellenére Mészáros és Szemere is bizakodó volt az élelmezéssel kapcsolatban. Előbbi december 22-én azt jelentette az OHB-nak, hogy: „Élelmezésre nézve nincsen hiány, és reménylem, nem is lesz”.¹¹ Szemere optimizmusát Kossuthnak írt, rendszerét bővebben kifejtő december 26-i leveléből olvasható ki. „Van tábori biztos. Van segédje. Van budai számvevő tiszt. Vanak biztosok az osztályok szerint. Minden zászlóaljnak van élelmezési tisztje, ki az osztálytárból az élelmet kiveszi”.

Ezekben a napokban különösebb élelmezési problémák nem fordultak elő. Létszámaikat és élelmezési kimutatásait az alakulatok beküldték a hadtestparancsnokságnak, s azok Farkassányi előtt is ismertté váltak. Több kimutatás eleve az ő iratai között maradt fenn. A dandárok beosztását és elhelyezését is közölte vele a hadtestparancsnokság. Kedvező volt az is, hogy az alakulatok zöme Miskolcon, illetve környékén állomásozott. Úgy tűnik Miskolc Kassánál is jobban be tudta tölteni az ellátó bázis szerepét, főleg a kenyérrészletek biztosítása

---

⁹ Szemere december 17-én Kossuthoz, MOL OHB 1848: 6029.; elképzeléseiről részletesebben december 26-án Kossuthoz írott levele, MOL OHB 1848:6782. (Szemere Bertalan 300-303., DH 199-202.).

¹⁰ Mészáros december 21-i napiparancsa, HL 1848-49. 6/64. (DH 129-130.); december 26-i parancsa, HL 1848-49. 6/495. (DH 191.).

¹¹ Mészáros december 22-i jelentése az OHB-nak, MOL OHB 1848:6498. (DH 146-147.).

terén. Ehhez az is hozzájárult, hogy Szemere Egerből Miskolcra hozatta az ottani tábori sütődét.¹² A távolabb álló csapatokat Forró és Abaújszántó környékén Abaúj vármegye élelmezte. A viszonylagos nyugalom lehetővé tette az élelmezési szervezet bővítését (élelmezési biztosok, beszerzők, kezelők, beszállítók stb.) és a készletek halmozását is. Jelentősebb készleteket a hadtest várható előrenyomulási útvonala mentén lettek gyűjtve (Szikszó, Forró, Garadna), főleg zabból és szénából.¹³

Kisebbségi problémák azért adódtak, talán a legkomolyabb a Gesztelyen állomásozó 43. honvédszászlóaljat érintette. Farkassányi úgy rendelkezett, hogy az alakulatot a szállásadó település lássa el kenyérrel, ez azonban képtelen volt erre. Ez arra példa, hogy Farkassányi nem rendelkezett kellő helyismerettel, s ez majd a későbbiekben is okoz problémát. A 43. honvédszászlóaljat végül Miskolcra látták el kenyérrel.¹⁴

A kialakított élelmezési rendszer vizsgájára a december végén meginduló hadmozdulatok során került sor. A magyarok Kassa elleni előrenyomulását megelőzte Schlik támadása, ami a december 28-i szikszói ütközetet eredményezte. Az összecsapás a magyarok vereségével végződött, de győzelme ellenére Schlik is visszavonult.¹⁵ Az ellenség előrenyomulása élelmezési szempontból többek között azzal járt, hogy a cs. kir. csapatok zsákmányul ejtették a Garadnán, Forró és Szikszón összegyűjtött készleteket, ami a következő napokban súlyos problémákat okozott. Másrészt az ütközet következtében december 28-án változtatni kellett az alakulatok korábban eltervezett elhelyezésén. Erre az élelmezési szervezet, amely az eredetileg megállapított helyekre szállította az élelmiszereket, nem tudott megfelelően reagálni, így sok katona és ló nem kaphatta meg időben a járandóságát.¹⁶ A vizsga azonban nem csak rosszul indult, hanem rosszul is folytatódott.

Schlik visszavonulása lehetővé tette, hogy a magyarok december 30-án megindítsák a Kassa visszafoglalására tervezett hadműveleteket. Csermelyi őrnagy, táborkari főnök ezen a napon arra szólította fel Farkassányit, hogy a

¹² Szemere december 17-én Kossuthnak, lásd 9. jegyzet.

¹³ Farkassányi december 31-én a hadtestparancsnoksághoz, HL 1848-49. 7/211. (DH 229.).

¹⁴ A 43. honvédszászlóalj parancsnoksága december 22-én a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 6/218. (DH 154-155.); Szemere december 24-én Boronkay Albert zempeleni kormánybiztosnak, MOL Boronkay-ir. (Szemere Bertalan 297-298., DH 178.).

¹⁵ Borus József 157-158., DH 28-30.

¹⁶ Stetina Lipót hadnagy december 28-i jelentése a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 7/14. (DH 216-217.).

„dandárparancsnokok mindegyikéhez egy-egy élelmezési biztos urat holnap kirendelni el ne mulasszon”. Ez arra enged következtetni, hogy a kidolgozott rendszer ellenére az élelmezési biztosok még nem foglalták el helyüket a dandárok mellett. Tevékenységükre vonatkozóan az adatokból visszas kép bontakozik ki. Az elővéd-dandár parancsnoka, Dessewffy Arisztid alezredes január 3-án azt jelentette Hidasnémetiből a hadtestparancsnokságnak, hogy: „Ámbár mindenütt, de kivált itt az élelmezés iránt a legkisebb rendelkezés sem történt”. Miután leírta, hogy miként látta el önerőből a szükségesekkel a dandárt, a probléma fő okát is megnevezte: „itt sem megyei, sem falusi tisztviselők nincsenek”. Már előző nap is hasonló tartalmú jelentést küldött a hadtestparancsnokságnak. Jelentéseiből az élelmezési biztos hiánya, illetve tehetetlensége is kiérthető.¹⁷

Más dandárok, különítmények szerencsésebbek voltak az elővédnél. A külön útvonalon vonuló 17. honvédszászlóalj mellé kirendelt Soós Tamás élelmezési biztos sikeresen oldotta meg a feladatát. Január 3-án Perényből nemcsak a rábízott alakulat ellátását jelentette Farkassányinak, hanem azt is, hogy a Szakálban lévő csapatok számára is küld szénát és zabot. A zászlóalj parancsnoka, Sulcz Bódog őrnagy előző nap Perényből szintén azt jelentette, hogy sikerült megoldani csapata élelmezését.¹⁸

Problémák adódtak abból is, hogy a hadtestparancsnokság és Farkassányi között nem volt meg a szükséges összhang. December 31-én a hadtestparancsnokság arra utasította a dandárparancsnokokat, hogy az aznapin felül kétnapi kenyér-, zab- és szénarészletekkel lássák el a csapatokat. Még aznap Bobory Kálmán őrnagy Aszalórról azt jelentette a hadtestparancsnokságnak, hogy „a mai szükség pótlására sincsen elég zab és széna”, így aligha tudja teljesíteni a parancsot. Csermelyi megfelelő intézkedések megtételére kérte fel Farkassányit, aki azt válaszolta neki, hogy nem tudott a parancsról. Kérte figyelembe venni, hogy „a megvolt készleteket az ellenség felemészthette”, így „több napi élelmet előlegezni a történetek után lehetetlen”. Kérte azt is, hogy a dandárok elhelyezésén kívül közöljék vele az egyes helyeken beszállásolt gyalogosok és lovasok számát is. A következő napokban ezekre vonatkozóan pontosabb információkhoz jutott, de az élelmezési rendszer továbbra is rugal-

---

¹⁷ Dessewffy Arisztid alezredes 1849. január 2-i és 3-i jelentése Mészáros Lázárnak, HL 1848-49. 8/122., 8/183. (DH 238., 243-244.).

¹⁸ Sulcz Bódog őrnagy január 2-i jelentése a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 8/125. (DH 240.); Soós Tamás január 3-i jelentése Farkassányinak, MOL Farkassányi-ir. 2. cs. (DH 246.).

matlanul reagált az esetleges változtatásokra. Január 4-én reggel Farkassányi azt írta a hadtestparancsnokságnak: „Tegnapelőtt az közöltetett velem, hogy a háton, Böljén lesz beszállásolás, pedig ottan egy ember sincsen, ellenben Bocsárd ki volt hagyva, most ottan számos katonaság van, (...) Szakálba lovaság vala beszállásolandó, most ottan nagy számú gyalogság van”.¹⁹

A Kassa elleni hadműveletek során azonban nemcsak az élelmezési rendszer, hanem maga a hadtest is rosszul vizsgázott, mivel 1849. január 4-én a kassai ütközetben súlyos vereséget szenvedett Schlik csapataitól. Megint szükségessé vált a hadtest újjászervezése, ami magába foglalta a hiányzó és odaveszett felszerelés pótlását, a használhatatlannak bizonyult nemzetőri alakulatok elbocsátását és újabb rendes alakulatokkal való megerősítését. Rövidesen a táborba érkezett a 34. honvédszászlóalj, a 39. (Dom Miguel) gyalogezred 3. zászlóalja, az 1. (Császár) huszárezred 2 százada, és 12 ágyú. Bevonultatták a hadtesthez a Szepes vármegyei különítményt (19. honvédszászlóalj, 4 ágyú) is. A szükséges feladatok még Mészáros Lázár vezetésével indultak meg, s az őt január 14-én felváltó Klapka György ezredes parancsnoksága alatt teljesedtek ki.²⁰

Élelmezési szempontból a legfontosabb feladat a csapatok pontos létszámának az ismerete volt, mivel több alakulat komoly veszteségeket szenvedett a kassai ütközetben, amit elsősorban a fogságba esés és a szökés okozott. Az elmaradott emberek még napokig szállingóztak vissza alakulataikhoz, de a környékbeliek közül sokan egyenesen hazáig futottak, pl. Szabolcs vármegyébe és a Hajdú kerületbe. Farkassányi január 9-én kérte a hadtestparancsnokságot az alakulatok létszámának és állapotának a megvizsgálására. Január 11-én azt róttá fel Mészárosnak, hogy „még csak hozzátétőleg sem tudom a sereg mostani létszámát, mert a táborokar által vélem közlött beadványok e célra teljesen hasznavehetetlenek”. Január 15-én Klapkának is megfogalmazta panaszát: „több napoktól fogva még csak hozzátétőleg sem értesítődtem azon számról, mely kenyérrel, zabbal, s szénával ellátandó. Nem tudom továbbá azt, hol, melyik csapat, s mennyi számmal állomásozik.” Január 11-én Mészáros Lázár valóban csak az alakulatok elhelyezkedéséről tájékoztatta Farkassányit létszámadatok nélkül. Tudósításában némi kritikát is megfogalmazott Farkassányi tehetetlenségével szemben: „ezt kegyének irányul adom

---

¹⁹ Bobory Kálmán őrnagy december 31-i jelentése a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 7/205. (DH 228.); Farkassányi december 31-i levele a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 7/211. (DH 229.); Farkassányi január 4-i levele a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 8/234. (DH 248.).

²⁰ Borus József 160-162., DHH 3-9.

tudtára, hanem tessék magánál tartani”. Csermelyi őrnagy január 14-én az elhelyezési helyekre vonatkozóan már emberekre és lovakra bontva pontosabb adatokkal látta el Farkassányit, de ezt az valószínűleg csak másnap kapta kézhez. Csermelyi január 16-án még pontosabb adatokkal látta el, azzal mentegőzve, hogy „a sereg elhelyezését és állványát illetőleg eddig biztos, s állandó tudósítást nem küldhettem, mivel mai napig a csapatok szüntelen mozgásban valának”.²¹

A fentiekből kitűnik, hogy a pontos létszámok mellett az elhelyezési helyek ismerete is fontos volt az élelmezés szempontjából. A kassai vereséget követően az alakulatok ismét Miskolcon és környékén helyezkedtek el, ami a pontos létszámok hiányában is lehetővé tette a többé-kevésbé kielégítő élelmezést. Az újjászervezés előrehaladása és a tokaji átkelő biztosításának a szükségessége változást eredményezett az elhelyezésben. A csapatok súllyal Tokaj felé mozdultak el Miskolc környékéről, ahol csak a Dessewffy-dandár maradt. Csermelyi őrnagy január 14-én közölte Farkassányival a dandárok új elhelyezkedését Tállyán, Abaújszántón, Mádon, Megyaszón, Baksán, Halmajon, Olaszliszván, Sárospatakon és Tokajon. Egyúttal kérte azt is, hogy a létrehozott dandárokhoz, illetve különítményekhez Farkassányi rendeljen ki egy-egy élelmezési biztost, összesen hatot. A csapatok elhelyezkedése, illetve egyes helyeken a létszám a következő napokban is folyamatosan változott, pl. a Dessewffy-dandárból kivált a Gedeon-dandár, amelyet Tállyára rendeltek. Miskolcra Szikszóra és környékére mozdították ki a Dessewffy-dandárt is. Magát a hadtestet különböző variációk után január végére öt állandóbb dandárra osztották fel Jerzy Bulharyn ezredes, Dessewffy Arisztid alezredes, Zákó István, Gedeon László és Sulcz Bódog őrnagyok parancsnoksága alatt. A dandárok és az egyes alakulatok folyamatos mozgása továbbra is problémát okozott. A már említett, Klapkának írt január 15-i levelében Farkassányi arra panaszkodott, hogy „ma ismét több katonaság elszállásoltatott Miskolcra, mint hallom Zsolcára és Gesztelyre, én ezt akkor tudtam meg, midőn a katonaság elment”.

A csapatoknak Miskolcra és környékéről történt eltávozása komolyabb zavart okozott az élelmezésben. A Csermelyi által a dandárokhoz kért élelmezési biztosok csak napokkal később foglalták el a helyüket, így a csapatok jelen-

---

²¹ Farkassányi január 9-i levele a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 8/503. (közli DHH 40-41.); január 11-i hadtestparancsnoksághoz, ill. január 15-én Klapkához írott levelei, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 48., 96-97.); Mészáros január 11-i levele Farkassányihoz, MOL Farkassányi-ir. 3. cs. (DHH 48.); Csermelyi őrnagy január 14-i és január 16-i levelei Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 (DHH 76., 103.).

tős részének az élelmezését Zemplén vármegye hatóságainak kellett megoldania, akik erre nem voltak felkészülve. Boronkay Albert zempléni kormánybiztos Tokajból január 14-én számolt be Farkassáyninak a nehézségekről: „csak nagy erőfeszítéssel tudtam eddig kenyérrel ellátni azon katonaságot, mely Zemplénnek községeibe szállásolt”, a környéken „csak egy pék lévén, az a kenyérsütést alig győzhetvén, asszonyok által is kénytelen vagyok süttetni, sőt Sárospatakról is hordatok kenyeret”. Gondot okozott számára az is, hogy a lisztet „száraz malmokban” kellett őrltetnie. Végül arra kérte Farkassányit, hogy intézkedjen arról, hogy a Rakamazon lévő katonaságot Szabolcs vármegye lássa el, másrészt Miskolcra küldjenek nagyobb mennyiségű kenyeret a zempléni falvakba szállásolt katonák számára is. Szemere Bertalan Boronkay jelentésével kapcsolatban azt jegyezte meg január 16-án Farkassáyninak, hogy „kíváncsi lett volna, hogy Ön a többi helyeket is beutazta volna...” A szükséges intézkedések Boronkay kéréseire vonatkozóan megtörténtek. A következő napokban, míg az ellenség előrenyomulása lehetetlenné nem tette, Miskolcra szállítottak nagyobb mennyiségben kenyeret, bár ez meg azzal a problémával járt, hogy a megnövekedett szállítási távolság és idő következtében egy része teljesen ehetetlenné vált.²²

Január közepén Farkassáyninak gondjai támadtak a lovak megváltoztatott élelmezésével kapcsolatban is. A téli időjárás viszontagságaira hivatkozva a parancsnokok 8 helyett 10 fontos szénarészletet követeltek az élelmezési személyzettől. Ez ellen Farkassányi január 11-én kért intézkedést a hadtestparancsnokságtól, arra hivatkozva, hogy 10 fontos részletekre nem fog beszállító vállalkozót találni. Csermelyi őrnagy azonban arra szólította fel Farkassányit, hogy 10 fontos részletekről gondoskodjon, ő pedig értesíti erről a kormányt. Az új elhelyezést közlő, már említett levelében Csermelyi ráadásul arra is felszólította Farkassányit, hogy „újabb rendelet folytában a nyerges lovak másfél, a fogat lovak pedig két [zab]részlettel látandók el.” Csermelyi erről a lovassági parancsnok szerepkörét betöltő Bobory Kálmán őrnagyot már az előző napon értesítette, így a husárok és a szekeresek ennek teljesítését várták az élelmezési biztosoktól. Ők azonban a megnövelt részleteket a tél hátralévő részében csak nehezen tudták biztosítani, így a lovak rossz ellátása végig sarkalatos probléma ma-

---

²² Boronkay január 14-én Farkassáyninak, BAZ ML IV. B-602 (DHH 91.); Szemere január 16-i levele Farkassáyninak, MOL Farkassányi-ir. 3. cs. (DHH 115.); a megromlott kenyerekre vonatkozólag Vándorfy Miksa százados január 16-i jelentése a hadtestparancsnokságnak, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 113.), a hadtestparancsnokság január 19-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 (DHH 137.).

radt a felső-tiszai hadtestnél. A helyzetet részben menti az, hogy a tágabb környéken, pl. Szabolcs vármegyében is, csak szerényebb zabkészletek voltak fellelhetőek. A lovak ellátásával a kormányzat is foglalkozott. Január 16-án Nyáry Pál, az OHB tagja arról értesítette Klapka ezredet, hogy a szénarészletek tízfontosára növelését ő is célszerűnek tartja. A zabkészleteket illetően már más volt a helyzet. Február 11-én Mészáros Lázár hadügyminiszter arra utasította Klapkát, hogy csak egy részlet jár belőle a lovaknak.²³

Az új parancsnok, Klapka ezredes megérkezése feszültséget eredményezett a katonai parancsnokság, valamint Szemere és Farkassányi között. A kormánybiztosok részéről ebben némi hatásköri féltékenység is szerepet játszott. Szemere azt kifogásolta, hogy Klapka nem törekszik vele személyes találkozóra, vagyis a teendők közös megvitatására. Ezt a kezdeti feszültséget Klapka január 17-i találkozójuk alkalmával feloldotta. Farkassányi azt nehezményezte, hogy Klapka Tokajba rendelte megkérdezése nélkül a hadtest főpénztárosát, Holländer Leó századost, aki felett véleménye szerint egyedül csak ő rendelkezhetett. Tudni kell, hogy Farkassányi hatáskörébe nemcsak az élelmezési kérdések tartoztak, hanem Szemere megbízásából az egyéb felszerelési feladatok megoldása, valamint a katonaság járandóságainak a kifizetése is. Farkassányi január 13-án Miskolcra való visszatérésre szólította fel Holländer századost, azzal indokolva, hogy: „Ha valakinek ottan pénzre van szüksége, annak könnyebb idejönni, mindenestre pedig utalványozásomat innen kell megszereznie, amint hiszem, hogy Ön eddig senkit sem fizetett.” Január 15-én Klapkának is szemrehányóan írt: „a pénztár közvetlenül az én rendelkezésem alá tartozik, (...) nem tudom kinek a rendeletéből Tokajban van, azt, kinek utalványozására fizet, szintén nem tudom...” Ezt már akkor írta, amikor megismerte a hadtestparancsnokság január 14-i Szemerének címzett levelét, amelyben arra kérték a főkormánybiztost, hogy utasítsa Tokajba Farkassányit. Ezt azzal indokolták, hogy: „Miután a főhadiszállás, a főparancsnokság, a sereg nagyobb része Tokajon, és annak környékén van, (...) a sereg nagyobb részének élelmezése, pénzzel való ellátása szükségképp megkívánja, hogy az élelmezési biztos nem Miskolcon, hanem Tokajon legyen”. Farkassányi ezek után január 15-i levelében mentegetőzésre kényszer-

---

²³ Farkassányi január 11-i levele a hadtestparancsnoksághoz, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 49-50.); Csermelyi őrnagy január 13-i utasítása Bobory őrnagynak, HL 1848-49. 9/123. (DHH 65.); Csermelyi őrnagy január 14-i levele Farkassányinak, HL 1848-49. 9/206. (DHH 77.); Nyáry Pál január 16-i levelének másolata Klapkához, BAZ ML IV. B-602 435. (DHH 108.); Mészáros Lázár február 11-i utasítása Klapkának, HL 1848-49. 13/221.

rült: „Hogy eddig Miskolcra nem mentem, egyedüli oka az, hogy az élelmezést sehol olyan biztosan megrendelni nem lehet, mint itten”. Azonban Miskolcon való tartózkodásával ekkor már Szemere sem értett egyet, január 16-án a következőket írta Farkassáyninak: „ez központ csakugyan nem lehet, a sereg mostani elhelyezésében (...) Zemplénbe még ma el kell indulnia (...) Ez legyen a kútforrás.”²⁴

Szemere és Farkassányi még továbbra is Miskolcot tekintették a legfontosabb ellátó bázisnak. Farkassányi január 11-én a következőket írta Mészárosnak: „... idehagyván Miskolc tájékát, s ezzel a melegvízi malmokat, liszt hiánya miatt lehetetlenné válik a kenyérsütés (...) a Nyír szárazmalmai nem lesznek képesek egy sereg szükségeit pótolni, ezt megelőzendő megpróbálom Egerből Füred felé szállíttatni a lisztet.” Szemere január 15-én többek között azzal érvelt Klapkának Miskolc feladása ellen, hogy: „Száműzzük magunkat a tiszai pusztaságba, hol malom sincs. Miskolc nélkül lisztünk nem lesz, fánk sem, és a legtöbb sem. Debrecen is haladja e pont ilyen tekintetben.”²⁵

Január 17-i személyes találkozójukon Klapka azonban nemcsak a kezdeti ellenszenvet oszlatta el Szemerében, hanem arról is meggyőzte, hogy Miskolc megtartásánál fontosabb a tokaji tiszai átkelő védelme. Klapka kiváló tábori képzettséggel rendelkezett, így kellő figyelmet szentelt az élelmezés kérdésének is. Nem volt tájékozatlan az érintett vidékek erőforrásairól sem. Már a parancsnokság átvételekor igyekezett megtenni a szükséges intézkedéseket, ami most szerepet játszhatott Szemere sikeres meggyőzésében is.

Január 14-én Klapka a következőkkel fordult az OHB-hoz: „mivel e környéken malmok nincsenek, felkértem a Honvédelmi Bizottmány elnöksége (...) oly intézkedések megtétele végett, hogy a debreceni vonalon, nevezetesen Böszörmény-, Rakamaz, Tokaj-, Nyíregyházán, és Nánáson, s ezek közül különösen a közel fekvő helyeken minél előbb – már őrlött liszttel ellátott – élelemtárak létesítsenek, nehogy élelem hiánya miatt a sereg hátramarádást (...) szenvedjen”. A kéréssel Kossuth teljes mértékig egyetértett, s január 16-án arról értesítette Klapkát, hogy a kért raktárak létesítésével Bónis Sámuel képviselőt bízta meg, akit kineveztek Szabolcs vármegye teljhatal-

²⁴ Farkassányi január 13-i levele Holländernek, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 72.); a hadtestparancsnokság január 14-i levele Szemerének, HL 1848-49. 9/211. (DHH 76.); Farkassányi január 15-i levele Klapkának, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 96-97.); Szemere január 16-án Farkassáyninak, MOL Farkassányi-ir. 3. cs. (DHH 115.).

²⁵ Farkassányi január 11-én Mészárosnak, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 48.); Szemere január 15-én Klapkához, MOL Filmtár BMM 3195. d. (Szemere Bertalan 333., DHH 95.).

mú kormánybiztosává. Nyáry Pál ezen a napon szintén hasonlóan tájékoztatta Klapkát. Közölte azt is, hogy az ellátás biztosítására Nyíregyházán kormánybiztos létezik, „kivel a szükségesek iránt magát érintkezésbe tenni ezredes úrnak szükséges.” A Nyáry által említett élelmezési kormánybiztossá Molnár Ágostont nevezték ki, aki január végére megszervezte a nyíregyházi élelmiszerraktárt, s mikor a legjobban kellett, biztosítani is tudta a felső-tiszai hadtest ellátását. Mindez Klapka előrelátását is alátámasztja.²⁶

Erre pedig szükség volt. Január 20-ra a már december végére kiépített élelmezési rendszer látszólag ismét működésbe hozták. A dandárok mellett hét élelmezési biztos tevékenykedett. Az élelmezési rendszernek ismét harcszerű körülmények között nyílt lehetősége a bizonyításra. Schlik január 17-én megkezdte támadó előrenyomulását a magyarok állásai felé. Január 22-én Tarcalnál és Bodrogkeresztúrnál, január 23-án ismét Bodrogkeresztúrnál került sor ütközetre. A csapatok mind a két nap jól vizsgáztak, némi bizonytalankodás után visszaverték, és visszavonulásra kényszerítették az ellenséget.

Az élelmezési rendszerrel kapcsolatos bonyodalmak viszont már az ütközetek előtt megkezdődtek. Gedeon László őrnagy Mezőzomborról január 20-án a következőket jelentette a hadtestparancsnokságnak: „Lovasaim mind e perczig zabbal el nem láttattak, a nyert széna pedig csaknem haszonvehetetlen, mi a terhes szolgálat mellett a fegyelem megzavarására nagy befolyással van.” Problémái a következő napokban sem javultak. Január 21-én Tarcalról arra kérte Klapkát, rendelkezzen arról, hogy a lovak zabot és szénát kapjanak, mert már két napja nélkülöznek. Arról is tájékoztatott, hogy hús hiányában állami költségen szalonnát, illetve pálinkát is kénytelen vásárolni katonáinak. Dandárjával január 22-én estére Bodrogkeresztúrra érkezett, ahol egyesült a Sulcz-dandárral. Innen a győztes ütközet estéjén azt jelentette, hogy: „Az egész itt létező sereg tökéletesen el van gyengülve, nem evett semmit, úgy a lovak sem kaptak semmit”. Problémáit még aznap Farkassányival is közölte, és felszólította sikeres rendelkezések megtételére. Ezekre azonban a következőkben sem került sor, január 24-én ismét erélyes intézkedések megtételére kérte Klapkát. Problémái azonban nemcsak Gedeon őrnagynak voltak. Janu-

---

²⁶ Klapka január 14-i levele az OHB-hoz, HL 1848-49. 9/208. (Közli *Saját kezébe, ott ahol...* Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Bp., 1998. 57. és DHH 75.); Kossuth január 16-i levele Klapkához, MOL OHB 1849:569. (KLÖM XIV. 141-142., DHH 106-107.); Nyáry Pál január 16-i levelének eredeti másolata Klapkához, BAZ ML IV. B-602 435. (DHH 108.).

ár 24-én Tacalról Skorutowski tábornoki százados a Bulharyn-dandár, Zákó István őrnagy pedig saját dandárja rossz ellátására panaszkodott.²⁷

A katonák között kialakult hangulatról szemléletesen árulkodik Mihályi József élelmezési biztos január 23-án Tarcáról Farkassányinak írt levele. „Itt a legnagyobb rendetlenség, zűrzavar uralkodik. A huszárok leszedik a szekekről a zabot és saját zsákjaikba átöntögetvén, igen sok nem kapott.” Kérte a hiány pótlását, ami a széna kivételével szinte mindenre kiterjedt. Beszámolt arról is, hogy bort és pálinkát helyben beszerezni lehetetlen. Ilyen körülmények között nem meglepőek záró sorai: „Itt minden ember csak az élelmezési biztosokat kárhoztatja és szidalmazza...” A kialakult káoszt legérzékletesebben maga Farkassányi mutatja be a hadtestparancsnokságnak írt január 24-i levelében: „Mégsem tudom Tarcalon hány, Tokajban mennyi és Keresztúrbán mennyi ember, ló van? Pedig e nélkül nem vagyok képes megrendelni a megrendelendőket.” Ezek a sorok saját tehetetlenségéről is árulkodnak, hiszen ő maga a tokaji főhadiszálláson tartózkodott, s a létszámokban és az elhelyezésekben bekövetkező változásoknak maga is utána járhatott volna.²⁸

Az élelmezés annyira siralmasan működött, hogy azt sem a hadtestparancsnokság, sem Szemere, de maga Farkassányi sem hagyhatta annyiban. Szemere január 26-án vázolta elképzeléseit Klapkának. „Az élelmezésnek azon hiányain, miket a tábori biztos segíthet, igyekszem segíteni. Azokat egyébiránt a gyakori hirtelen változott elhelyezés okozza, mikről mindig s mindenk előtt a tábori biztos értesítendő, már a lehetőségre is figyelmeztetvén. De a kiadás körüli nagy visszaéléseken csak Ön segíthet, és ha nem segít, tékozló bőség mellett is szükség leend. Kell pedig segíteni ekképpen is: hogy a tábori biztossághoz egy főtiszt, de alkalmas, szorgalmas rendeltessék; hogy minden dandárságban egy főtiszt vagy őrmester a kiadás körül a rendre ügyeljen fel; (...) hogy a tárhoz örök rendeltesenek, s a húspénz fizetessék; hogy a dandárnok az élelmezési helybeli biztosságot megkérdezni, vele érintkezni, azt figyelmeztetni ne sajnálja.” Ezen a napon Farkassányi is közölte a hadtestparancsnoksággal a maga részletesebb tervezetét. A Szemere által vázoltakon túl ez tartalmazta, hogy a dandárokhoz a következőkben már két élelmezési biztost osztanak be. Az élelmezési tiszteknek előző nap délig közölniük kell a szükséges mennyiségeket, amelyet a biztosok jelenlétükben

²⁷ Gedeon őrnagy január 20-i, január 21-i, január 22-i és január 24-i jelentése, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 151., 160., 167., 180-181.), január 22-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 440. (DHH 168.), Skorutowski százados jelentése, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 180.), Zákó őrnagy jelentése, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 182.).

²⁸ Mihályi József január 23-i levele BAZ ML IV. B-602 (DHH 171-172.); Farkassányi Sámuel január 24-i levele a hadtestparancsnokságnak, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 176.).

másnap 15-16 óra körül kiadnak. Szigorú szabályokat írt elő a nyugtatványozásra vonatkozóan is. A marhák levágására alakulatonként 2 katonát szükséges kijelölni, a húst már előző nap meg kell vásárolni, aminek a kiosztása századonként történik meg. Az állatok vágására vonatkozóan a tervezet szentesítette a már korábban szükségből kialakult gyakorlatot, hiszen mészárosok hiányában azt a Kassa elleni támadás idején is így oldották meg.²⁹

A tervezetnek megfelelően a következő napokban létrejött a kibővített élelmezési szervezet. A tábori biztosság mellé élelmezési főtisztnek Szél János századost nevezték ki a 17. honvédsázlóaljból. Elfoglalták helyüket a dandárok élelmezési tisztjei is. Gyakorlatilag így két párhuzamos szervezet, egy polgári és egy katonai épült ki az élelmezés biztosítására azzal a különbséggel, hogy az utóbbi nem rendelkezett arra fordítható pénzüsszegek felett. Csak remélni lehetett, hogy együttműködésük eredményes lesz, de a jövőre nézve az élelmezési főtisztnek részéről a rivalizálás lehetőségét is magában hordozta a rendszer, főleg akkor, ha a polgári biztosok nem tudják megoldani a feladatukat.

Farkassányival szembeni elégedetlenségét Szemere kritikus élő tanácsokban fogalmazta meg január 27-én. „1. A holnapi elrendezés, elhelyezés iránt értekezzék a fővezérrel... 2. A kiállítás iránt ma tétessenek intézkedések. Szél kapitánnyal együtt dolgozzék. Ön beszerzi, ő szétosztja, szétküldi. Nehéz a vitel. Kora intézkedés kell (...) – Készletek szereztessenek. Ha van, könnyű a beszállítás, stb.” Javaslatokat tett a dandárokhoz beosztandó biztosok párosítására, ez azonban azoktól eltérően valósult meg.³⁰ Farkassányi saját tervezetét továbbfejlesztve január 29-én azt közölte a hadtestparancsnoksággal, hogy a zab-, a széna- és a kenyérrészletek kezelésével és kiadásával külön biztosok lettek megbízva. Farkassányi kérésére január 28-án Staut százados a táborkartól egy létszámokkal ellátott részletes harcrendi kimutatást közölt a tábori élelmezési kormánybiztossal. Ugyanekkor Farkassányi azt kérte, hogy közöljék vele az élelmezési tiszték névsorát. Az új rendszer Szemerét optimizmussal töltötte el. Január 30-án azt írta Klapkának, hogy az „élelmezési organizáció halad”, de még újabb rendeleteket tartott szükségesnek megszilárdulására.³¹

---

²⁹ Szemere január 26-án Klapkához és Farkassányi tervezete, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 201-202., Szemere Bertalan 357-359., ill. DHH 200-201.).

³⁰ BAZ ML IV. B-602 499.

³¹ Staut százados január 28-án Farkassányinak, HL 1848-49. 10/19 (DHH 215-216.); Farkassányi január 29-én a hadtestparancsnokságnak, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 231.); Szemere január 30-án Klapkának, MOL Vegyes ir. 13. d. (Szemere Bertalan 364., DHH 240.).

Schlik csapatainak újabb előrenyomulása következtében a magyarok a Tisza túlsó partjára átvonulva foglaltak védelmi állást. Január 31-én sikerrel visszaverték a császári csapatok Tokajnál tervezett átkelési kísérletét. Úgy tűnt, hogy a katonákon kívül az élelmezési rendszer is sikerrel állta ki az újabb próbát, mert a korábbiakhoz hasonló rendetlenségek nem fordultak elő. Kisebb problémák természetesen most is adódtak. Tóth Mihály hadnagy, az 52. honvédzászlóalj élelmezési tisztje január 29-én önkényesen eltérített egy más dandárnak szánt kenyérszállítmányt. Azzal mentette tettét, hogy a fuvarosok hiába várakoztak az élelmezési biztosra, így ő a kérdéses kenyérszállítmányt egyesítette a Bulharyn-dandárhoz általa szállítottakkal, és a dandár élelmezési raktárába helyezte Thúry János élelmezési biztos tudtával.³²

Problémát okozott Farkassányi túlzott ragaszkodása a megállapított adminisztrációhoz is. Január 31-én a főparancsnok előzetes megrendelése nélkül igényelték nála szalonnát és bort az előőrségen álló katonák számára, amit végül csak február 1-jén Klapka határozott felszólítására szolgáltatott ki. Ezen a napon február 1-jén napiparancsba rögzítették, hogy szalonnát, bort és pálinkát csak hadtestparancsnoki rendelkezés alapján lehet vételezni. Desseffy Arisztid alezredes ezen a napon már a hadtestparancsnokság közbejöttével kérelmezte a rendkívüli élelmiszerek kiadását előőrségen álló katonái számára.³³ Kisebb hiányok azért most is felléptek. Vándorfy Miksa százados, tábori térparancsnok február 3-án arról értesítette Farkassányit, hogy a Bulharyn-dandár kenyérben és pálinkában szűkölködik.³⁴

A viszonylagos nyugalom igazából nem az új ellátó rendszernek, hanem a Nyíregyházáról érkező szállítmányoknak volt köszönhető. A Molnár Ágoston élelmezési kormánybiztossal való kapcsolatfelvételre már jóval korábban Vilkovsky József századost, főszámvevőt küldték ki. Molnár a pékek hiányát úgy próbálta áthidalni, hogy 4 pékmesterséghez értő honvéd odarendelését kérte. Az erre vonatkozó hadtestparancsot február 1-jén ki is adták a zászlóaljparancsnokoknak, de egyedül csak a 26. honvédzászlóalj erre adott jelentését ismerjük: az egyetlen pékmesterséghez értő honvédet, ki dobosként szol-

³² Farkassányi panasza január 29-én a hadtestparancsnokságnak, MOL Vegyes ir. 13. d. (DHH 230.), Tóth Mihály hadnagy január 29-i igazoló jelentése, BAZ ML IV. B-602 566.

³³ Farkassányi január 31-én a hadtestparancsnoksághoz, HL 1848-49. 11/193. (DHH 249.), Klapka február 1-jén Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 611. (DHH 264.), a február 1-jei napiparancs, HL 1848-49. 11/357. (DHH 265.), Desseffy Arisztid február 2-án a hadtestparancsnoksághoz, HL 1848-49. 11/448 (DHH 276.).

³⁴ BAZ ML IV. B-602 688.

gál, nem nélkülözhetik.³⁵ A kenyérsütést Molnár végül asszonyok bevonásával oldotta meg. A kenyéren kívül rendszeresen küldött a hadtest részére szénát és zabot is. A legnagyobb problémát az utóbbinak a beszerzése jelentette. Szallonnát részben Molnár, részben a Nyíregyházán át Debrecenbe utazó Boronkay Albert vásárolt a hadtest részére.³⁶

A Nyíregyházáról Rakamazra történő szállítások súrlódásokat is eredményeztek. A szénát kezelő rakamazi biztos, Szloboda Károly kifogásolta annak minőségét, és a szállított mennyiségtől kevesebbet nyugtatványozott. Molnár Ágoston végül saját átvevő és kezelő biztos kiküldésével vélte rendezhetőnek a problémát. Rendszeres jelenséggé vált, hogy Rakamazon visszatartották a nyíregyházi fuvarosokat, ami ellen Molnár többször is fellépett. Ez a későbbiekben is megmaradt problémaként.³⁷

Február 5-ikére megteremtődött annak lehetősége, hogy a felső-tiszai hadtest ismét támadásba menjen át Schlik ellen. Egyrészt a Közép-Tisza vidékéről támogatására érkezett a Kazinczy-hadosztály, másrésztől Schlik csapatainak a hátában megjelent a Görgei Artúr tábornok vezette feldunai hadtest. Ugyanakkor a hadtest részévé vált a Henryk Dembiński altábornagy vezetése alatt létrehozott tiszai főhadserégnek. A három hadosztályra (Bulharyn-, Máriássy-, Kazinczy-), és hét dandárra (Dessewffy-, Gedeon-, Zákó-, Sulcz-, Nyeregjártó-, Jenik-, Gyika-) felosztott hadtest élelmezését ezután mozgás közben, különböző vonalakon kellett megoldani. A Bulharyn-hadosztály Kassa ellen, míg a Kazinczy- és a Máriássy-hadosztályok Miskolcra vonultak. Utóbbi és a Kazinczy-hadosztály Albrich-különítménye Miskolcra szintén Kassa irányába lett elindítva. Miután Dembiński kapkodó intézkedéseit kihasználva Schlik kitért a bekerítésből, az összes alakulat Miskolcra lett rendelve. A Kazinczy-hadosztályt követve a Máriássy-hadosztály Putnok, míg a Bulharyn-hadosztály Mezőkövesd irányába lett innen kiindítva.

Szemere Miskolcot tekintette a hadtest legfőbb ellátási bázisának, ahová február 7-én vonultak be ismét a magyarok. Az első napokban még a nyíregyházi szállítmányoknak, illetve a rakamazi és tokaji raktáraknak is fontos sze-

---

³⁵ Molnár Ágoston január 29-én Vilkovskyhoz, BAZ ML IV. B-602 52.; Staut százados február 1-jén a zászlóaljparancsnokoknak, HL1848-49. 11/347. (DHH 265.); Beöthy György százados február 3-i jelentése a hadtestparancsnokságnak, HL 1848-49. 12/96. (DHH 294.).

³⁶ Szemere január 28-i levele Boronkayhoz, MOL OHB 1849:1330. (Szemere Bertalan 360-361., DHH 226.); Molnár Ágoston február 2-án Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 680.

³⁷ Molnár Ágoston január 30-i levele Szemeréhez, február 3-i levele Farkassányihoz, február 7-i levele Szemeréhez, BAZ ML IV. B-602 605., 681., 891.

rep-jutott az ellátásban. A kenyerek szállítása február 12-ig folyamatosan történt Nyíregyházáról Tokajig, amit innen csak további jelentős utánszállítással lehetett eljuttatni a csapatokhoz. Molnár Ágoston az előzetes megrendelések és a sütőasszonyoknak kiosztott lisztkészlet következtében csak viszonylag későn tudta beszüntetni a nyíregyházi kenyérsütést. Ebben szerepet játszott az is, hogy Farkassányi csak február 7-ike után szólította fel erre.³⁸

Noha Szemere február 5-én nyomatékosan felszólította Farkassányit, hogy az „előrehaladásról minden este személyes értesítést vegyen a fővezérségtől”, a következő napokban visszatérő problémává vált, hogy az élelmezési biztosok nem tudták, hogy hová kell küldeniük az élelmiszereket. Ez azért is érdekes, mert Farkassányi a főhadiszállás mellett tartózkodott, s a rendelkezésre álló adatokból kiderül, hogy a hadtestparancsnokság folyamatosan értesítette a dandárok elhelyezkedéséről. Konkrét létszámadatokat nem közöltek, mivel „minden dandár erőssége a kormánybiztos úrnak már több ízben megküldött harcrendből kitetszik”.³⁹ A hús biztosítására, úgy tűnik, nem sikerült szerződést kötni a mészárosokkal. Így a marhák beszerzése a biztosokra, levágásuk a kijelölt katonákra hárult. Azonban így is előfordult, hogy az igényelt hús későn érkezett rendeltetési helyére.⁴⁰ Probléma adódott abból is, hogy miután késedelmesen érkeztek a csapatokhoz az élelmiszerek, önkényesen lefoglalták a másik dandárnak járóit. Erre panaszkodott február 11-én Bóta Ignác (Dessewffy-dandár), február 12-én pedig Bartha János élelmezési biztos (Gedeon-dandár). Maga Gedeon őrnagy is panaszokkal élt a hadtestparancsnokság felé: „...tegnap is, ma is az élelmezéseimet más dandárok elvették, és a biztosok minden élelem nélkül érkeztek, (...) embereim 4-ik nap főtt ételt nem fognak ehetni...”⁴¹

Az ellátási problémák helyszínről történő áthidalását szinte lehetetlenné tette az, hogy a magyar csapatok vonulási irányába eső települések készleteit

³⁸ Molnár Ágoston február 7-i, 10-i és 11-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 891., 770., 833.

³⁹ Szemere február 5-én Farkassányinak, BAZ ML IV. B-602 (Árva Ferenc – Rózsa György Gyula: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Miskolc, 1998. 136-137.); Mihályi József február 10-én Farkassányinak, BAZ ML IV. B-602 830.; a hadtestparancsnokság február 6-i, február 7-i, február 10-i, február 12-i levelei Farkassányinak, BAZ ML IV. B-602 748., 751., 760., 795., 834., 836.

⁴⁰ Mihályi József február 7-i és Thúry János február 12-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 756., 835.

⁴¹ Bóta Ignác február 11-i, Bartha János február 12-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 802., 815.; Gedeon őrnagy február 12-i jelentése, HL 1848-49. 13/292.

korábban már felélte, illetve elszállította az ellenség. Arra is van adatunk, hogy az élelmezési biztosok tehetetlenségét megunva, a dandárok élelmezési főtisztjei saját maguk igyekeztek megoldani az élelmezést. Eötvös György főhadnagy (Nyeregjártó-dandár) február 12-én Aszalón saját maga alkudott meg marhák vételére, s vágatta le azokat, s a hadtest központi élelmezési raktára felé is ő tette meg a szükséges igényléseket a kenyerek beszerzésére, kikérülve Thúry János élelmezési biztost. Február 14-én szintén Eötvös főhadnagy kért rendelkezéseket Farkassányitól a Máriássy-hadosztály élelmezési szükségletének a biztosítására.⁴²

Sajátos problémák származtak a Kazinczy-hadosztálynak a hadtestbe történő beosztásából. A hadosztály Végh József százados, majd Pataki Sándor főhadnagy parancsnoksága alatt saját élelmezési részleggel rendelkezett, amelybe szekerészeken kívül kezelőként tiszthelyettesek, altisztek is be voltak osztva.⁴³ A Szemere által Farkassányitól már február 5-én kért élelmezési biztosok (pl. Pauer Hilbert) csak napokkal később foglalták el helyüket a hadosztály mellett. A korábbi gyakorlat és a biztosok késedelme is közrejátszott abban, hogy Végh százados eleve a maga kezébe igyekezett vonni az élelmezés megszervezését. Február 13-án ehhez pénzt is igényelt Szemerétől, aki Farkassányinak a következőképp reagált erre: „Ideje kivívni ezt: szerezz be a polgári biztos, adja ki a katonai biztos.” Végh százados Pauer élelmezési biztos felé is határozott hangnemben fogalmazta meg február 14-én a hadosztály élelmezési igényeit.⁴⁴

A Kazinczy-hadosztály a katonák húsadagjáért fizetendő 2 krajcáros húspótlék vonatkozásában pedig valóságos káoszt hozott. A Közép-Tisza vidékén állomásozó haderőnél kialakult az a gyakorlat, hogy a húspótlékot egyesítették a katonák napi zsoldjával, így az egy közhonvédnál 10 krajcárra emelkedett, ugyanakkor a húsadagjukat a kenyérhez hasonlóan ingyen kapták meg. A felső-tiszai hadtestnél a húspótlékot a kormányrendeletnek megfelelően levonták az alakulatok pénztárából. A két rendszer nem férhetett meg egymás mellett. Kossuth és Szemere is csak úgy vélte rendezhetőnek a helyzetet, ha mindenhol a magasabb fokozatot vezetik be, vagyis a tíz krajcáros napi zsoldot és az ingyen húst. Ezt a kormányzat végül el is fogadta, amiről Mészáros Lázár hadügyminiszter február 17-én értesítette Klapkát. Ennek megvalósu-

---

⁴² Thúry János február 12-i, Eötvös főhadnagy február 14-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 835., 839.

⁴³ BAZ ML IV. B-602 1008.

⁴⁴ Végh százados február 13-én Szemeréhez és február 14-én Pauerhez intézett levele, BAZ ML IV. B-602 838., 840.

lásáig azonban folyamatos zavar uralkodott a hadtestnél. A dandárparancsnokok és az élelmezési biztosok gyakori kérdése volt, hogy mikor jár a katonáknak ingyen hús.⁴⁵

Az élelmezést, különösen a beszerzést, nehezítette a fellépő pénzhiány is, különösen az aprópénzeké. A helyzet annyira súlyossá vált, hogy a kérdéssel február 6-án Klapka is kénytelen volt foglalkozni. Szemere és Farkassányi többszöri pénzigénylését csak némi késedelemmel elégítették ki, illetve a helyzetet súlyosbította az is, hogy a pénz vitelével megbízott futár Miskolc helyett Törökszentmiklóstra tévedt Vécsey Károly tábornok táborába. Ilyen körülmények között a pénzügyi fedezet egész február folyamán nehezen volt biztosítható.⁴⁶

Az előzőekből kitűnik, hogy az élelmezési rendszer a csapatok mozgása során újratermelte korábbi rugalmatlanságát. A hadtest február második felében is folyamatos mozgásban maradt. Ráadásul azzal, hogy a Bulharyn-hadosztályt a hadtest másik két hadosztálya is követte Mezőkövesd, Eger és Kápolna térségébe, a miskolci ellátó bázistól is eltávolodtak. Így az élelmezést egyre inkább Heves vármegye erőforrásaiból kellett megoldani. Miután Farkassányi Szemere utasításából Miskolcon maradt, a nyugati irányban elvonult csapatok élelmezésének a helyszíni megszervezésével Mihályi Józsefet bízták meg. Farkassányi szerint élelmezési biztosai közül a megelőző időszakban Mihályi volt a leghatékonyabb. A korábbi időszakból megismert problémák azonban most sem szűntek meg. A dandárok mellett működő biztosok raktárait késedelmesen töltötték fel, a rendkívüli élelmiszerekből folyamatosan hiány mutatkozott.⁴⁷

A dandárparancsnokok közül a legélesebb kritikát Dessewffy Arisztid fogalmazta meg az élelmezési biztosok tevékenységével kapcsolatban. Február 16-án a következőket jelentette a hadtestparancsnokságnak: „...az élelmezés minden kiadott rendelet dacára rendetlenül folyik, (...) széna, zab, többnyire későn érkezik, a biztosok hanyagsága mindezen rendetlenségek oka, így például a hús rendes kiszolgáltatására rendelt biztos csak ma déltájban jött ide tudakozódni, vajon van-e hús, vagy nincs? (...) Szalonnát a katonaság már vagy hét napja nem

⁴⁵ Kossuth február 6-án Szemerének (KLÖM XIV. 343-344.); Szemere február 8-án Mészáros Lázárnak, MOL HM Ált. 1849:2899. (Szemere Bertalan 376.); Mészáros Lázár február 17-én Klapkának, HL 1848-49. 14/35.

⁴⁶ Klapka február 6-i levele Farkassányinak, BAZ ML IV. B-602 751.; Farkassányi február 18-i összefoglaló jelentése Kossuthnak, MOL OHB 1849:2313.; Mészáros Lázár február 16-i és 21-i levele Farkassányihoz BAZ ML IV. B-602 888., 889.

⁴⁷ Farkassányi február 19-i igazoló jelentése Klapkának, HL 1848-49. 14/55.; Pauer Hilbert február 15-i levele Farkassányihoz, BAZ ML IV. B-602 861.

kapott.” Hasonlóan panaszkodott február 20-i jelentésben is.⁴⁸ Farkassányi február 19-én azzal mentette magát Klapkánál, hogy biztosaitól folyamatosan úgy értesült, miként a táborban mindenből több van, mint kellene.

Az Eger környékén állomásozó katonaság helyzete a következő napokban valamelyest javult, de Mihályi József február 23-án komoly nehézségekről számolt be Farkassányinak. A kenyérkészlet csak két napra elegendő, a katonaság Heves megyében való megjelenésével jelentősen megemelkedett a zab és a hús ára, ami megnehezíti a beszerzést. Az eredményesebb ellátáshoz pénzt kért.⁴⁹ Mihályi gondjai a következő napokban sem enyhültek, sőt a feldunai hadtest csapatainak a megérkezésével még több katona ellátását kellett biztosítani, ami csak meglehetősen hiányosan sikerült. A február 26-27-i kápolnai csatában, a február 28-i mezőkövesdi és a március 1-jei egerfarmosi ütközetekben a vereség ellenére tisztességesen helytálló katonák továbbra is harci erényeikhez méltatlan élelmezésben részesültek. Az áldatlan állapotokért azonban nemcsak Farkassányit és biztosait terheli felelősség, hanem Dembiński altábornagyot és törzsét is, akik szintén nem tudtak hatékony intézkedéseket tenni a Miskolcra Eger – Kápolna felé eltolódó csapatok élelmezésére.

Dembiński a Pest felé tervezett előrenyomulásához Tiszafüred és Poroszló környékén akart kialakíttatni 40 000 fő ellátását biztosító élelmiszerraktárakat. Kossuth az igényelt élelmiszerraktár felállítással február 17-én a tartalék hadosztály mellett működő Vargha Imre élelmezési kormánybiztost bízta meg, támogatására Bónis Sámuel Szabolcs megyei és Repeczky Ferenc Heves megyei kormánybiztost is felkérte.⁵⁰ Az igényelt létszámra a készletet két hét alatt kellett feltölteni. A kápolnai csata idején és az azt követő napokban a tiszafüredi raktár még nem volt olyan állapotban, hogy igénybe vehették volna. Február 28-án Repeczky arról értesítette Farkassányit, „hogy március 3-án lehet a füredi raktárból naponta 20 000 részlet kenyeret, egymásután 3 napig kiállítani, március 6-án pedig 35 000 részlet; és így naponta tovább 14 napig.”⁵¹

A hadseregnek azonban már március 2-án igénybe kellett vennie a tiszafüredi és a környékbeli raktárakat. A március 1-jei egerfarmosi ütközet után a Dembiński által kijelölt „pihenőszállásokból” a magyar csapatok kénytelenek voltak visszavonulni Poroszlóra és Tiszafüredre. A tiszafüredi és a közeli –

---

⁴⁸ Dessewffy Arisztid február 16-i és 20-i jelentése, HL 1848-49. 13/598., 14/227.

⁴⁹ BAZ ML IV. B-602 887.

⁵⁰ Vargha Imre megbízatása, MOL OHB 1849:2195. (KLÖM XIV. 475.), Kossuth február 17-én Bónisnak, MOL OHB 1849:1867. (KLÖM XIV. 483.), Kossuth február 18-án Repeczkynak (KLÖM XIV. 487.).

⁵¹ MOL Farkassányi-ir. 2. cs.

már korábban felállított – egyeki raktár kezelésével megbízott Ámon Ferenc élelmezési százados az igényeket csak részben tudta kiszolgáltatni az érkező katonaságnak. Legnagyobb gondot a kenyérrészletek biztosítása okozta.⁵² Az élelmezés a következő napokban is gondokkal küszködött, de az egész hadseregére vonatkozóan normalizálódni kezdett. Ennek az a legfőbb oka, hogy működni kezdett az élelmezési raktárak rendszere. A Debrecenben, Nyíregyházán, Balmazújvároson, Tokajban és Egyeken működő raktárak készleteiből fel lehetett tölteni a tiszafüredit. Másrészt Tiszafüred környékéről megkezdődött előbb az I. (volt felső-tiszai), majd a II. (volt Központi Mozgó) hadtest Törökszentmiklós környékére történő elvonulása, így azok egyre inkább Halasy Kázmér élelmezési kormánybiztos hatásköre alá kerültek, aki kielégítően megbirkózott az ellátási feladatokkal a maga raktáaira támaszkodva. Maga Farkassányi még napokig a jól ismert problémákkal küszködött, nem tudta a csapatok pontos elhelyezkedését, s azt sem, hogy honnan lesznek azok ellátva a szükségességekkel. Továbbra sem tudott rugalmas együttműködésben lenni a hadtestparancsnoksággal és a különböző kormánybiztosokkal. Erről árulkodik március 3-án Klapkához írott levele, amelynek zárómondatában saját jövőendő terveiről is szólt: „Szándékom (...) csak pár napig maradnom ez állásomban, eddig legalább könnyítse ezredes úr teendőimet...”⁵³

Farkassányi távozási szándéka azzal magyarázható, hogy egyrészt belefáradt a jól működni sehogyan sem akaró élelmezési rendszer irányításába, másrészt szükségtelenné is vált a tevékenysége, mert a hadtest a területileg illetékes Vargha Imre, majd Halasy Kázmér élelmezési kormánybiztosok hatáskörébe került. Szemere március 9-én Farkassányit a létrehozandó központi számvevőség tagjául ajánlotta. Végül a sereget március 16-án hagyta el. Ő vitte Debrecenbe Kossuthnak Tiszaföldvárról írt aznapi levelét, aki ebben azt javasolta Mészáros Lázár hadügyminiszternek, hogy alkalmazza a hadügyi számvevőségénél, vagy rendeljék felügyelőként a Görgői hadtesténél működő intendatúrához.⁵⁴

Farkassányi távozása nagyjából egybeesik az élelmezési rendszer főhadszíntéri egységesítésével és átalakításával. Az új fővezér, Vetter Antal altábornagy március 21-én létrehozta a főhadsereg mellett működő főintendatúrát. Hasonló a VII. (volt feldunai) hadtest mellett már korábban is működött. A főintendatúra

⁵² MOL HM Ált. 1849:4946.

⁵³ HL 1848-49. 15/531.

⁵⁴ Szemere március 9-i levele, MOL OHB 1849:3164. (Szemere Bertalan 414-415.); Kossuth március 16-i levele Mészároshoz KLÖM XIV. 658-659.

részlegeként tevékenykedett az élelmezési hadbiztosság. A továbbiakban ezzel működtek együtt az élelmezési és a megyei kormánybiztosok. A hadtesteknek és hadosztályoknak is megszerveződtek az intendatúrái, amelyek tárolták és szétosztották a főintendatúrától vételezett készleteket.⁵⁵ Ez a későbbiekben sokkal hatékonyabban működött, mint a Farkassányi által létrehozott polgári biztosi és katonai élelmezési tisztek párhuzamos rendszere. Ehhez az is hozzájárult, hogy folyamatosan kibővült az élelmezési raktárak rendszere, másrészt áprilisban a magyar főhadssereg sikeres ellentámadásba ment át, így egyre bővülő területeket tudtak bevonni a katonai élelmezés biztosításába.

---

⁵⁵ Csikány Tamás: A honvédsereg ellátása és utánpótlása. (In:) *A szabadságharc katonai története*. Szerk. Bona Gábor. Bp., 1998. 98-99.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- 1848–49 HL** Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.
- BAZ ML IV. B-602** Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Farkassányi Sámuel iratai.
- BMM** Borsod-Miskolci Múzeum
- Boronkay-ir.** MOL H 102 Boronkay Albert kormánybiztos iratai.
- Borus József** BORUS JÓZSEF: A felső-tiszai hadtest 1848. december–1849. február. *Hadtörténelmi Közlemények* 1963/1.
- DH DÉR DEZSŐ–HAJAGOS JÓZSEF:** *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I. (Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig.)* Eger, 2002.
- DHH DÉR DEZSŐ–HAJAGOS JÓZSEF–HERMANN RÓBERT:** *Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek.)* Eger, 2004.
- Farkassányi-ir.** MOL H 105 Farkassányi Sámuel kormánybiztos iratai.
- HL** Hadtörténelmi Levéltár
- HM Ált.** MOL H 75 Hadügyminisztérium. Általános iratok.
- KLÖM XIII-XIV.** *Kossuth Lajos összes munkái. XIII-XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* I-II. S. a. r. Barta István. Bp., 1952-1953.
- MOL** Magyar Országos Levéltár
- OHB MOL H 2** Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.
- Szemere Bertalan** SZEMERE BERTALAN: *Politikai jellemrajzok. – Okmánytár.* Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990.
- Vegyes ir. 13. d.** MOL H 147 Vegyes iratok. 13. d. A felső-tiszai hadtest iratai.

HERMANN RÓBERT

A TIZENHATODIK ARADI VÉRTANÚ – LUDWIG HAUKE

Az 1848–49-es szabadságharc vértanúinak számát ma sem ismerjük pontosan. A jelenleg ismert adatok szerint a szabadságharcban való részvételükért 1849–1850-ben kivégzettek száma mintegy 144 fő lehet. E 126 vértanú között voltak grófok és parasztok, tábornokok és közkatonák, nemesek és polgárok. Arányaiban a legnagyobb áldozatot a magyar hadsereg tisztikara hozta: tizenkét tábornokot, három ezredest, négy alezredest és három őrnagyot és hét századost találunk a kivégzettek között. Közismert tény, hogy közülük tizenhatot Aradon ítéltek el és végeztek ki. Az aradi vértanúkkal minden összefoglaló munka foglalkozik, a tizenhármak gyűjteményes életrajzát és kivégzésük krónikáját az elmúlt több mint másfél évszázadban többen is megírták.¹ A nagy perben kivégzett 12 tábornok és 1 ezredes peranyagát először az 1918. évi polgári demokratikus forradalom hadügyminisztere, Bartha Albert jelentette meg elég rossz fordításban.²

Katona Tamásnak köszönhetően immár közel három évtizede hozzáférhető az övéken és Kazinczyén kívül az első aradi mártír, Ormai Norbert ezredes peranyaga is. Szintén Katona Tamás volt az, aki elsőként adott megbízható pályaképet az egyes vértanúkról.³

A részletkutatások tekintetében már sokkal rosszabbul állunk, hiszen a fél tucatnyi népszerű életrajz mellett levéltári kutatásokon alapuló, monografikus feldolgozás eddig mindössze négyükről, Török Ignácra, Kazinczy Lajosra, Poeltenberg Ernőre és Nagysándor Józsefőre született, de a többiek pályafutásával foglalkozó szaktanulmányok száma is viszonylag csekély.⁴ Hozzáteendő, hogy

¹ Varga Ottó, é. n.; Hamvay Ödön, 1899.; Hamvay Ödön, 1904.; Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vértanú*. Bukarest, 1973.; Csorba László: *A tizenhárom aradi vértanú*. Bp., 1989.; Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. *Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban*. H. n., 1998. (Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Leiningen-Westerburg Károly, Schweidel József életrajzi vázlatával).

² Bartha Albert: *Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története*. Bp., 1930.

³ Katona Tamás szerk.: *Az aradi vértanúk*. 1. kiadás. Bp., 1979. I-II. k. 2. kiadás. Bp., 1983. I-II. k., 4. kiadás. Bp., é. n.

⁴ Vidos Géza: *Nemescsói Török Ignác tábornok*. Székesfehérvár, 1941.; Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú*. Bp., 1979.; Hermann Róbert: *Mindig az első között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete*. Bp., 1997.; Fleisz János: *A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849)*. Nagyvárad, 2004. – Levéltári kutatások nélküli összefog-

egy 19. századi legendának köszönhetően egyes munkák máig is nyilvántartanak olyan aradi vértanúkat, akiket nemhogy nem végeztek ki, de nem is éltek.⁵

Egy – pontatlanságoktól nem mentes – tévéjáték kapcsán Nemeskürty István hívta fel a figyelmet a tizennegyedik (valójában tizenötödik) aradi vértanúra, Kazinczy Lajos ezredesre⁶, akiről azóta két életrajz is született.⁷

Sokkal kevesebben ismerik a tizenhatodik aradi vértanú, Ludwig Hauk alezredes nevét és pályáját.⁸ Pedig Hauk megérdemli az emlékezést, hiszen egyike volt a bécsi forradalom és a magyar szabadságharc legrokonszenvesebb alakjainak. A forradalmi érzelmekkel nem vádolható Josef Alexander Helfert „a bécsi újságírók Szent Györgyének” nevezte; a bécsi nemzetőrség helyettes főparancsoka, Daniel Ferdinand Fenner von Fenneberg „egyik legvitézebb és legállhatatosabb forradalmi férfiúnk”-ként emlékezett rá; Karl Marx pedig szintén hősként emlékezett meg róla, mint aki „oroszlánbátorsággal védte a Burg kapuját a császáriak ellen, s posztját csak akkor hagyta ott, miután minden elveszett.”¹⁰

---

lalást ad Hamvay Ödön: Damjanich János élete története és szemelvények nevéhez intézett leveleiből. Bp., 1904. – A részlettanulmányok: Nagy Kálmán: Damjanich, a forradalmi hadvezér. HK, 1954/3-4. 207-261. o. (kevés levéltári anyaggal, a korra jellemző túlzásokkal); Pribelszki János: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. HK 1992/2. 124-148. o.; Hajagos József: Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. (In:) Horváth László szerk.: *Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok*. Gyöngyös, 1998. 23-60. o.; uő.: Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja. (Török Ignác szabadságharc alatti tevékenységéhez kapcsolódó okmánytárral). (In:) uo. 125-194. o.; uő.: Knezić Károly aradi vértanú. 1800 – 1849. *Archivum. Heves Megyei Levéltári Közleményei*. XV. k. Eger, 1998. 157-185.; Hermann Róbert: Schweidel József aradi vértanú élete és utolsó írásai. (In:) *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 5. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Hausner Gábor, Kincses Katalin Mária és Kreutzer Andrea. Bp., 2002. 11-38.

⁵ Ilyen a nem létező Nagy Bálint és Ákos honvédtisztek kivégzéséről szóló történet. Kovách Géza, 1999. 20-21.

⁶ Nemeskürty István: Tizenégy vértanú. (In:) *Rádió és Televízió Évkönyv* 1971. Bp., 1971.

⁷ Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú*. Bp., 1979.; Pribelszki János: Kazinczy Lajos a szabadságharcban. HK 1992/2. 124-148.

⁸ A róla szóló életrajzi irodalomban is sok a bizonytalanság. Károlyi Árpád I. 492. o. szerint Haynau 1849. január 3-án lövette őt agyon, holott február 18-án akasztották fel. Károlyi Árpád II. 348. o. szerint Hauk a bécsi forradalom után Párizsba menekült, s onnan jött Magyarországra, holott az előbb hivatkozott helyen ő maga utal a Kossuth Hirlapja 1848. november 16-i, Hauk Pestre érkezéséről szóló tudósítására.

⁹ Joseph Alexander Helfert, 1877. 238. o.; Ferdinand Daniel Fenner von Fenneberg: II. 331.

¹⁰ Karl Marx: A számkivetés nagyjai. (In:) *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 8. kötet. 1851–1853. Budapest, 1962. 294.

Ludwig Hauknak még a születési időpontja is bizonytalan. Aradi kihallgatásai során 1849. szeptember 17-én 50, december 22-én 51 évesnek vallotta magát.¹¹ Az ilyen meghatározások azonban ebben a korban jelenthették a már betöltött 50. életévet, vagy azt is, hogy az illető 50. életévébe lépett, csupán annyi tűnik bizonyosnak, hogy a születésnapja valamikor 1798. december 22. és 1799. szeptember 17. között lehetett. Első ismert katonai okmánya szerint 1816. június 17-én 26 éves volt, ami szerint tíz évvel idősebb lett volna, azaz 1789-ben vagy 1790-ben kellett volna születnie.¹² A 2. gyalogezred 1817. évi állománykimutatása szerint 23 éves volt, ami 1794-1795-ös születési évszámot jelentene.¹³ A törzslapján 1794 szerepel.¹⁴ Az utolsó ismert cs. kir. katonai minősítésében viszont 1795-ös évszám szerepel. Miután 1813-ban lépett be a cs. kir. hadseregbe, zászlósi rangban, aligha valószínű, hogy ekkor csupán 14-15 éves lett volna, sokkal valószínűbb az 1795-ös születés. Annyi bizonyos, hogy Bécsben látta meg a napvilágot, katolikus családban.¹⁵

A CS. KIR. HADSEREGBEN

1813. december 5-én diákként lépett be a cs. kir. 54., akkor Josef Froohn von Kirchrath tábornaszernagy nevét viselő, morvaországi kiegészítésű gyalogezredbe, ahol zászlósi rangban az 1. és a 2. zászlóalj különböző századaiban szolgált. Volt úgy, hogy havonta-kéthavonta áthelyezték egy másik századba.¹⁶ Ennek az ezrednek a soraiban vett részt az 1813-1815. évi francia háborúban. Állítólag ott volt az 1813. október 16-18-i lipcsei csatában is.¹⁷ A francia háborúban való részvételért – körözése szerint – megkapta a Hadseregkeresztet (Armeekreutz) is.¹⁸

1816. június 1-jei hatállyal, június 17-én helyezték át a 2., Sándor orosz cár nevét viselő, magyarországi kiegészítésű gyalogezredbe.¹⁹ Az ezred fő toborzá-

¹¹ HL Aradi htvsz. Hauk-per.

¹² Ld. erre az 1816. június 17-20-án kelt áthelyezési listáját. KA Musterlisten. Karton 207. 2. Infanterie-Regiment. Transferierungs-Listen. Juni 1816.

¹³ KA Musterlisten. Karton 136. 2. Infanterie-Regiment. Teil I. 1817.

¹⁴ KA Grundbuchblätter. Karton 84. 2. Infanterie-Regiment. 1820 – 1840. Abgang II. Heft 1, Seite 13.

¹⁵ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Bp., 2000. 375.

¹⁶ KA Musterlisten. Karton 4681-4688. 54. Infanterie-Regiment.

¹⁷ Josef Alexander Helfert, 1877. 68-69.

¹⁸ KA GW Karton 4. Polizeisektion. No. 10744.

¹⁹ Ld. erre az 1816. június 17-20-án kelt áthelyezési listáját. KA Musterlisten. Karton 207. 2. Infanterie-Regiment. Transferierungs-Listen. Juni 1816.

si központja Pozsony volt, legénységét Pozsony, Nyitra és Trencsén megyékből egészítették ki, azaz legénysége vegyesen magyar és szlovák volt. Ebben az ezredben együtt szolgált Móga János századossal, aki később, 1848-ban altábornagyi rangban a dunántúli magyar főszereg parancsnoka volt; illetve Aulich Lajos hadnaggyal, majd főhadnaggyal, aki 1849-ben honvéd vezérőrnagyként hadtestparancsnok, majd hadügyminiszter volt.

Hauk 1821-ben az ezred soraiban vett részt a nápolyi forradalom ellen indított hadjáratban. 1821. április 1-jén léptették elő hadnaggyá, de felettesei nem voltak különösebben elégedettek vele. Az 1824. évi minősítéséhez fűzött megjegyzés szerint azon tisztek közé tartozik, akiket az előléptetések során nyugodtan át lehet lépni, mert „könnyelmű lelkialkatú, az ezredben nem mindig békés, alárendeltjeivel egyáltalán nem törődik, szorgalmat és alkalmatosságot csak előjáróinak figyelme mellett tanúsít, s a szolgálatban nem a legjobban alkalmazza magát.” E jellemzés szerint jó az egészségi állapota, kedélyállapota jó, de könnyelmű, sok természetes tehetséggel rendelkezik, a németen kívül beszél valamennyire franciául és olaszul, egy keveset szlovákul (azaz magyarul nem!), jó a gyakorlatozásban és a kiképzésben, csupán saját személyére nézve a felszerelésben, jól ír és olvasott, tud lovagolni, az ellenség előtt bátor és elszánt, a polgári személyekkel udvarias, az ezredben nem mindig békés és alárendeltjeivel nem mindig törődik. Jelenleg jobb gazda, mint volt. Nem iszik, jelenleg nem játszik, nincsenek adósságai, s nem civakodó. A szolgálatban használható lenne, ha erre jobban figyelne, az előléptetést csak megjavulás és hibái elhagyása esetén érdemli meg. Az utolsó pont szerint az előléptetéseknel már négy, rangban mögötte álló tisztvárosa került elé, azok kiválósága miatt.²⁰

Nyilván e jellemzésnek, s a napóleoni háborúk végeztével amúgy is lelassult előléptetéseknek köszönhetően, Hauk 1826. május 10-én rangjának megtartása nélkül elhagyta a cs. kir. hadsereget.²¹ Állítólag kilépésekor nem írt alá kilépési kötelezvényt, amelyben vállalta, hogy soha nem harcol cs. kir. csapatok ellen.²² Kilépése után ki akart vándorolni, meg is kapta az ehhez szükséges engedélyt, de aztán mégis Ausztriában maradt. 1829-től az Udvari Kamaránál szolgált, 1848-ban nyugalmazták.²³ 1836-ban megnősült, feleségét Ruthner A.-nak hívták. Házasságukból nem született gyermek.

---

²⁰ KA Conduite-Listen. 2. Infanterie-Regiment. 1824. Anmerkungen. Nápoly, 1824. október 31.

²¹ KA Grundbuchblätter. Karton 84. 2. Infanterie-Regiment. 1820-1840. Abgang II. Heft 1, Seite 13.

²² Hauk 1849. december 22-i vallomása. HL Aradi htv. Hauk-per. 352. f.

²³ Hauk 1849. december 22-i vallomása. HL Aradi htv. Hauk-per. 352. f.

Hauk arcképét nem ismerjük, személyleírását viszont – 1849-es körözésének köszönhetően – igen. Eszerint középmagas termetű, zömök volt, arca kissé vörösés és himlőhelyes, bajuszt visel, fekete, ősszel vegyült hajú, a hangja kiáltó, heves természetű, a forradalom időszakában barna felsőkabáton, kalábriai kalapot viselt.²⁴

A FORRADALMI BÉCSBEN

Az 1848. május 15-16-i második bécsi forradalom után ez az unalmas bürokrata egy radikális lap, a „Constitution” (Alkotmány) szerkesztőjeként tüzes cikkeket közölt a kamarilla ellen. A Bécsben székelő magyar külügyminisztérium államtitkára, Pulszky Ferenc némi pénzügyi támogatásban is részesítette a lapot annak érdekében, hogy a közvéleményt a magyar ügy iránti megértésre hangolja.²⁵

Amikor október 6-án kitört a második bécsi forradalom, Hauk nem vonta meg karját az üggyől. Október közepén még a lajtai magyar táborban is járt annak érdekében, hogy a magyar hadsereget rávegye a határ átlépésére és Bécs megsegítésére. Október 25-én a bécsi nemzetőrség főparancsnokának, Wenzel Messenhausernek a felszólítására megalakította az ún. Corps d'elite (Elitegység) nevű alakulatot, amelyben nemzetőrök, akadémiai hallgatók, szökött cs. kir. katonák, sőt, még a frankfurti német nemzetgyűlés néhány képviselője is szerepet vállalt. Az Corps d'elite a legradikálisabb elemeket tömörítette, s öt századában összesen 800 fő szolgált. Amikor egy évvel később, haditörvényszéki kihallgatása során megkérdezték Haukot, hogy miért vett részt az októberi forradalomban, röviden válaszolt: „Mert veszélyeztetve éreztem az alkotmányos szabadságot.”²⁶

Amikor Windisch-Grätz herceg, tábornagy közel 70.000 főnyi serege körülzártá Bécset, s megkezdte a császárváros ostromát, Hauk is kivette a részét a védelemből. Október 26-án Sophie-hídnál, másnap pedig a Jägerzeilén lévő torlasznál harcolt. Amikor az est folyamán, amikor József Bem tábornok, a bécsi fegyveres erők főparancsnoka elrendelte a visszavonulást, Hauk alakulata fedezte az ágyúk elvonulását. Amikor Messenhauser hajlandónak mutatkozott a kapitulációs tárgyalásokra, Hauk le akarta őt tartóztatni, ám Messenhauser időközben lemondott. Október 31-én, amikor

---

²⁴ Az 1849. július 13-án kelt személyleírást ld. KA GW Karton 4. Polizeisektion. No. 10744.

²⁵ Károlyi Arpád I. 491.

²⁶ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 290-297. f.

a védők ismét fegyverhez nyúltak, két századdal ő védte a Burg kapuját a horvát határőrök ellen.

Hauk neve (több más újságíró kollégájával egyetemben) szerepelt azon a listán, amelyben Windisch-Grätz közölte a Bécs városa által kiszolgáltatandó forradalmáron névsorát, s ezt ő maga is tudta.²⁷ A forradalom elfojtása után a Tuchlauben utcában, egy bizonyos Lösternél bujkált, majd egy fiákerrel Laxenburgba utazott, ahonnan sikerült átjutnia Sopronba, onnan pedig Pestre.²⁸ A Kossuth Hirlapja november 16-án közölte, hogy Hauk előző nap érkezett Pestre. „Hauk úr, ezelőtt tiszt a rendes katonaságnál, hol egy rendkeresz-tet nyert bátorságának jutalmául, a vész utolsó napjaiban kardjával védelmezé azon tiszta demokráciai eszméket, miket tollával hirdetett vala. Egy mozgó colonnak [hadoszlopnak] vezénylete az ő ügyességére vala bízva.” A hírlap szerint maga Hauk is szerepelt a Windisch-Grätz által kerestetett személyek 62 névből álló listáján, ám „több napokig sikerült neki egy kínos rejtekben a vére-bek figyelme elől elvonulni.” Amikor azonban arról értesült, hogy Windisch-Grätz a keresett személyeket rejtegetőket is halállal fenyegeti, „Hauk inkább akará saját életét kockáztatni, mint barátait nyugtalanítani, s ezer veszély közt áttört az ellenség táborán. Mi szívünkben üdvözljük a szabadság toll- és kard-dal egyenlő ügyességgel harcoló leventéjét, s kívánjuk, hogy alkalmat találjon hazánkban kettős fegyvereinek bármelyikével a hónapban kezdett zsarnokság elleni harcnak folytatására” – üdvözölte Haukot a hírlap.²⁹

Haditörvényszéki vallomásaiban viszont azt állította, hogy Bécsből Pozsony-ba ment, s november 12-én jelentkezett Csánynál, aki Kossuthnak szóló ajánló-levéllel Pestre küldte.³⁰ Kossuth szívesen fogadta, s Hauk december végéig a fő-városban maradt, a Kossuth-családnál, alkalmazás nélkül. Haditörvényszéki vallomása szerint Bem kérésére Hauk megkereste Kossuthot, hogy járjon közbe nála annak érdekében, miképp őt, akit a lengyel emigráció köztársasági szárnya bécsi szereplése miatt is vádakkal illetett, a magyar kormányzat, az Országos

---

²⁷ Ferdinand Daniel Fenner von Fenneberg 416. o.; Josef Alexander Helfert, 1877. 240. o.; E. V. Zenker: *Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848. Geschichte der Wiener Journalistik. Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte. II. Band.* Wien und Leipzig, 1893. 127-128.

²⁸ Hauk 1850. január 25-i vallomása, 9. pont. HL Aradi htv. Hauk-per.

²⁹ Kossuth Hirlapja, 1848. nov. 16. No. 119. Fővárosi újdonságok. Sopronba érkezését az általunk ismert kormánybiztosi jelentések nem regisztrálják. – Téves tehát az az adat, amely szerint Kossuthot Bessel november 1-jén Pozsonyban Hauk ismertette volna meg; annál is inkább, mert maga Bem csak 3-án érkezett Pozsonyba. Kéry Gyula: *A magyar szabadságharc története napi-krónikákban* (1848). Bp., 1899. 600.

³⁰ HL Aradi htv. Hauk-per. 294. és 355. f.

Honvédelmi Bizottmány (OHB) alkalmazza. Hauk ezután – későbbi haditörvénytörvényeséi vallomása szerint – Kossuthnak, az OHB elnökének felhívására a szintén Bécsből menekült Karl Tausenauval közösen „Des Hauses letzte Stunde” címmel egy hosszú cikket fogalmazott Bem tisztázására. Ebben többek között gyáva tettnek nevezték Robert Blum frankfurti képviselő Windisch-Grätz által történt kivégeztetését, s igen elítélően nyilatkozott mind az uralkodóházról, mind Windisch-Grätzről. Az írás a *Der Ungar* hasábjain jelent meg, 1848 novemberében. A fogalmazványt azonban Hauk magánál tartotta.³¹

Az írás, amely részletességével és pontosságával is kiemelkedik a bécsi forradalom katonai történetéről szóló kortársi beszámolók közül azonban aligha csupán Bem tisztázására készült. Hauk ugyan valóban dicsőhimnuszokat zeng benne Bem bécsi működéséről, különösen az október 28-i harcokban tanúsított bátorságáról, de egyáltalán nem foglalkozik pld. azzal a kérdéssel, hogy Bem hova tűnt ezt követően. Ugyanakkor nem hallgatta el Bem hibáit sem: így például úgy vélte, hogy a Jägerzeile torkolatánál Bem által emeltetett Sternbarrikade helyzeténél fogva alkalmatlan volt a hosszabb védelemre.

Az írás elsődleges célja inkább a bécsi forradalom fegyveres erőinek védelme azok ellen a kimondott-kimondatlan vádak ellen, mintha a császárváros védői nem tanúsítottak volna elegendő bátorságot és kitartást 1848. október végén Windisch-Grätz erőivel szemben. (Hiszen maga Kossuth is így fogalmazott október 30-án a schwechati csatáról szóló beszámolójában: „Azon cél tehát, hogy Bécs az ostrom alól felmentsük, egyedül azért, mert Bécs részéről semmi közremunkálással nem találkozánk, nem sikerült. (...) – Bécs iránt leróttuk tartozásunkat becsületesen. – Nem segített önmagát megmentenünk, ám lássa, jövőendőben gondunk csak magunkra kell, hogy legyen.”³²) Hauk emellett igen részletesen szólt saját, és az általa vezetett corps d’élite ténykedéséről. Nem hallgatta el a védelem során elkövetett hibákat, élesen bírálta Messenhausert határozatlanságáért és gyávaságáért, s azért, hogy megakadályozta Bemet és a határozottabb védelmi intézkedéseket követelő személyeket szándékaik kivitelezésében. Ugyanakkor nem azonosult az általa is szinte csőcselékként ábrázolt „proletariátus” ténykedésével. Így pld. azt állította, hogy az ő csapata védte meg az utolsó napokban a Burgot attól, hogy a proletárok azt feldúlják.

A címadás arra utalt, hogy Bécs ostroma és bevétele – a forradalom veregsége ellenére – a Habsburg-ház utolsó órájának eljöttét jelzi, hiszen mindazok

³¹ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 293-294. és 354-355. f.

³² KLÓM XIII. 312-314. A jelentés némi rövidítéssel, Bécs „hallgatására” utalva, megjelent a Közlönyben is.

után, amit a cs. kir. katonaság a császár nevében Bécs lakosságával művelt, az uralkodóház iránti ragaszkodás örökre kihál a bécsiemből.

A szerzőség kérdését egyelőre nehéz eldönteni, hiszen az eredeti kézirat nem ismert, csupán az a másolat, amit a fogalmazván alapján a hadbíróság 1850-ben eljuttatott Felix Schwarzenberg herceg, miniszterelnökhöz. Tausenau társszerzőségé ellen szól az a tény, hogy Hauk maga is literátus ember volt, azaz aligha volt szüksége bárki segítségére ahhoz, hogy élményeit és nézeteit írásba öntse; hogy nagyjából olyan eseményekről szól, amelyekben Tausenau nem vett részt, Hauk viszont igen.³³

ERDÉLYBEN

1849. január 5-én Windisch-Grätz herceg, tábornagy csapatai bevonultak a magyar fővárosba. Hauk nem várta meg a cs. kir. csapatokat a fővárosban, s Szolnokon át ő is Debrecenbe követte a magyar kormányt. 1849. január 6-án Szolnokon Csány László kormánybiztos – akivel már a lajtai táborból ismerték egymást – adott útlevelet Hauknak, „ki mint nemzetőr bécsi polgár és tudor ügyünknek szentelte szolgálatait”.³⁴ Január 23-án Mészáros Lázár hadügyminiszter honvéd őrnaggyá nevezte ki, s – Hauk haditörvényszéki vallomása szerint – azzal bízta meg, hogy az Erdélyben harcoló Bécsi Légiót szervezze újjá.³⁵ A január 24-én kiadott úti rendeletben viszont csak arról van szó, hogy a hadügyminisztérium őt egy Erdélyben alakítandó zászlóalj vezetésével akarja megbízni.³⁶ Január végén még Debrecenben volt³⁷, majd Nagyváradon át Erdélybe utazott. Nagyváradon tanúja volt a helybeli fegyvergyár munkásai között életkörülményük javításáért indult mozgalomnak.³⁸

1849. február 9-én Kolozsvárott jelentkezett Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztosnál, s azzal az ötlettel állt elő, hogy az erdélyi százazokból légiót kellene szervezni a magyar hadsereg oldalán. Az ötlet Csánynak nagyon

---

³³ Ludwig Hauk, 1848.

³⁴ Eredeti tisztázat. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 326. f. Közli Csány László II. 140.

³⁵ A kinevezés eredeti tisztázatát ld. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 328. f. A megbízásra ld. Hauk vallomását uo. 355. f.

³⁶ Mészáros–Hauk, Debrecen, 1849. január 24. 1307/a/S. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest gyűjtemény. Bf 0910/173. Kovács István szíves közlése.

³⁷ 1849. január 31-én Mészáros Lázár hadügyminiszter Hauk előterjesztésére segéd tisztjévé és hadnaggyá nevezte ki Dienes Lajost. Eredeti tisztázat. 1850/A. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 330. f.

³⁸ Ld. erre Csány 1849. február 10-i levelét Kossuthhoz, közli Csány László II. 171.

nem tetszett, hiszen — hasonlóan a magyar politikusok többségéhez — a szászokban látta az erdélyi magyarság ellen irtóhadjáratot indító románok felbujtóit. Hauk az ötletéről korábban Debrecenben Kossuthot is tájékoztatta, aki azonban Csány véleményétől tette függővé határozatát. Csány azonban Hauk értésére adta, „hogyan szász légió képezési tervvel, amíg én Erdében [sic!] biztos maradok, fejét ne terhelje.”³⁹

Hauk rövidesen arra kérte Csányt, hogy engedje őt az akkortájt Dél-Erdélyben harcoló Bemhez menni, Csány azonban — miután attól tartott, hogy Hauk Bemtől mégiscsak engedélyt kap a szász légió felállítására — visszatartotta, majd Debrecenbe küldte Kossuthhoz azzal a feladattal, hogy katonai szempontból vizsgálja meg a Kolozsvár — Bánffyhunad — Nagyvárad — Debrecen közötti útvonalat.⁴⁰ Hauk haditörvényszéki vallomása szerint megbízatása a Királyhágó megerősítésére is szólt. Innen Nagyváradra ment.⁴¹ Útközben tüzes beszédet tartott a Nagykapuson állomásozó (bihari) nemzetőröknek.⁴² Hauk legkésőbb február 18-án ismét Debrecenben volt, s Kossuthnak jelentést tett az említett vizsgálatról.⁴³ Vallomása szerint Kossuth ezután Bem segédtisztjévé nevezte ki, s megbízta, hogy írja meg az erdélyi hadjárat történetét.⁴⁴ Március 7-én ismét Kolozsvárott volt, ahonnan Berzenczey térparancsnoktól Tordáig kapott útlevelet.⁴⁵ Bemhez csupán Nagyszeben 1849. március 11-i elfoglalása után csatlakozott; haditörvényszéki vallomása szerint addig semmilyen harci cselekményben nem vett

³⁹ Ld. erre Csány 1849. február 10-i levelét Kossuthhoz, közli Csány László II. 169-170. o. — Mindezek alapján valószínűnek tűnik, hogy Haukot nem az Erdélyben lévő Bécsi Légió újjászervezése, hanem a szász légió megszervezése érdekében léptették elő őrnaggyá. Emellett szól az is, hogy a bécsi légió létszáma 1848. december elején kb. 80-100 fő volt, s egy ekkora alakulat élére nem kellett volna törzstisztert kinevezni.

⁴⁰ Ld. erre Csány 1849. február 13-i levelét Kossuthhoz, közli Csány László II. 180. o. — Csány Haukkal küldött Kossuthnak két „oláh billikont” is. Ld. erre Csány 1849. február 16-i levelét Kossuthhoz, közli Csány László II. 185. o. V. ö. Hauk 1850. január 25-i vallomásával. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 295. f.

⁴¹ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 355. f.

⁴² Hauk 1850. január 25-i vallomása, 14. pont. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 294. f.

⁴³ Hauk 1849. február 18-án Kossuthhoz intézett jelentése szerepel Hauk periratainak listájában, de maga az irat nincs közöttük. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 289. f. Kossuth ezen a napon küldte át az előző jegyzetben említett két kupát a pénzügyminisztériumnak, le-tétel végett. Ld. erre a 2248/e. számú átiratának német fordítását. uo. 279. f. Az eredetit átadták a III. hadsereg rendőri osztályának (Polizeisektion) uo. 325. f. — Hauk haditörvényszéki vallomásában azt állítja, hogy maga Kossuth hívta őt Debrecenbe. Uo. 355. f.

⁴⁴ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 356. f.

⁴⁵ Ld. Mészáros 1849. január 24-én Debrecenben Hauk számára kiadott, 1307/a/S. számú rendeletének hátiratát. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest gyűjtemény. Bf 0910/173.

részt. A Kossuth megbízatásából az erdélyi hadjárat történetéről írott munkáját 1849. április végén Lugoson adta át Bemnek.⁴⁶

A SZÁSZVÁROSI „RENDCSINÁLÁS” ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Nem tudjuk, hogy Hauk pontosan mikor csatlakozott Bem seregéhez. Miután haditörvényszéki iratai listájában megtalálható Bem 1849. március 26-án Omer pasához, illetve a bukaresti (havasalföldi) kormányhoz intézett átirata, elképzelhető, hogy ezeket ő maga fogalmazta, s eszerint már március utolsó napjaiban Bem mellett volt.⁴⁷ Utóbb a haditörvényszék előtt azzal védekezett, hogy az említett iratokat nem ő, hanem Bem titkára, Anton Kurz fogalmazta, s Bem csupán reábizta őket. A két fogalmazvány viszont bizonyosan nem Kurz keze írása.⁴⁸

Bem 1849. április 3-14. között Szászsebesen tartózkodott, majd 14-én Szászvárosra érkezett.⁴⁹ Haukot Bem még Szászsebesen utasította, hogy menjen Szászvárosra két zászlóaljjal.⁵⁰ Április 15-én innen terjesztette fel pártolóan Bemnek a letartóztatott szászvárosi királybíró, Friedrich Kirchner feleségének kérelmét, amelyben a férjére kivetett pénzbüntetés hátralévő, 2550 pengő forintnyi összege egy részének elengedését kérte. (Kirchnert azért ítélték pénzbüntetésre, mert Nagyszeben március 11-i bevételéről értesülve, a szászvárosi nemzetőrség fegyvereit a dévai cs. kir. helyőrségnek küldte el.) Hauk közölte, hogy három, „halálra méltó bűnös” van fogságában, kettejüket tényleírás nélkül Bánffy János ezredes küldte ide, a harmadik személy pedig több tanúvallomás szerint két Kossuth-huszárt megölt, a haldokló Kornis gróf fején pedig szétverte a pisztolyának agyát. Hauk utasítást kért, hogy az illetőket rögtönítélet elé állítsa, vagy pedig ügyüket rendes bíróság útjára utasítsa. Azzal hízeleg magának, írta, hogy si-

---

⁴⁶ Hauk 1850. január 25-i vallomása, 15. pont. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 295. f.

⁴⁷ A két levél fogalmazványát ld. HL 1848-49. 18/398., 18/398 ½. Az utóbbit közli *Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848-49.* Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szíjj. Wien – Budapest, 2005. 277.

⁴⁸ Hauk 1850. január 25-i vallomása, 16. pont. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 295. f.

⁴⁹ Bem április 12-én jelentette Kossuthnak, hogy két nap múlva szándékozik elindulni csapataival. PSÖM VII. 534. és 607. Április 14-én Szászvárosról írt Kiss Sándor ezredesnek. MOL R 14. Józef Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint.

⁵⁰ Ld. erre 1849. szeptember 17-én Váradolasziban, illetve december 22-én Aradon kelt kihallgatási jegyzőkönyvét. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 316. és 356. f.

került itt némi rendet teremtenie, s várja Bem utasításait, hogy aztán csatlakozhasson a főhadiszálláshoz. Bem április 17-én reggel fél 7-kor Obresán kelt válszában mind az összeg elengedését, mind a foglyokkal való rendelkezést Hauk belátására bízta, s utasította, hogy néhány nap múlva Dévának vegye az útját, s csatlakozzon a főhadiszálláshoz.⁵¹ Hauk javaslatára időközben Bem leváltotta az addig a szászvárosi térparancsnokságot ellátó Csiki Gergely hadnagyot, s helyette Brúz Lajos hadnagyot nevezte ki e posztra. Ő látta el a folyó kiadások fedezésére szükséges pénzzel is szászvárosi térparancsnokságot. Hauk a Kirchner által befizetendő további 2550 forintból végül annak felét, 1275 forintot hajtott még be, majd az egész összeget lepecsételt letétként magánál tartotta.⁵²

Ami a rendcsinálást illeti, ezt nem mindenki látta így. A Szászváros székbe küldött rendőri bizottmány két tagja május 1-jén jelentette Berde Mózes kormánybiztosnak, hogy a szászvárosi térparancsnokság az ellenséggel eltávozottak, illetve a letartóztatott politikai bűnösök lefoglalt vagyontárgyait nem adta át maradéktalanul nekik. Így Csiki Gergely hadnagy, térparancsnok átadta ugyan nekik Wesselényi Ferenc báró, cs. kir. lovassági százados lefoglalt ingó vagyonait, ugyanakkor az azok közt található ezüstneműeket Hauk őrnagynak adta át, s a rendőri bizottmánnyal csupán azt tudatta, hogy az ezüstneműeket Bem rendeletére Kossuthhoz küldik Debrecenbe. Wesselényi hintóját Hauk a saját szállására vontatta, s nem adta át a rendőri bizottmánynak. A térparancsnokság a négy letartóztatott politikai bűnöstől elkobzott összesen 207 forintot először átadta a rendőri bizottmánynak, majd Hauk – Csiki útján – minden nyugta nélkül magához vette azt. Hauk ugyanígy magával vitte a Kirchner királybíróra kivetett 5100 forintnyi büntetésből behajtott 3825 forintnyi összeget, illetve a különböző politikai bűnösöktől elkobzott 17 lovat, azzal, hogy azok jók lesznek ágyúslónak. Sem a pénzről, sem a lovakról nem adott nyugtát.⁵³

Haukkal kapcsolatban rövidesen ez másik panasz is befutott Csány László teljhatalmú országos biztoshoz. Eszerint a csertési aranyváltó hivatalnál a magyar csapatok odaérkezte után Becsey hadnagy által lefoglalt 29 márka, 12 lat, 1 könc, 3 dr. (?) beváltott aranyat szintén Hauk vette át. Csány az arany átvételével

⁵¹ Hauk jelentését s Bem hozzá fűzött utóiratát ld. MOL HM Iű. o. 3. doboz. No. 2690. Ld. még Hauk 1850. január 25-i vallomását, 21. pont. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 296. f.

⁵² Hauk igazoló irata, Törökbecse, 1849. június 20. MOL HM Iű. o. 3. doboz. No. 2690. Bruz Lajos hadnagy, szászvárosi térparancsnok április 15-én kelt nyugtáját ld. uo.

⁵³ Forray István elnök és Molnár József ülnök – Kun Gotthárd kormánybiztos, Szászváros, 1849. május 1. MOL HM Iű. o. 3. doboz. No. 2890. Német fordítása HL Aradi htvsz. Hauk-per. 381-382. f. Ez utóbbi található feljegyzés szerint Kirchner által előbb 2550, majd (nyilván a felesége által) még 1275 forint, összesen tehát 3825 forint fizettetett be.

Barton József „állodalmi vasműnagyt” bízta meg, de Barton május 7-én Szászvárosról azt jelentette neki, hogy Haukot nem találta ott, Kelemen százados, térparancsnok pedig mit sem tud az aranyról. Csánynak a jelentés olvastán eszébe jutott, hogy Haukkal kapcsolatban „bizonyos állodalmi javak elsajátítása iránt” már korábban kapott feljelentést, amit Czetz János vezérőrnagynak, az erdélyi hadsereg helyettes parancsnokának adott át kinyomoztatás végett. Barton jelentését kapva, írt mind Kossuthnak, mind Czetznek, mind a hadügyminisztériumnak, mind pedig Berdének. A hadügyminisztériumtól az ügy mielőbbi kinyomoztatását kérte, Kossuthnak írott levelében pedig megemlítette, hogy Hauk eddigi ténykedését „ügyünkre nézve ártalmas szelleműnek találom annyiból, mennyibe ő a szászok között igen ártalmasnak ismert befogott egyént jogbitorlással szabadon bocsáta, sőt, jelentés szerint úti levéllel is ellátta”; mindezek miatt javasolta Hauk mielőbbi áthelyezését.⁵⁴ A Berdének küldött rendeletben egyenesen Hauk perbe fogására szólított fel.⁵⁵ Egy másnap Kossuthnak írott levelében is elégedetlenkedve írta: „Olyan Hauk-féle kiszökések nem ritkák, és nem voltam képes azokat megszüntetni.”⁵⁶

Kun Gotthárd Szászváros széki kormánybiztos május 18-án küldte meg a hadügyminisztériumnak a Hauk által elvitt javak jegyzékét azzal, hogy miután Hauk ellen – távolléte miatt – helyben nem tudnak fellépni, a minisztérium intézkedjen az illető javak visszaadása, vagy azoknak az állam javára történő fordítása érdekében.⁵⁷

A Kossuthnak és a hadügyminisztériumnak szóló jelentés egyaránt a hadügyminisztérium igazságügyi osztályánál landolt, s az osztály előbb május 10-én, majd 14-én kérte a katonai osztálytól, közölje vele Hauk hollétét.⁵⁸ Meny-

---

⁵⁴ Csány – Hadügyminisztérium, Kolozsvár, 1849. máj. 7. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredetileg iktatva HM Ált. 1849:13618.] uő. – Kossuth, uo., ua. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredetileg iktatva OHB 1849:6834., onnan áttéve a HM-hez, HM Ált. 1849:13820.] A Czetznek és Berdének írott levélről mindkét jelentés megemlékezik.

⁵⁵ Ld. erre Kun Gotthárd Szászváros széki kormánybiztos 1849. május 18-án Szászvárosról a hadügyminisztériumnak küldött jelentését. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredetileg iktatva HM Ált. 1849:16772.]

⁵⁶ Közli Csány László II. 307.

⁵⁷ MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredetileg iktatva HM Ált. 1849:16772., az igazságügyi osztálynál 1988. szám alatt.] A Forray István elnök és Molnár József ülnök által készített lista szerint Hauk elvitte Wesselényi Ferenc kb. 2000 forint értékű ezüstműjét, 700 forint értékű hintóját, „több drága fehérneműket, selyemruhákat, köntösöket s asztali drága szőnyeget”, a négy letartóztatott politikai bűnös 201 forintját, valamint 17 lovat.

⁵⁸ Mindkét átirat fogalmazványát ld. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [13618/1635. és 13820/1663. szám alatt.]

hárt Antal ezredes, a katonai osztály vezetője május 15-én közölte az igazságügyi osztállyal, hogy Hauk hollétéről „semmi tudomása nincsen.”⁵⁹ Ezek után május 18-án az igazságügyi osztály az erdélyi hadsereg főparancsnokságától kérte, tudassa Hauk hollétét.⁶⁰ Czetz János vezérőrnagy május 26-án közölte az hadügyminisztériummal, hogy Hauk jelenleg Bem táborában van.⁶¹ Az igazságügyi osztály ezután Bemnek írt, s felvázolva a Hauk elleni vádakát, kérte Bemet, „hogya a nevezett őrnagyot, miután a sikkasztás bűntényének általa lett elkövetésére nézve erős valószínűség forog fenn, haladéktalanul porkolábhoz küldeni, s ellene addig is, míg a vádokiratok elküldetni fognak, az előleges vizsgálatot elrendelni méltóztassék.”⁶²

Miután Bem időközben a Bánságból visszatért Erdélybe, június 13-án Marosvásárhelyről tudatta a minisztériummal, hogy elrendelte a Háuk elleni vizsgálatot, s az eredményről nem mulasztja el értesíteni a minisztériumot.⁶³ Időközben a minisztérium június 19-én – arra hivatkozva, hogy a május 28-i átiratára mindeddig nem kapott választ – ismét sürgette Bemnél a vizsgálatot.⁶⁴

Időközben Czetz június 4-én utasította Haukot, hogy igazolja magát a vádak ellen, s úgy tűnik, maga Bem is írt neki ebben az értelemben.⁶⁵ Hauk ezek után június 17-én Törökbecsén megkérte az éppen nála tartózkodó Kohlmann József ezredest, hogy vizsgálja meg a lepecsételt boríték, illetve a bőrönd tartalmát. Kohlmann ezt meg is tette, majd Hauk kérésére átvette tőle a lepecsételt borítékban található 3825 forintnyi összeget, s hivatalosan is lepecsételte azt a bőröndöt, amelyben az ezüstneműek voltak.⁶⁶

⁵⁹ MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredeti iktatószáma HM Ált. 1849:13618., az igazságügyi osztálynál eredetileg 1762. szám alatt iktatva.]

⁶⁰ MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredetileg iktatva 1762. szám alatt.]

⁶¹ Czetz – Hadügyminisztérium, Nagyszeben, 1849. május 26. No. 661. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredeti iktatószáma HM Ált. 1849:19547., az igazságügyi osztálynál eredetileg 2299. szám alatt iktatva.]

⁶² Hadügyminisztérium igazságügyi osztály – Bem, Debrecen, 1849. május 28. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [Eredeti iktatószáma HM Ált. 1849:16772., az igazságügyi osztálynál eredetileg 1988. szám alatt iktatva.] A tisztázatot Kiss Ernő altábornagy írta alá.

⁶³ MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [eredeti iktatószáma HM Ált. 1849:23549., az igazságügyi osztálynál eredetileg 2810. szám alatt iktatva.]

⁶⁴ Hadügyminisztérium igazságügyi osztály – Bem, Buda, 1849. június 19. MOL HM Iű. o. 6. doboz. No. 2819. [Eredeti iktatószáma HM Ált. 1849:19547., az igazságügyi osztálynál eredetileg 2299. szám alatt iktatva.] Az iratot csak 22-én postázták.

⁶⁵ Mindkét iratra utal Hauk 1849. június 20-án kelt védőirata. MOL HM Iű. o. 3. doboz. No. 2890.

⁶⁶ Kohlmann bizonyítványa, Törökbecse, 1849. június 17. MOL H 84. HM Iű. o. 3. doboz No. 2690. c. melléklet. Ugyanitt található Horváth Zsigmond, pénztárosa nyugtatóványa egy, a IV. hadtest 2. hadosztály pecsétjével bepecsételt, állítólag 3825 forint

Hauk június 20-án Törökbecsén írta meg igazolását a szászvárosi rendőri bizottmány május 1-jei beadványában foglalt vádakra. A Kirchnertől átvett, összesen 3825 forintról kijelentette, hogy azt Szebenyi hadnagy, az ő segédtisztje vette át nyugta ellenében Kirchnertől, s mindaddig nála volt kettős pecsét alatt letétként, amíg június 17-én át nem adta azt Kohlmann ezredesnek. Az említett pénz Kirchnertől történt átvételekor tudta meg Csiki Gergely akkori szászvárosi térparancsnoktól, hogy a térparancsnokság pénzhányban szenved, és sem a helyi kórház, sem a helyi szállítóház kiadásait nem tudja fedezni. Hauk erre átadta neki a befogott politikai bűnösöktől lefoglalt 207, valamint a saját pénzéből további 293, összesen 500 forintot, amit mindeddig nem kapott vissza a hadműveleti pénzárból. Azaz, nemhogy nem tulajdonított el semmilyen összeget, de az állam még neki tartozik. A rendőri hivatal vádjait többek között azzal is magyarázta, hogy annak tagjai magányülőség miatt több kihágást követtek el, s ezt ő jelentette Nagyszebenbe a főparancsnokságnak.⁶⁷

Ami Wesselényi ezüstműit illeti, azokat nyugta ellenében vette át Csikitől, s Bem arra utasította őt, hogy majd küldje azt Debrecenbe. Miután ekkor abban reménykedtek, hogy az Erdélyből kijövő csapatok rövidesen a Tiszánál lesznek, meg akarta várni ezt a pillanatot. Az ezüst azóta is nála van őrizet alatt, s ha a főparancsnokságtól utasítást kap, azonnal továbbküldi azt a megadott helyre. A nyugta egy példánya Csikinél van, a másik a lepecsételt bőröndben. Hauk ehhez még hozzátette, hogy Szászvároson jó néhány, a románok által elrabolt tárgyat szolgáltatott vissza eredeti tulajdonosuknak, s az erről szóló nyugták is nála vannak.

Ami Wesselényi kocsiját illeti, ő maga kérte meg a Szászvároson átutazó Bemet, hogy korábbi kocsiját kicserélhesse arra, amit Bem engedélyezett neki, azzal, hogy Hauk saját korábbi kocsiját adja át a időközben az erdélyi hadsereg intendánsává kinevezet Becsey Károly századosnak. Ezt ő meg is tette. Ha kell, természetesen szívesen visszaadja Wesselényi kocsiját, de akkor kéri vissza Becseytől a sajátját.

A lefoglalt lovakat Bem utasítására átadta Perczi Mihály ezredesnek, aki az erőteljesebbeket ágyúslovnak, a gyengébbeket hátslovnak avattatta be. Perczi az alkalmatlan lovakat visszaadta Hauknak, ő pedig elárvereztetés

---

tot tartalmazó levélről, amely a szászvárosi királybírótól, Kirchner Frigyes által beszedett pénzeket tartalmazza, s amelyet Tóth Ágoston ezredestől letétként átvett. Törökbecse, 1849. június 17.

⁶⁷ A rendőri bizottmány ténykedéséről – Hauk adatai és saját tapasztalatai alapján – Bem is igen elítélően nyilatkozott 1849. április 30-án Freidorfról Kossuthnak írott levelében. Közli eredetiben és magyar fordításban PSÖM VII. 549. és 620.

végezt továbbadta azokat a szászvárosi rendőri bizottmánynak, amelytől nem kapott nyugtát róluk. Mindezek összefoglalása után Hauk kérte, hogy az elle-ne emelt hazug vádakért kapjon olyan elégtételt, „amelyet egy szabad állam-ban minden állampolgárnak joga van követelni.”⁶⁸

Bánffy János ezredes június 22-én Törökbecséről azzal küldte meg Bemnek Hauk védőiratát, hogy a készpénz és az ezüst rendben megvan.⁶⁹ Bem a védőira-tot s a szászvárosi rendőri bizottmány május 1-jei vádiratát július 4-én Beszter-céről azzal küldte meg a hadügyminisztériumnak, hogy a vádiratban említett aranyat május első napjaiban elküldték a kormányszatnak Debrecenbe.⁷⁰ Ezzel aztán az ügy végére – a magyar hatóságok részéről – pont is került. Hauk csu-pán azt hallgatta el, hogy Wesselényi egy frakkját és nadrágját is magánál tar-totta, miután néhanapján polgári ruhában is akart járni.⁷¹

A BÁNSÁGI HADSZÍNTÉREN

Nem tudjuk, hogy Hauk pontosan mikor csatlakozott ismét Bemnek a Bánságba benyomuló seregéhez. Aradi vallomása szerint Bem Karánsebes be-vétele (azaz április 17.) után rendelte őt Lugosra, ahonnan Bem főhadiszállá-sával együtt Freidorfra utazott. Hadbíróági vallomása szerint Lugoson adta át Bemnek az erdélyi hadjáratról írott munkáját; Bem pedig április 19-24. kö-zött tartózkodott Lugoson.⁷²

Bem Freidorfon azzal bízta meg, hogy térparancsnokként Újpecsen kórhá-zat szervezzon, s hogy élelmiszert szállíttasson a freidorfi táborba. Miután Bem április 29-én érkezett meg Freidorfra, a megbízatásra ezt követően került

⁶⁸ MOL H 84. HM Iű. o. 3. doboz No. 2690. V. ö. Hauk 1850. január 25-i vallomásával, 22. pont. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 297. f.

⁶⁹ MOL H 84. HM Iű. o. 3. doboz No. 2690.

⁷⁰ MOL H 84. HM Iű. o. 3. doboz No. 2690. – Az említett aranyszállítmányt maga Petőfi vitte Debrecenbe. Benkő Barnabás: Amikor Petőfi aranyat szállított. *Irodalomtörténet*, 1942/3. 142-143. o.; Hermann Róbert: Két(-három) Petőfi-kézirat 1849-ből. (In:) *Szöveg-könyv. Tanulmányok Kerényi Ferenc hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Szilágyi Márton és Völgyesi Orsolya. Bp., 2005. 313.

⁷¹ Ld. erre 1849. szeptember 17-én Váradolasziban kelt kihallgatási jegyzőkönyvét. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 316. f.

⁷² Hauk 1850. január 25-i vallomása 13. pont. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 295. f. – Bem ezt követően – 1849. május 26-án Kossuthhoz írott levele szerint – 1849. május 24-én vagy 25-én haladt át a városon. MOL OHB 1849:7514. Magyar fordításban közli Kovács End-re, 1954. 494-496.

sor.⁷³ Az újpécsi kórház május 3-án már bizonyosan működött.⁷⁴ Bem külön megdicsérte ténykedéséért Haukot

Május 9-én Bem Freidorfon verseci helyőrségparancsnokká nevezte ki Haukot azzal, hogy az újpécsi térparancsnokságot adja át Jánossy kórházparancsnoknak.⁷⁵ Hauk Versecen meglehetősen csekély erőkkel rendelkezett. Május 11-én Bem arra utasította, hogy a Versecen lévő egy gyalogszázadot azonnal küldje utána Fehértemplomra, s ugyanígy tegyen az odaérkező többi csapattal is; helyőrségként csupán egy század gyalogságot, 30 huszárt és egy löveget tartson meg. Egyben feladatául szabta, hogy siettesse az újonnan felállítandó zászlóalj számára az újoncozást, s mielőbb az újoncokkal láttassa el a helyőrségi szolgálatot.⁷⁶ Május 12-én Bem, aki az Orsovánál betört cs. kir. csapatok ellen indult, utasította, hogy küldjön élelmet Szászkabányára.⁷⁷ Május 21-én Mehádiafürdőn alezredessé nevezte ki Haukot.⁷⁸

Május 22-én Bem közölte vele, hogy a verseci helyőrséget alkotó 87. honvédszászlóalji gyalogszázad és egy löveg mellé egy lovasszázadot is kapni fog, s hogy egyetlen – Fehértemplomon hagyandó – század kivételével Versecre vezénylik át a Niuny Rudolf őrnagy által újonnan szervezett zászlóaljat is. (Ez az alakulat kapta a 67. sorszámot.) Egyben arra utasította hogy csapataival szállja meg Szászka- és Bogsánbányát, Resicát, Bognácskát, Moldovabányát és Oravicát. Emellett tanácsos lenne Dettára és Moravicára is őrsöket küldenie, s az összeköttetést Sággal és Újpéccsel fenntartani. A fent említett helyeken lévő többi csapatokat viszont küldje haladéktalanul Fehértemplomra.⁷⁹

⁷³ Bem április 29-én érkezett Freidorfra, ld. erre aznap Kossuthhoz írott levelét. Közli PSÖM VII. 544-545. o. Magyar fordításban uo. 616-617. A megbízatásra ld. Hauk 1849. december 22-i és 1850. január 25-i vallomását. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 296. és 356. f. Hauk azt állítja, hogy kb. 14 napig tartózkodott Újpécson; valójában ottani tartózkodása kb. 10-11 napig tartott. Bem egy 1849. április 30-án Kossuthhoz írott levelében utal Hauk közléseire. Közli eredetiben és magyar fordításban PSÖM VII. 549. és 620.

⁷⁴ Erre mutat az, hogy az ott működő Mandl doktort Bem aznap helyezte át az újonnan alakítandó bányai zászlóaljhoz; Jánossy Emil kórházparancsnokot pedig aznap nevezte ki főhadnaggyá. Nagy Sándor, 1896. LIX.

⁷⁵ Ld. erre Bem 1849. május 9-én Freidorfon kelt levelét. HL 1848-49. 26/412.

⁷⁶ Ld. erre Bem 1849. május 11-én Fehértemplomon kelt levelét. HL 1848-49. 27/112.

⁷⁷ Ld. erre Bem 1849. május 12-én Szászkabányán kelt levelét. HL 1848-49. 27/253.

⁷⁸ Eredeti tisztázat. HL 1848-49. 29/233. Másolat. MOL HM Ált. 1849:31207. A kinevezést a másnapi napiparancsban tette közzé. Nagy Sándor, 1896. LXV. A hadügyminisztérium június 21-én terjesztette fel a kinevezést megerősítésre Kossuthhoz, aki június 23-án írta azt alá. MOL HM Ált. 1849:21699. Az eredeti oklevelet, Kossuth és Görgei aláírásával ld. ÖNB HSS Ser. N. 358. Bd. II. No. 362.

⁷⁹ Ld. erre Bem 1849. május 22-én Mehádiafürdőn kelt levelét. HL 1848-49. 29/306. Máso-

Május 28-án Pancsováról jött az újabb üzenet: keressen salétromot Oravicán, Bognácskán és Moldovabányán, s ha talál, küldje azt Nagyszébenbe.⁸⁰ Május 30-án Bem Nagybecskerekéről közölte vele, hogy visszatér Erdélybe, s hogy Hauk csapataival a továbbiakban Perczel Mór vezérőrnagy rendelkezik, akinek főhadiszállása Nagybecskereken található; Perczel távollétében pedig Kollmann József ezredes alárendeltségébe tartozik.⁸¹ Május 31-én pedig Lugosról arra utasította, hogy a 87. honvédszászlóalj Szászka- és Boksánbányán lévő két fél századát azonnal küldje Pancsovára.⁸²

A bánsági németekből alakítandó zászlóalj őrnagyává parancsnokává Bem még május 3-án nevezte ki Niuny Rudolf századost, s ezen a napon nevezte ki a tisztikar egy részét is.⁸³ Másnap, május 4-én közölte a hadügyminisztériummal, hogy „Miután itt a Bánátba sokan vannak, kik szolgálni kívánnak, de a magyar nyelvet nem beszélik s értik, azért célarányosnak láttam, hogy egy külön zászlóalj alakíttassék Bánátba, mely a 'bánáti német honvéd zászlóalj' nevet viselje.” A hadügyminisztérium május 7-én adta a 67. számot a zászlóaljnak, azzal, hogy a „bánáti német” jelzők használatát fölöslegesnek tartja.⁸⁴ A zászlóalj alakításának engedélyezését Bem május 22-én tette közzé.⁸⁵ Május 16-án Bem a zászlóalj szervezésének gyors előrehaladására hivatkozva, pénzt kért a hadügyminisztériumtól.⁸⁶ Május 22-én Hauknak írott utasításában úgy vélte, érdemes lenne megfontolni egy második zászlóalj felállítását a bánsági német lakosságból, annál is inkább, mert a 18-24 év közötti korosztály tagjai előbb-utóbb úgyis honvédek lesznek.⁸⁷ Egy hely és dátum nélküli, de valószínűleg május 27-30. között

---

lata: MOL HM Ált. 1849:22041. Az említett lovasszázad a 15. (Mátyás) huszárezredhez tartozott. Ld. erre a „magyar-erdélyi hadsereg” 1849. május 29-én Pancsován kelt létszámkimutatását. MOL P 876. A Gyalókay-család levéltára. 2. tétel. No. 15.

⁸⁰ HL 1848–49. 30/301. Ezt sürgette május 30-i levelében is. Uo. 30/553. Hauk 1849. december 22-i és 1850. január 25-i haditörvényszéki vallomásai szerint nem talált salétromot a környéken. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 296. és 356. f.

⁸¹ HL 1848–49. 30/553. Ld. még dátum nélküli levelét. ÖNB HSS Ser. N. 358. II. 53. f.

⁸² HL 1848–49. 30/552.

⁸³ A napiparancsot közli Nagy Sándor LIX.

⁸⁴ MOL HM Ált. 1849:12939.

⁸⁵ Nagy Sándor LXV.

⁸⁶ MOL HM Ált. 1849:15301. A minisztérium május 19-én 80.000 forintot küldött Bemnek. Egyben felhívta az altábornagy figyelmét, hogy a megyéknek maguknak kell az általuk kiállított újoncok felpénzét kifizetni, s a küldött összegből csak a toborzás útján beállt újoncok számára fizethető felpénz. Uo.

⁸⁷ Ld. erre Bem 1849. május 22-én Mehádiafürdőn kelt levelét. HL 1848–49. 29/306. Másolata: MOL HM Ált. 1849:22041.

Nagybecskerekén kelt parancsában arra utasította Haukot, hogy miután ott helyben sok német van, Niuny őrnagy küldjön oda egy toborzó különítményt.⁸⁸

A hadügyminisztérium május 19-én terjesztette fel Niuny őrnagy kinevezését Kossuthhoz megerősítésre.⁸⁹ Kossuth a kinevezést május 29-én megerősítette, de azzal a hozzátétellel, hogy „a magyar hadseregben német katonai testület nem létező, a »német zászlóalj« elnevezésselélt megszüntetni óhajtom.”⁹⁰ Május 27-én a hadügyminisztérium megkérdezte Bemét, milyen elvek alapján szervezi a zászlóaljat?⁹¹ Május 31-én 8000 forintot utalványoztak Niunynak a zászlóalj szervezésére.⁹²

A zászlóalj szervezésének központja mindvégig Versec volt, s az alakulat nagyobb részt itt is állomásozott 1849. augusztus elejéig.⁹³ Kivételt az az időszak képezte, amikor június 8-án Perczel ezt a zászlóaljat is Törökbecse környéke irányította. Kohlmann ezredes ekkor mozdította el Niuny őrnagyot, mert „azon pillanatban, mikor ellenség elébe indultunk, jelentés nélkül zászlóaljától visszamaradt; azon körülmény, hogy az ellenség előtt történt, kényszerítette őt a zászlóalj létszámából kitörölni, s ideiglenesen a zászlóalj parancsnokságát a legidősebb századosra bízni.”⁹⁴ Niuny alatt a zászlóalj meglehetősen szervezetlen volt, de leváltását követően a zászlóalj parancsnokságával ideiglenesen megbízott Collin százados csakhamar rendet teremtett.⁹⁵ Június 24-én Bánffy visszaküldte Haukot Versecre, hogy ott „szokott tevékenységével” folytassa a német zászlóalj szervezését és felfegyverzését, az erre rendelt állami pénzeket pedig vegye át Niuny Rudolf őrnagytól. A zászlóalj

---

⁸⁸ ÖNB HSS Ser. N. 358. II. 53. f. – A levélben arra utal, hogy az erdélyi hadsereg bánsági csapatainak főhadiszállása Nagybecskerekén lesz, s ennek alapján valószínű, hogy magát az utasítást is ott írta. Bem május 26-án Freidorfon írott levelében közölte Kossuthal, hogy másnap Nagybecskerekre megy, hogy Perczellel találkozzon. MOL OHB 1849:7514. Magyar fordításban közli Kovács Endre, 1954. 494-496. o. Május 28-án Nagybecskerekén adott ki napiparancsot. Nagy Sándor, 1896. LXVI-LXVII. Május 30-án innen írt Hauknak. HL 1848-49. 30/553.

⁸⁹ MOL HM Ált. 1849:15003., 17439.

⁹⁰ KLÖM XV. 428.

⁹¹ MOL HM Ált. 1849:16660.

⁹² MOL HM Ált. 1849:19845

⁹³ Ld. erre Niuny őrnagy jelentéseit. MOL HM Ált. 1849:25298. (május 17.); 1849:19138. (május 31.), illetve az egyes századok jelentéseit, uo. 1849:25298. (június 30., július 1. és 4.)

⁹⁴ Kohlmann – HM, Törökbecse, 1849. jún. 17. Niuny utólag betegségével igazolta magát, ezért kérte áthelyezését. MOL HM Ált. 1849:22384. V. ö. Hauk – Bem, Versec, 1849. júl. 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

⁹⁵ Hauk – Bem, Versec, 1849. júl. 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

Törökbecsén lévő legénységéből magával viheti a szükséges tiszteseket és legénységet.⁹⁶ A zászlóaljából június 24-ig három századot szereltek fel, majd Hauk június 30-ig egy negyedik századot is megszervezett. Július 5-én kérte Bemet, hogy nevezze ki a zászlóalj őrnagyává Collin rangidős századost.⁹⁷

A Bem által május 22-én felállítani rendelt 2. bántási zászlóaljat Hauk szintén Versecen szervezte. A zászlóaljba több mint 300 verseci német lépett be, a helyi szerbek viszont a kivetett újoncmennyiség kiállítására érdekében helyetteseket fogadott.⁹⁸ Hauk június 1-jén Ónosy Mátyás 67. honvédszászlóalji hadnagyot a hadügyminisztériumhoz küldte az újonnan alakítandó zászlóalj fegyvereinek megszerzése végett, de Ónosy 16-án visszatérve azt közölte, hogy Hauk kérése „fegyverek hiánya miatt – de különben is, a bántási második zászlóalj alakulása a hadügyminisztériumnak hivatalosan ekkorig nem lévén tudtára – nem adathatik meg.” Hauk június 19-én Törökbecséről a minisztériumhoz intézett újabb jelentésében közölte, hogy a minisztérium válaszát közölni fogja Bemmel; ő maga eleddig azért nem tett jelentést a zászlóalj alakításáról, mert a jelentéstételben „a feljebbvalót illeti az elsőség.” A jelentésből kiderül, hogy az új zászlóalj állománya addig összesen 180 főből állt, de ezek már részt vettek a harcokban. Hauk biztosra vette, hogy rövidesen a teljes létszámot ki fogja állítani, ezért 500 lőfegyvert és 1000 nyári köntöszt kért a legénység számára. Közölte, hogy nem akart előbb tiszteket kinevezni, mint hogy a legénység együtt van, ezért eleddig főleg helyettesített altiszteket osztott be a legénység rendezésére; csupán három verseci nemzetőr tisztet alkalmazott főtisztként, akiket ezennel fel is terjeszt megerősítés végett. Egyben kérte, hogy a minisztérium nevezze ki a zászlóalj őrnagyát és a többi főtiszteket.⁹⁹ Július 5-én Hauk azt jelentette Bemnek és Bánffy-nak, hogy a zászlóalj szervezése lassan folyik. A Bemnek küldött jelentés szerint összesen két század állt fel, de a zászlóaljnak van már zenekara, fegyvere, dobja és zászlaja. Hauk szándéka az volt, hogy amint a két zászlóalj szervezése befejeződik, Versecre hívja Kossuth két nővérét, hogy az alakulatok zászlóanyái legyenek. Hauk kérte a zászlóalj őrnagyának mielőbbi kinevezését is.¹⁰⁰

Hauk kezdeményezésére Versecen újjászervezték a szerb – cs. kir. megszállás idején feloszlatott nemzetőrséget. A nemzetőrök csupán a közrend fenntartására és a város védelmére vállalkoztak, s Hauk hiába próbálta meg őket a

⁹⁶ Bánffy–Hauk, Törökbecse, 1849. június 24. Másolat. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

⁹⁷ Hauk–Bem, Versec, 1849. júl. 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

⁹⁸ Milleker Bódog, 1886. II. 64.

⁹⁹ Hauk–Hadügyminisztérium, Törökbecse, 1849. június 19. MOL HM Ált. 1849:22041.

¹⁰⁰ Hauk –Bánffy, Versec, 1849. július 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

város határain túl történő külső szolgálatra rávenni. Május 23-án Hauk – Buda visszavételének örömeire – népünnepélyt szervezett, amelynek során két ökröt sütöttek, s húsukat kenyérrel és borral egyetemben a helyi szegény lakosság között osztották szét.¹⁰¹

Hauk verseci működése során összeütközésbe került Csernovits Péter temesi főispánnal. Csernovits egy május 30-án kelt átiratában azzal vádolta Haukot és a többi parancsnokot, „hogy a Bánságban működő katonai parancsnokságok a polgári hatóságot mellőzve – annak jogkörébe avatkoznak.” Hauk még aznap magyar nyelvű átiratban válaszolt Csernovitsnak, s közölte, hogy miután a Bánság „hadi lábon” (azaz hadiállapotban) van, elég nehéz lenne meghatározni a katonai és polgári hatóságokat „egymástól elválasztó vonalt, a ne tovább-at – melyben egyik vagy másik hatásköre határozódik”; majd pedig megkérdezte Csernovitsot, szerinte miben avatkoztak a katonai hatóságok a polgáriak jogkörébe? Hauk szerint Csernovits három dologra gondolhatott: a gyanúsak elfogására, a katonák élelmezésének módjára, illetve az elrejtett fegyverek felkutatására. Miután erős érzelmi töltéssel nevetségessé tette az ezzel kapcsolatos esetleges szemrehányásokat, így folytatta: „Az ország kormányzójának rendeletei, intézkedései iránt, valamint fővezérünk, úgy mi is mindég a legőszintébb, legteltesebb hódolattal viseltetünk; de ellenben Fővezérünk hadi működései, sikeres előhaladhatása szempontjából keletkezett rendeleteket – melyek mindég a hon s szabadsága megmentésire céloznak – végrehajtani – vakon – szent kötelességünknek tartandjuk; – s senki sem veendi ezt nekünk rossz néven, ha fővezérünk intézkedései végrehajtásában az egyenes utat választjuk, keresztül lépdelvén a szokásos modor girbe-görbe hosszadalmas s ritkán célravezető utait.” A továbbiakban azt fejtegette, hogy ha a katonai hatóság intézkedései néha összeütköznek a polgáriakéval, azt nem „schwarzgelb” beidegződéseik miatt teszik; ahogy a polgári hatóságokról sem tételezik fel, hogy azok „örökölték volna a táblabíráinktól azon szokást: hogy mindennel, mi a katonaságtól jön, azért mert katonai – ellenkezni kell.” Erősen hiszi, fejezte be, „együtt s egymás mellett haladva s működve menthetni meg a hazát, szabadságot! de azért ezen hitünknek egy pillanatot sem áldozunk fel – a lassú vagy haladni nem akarót – legyen bár testvérünk az – hátra hagyjuk – s célunkhoz csüggedetlenül sietünk. – Mi örömmel nyújtunk Önöknek kezet, örömmel fogadjuk el körülmény, hely, szokás esmereten alapuló okszerű tanácsukat – csak előttünk, ne utánunk járjanak azzal.”¹⁰²

---

¹⁰¹ Milleker Bódog, 1886. II. 63-64.

¹⁰² Hauk – Csernovits, Versec, 1849. május 30. Másolat. MOL HM Ált. 1849:22537/E.

Csernovits az átirat másolatát július 5-én megküldte a belügyminisztériumnak azzal, hogy az „a katonai hatóságnak a polgári irányábani viseletét híven tükrözi.” Csernovits szerint a Hauk által említett „fegyverkobozás és gyanús egyének befogatása általam elrendeltetett, mégis említett parancsnok e tekintetben önhatalmúlag járt el, — továbbá a katonai rekvíziók – noha a katonaság élélmzéséről – élélmzési biztosok által gondoskodva vagyon, napi renden vannak, s ez az ügyünkre nézve megnyerendő nép kedélyére rossz hatást gyakorol.” Kérte tehát a belügyminisztériumot, „hogy ezen visszaélés megszüntetésére hathatósan mielőbb intézkedni, s a katonai parancsnokságot a polgári hatósággal egyetértő működésre utasítani méltóztatassék.”¹⁰³

Szemere Bertalan belügyminiszter a jelentést június 20-án átküldte a hadügyminisztériumnak „kellő tárgyalás és intézkedés végett”, a minisztérium elnöki osztálya pedig június 29-én szólította fel Vetter Antal altábornagyot, a bács-bánsági hadsereg főparancsnokát, hogy „az elősorolt visszaélések megszüntetéséről, s az előfogatok és napszámok készpénzzeli kifizetéséről hathatósan intézkedjék.” Az intézkedésről egyben értesítették Csernovitsot is.¹⁰⁴

A Jellačić tábornagy vezette cs. kir. hadsereg bácskai megjelenése elborította az addigi erőviszonyokat a déli hadszíntéren. Perczel Mór június 7-i kátyi veresége után 8-án Hauk dandárát Törökbecse környékére vonták, ahol Kollmann ezredes parancsnoksága alá került. Innen június 13-án Szenttamásra nyomultak előre, hogy Perczel segítségére legyenek.¹⁰⁵ Június 15-én a 67. honvédszászlóalj három százada élén részt vett az aznapi kiskér-szenttamási ütközetben is. Ennek során a Kollmann vezette dandár előnyomult Kiskérig, majd, miután ott túlerejű ellenséges erőkbe, Jellačić seregének Dietrich-hadosztályába ütközött, visszavonult Szenttamásig, ahol aztán tüzérségi tűzzel akasztotta meg a cs. kir. csapatok előnyomulását.¹⁰⁶ Ezt követően visszake-

¹⁰³ Csernovits – Belügyminisztérium, Órad, 1849. június 5. Eredeti tisztázat. No. 36. MOL HM Ált. 1849:22537/E.

¹⁰⁴ Az iratokat ld. MOL HM Ált. 1849:22537/E.

¹⁰⁵ Ld. erre Kohlmann 1849. június 12-i jelentését Bemhez, és a másnapra szóló diszpozíciót. ÖNB HSS Ser. N. 358. Bd. II. 322-323. és 324-325. f. No. 232-233. Perczelnek az összpontosításra vonatkozó rendeleteire ld. június 11-én Törökbecséről Kosuthhoz intézett levelét. MOL OHB 1849:8092. Német fordítása MOL P 295. A Görgey-család-levéltára. b/44. fasc. Vezérkari főnökség. Bayer ezredes iratai. Magyarra visszafordítva közli Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika.* II. k. Bp., 1888. 500-501.

¹⁰⁶ Hauk – Bem, Versec, 1849. júl. 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz. A hadműveletekre ld. [Wilhelm Ramming]: *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849.* Pesth, 1850. 234. o.; Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi*

rült Bánffy parancsnoksága alá. Maga Hauk Törökbecsén tartózkodott. csapatai Törökbecsén és Frányován állomásoztak.¹⁰⁷ Dandárjának létszáma június 22-én egy 1250 fő és 5 löveg volt.¹⁰⁸ Június 21-én ismét Versecen¹⁰⁹, majd 24-én Frányován találjuk.¹¹⁰ Aznap Bánffy János ezredes, hadosztályparancsnok utasította, hogy a 87. zászlóaljat és két század vadászt küldjön Óbecsére, Perczi ezredes dandárjához. ő maga térjen vissza Versecre, s folytassa a német zászlóalj szervezését és felfegyverzését.¹¹¹ Hauk ezt meg is tette.¹¹²

Hauk Versecen kapta a felszólítást Fülepp Lipóttól, Krassó megye és a bánsági határőrvidék kormánybiztosától, hogy siessen a Szerbiából betört, Szászskabányát fenyegető rablók ellen. Haladéktalanul eleget tett a kérésnek.¹¹³ Hauk ezután a 67. zászlóalj korábbi három, s újonnan szervezett 4. századával június 30-án Új-Moldova- és Szászskabányánál ezek élén verte szét a Szerbiából betörő, önkéntesekből, valamint a hozzájuk csatlakozott katonaszökevényekből és illír

harcának katonai története. 2. kiadás. Bp., 1930. III. k. 134. o.; Olchváry Ödön: *A magyar függetlenségi harcz 1848-1849-ben a Délvidéken.* Bp., 1901. 203. o. és Irmédi-Molnár László: *Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése.* A „Térképészeti Közlöny” 8. számú különfüzete. Bp., 1938. 121-122. o. Ramming, s az ő nyomán elinduló többi szerző szerint a Dietrich-hadosztály rövid ágyúzás után elfoglalta Szenttamást, Irmédi-Molnár – Tóth emlékiratán alapuló – beszámolója szerint a magyar csapatok visszaverték a támadást, majd önként ürítették ki a községet. Dietrich altábornagy 1849. június 15-én délután 2 órakor Szenttamás előtt kelt jelentése az utóbbi verziót erősíti meg; eszerint Dietrich csapatai valóban előnyomultak, de olyan tüzérségi tűz fogadta őket, hogy Dietrich jobbnak látta elrendelni a visszavonulást. Másnap, június 16-án Szíregről jelentette Jellačićnak, hogy egy előreküldött lovas járőr tudatta, miszerint a magyarok az éjszaka folyamán kiürítették Szenttamást. KA AFA Karton 1934. Südarmee unter Jellačić. 1849-6-172.; 1849-6-177. Az ütközetről röviden tudósít Tóth Ágoston 1849. június 15-én Kossuthhoz intézett jelentése is. MOL OHB 1849:8293.

¹⁰⁷ Hauk – Hadügyminisztérium, Törökbecse, 1849. június 19. MOL HM Ált. 1849:22041.

¹⁰⁸ A 67. és a bánsági zászlóalj két-két százada, a 87. honvédzászlóalj öt százada és egy hatfontos üteg. Ld. erre a IV. hadtest erdélyi hadosztályának 1849. június 22-én kelt, Bánffy János ezredes által aláírt létszámkimutatását. Okmánytár. Az erdélyi hadsereg létszámáról. Létszámkimutatások. No. IV. 1848-49. *Történelmi Lapok*, 1895. 95. o. A IV. hadtest egy dátum nélküli, de június 22-én kelt, valószínűleg egy-két nappal korábbi létszámokat tartalmazó kimutatása szerint Hauk dandárja 1833 főből és 107 lóból állott (A 67. honvédzászlóalj hat százada, a 87. honvédzászlóalj öt százada és egy hatfontos üteg; itt a lövegszámot elfelejtették beírni.) HL 1848-49. 51/19. A dátumra ld. Tóth Ágoston ezredes 1849. június 22-én kelt kísérőiratát. MOL HM Ált. 163. doboz. Iktatatlan iratok. 1849. d. sz.

¹⁰⁹ Nyugta Hauk aláírásával. MOL HM Ált. 1849:25298.

¹¹⁰ Ld. erre aznap Tóth Ágostonhoz intézett jelentését, valamint egy általa aláírt kitüntetési „Származási és tényleírás”-t. MOL HM Ált. 1849:31697., 26421.

újoncokból álló rablócsapatot, amely Újmoldovabányát támadta. Szászskabányán elkapta a kolerát, de végül kigyógyult belőle.¹¹⁴

A sikerért Fülepp Lipót kormánybiztos levélben mondott köszönetet Hauknak, s kérte, hogy ha a rablók Szlatica vagy Fehértemplom felé vonulnának, azonnal értesítse őt. Egyben kérte, hogy a nála lévő vagy Versecen található csapatokból egy századot küldjön Fehértemplomra, mert a városhoz közel csak Palaskán van egy fél század katonaság, Fehértemplomot pedig csak a kórházból vagy a szállítóházból elbocsátott legénység van.¹¹⁵ Július 5-én hosszú jelentést küldött Bemnek a történetekről. A jelentést továbbítás végett Bánffy János hadosztályparancsnoknak küldte. Bánffy értesítette, hogy a szerb rablók egy illír (horvát) halász árulása révén hajóikkal átkeltek a Dunán.¹¹⁶

Hauk valamikor július 21. előtt Temesvárra ment.¹¹⁷ Haditörvényszéki vallo-mása szerint Kossuth rendelte őt Szegedre, de ott nem találta őt.¹¹⁸ Miután tudjuk, hogy Kossuth július 18-án és 20-án Aradon, 19-én pedig Temesvárott tartózkodott, elképzelhető, hogy Kossuth még Temesvárra hívta magához Haukot.¹¹⁹ Hauk nyilván innen utazott tovább Szegedre, ahová bizonyosan július 22. után érkezhetett. A hadügyminisztérium ugyanis, Hauk Versecről történt távozásáról mit sem tudva, július 22-én arra utasította, hogy a 67. zászlóalj parancsnokságát adja át a rangban legidősebb századosnak, ő maga pedig jöjjön Szegedre a minisztériumhoz.¹²⁰ Ha Hauk valóban nem találkozott Kossuthal, akkor Szegedre július 24-én vagy 25-én érkezhetett; 24-én ugyanis Kossuth minisztertanácsot tartott, másnap pedig reggel 8 órakor Görgeihez utazott¹²¹, s csak július 28-án tért vissza Szegedre.¹²²

¹¹¹ Bánffy–Hauk, Törökbecse, 1849. június 24. Másolat. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

¹¹² Nyugták Hauk aláírásával, az 1849. június 29. és július 5. közötti időszakból. MOL HM Ált. 1849:25298.

¹¹³ Fülepp Lipót–Hauk, Fehértemplom, 1849. július 1. Másolat. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

¹¹⁴ Hauk–Bem és Bánffy, Versec, 1849. július 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

¹¹⁵ Fülepp Lipót–Hauk, Fehértemplom, 1849. július 1. Másolat. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz.

¹¹⁶ Hauk–Bánffy, Versec, 1849. július 5. MOL HM Ált. 163. doboz. d. sz. Ugyanezen a napon hirdetményt tett közzé a Kossuth-bankókról, ennek tartalmát nem ismerjük, csupán Hauk periratainak jegyzéke utal rá. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 289. f.

¹¹⁷ Somogyi József–HM, Versec, 1849. júl. 21. MOL HM Ált. 1849:25640.

¹¹⁸ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 356. f.

¹¹⁹ KLÖM XV. 748-754.

¹²⁰ MOL HM Ált. 1849:24995.

¹²¹ A hadügyminisztérium elnöki osztályának értesítése Kiss Ernőhöz. MOL HM Ált. 1849:25041.

¹²² KLÖM XV. 791.

Haukot ezután a hadügyminisztérium Lugosra küldte, ahol az augusztus 9-i döntő temesvári vereség után Hauk a Bem fővezérsege alatt visszavonuló főerőkhöz csatlakozott. A hadsereg Facséttra történt visszavonulása, majd az itt augusztus 15-én tartott haditanács után Hauk augusztus 16-án Vécsey Károly tábornok észak felé induló csapataihoz csatlakozott, majd ezek augusztus 20-i borosjenői fegyverletétele után, Schmidt névre szóló útlevéllel megpróbált visszajutni Pestre.¹²³ Belényes körül megtámadták őket, s ekkor veszett el Hauk kocsija, rajta a Wesselényi Ferencről lefoglalt ezüstneműekkel, valamint négy lóval is.¹²⁴ Biharkeresztesen azonban augusztus 22-én Ferdinand Karger nyugalmazott cs. kir. őrnagy – aki korábban ezredesi rangban szolgált a honvédseregben – felismerte, és letartóztatta. Hauk kezdetben tagadta személyazonosságát, de a szigorúbb vallatás után megtört, s bevallotta, hogy ő az, aki 1848. októberében Bécsben a Leopoldstadt védelmében részt vett, majd alvezredesként Bem főhadsegédje volt a magyar szabadságharcban. Karger a foglyot átadta két, szintén éppen Biharkeresztesen átutazó orosz tisztnek azzal a kéréssel, hogy kísérjék őt Nagyváradra, s ott adják át Jacob Parrot altábornagynak; az orosz főhadiszállás mellé kirendelt cs. kir. összekötőnek. Ez augusztus 24-én meg is történt.¹²⁵

Karger ezek után Pestre utazott, s útközben Karcagról augusztus 24-én levelet írt Parrotnak; amelyben részletesen leírta Hauk elfogatását, majd augusztus 31-én Pesten írásbeli, szeptember 1-jén vagy 2-án pedig szóbeli jelentést tett Johnn Kempen von Fichtenstamm altábornagynak, a budapesti katonai kerület parancsnokának a történetekről. Kempen szeptember 1-jén elkezdett, s 2-án befejezett jelentésében mindezt közölte Haynau tábornaggal. Jelentésében megemlítette, hogy Hauk azonos azzal, aki Wesselényi Ferenc százados vagyonából 32.000 forintnyi értékben rabolt el különbö-

---

¹²³ Ld. erre 1849. december 22-én kelt kihallgatási jegyzőkönyvét. HL Absz. Aradi htv. sz. Hauk-per. 356-357. f. Az álnévre ld. Kempen – Hadsereg Főparancsnoksága, Pest, 1849. szeptember 1. No. 919. HL Absz. AOK DK 1849:3154.

¹²⁴ Ld. erre 1849. szeptember 17-én Váradolásziban kelt kihallgatási jegyzőkönyvét. HL Aradi htv. sz. Hauk-per. 316. f. 1850. január 25-i vallomása szerint

¹²⁵ Karger jelentésére utal Hauk periratainak jegyzéke, de maga az irat nincs meg. HL Aradi htv. sz. Hauk-per. 289. f. A történetekre ld. még Kempen 1849. szeptember 1-jén a hadsereg főparancsnokságához intézett 919. számú jelentését, HL Absz. AOK DK 1849:3154.; valamint Jacob Parrot altábornagy 1849. augusztus 25-én Nagyváradon kelt, 190. számú jelentését Schwarzenberghez, HHStA Politisches Archiv, Ministerium des Aussern. X. Russland. Karton 29. Russische Intervention in Ungarn. Korrespondenz Schwarzenberg – General Parrot.

ző javakat. A jelentést szeptember 2-án a rávezetett megjegyzés szerint „miután Hauk már bírói eljárás alá vonatott, ad acta” tették.¹²⁶

Haukot először szeptember 17-én, Váradolasziban hallgatták ki, egyelőre még csak Wesselényi Ferenc gróf, volt honvédszázados elkobzott javai ügyében.¹²⁷ Haukot ekkor már üldözte a balszerencse. Megtalálták nála Wesselényi néhány értéktárgyát és ruháját, ám ami nagyobb baj, „Az uralkodóház utolsó órái” című cikkének kéziratát is. Valószínűleg ez okozta Hauk vesztét. A kihallgatás után Pestre szállították, s itt várta további sorsát.

Hauk ellen ugyanis, mint a forradalom résztvevője ellen, Bécsben távollétében már lefolytattak egy eljárást. Ennek végén 12. év-fogházra ítélték.¹²⁸ Ha Haukot Bécsben fogják el, talán az életét megmentheti. A cs. kir. hatóságok sem tudták eldönteni, mit tegyenek. Ludwig Leuzendorf hadügyész százados úgy vélte, hogy a Hauk elleni eljárást Bécsben kellene lefolytatni¹²⁹, ám ezzel közvetlen főnöke, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, a budai katonai kerület parancsnoka, sem Haynau nem értett egyet. Ő úgy vélte, hogy Hauk ellen, mint volt honvédtiszt ellen Pesten, illetve Aradon kellene lefolytatni a vizsgálatot.¹³⁰ Végül Julius von Haynau tábornokság, hadsereg-főparancsnok, Magyarország és Erdély teljhatalmú kormányzója úgy döntött, hogy Haukot Aradra kell szállítani. Hauk november 9-én még bizonyosan Pesten volt, 10-én szállították Aradra¹³¹, s 14-én érkezett oda.¹³² Valószínűsíthető, hogy Hauk Aradra szállításáról maga Haynau döntött. Ez lényegében meg is pecsételte Hauk sorsát.

¹²⁶ Kempen – Hadsereg Főparancsnoksága, Pest, 1849. szeptember 1. No. 919. HL Absz. AOK DK 1849:3154. Itt található Karger Parrothoz intézett jelentésének postai feladóvevénye is.

¹²⁷ Eredeti tisztázat. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 316. f.

¹²⁸ Sauer előterjesztésének kivonatát és a Franz Lindlan őrnagy vezette hadbíróság ítéletének másolatát ld. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 336-337. és 349-350. f. A peranyagból csak a Votum informativum fogalmazványa van meg a pertestben. KA GW Militäruntersuchungen. No. 637-639.

¹²⁹ Fogalmazvány. No. 1585. HL Aradi htvsz. Hauk-per. 302. f.

¹³⁰ Eredeti tisztázat. No. 2130. uo. 304. f.

¹³¹ HL Aradi htvsz. 2/294. 265. f. Nedelkovich hadbíró, Pest, 1849. nov. 9. Kimutatás a pesti hadbíróság előtt álló 37 honvédtisztról. Az Aradra szállításra ld. HL Absz. Segédkönyvek 91. kötet, No. 461.

¹³² HL Aradi htvsz. Hauk-per. 378. f. Ld. még uo. 1849. 5/82: A Daubek által Ottenburg hadbírónak átadott ügyek listája. Zákó István, Szabó Gyallay Gusztáv, Beniczky Lajos, Bogdánovich Villibáld, Csutak Kálmán, Driska Szilárd, Török János, Farkassányi Mihály, Lenkey Károly, Hauk Lajos, Derra Kálmán, Justh Antal. 1850. jan. 17.

Haukot először december 22-én hallgatták ki.¹³³ Mint Bem volt tábori történetírója, ő is részt vett annak a honvédtiszti „hadtörténeti irodának” a munkájában, amelynek munkatársai visszaemlékezések és összefoglalók írásával töltötték a rájuk kirótt fogság idejét. Ezeknek a „műhelytanulmányoknak” egy részét a cs. kir. vezérkar is hasznosította a magyarországi hadjárat történetének feldolgozásánál. Hauk az erdélyi hadjárat feldolgozásának feladatát kapta, s 1850 februárjáig az erdélyi társadalmi és politikai viszonyok felvázolásától Bem hadjáratának megindulásáig jutott kéziratában.¹³⁴

1850. január 25-én ismét kihallgatták. A december 22-i kihallgatással elentétben, ezúttal meglehetősen kíméletlenül faggatták. Rövid, csak igennel vagy nemmel megválaszolható kérdésekre kellett válaszolnia.¹³⁵ Január 28-án Ottenberg hadbíró elkészült a hadbírói előterjesztéssel. Az osztrák katonai perrendtartásban a hadbíró egyszerre volt ügyész és védő; neki kellett a súlyosbító és az enyhítő körülményeket felsorolnia. Ottenberg hadbíró semmilyen enyhítő körülményt nem talált: Haukra felségárgulásért és fegyveres lázadásért halálos ítéletet javasolt.¹³⁶

Január 31-én a Moser hadbíró elnöklete alatti hadbíróóság halálra ítélte Haukot, majd az ítéletet felterjesztette Pestre, Haynauhoz. Haynau február 8-án megerősítette az ítéletet.¹³⁷ Hauknak már csak egyetlen esélye volt. A korábbi aradi és pesti kivégzések miatt ugyanis akkora nemzetközi felháborodás támadt, hogy 1849. október vége és 1850. január vége között a halálos ítéletek végrehajtását felfüggesztették. Felix Schwarzenberg miniszterelnök ezért azt javasolta Haynauinak, hogy Haukot ítéljék kegyelem útján 20 év várfogságra:

¹³³ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 357. f.

¹³⁴ „Ludwig Hauk: Memoiren über Bem's Feldzug in Siebenbürgen und im Banate eigentlich nebst der Einleitung nur die Dauer des Zeitraums vom 26. November bis 9. Dezember 1848.” (Valójában december 19-ig tárgyalja az eseményeket.) Eredetijét ld. KA AFA Karton 1918. Armee-korps in Siebenbürgen unter Puchner, Clam-Gallas und Gedeon. 1848-13-3. Korabeli másolatát ld. KA Nachlässe. b/86. Gustav Ridemann [?] törzshadbíró hitelesítésével, Pest, 1850. márc. 20. Nachlass Haynau. No. 102. 20. századi másolatát ld. HL 1848-49. 4/39. A kézirat kb. felét kiadta Gyalóky Jenő: Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen und im Banate von Ludvig Hauk. HK, 1940. 234-237. Az iroda működésére ld. Böhm Jakab: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. HK 1985/1. 129-148.; Hermann Róbert: A drávai hadtest hadműveleti naplója. (In:) Molnár András szerk.: *Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény* 36/I. Zalaegerszeg, 1995. 165-210. o.; uő.: *Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény* 36/II. Zalaegerszeg, 1995. 108-127.

¹³⁵ HL Aradi htvsz. Hauk-per. 290-297. f.

¹³⁶ Uo. 358-370. f. A votum informativum részletességével kiemelkedik a Haukkal azonos rangban szolgáló honvédtiszteké közül.

ennek a végét már aligha éli meg.¹³⁸ Haynau azonban nem hallgatott Schwarzenbergre. Február 18-án a hadbíróság kihirdette az ítéletet, s 19-én reggel Haukot Aradon felakasztották. Pongrácz István naplója szerint még utolsó perceiben is Magyarországot és a szabadságot élte.¹³⁹

A legenda szerint Hauk éppen fogolytársaival kártyázott, amikor a porkoláb érte jött, s közölte vele, hogy a felesége anyja beteg, s emiatt neki is el kellene vele utaznia; s ha Hauknak nincs ellenére, szeretné egy nappal korábban kivégeztetni. Hauk udvarias ember volt, megsajnálta a porkolábot, „s megtette neki azt a kis szívességet, hogy tizenkét órával a határidő előtt engedte magán Haynau ítéletét végrehajtatni.”¹⁴⁰

Nem ez volt az egyetlen legenda, ami Haukról elterjedt. Haynau 1850. március 1-jén arra hivatkozva, hogy az elterjedt hírek szerint Haukot önnön kérésére a saját nyakkendőjére akasztották volna fel, ami némi időhúzást okozott, s emiatt a közönségben elégedetlenség mutatkozott, jelentést kért az aradi cs. kir. haditörvényszéktől arról, igaz-e a hír, s amennyiben igaz, kérte a kivégzést vezénylő parancsnok megnevezését.¹⁴¹ A haditörvényszék már március 4-én jelentette, hogy Hauk kivégzése teljesen az előírások szerint, Ottenburg hadbíró jelenlétében történt, a legkisebb akadály nélkül; így az említett hírek csupán szándékos és rosszakaratú gyalázkodások.¹⁴²

Február 21-én, két nappal a kivégzés után az aradi haditörvényszék posztázta Hauk ítéletét és votum informativumát a Schwarzenbergnek történő kézbesítés végett.¹⁴³ Haynau pedig – nem sietve el a dolgot – február 28-án továbbította azt Schwarzenbergnek.¹⁴⁴

¹³⁷ Uo. 372-374. f.; HHStA Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Fasc. III. No. 166.

¹³⁸ Fogalmazvány. HHStA Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Fasc. III. No. 167. V. ö. Antonio Schmidt-Brentano: *Die Armee in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848-1867. Militär-geschichtliche Studien 20*, Boppard am Rhein, 1975. 373.

¹³⁹ OSZK Kt. Oct. Hung 1142. Pongrácz István 1848-49-es naplójának 1896-os átdolgozása VII. füzet. 3/r. f.

¹⁴⁰ Első ismert lejegyzését ld. Hamvay Ödön, 1904. 401-402. o. Ezzel nagyjából megegyező formában ld. Jókai Mór: *Emlékek a szabadságharczból* (1899.) (In:) *Az én életem regénye. Jókai Mór hátrahagyott művei V. Bp., 1912. 23-24. o.* (Kreith Béla elbeszélése alapján.) Kacziány Géza, 1906. 128. o. szerint Uthyka főporkoláb csupán azzal indokolta a kérést, hogy a felesége vidékre akar utazni, s ő el akarja kísérni. Kacziány itt Galsai Kovách Ernő elbeszélésére hivatkozik, de az ő aradi naplójában nincs nyoma ennek az elbeszélésnek.

¹⁴¹ Uo. 618. f. No. 2316/D.K.

¹⁴² Fogalmazvány az előbbi irat tisztázatán. Uo. 618. f. No. 2454.

¹⁴³ Uo. 619. f.

¹⁴⁴ HHStA Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Fasc. III. No. 16

Hauk kivégeztetését Jókai bécsi hírlapírói ténykedésének, Galsai Kovách Ernő a Bem védelmében írott pamfletnek tulajdonította. Valószínűleg Galsai Kováchnak van igaza; s az is valószínű, hogy ha a kéziratot nem találják meg Hauknál, ha – mint volt cs. kir. tisztet – halálra is ítélik, nem hajtják rajta végre az ítéletet. Az a tény, hogy Ottenburg hadbíró előterjesztésében a pamflet olyan hangsúlyos szerepet játszott, arra mutat, hogy ez volt az elsődleges oka a halálos ítéletnek. Az uralkodó, az uralkodóház, a hadügyminiszter, a fővezér, s az egész tábornoki kar, valamint a hadsereg szidalmazása egy kilépett tisztből lett forradalmár újságíró részéről olyan bűn volt, amit feltétlenül meg kellett torolni, mégpedig a legsúlyosabb módon. A nagy romantikusnak kikiáltott Jókai alighanem ráhibázott az igazságra, amikor „A kőszívű ember fiai”-ban Haynau szájába a következő mondatot adta: „Mert a sebet még megbocsátjuk, de a pasquillt soha.”¹⁴⁵

Hauk kivégzésének valóban nem lett különösebb visszhangja. Nem tudjuk hová temették, s lehet, hogy sohasem fogjuk megtudni. Az utókor is hálátlan volt vele: neve és (képzeletbeli) arcképe – ellentétben az elsőként kivégzett Ormai Norbertével és a tizenötödikként kivégzett Kazinczy Lajoséval – kimaradt az első reprezentatív vértanú-alumból¹⁴⁶, s a Varga Ottó által szerkesztett, több kiadást megért „Aradi vértanúk albuma”¹⁴⁷, vagy Vajda Emil népszerű összefoglalója oldalain is hiába keresnénk életrajzát.¹⁴⁸ Kimaradt a neve Hamvay Ödönnek az aradi vértanúkról írott kötete első kiadásából is (igaz, e kiadásban Kazinczy Lajos, a tizenötödik vértanú nevét is hiába keresnénk), holott a kötetben szerepelnek olyan aradi vértanúk, akiknek kivégzésére nincs bizonyíték.¹⁴⁹ A második, öt év múlva napvilágot látott kötetbe viszont már bekerült az életrajza, igaz, a kivégzésének dátuma itt is téves (1850. március 31.), s emellett jó néhány téves adat szerepel róla itt is.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai* (1869). *Jókai Mór Összes Művei*. Regények 28. S. a. r. Szekeres László. Bp., 1964. II. k. 263.

¹⁴⁶ Halász István: *Az 1848 és 1849-iki magyar szabadságharcz künőbb vértanúinak emlékkönyve*. Pest, 1873.

¹⁴⁷ A kötetben a neve is tévesen, Hauchként szerepel. Degré Alajos: *Fátyolos idők*. (In:) Varga Ottó, é. n. 190.

¹⁴⁸ Farkas Emőd: *Az 1848/49-iki szabadságharcz vértanúi*. Győr, é. n. [1898/1899.]

¹⁴⁹ Hamvay Ödön, 1899.

¹⁵⁰ Hamvay Ödön, 1904. 399-402. o. Így Hamvay már 1848. október 25-én a corps d'élite élén a harcban tanúsított hősi bátorságáról ír, holott az alakulat csak másnap került tűzbe; azt állítja, hogy a magyar hadseregben őrmesterből küzdötte fel magát az ezredességig, holott őrnagyból lett alezredes; s halálra ítéletét és kivégeztetését azzal indokolja, hogy Hauk adatta ki és terjesztett „a kamarilla asszonyi ördöge, Zsófia főhercegasszony gyalázására” Bécsben egy „sértő képsorozat”-ot (amely meglehetősen obszcén pózokban ábrázolta a főhercegasszonyt és Jellačić horvát bánt.) Ez utóbbi adatot átvette Kacziány Géza, 1906. 128. is.

A megtorlással foglalkozó munkák többségében is téves adatok szerepelnek róla.¹⁵¹ Megérdemli hát, hogy legalább a kései utókor megpróbáljon hiteles portrét alkotni róla.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- 1848–49.** HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Absz. HL Abszolutizmuskori iratok
AFA KA Alte Feldakten
AOK DK HL Abszolutizmuskori iratok. III. Armeeoberkommando, Detailkanzlei
Aradi htvszék. HL Absz. Az aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék iratai
Csány László II. Csány László kormánybiztosi iratai 1848 – 1849. S. a. r.
Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. II. k.
Ferdinand Daniel Fenner von Fenneberg FERDINAND DANIEL FENNER VON FENNEBERG: *Geschichte der Wiener Oktobertage, Geschildert und mit allen Aktenstücken belegt.* Leipzig, 1849. II.
Galsai Kovách Ernő 3. k. OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1419. Galsai Kovách Ernő emlékirata. 3. k. Naplóm. B. III-ik rész. A fogságom Arad várában 1849-1856 években.
GW KA Gouvernement Wien.
Hamvay Ödön, 1899. HAMVAY ÖDÖN: *Az aradi tizenhárom.* 1. kiad. Bp., 1899.
Hamvay Ödön, 1904. HAMVAY ÖDÖN: *Az aradi tizenhárom.* 2. bővített kiadás. Bp., 1904.
Hauk-per HL Absz. Aradi htvsz. 113/9. csomó. 2/345. Ludwig Hauk periratai.
Joseph Alexander Helfert, 1877. JOSEPH ALEXANDER HELFERT: *Die Wiener*

---

¹⁵¹ Zombat István: Névjegyzéke az aradi várban fogva volt honvédtiszteknek. (In:) Vahot Imre – Gánóczy Flóris: *Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-iki és 1849-iki magyar hadjárataból.* Pest, 1861. II. k. 141. (Haugh Lajos); Csutak Kálmán: *Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/9. évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról.* Pest, 1868. 186-187. (Haulik Lajos, a cs. kir. 4. seregparancsnokból kilépett főhadnagyként, a kivégzés dátuma 1850. febr. 26.); Szentkatolnai Bakk Endre: *A szabadságharc aradi elítélteinek és foglyainak emlékezete. 1848-49. Történelmi Lapok,* 1892. 202. o. Az évfolyam végén külön lapszámozással: *Az 1848-49. szabadságharc aradi elítélteinek és foglyainak emlékezete.* 6. o. (Az első közlésben Hauk Lajos Ignác-ként, mindkettőben a 4. seregparancsnokból kilépett főhadnagyként); Kacziány Géza, 1906. 128. o. (1850. jan. 31-re teszi kivégzését.); Kovách Géza, 1999. 25., 46. és 232. o. (Hauk Alajos, a bécsi önkéntes légio szervezője).

- Journalistik im Jahre 1848*. Wien, 1877. [Reprint: Hildesheim, 1977.]
- HHStA** Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
- HK** Hadtörténelmi Közlemények
- HL** Hadtörténelmi Levéltár
- HM Ált.** MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
- HM Iü. o.** MOL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály iratai.
- KA** Kriegsarchiv, Wien
- Kacziány Géza, 1906.** KACZIÁNY GÉZA: *Magyar vértanúk könyve*. Bp., 1906.
- Károlyi Árpád I-II.** KÁROLYI ÁRPÁD: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai*. Bp., 1932. I-II. k.
- KLÖM XIII.** Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952.
- KLÖM XV.** Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Bp., 1955.
- Kovách Géza, 1999.** KOVÁCH GÉZA: *Az emlékező város – 150 – Október 6. Arad, 1849–1999. Arad, 1999.*
- Kovács Endre, 1954.** KOVÁCS ENDRE: *Bem József*. Bp., 1954.
- Ludwig Hauk, 1848.** Des Hauses [Habsburg] letzte Stunde von Ludwig Hauk.
- HHStA Geheimakten.** Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasc. VIII. No. 397.
- Milleker Bódog, 1886. II.** MILLEKER BÓDOG: *Vésecz szab. kir. város története*. Fordította Buday József. Bp., 1886. II. k.
- MKSM KA** Militärkanzlei Seiner Majestät
- MOL** Magyar Országos Levéltár
- Nagy Sándor, 1896.** NAGY SÁNDOR: *Háromszék önvédelmi harcza 1848–49. – Okmánytár Háromszék önvédelmi harcához*. Kolozsvár, 1896.
- OHB MOL H 2.** Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.
- OSZK Kt.** Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- ÖNB HSS Ser. N. 358. Bd. II.** Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Handschriftensammlung Series nova 358. Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849. Briefe und Aktenstücke aus der von Lacroix'schen Autographen-Sammlung. II.
- PSÖM VII.** *Petőfi Sándor levelezése*. Sajtó alá rendezte Kiss József, V. Nyilassy Vilma és H. Törő Györgyi. *Petőfi Sándor összes művei VII. k.* Bp., 1964.
- Varga Ottó, é. n.** Varga Ottó szerk.: *Aradi vértanúk albuma*. 5. kiadás. Bp., é. n.

HERNÁDY ZSOLT

A HADI PARANCSNOK
SCHWEIDEL JÓZSEF TÁBORNOK
PESTI VÁROSPARANCSNOKSÁGA 1849-BEN

Egy meleg nyári vasárnap, 1848. augusztus 20-án mintegy négyszáz huszár közeledett Győr felé Bécs irányából. Parancsuk volt, hogy délre a verbászi táborba vonuljanak a szerb felkelők ellen harcolni.¹ A Győr és Moson megyei nemzetőrség, gróf Zichy Ottó őrnaggyal az élén, már órák óta az abdai határnál várták a hazatérő katonákat, „Testvéreink! Isten hozott hazánkba!” feliratú lobogóval. A városban nagy lelkesedéssel fogadták a huszárokat, a tiszti kart megvendégelték, a közvitézek pedig fejenként egy ezüst huszast kaptak ajándékba. A huszárok vezetője egy őrnagy volt, aki rövid, de lelkes magyar beszéddel köszönte meg a szíves fogadtatást, kijelentvén, hogy a csatamezőn – hol az ármány nagy – fogják ezt meghálálni. „Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak” – mondta prófétai lelkiülettel.²

A huszárőrnagyot Schweidel Józsefnek hívták,³ katonái pedig a Sándor orosz nagyherceg és trónörökös nevét viselő 4.huszárezred 1.őrnagyi osztályához tartoztak. A győri és mosoni nemzetőrök csak néhány órája várták őket, de a Batthyány-kormány már hónapok óta egyre határozottabban levelezett Béccsel a magyar ezredek hazavezénylésének ügyében. Végre augusztusban sikerült elérni, hogy a Bécsben állomásozó 4. huszárezredet kicseréljék az addig Nagyváradon lévő 6. (Wrbna) könnyűlovasezreddel. Ekkorra azonban fennállt a veszélye, hogy nem lesz, aki hazavezesse a huszárokat. Apponyi Károly gróf, ezredes ugyanis erre nem volt hajlandó, és augusztus 11-én szabadságoltatta magát. Franz Conrad alvezredest lovasbaleset érte és eltörte a lábát.⁴ Rajtuk kívül 19 főtiszt nem akart,

¹ Polák Vilmos naplója. MOL R 31. Naplók, feljegyzések. No. 1004. Az ezred, illetve az osztályok létszámára lásd: MOL HM Számv. 2. d. 2/17. A huszárokat végül a horvátok ellen vezényelték.

² Közlöny, 1848. augusztus 26., 78. szám. 399.

³ Schweidel József (1796. május 18. Zombor – 1849. október 6. Arad) életéről önálló monográfia nem jelent meg. Legutóbbi és leghasznosabb összefoglalás: Hermann Róbert, 2002. 11-38.

⁴ Gustav Ritter Amon von Treuenfest: *Geschichte des k.u.k. Husaren Regiments Nr. 4. Arthur Herzog von Connaught und Strathearn*. Wien. 1903. 481. Apponyi ezredes nem tért vissza ezredéhez többet, decemberben Windisch-Grätz az elfoglalt Győr városparancsnokává,

vagy nem tudott hazatérni különböző okokból.⁵ A rangban Schweidel József őrnagy következett.

Az 52 éves, ötgyermekes családapának kötelességei voltak, katonaként nem politizálhatott, és jelleme sem hajlott a meggondolatlan cselekedetekre. Királyhűsége mellett azonban tudta, hogy az elmúlt nyáron alkotmányos átalakulás zajlott Magyarországon, a Batthyány-kormány törvényesen, V. Ferdinánd kinevezésével jött létre, s hogy az országot délről veszély fenyegeti. Ahogyan később Kossuthnak írta, igyekezett, hogy az „ezrednek hazám földjére való ki vonulását siettetessem, s e végre bajnok társaimat, s a közvitézséget őszinte felvilágosításokkal lelkesítve felizgathassam”. Így tehát augusztus 13-án „készséggel és örömmel” vállalkozott az ezredparancsnokság ideiglenes átvételére és a hazavezetésre.⁶

Szeptember végére az ezrednek mind a négy osztálya hazatért, és Schweidel parancsára felesküdt a magyar alkotmányra.⁷ A világoskék csákós, acélzöld mentéjű és dolmányú, sötétvörös nadrágos Sándor-huszárok hűségesek is maradtak ehhez az eskühöz, a szabadságharc egyik leghíresebb huszárezredeként a legtöbb fényes diadalból kivették részüket.

Schweidel is bizonyította rátermettségét. 1848 legválságosabb pillanataiban mindig ott találjuk. Szeptemberben, a horvát betöréskor, ellenállásra buzdított. Részt vett a pákozdi, majd már ezredesként és dandárparancsnokként a schwechati csatában. Novemberben, tábornokként és hadosztályparancsnokként kivette részét a honvéd fősereg szervezéséből. Decemberben is ott volt a visszavonuló seregben, s a Duna jobb partján álló négy dandárt vezérelte.⁸

December közepére azonban eluralkodott rajta betegsége. Hosszú évek óta sömörben szenvedett, és emellett nagyothallása is egyre inkább zavarta. A sömörös kiütései miatt már lóra is nehezen tudott ülni, ezt jelezte 14-én a főparancsnokságnak, majd 19-én kérte szabadságoltatását.⁹

31-én vezérőrnaggyá nevezte ki. Conrad alezredes egyik lába a baleset következtében két hüvelykkel rövidebb lett, október 31-én nyugdíjazták is.

⁵ MOL HM Ált. 1848:5747. Ez a levél érzékelteti, hogy ki az a hét tiszt, aki nem is akart eljönni Bécsből.

⁶ MOL HM Ált. 1849:13500.

⁷ A hazatérés időpontjaira lásd: Schweidel vallomását az aradi hadbíróság előtt. In: Katona Tamás II. 145.; valamint MOL HM Ált. Iktatókönyv. 1848:4865. Az esküre: MOL HM Ált. 1848:5747.

⁸ MOL Görgey-lt. Az 1848–49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll. No. 194.; HL 1848/49. 5/425.; valamint a visszavonulásra lásd még Schweidel levelét a hadügyminisztériumhoz: MOL HM Ált. 1849:1463.

⁹ MOL Görgey-lt. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve. No. 255., HL Absz. Aradi htvsz.

Az elkövetkező hónapokban Schweidel betegszabadságon volt, családjával és gyógyvizekkel igyekezett enyhíteni fájdalmát. 1849. február 13-án Nagyváradra utazott, hogy az ottani fürdőkben gyógyíttassa magát.¹⁰ Március 17-én érkezett Debrecenbe.¹¹ Áprilisban egy vegyes bizottmány elnökének nevezték ki, amely a Bakonyi Sándor báró, tábornok elleni hazaárulási vádat vizsgálta ki.¹² Schweidel betegszabadsága május 20-ig volt meghosszabbítva, a hadiesemények következtében azonban új feladat várta.

A tavaszi hadjárat győzelmei után április 24-én Aulich Lajos tábornok csapatai bevonultak Pestre. Bár a budai várban még tartotta magát az ellenség, a Duna bal partján megkezdődött a katonai és polgári közigazgatási munka. Erről értesülve Schweidel május 3-án levelet írt a hadügyminisztériumnak, melyben jelezte, hogy betegsége „nagyszerű jobbulásba vagy”, és bár még nem tűntek el teljesen kiütései, magát már „harci szolgálatokra képesnek” jelentette „az ájultan szédelgő osztrák dinasztia lelketlen szándékai” ellen. Annyi megjegyzést tett, hogy lehetőleg Pesten vagy környékén kér alkalmazást, hogy a pesti gőzfürdőt „kötelesség mulasztás nélkül” felhasználhassa.¹³ A hadügyminisztérium május 4-én Kossuth véleményét kérte az ügyben.¹⁴

Május 7-én Schweidel levelet írt a kormányzó-elnöknek is, melyben kérte érdemei szerinti rendjeles megjutalmazását. Hazafias lelkületű levelében megemlékezett a kezdetekről, amikor hazavezényelte huszárezredét: „Hazám s nemzetem eránti lángoló szeretet volt minden törekvéseim, minden cselekedeteim egyedüli ösztöne s rugója, s a tiszta öntudatnál nem számíték nemzetem egyéb jutalmára”. Később betegen arra vágyott, hogy a harctéren tüntesse ki magát, „vagy katonai sors szerint igaz ügyért elvérezve, hűlt tetemeimet, több vitéz társaimmal egy közös hant alá temettessem”. „A konok sors azonban – folytatja levelét – felettem mostohábban határozott a menyiben küteges bajomat több fokozaton keresztül sodorván, e most is csak javulva, nem gyógyulva ajánlottam ismét szakszerinti szolgálatomat.” Végül kérte, hogy több tábornok társához hasonlóan, őt is jutalmazzák meg

113/24 cs. Schweidel József periratai. 236-237. f. (Eredeti tisztázat.); valamint MOL HM Ált. 1849:2084.

¹⁰ MOL HM Eln. 1849:4783.

¹¹ MOL OHB 1849:3441.

¹² MOL H 69 IM Büntető-törvénykezési osztály. 1849. 1. kútfő 296. tétel.; MOL HM Eln. 1849:10990., 11905., 13483.; MOL OHB 1849:6629.; valamint Hermann Róbert, 2001. 532-533.

¹³ MOL OHB 1849:6583.

¹⁴ MOL H77 HM Eln. 1849:12573.

valamilyen rendjellel a Polgárdinál, Pákozdnál és Schwechatnál tett „csekély érdemeiért”.¹⁵

Május 9-én Klapka György tábornok, helyettes hadügyminiszter „Pest város hadiparancsnokává” nevezte ki Schweidelt.¹⁶ Következő nap pedig Kosuth javaslatára a hadügyminisztérium kitüntette, melyről 11-én értesítették: „Schweidel József tábornok a’ polgárdi, pákozdi és schwechati csatákban szerzett hadi érdemei és személyes vitézsége elismerése jeléül, a hálás nemzet nevében a katonai harmadrendű érdemrenddel feldíszesítetett”.¹⁷

Miután új állomáshelyét haladéktalanul el kellett foglalnia, ezért meg sem várva betegszabadsága 20-i leteltét, Schweidel Pestre utazott, ahol családja már várta.¹⁸ Az elkövetkező hetekben és hónapokban pedig bebizonyította, hogy nemcsak huszártisztként állja meg a helyét a harctéren, hanem szervezőmunkájával is képes szolgálni hazáját.

1849 áprilisában a Pestre bevonult magyar csapatok parancsnoka, Aulich Lajos tábornok saját tábori térparancsnokát, Bíró Mártont nevezte ki Pest ideiglenes térparancsnokának. Hamarosan kiderült azonban, hogy Bíró százados a forradalom előtt alkuszként tevékenykedett, és csalásért másfél évet töltött börtönben. Most pedig Kohn Márk hadiszállítóval összejátszva megint csalást és sikkasztást követett el. Ezért haditörvényszék elé állították és 1849. júliusában kivégezték.¹⁹

Május 4-én Patay István alezredes vette át a helyét, amíg meg nem érkezett a kormány által megbízott, valójában Pest első hadi parancsnokává kinevezett Schweidel József. A tábornok – a kormány hivatalos lapja szerint – már megbízatása után három nappal, május 14-én „buzgalomteljesen működni” kezdett a fővárosban.²⁰

Még aznap felhívást adott ki Irányi Dániel kormánybiztossal együtt, hogy „a lakosság ne csüggedjen”. A visszafoglalt Pesten tudatosítani kellett az emberekkel, hogy a városi és katonai hatóság a helyén van, és a bosszút nem tűri. Ezért a feltételezett kémek elleni népítéleteket megtiltotta, és az önhatalmúlag intézkedőket rögtönítélő bírósággal fenyegette meg.²¹

---

¹⁵ MOL H77 HM. Eln. 1849:13500.

¹⁶ MOL HM. Eln. 1849:13483. Kinevezése nyílt rendeletként, és a Közlönyben is megjelent: Közlöny, 1849. május 11., 102. sz. 377.

¹⁷ MOL HM. Eln. 1849:13500. Nyomtatásban lásd: Közlöny, 1849. május 15., 105. sz. 389.

¹⁸ MOL HM. Számvev. 12. d. 26/ Térparancsnokságok. Debreceni térparancsnokság, Reggeli jelentések, május 11. Felesége és gyermekei már előbb Pestre utaztak. Erre lásd Katona Tamás II. 188.

¹⁹ MOL OHB Iktatókönyv. 1849:6547.; Spira György, 1998. 496.

²⁰ Közlöny, 1849. május 19., 109. szám. 407.

²¹ Közli: Hermann Róbert, 1992. 129.

Bár Schweidelt hadi parancsnoknak küldték Pestre, eleinte a térparancsnoki feladatokat is ő látta el. A két katonai hivatal azonban idővel elkülönült, de munkájuk hasonlósága miatt rengeteg átfedés volt közöttük. A tábornok munkahelyére címzett levelekre is a „Pesti térparancsnokság”-ot írták, pedig május 9-én térparancsnoknak Száz Mihály őrnagyot nevezték ki. Budán Sebes Károly őrnagy volt a térparancsnok.²² Júniusban már kezdett kialakulni a hivatalok közötti rend, persze egymással állandó kapcsolatban voltak. Schweidel parancsnoksága a „Pest város hadi parancsnoksága” megjelölést kezdte használni, megkülönböztetve magát Száz térparancsnokságától.²³ Júliusban Szegeden már főképp a térparancsnokság végezte a napi feladatok ellátását, szerezte be a különböző jelentéseket. Fölöttes szerve lett a hadi parancsnokság, amely ellenőrizte a munkát, és összekötő szerepet játszott a fölötte álló Országos Főhadparancsnoksággal, amelyet pedig a hadügyminisztérium felügyelt.

Kezdetben tehát – a fennmaradt iratok tanúsága szerint – Schweidel látta el a térparancsnoki munkát is. Első tevékenységei közé tartozott a munkatársak számbavétele. Május elejétől utcai falragaszokon hirdették, hogy a térparancsnokság irodájába embereket keresnek. Erre többen jelentkeztek, és folyamodványaikat más iratokkal együtt Schweidel a hadügyminisztériumba is felterjesztette, amely ekkor még Debrecenben székelt.²⁴ Rövidesen felhatalmazást kapott rá, hogy az alkalmazott tisztek illetményeit kifizesse.²⁵ Schweidel közvetlen munkatársa volt Zerffi Gusztáv, akit még Aulich tábornoktól vett át.²⁶ Bár Zerffi „ügyes

²² Bona Gábor, 1983. 305., 291.

²³ Érdekes megfigyelni Schweidel iratain a pecséteket. Májusban még a koronás címet használja, körben a felirat: „Lovas dandárparancsnokság”. Ez a pecsét Schweidel 1848-as dandárparancsnoki idejéből maradt meg. Júniusban már feltűnik a „Pest város hadi parancsnoksága” köriratú pecsét, közepén a korona nélküli címerrel.

²⁴ MOL HM Ált. 1849:14120

²⁵ MOL HM Ált. 1849:15443.

²⁶ Zerffi Gusztáv valóban hasznos segítőtársa volt ekkoriban Schweidelnek. Ezenkívül azonban kalandos élete során nem sok jót lehet elmondani róla. A szabadságharc előtt újságíró és szerkesztő volt, először konzervatív, majd radikális lapoknál. A szabadságharcban százados, majd 1849. júliusában kérésére elbocsátják a hadseregtől. Emigrál, a belgrádi francia konzulátuson dolgozik. Majd Marseille-ben, Párizsban, Londonban él. 1849 őszétől rendszeresen tájékoztatja az osztrák titkosrendőrséget, mint fizetett ügynök. Nemcsak jelentéseket küld, de segít a magyar emigráció vezető személyiségeinek összeugrasztásában is. 1862-ben már nem tartanak igényt szolgálataira Bécsben, ezért nyelvtanár lesz Londonban. Fiktív diplomájával a zsebében szép karriert fut be Angliában: a Királyi Történelmi Testület tagja, majd elnöke lesz. 1892-ben hal meg a szigetországbán, mint közismert és köztiszteletben álló történész, művészettörténész, filozófus és etikus. Életét lásd: Frank Tibor: *Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892*. Bp. 1985.; és MOL OHB Iktatókönyv. 1849:6586.

és szorgalmas segéd” volt, a sok munka miatt Schweidel egy másodsegédet is kért maga mellé, mégpedig Ruzitska Albert személyében, aki hadosztályparancsnoksága idején már szolgált alatta.²⁷ Kérésére a hadügyminisztérium ki is nevezte őket, a hónap végén Zerffit első, Ruzitskát másodsegédül.²⁸ Június közepén a minisztériumba beküldött parancsnokság rangjegyzékén Schweidelé mellett már segédjei adatait is megtaláljuk.²⁹

Május 18-án Schweidel egy példányt kért a Közlönyből, amelyet akkor még Debrecenben nyomtattak, hogy a hivatalos rendeletekről és az egyéb hírekről értesülhessen.³⁰

Szintén a hónap közepén Kossuth utasította a hadügyminisztériumot, a minisztérium pedig Schweidelt, hogy a német légió részére történő táborozást szüntessék meg.³¹ A novemberben alakult légió még április 26-án kezdett toborzásba, és néhány hét alatt 600-an léptek be a kötelékébe. Természetesen a visszahódított Pesten nemcsak a német légióba keresték az új önkénteseket. Május 1-jén a pesti közgyűlés úgy határozott, hogy a város egy egész zászlóaljat fog kiállítani, azaz 1200 főt. Lassan indult a toborzás, népszerűbbek voltak ugyanis a szabadsapatok és tűzérség. Ráadásul nemsokára – Buda ostroma miatt – sokan kiköltöztek ideiglenesen Pestről, így fel kellett függeszteni az önkéntesek fegyverbe hívását, ezért Schweidel is csak júniusban foglalkozott főként az ezzel kapcsolatos ügyekkel.³²

---

²⁷ Ruzitska Albert 1848 augusztusától hadnagy és segédtsitz volt a Vas megye nemzetőrségénél. Később főhadnagy, novemberben a 34. gyalogezredhez áthelyezik. A 11. és 12. honvédszászlóalj számvevő tisztje lesz. Kitűnt a Haslau falunál vívott ütközetben. 1849 márciusától a debreceni térparancsnokságon, május végétől a pestin dolgozik, századosként. Június 26-tól beosztják a szerveződő 91. honvéd zászlóaljba, a Kazinczy-hadosztályhoz. Részletesebben lásd: Kozma György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona. V. kötet 310-311. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 2092., és Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp. 1988. 517.; valamint MOL OHB 1849:4548. MOL H 147 Vegyes iratok. 12. d. 34.fol. 133., 134. Innen érdemes idézni egy januári előléptetési javaslat mellé csatolt jellemzését Ruzitskának, melyet akkori őrnagya, Inczedy Sámuel írt: „nagy hajlama van a kardali szolgálatra s önkéntesen több apróbb csatákban fegyvert véve vállára részt vett, bátor és így sokat ígérő”.

²⁸ Schweidel a hadügyminisztériumnak (Pest, 1849. május 23.) MOL HM Ált. 1849: 16356. Kinevezésük a Közlönyben is megjelent (május 31-én), és aznap értesítették erről Schweidelt is.

²⁹ MOL HM Ált. 1849:19604.

³⁰ MOL HM Ált. 1849:15378. A hadügyminisztérium intézkedett a belügyminisztérium felé a hivatalos lap elküldése tárgyában, más tábornokok számára is.

³¹ KLÖM XV. 337-338. A német légióról lásd még: MOL OHB 1849:7151., MOL HM Ált. 15227., 18337.

³² Spira György, 1978. 90-91. – Pesten kezdett toborozni embereket Oroszhegyi Józsa is szabadsapatába. Ekkoriban már a hadügyminisztériumban úgy döntöttek, hogy a meglévő

Miközben a Duna bal partján gőzerővel folyt a munka, a budai vár május 4-e óta a Görgei vezette főserég ostroma alatt állt. Hamar kiderült, hogy a Heinrich Hentzi von Arthurm vezérőrnagy vezette császári védősereg nem adja meg könnyen magát. Ráadásul Hentzi nemcsak Budán, hanem Pesten is gondokat okozott, ugyanis 4-étől kezdve másfél héten át lövette a várost. Kicsinyes bosszújának következtében megsemmisült az Al-Dunasor gyönyörű klasszicista épületegyüttese.³³ A mindennapos tűz és házomlás miatt Irányi Dániel kormánybiztos segítséget kért Schweideltől. A polgári tűzoltók és a nemzetőrök – néhány bátor ember kivételével – elhagyták életveszélyes helyüket, ezért volt szükség honvédekre az oltáshoz. Schweidel azonban csak két gyalogzászlóaljjal rendelkezett, és ebből „a Duna őrzése miatti másképp elfoglaltsága miatt” kevés embert nélkülözhetett. A 13-i újabb irtóztatás rombolás után Irányi kénytelen volt Görgeitől kérni négy századnyi erősítést, kétszeres zsoldot ígérve. Azonban mire a segítség megérkezett, a bombázás abbamaradt.³⁴

Május 21-én sikerült felszabadítani a várat, és ezzel a tavaszi hadjárat csúcspontjára ért. 27-én, Pünkösöd vasárnapján 80 ezer ember örült a győzelemnek a városligeti népünnepélyen, majd egy héttel később a Városmajorban.

Május 23-án Schweidel utasítást kért az osztrák hadifogságból kiszabadult magyar fő-és altisztekkel kapcsolatban. Négy nap múlva kapott választ Debrecenből. Eszerint azon főtisztek, kik ütközetben, hadjáratban kerültek fogságba, és innen visszatértek, név és rang szerint felterjesztendő a hadügyminisztériumba beosztásuk végett. Akik Pesten maradtak januárban, haditörvényszék előtt kivizsgálandók, és amíg ártatlanságuk kiderül, rangjuk

---

szabadcsapatokat is reguláris alakulatokká kell átszervezni, ezért hamarosan az Oroszhegyi által szervezett toborzás megszűnt.

³³ Hentzi 1848-ban még mint a péterváradai várőrség parancsnoka vált gyanússá a magyar hadvezetésnek. Decemberben Pestre rendelték és őrizet alatt tartották. Januárban szolgálatra jelentkezett Windisch-Grätz-nél, aki a budai vár parancsnokának nevezte ki és megbízta annak megerősítésével. A sors fintora, hogy Hentzi tulajdonképpen – persze más indokból – a magyar hadügyminisztérium parancsát hajtotta végre. 1848. decemberében ugyanis, amikor őrizet alóli felmentését kérte, megengedték neki a szabadabb közlekedést, egy feltétellel: Budát nem hagyhatja el. Hentzi engedelmeskedett az utasításnak, addig maradt, ameddig csak tudott. Lásd: MOL HM Ált. 1848:12584. Temesvárott is ekkoriban a körülzárt osztrák sereg bosszúból lőtte az elővárost. MOL OHB 1849:7083.

³⁴ MOL H13 BM Országlati osztály. 1849. I. sorozat. 3. kútfő, 28. tétel.; MOL OHB 1849:7088. Irányi május 14-i levelét közli: Hermann Róbert, 1992. 128. Lásd még: Spira György, 1998. 535., és Szilágyi Sándor: *Pest ágyúztatása és Buda megostromlása*. Pest, 1849. 27-54. Görgei Pest lövetéséért a várőrség felkoncolását ígérte Hentzinek, de a győzelem után megkegyelmezett a védőknek. Hentzi az utolsó órákban szerzett sebesülésébe halt bele.

megtartásával békeilletményt kapnak. Az altisztek, őrmestertől lefelé, és a közkatonák visszaveendőik.³⁵

Június 1-én értesítették Schweidelt, hogy az országgyűlés május 31-i ülésén munkáját Debrecenben befejezettnek nyilvánította, és székhelyét június 3-tól Pestre áthelyezi. A kormányzó a miniszterekkel 4-én reggel 5 órakor indult, és 5-én déltájban érkezett a szolnoki pályavonalon Pestre. Schweidel gondoskodott a fogadásukról, a katonaság díszkiállításáról, és arról, hogy „a néptolongság a rendet pillanatra se bontsa meg”.³⁶

Az ostrom után a fővárosban megindult az újjáépítés. A szétrombolt épületek felújítására, építésére rengeteg ember, kőműves kellett, kiknek számában hiány mutatkozott. Ezen nem tudtak segíteni más vármegyék, sőt Komárom vára erődítéséhez újabb 200 kőművest igényeltek, melyet először Schweidel, majd a földművelés-, ipar-, és kereskedelemügyi minisztérium is kért Pest városától.³⁷ A pesti tanács magyarázkodni kényszerült, hogy nem tud segíteni, mert magán- és közcélból sok kőművesre van szükség a városban. Ráadásul Budán megkezdődött a várfalak lebontása, hogy többet ne ismétlődhessék meg egy nagy károkat okozó ostrom. Ez a bontási munka is embereket igényelt. Ennek azonban nemcsak hadászati céljai voltak, hanem heteken át munkát biztosított több ezer napszámosnak. Erre nagy szükség volt, mert egyre erősebben érezhetőek voltak a megélhetési nehézségek. Az általános drágulás nemcsak az építőanyagokra, a lakbérekre vagy az importcikkekre vonatkozott, hanem a Pestre felhajtott állatok árára, és így a hús árára is. Ezért egyre több fizetésemelési kérelem érkezett a pesti tanácshoz.³⁸ Schweidel is foglalkozott különböző pénzügyekkel a hadi parancsnokság hatáskörében, hiszen a hadügyminisztérium Pestre költözéséig hivatala utalványozta és intézte a katonai kórodák (kórházak), a szállító hivatalok ellátását, vagy „a nyugalmazott és hadi tisztek elmaradt nyugdíjait”.³⁹ A kormány áttelepülése után a minisztérium polgári-gazdászati osztálya átvette ezen „pénzbeli utalványozásokat”, de Schweidelnek így is maradt ilyen feladata: például a helyőrségi porkoláb fizetésének (25 pengőforint) intézése, vagy a katonák zsoldján (2+3+1 pengőforint) túli ingyen só és hús kiszolgáltatása. Az utóbbit egyébként – az áremelkedések miatt – június közepén le kellett állítani.⁴⁰

---

³⁵ MOL HM Ált. 1849:16641.

³⁶ MOL HM Ált. 1849:17818.

³⁷ Schweidel levele a pesti tanácshoz (Pest, 1849. június 9.) BFL PVL Közig. 508., és BFL PVL TJK 1849. június 9.: 4939.

³⁸ Spira György, 1978. 97-98.

³⁹ Schweidel a hadügyminisztérium gazdasági osztályához (Pest, 1849. június 9.). MOL HM Ált. 1849:18579., 20459.

⁴⁰ MOL HM Ált. 1849:19872., 19394.

Júniusban Pesten is felálltak azok a vegyes bíróságok, amelyek a szabadságharc ügyét gyanúsán elhagyó egyének szerepét vizsgálták. Áprilisban Schweidel elnöke volt ilyen törvényszéknek Debrecenben, a Bakonyi-ügyben. Most az ő feladata lett, hogy – Vukovics Sebő igazságügyi miniszter, majd a hadügyminisztérium kérésére – ezen bíróságokhoz katonai bírókat és helyetteseiket kijelölje. Ilyen vizsgálat folyt például Tanárky Antal őrnaggyal kapcsolatban, aki a hadügyminisztérium katonai nevelő intézetek osztályának főnöke volt, azonban decemberben lemondott. Az ő hadbírói vizsgálatát Schweidel továbbította a minisztériumba.⁴¹

Sok munkát adott a hadi parancsnokságnak egy május 19-én kelt rendelet, amely kimondta, hogy „...mindazon nyugalmazott tiszteket, kik a magyar alkotmánynak hódolni vonakodnak, útlevéllel ellátva a hazából rögtön kiutasíttassanak”.⁴² Egy hét múlva Debrecenből Pestre is megküldték a rendelet másolatát, melynek következtében Schweidel felszólította a nyugalmazott katonatiszteket, hogy tegyenek esküt a független Magyarországra és adjanak hűségnyilatkozatot a függetlenségi határozattal kapcsolatban. Schweidelnek azonban nem volt névjegyzéke a nyugdíjas tisztekről, ezt csak június 25-én kapta meg a hadügyminisztériumtól. Azért addig is folyamatosan küldték ki a magyar és német formanyomtatványokat, amelyek az eskünyilatkozatokat tartalmazták. A tisztek többsége eleget tett a felszólításnak és visszaküldték a nyilatkozatot. Akik ezt nem tették, azoknak a nyugdíjfizetését felfüggesztették. Voltak, akik saját maguk fogalmazta nyilatkozatot adtak, de ezt sem fogadták el a magyar hatóságok. És voltak olyanok is, akik azt kérték, hogy mentesítsék őket az eskü alól. Kossuth azonban elutasította kérvényüket, mondván, ha nem tekinthetők magyar tiszteknek, akkor „a magyar álladalomtól semmi méltányos oknál fogva nyugdíjt nem igényelhetnek”. Schweidel tehát június 6-án felküldte a tisztektől kapott esküszövegeket a hadügyminisztériumba, s így ezek tovább kapták nyugdíjukat. Azoknak az – általában osztrák származású – tiszteknek, akik nem voltak hajlandók nyilatkozatot adni, el kellett hagyniuk a várost. Görgei azonban, aki ekkor a fővezéri és a hadügyminiszteri tárcát is vezette, parancsba adta, hogy „senkit sem szabad, annál inkább pedig volt katonát a magyar seregen keresztül bocsátani”, nehogy az osztrák csapatok számára hasznos értesülésekhez jusson. Ezért a fel nem esküdött tisztek

⁴¹ MOL HM Ált. 1849:19957., 20319. és MOL HM Eln. 1849:16905.

⁴² KLÖM XV. 361. A katonatisztek nyugdíjának kérdését már 1848. október–novemberében is igyekezett a magyar fél tisztázni Béccsel – eredménytelenül. MOL OHB 1848:2902.

„úti levelét” először Görgei láttamozta, és csak ezután bocsátotta őket újukra Schweidel.⁴³

A Pesten raboskodó osztrák hadifoglyok száma júniusban újabb 150 fogollyal gyarapodott, akik ekkor érkeztek a városba. Közülük 120 fő beállt a lengyel légióba, ezért értük jött a városba június 13-án Jabetrovsky hadnagy, és Miskolcra vitte őket, az ekkor Józef Wysocki tábornok vezette felső-magyarországi hadseregbe.⁴⁴ A pesti „Katonai szállító hivatalból” június 30-án 246 foglyot szállítottak át Óbudára, így ott rab nem maradt a hónap végére.⁴⁵ A foglyokkal is a térparancsnokság, ezen keresztül pedig a hadi parancsnokság foglalkozott.⁴⁶

A magyar hadvezetés az egész szabadságharc alatt tisztességesen járt el a fogásba esett osztrák katonákkal, ami viszont nem mondható el a cs. kir. hadvezetés bánásmódjáról a magyar katonákkal kapcsolatban. A felségárulóként kezelt magyar honvédekkel, honvédtisztekkel való embertelen viselkedés ellen Görgei áprilisban kiáltványban tiltakozott. Kilátásba helyezte, hogy minden kivégzett magyar tiszt után három osztrák tiszt fog életével fizetni. A felszólításnak nem sok foganatja volt, sőt a május végén fővezérré és tábornaggyá kinevezett Julius Haynau tábornok ténykedését azzal kezdte, hogy felakasztatta báró Mednyánszky László őrnagyot és Gruber Fülöp századost, a még februárban elvesztett Lipótvár védőit. Görgei azonban úgy döntött, hogy a magyar hadvezetés nem áll bosszút, s továbbra is emberségesen bántak a császári hadifoglyokkal.⁴⁷ Schweidel, hivatali kötelezettségén túl, magától is gyakran látogatta az osztrák rabokat, akik között több ismerőse volt. Ilyen volt Karl von Schloissnigg lovag, a 4. (Mengen, majd Ferdinánd) vértesezred kapitánya is. Az Újépületben raboskodó tisztet Schweidel vigasztalta, hogy nemsokára kiszabadul.⁴⁸

Az ellenséges hadifoglyok elhelyezésére és tartására egészségügyi okokból is ügyelni kellett. 1849 áprilisában ugyanis újra feltűnt, majd a nyári hónapokban

⁴³ Erről lásd: KLÖM XV. 570., valamint MOL HM. Eln. 1849:20224., és MOL HM Ált. 1849:16787., 18115., 18880., 20311., 20504., 21263., 22034., 22364., 22365.; MOL HM Számvev. 2.d. 2/18. Pesti hadi térparancsnokság jelentései (júl.1.).

⁴⁴ Schweidel a hadügyminisztériumhoz (Pest, 1849. június 25.). MOL HM Ált. 1849:22959.; és MOL HM Számvev. 2/6. Térparancsnokságok. Budai térparancsnokság, Reggeli jelentés (jún.13.).

⁴⁵ MOL HM Számvev. 2/8/Pesti térparancsnokság (jún.30.), 2/6/Budai térparancsnokság (jún.30.).

⁴⁶ Az osztrák hadifoglyokra lásd: MOL HM Ált. Iktatókönyv. 1849:20944., 21842., 23413.

⁴⁷ A témáról lásd: Hermann Róbert, 2001. 409-410., 528-529., és Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Ford. Görgey István és Katona Tamás. Bp., 1988. II. 15-16., 133-137.

⁴⁸ Schweidel József naplója. In: Katona Tamás I. 187-188.

tombolni kezdett a kolera. Kiss Ernő altábornagy, országos főhadparancsnok május végén elrendelte, hogy a rabok „gyéribben helyeztessenek, különösen pedig a tisztaság s az egészség fenntartására” ügyeljenek a katonai térparancsnokságok.⁴⁹ Így akarták megakadályozni a kór terjedését a foglyok között és környezetükben. Pesten májusban és júniusban rengetegen estek áldozatul a járványnak a polgárok közül, de június végére már szűnőben volt a kolera a városban.⁵⁰

Természetesen az osztrák foglyoknál is jobban ügyeltek a magyar honvédek egészségére. Egyrészt a városban ideiglenesen elszállásolt újoncokéra, másfelől a Pestre szállított sebesültekére, akik itt kaptak orvosi ellátást. Pest-Budán ekkor már tizennégy kórodában (kórház) ápolták a budai vár ostromakor megsérülteket, majd a frontról ideszállított sebesülteket.⁵¹ Egy épület több feladatot is ellátott, például a Károly-laktanya, amelyben a hadi parancsnokság székhelye volt, bankjegynyomda is volt, ezenkívül újoncokat szállásoltak el benne, és kórházként is működött.⁵² Schweidel nemcsak pénzügyileg állt kapcsolatban a pesti katonai kórodákkal. Bár június közepén az ellátásuk költségeinek fedezését átadta a hadügyminisztérium gazdasági osztályának, az egészségügyi intézményeket továbbra is ő és hivatala felügyelte. Így például június 11-én azt ajánlotta Schweidel a minisztériumnak, hogy a kórházakban ápolási szolgáltatást végző foglyokat magyar rokkant honvédekkel váltsák fel. Több kórodában ugyanis olasz katonák – akik Buda elfoglalása után kerültek fogságba – segédkeztek az ápolásban, de a nyelvi nehézségek és a lelkesedés hiánya miatt lassan dolgoztak. A hadügyminisztérium helyeselte Schweidel javaslatát, de azt ajánlotta, hogy rokkant honvédek helyett ápolónők segítsenek, és ez ügyben a tábornok forduljon az Országos Főápolónőhöz, Kossuth Zsuzsannához. Schweidel ezt meg is tette 23-án, és az ügy vége az lett, hogy Kossuth Zsuzsanna – mérlegelve a pesti katonai kórház helyzetét – mégis inkább férfi ápolók felvételét javasolta.⁵³

⁴⁹ Kiss Ernő altábornagy rendeletét közli: Gazda István, 2000. I. 241.

⁵⁰ Pesten és Budán majdnem 2000 ember halt meg ekkor, közöttük Hrúz Mária, Petőfi édesanyja. Részletesen lásd: Gazda István, 2000. I. 197-253. - Június végén olvasható egy lapban: „A cholera szűnik városunkban.” *Respublika* 11.szám. 1849. június 29., 43.

⁵¹ Gazda István, 2000. I. 50-51.

⁵² Június közepén már próbálták rendezni és elosztani a feladatokat. A Károly-laktanyát (a bankógyár megmaradásával) „egy nagy központi katonai kórházzá” akarták átalakítani. Így az eddig szintén kórházi feladatokat is ellátó Szvetanay utcai kaszárnya és a Ludoviceum visszanyerhette volna eredeti feladatát. Lásd erről Kossuth levelét Szemere Bertalanhoz, Budapest, 1849. június 13.. *KLÖM* XV. 514.

⁵³ *MOL HM Ált.* 1849:19548. – Meszlényiné Kossuth Zsuzsannát 1849. április 16-án nevezte ki Kossuth országos főápolónőnek, a kórházak ellenőrzésére, helyszíni felmérésre, újak

Kossuth június 24-én levelet írt Schweidelnek a sebesült honvédek elhelyezése körüli mulasztásokról. A június 20-21-i peredi csata sérültjei ugyanis 23-án este érkeztek a fővárosba gőzhajón. A kormányzó felhívta Schweidelt, hogy vizsgálta ki, miért nem élmeztekt őkzt Esztergomtól, és Pesten miért hurcolták őket, megfelelő ellátás nélkül, egyik külvárosból a másikba. Schweidel kivizsgálta a történetket és még aznap válaszolt. Leveléből kiderül, hogy 360 sebesült honvéd érkezett, előzetes bejelentés nélkül, és végül a Lípót-külvárosban találtak helyet a számukra. A késedelmes elszállásolásért elsősorban a városi hatóság lehetett a felelős, de az ügy pontos tisztázására vizsgálatot indított. Schweidel ezenkívül megjegyezte, hogy a legfőbb baj, hogy a seregsparancsnokok nem jelentik előre a sebesültszállítmány elindítását, és így a városi hatóság sem tud időben intézkedni. Kossuth már 25-én börtönbe záratta Gosztályi Pál Teréz-külvárosi kisbíró, akit hanyagsággal vádoltak, ügyének kivizsgálását pedig átvette az igazságügyi minisztérium.⁵⁴

A magyar kormány egyébként pénzjutalmat és földet ígért a rokkant hősöknek. Kossuth még 1848. novemberében elrendelte egy olyan intézet alapítását, „melyben azok, kikről valamely polgári hivatal vagy szolgálat nyújtása által gondoskodni nem lehet, nem oly nyomorúságos tengést, mint ekkorig szokásban volt, hanem minden élelmi gondtól ment, becsületes ellátást kapjanak.”⁵⁵ A Debrecenbe történt költözés után az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. január 25-én utasította a hadügyminisztériumot, hogy „Hazánk szabadságáért ellenség előtt csatákban rokkanttá lett bajnokoknak sorsuk könnyebbítése tekintetéből” intézkedjen egy „rokkantak házának alakítására”. Egy hét múlva Flór Ferenc, az egészségügyi osztály főnöke Szatmárnémetit ajánlotta székhelyül, mert ott volt ingyen egy ház, amelyben 150-200 ember elfért. Ezt a javaslatot az OHB február 4-én jóváhagyta. Az Országos Főhadparancsnokság május 14-én nevezte ki Meszlényi Jenő ezredet a rokkant és sebesült honvédek ügyeinek intézésére, akit Szatmárnémetibe irányítottak mindaddig, amíg fel nem épül a fővárosban egy palota számukra. Erre azonban már nem jutott idő.⁵⁶

létesítésének kidolgozására. Áprilistól kezdve vált egyre elterjedtebbé a nők ápolási munkája, amelyet addig általában – kivéve az Irgalmas-rendi szerzetesnővéreket – férfiak végeztek. Gyakori volt rokkant katonák segítségének igénybevétele is. Kossuth Szusanna kinevezésére lásd: KLÖM XV. 19., munkájára ld. Gazda István, 2000. I. 58., 139-157.

⁵⁴ Kossuth Lajos levele Schweidel Józsefhez. KLÖM XV. 585., Schweidel válasza: MOL OHB 1849:8551., 8599., továbbá az ügyre lásd: MOL OHB 1849:8593. Betegszállításra lásd még: MOL HM Ált. 1849:22741.

⁵⁵ MOL OHB 1848:3285. Közli Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952.495.

⁵⁶ MOL OHB 1849:1002.,1364.,7429. A betegápolásra lásd még: Gazda István, 2000. I. 137-169.

Schweidel nemcsak a kórházakban lévő katonákra figyelt oda. Július 4-én levelet írt Asbóth Sándor őrnagyhoz, Kossuth hadsegédéhez. Ebben elmondta, hogy az elbocsátott sebesült honvédek – a tapasztalat szerint – a hazafelé vezető úton vagy megbetegszenek, vagy koldulásból élnek, „mi azon terjedő véleményre ad okot, hogy az ország sebesültjeiről sehogy sem gondoskodik”. Azt javasolta, hogy amíg a zavaros idők tartanak, maradjanak a rokkantak a pesti „rokkant-gyűlházban”, ahol gondoskodnak róluk. Kossuth erre rendeletet küldött Hajnik Pál rendőri igazgatónak. Ebben a „haza és szabadság védelmében” megsebesült és beteg honvédeket három osztályba sorolta. Elsőbe a fekvőbetegek kerültek, őket a kórházban kell hagyni. Másodikba, „kiket ágyaikból igen, de messze életveszély nélkül nem lehet szállítani”. őket „egyes szegényebb sorsú becsületes családoknál az álladalom költségén” kell elhelyezni, értük havi 10 pengőforint fizetendő, hat heti zsoldjukat pedig előre ki kell fizetni. Kossuth száz ilyen honvéd ellátási illetményét magára vállalta két hónapra. A harmadik osztályba tartozók elküldhetők máshová is, így ezeket Ceglédre kell szállítani Perczel Mór tartalék hadtestéhez, sorozásra.⁵⁷

Schweidel tehát valóban sokat foglalkozott a sebesült honvédekkel, nem kérdésből írta később Szegeden egy rendeletében: „A köz védelmében sérülteknek egészségügyi ápolására felügyelni nékem különös tisztem”.⁵⁸ A rokkant honvédek ügye azért is érdekes, mert a tervek szerint a térparancsnokságokat ilyen tisztek vezették volna. A hadügyminisztériumban dolgozó Zuber Antal alezredes lett volna a kinevezendő „térparancsnokok chéfje”.⁵⁹

Már Debrecenben is sok gondot okoztak a térparancsnokságoknak azok a tisztek, akik különböző indokokkal elhagyták csapatukat, és a kormányshelyen vesztegették idejüket. Kossuth január elejétől több ízben jelentést kért a városban tartózkodó tisztek számáról. Februárban elrendelte, hogy naponta „Reggeli jelentéseket” írjanak a térparancsnokságok, hogy kik, mikor érkeztek vagy mentek el; illetve mi okból vannak a kormányzóvárosban. Ettől kezdve pontos kimutatások készültek, de a szigorodó intézkedések ellenére is sok lézengő tiszt volt a városban.⁶⁰

⁵⁷ Schweidel József levele Asbóth Sándorhoz (Pest, 1849. július 4.). MOL OHB 1849:9011. Ezen levél alapján Székely Károly „csonkult honvédot” a Csanád megyei Kovácsházába elbocsátották. Kossuth rendelete: KLÖM XV. 666.

⁵⁸ Közli: *Három hét a szabadságharc történetéből – Szeged. 1849. július 11– augusztus 5.* Szerkesztette Vass László. Szeged, 1998. 106-107.

⁵⁹ MOL OHB 1849:7833.

⁶⁰ MOL OHB 1849:179., 369., 2050., 3292.; HL 1848-49. 13/467. A februári rendeletet – nem teljesen – közli: Helgert Imre: Adalékok a fő-(kormányzó) város honvéd helyőrség-parancsnoksága 1848/1849-es szabadságharc alatti megszervezéséhez. *Bolyai Szemle* 2002/2. 5-38.

Miután újra Pest lett a kormány székhelye, itt sem alakult másképp a helyzet. 1849. május 29-én Görgei napiparancsban elrendelte, hogy a jelen helyzetben főtiszteknek szabadság nem adható. Mégis a nyáron nagyon sok tiszt volt Pesten; akik be sem jelentették érkezésüket. Schweidel ezért június 6-án intézkedést kért a minisztériumtól, ő maga pedig két megoldást javasolt. Egyrészt a hadügyminisztérium adjon ki parancsot, hogy a városba érkező tisztek magukat hat órán belül jelenteni kötelesek mind a katonai tér-, mind a hadi parancsnokságnál. Másrészt azt ajánlotta a tábornok, hogy álljanak nemzetőrök a városi sorompókhoz, vegyék át a tisztek útlevelét, és adják le az említett parancsnokságokon ellenőrzésre. A hadi parancsnokságon kívül egyébként a Száz őrnagy vezette térparancsnokságot is zavarta a rendetlenség. A minisztérium 12-én válaszolt, és helyeselve Schweidel javaslatait, azt írta: „nem csak felhatalmazza, de meghagyja tábornok úrnak, hogy a külső vámsorompóknál őrcsapatok állításának fel a helybeli nemzetőrökből”. Adjának az útlevél helyett „egy nyomtatott kisebb tartózkodási jegyet”, amelyet majd le kell adniuk a tiszteknek a katonai parancsnokságnál. A vendéglősöket is kötelezték – a rendőrség ellenőrzésével – vendégekönyv tartására, és ezt minden reggel be kellett mutatni. A térparancsnokságok pedig természetesen továbbra is minden nap „Reggeli jelentést” adtak ki a városban tartózkodó főtisztekről.⁶¹

A probléma ezek után sem oldódott meg véglegesen, mert a tisztek különböző okokkal indokolták ottlétüket. Az egyik leggyakrabban használt indok az volt, hogy az ezredük számára ruházati felszerelések vételezésére várakoznak, amíg meg nem kapják az igényelt ruhaneműket. Schweidel rosszsallotta, hogy a „tisztek renden túl itt mulatnak” Pesten. Egy „ruhafelszerelési okirat”-ot fel is küldött a hadügyminisztériumba mutatóba, amely azért is érdekes, mert éppen saját regimentje, a 4. huszárezred felszerelési igénye volt. Schweidel azt javasolta, hogy ezeket a tiszteket küldjék vissza hadtestükhöz, és a parancsnokságuknak hagyják meg, hogy előre jelezzék igényeiket, és ha azt a választ kapják, hogy kielégíthető, akkor küldjenek tiszteket, de csak egyet. A minisztérium értesítette erről Szölényi József alezredest, az Országos Ruházati Bizottmány főfelügyelőjét, aki július eleji válaszában ráadásul azt írta, hogy a ruhatárban nincsenek fennakadások, készlet van, így csak a tiszteknek kellene megjelenniük. Szölényi

---

⁶¹ MOL HM Ált. 1849:18303. A városban tartózkodó tisztekről „Reggeli” és egyéb jelentések: MOL HM Ált. 1849:14365. (május 12.), 19060. (június 6. Eszerint Görgei ekkor érkezik vissza Pestre, és a Zrínyi utca 188. alatt száll meg), 20345. Iktatókönyv (Térparancsnokság adta ki), 21864: Iktatókönyv (Térparancsnokság adta ki). MOL HM Számvev. 2.d. 2/6/Budai térparancsnokság., 2.d. 2/8/Pesti térparancsnokság., MOL H 147 Vegyes iratok. 12. d. i/42. Térparancsnokságok, táborparancsnokságok, Buda.

egyébként falragaszokon és a térparancsnokság útján erre már felszólította őket. Az ügy valóban a tisztek tétlenkedő időhúzásán és nem a ruházati ellátáson múlt. Ezt ugyanis Irányi kormánybiztos, és a januárban felszerelési biztossá kinevezett Lukács Sándor megszervezte. Az ügy rövidtávú megoldása végül az lett, hogy a városi térparancsnokság felszólította a tiszteket, jelenjenek meg a ruhabizottmány irodájában a felszerelési cikkek átvétele végett.⁶²

Schweidel hivatala felügyelte azokat a tiszteket is, akik valóban hivatalból tartózkodtak Pesten. Ilyenek voltak például azok a főtisztek, akik Kossuth kormányzói hivatalának katonai osztályához tartoztak. Számukra úgynevezett „vörös tartózkodási jegyet” adott a hadi parancsnokság.⁶³ A városban lakó tisztek megszabott árral kedvezményes szállásbért fizettek. Miután egy tiszt azonban visszatért a csapataához, családtagjai már nem részesültek a „szállásolási jogban”, és – mint más lakosoknak – a háziúrral kellett megállapodniuk a bérleti árban.⁶⁴

A hadi parancsnokság egyik legfontosabb és legtöbb időt igénybe vevő munkája az újoncok elhelyezése, beosztása és továbbbírányítása volt, melyet a térparancsnoksággal együtt végzett. Pest városa, a vár ostroma után, befejezte az előre megígért 1200 újonc toborzását. Ez azonban nem ment könnyen. Május 14-én még csak 40 újonc volt Pesten. Sokan ugyanis kiköltöztek a városból a bombázások miatt, így a létszám egy ideig nem volt növelhető. Irányi bízott benne, hogy a vár elfoglalása után gyorsan betelik az 1200-as keret, hiszen épp az ágyúzások miatt erős osztrák-ellenes hangulat alakult ki, és minden magyar lövést a Gellért-hegyről megéljeneztek. Május 26-án 130 újonc volt Pesten, ezután sorshúzás útján kezdtek sorozni.⁶⁵ Egy május 30-i hadügyminiszteri rendelet szerint az újoncokat a már meglévő zászlóaljok pótlására kellett

⁶² Schweidel a hadügyminisztériumnak (Pest, 1849. június 24.). MOL HM Ált. 1849:22596. Lukács Sándor – miután a szükséges nyersanyagokat beszerezte – május 29-én elrendelte, hogy a fővárosban dolgozó szabók, csizmadiák, sapkakészítők az elkövetkező három hétben csak a honvédség részére kiszabott anyagok feldolgozásával foglalatzkodhatnak. Lásd: Spira György, 1978. 90. A térparancsnokság felszólítására: MOL HM Ált. Iktatókönyv. 1849:22994., 22996. MOL OHB 1849:6525., 6832., 7034. Lukács Sándor és Irányi Dániel rendeleteit közli: Hermann Róbert, 1992. 112-143.

⁶³ MOL HM Ált. Iktatókönyv. 1849:22592., és KLÖM XV. 600. A Kormányzói Hivatal személyzetének névsorát és fizetési jegyzékét lásd: KLÖM XV. 527-528.

⁶⁴ MOL HM Ált. 1849:22710.

⁶⁵ MOL OHB 1849:7086., 7593. A város német lakosságának viselkedésére lásd: Ábrányi Emil 1849. máj. 14-i jelentését, közli Katona Tamás szerk.: *Budavár bevételének emlékezte 1849.* S. a. r. Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás. Bp., 1989. illetve Spira György: A pesti németek és a magyar negyvennyolc. In: *Vad tüzzel.* Bp. 2000. 79-103.

beosztani, és így is kellett felszerelni őket. Ezért nem alakították meg végül is belőlük a 107. zászlóaljat, hanem az ellenség előtt álló csapatok kiegészítésére küldték őket. Így Kmety György hadosztálya 700, Nagysándor József 240 embert kapott, a maradék 780-at pedig a 2. sorgyalogezred 2. zászlóaljába osztották be. Pesten ezzel elfogytak az újoncok.⁶⁶ Buda is megígérte az 1200 katonát, de később kezdődött a toborzás, és csak 324 férfit tudott kiállítani a 48. és a 63. honvédszászlóalj számára. Részükre Schweidel felszerelést igényelt, amelyet a minisztérium továbbított Szölényi alezredesnek. Buda tehát július elején visszafizette a pénzügyminisztériumnak azt a 10 ezer forintot, amit újoncózásra előre kapott.⁶⁷

A fővárosba rengeteg újonc érkezett az ország más helyeiről is, akik továbbutaztak leendő zászlóaljaikhoz, de Pesten voltak rövid ideig elszállásolva, a „szállító házakba”. A pesti „Katonai szállító hivatal” eleinte az Újépületben volt, majd átköltözött a Szvetanay utcai laktanyába. Schweidel a sok feladat és a kis létszám miatt kérte két újabb főtiszt kinevezését, akiknek a ruházati és felszerelési cikkekkel kellett volna foglalkozniuk.⁶⁸ A Szvetanay utcai laktanyában legfőljebb 400 újoncot lehetett elhelyezni. Ezért június közepén Schweidel közvetítette a „pesti fő szállítmányi hivatal” parancsnokának kérését a hadügyminisztériumba, egy 200 férőhelyes udvari deszkaépület megépítésére. A gazdasági osztály meg is adta az engedélyt, kérve a költségtervezetet, hogy utalványozhassák rá a pénzt.⁶⁹

Schweidel tábornok nemcsak papíron követte nyomon az újoncok elhelyezését, hanem előfordult, hogy személyesen ellenőrizte. Júniusban a Károlykaszárnyába beszállásolt honvédek rossz körülményeit vizsgálta meg, és intézkedett a rendbetételről.⁷⁰

Június 18-án 950 újonc érkezett Pestre, kevert nemzetiségűek, nagyrészt oláhok és németek. Schweidel a parancsnak megfelelően, a már meglévő zászlóaljak pótlására osztotta be őket, majd a ruhabizottmányba küldte az embereket felszerelkezni. Itt azonban közölték a városparancsnokkal, hogy előbb a 95. és a 99. zászlóaljakat kell felszerelniük. Schweidel tudta, hogy a kevésbé lelkesedők Pesten hamar megszöknének, és egyébként is minél előbb rendeltetési helyükre kellene érniük a katonáknak. Ezért írt a hadügyminisztériumba arról, hogy az újon-

---

⁶⁶ MOL HM Ált. 1849:18393., 18996., Iktatókönyv: 18109., 18121., 19508.

⁶⁷ MOL HM Ált. 1849:20344., 21112., és Spira György, 1998. 569.

⁶⁸ MOL HM Ált. 1849:19943. A minisztérium csak június 28-án nevezett ki két hadnagyot, és miután ez csak „Szegeden iratott alá, mint elkéset tárgy el nem bocsáthatott”.

⁶⁹ MOL HM Ált. 1849:20459.

⁷⁰ MOL HM Ált. 1849:21092.

cok hosszabb ideig városban tartása káros lenne, és határozott intézkedést kért az ügyben, „hogy a seregeknek betöltése hiányt ne szenvedjen.”⁷¹

Érkeztek Pestre újoncok Esztergomból vagy Kecskemétről (innen 491 fő) is, akiket Gergely János alezredeshez, a szállítóház parancsnokához irányított a térparancsnokság, majd a megfelelő alakulathoz osztották be őket.⁷² Június 4-én Vácról érkezett 12 teljesen felszerelt újonc. Őket még május 17-én ajánlotta fel a püspöki város a haza javára, a trónfosztást kihirdető népgyűlésen. Schweidel átvette az újoncokat, rendeltetési helyükre irányította őket, és 5-én levélben köszönte meg Vácnak a katonákat.⁷³ A hadi parancsnokot július elején utasította a minisztérium Kossuth megbízásából, hogy ellenkező intézkedésig az újoncok mind Nagysándor tábornok I. hadteste kiegészítésére küldessenek, s ha ez megtörtént, akkor a komáromi helyőrség pótlására. Abban az esetben pedig, ha megszűnne a kapcsolat Komárommal, akkor Cegléden át Kecskemétre kell utasítani az újoncokat az alakuló tartalékhoz.⁷⁴ A hadba induló emberek felfegyverzése egyre nagyobb gondot jelentett, ezért született Görgei június 27-i rendelete, mely szerint ha nincs elég puská („lőművek”), akkor kaszával, dárdával, lándzsával („döffegyverek”) kell felszerelni az újoncokat.⁷⁵

Schweidel hivatala nemcsak a közvetlen felettes szervével, a hadügyminiszteriummal állt összeköttetésben, vagy Kossuth kormányzóelnöki hivatalával, de minden Pesten található katonai szervvel. Így például felettese volt a pesti nemzetőrségnek, amelynek főparancsnoka Száz János alezredes, a pesti térparancsnok testvére volt.⁷⁶ Schweidel először május 27-én rendelte el, hogy az I., II., III. hadtest Vág-vonalra vonulása miatt, a pesti őrállomásokon a honvédek nemzetiőrök váltsák fel. Az őrséget és az őrzőjáratot a pesti nemzetőrség 4. zászlóalj 1. százada adta, Budán pedig a 19. honvédzászlóalj és a budai nemzetőrség.⁷⁷ A nemzetiőrök azonban nagyon megbízhatatlanul látták el fel-

⁷¹ MOL HM Ált. 1849:22943.

⁷² MOL HM Ált. Iktatókönyv. 1849:17467., 19028., 19935., 20359., 20488., 20528., 21787., 22465., 22859. Ezeken kívül, nem csak az Iktatókönyvből ismert iratok: 21167., 21271., 22646., 22860., 22899., 21918., 21877.

⁷³ Schweidel levelét közli: Tragor Ignác: *Vác története 1848 – 49-ben*. Vác, 1908. 181., 408.

⁷⁴ MOL HM Ált. 1849:24601.

⁷⁵ MOL HM Eln. 1849:22733., fotómásolatban közli Rózsa György – Spira György: *Negyvennyolc a kortársak szemével*. Bp., 1973. 419. o. Az iktatókönyv szerint itt Schweidel egy irata található, amelyben felhatalmazást kér a térparancsnokság számára egy hivatalos szállítás iránt szerződést csinálni. A megadott szám alatt azonban Görgei rendelete van.

⁷⁶ Bona Gábor, 1983. 305.

⁷⁷ MOL HM Számtev. 12.d. i/42. Térparancsnokságok, táborparancsnokságok . Buda., 2.d. 2/6/Budai térparancsnokság.

adatukat, ezért rendszeresen számon kellett kérni rajtuk a katonai fegyelem betartását. Schweidelnek is van ilyen „botrányos panasza” arról, hogy a ruhabizottmányhoz kirendelt nemzetőrök elhagyták őrállomásaikat.⁷⁸ A hadügy-minisztérium egy június 21-i felhívása nyomán Schweidel utasította a pesti lovas nemzetőröket, hogy mindig álljanak készen a bevásárlott lovak „tovaszállítására”.⁷⁹ Június 29-én a hadi parancsnokság díszszázad kivezenylését kérte a pesti nemzetőrségtől Jaretska Antal temetésére, aki a tüzérségi előfogadó országos parancsnoka volt és kolerában meghalt.⁸⁰ Július 5-én pedig Schweidel elrendelte, hogy aznaptól a nemzetőrség lovas osztályából 24 leányból álló őrség tüzérségi szolgálatra minden nap kiállíttassék.⁸¹

Az eddigiekből is látszik, hogy Schweidel a hadi parancsnokság vezetőjeként rengeteg különféle feladattal, illetve azok felügyeletével volt megbízva. Természetesen az említettekén kívül is sok kisebb munkája adódott, személyzeti ügyektől kezdve a felvásárolt lovak elszállításának megszervezéséig.⁸² Munkahelyének, a hadi parancsnokságnak június végén ki kellett költözni a Károly kaszárnnyából. Schweidel a legcélszerűbb és legmegfelelőbb új helynek a hivatal számára báró Laffert házát tartotta, ezért felhatalmazást kért a minisztériumtól a szerződés megkötésére a ház tulajdonosával.⁸³

Éppen Schweidel szerteágazó és hasznos tevékenysége miatt szót érdemel Szemere Bertalan miniszterelnök egy beszámolója a hadi helyzetről június 21-én, a Nagyváradról visszaérkező Kossuthnak. Ezt a levelet a következő szavakkal zárja: „Guyon itt, Lenkey ott, Aulich amott, Schweidel, Répássy másfelé, Damjanich az ágyban, – a hazát elfelejtették a katonák, idejük van egyenetlenkedni!!!” Nemcsak Schweidelre nézve igazságtalan a megállapítás, de a többi tábornokra is. Szemere szavait inkább a nehéz hadi helyzet okozta keserűség szülte, amelyről az említettek nem tehettek.⁸⁴

Schweidel munkáján túl fennmaradó idejét a családjával töltötte. A tábornokot sömörös kiutésai még ekkoriban is kínozták, ezért járt fürdőkúrákra a budai Császár-fürdőbe. Sok tisztátársa használta vele együtt a minden fajta betegségre ajánlott gyógyvizet, amely így fontos találkozási hely volt. Ki is ne-

---

⁷⁸ Czaga–Jancsó 334., 336., 253-254.

⁷⁹ MOL HM Ált. 1849:21711.

⁸⁰ HL 1848-49. 35/304.

⁸¹ Czaga–Jancsó 265.

⁸² MOL HM Ált. 1849:18137., 21711., 22570. (Schweidel Kis századost a hadfogadónál meghagyatni kéri.)

⁸³ MOL HM Ált. 1849:22753.

⁸⁴ KLÖM XV. 562.

vezték a Császár és a Sáros fürdőket katonai fürdőknek, amelyeket csak a honvédek használhattak.⁸⁵

Schweidel kapcsolatban volt a városi vezetéssel is, de a tanácsuléseken nem vett részt.⁸⁶ Jelen volt viszont a sorsdöntő június 29-i miniszter- és haditanácson.

Az osztrák főserg támadása és a Galíciából betörő és Kassát elfoglaló orosz csapatok előrenyomulása miatt a kormány úgy döntött, hogy ismét elhagyja a fővárost. A június 26-i minisztartanács – Görgei javaslatára – a magyar erők komáromi összpontosítása mellett döntött, valamint elrendelte az általános népfelkelést és a már májusban meghirdetett keresztes háborút. A Komárom váránál egyesített magyar főserg támadása, és így Bécs veszélyeztetése adhatta az egyetlen reményt a túlerőben lévő osztrák-orosz ellenséggel szemben arra, hogy időt nyerve kezdeményezők maradhassanak a magyar csapatok. A június 28-i győri magyar vereség azonban megváltoztatta Kossuth határozottságát, és a szegedi összpontosítás mellett döntött. 29-ére tanácskozássra hívott minden Pesten „jelen lévő generális urakat a minisztériummal egyetemben”.⁸⁷ Schweidel is jelen volt. Rengeteg vita, személyeskedés és vádaskodás után a résztvevők elfogadták a szegedi összpontosítást.⁸⁸ Nem ismerjük Schweidel álláspontját, bár egyik életrajzírója szerint a tábornok azon volt, „hogy az összes haderők a Duna bal partjáról Erdély felé vonuljanak, ahol akkor Bem küzdött az egyesült orosz-osztrák sereg ellen”, de a haditanács ezt nem fogadta el.⁸⁹ Schweidel javaslatára azonban nincsen bizonyíték, és elhangzása is kétséges. A haditanács döntéséről Görgeit egy háromtagú küldöttség – Csányi, Aulich és Kiss Ernő – értesítette, aki alávetette magát a parancsnak, ám egy tévedés folytán Kossuth ennek ellenére leváltotta őt a fővezérségről.

A kormány újabb elköltözésének hírére pénzügyi zűrzavar kezdett kialakulni Budapesten.⁹⁰ Mindenki szabadulni akart a Kossuth-bankóktól, és ez ár-

⁸⁵ Szentpály József, volt debreceni térparancsnok, a „Katonai fürdő intézet” parancsnoka rendeletét lásd: Közlöny 142. sz. 1849. június 27. 531. Erre lásd még: MOL HM Számvev. 2.d. 2/15. Egészségügyi intézetek. Budai katonai fürdőintézet. A Császár-fürdőbe jártak a későbbi aradi vértanúk közül például Aulich Lajos és Kazinczy Lajos is.

⁸⁶ Az ülésekre lásd: BFL PVL TJK IV. 1202. a.

⁸⁷ KLÖM XV. 621.

⁸⁸ A haditanácsra lásd: *Mészáros Lázár emlékiratai* Bp. 1867. II. 278-281., és *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re*. Sajtó alá rendezte: Katona Tamás. Bp. 1982. 142.

⁸⁹ Hamvay Ödön: *Az aradi tizenhárom*. Bp., 1904. 215.

⁹⁰ Szemere Bertalan június 24-én intézkedett: „Buda és Pest és illetőleg Ó-Buda hatóságának egyesítése elrendeltetik s a testvér két főváros mint Budapest czennel egyesítettik”. Közlöny, 1849. június 27., 142. sz. Erre azonban már nem maradt sok idő.

emelkedéseket indított el. Július 2-ától tömegesen költöztek Szeged felé az emberek. „Két szekérvonat kötötte össze Pestet Szegeddel. Vastag porfelhő borította egész hosszában. A kocsik tömve voltak képviselőkkel és hivatalnokokkal, nőkkel és gyermekekkel. Alattuk és mellettük a poggyászdarabok ezrei.” – írta a kortárs visszaemlékező.⁹¹

Schweidel az utolsó pillanatig a helyén maradt. Sőt, Csány László közlekedés- és közmunkaügyi miniszter július 3-án azt írta Henryk Dembińskin altábornagynak, hogy a rend fenntartása miatt a kormány még a fővárosban marad, amelyhez katonaságra van szükség. „Ezért van szerencsém Altábornagy urat kérni, hogy Schweigel (!) városparancsnok úrnak tegye kötelességévé, miszerint megfelelő számú katonasággal maradjon itt az Ön és a kormány rendelkezésére.”⁹² Kossuth, majd a kormány azonban 8-án elutazott Pestről. Ezután Schweidel is követte őket, a kivonuló katonasághoz több száz önkéntes is csatlakozott. Ahogyan januárban, most is az utolsó pillanatban hagyta el a fővárost. Július 11-én Budára bevonultak a császári seregek, 12-én pedig Pestre az orosz csapatok.

Schweidel József tábornok júliusban Szegeden is folytatta hadi parancsnoki munkáját. 29-én Kiss Ernő altábornagy a kormány mindenkori székhelyének helyőrségparancsnokává nevezte ki.⁹³ Augusztusban Aradra követte a minisztereket. A szabadságharc végnapjaiban állítólag Kossuth és Mészáros Lázár is menekülésre biztatta, de a tábornok itthon maradt. Már csak családja miatt sem akarta elhagyni az országot. Egyik életrajzírója szerint kisebbik fiának, Józsefnek „súlyos betegsége” volt.⁹⁴

Schweidel tehát csatlakozott az északról megérkező Görgei vezette sereghoz, és ő is az oroszok előtti fegyverletételre szavazott, legfőképp azért, hogy megmentse a lakosságot a szenvedéstől e reménytelen helyzetben.⁹⁵

---

⁹¹ Majd így folytatja: „Az általam átélt komikus jelenségek közül a legfurcsább a Szegedre menekülés volt. A lakás hiánya és a táplálkozás nehézsége – főleg a falvakban – groteszk helyzeteket teremtett.” *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból.* Fordította: Dr. Óvári-Avary Károly. Bp.1930. 53-54.

⁹² *Csányi László kormánybiztosi iratai 1848 – 1849.* Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998. II. 332. Dembiński július elsején a vezérkar főnöke lett.

⁹³ Trischler Károly: Schweidel József élete. In: *Emléklapok Schweidel József, aradi vértanúnak, Zombor város szülöttének szobrának leleplezésére.* Összeállította: Trencsény Károly. Zombor. 1905. 14.; Bona Gábor, 1983. 291.

⁹⁴ Márki Sándor: Schweidel József. In: *Aradi vértanúk albuma.* Szerk.: Varga Ottó. Bp. 1890. 119. Mészáros ekkor már nem valószínű, hogy beszélt Schweidellel, mert a Lugos felé hátráló seregben volt.

⁹⁵ Schweidel József naplója. In: Katona Tamás I. 190-191.

Rövidesen az aradi börtönben várta tábornoktársaival, hogyan ítélnék róluk. A megaláztatásokat sokszor derűsen viselte, erről tanúskodik naplója is. A 13 vádlott közül ő volt az egyetlen, akit Ernst törzshadbíró Haynaunak írt előterjesztésében lőpor és golyó általi halálra szánt, őrnagyi rangjának és bárhol található ingó és ingatlan vagyonának elvesztése mellett. De egyúttal kegyelemre ajánlotta három társával. Schweidel esetében a kegyelmi felterjesztés arra hivatkozott, hogy a vádlott csak a schwechati csatában harcolt, egyébként békealkalmazást vállalt kényszerűségből, és Pesten is „jó szolgálatokat” tett fogoly osztrák tiszteknek, valamint – ahogy a kérvény megjegyzi – „nagyon csekély szellemi képességekkel rendelkezik”. Haynau tábornok azonban nem kegyelmezett meg. Küldetesként megölt bosszúhadjáratának egyik indoka épp Ernst megjegyzése volt, mely szerint a tábornokokat külön felelősség terheli, „hiszen csak az ő munkásságuk és erélyük következtében érte el a magyar hadsereg azt az ellenálló képességet és felépítést, amelynek következtében a lázadás elnyomására minden erőt meg kellett feszíteni”.⁹⁶ És ebben Schweidelnek is bizony óriási szerepe volt, nemcsak 1848-as harctéri cselekedeteivel, de későbbi hadi parancsnoki munkájával.

Végül Schweidel negyedmagával, nyugodt lelkiismerettel várta a golyó általi halált. Valódi vértanúvá lett, aki szenvedését is felajánlotta szeretteiért.⁹⁷

A kivégzőosztag előtt talán eszébe jutottak saját szavai, melyeket egy meleg nyári vasárnap mondott egy évvel korábban, mikor huszárjait hazavezette Magyarországra: „Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak”.

---

⁹⁶ A tárgyalásvezetői előterjesztést, az ítéleteket és a kegyelmi kérvényt közli Katona Tamás II. 196-225.

⁹⁷ „Bárcsak halálom lenne az engesztelés mindenki másért; bárcsak én lennék egyedül, aki az enyéme kis vétkeiért vérével fizet; s ebből virággazna ki az enyéme java és üdvé!” Hadtörténeti Múzeum. Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény, It. sz.: 0.281/Em. Közli: Hermann Róbert, 2002. 36.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- 1848-49.HL** Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
BFL Budapest Főváros Levéltára
Bona Gábor, 1983. BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49.* 1. kiadás. Bp., 1983.
Czaga – Jancsó *Pest-Budai nemzetőrök 1848-1849: Dokumentumok a fővárosi Nemzetőrség történetéhez.* Vál., szerk. Czaga Viktória és Jancsó Éva. Bp., 2001.
Gazda István, 2000. I-II. *Az 1848-49-es szabadságharc egészségügye és honvéderősei.* Sajtó alá rendezte: GAZDA ISTVÁN. Piliscsaba – Budapest, 2000. I-II.
Görgey-lt. MOL P 295: A Görgey család levéltára
Hermann Róbert, 1992 HERMANN RÓBERT: Kormánybiztosi iratok Buda visszafoglalásának történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992/4.
Hermann Róbert, 2001. *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849.* Sajtó alá rendezte HERMANN RÓBERT. Bp., 2001.
Hermann Róbert, 2002. HERMANN RÓBERT: Schweidel József aradi vértanú élete és utolsó írásai. *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 5. Bp., 2002. 11-38.
HL Hadtörténelmi Levéltár
HL Absz. Aradi htvsz. HL. Abszolutizmus kori iratok. Aradi cs.kir. rendkívüli haditörvényszék iratai
HM Ált.MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
HM Eln. MOL H 77. Hadügyminisztérium, Elnöki osztály iratai.
HM Számvev. MOL H 83 Hadügyminisztérium. Számvevősegi iratok
Katona Tamás I-II. *Az aradi vértanúk.* Összegejtötte, gondozta: Katona Tamás. Bp., 1979. I-II. kötet
KLÖM XV. *Kossuth Lajos összes munkái.* XV. k. *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai.* Sajtó alá rendezte BARTA ISTVÁN. Bp., 1955.
MOL Magyar Országos Levéltár
OHB MOL H 2. Miniszterelnökség Országos Honvédelmi Bizottmányi és Kormányzóelnökség iratai.
PVL Közig. Közigazgatási iratok
PVL TJK Pest város levéltára, Tanácsulési jegyzőkönyvek
Spira György, 1978. SPIRA GYÖRGY: A forradalmi ország szíve 1848–1849. (In:) **VÖRÖS KÁROLY szerk.:** *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Budapest története IV. k. Bp., 1978.
Spira György, 1998. SPIRA GYÖRGY: *A pestiek Peitőfi és Haynau között.* Bp., 1998.

KEDVES GYULA

RÉPÁSY MIHÁLY HONVÉD TÁBORNOK A SZABADSÁGHARC LOVASSÁGA ÉLÉN

Az 1848-49-es szabadságharcnak volt egy olyan honvéd tábornoka, aki vezető szerepet játszott mind a hadseregszervezés, mind pedig a hadsereg-irányítás terén, neve mégis feledésbe merült. Az a néhány adat pedig, ami a szakirodalom lapozgatása közben összeszedhető személyéről többnyire pontatlan. Pedig a már 1848 őszén kinevezett tábornokok azon szűk csoportjához tartozott, akik tántoríthatatlan hűséggel szolgálták a szabadságharc ügyét, és a stratégiai jelentőségű döntéseket hozó haditanácsok legtöbbszörének is tagja volt, különösen a szabadságharc első felében. Ez utóbbit a honvédsereg tábornokaiból legfeljebb fél tucatnyian mondhatták el magukról.¹

A legválságosabb időszakban, 1849 telén látott el hadtestparancsnoki feladatot a talán legfontosabb védővonalon, s ha diadalmas ütközetek vagy csaták vezetése nem is fűződött nevéhez, a keze alatt összekovácsolódó hadtest példamutató módon látta el feladatát, s a későbbi hadjáratok meghatározóan sikeres seregtestévé vált. Tevékenységének hatása oly erős volt, hogy 1861-ben még ő az első honvédtábornok, akinek emlékét nyilvánosan, díszes sírkő állításával tartják életben.² Az újabb generációk azonban elfeledték, mert nem lehetett egyik megszokott, elfogadott, vagy éppen divatos skatulyába sem belehelyezni. Nem élte meg a szabadságharc végét, így nem került sem az aradi vértanúk, sem pedig az emigráció világszerte ismertté vált, s a szabadságjogokért a világ számos pontján harcot vállaló katonái közé. Csatában sem esett el, hogy idolként állíthassák az utókor elé. Pedig ugyanúgy a szabadságeszméért adta életét 1849 nyarán, mint aki csatában hullott el, vagy később bakó

¹ A Répásy részvételével lezajlott haditanácsok közül részletesen tudósít Barta István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955/2. 66-100. o., továbbá a Dembiński elmozdításához vezető tiszafüredi tanácskozásokról Hermann Róbert: A tiszafüredi fővezérváltás. *Tiszafüredi tanulmányok* 4. k. Szolnok, 2000. 31-104.

² A sírkő Szegeden, a rókusi temetőben ma is áll, fotóját közreadta *Három hét a szabadságharc történetéből – Szeged 1849. július 11-augusztus 5.* Korabeli dokumentumok alapján összeállította, magyarázószövegekkel ellátta és sajtó alá rendezte Vass László. Szeged, 1998. 285. Répásy újratemetésére és emlékmű állítására a kézirat leadását követően, 2007. március 14-én kerül sor Kemecsen.

végzett vele. Csak ő „ágyban, párnák közt” halt meg, és az már a kései utókort kevésbé érdekelte, hogy ez a honvédsereg lovassági főfelügyelőjeként szolgálatteljesítés és nem békés nyugalmaztatás közepette történt.

Pedig Répásy Mihály honvédtábornok a felsoroltaknál is fontosabb, mélyebbre ható tevékenységgel szolgált a magyar függetlenség ügyét. Szolgált már akkor, mielőtt fegyvert vont volna a szabadság védelmében. A magyar nemesi testőrség tanártsztként kifejtett katonai nevelő szerepe eldöntő jelentőségűnek volt egy olyan markáns csoport kialakításában, amely meghatározó szerepet játszott a honvédség szervezésében, kiképzésében és hadművelleti vezetésében. 91 tanítványa honvédtisztként, néhányan pedig egyéb módon vettek részt a szabadságharcban. Ez a viszonylag kis létszámú fiatal tiszti csapat a magyar szabadságharc katonai vezetésének talán legfontosabb csoportját alkotta, biztosítva annak dinamizmusát, ugyanakkor magas színvonalú szakmai tudását adva.³

A szabadságharc során Répásy egy teljes fegyvernem, a lovasság első emberévé vált. A magyarság életében mindig is kiemelt szerepe volt a lovas embernek, a lovas katonának, a XVI. századtól kezdve pedig a vitézi virtus, a katonai érték szimbólumává a huszár vált. Így vélte ezt 1848-49 magyarországi társadalma is. Persze a lovasság szervezésének a fontosságát a szabadságharc hadseregében ennél sokkal mélyebb összefüggések indokolták. Kétségtelen, hogy a puskák elterjedésével a tűzfegyverek hatását jobban kihasználni képes gyalogság vált a fő fegyvernemmé, de a lovasság visszaszorulását a XVIII. század második felében kidolgozott új harceljárások – ha csak átmenetileg is – lefékezték. A napóleoni háborúkban szerzett gyakorlati tapasztalatok felértékeltek a lovasság szerepét, s a XIX. század első felében a lovasság reneszánszát élte. A legtöbb európai hadseregben a speciális feladatok ellátására több lovassági csapatnemet is felállítottak. Egy ütőképes, modern hadsereg korszerűen szervezett, tűzfegyverekkel is ellátott lovasság nélkül nem létezhetett. A gyorsan mozgó fegyvernem a válságos helyzetek megoldásának a kulcsa volt. A könnyűlovasságnak a felderítésben, a biztosításban, üldözésben volt pótolhatatlan szerepe, a nehézlovasság pedig a döntés kierőszakolásában, az ellenséges csatarend áttörésében játszott fontos szerepet. A huszárság volt az az egyetlen könnyűlovassági csapatnem, amely a nehézlovasság feladatkörének is – legalábbis elfogadható mértékben – megfelelt.

---

³ A Magyar Nemes Testőrségben folyó katonai nevelőtevékenységre Kedves Gyula: Török Ignác a katonai nevelő. (In:) *50 éves a gödöllői Török Ignác Gimnázium*. Jubileumi tanulmánykötet. Gödöllő, 2005. 25-45.

Ennek az 1848-49-es lovasságnak volt Répásy Mihály a szervezője, tanítója, kiképzőmestere, akit a császári-királyi hadseregben eltöltött szolgálata szinte predesztinált erre a szerepre.

Az 1800. január 26-án egy feltörekvő szabolcsi köznemesi család legifjabb gyermekeként Kemecsen született Répásy Mihály egy református – ráadásul kuruc ősökkel és szabadságharcos mártír dédapával büszkélkedő⁴ – tiszántúli nemesifjútól teljesen szokatlanul a dragonyosoknál kezdte ígéretesen ívelő katonai pályafutását. Még inkább kiemelte katonáskodó kortársai közül rendkívül alapos iskolázottsága, amelynek nyomán végzett jogászként állt be 20 évesen a császári-királyi hadseregbe. A sárospataki református kollégium főiskoláján a nagyhírű Kövy Sándornak a hazai jog professzorának liberális gondolkodású alkotmánymagyarázatai formálták jelentősen világnézetét. Bár Répásy konkrét politizálással sem az iskolából kikerülve, sem később nem foglalkozott, ehhez túlságosan is fegyelmezett katona lett belőle, de véleménye különösen a magyar közjogi viszonyokkal kapcsolatban markánsan kialakult s azt, továbbá a változó világhoz való viszonyát mindenekfölött határozott nemzeti érzése jellemezte.⁵

1820. márciusában kadétként lépett be a Galíciában állomásozó, ekkor morva legénységű 3. (Knezevich) dragonyosezredbe, ahol 19 évet eltöltve értékes tapasztalatokra tett szert a huszárságtól eltérő lovassági szolgálati ismeretek tekintetében. A legteljesebb részletességgel ismerhette meg a császári-királyi hadsereg nem magyar ezredeinek belső életét, tisztikarának mentalitását. 10 éven keresztül tiszttársa volt az ezredben a csupán néhány rangszámmal elé sorolt Josip Jellačić báró, 1849 februárjában közvetlen ellenfele a közép-tiszai hadszíntéren.

Ez alatt az időszak alatt szerezte meg azt a rendkívül széleskörű, ugyanakkor a lóismeret terén nagyon mély, alapos lovastiszti szakismeretet, amely kiemelte akkori és leendő szabadságharcos tiszttársai közül is. Ennek tudható be a kor katonai karrierlehetőségeit tekintve kifejezetten gyors előmenetele. Répásy Mihály 38 évesen, de 18 évnél is kevesebb szolgálati idővel jutott a lovasszázad parancsnokságához. Ahhoz a beosztáshoz, ami a legtöbb magyar nemes számára a katonai karrier csúcsát jelentette, s emiatt gyakorta nyugdíjaztatták is magukat néhány éves századparancsnoki szolgálat után. Már

---

⁴ A Répásyak rokoni kapcsolataira Krasznay Péter önéletírása 1. füzet, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára EA 5659., továbbá Kozma Sándor: Kemecse c. monográfiája. Kemecse, 1997. 65-68 és 77-81.

⁵ HL 1848-49. 51/104. Répásy Rozália levele a szegedi honvédegyletnek 1861. jún. 2.

életkora is a viszonylag fiatalon századparancsnoksághoz jutott lovassági tisztek közé emelte, szolgálati idejét tekintve pedig egyenesen a leggyorsabb karriert befutó magyar tisztek között tarthatjuk számon. A szabadságharc katonai vezetői közül csupán az arisztokrata Esterházy Sándor gróf és a hatalmas vagyonából a rangban előtte álló tisztársai „lelépését” elképesztő nagyságú összegekkel megvásárló Kiss Ernő, „a bánsági nábob” érte el kevesebb (14, illetve 15 év) szolgálati idővel a lovassági század parancsnokságát.

Ez a parancsnoki poszt jóval nagyobb felelősséget jelentett a gyalogsági századparancsnokságnál, ezért is érték el a gyalogos tisztek fiatalabban ezt. Nem csak arról volt szó, hogy egy lovasszázad összehasonlíthatatlanul nagyobb ütőerővel rendelkezett, vagy jóval szerteágazóbb feladatkörben lehetett alkalmazni (különösen a huszárokat) és ehhez képest fenntartása, s így értéke is nagyobb volt. A lovaskapitánynak százada legénységén, fegyverzetén túl közel 200 ló, ráadásul első osztályú, évek kemény trenírozásával a legértékesebb állatok közé emelt hátsó növelte gondját-baját. Felelősségi körébe tartozott a lovak megfelelő ápolásának, gondozásának, takarmányozásának ellenőrzése, irányította a lovak idomítását, kezdeményezte a szolgálatra alkalmatlanná vált állatok lecserélését, s átvette a pótlovazás során századának juttatott fiatal lovakat. Egy jó lovas tisztnak ezért mindezen dolgokhoz kisebb-nagyobb mértékben érteni kellett, mert ha elégtelen volt a takarmányozás és gondatlan az ápolás, a lovak leromlása miatt a század elveszítette harcképességét. A legfontosabb képesség azonban a lóismeret volt, amelynek birtokában már nem igen tudta a lovaskapitányt a század gazdálkodását szervező kezelő (vagy korabeli kifejezéssel manipuláns) őrmestere félrevezetni, vagy a nyereszkeskedő hadiszállítók becsapni alkalmatlan ló beavattatásával.

A Répásy minősítéseiben évek hosszú során szereplő kimagasló értékelések a lovassági szakismereteket illetően felkeltették a hadvezetőség figyelmét és amikor a Magyar Nemesi Testőrség egyfajta tisztképző intézménnyé is vált, a magyar dragonyos kapitány testőr másodőrmesteri beosztást kapva testőrtanárként került 1839. augusztus 18-án Bécsbe, a birodalom egyik legfényesebb testületébe. Az itt kialakuló nemzeti gondolkodás és magyar szellemiség nagy hatással volt az ezt hosszú időn át nélkülöző Répásyra, ugyanakkor ennek maga is egyik gerjesztője, s meghatározó alakja lett. A testőrségnél eltöltött 6 év, 8 hónap és 11 nap szolgálata alatt testőraltiszti vezényleti feladatai mellett a lóismeretet és a lovassági szolgálati feladatokat oktatta, emellett bevezette a hadnagyi rendfokozatot viselő fiatal testőröket az idomítás módszertanába. Répásy lett a magyar testőrök legkedveltebb tanár-elöljárója, akinek a testőrpalota harmadik emeletén lévő 67. számú szobája nem csak a közvetlen

vezénylete alá tartozó alegység testőrei számára, de a többieknek is nyitva állt; élcelődésre, tréfára, komoly diskurzusra egyaránt. A testőröket ugyanis egyenként 7-9 főből álló Kameradschaft-nak nevezett csoportokba osztották, élükön – mintegy osztályfőnöki feladatkört is ellátó – egy-egy másodőrmeisterrel; amelyekből négyesével két dandárt képeztek. Különösen a 2. dandárba kerülő testőrök tűntek ki a tudás iránti igénnyel összefonódott hazafiságukkal. Itt Répásy mellett a szintén honvéd tábornokká emelkedő Török Ignác, a szabadságharcot majd nemzetőr ezredesként szolgáló Csepy János és Piller Imre voltak az alegységek előjárói.⁶

Répásy minősítése testőrségi szolgálata alatt is végig első rendű volt, előléptetésére mégis szokatlanul sokat várt, csak 1844. december 21-én léptették elő őrnaggyá, december 30-i ranggal. Hét évet szolgált így a császári-királyi hadseregben első kapitányi rendfokozatban, minden más rendfokozatánál hosszabb ideig. Ez ugyan önmagában nem jelentett az átlagosnál hosszabb várakozási időt, de a testőr másodőrmeistereket 2-3 évi szolgálat után őrnagyi rendfokozatba szokták előléptetni, így mindenképpen szembeötlő a mellőzése. Pedig igyekezett a külsőségekben igazodni a császárváros elvárásaihoz. Az 1840-es évek elején Bécsben festetett arcképéről a magyaros divatú testőr-őrmeisteri díszöltözet ellenére is az osztrák módit követő hosszú barkójú, bajusz és szakáll nélküli arc néz ránk, ezzel azonban úgy tűnik nem tudta eloszlatni a testőrök közötti népszerűsége által kiváltott bizalmatlanságot előjárói körében. S ez már így is marad mindvégig a császári-királyi hadseregben töltött szolgálata alatt.⁷

1846. nyarától a Galíciában állomásozó 6. (Württemberg) huszárezred őrnagyaként teljesített szolgálatot, de az ezredben csak 1848. elejétől jutott osztályparancsnoki beosztáshoz.⁸ Itteni tevékenységével vált ismertté országosan, miután osztályához tartozott a hazai közvélemény szemében a hazafiság szimbólumává emelkedett hazaszökő Lenkey-féle huszárszázad. Pedig hálátlan szerepet kellett játszania egy olyan törzstisztként, aki már magánleveleiben

⁶HL Magyar királyi nemesi testőrség iratai 32/50. A Magyar Nemes Testőrségben megnyilvánuló nemzeti érzelmekre és Répásy ebben játszott szerepére további adatokat közöl Degré Alajos 133-134.

⁷Hadtörténeti Múzeum képzőművészeti gyűjteménye 15:802. Az ismeretlen festő által készített olajfestmény a múzeum Fényesebb a láncnál a kard c. kiállításán látható. Minősítései: KA Personalakten Conduite-Listen Karton 568. 3. Dragoner Regiment 1824-38. továbbá HL VI/1 36. d. Königlich ungarische adelige Leibgarde 1839-45.

⁸Huszártörzstiszti minősítése és osztályparancsnoki mellőztetésére KA Personalakten. Conduite-Listen Karton 590. Husaren Regiment No. 6. 1847. lásd Függelék

hetekkel korábban kifejtette gondolatait arról, hogy a magyar huszárokat haza kell vezényelni. Dandárparancsnoka a magyar (de a szabadságharcban Erdélyben a honvédsereg ellen küzdő) Kalliány József vezérőrnagy ugyanis őt bízta meg a szökés kivizsgálásával, ezredparancsnoka a csehországi német Alfred Paar gróf pedig egyenesen a szökevények üldözésére adott számára parancsot 1848. május 29-én. Répásy ezt az erre alkalmas lovasság hiányára hivatkozva ügyesen elszabotálta, majd rendkívül tapintatosan eljárva érzékelte a magyar hatóságokkal, hogy maga is a kompromisszum lehetőségét keresi, s lélekben huszáraival tart. Másnap leveleket írt Máramaros vármegye, majd az ezred újoncozási kerületébe eső törvényhatóságoknak, Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyéknek is a szökevények feltartóztatására.⁹ A magyar kormány is vizsgálatot rendelt el az ügyben június 3-án, amely hírre a galíciai főhadparancsnokság vezetői elfektették a számukra is kínos ügyet. Így Répásy egy látszatintézkedéssel zárta vizsgálói feladatát. Június 6-án Beregszászra érkezett a különben általa is tudottan Máramarosszigeten tartózkodó szökevények visszavezetésére, de Bereg vármegye hivatalos formában megtett kijelentésére, miszerint nem nyújtanak segédkezet a század Magyarországról történő kiviteléhez „egy szíves baráti ebéd után visszatért önmagában Galíciába”. A vármegyei tisztviselőkkel folytatott megbeszélés során kapott ajánlatról („inkább az őrnagy úr is maradjon itt”) pedig nyilván bölcsen hallgatott, s türelmesen várta a törvényes lehetőséget az ezredével együtt történő hazatérésre. Bereg vármegye alispánja viszont rendkívül pozitív véleményt alakított ki a vizsgálatot vezető őrnagyról, aminek alig három hónap múlva Kossuthhoz írott bizalmas jelentésében nyomatékosan hangot is adott. Eötvös Tamás arra az esetre „amikor egy elhatározott magyar érzésű lovasság vezetőre lesz szükség” Répásy Mihályt ajánlotta, mint egy „igen magyar érzelmű embert”.¹⁰

Erre pedig rövidesen sor is került, bár először Kossuth közreműködése nélkül. Az 1848. júliusában hivatalos úton haza került Württemberg-huszárokat Leopold Meraviglia gróf, alezredes még elkísérte, de a Jellačić támadásának feltartóztatására a Dunántúlra rendelt alakulat parancsnokságát már nem vállalta, s kilépett a szolgálatból. Rangidős törzstisztként így Répásy lépett a

---

⁹ A huszárszökés ügyének összefoglalására Urbán Aladás: „értesítve valánk a Hazátul, hogy siessünk védelmére...”. Lenkey századának hazatérése 1848-ban HK 1992/3. 3-36.o. Répásy véleményére a hazatérést illetően bátyjához írott levele. Waldapfel Eszter I. 226-228.

¹⁰ MOL H 21. Kossuth Lajos miniszteri iratai No. 310. A levélre Hermann Róbert hívta fel figyelmemet, akinek ezúton köszönöm meg a Kriegsarchivban folytatott kutatással kapcsolatos baráti támogatását. Répásy beregszászi tartózkodására Pesti Hírlap 1848. június 11-i tudósítása.

helyébe, s egyúttal átvette a Székesfehérvár felé hátráló magyar haderő balszárnyának a vezényletét is. Ebben a funkciójában vett részt a pákozdi csatában, de a vezénylete alá került csapatoknak nem kellett közvetlenül harcba avatkozniuk. Ezt követően egy hadoszlop élén követte a Bécs alá húzódó Jellačićot.¹¹

1848. október 30-án Schwechatnál került sor Répásy életének első és egyetlen olyan csatájára, ahol nagyobb kötelékeket vezényelt. Az összecsapást megelőző éjjel azonban a vezérkari tisztek tévedése miatt zavar támadt csapatainál, emiatt csak késve és fáradtan tudtak elindulni, s az ütközet kezdetén széles rés tátongott a centrum bal oldalát képező, Görgei Artúr ezredes vezényelte dandár és a balszárny csapatai között. A hibát szerencsére az ellenség nem aknáztak ki, de Görgeinek meg kellett állítani csapatait, amelyeket ebben a kedvezőtlen helyzetben erős tűzérsségi tűz ért, amitől egyik zászlóaljában felbomlott a rend és katonái menekülni kezdtek. A csata elvesztésének ugyan nem ez volt az oka, hanem a hátrébb álló nemzetőr tömegek között kitört pánik, illetve a fővezér határozatlansága, de kétségtelenül megmutatkozott, hogy Répásy nem rendelkezik hadvezéri tálentummal s nehezen tud igazodni a váratlan helyzetekhez. Késlekedése azonban ezúttal határozottan hasznára vált a hátrálni kényszerülő magyar seregnek, mert érintetlen s harcvágyó csapatai fedezhették a centrum pánikszerű visszavonulását. A Franz Liechtenstein altábornagy által összevont császári lovasság ugyanis éppen a magyar centrum átkarolását készült végrehajtani, amikor beleütköztek Répásy beérkező huszáraiba. A visszatorpanó császári lovas alegységek újabb támadása is megtört a huszárok fegyverén, így azokat áttörésszerű tömegrohamra kellett rendezni. Ám ezalatt Répásy lovasütegei olyan hatásos ágyútűz zúdítottak a vértések támadási sávjába, hogy Liechtenstein végül is nem kísérelte meg az általános támadást, csupán tisztes távoból követte a lépésben visszavonuló és harcrendjét végig megtartó magyar lovasságot.¹²

A csatát veszítő hadsereg újonnan kinevezett főparancsnoka, az egykori testőrtanítvány Görgei Artúr azonban úgy látta, hogy megfelelőbb vezénylők kellenek a hadműveletek sikeres vezetéséhez. A schwechati csata ugyanakkor azt is nyilvánvalóvá tette, hogy csak reguláris alapon szervezett, jól kiképzett

¹¹ HL 1848-49. 2/185. A Perczel-hadtest hadműveleti naplója; ill. uo. 2/176 A drávai hadtest hadműveleti naplója 2/176. magyar fordításban közli. Hermann Róbert: A drávai hadtest hadműveleti naplója. Ford. Lenkefi Ferenc. (In:) Molnár András szerk.: *Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény* 36/1. Zalaegerszeg, 1995.

¹² Répásy a csatában tanúsított tevékenységéért kapta meg a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát – Közlöny 1849. május 6.

és felszerelt hadsereggel lehet megvívni az eljövendő harcokat, ahol már a birodalom elit katonaságát is felvonultató seregtestek ellen kell helytállni. Ezért szervezőképességgel megáldott, s szakfeladatokhoz értő katonákat javasolt kinevezni a hadseregszervezés és ellátás legfontosabb területeire. Különös gondja volt az általa is jól ismert – s ezért nehézségeivel is tisztában lévő – lovaság szervezésére, amelyre Répásy Mihályt tartotta a legalkalmasabbnak. Különösen úgy, hogy hadvezetési feladatokra túlságosan nehézkesnek, körülményesnek látta, vagy a környezetében lévő vezérkari tisztek ilyennek láttatták. Igazából nem tudjuk, milyen is volt kettejük kapcsolata. Sém ellenszenves, sem különösebben baráti megnyilatkozásaik nem voltak egymás iránt, valószínűleg a kölcsönös tisztelet volt a meghatározó. Egyetlen halvány utalás van arra, hogy Répásy neheztelt november elején tanítványából lett parancsnokára, amiért eltávolította a harcoló csapatoktól.¹³

Ha így is történt megbékülését két dolog is siettette. November 4-én Görgei tábornoki kinevezésre javasolta, amit Kossuth azonnal el is fogadott és rendelkezett a kinevezésről.¹⁴ Beosztását először a lovaság felügyelője címmel jelölték, ami inkább a pótlóvázási felügyelő feladatkörét takarta. A hadsereg – s nem csak a lovaság, de a tüzérség vontatását és a hadianyag-, élelmiszer-, takarmány- és csapatszállítás feladatait egyaránt ellátó szekereszkar, de még a szolgálati lóra jogosult tisztek – megfelelő lóval való ellátása a hadsereg működésének az alapját jelentette. Ezért az Országos Honvédelmi Bizottmány Répásy új megbízatását firtató kérdésére, miszerint: „Oly bővében van-e Görgei a jó huszártiszteknek, hogy lóvásárlás végett most ezeket elküldheti az ellenség elől?” – a fővezér önérzéletesen válaszolhatta: „Répásyt azért ajánlottam mert őt mostani hivatalára legalkalmasabbnak ösmerem, s meggyőződésem az, hogy a jó organizáló most többet használ a hazának, mint két jó vezér.”¹⁵

Répásy lendületesen látott új munkájához. Először a veszélyeztetett Nyugat-Dunántúlon szervezte meg a pótlóvázást megfelelő szakemberek kiküldésével. Csány László fő kormánybiztos segítségével elérte, hogy a megyei kormánybiztosok lóvásárlási keretösszeget kapjanak, amelyből a pótlóvázó tisztek készpénzzel fizethettek az eladóknak. November 28-án csak Moson, Sopron és Győr vármegyéből, valamint Pozsony városából 492 ló beszerzését jelentette Fischer Antal, a 4. (Sándor) huszárezred kapitánya. Belőle vált az

---

¹³ Mezösy László: *Ezernyolcszáznegynyolcadiki levelek*. S. a. r. Szócs Sebestyén. Bp., 1976. 32-33.

¹⁴ Hermann Róbert, 2001: 79. és 489.

¹⁵ Uo. 93. és 105. o. Beosztásának tényleges tartalmára HL 1848-49. 4/54.

egyik legsikeresebb pótlovazó tiszt, majd Répásy segédtisztjeként tevékenykedett. Vas vármegyéből november 24-ig 140 ló vásárlását jelentették, s további 150 beszerzésére volt kilátás. Az ország más területein is szakszerűvé vált a pótlovazás, bár ott az azonnali készpénzfizetés hiánya miatt vontatottabban haladt a munka, de az első nagy feladat, a november első napjaiban kiválasztott 2500 huszárújonc megfelelő lóval való ellátása teljesült.¹⁶

Ezalatt Répásynak folyamatosan bővült a feladatköre, s rövidesen kiterjedt a lovasság szervezésének az egészére. Elősegítette ezt egy átszervezés is. December 2-án befejezték az addig egymás mellett működő Hadügyminisztérium és az Országos Nemzetőrségi Haditanács összevonását, s az így megalakult új minisztériumban Újoncozási és Pótlovazási Osztály néven egy mai fogalmaknak is megfelelő hadkiegészítési csúcsszervet alakítottak. Ennek az élére került Répásy Mihály tábornok, aki mellett csak Mészáros Lázár miniszter, illetve a rövidesen megérkező tábornoki osztály főnöke, Vetter Antal viselt tábornoki rangot.

Ily módon egységes irányítás alá került a lovasság újoncokkal és remondatakkal (újonc lovak) történő feltöltése, amit kiegészített a lovas- és lófelszerelés beszerzés irányítása is. Ezek összehangolására, az újoncok és lovaik felszerelésére, az alapvető lovassági kiképzés biztosítására Répásy minden huszárezred számára tartalék osztályt létesített az addigi, csupán kiképzési bázisként szolgáló tartalék századok kereteinek kibővítésével. Minden tartalék osztályhoz 400 lovassági szolgálatra alkalmas legényt kellett kiválasztani a vármegyékben folyó újoncozás során az oda küldött kiképzőtiszteknek.

Ilyen tartalékosztályt szerveztek:

Kecskeméten az 1. (Császár)

Békésen a 2. (Hannover)

Cegléden a 3. (Ferdinánd)

Nagyváradon a 4. (Sándor)

Dunaföldváron a 5. (Radetzky)

Mezőkövesden a 6. (Württemberg)

Pesten a 8. (Coburg)

---

¹⁶ Lóvásárlási pénzkeret elkülönítésére Csány László kormánybiztosi iratai 1848–49. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998. II. k. 22–23. , illetve KLÖM XIII. 391. és 395. A 2500 huszárújoncra uo. és 402. o. A pótlovazás eredményeire: Fischer jelentését közli Hermann Róbert: *Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben*. Győr, 1998. 202–204. o. Vas megyében KLÖM XIII. k. 618. Répásy ezeket a lovakat az 5. (Radetzky) huszárezred ekkor szerveződő százada számára Dunaföldvárra rendelte.

Debrecenben a 9. (Miklós)
Kiskunfélegyházán a 10. (Vilmos)
Gyöngyösön a 12. (Nádor) huszárezred számára.

A lovassági felszerelések előállítására Pozsonyban, Győrben, Székesfehérváron, Miskolcon, Kassán, Debrecenben, Kecskeméten, Baján és Szabadkán létesítettek helyi bizottmányokat kormánybiztosi felügyelet és lovassági felügyelői irányítás alatt.¹⁷

A szabadságharc hadseregszervezését figyelembe véve látszólag könnyebb helyzetben volt a lovasság megteremtésénél a honvédsereg vezetése, mint más fegyvernemeknél, hiszen rendelkezésre állt az alapot jelentő katonaaanyag, felszerelés, fegyverzet, és szervezeti keret, amit a császári-királyi hadsereg Magyarországon lévő huszárezredei jelentettek. Tüzetesebb vizsgálódás során azonban kiderül ennek látszólagossága, már csak a számszerűséget tekintve is.

1848 szeptemberére, amikor Jellačić támadásának hatására a honvédsereg szervezése lendületet vett, mindössze 7 nem minden esetben teljes, valamint egy fél huszárezred alkotta azt a magot, amiből ki lehetett alakítani a szerveződő hadsereg lovasságát. A Magyarországon lévő idegen lovassági alakulatok sorra csatlakoztak Jellačić csapataihoz, még a túlnyomórészt lengyelekből álló 2. (Schwarzenberg) dzsídásezred is felmondta az engedelmességet október elején, amelyik pedig a nyári délvidéki harcokban a magyar alakulatokkal együtt küzdött vitézül a szerb felkelőkkel.

Ez a lovasság kevés volt egy olyan hadsereg számára, amelynek egyszerre több hadszíntéren is helyt kellett állnia, ráadásul olyan ellenfelekkel szemben, amelyeket a császári-királyi reguláris haderő is egyre nagyobb mértékben támogatott. 1848. novemberben nyilvánvalóvá vált, hogy előbb-utóbb bekövetkezik a császári-királyi hadsereg nagy erővel történő támadása is, s az országnak komoly háborúra kell felkészülnie. Ez a reguláris hadsereg növelését igényelte, s az addig is kevésnek bizonyuló lovasság létszámának emelése halaszthatatlanná vált. A huszárezredek mellett kiegészítő szerepet játszó önkéntes lovas alakulatok, a mozgósított nemzetőri lovasság és szabadcsapatok ehhez a feladathoz már nem bizonyultak megfelelőnek, s a reguláris lovasság szervezésének igen költséges és időigényes módját nem lehetett megkerülni.

---

¹⁷ AZ OHB erre vonatkozó rendeletei KLÖM XIII. k. 390-392. o. és Közlöny 1848. 182. sz. (dec. 9.) 186 sz. (dec. 13.)

Az új huszárezredek szervezését (az önkéntes lovas alakulatra támaszkodva, a kormány még októberben elrendelte, de a végrehajtás lényegi részére Répásy hivatalba lépését követően került sor.

A létszámkeretek feltöltése viszonylag gyorsan megtörtént, de a felszerelés és alkalmas tisztek hiányában különösen a kiképzés lassan haladt. A 13. (Hunyadi) huszárezred élére Répásy galíciai beosztott századparancsnoka, Lenkey János került ezredesként, aki Nagykőrösön viszonylag megfelelő kiképzést tudott biztosítani, így az alakulat december végéig hadszíntérre kerülő négy százada helyt is tudott állni. Kevésbé volt sikeres a Jászberényben szerveződő 14. (Lehel) huszárezred harcba vetése. A december elején Aradra indított három századukkal még nem is volt különösebb gond, de a hónap végén Mészáros Lázár hadtestébe küldött két század még nem kapta meg a kellő kiképzést, így látványos kudarcot aratva a Lehull-huszárra csúfnevet kapták a csípős nyelvű, s szakértelmükre rátarti, a régi huszárezredekhez tartozó bajtársaiktól. A Fóton és környékén szerveződő 16. (Károlyi) huszárezred századai közül egy sem jutott el olyan kiképzési fokra, hogy 1848 végéig harcba vethetőek lettek volna, ezeknél Répásy el tudta érni, hogy a Tiszántúlra települve folytathassák a szervezést. Hasonlóan alakult a Hajdúböszörményben felállítandó 17. (Bocskai) huszárezred helyzete is. Ehhez a két ezredhez decemberben a régi huszárok közül helyeztetett át tiszteket és léptettetett elő hadnaggyá császári-királyi huszáraltiszteket Répásy. Elvileg felügyelte az Erdélyben alakuló 15. (Mátyás) huszárezred szervezését is, azonban a november végére bekövetkező elzártság, majd Bem öntevékenysége meggátolta a lovassági felügyelő tényleges tevékenységét ebben az irányban. Kossuth ugyan több ízben is figyelmeztette a lengyel tábornokot hatáskörének túllépésére, eredményt azonban ő sem ért el, s az erdélyi harctéri sikerek nyomán nem is erőltette tovább.¹⁸

Répásy különben is sokkal fontosabbnak vélte, hogy enyhítse a honvédsereg lovasságának az egyoldalúságát, ezért kezdeményezte a nehézlovasság kialakítását. Mert való igaz, hogy a legszerteágazóbb feladatkörökben lehetett a huszárokat alkalmazni, s mint a könnyűlovasság klasszikus képviselői mesterei voltak a felderítésnek, rajtaütésnek, portyázásnak. Mindemellett leginkább rájuk lehetett számítani a legkülönfélébb biztosítási feladatoknál és az ellenséges utánpótlási vonalak elvágásánál, sőt még szükségből csatalovasságként is alkalmazhatták a huszárokat. Az igazi csatalovasság szerepét a döntés kierőszoalásával azonban a nehézlovasság két csapatneme, elsősorban a vértések és másodsorban a dragonyosok látták el. Legfőbb feladatuk az ellenséges arcvonaltörése volt, ezért harcászataikat különösen a vérteseknél a szo-

---

¹⁸ Kossuth dec. 7-i és 18-i utasításai Bemhez KLÖM XIII. k. 712. és 798-799.

rosra zárt harcrendben végrehajtott tömegroham uralta, amit a dragonyosoknál a löfegyverek gyakoribb és szélesebb körű alkalmazása egészített ki. Ez az áttört harcrend csapatainak szétzilálását segítette elő, és valamelyest önállóbb tevékenységet kívánt meg a dragonyos katonától, de az meg sem közelítette a huszár szinte már individuális tevékenységét.¹⁹

Éppen ezért nem is volt Magyarországon semmi hagyománya egyik nehézlovassági csapatnemnek sem, az ezredek kiegészítő kerületei kivétel nélkül a birodalom egyéb tartományaiiban helyezkedtek el. Ez persze nem jelenti azt, hogy magyarok ne szolgáltak volna vértesezredekben, a tartósan Magyarországon állomásozó ezredekben egyáltalán nem volt ritka a jelenlétük. A 6. (Wallmoden) vértesezred tisztikarának több mint a negyede, 12 tiszt köztük az alakulat parancsnoka magyar volt 1848 elején.²⁰ A lovasság elitjének számító csapatnemnél sikk volt szolgálni az arisztokrácia fiataljainak. Egy teljes ezred megszervezéséhez azonban közel sem voltak elegendően, ráadásul egy részük alakulatánál maradt még akkor is, amikor az szembe fordult a szabadságharcral. Így valóban a semmi-ből kellett volna megteremteni a magyar nehézlovasságot, de Répásy így is neki-vágott. Érdekes módon nem nagyon akadt segítőtársa ebben a munkában a hon-véd-sereg egykori vértestisztjei közül, bár lehetséges, hogy Szathmáry Mihály őrnagy, egykori vérteskapitány pótlóvazási osztályhoz történő december 14-i áthelyezése ezzel függött össze, de a vértesezred szervezéséhez fűződő tevékenységé-nek nincs nyoma. December 25-én egy 1848 nyarán kilépett svalizsér (könnyűlo-vas) kapitány, tehát még csak nem is nehézlovassági tiszt Rohonczy Lipót (ekkor nemzetőr őrnagy) kapott megbízást a magyar vasas ezrednek titulált alakulat szervezésére. Répásy utasítást adott a megfelelő lovak beszerzésére, amelyeknek nagyobbak, erőteljesebbnek, ugyanakkor higgadtabbnak kellett lenniük, mint a huszárok alá keresett paripáknak. Meghatározta a szervezeti kereteket, és sor ke-rült néhány tiszti kinevezésre is, de a szervezés a főváros kiürítését követően le-állt. Az emberek a huszárokhoz, a lóanyag a tüzér szekereszethez került, a felsze-relés nagy része pedig odamaradt a fővárosban. December végétől Répásy már nem tudta felügyelni a vértesezred alakítását, mert a tartalékhadtest parancsnok-ságával bízták meg. Bár a beosztást ideiglenesnek szánták, a tábornoknak végül is majd két és fél hónapon át hadtestparancsnoki tevékenységet kellett ellátnia.²¹

¹⁹ A különféle lovassági csapatnemek feladataira, harcászati eljárásaikra Kedves Gyula: *A szabadságharc huszárai*. Budapest, 1998. 9. és 46-50.

²⁰ *Militär-Schematismus de österreichischen Kaiserthumes*. Wien 1848.

²¹ A vértesezred átalakítására Répásy december 27-i rendelete Közlöny 1848/201. sz. (dec. 29) 202. sz. (dec. 30) és 1849/2 sz. (jan. 16.) A tartalékhadtest parancsnokává dec. 28-án nevezték ki Répásyt, de már 24-től a tartalékcsapatok ügyeivel foglalkozott KLÖM XIII. 872., 906., 910-11., 930. és 937.

Ekkor rendelték a tartalék hadtesthez az 1. (Császár) huszárezredet, amelynek egyik osztálya december 28-án Bábolnánál, két másik osztálya pedig 30-án Mórnál mondott csődöt. Répásynak kellett rendbe szedni a tisztjei jelentős része által elhagyott, megrendült fegyelmű ezredet, ráadásul az ellenség által kikényszerített visszavonulás közben. Azonban a teljes ezredet nem vonhatta össze, mert a haditanács döntése értelmében összeállított, s Mészáros segítségére küldendő dandárba beosztotta az egyik osztályát, s még aznap elindította Kerepesre. A dandár Zákó István őrnagy (egyúttal országgyűlési képviselő is) vezényletével rendben meg is érkezett, s meghatározó szerepet játszott a Schlik megállítását eredményező hadművelet sikerében. Ezekben a napokban az is felmerült, hogy maga Répásy is menjen a Felvidékre és vegye át a sikertelen Mészároostól a hadszíntér parancsnokságát. Szemere Bertalan teljhatalmú országos biztos január 1-i levelében javasolta az OHB-nek Répásy kinevezését: „Nagy hatása van szabolcsi modorával a legénységre. A borsodiak most is csak őt emlegetik.” Kossuth inkább Damjanichot szeretne volna a Felvidéken látni, s mire kiderült, hogy rá a bányászati hadtest élén van szükség a körülmények már mást diktáltak és a Debrecenben kéznél lévő Klapka kapta a megbízatást.²²

1849. január 24-én ugyan Debrecenbe rendelték, hogy ellássa az ideiglenes főváros katonai parancsnoki feladatait, s irányítsa hadügyminisztériumi hivatalát, de alighogy hozzálátott az újoncozási és pótlóvázási osztály átszervezéséhez, január 29-én minden eddiginél fontosabb parancsnoki megbízást kapott, a közép-tiszai hadszíntér fővezényletét. Február 2-án érkezett a Perczel Mór tábornok lemondása miatt megürült hadtestparancsnokság törökszentmiklósi főhadiszállására, így alig egy hetet tudott a lovassági ügyeivel foglalkozni Debrecenben. Ezalatt legfontosabb intézkedése az ellenség térnyerése miatt veszélyeztetett huszár tartalék osztályok megfelelő új bázisainak kialakítása volt. Különös figyelmet fordított a 8. (Coburg) huszárezred kiképzőbá-

---

²² A Császár-huszárok elküldésére HL 1848-49. 8/101., közli *Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai. (I. kötet: megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig.)* S. a. r. Dér Dezső és Hajagos József. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002. 242., megérkezésére Mészároshoz HL 1848-49. 8/617., közli *Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek)*. A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte Dér Dezső, Hajagos József és Hermann Róbert. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10. Eger, 2004. 53. beosztásukra MOL P 295 A Görgey-család levéltára 39. cs. b/21/3 fasc. 86. f. Szemere levelét közli Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból.* – Okmánytár. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990. 305-308.

zisára, amely Kecskeméten 700 újonc és közel 300 régi, Galíciából hazaszökött huszár bevethető katonai alakulatba történő integrálásával próbálkozott. Január derekán Nagyszalontára telepítve olyan sikeres kiképzési programot tudtak megvalósítani, hogy rövidesen egy teljes osztály csatlakozhatott Klapka hadtestéhez és a megfogyatkozott harcoló századok létszámát is ki tudták egészíteni.²³

Bár Répásy hadtestparancsnokként nem vezényelt sikeres ütközetben, csapatépítő tevékenységét és mindenekelőtt a kormány rendelkezéseinek minden esetben maradéktalan végrehajtását az OHB nyilvános köszönettel ismerte el, amelyet a Közlöny március 21-i számában adott közre. A két nappal korábban kelt rendelet emellett szokatlan megtiszteltetésben is részesítette a tábornokot: „a hadügyminisztériumnál eddigi hivatalát ismét elfoglalván, egyszersmind a magyar hadsereg főfelügyelőjévé kineveztetik.” Megtiszteltetésnek szánta-e Kossuth ezt a kinevezést, vagy tényleges feladatkör ellátására a kiképzés és ellenőrzés központi irányítására tervezte létrehozni az új beosztást? Mindkét változat lehetséges, az azonban bizonyos, hogy ilyen beosztás végül is nem lett a honvédseregben (Kossuth ugyan Görgői május 1-jei levelére írott hátiratán Vetter altábornagyot „hadseregi s erősítési főfelügyelő”-nek titulálta, de ez sem realizálódott.) s Répásy nem is használta soha ezt a címet. Használta viszont – egymástól elkülönülő feladataihoz mindig pontosan igazítva – a minisztériumi tevékenységével kapcsolatos ügyiratokon az újoncozási és pótlóvázási osztály (időnként osztályok!) igazgató megnevezést, a hadseregi hierarchiában pedig a magyar lovasság főfelügyelője címet.²⁴ Hivatalát pedig a tőle megszokott alaposággal látta el, már a rendelet kiadása előtti napokban is, valószínűsíthetően március 12-től. Előző nap még Ferenczy Albert ezredes (februártól Répásyt pótlóvázási feladatkörében helyettesítette) adott ki rendeletet, amit március 13-án már Répásy módosított.²⁵ Ezekben a hetek-

---

²³ Complexul Muzeal Arad Aradi Ereklyemúzeum kézirat- és nyomtatványgyűjteménye No. 2171. Bersek József önéletírása

²⁴ Hivatali címhasználatára HL 1848-49. 22/546, 25/421 és 37/216. Ugyanakkor Kossuth május 5-i rendelete kitüntetéséről, majd a Közlöny ezt közléte 1849/98. sz. a magyar hadsereg főfelügyelője címet használja, de nyilvánvalóan csak a lovasságra kiterjedő tartalommal. A hadügyminisztérium tábornokari osztályába beosztott Gelich őrnagy szerint 1849. január végén szétválasztották az újoncozási és pótlóvázási osztály két szakágát önálló osztályokra. Ennek az iratkiadásban is nyoma van pl. május 7-én HL 1848-49. 26/151, de nem következetes a rendszer, és az önállóan, az újoncozási osztály fejléce alatt megjelenő iratokat is Répásy írta alá. Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. Budapest, é. n. II. k. 264.

²⁵ Közlöny 1849. 51 és 52. sz. (márc. 13. és márc. 14.) továbbá HL 1848-49.: 17/59.

ben elsősorban a lovasság ügyeivel foglalkozott, amit két komoly probléma is sürgetett.

A téli hadjárat alatt a harcok súlyát jelentős mértékben a huszárok viselték, amelynek során alakulataik létszáma erősen lecsökkent. A tavaszi ellentámadásra felkészült hadseregnek égető szüksége volt a teljes létszámú huszár egységekre, hiszen ezeknek nemcsak saját feladataikat, de nehézlovasság hiányában a csatlólovasság feladatkörét is el kellett látnia. Sürgősen intézkedni kellett hát a császári-királyi hadseregből örökölt huszárezredek kiegészítéséről, így nem véletlen, hogy Répásy már március 14-én több napos helyszíni szemlére utazott Nagyváradra, ahol a 3. (Ferdinánd) és a 4. (Sándor) huszárezredek tartalékosztályai állomásoztak.²⁶ Itt folyt az újonc huszárok és az ezredeik számára vásárolt fiatal lovak kiképzése. Répásy még a hadkiegészítést felügyelő tevékenységének első periódusában (novemberben) intézkedett huszárújoncok és remonda lovak kiképzésére alkalmas tartalék osztályok kialakításáról, de azok működése nem minden esetben felelt meg elképzeléseinek. Az ok nem is annyira a tábornok hadtestparancsnoki megbízatásai miatti távollétében keresendő, hanem abban, hogy a hadszíntéren mutatkozó létszámhiány pótlására Kossuth a még kiképzetlen, de már felszerelt újoncokat harcoló alakulataikhoz rendelte. Január végén Répásy az új helyőrségekbe telepített tartalék osztályoknál – ekkor is csak felszerelési nehézségekre hivatkozva – már el tudta érni, hogy viszonylag tervszerűen folyjon a kiképzés, s ne kelljen kapkodva a hadszíntérre küldeni teljesen képzetlen huszárt és lovat. Márciusban azonban már időszerűvé vált a harcoló alakulatok újabb kiegészítése, aminek lehetőségéről a lovasság főfelügyelője a helyszínen akart meggyőződni, s ahol szükség volt rá, intézkedett a kiképzés gyorsításáról és a felszerelés kiegészítéséről. A hónap végéig hasonló szemlét folytatott le a többi ezred tartalékosztályánál is Békésen, Mezőberényben, Diószegen, Szilágysomlyón és Nagykárolyban. Mindezek eredményeként március végén, április elején több száz újonc huszár került a támadásba lendülő főszereg leolvadt létszámú huszárezredei mindegyikéhez, így Damjanich III. hadtestében a Hannover- és Ferdinánd-huszárokhoz, Klapka hadtestében a Coburg-huszárokhoz, és Görgei hadtestében a Sándor- és Miklós-huszárokhoz.

Azt pedig, hogy mennyire megalapozott volt Répásynak a megfelelő kiképzést a harctérre küldés feltételéül szabó elgondolása, világosan megmutatta a szabolcsi huszárújoncok hatvani tragédiája. A 9. (Miklós) huszárezred tartalékához Debrecenbe küldött újoncok november végétől tanulták a huszármes-

---

²⁶ Reviczky Mária levele Lázár Matildhoz, közre adja Dinyés László: *Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok*. Erdélyi Örmény Múzeum 8. Budapest, 2004. 37.

terséget, képzettségük mégsem volt elegendő ahhoz, hogy váratlan harcászati helyzetben is megfelelően reagáljanak. A Debrecenből alig néhány napja a harcoló századokba beosztott újoncok április 5-én Hatvan és Aszód között kerültek kutyaszorítóba. A Miklós-huszárok 4. századát Görgey Kornél őrnagy egy nagyobb szabású erőszakos felderítésre vezette, amelynek során svalizsérékkel ütköztek meg. A kényszerűen alakuló domb takarásából dzsidások törtek a fellazult harcrendű huszárok oldalába, akik a túlerő elől kénytelenek voltak visszavonulni. Míg a harcmezőn fekete-sárga zsinóros régi huszárok szerencsésen visszatértek, addig a piros zsinóros újoncok jelentős része odaveszett, a 80 elesett huszár döntő részét ők adták. A megfelelő kiképzési szint elérése nélkül a hadszíntérre küldött huszárújoncok harcba vetése nemcsak értelmetlen pusztulásukat, de a nagy értékű felszerelés és lóanyag elvesztését, ezzel együtt hónapok hadseregszervező munkájának eredményességét kockáztatta feleslegesen.²⁷

A régiek kiegészítésénél is súlyosabb gondot jelentett az új huszárezredek felállítása. Bár a legtöbb ezrednél a létszámkeretet december végéig feltöltötték, a hivatalába visszatérő lovassági főfelügyelőnek azzal kellett szembesülnie, hogy a hat új alakulatból jószerével csak kettő, a 13. és 14. hadrendi számot viselő Hunyadi-, illetve a Lehel-huszárok szervezése mutatott elfogadható szintet harcbavetésüket illetően. Azonban még ezeknél az ezredeknél sem lehetett mindegyik osztályukat a harctérre vezényelni, az utolsóként szervezni kezdett 18. hadrendi számú (ekkor még felváltva Kinizsinek és Attilának nevezett) huszárezred felállítása pedig a Komárom erődtáborában rekedt egyetlen osztálynál meg is állt. Komoly hiányosságokat tapasztalt szemléi során Répásy a 16. (Károlyi) és a 17. (Bocskai) huszárezrednél. A Károlyi-huszárok első osztálya ugyan február végén elvonult Erdélybe, a többiek szervezése azonban elsősorban a hozzáértő tisztek hiányában nagyon vontatottá vált, bár a Pest megyéből Békésbe történő kényszerű áttelepülés már önmagában is jelentős nehézségeket okozott.²⁸

A Bocskai-huszároknál pedig éppen ellenkezőleg az okozta a problémát, hogy a kiképzés a szervezési bázisokon, a hajdúvárosokban történt. A folyton ha-

---

²⁷ Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika.* Budapest 1885-1888. II. k. 80-82. o. Az eset rendkívül károsan hatott a felderítést elrendelő Gáspár András tábornok önbizalmára, erről Hermann Róbert: *Gáspár András honvéd tábornok.* Kecskemét, 2005. 57-58.

²⁸ A Károlyi-huszárokról ld. Csikány Tamás: A 16. (Károlyi) huszárezred története. (In:) *Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II.* Szerk. Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét, 2002. 131-162.

zatérő, magát egészen otthonosan érző legénység fegyelmét ugyanis nagyon nehéz volt fenntartani, a szervezést kormánybiztosként irányító Sillye Gábor pedig politikai befolyását latba vetve igyekezett különféle előjogokat biztosítani az alakulat huszárai számára. Répásy már január végén igyekezett jó érzékkel elejét venni a bajnak és elrendelte az ezred törzskari helyének Nyírbátorba történő áthelyezését. Ez még elég közeli hely volt a szervezés bázisához, a környéken elhelyezett huszárlegénység viszont már elég messze volt lakhelyétől ahhoz, hogy folyton hazajárjon. Sillye azonban elérte Kossuthnál a rendelkezés visszavonását, így márciusban még mindig Hajdúböszörményben szertelenkedtek a Bocskai-huszárok. A tábornok ennél az alakulatnál látszólag feladva a kiképzés alaposságáról vallott elvét, a hadszíntérre történő mihamarabbi elindítással oldotta meg a problémát. Beleunva a Sillye Gáborral folytatott torzskalkodásba a március 15-i debreceni ünnepségen parádézó osztályukat Asbóth Lajos Balmaújvároson állomásozó tartalék hadosztályába helyezte, ahol még nem kerültek rögtön komoly lovassági ütközetekbe, így a kiképzési hiányosságokat szolgálat közben pótolni lehetett. Így járt el április derekán a következő felszerelt osztállyal is, azt Miskolcra vezényelte az itt szerveződő IX. hadtest kötelékébe, amely csak az orosz intervenció bekövetkeztével, június derekán került komoly harcba. Az ezred utolsó osztályát a június elején életre hívott tartalék hadtestbe osztotta be, s a gyakorlat fényesen igazolta eljárásának helyességét, mert valamennyi osztály jól megállta helyét már az első ütközetében, ami pedig az új huszárezredeknél ritkaságszámba ment.²⁹

Nehezebb dolga volt Répásynak az új alakulatok felszerelésével, amely jóval sokrétűbb s előállíthatóságát tekintve sokszorta bonyolultabb és drágább volt, mint a gyalogság esetében. A gyalogos honvédet – szorult helyzetben – hiányos felszereléssel, néhány töltéssel ellátva, egy szál szuronyos puskával is harcba lehetett küldeni, huszárt azonban hiányos lószerszámmal és gyenge lovakkal semmiképpen sem. Hiányos fegyverzettel már inkább, így az újonc ezredekben gyakori volt a párpisztoly hiánya, s szinte elfogadott, hogy csak egy pisztolyt használtak. A karabélyokkal sem szerelték fel az összes huszárt, sokszor egy szál szablyával vonultak el a harctérre, ami sok fejfájást okozott a lelkiismeretes tábornoknak. A lószerszámról és a megfelelő lovak kiválasztására azonban igen agyályosan felügyelt. A pótlóvázási osztályt is úgy szervezte, hogy külön felelőse

---

²⁹ A Bocskai-huszárok szervezési problémáira KLÖM XIV. 257. és 397-98.; Nyakas Miklós: *Sillye Gábor kormánybiztos tevékenysége és a hajdúvárosok önvédelmi harca 1848-ban és 1849-ben*. Hajdúböszörmény, 1999. Helytállásukra Gacsályi Gábor: *Az 1848-49-es szabadságharc eseményei* Bartha Mór naplója alapján. *Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban IX.* k. 94-105.

volt mindkét nagy fontosságú ágazatnak. A felszerelést a már említett Ferenczy Albert ezredes felügyelte márciustól, a lovak beszerzését pedig Ábrahám Károly ezredes, aki tábornoki kinevezése óta szolgált Répásy mellett. Persze a mégoly ügyes szervezés mellett is akadtak problémák. A hadsereg számára beavatott lóanyag minőségével még nem is volt gond, de a felszereléssel nem egyszer előfordult. Április végén Kossuth kemény hangú levélben utasította Répásyt jelentéstételre a 12. (Nádor) huszárezred felszeretlenségével kapcsolatban. A tábornok önértetes válaszában fejtette ki az ezzel kapcsolatos problémákat, s a felelősséget az élehetetlen és hanyag ezredparancsnokra hárította szemlézése tapasztalataira hivatkozva.³⁰ Kossuthal különben kifejezetten jó viszonyt ápolt, nagy tisztelője lévén a szabadságharc vezetőjének politikusi kvalitásait elismerve. Pedig a kormányzó elnök időnként olyan szakmai dolgokba is beleártotta magát, amihez nemigen érthetett, súlyosan korlátozta az irányítási jogokat és sértette a tábornoki tekintélyt. Június végén a szabadsapatokból huszárnak állt legénység számára Kossuth visszaadatta az általuk fegyverként használt karikás ostort, amit ő rendkívül célszerű fegyvernek minősített s erről ki is oktatta a lovasság főfelügyelőjét. Répásy pedig békétűrő ember lévén ráhagyta ezt az elnökre és intézkedett a karikás ostor fegyverként való használatára a Hunyadi-huszárok körében.³¹ A bizalom ugyanakkor töretlen a tábornok iránt, s május elején hadügyminiszter hiányában többször is vezette a minisztérium munkáját. A helyettes hadügyminiszter Klapka György tábornok mellett őt is felhatalmazta Kossuth a hadügyminiszteri aláírást igénylő iratok szignálásának jogával.³²

Ebben az időszakban egyébként is már az újoncozás problémái kerültek előtérbe, ami szintén Répásy felelősségi körébe tartozott. Az újoncozási alosztályt Okolicsányi József alezredes vezetésére bízta, de 1849 májusában egy teljesen új hadkiegészítési rendszer megszervezését kellett lebonyolítania.

Az országgyűlés 50.000 újonc kiállítását szavazta meg, akiknek az alapkiképzéséről, felszerelésről és 30.000 fő erejéig új alakulatokba való szervezéséről kellett gondoskodnia. Répásy mint a hadügyminisztérium újoncozási és pótlóvázási osztály igazgatója a huszárezredeknél alkalmazott tartalékosztályok szisztémáját a teljes hadseregére kiterjesztette, ami megoldást jelentett az újonc honvédek megfelelő alapkiképzésére a hadszíntérre küldésük előtt.

---

³⁰ KLÖM XV. *Kossuth Lajos kormányzó elnöki iratai 1849. április 15. – augusztus 15.* Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955. 124.

³¹ KLÖM XV. 583.

³² HL 1848-49. 27/219., illetve Kossuth Guyonhoz írott május 16-i utasítása KLÖM XV. 320.

Újonctelepek hálózatát hozták létre országos lefedettséget biztosítva a hadkiegészítési és kiképzési rendszer számára.³³

Óriási szervezőmunka kezdődött, sajnos ismét versenyt futva az idővel. Az újoncállításhoz szükséges vármegyei apparátusok ugyanis most kisebb hatékonysággal működtek mint 1848 őszén, s csak vontatottan indult el a munka. A lakosság sem érezte át igazán, hogy Kossuthnak „elfogyott a regimentje”, hiszen mindenhol győzelmi jelentések érkeztek. Így csak júniusban tudtak igazán működésbe kezdeni az újonctelepek kiképzőkeretei, s a rövidesen bekövetkező orosz intervenció miatt megint csak félig kiképzett, rosszul felszerelt és sokszor fegyvertelen újoncokat volt kénytelen a hadügyi vezetés az ellenség elébe állítani. Ez azonban már nem Répassyn múlt, az újonctelepeket előírászerűen megszervezték, és intézkedtek az új alakulatok felállítására is. A rendszer helyességét bizonyítja, hogy az itt szervezett valamennyi alakulat képes volt hadszíntéri szolgálat ellátására, míg a rendszeren kívül szervezettek többsége nem:

A tábornok megkülönböztetett figyelmet fordított a lovasság kiegészítésére. Kitüntetésként fogta fel a huszárokhoz történő besorozást. Személyesen intézkedett a magukat kitüntetett honvédek, vagy az általa deréknek vélt katonák áthelyezésére valamely huszárezredhez, így például az Eszék feladása után az ellenséges vonalakon átszökő két honvédnek a 3. (Ferdinánd) huszárezredbe történő beosztásuknál.³⁴ A szabolcsi újoncokat is előszeretettel küldte lovassági szolgálatra, így a megye által kiállított legények negyede huszár lett, s ha a tavaszi időszak rekrutáit vesszük, az arányuk megközelíti az 50%-ot.³⁵

A személyes sorsok alakulását is figyelemmel kísérte. Így nyugdíjas huszár segélykérelmét terjeszti tovább és küzdi ki támogatását, majd egy méntelepi szerkovács fiának iskoláztatását karolta fel a szegedi katonai nevelőintézetbe történő elhelyezésével, de a mezőhegyesi méntelep személyzetének házassági engedélyezését is intézte a kauciótól való eltekintéssel.³⁶ A súlyos sebesüléséből felépülő Sulyok Ede őrnagy számára személyesen intézkedett egy mezőhegyesi kitűnő fajú szolgálati lóként történő átadására, de májusi rendelkezései között még jó néhány hasonló intézkedés akadt.³⁷

---

³³ Ezért nem engedi Sillye Gábornak, hogy a Bocskai-huszárok tartalékosztályának ügyeivel foglalkozzon, bár a szervezést ő irányítja. Május 4-én megtiltja számára a tartalékosztállyal való rendelkezést HL 1848-49. 25/309.

³⁴ HL 1848-49. 20/31.

³⁵ HL 1848-49. 21/527.

³⁶ HL 1848-49. 27/220, 27/340 és 22/215.

³⁷ HL 1848-49. 27/71, továbbá 23/266., 23/451. és 29/340.

Júniusban Répásy az újonctelepek ellenőrzése mellett újra előtérbe helyezte a lovasság szervezését. Intézkedett a 18. (Attila) huszárezred szervezésének újraindításáról, ahová a hevesi önkéntes lovasságot tagolta be, illetve az egri és hódmezővásárhelyi újonctelep lovassági szolgálatot vállaló rekrutáit sorozta be. Még május végén kezdeményezte a 19. huszárezred felállítását is, amelynek szervezésével a beosztás nélkül maradt egykori Württemberg-huszárezredti tisztársát, Hertelendy Miklós ezredest bízták meg. Ezt azonban rövidesen leállították, mivel a meglévő ezredek felszerelését sem volt képes már teljes egészében biztosítani az ország gazdasága.

Ebben az időben különösen sokat foglalkozott Répásy lótenyésztési kérdésekkel. Többször is szemlázte a mezőhegyesi katonai ménest, s már március 20-án lebonyolította ott első hivatalos szemláját. A legapróbb részletekre is kiterjedt a figyelme a ménes gondozásával kapcsolatban. Jelen van a fajlovak kiválasztásánál, jelentést kér az eladásra javasolt lovak selejtezésének okáról.³⁸ Nem csodálható ez a nagy figyelem, hiszen a bábolnai ménes elvesztése után a mezőhegyesi volt az ország egyetlen katonai ménesbirtoka. És nem csak a katonai feladatok, a pótlólovasás kulcsa volt ez a ménes, de országos gazdasági jelentőséggel bírt az állattenyésztés vonatkozásában. Az ország loállományának a nemesítése, frissítése is innen folyhat. 1849. április közepén részletes tervet dolgozott ki az ország honvédsereg által már biztosított részének fajlovakkal való ellátására, a lótenyésztés fellendítésére és 21-én utasítást adott a mezőhegyesi katonai ménesbirtok számára a megfelelő fedezőménnek útba indítására. Egy-egy megyébe 5-12 állatot irányított, Erdélyre pedig fokozott figyelmet fordítva 24 nemes fajú mént indítottatott útnak. Az erdélyi lovasság egyébként is felkeltette figyelmét, mert annak parancsnoka Bethlen Gergely ezredes segítséget és utasítást kért tőle a Bem kedvencének számító Gál Sándor ezredes székelyföldi parancsnokkal szemben, aki szakmailag helytelenített akcióba kezdett a helyi lovasság önhatalmú szervezésénél. Intézkedésének azonban nem maradt nyoma, de Gál okvetetlenkedését mindenesetre sikerült leállítani.³⁹

Répásy Mihály viszonylag keveset tartózkodott a fővárosba visszatelepült minisztériumban, ahol az új hadügyminiszter, Görgei Artúr fiatal, s a környezetéből származó tisztekkel töltötte be a kulcspozíciókat. Július 8-án elkezdődött a főváros kiürítése, s Répásy hivatalának Szegedre telepítését szervezve 12-én már a tiszaparti városban tartózkodott. Szegedi ténykedéséről már csak

---

³⁸ HL 1848-49. 17/614 és 22/214.

³⁹ HL 1848-49 22/546 és 25/312,

a mezőhegyesi katonai méneslóanyagának biztonságba helyezésére tett intézkedései maradtak fenn, illetve szemleútjairól tudunk. Utolsó fennmaradt intézkedése július 20-i mezőhegyesi szemléjéről származik, Lőw József főkovácsi kinevezése a katonai ménesbirtok állományába.⁴⁰ A válságos helyzetben is rendületlenül járta a lovassági kiképzőhelyeket, legjobban huszárai között érezte magát. Népszerűsége töretlen volt, a huszár legénység és tisztikar egyaránt tisztelte, jó néhányan kifejezetten szerették a lovas szakmai téren utolérhetetlen tudással rendelkező, közvetlen stílusú huszártábornokot. Azt a szeretettel teljes tiszteletet, ami körülvette leginkább a márciusi ifjak közül a Károlyi-huszárok századparancsnokává avanzált Degré Alajos adja vissza:

„Rendkívül szerettem Répásyt (...) pedig egyszer kegyetlenül elbánt velem. Lovassági főparancsnok lévén, Csabára jött szemlét tartani. Rövid gyakorlat után következett a csapatok elléptetése. Ilyenkor a kapitány, kinek századán volt a sor, a tábornokhoz lovagolt, hogy a szükséges felvilágosításokat adja. Ott voltam a tábornok balján egy lófejjel hátrább, s mögöttem a század kovácsa. Egyik-másik lóról aztán kérdezte:

– Ki avatta e lovat?

Én aztán rámondtam:

– Tomcsányi őrnagy.

– Hány éves? stb.

Találomra elmondtam valamit, ami körülbelül egyezett. Aztán a vezetőkre került a sor.

– Kapitány úr, mi baja ennek a lónak?

Rámondtam valamit azokból a lóbetegségekből, amik leggyakrabban előfordultak. Répásy a kovácshoz fordult:

– A kovács, hogy engem meg ne hazudtoljon, ugyanazt mondta, amit én.

– Századkovács – rivallt rá Répásy –, maga nagy számár.

Nem mertem a kovácsra nézni, ki majd megölt a szemeivel, mikor a fentebbi jelenet ismétlődött.

A szemle végén Répásy hozzám fordult e szókkal:

– Kapitány úr, egy kapitánynak a századában minden lovat úgy kell ismer-nie, mintha hitestársa volna. Elégületlen vagyok.

Tisztelegvén visszavonultam.

Ebédnél aztán elmondtam neki mentségemet, hogy csak két nap óta vezénylem a századot.

---

⁴⁰ HL 1848-49. 38/341.

– Miért nem szóltál ott, fiam? Most nem kellene bocsánatot kérnem – tréfálkozott jókedvűen. Aztán elhívatta a kovácsot, öt forintot ajándékozott neki, mert kapitánya iránt figyelmes volt, én meg tizet adtam, mert elviselte azt a címet, mely közvetve rám célzott.

Ekkor láttam őt utolszor”⁴¹

Répásy Szegedre visszaérkezését követően 27-én megbetegedett, s az ekkor már a városban százával áldozatait szedő kolera július 29-én késő este végzett vele.⁴² Utódát már nem nevezték ki sem a lovassági főfelügyelő, sem pedig a minisztériumi osztályigazgató pozíciójában.

---

⁴¹ Degré Alajos 276-277.

⁴² HL 1848-49. 41/16 Répásy temetéséről Hermann Róbert: Répásy Mihály honvéd vezérőrnagy első temetése. *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve* 2006. 36-44.

FÜGGELÉK

Répásy Mihály utolsó császári-királyi hadseregbeli minősítése

von Kalliány vezérőrnagy cs. kir. dandárparancsnoksága

Württembergi király 6. huszárezred

Személyleírás Répásy Mihály őrnagyról az 1847. évre

(123/1847. sz.)

Württembergi király 6. huszárezred

Utóbb nevezett törzstiszt személyleírása az 1847. évre.

Répásy Mihály őrnagy Magyarországon, Kemecsén született az 1801.

nincs kitüntetése évben, református, nőtlen.

<u>Rang</u>	1844. december 30-tól.		
Szolgálati idő	a 3. dragonyosezrednél	év	hó nap
	mint hadapród	2	6 15
	mint alhadnagy	5	8 15
	mint főhadnagy	6	1 –
	mint 2. osztályú kapitány	3	4 7
	mint 1. osztályú kapitány	1	7 15
	a királyi magyar nemesi testőrségnél		
	mint 2. őrmester és kapitány	5	4 6
	mint 2. őrmester és őrnagy	1	4 5
	a 6. huszárezrednél		
	mint létszámfeletti őrnagy	1	6 5
	<u>Összesen</u>	27	6 8

Soha nem volt nyugdíjazva vagy kilépve, nem szolgált idegen hatalomnak, nincs vagyona.

Fizikai ereje és testalkata	Erős, robusztus testfelépítésű, teljesen egészséges, tábori fáradalmakra alkalmas.
Ismeretei és tudása	Jól beszél és ír németül, magyarul és latinul, franciául valamennyit beszél. Végzett jogász. Némi ismerete van matematikából, történelemből és földrajzból.

Jelleme és erkölcsi magatartása	Élénk, jóindulatú, hibátlan modorú.
Magaviselete általában, csakúgy, mint előljáróival, beosztottjaival szemben.	A mindennapi életben tisztességtudó és barátságos. Előljáróival tisztességtudó és tiszteletteljes. Beosztottjaival szigorú, de méltányos és igazságos.
Alkalmazhatóság szolgálatban	Sok gyakorlati szolgálati tudással bír, jó parancsnok, jól, igyekvően és pontosan gyakorlatozik. Nagyon jó lovas, jó lóismerő és jó belovagló is.
Katonai szakmegítélése	Tapasztalatra alapozottan jó megítélésű
Viselkedés az ellenség előtt	Nem szolgált ellenség előtt.
Képességek magasabb képzésre.	Állásához hűen teljes buzgalommal mindinkább képezi magát, amihez képességekkel bír. Mint osztályparancsnok ügyes, annak idején az ezredparancsnoki elvárásoknak is megfelelhette.

Stanislau, 1847. október 31-én Kalliány vezérőrnagy

Mivel ez a törzstiszt a teljes ez évi összpontosítás idején és még most is egy bizottságnál ide vezényelve tartózkodik, és ezen ezredhez történt beosztása óta még egyáltalán nem jutott osztályparancsnoksághoz, így e vonatkozásban tehetségét személyes meggyőződés alapján nem tudom igazolni; egyébként teljes mértékben egy véleményen vagyok róla a dandárparancsnok úrral.

Ruff altábornagy

Egyetértve a hadosztályparancsnok úr megjegyzésével Hammerstein altábornagy

Eredeti tisztázat: Kriegsarchiv, Wien. Personalakten Conduite-Listen Karton 590. Husaren Regiment No. 6. 1847.

Fordította: Lenkefi Ferenc

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- V. Waldapfel Eszter I.** V. WALDAPFEL ESZTER: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. Összeállította és szerkesztette. I. k. Budapest, 1950.
- 1848-49.** HL az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
- Degré Alajos** DEGRÉ ALAJOS: *Visszaemlékezéseim*. Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka. *Magyar Századok*. Budapest, 1983.
- Hermann Róbert, 2001.** *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. Összeállította, szerkesztette és az előszót írta Hermann Róbert. Budapest, 2001.
- HK** Hadtörténelmi Közlemények
- HL** Hadtörténeti Levéltár
- KA** Kriegsarchiv, Wien
- KLÖM XIII.** *Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén 1848. szeptember-december*. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952.
- KLÖM XIV.** *Kossuth Lajos Összes Munkái XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén 1849. január 1–április 14*. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1953.
- KLÖM XV.** *Kossuth Lajos Összes Munkái XV. k. Kossuth Lajos kormányzó elnöki iratai 1849. április 15.–augusztus 15*. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955.
- MOL** Magyar Országos Levéltár

KEMÉNY KRISZTIÁN

ADALÉKOK AZ 1848-BAN A FRANKFURTI NÉMET NEMZETGYŰLÉSHEZ KÜLDÖTT MAGYAR KÖVETSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

A Hadtörténelmi Levéltár XIX. századi anyagának rendezése során előkerült három iratjegyzék a hozzá tartozó töredékes anyaggal. Ezeket az iratokat a cs. kir. nyomozó hatóságok 1848-49-ben a magyar király személye körüli (külügy)minisztériumnak helyet adó, előtte az erdélyi kancellária székhelyéül szolgáló épületben találták. A Wargha István külügyminisztériumi titkár¹ hálószobájának szekrényében fellelt iratok között négy olyan eredeti levél, illetve jelentés található, amely Szalay Lászlótól, az 1848-ban a német nemzetgyűlés mellé delegált követől² származik.³ Ezek közül az iratok közül három másolatban a Magyar Országos Levéltárban is megtalálható⁴, az egyik diplomáciai vonatkozása pedig németül kiadásra is került⁵. Tudomásunk szerint magyarul azonban még nem közölték őket, így publikálásuk nem minden haszon nélkül való. De előtte röviden tekintsük át a megírásukhoz vezető eseményeket, a frankfurti magyar követség történetét.⁶

¹ Wargha István (1808 – 1876) 1848-ban a magyar külügyminisztérium fogalmazója, majd titkára, az 1850-es években a cs. kir. titkosszolgálat besúgója.

² Szalay László (1813 – 1864) történétíró, centrista politikus, 1848-ban a magyar kormány frankfurti, majd londoni megbízottja.

³ HL Kikülönített peranyagok IV. 40. a Wargha István periratai

⁴ MOL R 329. Kornai István irathagyatéka 2. cs. 528., 683-684. folió. (Hermann Róbert szíves közlése.) E másolatok alapján idézte az 1848. október 17-i levelet Hermann Róbert szerk. *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története*. Bp., 1996. 205.

⁵ Ladislaus Szalay XIII. irat 25-26.

⁶ A követség történetére ld. Ladislaus Szalay, valamint Szalay László: Magyarország s a német központi hatalom, 1848. A Pesti Napló 1861. évfolyamában megjelent cikksorozat újraközlése. (In:) Szalay László: *Válogatott történeti tanulmányok*. Szerk. Soós István. Millenniumi Magyar Történelem. Bp., 2000. 167-188. o. A kérdésre a korábbi szakirodalomból ld. Károlyi Árpád, 1932. I-II. k.; Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. S. a. r. Urbán Aladár. 2. kiadás. Bp., 1987. (első kiadása Bp., 1957.); V. Waldapfel Eszter: *A független magyar külpolitika 1848–1849*. Bp., 1962.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Bp., 1986.; Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*. Bp., 1988.; Gergely András: *A Frankfurt-Budapest szövetség kialakulása 1848-ban*. (In:) Gergely András, 2001. 319-359. (első megjelenése Száza-

Az 1848-as tavasz forradalmi alapjában rázkódtatták meg Európa politikai rendszereit. A régi rendet erővel fenntartó osztrák – porosz – orosz „Szent Szövetség” ideiglenesen megbénult, és a megváltozott helyzet nemcsak az egyes államokon belüli politikai és társadalmi megújulásra adott lehetőséget, hanem arra is, hogy az 1815 óta napirendben lévő német egység ügye megoldódjon, és létrejöjjön az egységes német nemzetállam.

A 35 államból és 4 önálló városból álló Deutsches Bund (Német Szövetség) két irányadó államában kitört forradalmak (Bécs 1848. március 13., Berlin 1848. március 18.) és a másutt lezajló megmozdulások lehetővé tették, hogy a német liberálisok megkíséreljék létrehozni nagy álmukat, az egységes, alkotmányos német nemzetállamot. A március – áprilisban rövid ideig üléselő „Vorparlament” előkészítő munkája után általános választásokat tartottak a német területeken. 1848. május 18-án a Bund fővárosában, a Majna menti Frankfurtban (Frankfurt am Main) összeült a német nemzetgyűlés, hogy megvalósítsa az egységet, és kidolgozza az alkotmányt.

Akár Európa többi állama, úgy az 1848. április 11-én V. Ferdinánd osztrák császár és magyar király által szentesített törvények alapján, az Osztrák Császárságon belül jelentős önállóságra szert tevő Magyarország is érdeklődve figyelte a német eseményeket. Elsősorban azért, mert az év tavaszán felmerülő elképzelések szerint az új Németország csak németek lakta területeket foglalt volna magába, így például a Habsburgok nem német, a Bundon kívüli birtokai legfeljebb perszonálunióval kapcsolódhattak volna a beolvadó tartományokhoz. Ez a helyzet pedig az áprilisi törvények által engedélyezettnél (létrejött a magyar „külgügyminisztérium”, de a külpolitika az uralkodó hatásköre maradt) jóval nagyobb mozgásteret adott volna Magyarországnak. Másrészt pedig az új, liberális állam elsőrendű szövetségesnek ígérkezett a cs. kir. udvar reakciós erői, illetve a szláv nemzetiségek és elsősorban Oroszország esetleges fellépése miatt aggódó magyar politikusok számára.

A fentiek miatt Batthyány Lajos, az újonnan kinevezett magyar kormány miniszterelnöke, megszerezve a király magyarországi helytartójának, István főherceg nádornak a támogatását, két követet küldött a frankfurti nemzetgyűléshez: a már említett Szalay Lászlót és az ifjabb Pázmándy Dénest.⁷ Szalay publikációi és jogtudományi munkássága miatt már ismert volt a német területeken, Pázmándy

---

dok; 1996/5.); uő.: A magyar ügy és a magyar diplomácia Frankfurtban 1848 nyarán. (In:) Gergely András, 2001. 360-401.; Kosáry Domokos: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. Bp., 1999.

⁷ Ifjabb Pázmándy Dénes (1816–1856) liberális politikus, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűléshez küldött követ, majd a magyar országgyűlés képviselőházának elnöke.

pedig széles külpolitikai ismeretekkel bírt. Az 1848. május 14-én keletkezett megbízólevél és a követek számára iránymutató minisztertanácsi utasítás⁸ a két állam közötti barátságos viszony erősítése, a kereskedelmi együttműködés, és a szláv túlsúly ellentételezése jegyében íródott. A nádor és Batthyány bizalmas utasítása már egy esetleges szerződés megkötésének a lehetőségét is felvetette (a király és a miniszterelnök által ellenjegyzet engedély esetén).

A dokumentumok átvétele után a két követ a titkáruul választott Ordódy Pál¹⁰ kíséretében először Bécsbe utaztak, ahol Esterházy Pál herceg, a király személye körüli (külügy)miniszter¹¹ és az osztrák kormány hozzájárulását is megszerezték¹², majd folytatták az útjukat Frankfurtba, ahová május 24-én érkeztek meg. Május 25-én a megbízólevél felolvasásra került a nemzetgyűlésben, amely általános helyesléssel találkozott, majd díszpáholyt jelöltek ki a számukra. Ebben az időszakban a német képviselők jelentős része Magyarországot kvázi önálló államnak tekintette, és pártolta a két ország együttműködését, míg az osztrák képviselők tevékenysége elsősorban abban merült ki, hogy a poroszokkal együtt a szorosabb centralizáció ellen tiltakozzanak.

Mivel Pázmándy Dénest képviselővé választották, június 19-én visszatért Magyarországra, így Szalay egyedül vitte tovább az ügyeket. Június 29-én a német nemzetgyűlés a liberális hírben álló Habsburg főherceget, Jánost¹³ választotta ideiglenes államfővé (Reichsverweser), aki ideiglenes német egységkormányt (Centralgewalt) nevezett ki (a miniszterek névsora augusztus 9-én lett végleges).

A központi kormány szerv kialakulása miatt a májusi megbízólevél kiegészítésre szorult a nemzetközi jogszokás szerint. A július 19-én kelt megbízólevél a Reichsverweser és a Centralgewalt mellé rendelte Szalayt, de csak mint meghatalmazottat (Bevollmächtigter), mivel István főherceg, bár a király egészségügyi okok miatti ideiglenes visszavonulása után, június 26-tól teljes jogú helyettesként (Stellvertreter) intézkedhetett Magyarország ügyeiben¹⁴, nem adott teljes

⁸ Urbán: *Batthyány-iratok* I. k. 412.,a és c iratok, 490-493.

⁹ Urbán: *Batthyány-iratok* I. k. 412. d irat, 493-494.

¹⁰ Ordódy Pál (1822–1885) 1848-ban a közlekedési és közmunkaügyi minisztérium fogalmazója, majd Szalay, később Teleki László párizsi megbízott titkára, 1849-ben országgyűlési képviselő.

¹¹ Esterházy Pál herceg (1786–1866) diplomata, 1848-ban magyar külügyminiszter, szeptemberben visszavonul.

¹² Urbán: *Batthyány-iratok* I. k. 412.,a irat, 1. jegyzet, 491.

¹³ János főherceg (1782–1859) tábornagyságot, a napóleoni háborúk hadvezére (Győr, 1809), 1848-ban ideiglenes német államfő.

¹⁴ Ladislaus Szalay, 1849. 13-14., és Urbán: *Batthyány-iratok* I. k. 715. irat, 798-800.

jogkörű követi rangot a magyar ügyvivőnek¹⁵. Pedig az ugyanezen a napon (július 19-én) kelt kormányutasítás már egy olyan szövetségi szerződés megkötésére adott parancsot, amely kölcsönös segítségnyújtást (100-100 000 katonával) foglalt magába „szláv” támadás esetén, illetve kereskedelmi előnyöket kínált Németország számára¹⁶. A magyar fél számára a délvidéki háború és a növekvő horvát veszély miatt sürgős volt a szerződés megkötése¹⁷.

Szalay számára az utasítás teljesítését nemcsak a nem hivatalos státus nehezítette meg, a nemzetközi viszonyok is megváltoztak. A bécsi udvar helyzete a prágai felkelés leverése (június 17.) és az Osztrák Császársághoz tartozó itáliai területeken a március óta az olasz egységért küzdő felkelők és az őket támogató Piemont elleni háborúban elért döntő győzelem (Custozza, július 23-25.) után stabilizálódott, befolyása megnőtt. Ezt bizonyítja János főherceg megválasztása, valamint az osztrák Anton Schmerling¹⁸ bel- és ideiglenes külügyminisztersége a Centralgewaltban. A német ideiglenes kormány követeit Anglia és Franciaország hivatalosan nem fogadta el, a tavasz óta folyó német – dán háború sikertelensége¹⁹ csökkentette elfogadottságát, a nemzeti színek felvétele és a János főhercegre teendő eskü körüli konfliktus²⁰ pedig rávilágított arra, hogy a Centralgewalt tényleges végrehajtó hatalommal nem rendelkezik. Így egyre fokozottabban szorult rá Ausztria és Poroszország együttműködésére. Ezért a magyar követ minden kapcsolatainak felhasználása után is csak augusztus 26-án tudta átadni a megbízólevelét a Reichsverwesernek, és bár ezt ő, valamint Batthyány is úgy értelmezte, hogy a Centralgewalt elismerte Magyarország függetlenségét²¹, ez hivatalosan nem történt meg.

---

¹⁵ Károlyi Árpád, 1932. I. k. 302.

¹⁶ Urbán: *Batthyány-iratok* II. k. 856. irat, 940-942.

¹⁷ A délvidéken élő szerbek önálló nemzetként való elismerésüket, és önálló szerb vajdaság felállítását követelték, és ennek elutasítása után 1848 júniusában felkelést robbantottak ki, Jellačić altábornagy, horvát bán pedig kezdettől nem hajtotta végre a magyar kormány utasításait, majd nyíltan fegyverkezni kezdett.

¹⁸ Anton Schmerling (1805–1893) liberális politikus, 1848-ban a német egységkormány bel- majd külügyminisztere, 1861-1865 között osztrák miniszterelnök.

¹⁹ A német többségű Schleswig és Holstein a Bund tagja volt, a dán király, mint herceg fősege alatt. 1848 márciusában Dánia annektálta Schleswiget, a Német Szövetség tiltakozott, majd hadat üzent. A porosz vezetésű koalíciós csapatok májusban már dán területen jártak, amikor a tengerszorosok szabadságát féltő angol - orosz diplomácia kikényszerítette a visszavonulást.

²⁰ Július 16-án a nemzetgyűlés felszólította a tagállamokat, hogy vegyék fel a nemzeti színeket (fekete – vörös – arany), és esküdjenek fel a Reichsverweserre. Bár ezt a kisebb fejedelemségek megtették, Ausztria és Poroszország megtagadta teljesítését.

²¹ Urbán: *Batthyány-iratok* II. k. 1077. és 1115. irat, 1143. és 1192.

A magyar ügyvivő szeptember 5-én írott hivatalos levelében ajánlotta fel a katonai szövetséget, és kért egy hivatalos követet Magyarországra²². Ám ugyanezen a napon a malmői fegyverszünet²³ miatti tiltakozásképpen a német kormány lemondott, és ez minden további lépést megakadályozott.

Ezzel párhuzamosan a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt a régi helyzet visszaállítására: a magyar had- és pénzügyi önállóság megszüntetését követelő osztrák emlékirat²⁴ (augusztus 31.) után V. Ferdinánd szeptember 7-én a nádornak küldött levelében tiltakozott Szalay küldetése ellen, és érvénytelennek nyilvánította megbízatását²⁵. A király utasítása szeptember 11-én érkezett meg a Frankfurtban tevékenykedő osztrák delegációhoz. Szeptember 15-én a külügyeket ideiglenesen irányító Heckscher²⁶ Szalaynak küldött jegyzékében²⁷, arra hivatkozva, hogy augusztus 14-én a király visszavonta István főherceg helyettesi jogkörét²⁸, a magyar követ meghatalmazását semmisnek nyilvánította. A magyar ügyvivő szeptember 17-i válaszában arra hivatkozott, hogy a nádor a megbízatás kiadásakor nemcsak mint az uralkodó helyettese (Stellvertreter), hanem mint magyarországi helytartója (Statthalter) járt el, és így, mivel az utóbbi még mindig érvényben van, nincs szükség újabb meghatalmazásra²⁹. Ezzel párhuzamosan azonban újabb megbízólevelet kért Batthyánytól³⁰. Jelentése azonban a Batthyány-kormány lemondása és a horvát betörés³¹ miatt keletkezett zavaros helyzetben valószínűleg Bécsben rekedt, ezért szeptember 26-án megismételte kérését³².

Eközben az erőviszonyok teljesen az osztrák fél javára változtak meg. Szeptember 16-án az angol-orosz diplomáciai nyomás miatt a frankfurti nem-

²² Ladislaus Szalay, 1849. XII. i. (23-25.)

²³ Az angol-orosz diplomácia által kikényszerített, augusztus 26-án megkötött porosz-dán fegyverszünet rögzítette a dánok számára kedvező helyzetet, és óriási német felháborodást eredményezett.

²⁴ Urbán: *Batthyány-iratok* II. k. 1105. irat, 1171-1184.

²⁵ Urbán: *Batthyány-iratok* II. k. 1147. irat, 1231-1232.

²⁶ Johann Gustav Heckscher (1797–1865), liberális politikus, 1848-ban a német egységkormány igazságügy-minisztere, majd ideiglenes külügyminiszter.

²⁷ Lásd 2. számú irat.

²⁸ Urbán: *Batthyány-iratok* II. k. 994. irat, 1061-1062.

²⁹ Ladislaus Szalay, 1849. XIV. irat, 27-30.

³⁰ Lásd 2. számú irat.

³¹ Szeptember 11-én az ország védelméhez szükséges katonaiállítási és pénzügyi törvényjavaslatok királyi szentesítésének elmaradása, valamint az augusztus 31-i emlékirat miatt lemondott a magyar kormány. Ugyanezen a napon a Jellačić vezette horvát hadsereg átlépte a Drávát és megindult a főváros felé.

³² Urbán: *Batthyány-iratok* II. k. 1524. irat, 1632-1633.

zetgyűlés kénytelen volt elfogadni a malmói fegyverszünetet, ami óriási felháborodáshoz vezetett a városban. A lakosság tiltakozása felkeléshez vezetett, a gyűlés pedig Mainz szövetségi erőd helyőrségétől kért segítséget. Az osztrák, porosz és hesseni csapatok szeptember 18-ra felszámolták az ellenállást. Ezzel a lépéssel a nemzetgyűlés a tekintélyét és a támogatottságát jórészt elvesztette, és erőteljesen konzervatív irányba tolódott. Szeptember 19-én a Centralgewalt már Schmerling vezetésével alakult újjá, aki a külügyeket is átvette. Ő pedig október 1-én írott levelében közölte Szalayval, hogy V. Ferdinánd szeptember 7-i utasítása értelmében minden hivatalos kapcsolatot megszakít vele.³³ Mivel a nádor szeptember 23-án, Batthyány pedig október 2-án másodszor is lemondott³⁴, majd a király október 3-án feloszlatta a magyar országgyűlést, a legitimitását a német képviselők zömének szemében elvesztő magyar követ október elején elutazott Frankfurtból.

Ennek a jelentős, bár kudarccal végződött diplomáciai vállalkozásnak a képét színesíti az alább közölt négy irat. Ezek közül három hivatalos ügyekkel foglalkozó magánlevél, amelyet Szalay László barátjának, Pulszky Ferencnek írt, és amelyek a hivatalos, a minisztériumnak szóló jelentések kíséreiül szolgáltak. A negyedik pedig a szeptember közepén írt, elkeveredett jelentés. A május 31-én keletkezett a teljes sikerrel járó kezdeti időszak idején íródott, a két szeptember 17-i, illetve az október 7-én születettek pedig a küldetés kudarcát mutatják be. Az iratok mintegy keretbe foglalják a követség történetét, és sok apró mozzanat megismerhető belőlük, amelyek tovább árnyalják az eddigi képet. A legfeltűnőbb azonban az a hangulatváltozás, amely átút a leírt sorokon: hogyan változik a májusi boldog reménykedés októberre kiábrándult keserűséggé...

OKMÁNYTÁR

Az itt közölt iratok a Hadtörténelmi Levéltár Kikülönített peranyagok, IV.40.a jelzet alatt, Wargha István periratai között lettek elhelyezve. Az iratok közlése szöveghű, a szövegben a rövidítéseket feloldottuk.

---

³³ Ladislaus Szalay, 1849. XV. irat, 30-32.

³⁴ Batthyány a nádor felkérésére a horvát invázió miatt szeptember 12-én újra elvállalta a miniszterelnökséget, és e minőségében szervezte a védelmet.

³⁵ Szalay és Pázmándy első jelentése május 27-én kelt. Közli Urbán: *Batthyány-iratok* I. k. 532. irat, 613-616.

1.

Frankfurt, 1848. május 31.

Szalay László levele Pulszky Ferenchez a megérkezés után történetekről

Frankfurt, május 31^{én} 1848.

Kedves barátom,

Itt veszed első jelentésünket, melyet missiónk ügyében a ministeriumnak tettünk³⁵; egyetmást talán magad is találsz benne, a mi érdekelni fog.

Anyósodnak vidd meg köszönetünket azon levelekért³⁶, melyekkel bennünket ellátott; Guaita [?]³⁷ megismertetett bennünket Brentanoékkal³⁸ s a senatus³⁹ több tagjaival; a hasznos és kedves ismeretségeknek nem vagyunk szükében.

Szép dolog, hogy a hírlapokat olykor – olykor utánunk küldögeted; kérded: ha küldjed – e ezentúl a Pesther Zeitungot⁴⁰? küldd csak, küldd csak; akad, a ki olvasgatja.

Bizony, bizony, Feri, nagyon, de nagyon dicsértél fel bennünket az augsburgiban.⁴¹ A cikkely⁴² megtette a maga hatását; az a hatása, bízom Istenben, nem lesz, hogy magunk is szóról szóra elhigyük.

Isten áldjon meg!

Szalay L[ászló]

³⁶ Pulszky a gazdag bécsi bankár, August Walter lányát vette feleségül, akinek a családja széles körű kapcsolatokkal bírt. Az említett, valószínűleg ajánlóleveleket nem ismerjük.

³⁷ Ismeretlen személy. Szalay mg az emigrációban is tartotta vele a kapcsolatot, ld. erre 1853. szeptember 5-én feleségéhez írott levelét. Közli Szalay Gábor, 1913. 215-216.

³⁸ Lorenz Peter Brentano (1813–1891), liberális politikus, 1848-ban a német nemzetgyűlés tagja, 1849 májusában a badeni ideiglenes kormány vezetője

³⁹ Frankfurti nemzetgyűlés.

⁴⁰ Az 1845-ben indított Pester Zeitung a Pesti Hírlap ellensúlyozására szolgáló, konzervatív politikai lap volt. Az 1848. márciusi fordulat után a szinte magyar kormány német nyelvű hivatalos lapjává vált. L.: *A magyar sajtó története 1705–1892*. Szerk.: Kókay György I-II.k. 1979-1985. II/1. 299. o.

⁴¹ Az 1798-ban alapított német liberális napilap, az Augsburger Allgemeine Zeitung a kor egyik legszínvonalasabb lapja volt.

⁴² Pulszky a lap május 23-i számában közöltetett egy tudósítást a magyar követségről és a megbízatásáról, amelyben a két követ életrajza is szerepelt.

2.

Frankfurt, 1848. szeptember 17.

Szalay László jelentése a minisztériumnak elismerése visszavonásáról

Frankfurt, sept[ember] 17. 848

Tegnap este⁴³ a külügyi minister⁴⁴ következő jegyzékét⁴⁵ vettem:

An den Bevollmächtigten der Königlich Ungarischen Regierung, Herrn Ladislaus von Szalay, dahier.

Der unterzeichnete interimistische Reichsminister der auswärtigen Angelegenheiten hat die ihm von Seiten des Herrn Ladislaus von Szalay unterm 5. d[ieses] M[ona]ts zugegangene Zuschrift – die völkerrechtlichen Verhältnisse und die Einleitung eines diplomatischen Verkehrs zwischen Deutschland und Ungarn betreffend⁴⁶ – mit all der Aufmerksamkeit geprüft, welche die hohe Wichtigkeit dieses Gegenstandes für die Interessen beider Länder, und die zwischen deren Legislationen kundgegebenen Sympathien verdienen und erfordern, wie ihm überhaupt das Zeugniß nicht versagt werden wird, dass er während der Dauer seiner Amtsführung als Reichsminister der auswärtigen Angelegenheiten, den Eröffnungen des Herrn von Szalay in jeder möglichen Weise zuvorkommend und entsprechend sich erwiesen habe. Bevor jedoch von einem, wie Herrn von Szalay bekannt ist, im Augenblicke neu zu ernennenden Reichsministerium⁴⁷ weitere Schritte in der berührten Angelegenheit werden geschehen können, glaubt der Unterzeichnete auf einen Umstand hinweisen zu sollen, der, an sich formeller Natur, noch zu bereinigen seyn dürfte. Es ist nämlich ohne allen Zweifel die Vollmacht d[e] d[ato] Ofen d[en] 19. Juli l[aufendenen] J[ahres] welche den Herrn von Szalay, Seitens des kön[igliche] Statthalters und Stellvertreters S[einer] M[aistet] des Königs von Ungarn, Palatinus e[t] Erzherzog Stephan von Österreich, für den Reichsverweser und die Centralgewalt für Deutschland ertheilt wurde⁴⁸, in Folge des am 14. vorigen Monats⁴⁹ an den ungarischen Landtag erlassenen königlichen Rescriptes, welches

---

⁴³ Szeptember 16-án.

⁴⁴ Johann Gustav Heckscher ideiglenes külügyminiszter.

⁴⁵ Lásd az 5. lábjegyzet.

⁴⁶ Lásd a 22. lábjegyzet.

⁴⁷ A Schmerling vezette új kabinet szeptember 19-én lépett hivatalba.

⁴⁸ Ladislaus Szalay, 1849. 13-14.

⁴⁹ Augusztus 14.

den Erzherzog Palatinus der ihm übertragen gewesenen königlichen statthalterlichen Vollmacht wiederum enthabt⁵⁰, als erloschen zu betrachten.

Die sehr wünschenswerthe Fortsetzung der Verhandlungen zwischen der Centralgewalt für Deutschland und der königlich Ungarischen Regierung über die Feststellung eines, beiden Ländern gleich erspriesslichen wechselseitigen und völkerrechtlichen Verhältnisses, und daran zu knüpfende segensreiche Folgen für beide Nationen, lässt die Erneuerung dieser erloschenen Vollmacht voraussehen, und es wird dem Unterzeichneten zu besonderem Vergnügen gereichen, wenn ihm, je nach Gestaltung der Verhältnisse, ein weiterer geschäftlicher Verkehr mit Herrn von Szalay gestattet werden sollte; einstweilen ergreift er diesen Anlass demselben die Versicherung seiner ausgezeichneten Hochachtung darzubringen.

Frankfurt a[m] M[ain] 15 Sept[ember] 1848.

Heckscher

[A fenti szöveg fordítása⁵¹:

A Magyar Királyság kormánya meghatalmazottjának, Szalay László úrnak, helyben.

Alulírott ideiglenes külügyi birodalmi miniszter a számára, Szalay László úr részéről e hónap 5-én eljuttatott átiratot – a Németország és Magyarország közötti nemzetközi jogi viszonyok és diplomáciai összeköttetések tárgyában – a legnagyobb figyelmességgel megvizsgálta, amelyet ezen ügy tárgyában mindkét ország nagy fontosságú érdekei, és a két törvényhozás közti, kinyilvánított rokonszenv megérdemel és megkövetel, amint egyáltalán nem letagadható annak a bizonyítéka sem, hogy hivatali ideje alatt, mint külügyi birodalmi miniszter, Szalay úr közlései irányában minden lehetséges módon előzékenynek bizonyult. Mielőtt azonban, mint Szalay úr előtt is ismeretes, az e pillanatban újonnan kinevezendő új birodalmi minisztérium további lépéseket tenne az érintett ügyben, alulírott úgy véli, hogy utalnia kell egy körül-

---

⁵⁰ A német szövegben statthalterlichen Vollmacht (helytartói meghatalmazás) olvasható, de ez elírás. A király csak a június 26-án adott helyettesi meghatalmazást (stellvertreterlichen Vollmacht) vonta vissza. Lásd 26. lábjegyzet.

⁵¹ A szerző itt mond köszönetet dr. Lenkefi Ferencnek a német nyelvű szövegrészek fordításában nyújtott segítségéért.

ményre, aminek formális jellege még tisztázásra szorul. Ez ugyanis az a minden kétséget kizáró meghatalmazás, amelyet Budán folyó év július 19-én, Szalay úrnak, Ausztriai István, nádor és főherceg, őfelsége, a Magyar Király királyi helytartója és helyettese, a német birodalmi kormányzó és a központi kormány részére kiadott, és amely az előző hónap 14-én, a magyar országgyűlés számára kibocsátott leirat következtében, amely a főherceg nádort a ráruházott királyi helyettesi meghatalmazás alól ismét felmentette, megszűntnek tekinthető.

Németország központi kormánya és a Magyar Királyság kormánya közötti tárgyalások folytatása igen kíváncsú mindkét országra nézve; a kölcsönösen üdvös és hasznos nemzetközi jogi viszony, valamint a hozzá kapcsolódó, mindkét nemzet számára szerencsés következmények előreláthatóvá teszik a megszűnt meghatalmazás megújítását, és alulírottak különösen nagy örömmel fog szolgálni, ha számára a körülmények alakulásától függően a kapcsolat és a további hivatalos érintkezés Szalay úrral engedélyezett lesz, egyelőre hadd ragadja meg az alkalmat, hogy biztosítsa kiemelkedő nagyrabecsülésének a kifejezéséről.

Majna menti Frankfurt, 1848. szeptember 15.

Heckscher]

Ezen jegyzékre még ma fogok válaszolni⁵², és válaszomat a holnapi postával másolatban a Tisztelt Ministeriumnak is beküldendem. De előre látható, hogy a Magyarországon állítólag kikiáltott ideiglenes kormány hírére elrémült⁵³, s a bécsi ministerium által is – ha forrásaimnak hitelt adhatni – elfogadtatásom miatt⁵⁴ szorongatott Centralgewaltot⁵⁵ csak egy megújított

---

⁵² Lásd 29. lábjegyzet.

⁵³ Szeptember 11-én a Batthyány kormány – Kossuth Lajos pénzügy-, Szemere Bertalan belügy-, és Mészáros Lázár hadügyminiszter kivételével – lemondott. Másnap a nádor újra Batthyányt kérte fel a miniszterelnökségre. A fenti események híre valószínűleg torzítva érkezett meg, és a radikálisnak tartott Kossuth hatalomra kerülésének a híre kelthetett rémületet a törvényességre ügyelő német kormánytagok között.

⁵⁴ Szalay itt valószínűleg a Reichsverweser augusztus 26-i fogadására utal, amikor átadta megbízólevelét.

⁵⁵ A német ideiglenes központi kormányt a szeptember 7-i, Szalay megbízását negligáló királyi leirat alapján interpellálták az osztrák küldöttek

Credentionalis⁵⁶ által fogom megnyugtathatni. Ha ő felségének⁵⁷ neve alatt adatnék ki az oklevél, itt, úgy szólván, minden meg volna nyerve, de miután ez a jelen viszonyok között⁵⁸ nem remélhető, István főherczeg meghatalmazásának megújítása⁵⁹ - melyet most már nem mint „Stellvertreter”⁶⁰, de igen mint „Statthalter”⁶¹ adna ki, és János főherczeghez előlegesen intézendő, de szintén általam átadandó levele segíthetne e bonyodalmon.

E pillanatban (d[élután] 3. órákor veszem Pulszky Ferencz állodalmi titkár úr küldeményéből⁶² a ministerium lemondásáról, úgy az ideiglenes ministerium megalakulásáról a hirt, s a közlöttek értelmében haladék nélkül fogok eljárni.

Tartozó tisztelettel

Szalay László m[anu] p[ropria]⁶³

U[tó] I[rat]. Kérelmemet új megbízó levél kiadása iránt ismételve ajánlom a Tisztelt Ministerium figyelmébe. Válaszomban – a külügyi minister jegyzékére, - elmondom, hogy új megbízó levélre semmi szükség; de előre látom, hogy csak a felebb említett modalitas⁶⁴ útján érethetik a cél.

---

⁵⁶ Megbízólevél.

⁵⁷ V. Ferdinánd.

⁵⁸ Az osztrák kormány augusztus végén nyíltan szembefordult a magyar minisztériummal. Lásd 22. lábjegyzet.

⁵⁹ Lásd 48. lábjegyzet.

⁶⁰ Helyettes.

⁶¹ Helytartó.

⁶² A levél nem ismert.

⁶³ Saját kezével.

⁶⁴ Módozat, módszer.

3.

Frankfurt, 1848. szeptember 17.

Szalay László levele Pulszky Ferenchez a szeptember közepi eseményekről

Frankf[urt] sept[ember] 17. 848.

Kedves barátom Feri,

Először is arra kérlek, küld le ezen jelentésemet⁶⁵ haladék nélkül Pestre.

Másodszor, azt ohajtom: légy utóda Eszterháznak⁶⁶.

Harmadszor, azt is hiszem, hogy a jó rendet tetemesen fogja elősegíteni, ha a külügyi miniszter mediuma⁶⁷ által történik kormány és követségek között a közlekedés.

Ismétlem: küld le a jelentést azonnal, s a benne foglalt ügyet⁶⁸ Magad is szorgalmazzad, – kéri s várja

Szalay L[ászló].

U[tó] I[rat]. Az éjszaka, – mert a Paulkirche⁶⁹ a schleswig – holsteini fegyvernyugvásnak⁷⁰ nem nyilatkozott ellene⁷¹, – kravall⁷² volt a városban, – s most [d[él] u[tán] 3. óra után.) öt egyesület tart népgyűlést⁷³ e tárgyban.

---

⁶⁵ Lásd 2. irat.

⁶⁶ Esterházy külügyminiszter szeptember 5-én mondott le.

⁶⁷ Vagyis a magyar külügyminiszter közvetítése.

⁶⁸ Mármost az új megbízólevél kiküldését.

⁶⁹ A német nemzetgyűlés a frankfurti Szent Pál katedrálisban ülésezett.

⁷⁰ Lásd a 23. lábjegyzet.

⁷¹ A parlament szeptember 16-án fogadta el a fegyverszünetet.

⁷² Szeptember 16-án éjszaka a lakosság tüntetett az árulásnak tartott döntés ellen.

⁷³ A szeptember 17-én a radikálisok által összehívott népgyűlés követelte a fegyvernyugvás felmondását, és a nemzetgyűlés feloszlását, majd ennek elutasítása után felkelést robbantott ki.

4.

Frankfurt, 1848 október 7.

Szalay László levele Pulszky Ferencnek küldetése kudarcáról

Frankfurt, oct[ober] 7én 848.

Kedves barátom,

Küldöm a stenogr[aphische] Bericht – et⁷⁴ Schmerling⁷⁵ nyilatkozatáról a tudvalevő interpellációra⁷⁶. Az augsburgi Allg[emeine]⁷⁷ ritka gonoszsággal denaturálta⁷⁸. Egyébiránt a minister⁷⁹ mindenkép azon volt, miszerint nyilatkozása által palástolhassa, hogy egy hónap lefolyása alatt⁸⁰ csakugyan megvolt a közvetlen diplomatai érintkezés. A dokumentumok nagyobb része kezében van vagy kezében volt, s így ha szükségesnek találjátok, rectificálhatod⁸¹ az Allg[emeine] – ben. Én itt a távolban, egymagam, nem ítélem meg, jó – e, nem – e ezen tárgyat most a sajtó útján feszegetni.

Isten veled! Mióta⁸² értesemre adták, hogy bennem már nem látnak követet, s mióta látom, hogy az emberek itt a magok házi ügyeivel vannak kirekesztőleg elfoglalva, nem értem többé, hogy miért vagyok itt.

Szalay L[ászló]

⁷⁴ Gyorsírási tudósítást. A nemzetgyűlésen történekről ez tájékoztatta a közönséget. (Nem volt a levél mellett.)

⁷⁵ Lásd 18. lábjegyzet.

⁷⁶ Szeptember 27-én a liberálisok a Magyarországon élő németek védelme és a közös szláv fenyegetés elleni védekezés céljából követelték a Németország és Magyarország közötti szövetség megkötését. A miniszter október 2-i válaszában közölte, hogy az ott élő németek magyar állampolgárok, így ez belügy, amibe nem lehet beleavatkozni, illetve, hogy bár Magyarországot eddig egyetlen ország sem ismerte el, azért folynak a tárgyalások a követküldésről Pestre. (Schmerling elhallgatta, hogy már október 1-jén megvonta Szalay elismerését.) Lásd: Gergely András: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848-49-es történetéből*. Budapest 2001. 396.

⁷⁷ Az Augsburger Allgemeine Zeitung.

⁷⁸ Kiforgatta. – Szalay igen jó kapcsolatokat ápolt Gustav Kolbbal, a lap szerkesztőjével. *Ld. erre Kolbhoz intézett leveleit*. *Ld. erre Kolbhoz intézett 1848. szeptember 11-i és 17-i leveleit*, közli Szalay Gábor 130-134.

⁷⁹ Schmerling.

⁸⁰ Szalay valószínűleg a megbízólevél átadásától az elismerés teljes megvonásáig érti (1848. augusztus 26. – október 1.).

⁸¹ Kiigazíthatod.

⁸² Schmerling október 1-én kelt, elismerést megvonó levelét Szalay október 3-án kapta meg. Lásd 31. lábjegyzet.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Gergely András, 2001.** GERGELY ANDRÁS: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848-49-es történetéből.* Bp., 2001.
- Károlyi Árpád, 1932. I-II.** KÁROLYI ÁRPÁD: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre.* Bp., 1932. I-II. k.
- Szalay Gábor, 1913.** SZALAY LÁSZLÓ levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja Dr. báró SZALAY GÁBOR. Bp., 1913.
- Ladslaus Szalay, 1849.** LADISLAUS SZALAY: *Diplomatische Actenstücke zur Beleuchtung der ungarischen Gesandtschaft in Deutschland.* Zürich, 1849.
- Urbán: Batthyány-iratok I-II.** URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai.* Bp., 1999. I-II. kötet

KOVÁCS ISTVÁN

A KOŁODZIEJSKI-CSALÁD LEGHÍRESEBB TAGJAI AVAGY MERÉNYLET BEM TÁBORNOK ELLEN

A lengyel légió parancsnoka, Józef Wysocki tábornok 1850-ben Poznanban megjelent emlékiratában közzétette a Törökországba menekült lengyel légionisták és lengyel honvédek névsorát, amely így több mint ezer személyről ad életjelet. Szembe szökő, hogy hány testvérpár szolgált közöttük: Antoni Bryniewicz és Józef Bryniewicz, Władysław Jordan és Zygmunt Jordan, Henryk Klem és Leon Klem, Antoni Łopaciński és Józef Łopaciński, Marcin Suchodolski és Piotr Suchodolski, Edward Towarnicki és Władysław Towarnicki. A Suchodolskiak esetében nem a híres festő-családról van szó, elmentében Leon Kossakkal és Wojciech Kossakkal vagy Edmund Matejkóval és Zygmunt Matejkóval. Az utóbbi testvérpárokat éppen azáltal tartjuk a Magyarországon harcoló legismertebb lengyel katonák között számon, mert családjuk egy-egy tagja – Juliusz Kossak vagy Jan Matejko – a lengyel festészet világhírű képviselői.¹

Kétségtelen azonban, hogy 1848 őszén Magyarországon a Kołodziejski-fivérek, Franciszek Ksawery és Wincenty tettek szert legnagyobb hírnévre. Arra a kérdésre, hogy miért, a legtömörebb választ a Franciszek Ksawery Kołodziejskiről 1851-ben készült galíciai rendőrségi jelentés adja meg: *Mordversuch an Bem* vagyis Merényletkísérlet Bem ellen.²

A sikertelen merényletre 1849. november 10-én a pesti István főherceg fogadóban került sor. Az eset azon kívül, hogy óriási visszhangot váltott ki, sajátságos eredményezett Bem és a fővárosban légiót megalakítani akaró ifjú emigránsok között, akik többségükben a Lengyel Demokrata Társaság híveinek számítottak. Mindez kétségtelenül befolyással volt az október óta szerveződő, de vezetését és státuszát tekintve bizonytalan jövőjű lengyel légió felállítására. Arról, hogy mi történt november 10-én mind a magyar sajtó, mind a lengyel emlékiratok többsége beszámolt. Wysocki a merénylet előzményeit és okát a következőkben látta: „A Kossuthtal történt két kihallgatás után úgy

¹ Józef Wysocki 117-129.

² Centralnij Goszudarszvennij Isztoriescszkij Arhiv – Lviv, f. 146. op. 4. ed. 394.

éreztek, hogy minden a lehető legjobb úton halad. A kormány ráállott egy tízenöt-húszezer fős légio megszervezésére; megállapodtunk a légionisták jövőjét illetően, és a hazánk számára kétségtelen hasznot biztosító feltételekben. Már csak kisebb megoldandó kérdések voltak hátra, amikor váratlanul megjelent Pozsonyban Bem tábornok. Megérkezése pillanatától kezdve egyszerűen minden megváltozott.”³ Vagyis az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke egyre halogatta a korábban ígért szerződés megkötését, míg végül „közölte, hogy Bem tábornok ellene van minden velünk kötendő egyezségnek, és érvénytelennek tartja megbízásunkat, mert az nem valóságos honi hatalmi szervtől származik. (...) Bem tehát imígyen ásta alá kapcsolatainkat a kormánnyal, és akadályozta meg, hogy bármiféle szerződést kössünk vele. Többször is kifejtette a kormány tagjai előtt, hogy a már kompromittálódott fiatalság így is, úgy is rákényszerül, hogy a magyar hadseregbe belépjen. Beadványaink eredménytelenek maradtak, és eredménytelenek a fiatalság kérései is, mert süket fülekre találtak. Bem tábornok viselkedése haraggal és kétségbeeséssel töltötte el a fiatalságot. Sajnos akadt egy forrófejű, aki pisztollyal felfegyverkezve betört hozzá és rálőtt. Lövése könnyebb sebet ejtett a fején.”⁴

Jerzy Bulharyn, aki még 1848 szeptemberében elsőként javasolta Kossuthnak a lengyel légio felállítását, s később úgy érezte, hogy a korban és rangban tőle fiatalabb Wysocki méltatlanul, az ő rovására került a légio élére, majd a tábornoki karba, Wysockival gyakran polemizáló emlékiratában így foglalja össze a Bem elleni merényletet: „A nézeteltérés odáig fajult, hogy egy ifjú, Ksawery Kołodziejski elragadtatván Bem tábornokkal szemben, betérván a szállására rálőtt és az arcán megsebesítette őt...”⁵

Magát a tettet a magyar szabadságharc kevésbé ismert lengyel szereplője, Władysław Rucki, aki állítása szerint Bem figyelmét az elsők között hívta fel az erdélyi helyzetre, majd 1862-ben könyvet adott ki a lengyel tábornok erdélyi és bánági hadjáratairól, „őrült”-nek bélyegzi.⁶

Zygmunt Miłkowski, aki egyenesen Kijevből érkezett előbb Galíciába, majd egy darabig az egyik ottani nemzeti gárda tagjaként októberben szökött Magyarországra, Pesten ifjú demokrataként élte át a Bemnek tulajdonított légioval kapcsolatos bizonytalanság napjait. Számára is egyértelmű volt, hogy a Bécsből érkezett lengyel tábornok ellene volt a légiónak. „Azt tanácsolta, hogy

³ Józef Wysocki 27-28.

⁴ Józef Wysocki, 28.

⁵ Jerzy Bulharyn: *Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849*. Paryż, 1852. 51-52

⁶ Józef Władysław Rucki: *Bem w Siedmiogrodzie i w Banacie*. Lwów, 1862. 28

a lengyeleket szórják szét a magyar hadseregben, amelyben ők, a született katonák, élesztőként szolgálhatnak. Véleménye meggyőzte a kormányt, amely, mivel már megállapodott egy delegációval a légióról, bár még nem írásban, úgy tartotta helyesnek, hogy e helyén való kérdés megoldását ránk bízza, megkérdezve: akarunk-e légiót vagy be akarunk lépni a magyar hadseregbe, eggyel magasabb ranggal, mármint ha valakinek rangja van, s mindazok, akiknek nincs, altiszti rangban? E dolog néhány napon át foglalkoztatott bennünket: az ügy forrongást idézett elő a kaszárnnyában. Nem is ügy volt ez, mivel mindenki a légió mellett állt ki, de a hangulatot mind inkább a Bem véleménye elleni felháborodás jellemezte. A felháborodást fokozták azok a minden bizonnyal hamis hírek, hogy Bem a kormányt a légió elejtésére ösztökélte volna. És akkor közibénk csapott a röppentyűgránát. Egy Kolodziejski nevű fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Bem lelövésével hárítja el az akadályt.”⁷

Magáról a merényletkísérletről Juliusz Falkowski számolt be legrészletesebben, aki azért érkezett Magyarországra és tárgyalt Kossuthal, hogy a Galíciába szökött orosz-lengyelországi fiatalokat, akikre osztrák részről kitoloncolás, a cári hatalom részéről pedig szibériai száműzetés várt, megmentse. Megmenekülésükre az adott esélyt, ha átkelnek Magyarországra és beállnak a légióba. Ennek megalakulása azonban – tudomásuk szerint Bem miatt – kétségessé vált. Falkowskinál a következőket olvashatjuk: „...egy Ksawery Kolodziejski nevű galíciai ifjú azzal az ürüggyel kopogtatott be Bemhez, hogy fontos ügyben jött. A tábornok meghagyta, hogy engedjék be. Kolodziejski két lépésnyire megközelítette őt és hirtelen pisztolyt rántott elő a zsebéből és elsütötte. A golyó megakadt a tábornok pofacsontjába. Jordan, aki jelen volt, kardot rántott és le akarta vágni a gyilkost, de Bem ebben megakadályozta, és Kolodziejskit grabancon ragadva, kiáltott a szolgájának, hogy hívja a rendőrséget.

– Tudom, kinek a műve – mondta Jordannak, de ezt a bíróságnak kell ki-nyomoznia.

Futva érkezett néhány rendőr; ők a fiatal merényletöt elfogták és még aznap rögtönítélő bíróság elé állították.”⁸

Hasonló tartalmú jelentést tesz a merényletről a Pest városi főbírónak, Lángh József városi főkapitány is: „Kolodziejski Xáver a galíciai önkényes csapat egyik tagja, ma reggel 8. óra tájban azon ürügy alatt, mintha sürgős közleni valója volna, betolakodott az István főherceg című fogadóban szállva lévő Bem tábornokhoz, s midőn ez hozzája elfogadás végett közeledett, a ne-

⁷ Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski) 275-276.

⁸ Juliusz Falkowski 102., magyar fordítását közli Balás György 250.

vezett önkénytes, anélkül, hogy csak egy szót is intézett volna a hozzá közeledt tábornokhoz, oldalzsebéből kiránt egy mordályt, s azt a tábornok fejéhez szegezve rásüti; a lövés halántékon alol találta a tábornokot, de az isteni gondviselés úgy okozta, hogy az orgyilkos veszedelmes sebet nem ejthetett; erre a tábornok segítség után kiáltva a gyilkost megragadá, s amidőn segéde a mellékszobából a lövés hallatára berohan, az orgyilkos kéz mordálya, melyet ezennel bemutatok, már a lábánál a földön hevernek.” A városkapitány még hozzáteszi, hogy az orgyilkost letartóztatta s tanúnak berendeltette a tábornok segédtsíztjét, Kornis László honvéd hadnagyot.”

A két hosszabb lengyel beszámolóban kapcsolódási pontok és ellentmondások egyaránt vannak. Mindkettőből egyértelműen kiderül, hogy Bem ellean volt a légiónak. Ezt a lengyel fiatalok sérelemként vetik fel, amely mögött ideológiai megfontolást gyanítanak. Bem ugyanis az 1830/31-es lengyel szabadságharc leverését követően Nyugat-Európában megszerveződött emigráció Adam Jerzy Czartoryski herceg által vezetett ún. arisztokrata szárnyához, a Hotel l'Ambert-hez tartozott. Ez lassú reformok által akarta a lengyel társadalmi és gazdasági, politikai állapotokat modernizálni, s Lengyelország helyreállítását az európai történelmi változások kihasználásától remélte – lehetőleg diplomáciai úton. Az 1832 koratavaszán alakult Lengyel Demokratikus Társaság az arisztokráciával való haladéktalan leszámolást és jobbágyfelszabadítást követelt. Bem nézetei a társadalmi kérdéseket illetően az 1846-os későtéli galíciai parasztfelkelés után demokratizálódtak, de tény, hogy változatlanul az európai változások fegyveres erővel történő kihasználásától remélte Lengyelország helyreállítását.

Bem arról a veszélyről tájékoztatta Kossuthot, hogy a lengyel légio nyílt szervezése Magyarország területén ürügyül szolgálhat I. Miklós cárnak a beavatkozásra. Ettől függetlenül 1848. november második felében maga Bem is foglalkozott a légio szervezésével. Ez a tény azt jelezheti, hogy a kormány híába nevezte végül is ki Józef Wysockit őrnagyi rangban a légio, de hivatalosan csakis magyar-lengyel zászlóalj felállítására, nem mondott le arról, hogy annak főparancsnokává Bemet nevezze ki. Bem össze is állította a légio szerkezetét, és törzsének személyi állományára is javaslatot tett.⁹

Mindez a november 10-i merénylet után történt, miután az OHB-nek az az elképzelése, hogy Bem katonai tanácsadóként hasznára lehet a hadosztályával a Komárom Nagyszombat térségében Simunich ellen operáló Guyon ezredesnek, nem vált be.

---

⁹ MOL OHB 1848:5535.

¹⁰ KAW Alte Feldakten Karton 1853. Hauptarmee. Detailakten 1849-13-109a, 109b, 109 d.

Hogy a merényletre miként reagáltak a lengyel fiatalok, arról szintén Falkowski számol be: „Mihelyt a merényletnek híre ment a lengyel fiatalok körében, rögtön gyűlést tartottak és elhatározták, hogy Kolodziejskit bármi áron is, de megmentik, s Bem-et pedig erkölcsileg megsemmisítik. Ezen ifjúság (...) zömében galíciaiakból állott, s jól ismerte a Pesten a többség által használatos német nyelvet. Ez lehetővé tette számára, hogy a közvéleményt ezen ügyben saját szája íze szerint formálja. Ezen ifjak közül egyesek a szerkesztőségeket, mások a kávéházakat, a borozókat és más nyilvános helyeket járták sorra, s ezek és azok is azt hirdették, hogy Bem mind a lengyelekre, mind a magyarokra nézve rendkívül veszélyes.”¹¹

A merényletkísérlet híre természetesen Kossuthhoz is azonnal eljutott; amelyre még aznap levélben reagált az igazságügyi minisztériumnak: „A rémítő bűn rögtöni és kérlelhetetlen szigorú büntetést követel, minél fogva felszólítom az igazságügyi minisztériumot, a tettet haladék nélkül a rögtön ítélő bíróság elibe fogatni, s bűntársainak – ha ilyenek volnának – kinyomozása után, fejére a bosszuló igazságnak ítéletét kimondani.”¹²

Ghyczy Kálmán igazságügyi minisztériumi államtitkár még aznap hasonló tartalmú utasítást küldött Hajnik Pálnak az Országos Rendőri Hivatal igazgatójának. Franciszek Ksawery Kolodziejski rögtönítélő bíróság által történő elítéltetése váratlan akadályba ütközött. Hajnik Pál erről postafordultával, vagyis még aznap értesítette Ghyczy államtitkárt: „Behm tábornok élete ellen elkövetett orgyilkolási merény tárgyában kelt 9438. szám alatti hivatalos levele következtében van szerencsém jelenteni, miszerint a bűnös rögtön kikötetett, s a Rögtön Ítéző Bíróságnak által adatott, mely azonban azon okból, mert a bűnös 19 éves, ügyét a rendes perútra utasította.”¹³ Ez esélyt adott Ksawery Kolodziejskinek. Meglepetésként hathatott, de a Hajnik Pál által említett kikötetés is a javát szolgálta.

Ennek következményéről a fentebb idézett Juliusz Falkowski így ír: „A bilincsbe verten pellengérré állított fiatalember tárgya lett a nép kíváncsiságának, az emberek a közelébe furakodtak, hogy megbámulják őt. Az ifjú kis teremű volt, szinte zömök, de pödrött bajuszkával díszített szép, férfias arcán nyoma sem volt a félelemnek vagy a lelkiismeret furdalásnak. Kifejezése nyugodt lelkiismeretről, bátorságról és átszellemültségről árulkodott. Nem volt nehéz neki a napilapok és honfitársai folytonos prókátorságának segítségével

---

¹¹ Juliusz Falkowski, 102-103., magyar fordítását közli Balás György 250-251.

¹² MOL IM Bünt.-tvkezési o. 1848. évi 48. kűtfő 133. tétel. 1848:9438;

¹³ MOL IM Bünt.-tvkezési o. 1848. évi 48. kűfő 133. tétel. 1848:9451;

a közvéleményt megnyerni. Hol van az a közösség, amelyet a látszatok nem tudnak megtéveszteni.

Délután már nem lehetett Kołodziejski közelébe férkőzni, úgy megtelt az a tér, ahol pellengérre állították, szakadatlanul zúgott a tiszteletére zengett éljenzés. Még az OHB elnökének palotája előtt is azt kiabálták: »Vesszen Bem! Éljen Kołodziejski!«¹⁴

Az újságok, így a Pesti Hírlap is, már november 11-én beszámolt az előző napon történekről, Kołodziejskit rokonszenvesnek bemutató hangnemben. Pest város közönség tehát a mind inkább mártírként megjelenő ifjú lengyel merénylővel, s általában véve a fiatal lengyel demokratákkal rokonszenvezett. Hogy Bem a maga oldalára állítsa a közvéleményt, a *Közlöny* hasábjain november 14-én, 17-én, 18-án és 22-én három folytatásban és egy kiigazításban számolt be életéről és tevékenységéről – 1809-től egészen az 1848-as őszi bécsi forradalomban játszott szerepéig. Ismertetésében tág teret szentelt az emigráció két táborának, különösen a Lengyel Demokrata Társaságnak. Az utóbbi „művének” tartotta többek között az 1846-os véres galíciai parasztfelkelés ki-provokálását is, aláhúzván, hogy a Lengyel Demokrata Társaság „...iratai által a lengyel nemesség általános legyilkolását hirdeté, s azt állítá, hogy Lengyelhon jövődjé egyedül csak parasztságán alapul”¹⁵.

Bem a lengyelekkel történt találkozásait október 28-át követően részletesen ismertetve megindokolja azt is, miért fordult szembe a lengyel demokraták önjelölt vezetőivel: „Bécsben visszatartóztatva, hogy a szabadság ügyét védelmezsem, mit tehettem, mindent megtettem e város megmentésére. Egy barikád védelmezésében október 28-án megsebesítettem, s midőn beláttam, mert egy része a külvárosoknak már be volt véve, hogy a nemzetőrség az ellenséget, mely tűzzel pusztítva minden erejével nyomult a város ellen, fel nem tartóztathatja, engedtem baráti, s különösen az aula kérésének hátrálévő napjaimat a szabadság kivívására áldozandó – hogy ne szolgáljak az ellenségnek, egy hosszas rombolás és megsemmisítés ürügyeül, eltávoztam Bécsből, hamis útlevéllal, s nagy kerület után megérkeztem Pozsonyba, hogy Magyarhonnak szenteljem szolgálataimat.

De mily nagy volt meglepődésem, midőn itt Wysocki urat, hajdan tüzérhadnagyot egy lengyel követ szerepét játszva találtam, ki az úgynevezett democrata társulat, melynek célját már előbb előadám, – legmunkásabb ágense volt. Krakkóban hagytam őt el, hol az ifjúság szellemét igyekezett

---

¹⁴ Juliusz Falkowski, 103., magyar fordítását közli Balás György 251.

¹⁵ *Közlöny*, 1848. nov. 18. Közli Pap Dénes II. 211-218. o., az idézet a 214. oldalon.

megrontani, s egyenetlenséget szórt a polgárok közé, mialatt néhány lengyel szökevények által, miket proselitaivá tett, aláírásokat gyűjtött a lakosság közt, s az aláírásokat »hazafiui adakozások« címmel szépíté. Itt Magyarországon ezredes és Krakkó követ szerepet viseli.

A második személy, ki nekem feltűnt, Dziezkowski úr volt. Ez is, mint a másik kommunista volt, de nyilvánosan megtagadván barátait, veszedelmesebb, mert ravasz volt – ez galíciai követnek mondá magát, bár a Galíciából távoztamkor az egész ország által látván szándokát és céljait, a lembergi bizottmányból, hová befúrta magát, eltávolítását kívánta.

Ezen két férfiú egyesülése megerősíté bennem azon meggyőződést, hogy társaik, kik szinte galíciai követekül mondák magukat, éppen olyanok, azaz communisták, az orosz és osztrák kabinetek zsoldjában.

Látásukra mindazon szerencsétlenségek felmerültek bennem, melyeket ez gyilkoló szekta szerencsétlen hazánkra halmozott. A kivándorlottak közti és a honbani egyenetlenség, az 1846. évi galíciábani mészárlás, a krakkói köztársaság megsemmisítése azon időben, az 1848. évi poseni véres történetek, s reá a krakkói ágyúztatás, és végre Galícia népei közti legújabb bonyodalmak, mind az ő műveik. Meggyőződve arról, hogy ezen emberek csak azért jöttek Magyarhonba, hogy itt az ifjúságot desorganizálják, hogy a nép közt az egyenetlenség magvát szétszórják, s így romlásba vezessék; midőn a szabadság és egyenlőség legerélyesebb férfiát gyanúsítani, sőt legyilkolni törekedtek; kötelességemnek ismerém a kormány elnökének megmondani, hogy az úgynevezett követek, nem azok, kiknek mondják magukat.

Sőt állítám, hogy ha bizonyítványokat mutatnak elő, azok vagy hamisak, vagy ámtítások által kicsalt aláírásúak. Nagyon általlották, hogy megérkezésem által tekintélyük nagyon csökkent. Hozzám jöttek és miután szemrehányásokat tettek volna, kinyilatkoztatták, ha őket elismerem, és velük munkálkodom, megegyezzenek velem, ellenkező esetben azonban ellenem fognak fellépni. Miután mindent megmondottam nekik, mit róluk gondoltam, kinyilatkoztattam, mikint lelkiismeretem tiltja, hogy őket elismerjem, vagy velük együtt munkálkodjam, hozzáadám még, hogy jobban ismerem őket, miként azt ne tudatnám, hogy közönségesen használt fegyverük, hazugság, rágalom és gyilkolás, s jól tudom, hogy tagadó válaszem által mindezeket várhatom. Így váltunk el.

És már a következő napon megtörtént, mit előre láttam. Ezen nyomorultak- és cinkosaiknak nem volt sietősb tenni valójuk, mint a Pesten levő lengyel ifjakat ellenem felingerelni, s előttük a legnevezetesebb módon engemet rágalmazni, arra használván őket, hogy valamint úton útfélen úgy a lapok

szerkesztősegeinél mint a szabadság elárulóját feladjanak, pedig egész életemben azért harcoltam; sőt annyira vitték a dolgot, hogy egy ifjú ember fanatizálása által, hogy ő, ki engem soha nem ismert, hozzám jövőn, azon pillanatban, midőn pártfogásomért esdett, egy zsebpisztolyt fejemnek szegezve rám süített, miáltal majd életemet vesztém. Rögtön elfogtatván, azt mondá, hogy ő hű demokrata s egy arisztokratát akart megölni.

Én aristocrata! Ki fel sem gyógyultam azon sebből, melyet a nép jogainak védelmében egy bécsi barikádon kaptam. Bizony, ha megölettem volna, ti gyáva gyilkosok, kik egy szeles ifjat annyira vihettetek, kinek azonban én megbocsájtok, vérem díját Windisch-Grätz kezeiből kaptátok volna meg, ha ez már talán előre meg nem történt volna; mert a bécsi kapituláció első pontja kiadatásom volt.

És mi lenne a democratia szép és szent ügyéből, mely e pillanatban a despotizmus és aristocratizmus ellen ví, ha néhány gonosztevőnek sikerülne ezt éppen talán borzasztóbb bajba az anarchizmus és a kommunizmus örvényeibe rántani. Mi lenne belőle, ha minden gyilkos nevének szent oltalma alá bújna, hogy az igazságos büntetést elkerülje?

Mi lenne Magyarhon szabadságából, ha az ország ellenségeinek zsoldjában álló néhány nyomorult ember büntetlenül dolgozhatnék, az ifjúság szellemének megrontásán, hogy a gonosztevőnek könnyű legyen a legjobb polgárokat talán a dicső elnököt, Kossuthot is hűtlenséggel vádolva, egy esztelen gyilkos és megrohanásának kitenni.

Figyelmeteket ti mágyár státusfiak e kérdéshez kívánom vezetni, legyetek szigorúak, sújtsátok a valódi bűnösöket, távolítsátok el országtokból főképp azokat, ki ifjúságtok nemes szellemét megmételyezhetik, de ne háriítsátok néhány gonosztevők tetteit a lengyelekre, kik éppen Magyarhonban vannak, vagy azokra, kik még eljöhetnek, mert a tömeg szíve jó és megértő. Sőt azok is, akik el hagyták magukat tántorítani, be fogják hibáikat látni, s mindnyájan vitézül fognak ügyetekért harcolni, míg saját honunk nem fogja őket segítségül hívni.”¹⁶

Bem az életét és működését ismertető emlékiratát november 12-én vetette papírra. Az Országos Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, Nyáry Pál már november 13-án sürgette a rendes bíróság összeülését, s bekérte a rögtönítélő bíróság által a Bem elleni merényletkísérlettel kapcsolatban készített iratokat. November 24-én megismételte, hogy az igazságügyi minisztérium „a nevezett egyén elleni törvényes eljárást minél gyorsabban fejezze be!”¹⁷

---

¹⁶ Uo. Közli Pap Dénes II. 215-218.

¹⁷ MOL IM Bünt.-tvkezési o. 1848. évi 48. kfő 133. tétel. 1848:16710, Lásd. még: Sarlós Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, 1959. 311-312.

A per végül csak december 1-én, azon a napon kezdődött el, amikor Kossuth az erdélyi csapatok parancsnokául Bem tábornokot kinevezte, s 9-én született meg az ítélet, azon a napon, amikor Bem az erdélyi csapatok maradványai fölött a parancsnokságot Szilágyssomlyón átvette. Az „alperesi ügyvéd” az alábbi indokkal kérte Ksawery Kolodziejski felmentését: „... a vádlott Magyarországra a szabadságért jött harcolni, hogy akkor, mikor alperes Pestre érkezett, a körülmények, melyek alperesben azon meggyőződést szülték, mint ha Bem a szabadság ellensége volna, oly csodásan összetalálkoztak, miszerint ha alperesnek szilárd egyéni meggyőződését és indítóokainak nagyságát vétkes tett követte, azt nem csodálkozhatni, sőt alperes elszántsága méltánylandó, hogy a vétkes tett következménye csekély, mert Bem tábornok már tökéletesen felgyógyult, hogy vádlottat mindaz, miként ő már rögtönítelő bíróság előtt állott és négy hét óta fogva van, mind az, hogy társaival az ellenség elébe nem mehetett, sújtja, s ezekkel büntetésének nagy mértékét kiállotta...”. A bíró bizonyos fokig figyelembe vette a védő indokait. A merénylő büntetése a Pesten tartott törvényszék jegyzőkönyve szerint „figyelembe vévén azt is, hogy alperes 19 évet meg nem haladott ifjú, ki eddigelé még büntetve nem volt, hogy vádlott inkább ábrándjaitól tévútra vezetettvén mintsem erkölcsi romlottságból vetemedett a fennforgó bűnös tette, hogy a bűnmerénynék következményei, miután Bem tábornok felüdülve elutazott, nem veszélyesek, végre hogy vádlott a rögtönítelő bíróság elébe állítatva”, a halálbüntetés okozta félelmet már átélte, egy évi fogságra ítélte – beszámítva a november 10-től folyamatos elzárását is.

A királyi főügyész fellebbezett az ítélet ellen, csekélynek tartva a büntetés mértékét, míg Bánffyay Simon ügyvéd egyenesen Kossuthhoz fordult a megkegyelmezés kieszközlése végett: „Kolodziejsky Xav. Ferenc ifjú lengyel november 10-kén Bem tábornokot mordánnyal megsértette, ezért először rögtön ítélő bíróság elébe állítatván, onnan ifjúsága miatt a’ rendes törvény útra tétetett át, hol f. év december 9-én tartott fenyítő törvényszéki ülésben befogatása napjától számítandó egy évi fogságra ítéltetett.

Mínthogy pedig alól írt, mint a bevádolt védőügyvéde e büntetést súlyosnak látom, tisztelettel kérem Elnök Urat, hogy a kérdéses büntető per Pest városi törvény székétől maga elébe rendeltetni, s abban kifejtette okoknál fogva őt hazánk ellenségei elébe, miután ily kegyelmezettek hadseregünkben úgy is számosabban vannak, szabadon bocsátani méltóztatassék.”¹⁸

---

¹⁸ MOL OHB 1848:5535.

De nemcsak Bánffy Simon fordult Kołodziejski megkegyelmezése végett Kossuthhoz, hanem Tchorznicki alezredesnek a december 11-i a kassai (barcai) ütközetben hőiesen helytállt dzsidásszázada tisztikara is. Hogy Kossuth nem volt ellene a megkegyelmezésnek, azt az is bizonyítja, hogy a kérés tárgyában december 21-én egyenesen Bemhez fordult: „A kérelmi tárgy megoldását, s így az illetőnek meg vagy meg nem kegyelmezését én egészében Tábornok Úrra bízom; – szíveskedjék Ön a bűnös felett ítélni, s elhatározott szándékát velem mihamarabb közleni – hogy a folyamodóknak választ adhassak.”¹⁹

A válaszra azonban háromnegyed évig kellett várni. Kołodziejskit az se tette szabaddá, hogy Windisch-Grätz bevonult a fővárosba, s így a merénylet tulajdonképpen az ő foglya lett. Az osztrák főparancsnok úgy vélhette, hogy Kołodziejski azzal, hogy a légióhoz csatlakozott, elkövette a lázadás felségsértő bűnét, így megérdemli a sorsát. Bem csak 1849 szeptemberében bocsátott meg a lengyel légió tagjaként Törökországba kimenekült Franciszek Ksawery Kołodziejskinek. Azt, hogy az „orgyilkos merénylet” mégis tagja lett a lengyel légiónak, mintha azt bizonyítaná, hogy a Kossuthnak benyújtott decemberi lengyel kérés mégis teljesült. Az érintett azonban, mondhatni, Kossuth akarta ellenére csatlakozott az 1849 májusában Miskolcon szerveződő lengyel légióhoz. Hogy milyen körülmények között, arra rávilágít Hajnik Pál országos rendőrkapitánynak 1849. május 19-én Szemere Bertalan miniszterelnökhöz intézett jelentése, valamint a Közlöny május 25-i számában közzétette körözőlevele. Ezekből kiderül, hogy Kołodziejski Windisch-Grätz fővárosi megszállása idején sem szabadult ki börtönéből, hanem kihasználva Pest májusi bombázását, s a foglyok ideiglenes áttelepítését a Rókus kórházba, lereszelt a lábáról a bilincset, s az ablakon leereszkedve szökött meg. Hajnik Pál utasította Pest városát, hogy azonnal adjon ki körözést Kołodziejski ellen, s Bemnek is írni szándékozott az ügyben, „ámbar nem hiszem, hogy kivált most, Bemre másodszor is volna kedve gyilkos kezét emelni.” A körözésben 500 forintot ajánlott fel a szökevény kézre kerítéséért.²⁰

A már említett Miłkowski is megjegyzi: „A legény kilopózott vagyis inkább megszökött a börtönből. Később – alighanem csak Törökországban – szereztem erről tudomást, mivel a légióban álnéven szolgált; az igazi neve

¹⁹ Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952. 836.

²⁰ Hajnik Szemeréhe intézett jelentését közli Katona Tamás szerk.: *Budavár bevételének emlékezete 1849.* S. a. r. Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás. Ford. Kurucz György és Pingiczer Klára. Bp., 1989. 498-501. o. A hirdetményt ld. *Közlöny*, 1849. máj. 31.

Kolodziejski volt, arról az emberről van szó, aki Bemre rálőtt.” Arról a hadnagy rangban leszerelt, de ténylegesen altisztként szolgáló légionistáról van szó, aki Wysocki sumlai névsorában Ksawery Bognarski néven szerepel. Ugyanebben a névsorban bátyja, Wincenty Kolodziejski neve is olvasható, aki májustól kezdve szintén végigharcolta a magyarországi háborút.

Az 1850-es években Ksawery Kolodziejski neve Angliában tűnik fel. A lengyel menekültek Angliába tartó második csoportjával hagyta el Törökországot, s 1851. március 4-én érkezett Liverpoolba. Angliában telepedett le, 1854-ben Bradforban lakott. Wincenty Kolodziejski már 1849 végén vissza akart térni Galíciába. A többnyire pontos hatóságok azonban a dokumentumok szerint mind kevésbé tudnak közöttük különbséget tenni.

Mi tudható a Kolodziejski-családról, Wincenty és Franciszek Ksawery galíciai gyökereiről? Meglehetősen sok adalékkal rendelkezünk róla, s ez annak az egyházközségi krónikának köszönhető, amely ma is fellapozható Ochotnica plébániáján.²⁶ Erdemes a Kolodziejski-nemzetségre vonatkozóan bővebben idézni belőle, mert képet nyerhetünk egy vállalkozó szellemű nemesi család sorsának alakulásáról a lengyel-litván állam felosztását követő évtizedekben: „A hajdani lengyel Nemesi Köztársaság felosztása után Lengyelország egy része Galícia néven Ausztriához került. Kezdetben a cs. kir. osztrák kormány nem tájékozódott minden téren, így a birtokosok megmaradtak régi jogaikban. De amikor a cs. kir. osztrák el akarta rendezni a régi lengyel királyok javait, kiküldte biztosait, hogy megvizsgálván e birtokokat, jelentsék, mibenvoltukat és azt, mi legyen a sorsuk. A soltész-birtokokat a soltészoknak adományozták, a körjegyzőségi birtokokat dobra verték. Mivel az ochotnicai és tyłmanowai körjegyzőségi terület, bár nagy volt, de alig hozzáférhető s a termőföldeknek csaknem teljesen híján, mivel hegyeit, völgyeit csaknem kizárólag korábban szinte értéktelen erdőségek borították, a kereskedőt nem igen érdekelte, annál inkább sem, mert 200.000 konvenció aranyforintra becsülték, amely árért akkoriban, igaz, kisebb, de jóval jövedelmezőbb birtokot lehetett venni. Amikor az első és a második licitáció után, amelyre Lembergben került sor, egyetlen vevő sem jelentkezett, elrendelték, hogy a harmadik licitáción annak adják, aki legtöbbet kínál érte. A véletlen úgy hozta, hogy egy bizonyos Mikołaj Ambroży Kolodziejski nevű vászonkereskedő, jordanówi lakos egészen Lembergig jutott portékájával, s miután azt eladta, az Ochotnica és Tyłmanowa árúba bocsátásának napján megjelent a tranzakció színhelyén. Volt annyi pénze, hogy a kaucióra futotta belőle, ha annyi nem is, hogy megvegye a birtokot, de hogy a többi kereskedőt lekenyerezze, igen. Letet-

²⁶ Liber Memoriabilium Parochia Ochotnicensis – Ochotnica.

te hát a megszabott kauciót és licitálásba fogott. A sors úgy hozta, hogy Mikolaj Ambroży Kołodziejski, akarva nem akarva, ajánlotta legtöbbet Ochotnicáért és Tylmanowáért, s azt 1828. jún. 28-án 50.000 konvenciósi aranyforintért megvette. Valószínűleg az egész áruért kapott pénze, beleértve az idegen portékákért kapottat is, annyit tett ki, hogy a bánatpénzt kifizesse. Most arra kellett törekedni, hogy a kaució ne vesszen el, s legalább az első részletet kifizesse, miáltal a birtok a tulajdonába kerüljön s belőle a kifizetéséhez szükséges jövedelmet kivegye. Az volt a szerencséje, hogy a licitációs egyezség lehetővé tette neki, hogy havi részletekben törlesszen. (...) Mikolaj Ambroży Kołodziejski Ochotnica tulajdonában jobbágysági érdekeit sértvén és őket kizsigerelvén igyekezett a birtokokat kifizetni, és el kell ismerni, hogy őket az adósságterhektől meg is tisztította. Amikor 1842-ben meghalt, nemhogy adósságot nem hagyott maga után, de még három leányát is kistafírozta, mindegyiküknek 16.000 konvenciósi aranyforintot hagyván hozományul, míg három fiára, Józsefre, Wincentyre és Ksaweryre az ochotnicai birtokait írta, oly módon, hogy az örökösül kijelölt legidősebb fiúnak tíz év alatt 20-20.000 konvenciósi aranyforintot kell fizetnie az öccsének, s a három leány mindegyikének pedig 4-4.000 konvenciósi aranyforinttal kell kiegészítenie a hozományát. Ha pedig ezt nem tenné, tíz év múltán ugyanezen feltétellel a második testvérnek kell a birtokot igazgatnia, s ha ez sem fizetne, ugyanezen feltételek mellett a harmadik fiú örökli a birtokokat. De a legidősebb fiú, József korhely életmódot folytatván a feltételeknek nem tett eleget, kilenc év alatt semmit se fizetett senkinek. Kezdetét vették a perek és civakodások. A házi viszályban rövid szünet állott be József 1851-ben bekövetkezett halálakor. A pillanatnyi szünethez az is hozzájárult, hogy a két következő testvér Wincenty és Ksawery Kołodziejski belekeveredvén a politikai események viharába, nem tartózkodtak Ochotnicában, mivel Wincenty börtönben ült, Ksawery Kołodziejski pedig a lengyel légióban Magyarországon harcolván, a felkelés bukása után Törökországba, majd Kis-Ázsiába került, ahonnan Angliába emigrált, s ott megnősült. (...) A nővérek, kihasználván a helyzetet, megújították az Ochotnica birtoklásáért kezdett harcot.

A harc még hevesebb lett, amikor a börtönből kiengedett Wincenty hazakerült. Nem múlt el nap az udvaron folyó verekezés nélkül, amely olykor oly heves volt, hogy félre kellett verni a harangot lecsillapításukra. Mivel az apa, Mikolaj Ambroży úr testamentumának értelmében Wincenty Kołodziejskinek volt a legfőbb joga az ochotnicai örökséghez, a nővérek összefogtak, hogy minden áron kiebrudalják a vagyonból bátyjukat. A parasztokat, lévén földadómánnyal lekenyerezettek, rávették, hogy Wincentyt lázítás vádjával feljelentés. Ily módon az ustrzyki udvari földek és a templom valamint az udvarház

körüli kis részekre osztott szántók a parasztok kezére kerültek. A nővérek imígyen céljukat elérvén és bátyjukat börtönbe tasztíván, ismét egymással pereskedtek és civakodtak.”

Az egyházközségi krónikában a Wincenty Kolodziejskit érintő esemény- és idősíkok egymásba csúsznak. Hogy Wincenty Kolodziejskivel mi történt, azt abból az 1849. december 23-án Sumlában kelt levélből lehet kibogozni, amelyben amnesztiáért, hazatérési engedélyért folyamodik I. Ferenc József császárhoz.²⁷ Ebben a levélben azt állítja, hogy 1848-ban az újszandeci sztaroszta eljárása miatt volt kénytelen Magyarországra szökni, aki törvénytelenül be akarta soroztatni, holott birtokos, továbbá nős és két gyermekes családapa. (A beadványból arra következtethetünk, hogy lánytestvérei még 1846-ban juttatták börtönbe a parasztok lázításának vádjával Wincentyt. Tény, hogy már 1846 januárjában, tehát a krakkói felkelés kirobbanása előtt, nyomozás folyt ellene, és bátyja, Józef ellen.²⁸ Az is lehet, hogy tőlük függetlenül vett részt az 1846-os galíciái eseményekben, s az 1848. március 18-án bejelentett amnesztiával került szabadlábra.) A sztaroszta eljárása ellen hiába fellebbezett Franz Stadion kormányzóhoz. A császárnak írt kérvényében Wincenty Kolodziejski hozzáfűzi, hogy még novemberben – tehát öccsének Bem ellen elkövetett merényletkísérlete után – hazatért Galíciába, bízván az osztrák hadsereg főparancsnoka, herceg Windisch-Grätz tábornagy által meghirdetett amnesztiában. Mivel azonban változatlanul üldöztetésnek volt kitéve, ismét Magyarországra szökött, ahol nem találván kenyérkereseti lehetőséget, májusban belépett a Miskolcon szerveződő légióba. Vele együtt menekült ki Törökországra, s került előbb Vidinbe, majd Sumlába.

Wincenty Kolodziejski, akinek folyamodványát a bécsi udvar elutasította, rövid időn belül megpróbált hazaszökni. 1853. október 2-án a Ksawery Kolodziejskiről készült irat, amelyből kiderül, hogy figyelik angliai lakhelye és ochotniciai édesanyja közötti levelezését, arról tesz említést, hogy Erdély területén letartóztatták, de 1851-ben megszökött pesti fogságából.²⁹ Egyértelmű, hogy az újszandeci kerületből származó légionisták-emigránsok megfigyelését tartalmazó dokumentum összekeveri Wincentyt és Ksaweryt. Ez azt jelenti, hogy a Törökországból Galíciába tartó Wincentyt tartóztatták le Erdélyben és zárták el Pesten, s ő az, aki a fogdából 1851-ben megszökött. Ennek ellentmond, hogy 1850. november 29-én a tarnóvi politikai Katonai Vizsgáló-

²⁷ HHStA Politisches Archiv. Karton 92. Konsulat Rustschuk. Berichte aus Widdin.

²⁸ HHStA Galizischer (Lemberger) Inforationsprotokolle. Bd. 134. 1843-1846. II. - 194.

²⁹ Centralnij Goszudarszvennij Isztoriceszkij Arhiv – Lviv, f. 146. op. 4. ed. 396.

bizottság 3 konvenció forint kincstári foglaló ellenében meghatározatlan időre besoroztatta a komáromi büntetőszázadba.³⁰ Személyi lapján ezen kívül csak az szerepel, hogy 1853. március 20-án áthelyezték a 20. gyalogezredbe. Vagy az adatlapon történt elírás, azaz Wincenty besorozására 1851 őszén került sor, vagy az őszandeci sztarosztahivatal tévedett, amikor 1851-re datálta Kolodziejski letartóztatását 1850 helyett. Amennyiben Wincenty Kolodziejski besorozására 1851 végén került sor, ezzel megmagyarázható az is, hogy a parasztok esetleges lázításának gyanúja miatt, politikai okokból került sor a besorozására.

A Wincenty Kolodziejski számára megnyugtató tény az, hogy az ötvenes években a lánytestvérek végül is 26.000 konvenció forinttal kielégítették őt, s ezt követően már tényleg egymás között intézhették a birtok ügyeit. Wincenty egy idő után elköltözött, feltehetően Krakkóba, ahol 1883-ban meghalt.

Legkitartóbban Anna z Kolodziejskich (férje után Grzesicka asszony és Takla z Kolodziejskich (férje után Siemek asszony) küzdöttek egymással. A krónika szerint Grzesicka asszony a Tekla Siemek elleni perben megismerkedett egy August Tetmajer nevű elvetélt jogással, aki a lengbergi egyetem jogi karán az első összeesküvés részese lett, s még 1845-ben bebörtönözték és bár szabadon engedték, de a vizsgáktól eltoltották. Ő jogi ismeretekkel és rendkívüli tehetséggel rendelkezett, s visszatérve a Nowy Targi járásban fekvő Łopusznába, ahonnan származott, zugügyvéd lett, s hamarosan nagy hírnévre tett szert a tisztességtelen ügyvédi eljárásokat és szélhámosságot illetően. Miután Grzesicka asszony August Tetmajer urat elvitte Ochotnicába, rábízta az ügyét és átadta neki az ezzel kapcsolatos aktákat. De August de Przerwa Tetmajernek kedve kerekedett a zavaros vízben halászni. És miután August Tetmajer ura lett a helyzetnek, elvette feleségül Siemek uraságék lányát és az Ochotnicai birtokot is örökölte, noha azt már rengeteg adósság terhelte. (...) Az Ochotnicát terhelő adósság ekkor már meghaladta a 200.000 forintot. 1860-tól August Tetmajer szerepel Ochotnica uraként...”

A bonyolult történetbe belekeveredett Tetmajer-családról illik tudni, hogy pozitív módon írta be nevét az 1848-as események történetébe. Leon Tetmajer volt az elnöke a nowy targi nemzeti tanácsnak, míg a tikári tisztet August Przerwa Tetmajer töltötte be.³¹ Stanisław Tetmajer a magyarországi lengyel légió egyik lovasezredének szakaszvezetőjeként végigküzdve a szabadságharcot kimenekült Törökországba.³²

---

³⁰ KAW Grundbuchblätter. 1. Disziplinär Kompanie. – Komorn. Abgang Klasse I. 1851-1860. Heft 2/80.

³¹ MOL H 154 A lengyel légió iratai. 72.

³² JUo. 125.

A plébániai krónika minden bizonnyal 1857 után íródott, mivel tudjuk, hogy Ksawery Kołodziejski ebben az évben vette el az angol gyárintéző leányát, Mariann Anna Stead-t feleségül, aki áttért a katolikus hitre. A lánykérés mellett 1857-ben más sikert is elkönnyelhetett: ebben az évben kelt amnesztia-folyamodványára pozitív választ kapott, s így újdonsült családjával együtt hazaköltözhetett Galíciába. Házasságából hat leány született: Emilia Maria (1858–1872), Wanda Tekla Maria Anna (1859–1872), Maria Józefa Sydonia (1864), Jadwiga Kazimiera (1867–1893), Eugenia Maria Barbara (1870), Józefa Augusta Stanisław (1872).³³

Franciszek Ksawery Kołodziejski azonban hazatérése után sem mondott le forradalmi ideáiról. Az 1863/64-es januári szabadságharc idején az egész újszandeci kerületben titkos forradalmi biztосként tevékenykedett. Tágabb családjából többen fegyverrel a kezükben csatlakoztak az egykori Lengyel Királyság területén harcoló partizáncsapatokhoz: Fryderyk Kołodziejski és Władysław Kołodziejski, August Tetmajer és Stanisław Tetmajer, Władysław Kędzierski és Józef Podoski. Władysław Kołodziejski hadirokkantként tért vissza a harcterről, míg Ksawery Kołodziejskit az osztrák hatóságok bebörtönözték a felkelőkkel való együttműködéséért.³⁴

Ebben az időben Kołodziejski már Ochotnica nagy tekintélyű urának hírében áll. Tekintélyét bizonyítja, hogy hosszú időn át az 1886-ban megalakult Mezőgazdasági Kör elnökeként tevékenykedett.³⁵ 1903. február 11-én halt meg, s két nappal később temették el a plébánia temetőjében.³⁶ Itt nyugszik felesége is, aki 1906. október 29-én hunyt el.

A Kołodziejski-nemzetségnek azonban nem Ksawery a leghíresebb tagja, hanem Emilia Podoska, a nagy tekintélyű norbertina nővér. 1845. szeptember 7-én született a Wieliczka közeli Grajewóban a család tizenegyedik gyermekeként. Apja Jakub Józef Podoski, édesanyja Maria Kołodziejska. Két bátyja, Hilary és Józef részt vettek az 1863/64-es januári szabadságharcban: mindketten súlyosan megsebesültek. Több esztendei novicia-szolgálat után, 1872-ben öltözött be életre szólóan apácának. A krakkói Salwator kerület premontrei kolostorában szolgálva szentéletű személy hírében állt, aki a rend megreformálásán dolgozott és mint kiváló pedagógus is nagy tekintélynek örvendett. 1889-ben halt meg.³⁷ Lengyelországban szenteknek kijáró tisztelet övezi.

³³ Status animarum pro Ochotnica.

³⁴ Stanisław Czajka: *Ochotnica dzieje gorczańskiej wsi 1416 – 1986*. Jelenia Góra, 1987. 137.

³⁵ Uo. 125.

³⁶ Liber mortuorum pro Ochotnica. Tomus 6. 26.

³⁷ Maria Bogumiła S. Rytko: *Światło w mrokach. Pamiątka 100 rocznicy śmierci s. Emilii Podoskiej norbertani 1889 – 1989*. Kraków, 1989. 7-11.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Balás György BALÁS GYÖRGY: *Bem apó*. Bp., 1934.

Juliusz Falkowski JULIUSZ FALKOWSKI: *Wspomnienia z roku 1848–1849*. Poznań, 1879.

HHStA Haus, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

IM Bünt.-tvkezési o. MOL H 69. Igazságügyi minisztérium. Büntető törvénykezési osztály

Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski) Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski): *Od kolebki przez życie. Wspomnienia*. (Do druku przygotował Adam Lewak, wstępem poprzedził Aleksander Brückner.) T. 1. Kraków, 1936.

KAW Kriegsarchiv, Wien

MOL Magyar Országos Levéltár

OHB Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai

Pap Dénes II. PAP DÉNES: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*. Pest, 1869. II. k.

Józef Wysocki *Együtt a szabadságért 1848–1849. Józef Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban*. Fordította, sajtó alá rendezte stb. Kovács István. Az okmánytár iratait összeállította Kovács István és Hermann Róbert. Bp., 1993.

---

³² Józef Wysocki 126.

³³ Status animarum pro Ochotnica.

³⁴ Stanisław Czajka: Ochotnica dzieje gorczańskiej wsi 1416 – 1986. Jelenia Góra, 1987. 137.

KURUCZ GYÖRGY

VÁLOGATÁS FESTETICS TASZILÓ KÖZPONTI BIRTOKIGAZGATÁSÁNAK 1848. ÉVI ÜGYIRATAIBÓL ÉS PROTOCOLLUMAIBÓL

Az 1848. év tavaszának európai eseményei, az ülésező pozsonyi országgyűlés tevékenységével kapcsolatos általános magyarországi várakozások, majd pedig a modern Magyarország megteremtését biztosítani hivatott törvények gyakorlati és lélektani hatása sajátos módon tükröződik a korszak uradalmi adminisztrációjának iratanyagában. Ugyanígy 1848 nyarától, illetve őszétől, midőn Magyarország önvédelmi harcra kényszerült, s Batthyány Lajos miniszterelnök kormánynak intézkedései következtében az uradalmi tisztek a honvédsereg szervezésével kapcsolatos utasítások, országos és megyei rendeletek végrehajtásával szembesültek, a fellelhető birtokigazgatási iratok alapján nem csak az adminisztratív és gyakorlati teendők, hanem a természetes dilemmák is kirajzolódnak az utókor előtt. A háború embert és anyagi javakat nem kímélő pusztítása szintén nyomon követhetővé válik a tiszti ülések tárgyszerű jegyzőkönyvi anyagában, illetve a fennmaradt jelentésekben, mellékletekben.

Az alábbiakban a Magyar Országos Levéltárban (MOL) őrzött egykori Festetics családi levéltár (Fest. Lev.) keszthelyi ágának központi birtokigazgatási iratanyagából, a Directio 1848. évi protocollumaiból (P 279 382., 383. cs.), továbbá az ülésjegyzőkönyvekhez kapcsolódó mellékletekből, levelekből, vegyes iratokból (P 237 11. cs. 5.) adunk közre válogatást.¹ A szövegeket mai helyesírással, időrendben, az általános archeográfiai szabályoknak megfelelően közöljük.

¹ Az utóbbi időben két forráskiadvány is megjelent, melyek részben vagy teljes egészükben a Festetics-család keszthelyi ága egykori családi levéltárának 1848-ból származó iratanyagára épülnek. Kizárólag az uradalmi tisztek jelentéseit tartalmazza: Sándor Pál: Kiadatlan levéltári források 1848-ból. *Századok*, 1997/5. 1083-1100. Csertán Sándor zalai kormánybiztosnak a szabadságharc alatti szervezői, adminisztratív tevékenységét illusztrálja a keszthelyi uradalom tisztjeihez intézett egyik levele is, melyet az említett vegyes iratok (MOL P 237 11. cs. 5.) között találhatunk, s melyet Csertán egyéb vonatkozó irataival együtt nyomtatásban is olvashatunk: Molnár András: „Zalának elszállt lelke...” Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849 május 26 – július 29. *Századok*, 1999/2. 328-372.

A közlésre kerülő iratok közt elsőként egy Festetics uradalmi alkalmazott, Rosemerszky Antal alügyész levelét olvashatjuk az 1848. március 15-én tartott Zala megyei közgyűlésről, Deák Ferenc követte választásának részleteiről. Rosemerszky levelére korábban már több szerző is hivatkozott, illetve a levélben említett, s mellékletként csatolt Csány Lászlótól származó beszámolót a pesti forradalmi eseményekről többen is közölték.² Rosemerszky levelének teljes szövege azonban tudomásunk szerint eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Ezt követően három jegyzőkönyvrészletet olvashatunk a Directio eljárásaival, tiszti előterjesztéseivel kapcsolatban, melyek a jobbágyszabadság következtében megszűnő robotszolgáltatások lehető legtovábbi biztosítására, illetve pótlására vonatkoznak. Ezt követően három, 1848. júniusában keletkezett forrás a nemzetőrség, illetve a honvédsereg szervezésével, felszerelésével kapcsolatos részletekről, az egykori úrbéreseket, továbbá városi polgárok hangulatáról, a Festetics-birtokok tisztikarához való viszonyáról szolgál érdekes adalékokkal.

Az 1848. szeptemberéből és októberéből származó szövegek előbb Jellačić várható támadásával kapcsolatban Csány László királyi biztosi tevékenységéhez³ nyújtanak további ismereteket, majd ezt követően a Festetics-birtokokra kivetett megyei hadfelszerelési hozzájárulás teljesítésére vonatkozó uradalmi tiszti előterjesztést olvashatunk Festetics Tasziló gróf részére Krajner Imre és Csaplovics Dániel tollából.⁴ A Directio jegyzőkönyvébe bekerült Festetics Tasziló 1848. október 6-i utasításának egy részlete is, melynek külön érdekessége, hogy keszthelyi tisztjeinek megemlíti a bécsi nép felkelését, Latour hadügyminiszter halálát. Ezt követően egy protocollumi bejegyzést találunk a cs. kir. csapatok pusztításáról, továbbá egy újabb, Krajner és Csaplovics által Fes-

² Rosemerszky levelére többször utal: Varga János: *A jobbágyszabadság kivívása 1848-ban*. Bp., 1971. 55., 112. Ld. még: Simonffy Emil: *A jobbágyszabadság Zala megyében*. Zalaegerszeg, 1974. 69. A levélből idézeteket közöl a bevezetőben, illetve Csány levelének részletét eltérő jelzettel újabban közreadja Sándor Pálnak az 1. jegyzetben hivatkozott közleménye, 1084., 1087-1088. és Hermann Róbert: Zala követe, Szentgrót képviselője. Deák Ferenc az 1848. évi rendi és az 1848. évi népképviselői országgyűlésen. (In:) Zala követe, Pest képviselője. *Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*. Szerk. Molnár András. *Zalai Gyűjtemény* 59. Zalaegerszeg, 2004.

³ A királyi és kormánybiztosok tevékenységéhez ld: Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 28-74.

⁴ Az eredetileg jogi végzettségű Krajner és Csaplovics ekkor már évtizedek óta a család szolgálatában állt, illetve mindketten a Georgikonban is tanítottak. Arra is volt példa, hogy Krajner még Festetics Tasziló apja, Festetics László gróf megbízásából jelentéseket írt a korábbi évtizedek országgyűléseinek munkájáról.

tetics Tasziló részére küldött jelentést. Végezetül a Directio 1848. október 31-én kelt végzéséről olvashatunk, miszerint Zala megye kérésére 2000 forintot kölcsönöznek a honvédsereg felszerelése céljából.

Röviden szólunk kell a directionális felterjesztések címzettjéről, Festetics Tasziló grófról.⁵ A Georgikont alapító Festetics György unokája 1813-ban született. A szombathelyi gimnázium elvégzése után a pozsonyi jogakadémián tanult, majd 1834. január 27-én katonai szolgálatba lépett. Előbb hadnagy a volt a 2. számú chevaux-légers (könnyűlovas) ezrednél, majd ugyanezen év májusától a 8. Coburg huszárezred főhadnagya lett. Hosszabb galíciai szolgálatot követően Felix Schwarzenberg herceg kíséretében Angliába utazott, s részt vett Viktória királynő koronázásán. 1846-ban Wrba altábornagy törzsében őrnagyi rangban részt vett a Habsburg-ellenes galíciai lengyel értelmiségi és nemesi mozgalom elfojtásában. Apja, Festetics László gróf halála után visszatért Keszthelyre, gazdálkodott, illetve Bécsben élt. Az egyik alább közlendő irat alapján tudjuk, hogy 1848. október 6-án, a bécsi nép felkelése idején a császárvárosban tartózkodott. A hónap további időszakában a horvátok elleni védelmet szervező Vidos József Vas megyei kormánybiztos mellett tevékenykedett, aki október 18-án Kossuth Lajoshoz, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökéhez intézett levelében említi, hogy a nyugati határszélen öszszegyűlt népfelkelők parancsnoksága „tán a mellettem működő Festetics Taszilóra is bizattassék.”⁶ Az 1848. október 1-én kelt családi egyezség értelmében egyébként öccse, György visszavette Taszilótól a családi hitbizomány felletti rendelkezést, ezáltal magára vállalva az apjuktól, Festetics Lászlótól rájuk maradt 4.632.041 forintnyi adósságot.⁷ Figyelemre méltó azonban, hogy az említett egyezség ellenére is október első heteiben még Tasziló gróf küld utasításokat Keszthelyre a Directio részére! Megjegyzésre érdemes az is, hogy semmilyen írásos nyoma nincs annak, hogy a gróf a magyar országgyűlés, a megyei közigazgatás, vagy éppen az Országos Honvédelmi Bizottmány rendelkezéseinek és utasításainak uradalmi tisztjei által történő késleltetését, vagy határozott megtagadását parancsolta volna, illetve hallgatólagosan elvárta volna.

---

⁵ Rövid életrajza megtalálható: Szabó Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Bp., 1928. 349-356.

⁶ Vidos levelét közli Hermann Róbert. Körmend a hadtörténelemben 1848–1849. (In:) *Körmend a hadtörténelemben*. Szerk. Veszprémy László–Kelenik József–Hermann Róbert–Bencze László. Körmend, 1992. 230.

⁷ A testvérek közötti korábbi egyezségeket és adósságátvállalásokat, továbbá a Sopronban 1848. október 1-én kelt hivatkozott irat 1852. január 22-i megerősítését ld.: MOL Fest. Lev. P 236 93.cs. ff. 38-38v., 48-49v.

Ezt követően Festetics Tasziló reaktíváltatta magát a cs. k. hadseregben, s 1849 elejétől az itáliai harctéren teljesített szolgálatot. Személyes bátorságának, katonai vezetői és diplomáciai rátermettségének több alkalommal is bizonyosságát adta. 1850-től hét éven át a 7. Reuss-Köstritz huszárezred ezredesként szolgált, majd 1857-ben vezérőrnagyi rangra léptették elő. 1859-ben dandárjával eredményesen harcolt a solferinói csatában, melynek köszönhetően I. Ferenc József a vaskorona-rend második osztályával tüntette ki, majd egy évi szabadságot követően ismét Észak-Olaszországban állomásozott. 1864. január 21-én altábornagyi rangot kapott. Részt vett az 1866. évi königgrätzi csatában, melyben súlyosan megsebesült, s bal lábát amputálni kellett. Ezután számfeletti állományba helyezték, de 1879. április 20-án az uralkodó lovassági tábornokká léptette elő. Soha nem nősült meg, s 1883. február 5-én halt meg Bécsben.⁸

1.

OLLÁR, 1848. MÁRCIUS 17.

ROSEMBERSZKY ANTAL URADALMI ALÜGYÉSZ DIRECTIÓHOZ INTÉZETT
JELENTÉSE A ZALAEGERSZEGI MEGYEGYÜLÉSÉRŐL

Te[kin]t[e]tes Kormány!

A folyó hónap 15-én követ urak jelentése folytán az országgyűlés teendői eránt készített felírás tárgyában Zala megye részéről tartatott rendkívüli közgyűlekezet alkalmával: miután első nap, örömmel fogadtatván a felírási javallat, követ urak oda lettek utasítva, hogyha a felső tábla azon föliratnak öfölsége eleibe juthatását akadályozni kívánná, igyekezzenek azt a Rendekező részéről nevezendő külön küldöttség által öfölségének felterjesztetni, s mint a kifejlett kor kérdéseinek legsürgetősebbjei: a sajtószabadság, népképviselés, és nemzetörtség felállítása létesítését előlegeten, s minél előbb kinyerni; – továbbá igyekezzenek egy fölirást eszközölni, melyben öfölségének hívtelen, s rossz tanácsadói, a fennálló törvények nyomán, nemcsak hivatalaiktól elmozdítottani, hanem megbüntettetni kéressenek; – valamint hogy a magyar sorkatonaság öfölsége által a nemzet tudta nélkül külső tartományok meghódítására avagy nemzetek elnyomására az ország határán túl ne vitessék, s ne

---

⁸ Köszönettel tartozom Hermann Róbert hadilevéltári rezidensnek, aki Bécsből megküldte számomra Festetics Tasziló szolgálati minősítésének másolatát.

használtassék: – Te[kin]t[e]tes első alispán Kerkápolyi István úrnak legközelébb történt elhunytá jelentetett be, melynek folytán az első alispáni hivatal minél előbbi betöltése tekintetéből öfölségéhez fölírás határoztatott, hogy a jövő kisgyűlésnek, mely jelenleg közgyűléssé változtatott által f[o]lyó]. é[v]. április 11-re kitűzött napján a tisztt, s illetőleg alispáni választást maga főispán Batthyány Imre ön[agy]s[á]ga által megtartatni méltóztatassék; – addig is a politikai kormányzás Csillag Lajos 2-od alispán úrra bízott, s a megye pecsétje néki által adatott; – egyszersmind megajánltatott, hogy mivel elhunyt alispán úr, mint a múlt országgyűlési követ, ebbéli költségeinek fedezésére 1500 p[en]gő f[orintok]kal kelletinél többet vett ki, úgy a Kelemen féle összegnek is hátralévő kamatokban 500 p[en]gő f[orintok]kal adós, hosszas szolgálata, s több nagyérdemei elismeréséül, úgy számos árvái tekintetéből is, ezek a nemesi pénztárból fizettessenek ki, s ezzel még némely belkormányzási ügyek felvételével másnap a gyűlés befejeztetett.

Azonban Zalabéri Horváth János kamarás úrhoz gyorspostán érkezett tudósítása folytán Tolnay Károly úrnak, írt M[éltósá]gos úr megjelenvén Z[ala].Egerszegen, s a már elszéledt R[ende]k visszahivatván a gyűlés folytatott, s írt követ úrnak levele felolvastatván abból értesültek a RR., hogy a párizsi események példáján Bécsben kiütött lázadás, – melynek következtében Metternich miniszter, s Apponyi főkancellár hivatalaikról leköszöntek, s a fővárosból megfutamodtak. A polgárság a fegyvertárt elfoglalta, s polgári őrséggé alakulván a királyi palota őrzését által vette; – a sorompók lerontattak, Albrecht főherceg ki a népre, mely közül 20an a téren halva maradtak, lövetett, miután a tüzet parancsoló tisztt lekoncoltatott, megfutott, s a fővárost odahagyta; – a szabad sajtó, s egyéb kívánsatok kikiáltattak sat. – Az országosan összevgyűlt RR aggodalmát felébresztette, s azért – a konzervatív párt tökéletes megszűntével – egy száz tagból álló küldöttséget neveztek öfölségéhez menendőt, melynek vezetésére nádor őfensége önként ajánlkozott, avégett, hogy a nemzet általános, s a felírásban is kifejtett kívánságai megadását eszközölje; – továbbá, hogy az egész törvényhozó testület T[ekintetes]. Deák Ferenc úrnak Pozsonyban leendő megjelenését nélkülözhetlenül (sic) kívánja; – s azon maga követ úr kérelme mellett, hogy a megye mindent kövessen el Deák Ferenc úrnak követül felküldése felmenetele mellett, megküldi egyszersmind mintegy 60 felső és alsó táblai tagoknak aláírásával ellátott, s Deák Ferenc úrhoz intézett abbéli kérelmét, s felszólítást, hogy a kifejtett, és sürgetős körülmények tekintetéből Pozsonyba[n] minél előbb jelenjen meg. Mire határozott, hogy a RR., polgárság, s mindenki, aki csak elmehet, Kehidán jelenjen meg a küldöttséghez csatlakozandó, mely T[ekintetes]. Deák Ferenc urat a

követség elvállalására megkérje, s a nyerendő válasz után a teendők feletti tanácskozás végett a gyűlést tartsa meg. Mely határozat azonban Deák Ferenc úrnak véletlen Egerszegen lett megjelenése megváltoztatván, a küldöttség számos Rendek, polgárság, és zsidóság hozzá csatlakozásával Deák Ferenc úrnál megjelenvén, kiküldetésében eljár, s nagy örömmel értesült, hogy bár érzi egészségi állapota gyengeségét, a haza kívánságát mégis önfeláldozásával is sietend teljesíteni, mely nyilatkozata, s önkívánsága szerint, – megkívánván a formalitást is tartatni, – a követválasztási gyűlés f[olyó]. március hó 22-re kitűzetett. Minthogy pedig követ urak közül mindketten Deák Ferenc úrnak felmenetele esetére leköszönéseket béküldötték, Csuzy Pál úré fogadtatván el, Tolnay úr utóbb is megtartatott.

Értesülvén pedig a R[ende]k. gróf úr ő M[é]lt[ósá]gának Keszthelyen létéről, mindamellet, hogy magán körben alispán urat megkérték ő M[é]lt[ósá]gának ezen követválasztási gyűlésre leendő meghívására, engemet is sürgetősen felhívtak, s megbíztak, hogy ebbéli özkívánatokról, s óhajtasukról, ő M[é]lt[ósá]gát értesítsem, s a körükben leendő megjelenésre megkérjem. Méltóztassék azért a Te[kin]t[e]tes Kormány ő M[é]lt[ósá]gát a gróf urat ezekről tudósítani, s az itteni megjelenésre megkérni.

Szükségesnek tartom még a Te[kin]t[e]tes Kormánynak halasztás nélkül tudomás végett a mai napon Pestről Horváth Vilmos t[ábla]. bíró úrhoz T[ekintetes]. Csány László úrtól sebes postán érkezett, s ide ÷ alatt mellékelt levelét, úgy ehhez ide zárt, s ide csatolt proklamációt megküldeni, mely, s különösen a 7. pontból eredhető komoly demonstrációk a R[ende]ket nagy aggodalomba ejtette.

Kelt Ollárban március 17-én 848.

Te[kin]t[e]tes Kormánynak

alázatos szolgája
Rosemberszky Antal
uradalmi alügységz

MOL Fest. Lev. P 237 11. cs. 5. ff. 13-16

2.

KESZTHELY, 1848. MÁRCIUS 26.

**A DIRECTIO UTASÍTÁSA VALAMENNYI URADALOM SZÁMÁRA A ROBOTSZOLGÁLAT
TOVÁBBI BIZTOSÍTÁSA ÉRDEKÉBEN**

Itt lévén a tavaszi szántás-vetésnek ideje, minthogy a jelenlegi országgyűlésen a robot megszüntetése iránt alkotott, de még őfelsége által nem szentesített törvénycikkelyt az uradalmi jobbágyok talán mint szentesítettet tekintendik, és annál fogva robotra kiállani vonakodni fognak, hogy ilyen körülmény miatt a tavaszi gazdasági munkák fel ne akadjanak: oda utasíttatnak a tisztségek, hogy ezen tárgy iránt elébb az uradalmi ügyvédi hivatallal értekezvén, annak hozzájárultával igyekezzenek szép módjával rábírní a jobbágyokat robotszolgalásra, tudtokra adván nekik, hogy az országgyűlésen e részben alkotott törvény még őfelsége által se szentesítve, se megyeileg kihirdetve nem lévén, az még kötelező erővel nem bír. Ha mindazáltal ilyes értelmezés sikeretlen (sic) lenne és a jobbágyok szépségesen robotolni vonakodnának, őket arra eddigi törvény szabta módon szorítani nem kell, hanem iparkodjanak a tisztségek pénzes és egyéb erővel végrehajtani az uradalmi munkákat.

Továbbá gróf úr őm[é]l[tósá]ga sürgetős parancsolatjából feladatik a tisztségeknek, hogy adjanak az iránt tüstént véleményt, őm[é]l[tósá]gának felterjesztendőt, hogy roboterő nem léteben miképp gondolják a gazdaság vitelét intéztetni.

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio III. No. 54

3.

KESZTHELY, 1848. MÁRCIUS 29.

**RÉSZLET A DIRECTIO JEGYZŐKÖNYVÉBŐL AZ OLLÁRI TISZTEK JAVASLATÁRÓL
A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KÖVETKEZTÉBEN KIESŐ ROBOT LEHETSÉGES
PÓTLÁSÁNAK TÁRGYÁBAN**

Ollári tisztség folyó évi márc[ius] 26-ról kelt meghagyás következtében felterjeszti körülményes jelentését az iránt, hogy a roboterőnek megszüntetésével miképp vélné a gazdaságnak további vezetését eszközölhetni, mely a következőkben összpontosul: a gazdaság folytatására szükséges erőt csak a major erőtől lehetvén várni biztosan, ily erőnek felállítása legbiztosabban célhoz vezet, mivel mindazáltal akármely pénzázdozattal sem lehetne annyi számú cselédet, marhát és egyéb szükségeseket rögtön előteremteni, mennyit az egymást szakadatlanul

felváltó gazdasági munkák igényelnek, a tisztség véleménye az volna, hogy a béres erőnek mégis amennyire lehet szaporítása mellett a távolabb fekvő földek holdszám szerint napszám szolgálatért, a bizonytalan munkálatú rétek felében, s ugyan szántási napszámokért osztatnának ki, amely majoroknál pedig az ilyes földek és rétek kapósak nem volnának, vagy azokat teljességgel kiadni nem lehetne, ily majoroknál léssen szükséges legelsőbbben is a béres erőt szaporítani, addig is pedig a gazdaság vezetését csak oly kiterjedésben folytatni, mennyit a meglévő erő mellett, s pénzes erő segítségével meggyőzni lehet.

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio II. No. 49/370.

4.

KESZTHELY, 1848. ÁPRILIS 5.

RÉSZLET A DIRECTIO JEGYZŐKÖNYVÉBŐL A ROBOTMEGTAGADÁSOK TÁRGYÁBAN

Március 29-én jelenté a hivatalnak az uradalmi Tiszt[ar]tó, hogy az eddig becsületesen robotozott jobbágyoknak legnagyobb része megkezdi a robotokat tagadni, sőt hogy a kiharancsoló hajdúk ellen egy pár fenyegetések jöttek volna közbe. – A felelős ministeriumnak elnöke által kiadott körlevél következtében semmi kényszerítéshez nyúlni nem lévén szabad, más módot nem látott a fiskalátus, mint azt, hogy azon elvből menve ki, miképpen az ország a kármentesítést úgyis csak azon naptól fogva határozván el, melyben a keletkezendő felmentő törvény ki lesz hirdetve, minden addigi károkra nézve az uradalomnak hihetően makacs jobbágyaik ellen lesznek utasítva, – a 3 vidékbeli szolgabíró urakat megkeresse, hogy legalább arról intézkedjenek, hogy az uradalomnak legalább lehessen (sic) az iránt, hogy kik voltak a makacsok.

MOL Fest. Lev. P 279 382. cs. Ternio I. No. 30/374

5.

KESZTHELY, 1848. JÚNIUS 21.

A DIRECTIO UTASÍTÁSA A SÁGI TISZTTARTÓNAK, HOGY FESTETICS TASZILÓ
DÖNTÉSE NYOMÁN FIZESSE KI A SOPRON MEGYE ÁLTAL MEGAJÁNLOTT
HADFELSZERELÉSI HOZZÁJÁRULÁS ARÁNYOS ÖSSZEGÉT

A haza jelen sürgős szükségeinek fődözésére N[eme]s Sopron megye által megajánlott 50 000 pengő forint segedelemből a tisztség által M[é]l[tósá]gos

gróf úrral közlött kivetés szerint, sági uradalomra esett 395 f[orin]t 35 xrokra nézve, őr[é]l[tósá]ga rendelkezéséből oda utasítatik a tisztség, hogy ezen összeget, de csak azon esetre, ha a többi birtokosok is illetőségeiket megfizetendik, mi azonban előbb megtudandó lészen, az uradalmi pénztárból Berzsenyi ügyvéd úr hozzájárultával, annak helyén nyugta mellett fizesse ki.

MOL Fest. Lev. P 279 382. cs. Ternio I. No. 103/610

6.

ZALAEGERSZEG, 1848. JÚNIUS 22.

ELISMERVÉNY AZ OLLÁRI URADALOM ÁLTAL
A NEMZETŐRSÉG RÉSZÉRE KÜLDÖTT FEGYVEREKRŐL

Hogy M[é]l[tósá]gos gróf Festetics Tasziló úr ollári uradalmából a nemzeti őrsereg számára küldött

szuronyos puskát	három darabot
zálog (sic) puskát	egy darabot
dupla pisztolyt	hat darabot
pisztolyvesszőt	hat darabot
pisztolytokot	hat darabot
patrontáska	három darabot
patron szíjat	három darabot
puskavesszőt	három darabot
kard hüvellyel, szíjjal	négy darabot

által vettem, megismerem. Zalaegerszegen, június 22-én 1848.

Kovács Vendel
megyei várnagy

MOL Fest. Lev. P 237 11. cs. 5. f. 10.

7.

KESZTHELY, 1848. JÚNIUS 26.

RÉSZLET A DIRECTIONÁLIS JEGYZŐKÖNYVBŐL A FESTETICS TASZILÓHOZ
INTÉZETT JELENTÉS TÁRGYÁBAN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A NEMZETŐRSOROSZÁSOKRA ÉS A HELYI LAKOSOK HANGULATÁRA

Mesterházy ügyvéd úr azt jelenti a Directionnak, hogy Zala megye részéről Keszthely mezővárosából a Dráva mellé állítandó nemzetőrök közé tegnap

napon történt sorozás által M[é]l[tósá]god és a következő tisztek is besoroztat-
tak, ú[gy]. m[int].

Szalós Mihály mérnök
Lenhard János pénztárnok
Garger Vida ménesmester
Böröndy Iván gazdasági írnok
Takács István kormányi írnok
Jersán és Simon kerti segédek

Egyébiránt az itteni lakosok ingerültsége lecsillapítására, mely ingerültség Mesterházy úr állítása szerint M[é]l[tósá]god tisztjei ellen van irányozva, azt véleményezi teendőnek ügyvéd úr, hogy azon napszámokat, melyek fele részbeni kaszálás alá már kiosztott rétektől a vállalkozó lakosok ajánlottak, a mostani körülményekben, vagy általában minden vállalkozásnak vagy legalább azoknak, kiknek a Dráva mellé mennie kelletik, ez idénre elengedni kellene. Ebbeli jelentését ügyvéd úrnak M[é]l[tósá]god rendelkezése végett a Directio másolatban alázattal felterjeszti, addig is pedig akképp rendelkezett a tisztségnél, hogy a tisztek elmenetelét nem gátolhatja, és hogy az uradalmi pénztárt a számtartó vegye által Lenhardtól, és a cassa nagyobb biztonság okáért Csaplovics főpénztárnok úrnál tartassék, ami pedig a napszámok elengedését illeti, az iránt M[é]l[tósá]god rendelését alázatosan kikérjük. E részben a Directio által oda van utasítva a tisztség, hogy utóbbi rendelésig a napszámok leszolgáltatására ne szorítsa a lakosokat.

K[rajner]. I[mre].
Cs[aplovics]. D[ániel].
G[erics]. P[ál].

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio IIIa. No. 283

8.

KESZTHELY, 1848. SZEPTEMBER 13.

RÉSZLET A DIRECTIO JEGYZŐKÖNYVÉBŐL HIVATKOZÁSSAL CSÁNY LÁSZLÓ
JAVASLATÁRA JELLAČIĆ VÁRHATÓ TÁMADÁSÁT ILLETOEN

Csáktornyai tisztség jelenti, hogy Muraközzel megütköző Horvátország szélén Stájerhon határától kezdve a Dráva mentében lenek Légrád felé napról napra nagyobb számmal nevelkedik (sic) B[áró] Jellačić által összegyűjtött fegyveres erő száma, s Varasd tájékán nagyobb hadi készülétek is vagynak ren-

dezve, honnét azoknak Muraközbe leendő betörésétől minden órában tartani lehet. Könyörög tehát utasíttatni, hogy azon esetre, ha előre kitudhatná, hogy be fognak törni a Muraközbe, és mikor? Mi tévő legyen a szarvasmarhákkal és ménessel, vajon nem lenne tanácsosabb azokat más uradalmakba és ugyan a gulyabeli marhákat b[alaton]sz[ent]györgyibe, a ménest p[edi]g csurgói és keszthelyi uradalomba áthajtani? – Ez értelemben a tisztség Csány László királyi biztos urat f[olyó]. hó 4-én Csáktornyan létében megkeresvén ez a tisztséget ilyes hajszolásnak tételétől elállani kérte, mint amely az ügyis nagy nyughatatlanságban élő népben csak gyanút gerjeszthetvén a félelemre, az még nagyobb aggodalomba jöhetne.

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio II. No. 118/882.

9.

KESZTHELY, 1848. OKTÓBER 5.

KRAJNER IMRE ÉS CSAPLOVICS DÁNIEL URADALMI TISZTEK FESTETICS TASZILÓHOZ ÍRT JELENTÉSE A GRÓF SOMOGYI ÉS ZALAI BIRTOKAIRA KIVETETT MEGYEI HADFELSZERELÉSI HOZZÁJÁRULÁS ÖSSZEGÉT ILLETŐEN

Méltóságos Gróf, Császári Királyi Kamarás Úr,
Nagyságos Úr!

Somogy megye állandó bizottmánya által a felállítandó 2000 önkéntes fel fogadására és felszerelésére kivetett összegből Méltóságod Somogy megyei jószágaira 9 699 f[orint] 96 denár pengő pénzben esvén, ezen summának legalább felerészbeni azonnali kifizetése sürgettetik olyformán, hogyha a fizetés meg nem tétetnék, arra Nagyságod executio által is kényszeríttetni fogna. Kérjük tehát Méltóságodat, méltóztassék rendelését kiadni, vajon a fizetés eszközöltessék-e, vagy sem? Egyébiránt megjegyezzük, hogy a megszüntetett urbériségekre eső mennyiség is a volt urbériség tulajdonosa által fizetendő, mely végzésre nézve azt jegyzi meg Lehner ügyvéd úr, hogy Somogyban az urbériséget vesztő urak között általánosan az a nézet uralkodik, miszerint ők a vesztett urbériségektől, melyekért eddig kárpótlást sem nyertek, magukra új terheltetést nem vállalhatnak, és így a bizottmány e részben végzése ellenére a vesztett urbériségtől e reájok rótt fizetést teljesíteni nem fogják.

Hasonlóul Zala megye bizottmánya is a községek költségén ezer önkéntes nemzetőrök kiállítását végzésileg elhatározván, minthogy a költséghez birtokaránylag mindenkinek, s így Méltóságodnak is járulni kellek, ennél fogva

az ollári ügyvédi hivatal Ollár, Szepetk, Istvánd, és Kemendi helységekre már kivetett költségekből Méltóságod birtokára eső 74 f[orint] 35 xr kifizetését megrendeltetni kéri.

Szentjakabi helységbelieknek vidékbeli szolgabíró úrhoz adott folyamódásuk, s erre vezetett hátirat folytatában a helységekre kivetett két önkéntes kiállítási költségeit egy részben az uradalom is viselni tartozván, minthogy ezen költségek jelenleg 52 pengő forintot tesznek, rendelést kér a Tisztség, hogy ezen összegből uradalmi részről fizetessék-e valami, s mennyi?

Ezen kétfélebeli jelentések folytatában is tehát rendelést kérünk Méltóságodtól, hogy a bejelentett, úgy netalán utóbb még bejelentendő esetekben mihez tartsa magát a Directio, teljesítse-e az uradalomra kivetett ilyenmű adózásokat, vagy sem?

Nagy kegyelmébe, s hathatós pártfogásába ajánlottak mély tisztelettel maradunk Méltóságodnak

Keszthelyen, október 5-én 848

alázatos szolgálí

Krajner Imre m[anu]p[ropria]

Csaplovics Dániel m[anu]p[ropria] I[n]sp[ekto]r

MOL Fest. Lev. P 237 11. cs. 5. ff. 7-7v

10.

BÉCS, 1848. OKTÓBER 6.

FESTETICS TASZILÓ UTASÍTÁSÁNAK MÁSOLATA A DIRECTIO JEGYZŐKÖNYVÉBEN
A SOMOGY MEGYEI KVÓTA KIFIZETÉSÉT ILLETOEN, MEGEMLÍTVE
A BÉCSI NÉP FELKELÉSÉT ÉS LATOUR HALÁLÁT

A Directio levelét ma megkaptam, és tüstént azt válaszolom, hogy Somogy vármegye kívánsága szerint pénzt kell adni. Azonban minthogy csak felét kívánják most, és erre nézve a többi somogyi birtokosok is igazságtalannak találják, hogy még az úrbériségekért is meg akarják őket adóztatni, Lehner ügyvédnek azt az utasítást kell adni, hogy most a felénél többet ne fizessen, sőt ha a körülmények megengedik, próbáljon kevesebbre megalkudni.

Sz [ent]jakabon a kívánt 52 f [orint], és az ollári helységekből a 74 f [orint]ot ki kell fizetni. – Egyébiránt ma Bécsben nagy revolutio van, Latour hadiminisztert megölte a nép, hogy mi lesz belőle, még nem tudni, de meglehet, hogy a készülétek szükségtelenek lesznek.

Gróf Festetics Tasziló m[aga].k[ezével].

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio IIIa. No. 970

11.

KESZTHELY, 1848. OKTÓBER 11.

RÉSZLET A DIRECTIO JEGYZŐKÖNYVÉBŐL AZ ALBERT NUGENT ALEZREDES CSAPATAI ÁLTAL OKOZOTT PUSZTÍTÁSOKRÓL ÉS ERŐSZAKOS CSELEKMÉNYEKRŐL

Sz[ent]miklósi tisztség a gróf Nugent alezredes vezérlete alatt Kanizsán tanýázott mintegy 17 vagy 18 száz fölött álló horvát tábornak megtámadtatása következtében okozott károkról tesz körülményes jelentést, mely szerint az ottani kovács lakás melletti istálló, vendégfogadói szekérszín s istálló, és a sorjában lévő házak majd mind felgyújtattak a horvátok által. Ezek közt elégsz áldozatává lett /a fővadászi lakot kivévn!/ mind a két árendális zsidó ház, – a fővadász agyonlövetett.⁹ Móríchelyen a gabonaasztagok, s lábas pajták az épületekkel együtt szinte felgyújtattak, s egyedül a magtár és ökoristálló maradt épségben. – A cselédség kiraboltatott, sertéseik levagdaltattak, szarvasmarháik pedig falkásul elhajtattak. – A svajceria és birkaseregek valamint Móríchelyről jó idején a szaplányosi erdő mélyébe behajtattak, úgy Sz[ent]miklósról is idején fokosi majorba menekítették. Sz[ent]miklóson a kastély és major közelében valami nevezetes pusztítás nem történt.

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio II. No. 126/967

12.

KESZTHELY, 1848. OKTÓBER 26.

KRAJNER IMRE ÉS CSAPLOVICS DÁNIEL JELENTÉSE FESTETICS TASZILÓNAK A CS. KIR. TŰZÉRSÉG ÁLTAL OKOZOTT KÁROKRÓL A CSURGÓI URADALOMBAN

Méltóságos Gróf, Császári Királyi Kamarás Úr,
Nagyságos Úr!

Alázatosan jelentjük Méltóságodnak, hogy a csurgói tisztségtől a Directióhoz érkezett tudósítás szerint folyó október 11-én s utána következett

---

⁹ A horvátok által agyonlőtt fővadász Piets Ágoston volt. Utódául Schiffer Ferenc szoboticaai fővadászt jelölte ki a Directio.

napokon, a Murán túl tanyázó ellenségnek lödözései által Kakonyán az uradalmi épületek, úgymint: korcsma, szekérszín, istállók, molnár- és gazdalakások, az ottani depositoriummal együtt leégtek, a korcsma alatti pince feltört, az üres hordók összevágattak és megégettettek, a depositoriumban volt 400 fenyőfa zsindely és 350 fenyődeszka, 3 kereszt rosz, a tűz által megemésztettek. Az ottani haszonbérlok a gazdával együtt lakhelyeiket elhagyván, vagyonaik elvesztése után kénytelenek valának életüket futással megmenteni.

Nagy kegyelmébe, s hathatós pártfogásába ajánlottak, mély tisztelettel maradunk Méltóságodnak

Keszthely, október 26-án 1848.

alázatos szolgálói

Krajner Imre m[anu]p[ropria]

Csaplovics Dániel m[anu]p[ropria] I[n]sp[ekto]r

MOL, Fest. Lev. P 237 11. cs. 5. f. 5.

13.

KESZTHELY, 1848. OKTÓBER 31.

HIVATKOZÁS ZALA MEGYE OKTÓBER 2-ÁN KELT LEVELÉRE,
MELYNEK NYOMÁN A DIRECTIO 2000 FORINT KÖLCSÖNT FOLYÓSÍT
A HONVÉDSEREG SZÜKSÉGLETEIRE

Zala megye állandó bizottmánya avégett keresi meg gróf úr öm[é]l[tósá]gát, hogy a honvédi sereg felszerelési és élelmezési költségeinek elviselhetésére néhány ezer forintnyi kölcsönnel segíteni méltóztassék a megyét, a béke helyreálltával leendő megtérítés és visszafizetés mellett.

Az intézkedési rovat megjegyzése: Megtétetett a rendelés, hogy 2000 f[orin]t kölcsön adasson.

MOL Fest. Lev. P 279 383. cs. Ternio IIlb. No. 94/1009.

MARJANUCZ LÁSZLÓ

A TÖRVÉNYHATÓSÁGI ÖNKORMÁNYZAT HELYREÁLLÍTÁSA SZEGEDEN

Szeged 1850 és 1860 között Csongrád vármegye részeként a pesti kerülethez tartozott. Irányítását közvetlenül Csongrád vármegye főnöke, Bonyhády István végezte. Így nem osztozhatott a kerületi székvárosok sorában, amelyek megyén kívüliséget élveztek, ellenben a többi szabad királyi város sorsára jutott: megyei hatóság alá került. Megszorított hatósági jogkörrel Szeged beléletét formailag a községi választmány intézte, mely politikai ügyek kivételével mindennel foglalkozott: állásokat szervezett, tisztviselői fizetéseket folyósított, költségvetést készített. Nagyjából ellátta az 1848 előtti választott község feladatát. Végrehajtó közege a községtanács volt, melynek tagjait – előzetes választmányi jelölés után – a politikai hatóság nevezte ki. Általában jellemző az önkormányzati tevékenység elsorvadására, hogy a választással betölthető tisztviselői állások jobbára a felettes közigazgatási hatóság kinevezésétől függtek. A testületi szervek közigazgatási alárendeltségüknek köszönhetően olyan személyi összetételben működtek, ami biztosította a két szerv jobbára egyetértő kapcsolatát.

A községválasztmány 1860. december 4-én szüntette be tevékenységét. Helyébe az 1848:XXIII. tc. alapján választott Képviselői Közgyűlés és a választott tisztviselőkből álló tanács lépett. A jogfolytonosság nemcsak a 48-as alapon megújított önkormányzati szervezetben, hanem a fő tisztségviselők személyi azonosságában is megmutatkozott, hisz a közgyűlés elnöke Vadász Manó, egykori alkotmányos polgármester, az új polgármester pedig Szeged korábbi országgyűlési képviselője, Osztróvszky József lett.

1861 végére beszüntette tevékenységét a Városi Bizottmányi Közgyűlés, s elhagyta helyét a választott tisztikar is. Szeged város képviselői közgyűlése 1861. október 30-án tartotta utolsó megbeszélését, míg a tanács ugyanaz év december 21-ig folytatta működését. Ezután a „nemzeti önállást megtagadó” provizórikus rendszer következett mintegy 6 éven át, amely időszakban az eredeti tisztikar és a képviselőtestület tagjai közül többen meghaltak.

A kiegyezés időpontjában Szeged törvényhatóságát egyedül képviselő testület újra az 1861-i alkotmányos választás útján életre hívott közgyűlés lett.¹

A belügyminisztérium 1867. április 8-i rendelete értelmében április 16-án ült össze a közgyűlés – a bekövetkezett haláleseteket leszámítva – az 1861-es összetételben, kifejezve ezzel ismét az alkotmányos előzményekkel fennálló jogfolytonosságát. Önmagukat „a város együttlevő képviselőtestületének” nevezték. A törvényhatósági közigazgatás kiépítése két fázisban valósult meg. 1867. március 8-án a képviselőház fölhatalmazása alapján a kormány elrendelte a törvényhatóságok újra szervezését. Az 1861-ben fölújított alkotmányos szervek 1870-ig működtek, utána az 1870:42 tc. alapján szervezték meg a helyhatóságokat. Dolgozatunk e folyamat helyi körülményeit világítja meg.

A lakosság részvétele a három alkotmányos helyhatósági választásokon eléggé hullámzott: 1848-ban az összlakosság 5 %-a, 1861-ben 3%-a 1867-ben 3,7%-a felelt meg a cenzuskövetelményeknek. Tanulságos a választók cenzus szerinti megoszlása, mert a népességnövekedés objektív ténye mellett a választói jogosultság szerkezeti változásai magyarázzák meg az ingadozó számarányokat.

Legfontosabb volt a birtokcenzus, melynek révén a választópolgárok mintegy fele jutott képviselői választási joghoz. A régi polgárjog alapján szavazók háttérbe szorultak, 1861-ben még a választóközösség harmadát alkották, 1867-ben csak a tizedét. Helyüket az iparúzők foglalták el, akik az egy segéd tartását előíró követelménynek könnyebben meg tudtak felelni, mint a jövedelmi kvótáknak vagy a tradicionális jogkellékeknek. Legkevesebben azok voltak, akik értelmiségi cenzusuk címén vagy pusztán jövedelmük után szerezték meg a választói jogosultságot. A különböző jogcímek dominanciája alapján az egyes szegedi városrészek is jól elkülöníthetők voltak egymástól, pl. a Palánk polgárosultságát a választók közel felét adó iparosság, ötödét adó értelmiség jellemezte. Felsővároson a polgárjog és birtokcenzus juttatta az emberek többségét választójoghoz, míg Alsóváros társadalmi összetételének megfelelően négyötöd részt a gazdákból „delegálta” választópolgárait. Érvényesült az a tendencia, hogy a szerzett pozíciók – vagyoni, jövedelmi, foglalkozási jogcímek – alapján választói joghoz jutók aránya folyamatosan javult. Azok is, akik öröklött státusuk miatt kvalifikálhatták magukat, ha föl tudtak mutatni párhuzamosan új, szerzett polgári képességeket, akkor utóbbiak szerint írtatták össze magukat.

A városrészek hagyományos szociális arculata befolyásolta az önkormányzat társadalmi összetételét, de nem oly mértékben, mint 1848-ban, amikor a

---

¹ Csongrád Megyei Levéltár, Szeged Város Képviselői Közgyűlésének iratai (a továbbiakban: Kgy. Ir.) 1/ 1867

képviselők városrészenkénti elkülönült választása előírás volt. 1861-től megszűnt a külön területi képviselet, s az egyes régiók szabadon választhatták képviselőiket a település bármely részéből.

Az önkormányzati élet hosszú időn át létezett regionális kötődése magyarázza, hogy az 1861-i képviselőválasztásokon az egykori 48-as városatyák 30%-át választották újra. A megújulás és folyamatosság változó súllyal érvényesülő trendje 1848-ban mutatta a legradikálisabb váltást. Az akkori tisztújításkor a korábbi főtisztviselők közül senki nem jutott be a tanácsba. Viszont az 1861-i tisztújítás erős folyamatosságot mutatott 1848-cal, mert a főtisztviselők és a tanácsnokok legfőljebb posztot cseréltek, de magának az állománynak a személyi megújulása nem következett be. Mondhatni, hogy a rendi képviseleti forma és a modern polgári önkormányzat váltásakor sokkal inkább hatottak az átszervezéssel járó személyi megfontolások, mint később, amikor polgári érdekcsoportok versengtek a mandátumokért a népképviseleti törvény alapján.

1867-ben már kifejezett politikai érdekütközésről beszélhetünk, mert az akkori tisztújítás megváltoztatta a politikai többséget a tanácsban. Míg a két testület politikai összetétele hasonló volt, nem merültek föl a hatáskör értelmezéséből fakadó gondok. Mihelyt a tanácsból kivonult a „feliratista” zöldcédulás párt, a közgyűlésben, illetve azon kívül próbált ellensúlyt találni. Előállt az a helyzet, hogy a városigazgatás 48-as párti politikája többséget élvezett ugyan a közgyűlésben, de a Deák-párt mindent megtett politikai befolyásának visszaszerzésére.

Az önkormányzati testületek ilyen fölállása sejtetni engedte, hogy a municipalista hagyományokat erősebben fogják képviselni a törvényhatóságok leendő rendezésekor. Az alakuló ülésen a polgármester elnökölt, aki hangsúlyozta: „Hogy a közgyűlési terem falai közt a szabadság renddel párosulva mindenki számára élvezhető legyen, új házszabály megalkotása szükséges”.²

Burger Zsigmond Deák-párti képviselő még előtte javasolta, hogy a képviselőtestület tagjai tegyenek esküt az alkotmányra, ahogy ezt más városok (pl. Pest) is tették, s ahogy ezt az 1848-i illetve, az 1861-i gyakorlat mutatta. Ellenkezőt a körülményt hozták föl, hogy a képviselőtestület a „helyi választó közönség bizalmának a kifolyása, mely minőségénél fogva feladatává lett a kötelességek teljesítése”. Úgy gondolták: a megtisztelő bizalom elfogadásával szemben felmerülő viszonzási kényszer csak a kötelességteljesítés lehet, de ennek eskü alatti bevallása fölösleges. Ti. a képviselőtestületek létesítését, jog-

---

² CSML Kgy. ir. 24/1867

körét, s kötelességeit előíró törvény a megválasztott képviselőket hivataluk lelkiismeretes betöltését fogadó esküre nem kötelezte.³

Határozott törvény hiányában az irányt adható szokás azt mutatta, hogy a városi képviselők csak egy-két helyen tettek esküt, tehát még csak általánosan létező, s emiatt erkölcsi kötelezettséggel bíró gyakorlatról sem lehetett beszélni. Ha valakik irányában ésszerű lett volna teljesíteni az esküt, az csak a választó közönség lehetett, amelynek bizalma a képviselőket különleges közéleti pozícióba helyezte, de az illet meg nem kívánt. Így eskü letételére nem kötelezhettek a képviselőtestületet, mert e döntés meghozatalára illetéktelen volt.

Mégis a fölvetéssel kapcsolatban azt a *modus vivendi*t alkalmazták, miszerint a törvényileg nem tiltott cselekmények szabad volta, s a Szegeden 1848-ban és 1861-ben egyébként is követett gyakorlat miatt a választó közönség bizalmát ünnepélyes fogadalomtétellel viszonozzák. Ezt még összeegyeztethetőnek találták az önkormányzat eszméjével.

Közigyűlési többség döntött arról a javaslatról is, hogy a korábbi alkotmányos törvényhatóságok ideje alatt szokásban volt gyakorlatot, az alsóbb rendű hivatalnokok tanácskozási és szavazati jogát szüntessék meg. Valószínű, hogy a közgyűléseken szereplő alsóbb beosztású tisztviselők nem tartoztak maradéktalanul a tanácsbeli többséghez, így politikailag kívánatos volt hatáskörük megszorítása. Az új rendelkezés teljes egészében az 1848:XXIII. tc. 15. paragrafusára helyezkedett, s csak az abban felsorolt tisztviselőknek (polgármester, főbíró, főkapitány, alkapitány, tanácsnokok, jegyzők, tiszti ügyészek, levéltárnokok, telekbíró, számvető, tiszti főorvos, főmérnök) biztosította a közgyűlési tanácskozási és szavazati jogot.⁴

Formailag helyreállt az alkotmányosság, ami ez esetben inkább a jogfolytonosságot jelentette, tartalmilag azonban a közéleti szabadság határait szűkítették az 1861-es gyakorlathoz képest. Ezt egészítette ki az alsóbb szintű tiszti állások választással való betöltésének kérdése, ahogy ezt a 48-as törvény előírta, s ahogy 1861-ben is cselekedtek. Ezen most sem kívántak változtatni, tehát a közgyűlés által betöltendő tiszti állások (törvényszéki tanácsos, alkamarás, alszámvető, másodmérnök, erdőmester, szállásadási biztos, várnagy, hídi biztos, kórházi gondnok, másodlevéltáros) választás alá estek.⁵

A gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy pl. meghirdették a telekkönyvi iktató és kiadó állását, melyre többen pályáztak, s melyet a közgyűlés szavazatai-

---

³ Kgy. ir. 28/1867

⁴ Kgy. ir. 30/1867

⁵ Kgy. ir. 2/1867

nak abszolút többségét elérő személy nyerhette el. Több pályázó esetén a két legtöbb szavazatot kapott jelölt közül döntött a közgyűlés.⁶

Ligeti Dániel főbíró az 1848-as törvény eme cikkelyére hivatkozva kérte a közgyűlést, hogy fogadja el az összes tiszti állomány új választások útján való betöltését kimondó tanácsi határozatot. Pontosabban, arról volt szó a méltányosság és igazság szem előtt tartásával, hogy választás szempontjából ne tegyenek különbséget a tisztviselők között. A város kormányzására hivatottak, éppúgy a bizalom folytán „nyertek alkalmazást”, mint ahogy a segédisztisztviselők is csak bizalom mellett fogadhatják el az állásukkal járó felelősség terhét.

Ebből kiindulva indítványozta, hogy a „közönség által megválasztott városi főorvos vezetése alatt működő városi és kórházi orvosi, sebészi hivatalokat” is választással töltsék be. Nehéz bizonyítani, hogy a főbíró ezt, a törvényekből következő, s most érvényesítendő jogtechnikai eljárásnak gondolta, vagy a törvényes lehetőséget kihasználva akarta teljessé tenni a hivatali tisztogatást. Mindenesetre javaslatát saját pártjának közgyűlési többsége sem fogadta el azzal, hogy a közgyűlés csak az öt törvényi gyakorlatnál fogva megillető jogát gyakorolhatja, s az új választás alá veendő állások többsége már be van töltve. Egyszerűen szükségtelen a választás a feladatát jól teljesítő városi posztokon.

Osztróvszky József a korábbi alkotmányos időszakok kiemelkedő közéleti személyisége, valószínűleg ezt a hivatalos gáncsoskodást unhatta meg, mikor 1867 végén a közgyűlés elnökségéhez intézett nyilatkozatában lemondott. Azt tapasztalta, hogy úgy politikai elveivel – Deák-párti –, mint bármely szakmában addig tanúsított bizottsági működésével a képviselőtestület többségének tetszését nem nyerte meg, ezért lemondott minden bizottsági tagságáról.⁷

Még lemondása előtt elkezdődött az a harc, mely a 48-as szemléletű önkormányzati testület viszonyát mutatta a készülő törvényhatósági rendezéshez. Elsőként a tanács kívánságára két végzett jogászt küldtek ismeretszerzés végett Pestre, a „hongyülésre” városi költségen. Hivatalosan az állam alkotmányos berendezkedésének tanulmányozása, a szervezett tanácsi önképzésre alkalmat nyújtó törvényi fórumok megismerése céljából támogatták a két jogvégzett fiatal nemzetgyűlési látogatását.⁸ Valójában a „szabad királyi” hagyományok megőrzésének politikai esélyeit kívánták fölméretni.

Csatlakoztak Győr közgyűlési átiratához, mely a köztörvényhatóságok törvény által is biztosított jogainak megóvására szólított föl. Ebben a kérdésben már

---

⁶ Kgy. ir. 18 / 1867

⁷ Kgy. ir. 354/ 1867

⁸ Kgy. ir. 172/ 1867

jobban kiütköztek a szegedi közgyűlés és a tanács 48-as megfontolásai, ui. hibáztatták a megyék gyengítésének szándékát, saját fölfogásuk szerint a municipiális jogokhoz való féltékeny ragaszkodás hazafiúi viselkedés egyik neme.⁹

Ennek lényege: míg a kormányt megillető kormányzási és végrehajtási, illetve a köztörvényhatóságok önkormányzati jogai világosan nem lesznek lefektetve, addig a régi municipiális jogok életben tartását tartják célszerűnek. Felfogásuk alapja a parlamentáris kormányrendszert az önkormányzati és egyéni szabadsággal összhangba hozó 48-as rendezés. A népképviselési elv városi szintű alkalmazása az egyetlen biztosíték a helyi alkotmányosság fönntartására. Ez a gondolkodás éles ellentétben állt a főispáni hatáskör tervezett mértékével és a törvényhatósági képviselő felerészről virilis elvű megoldásával. Mindkét felsőbb szándék a 48-as önkormányzati szabadság durva megcsönkítése, a népképviselési elv paródiája – vélték – a szegedi „népképviselők”. Ezért oly kérelemmel járultak „az országos képviselőházhoz”, hogy a törvényhatóságok rendezését az alkotmányos szabadság jegyében, s ne a népképviselési elvet csorbító magas vagyoni kvalifikációk beiktatásával rendezzék, ahogy ezt Debrecen, Kassa, Lőcse, Marosvásárhely szabad királyi városok is kérték.¹⁰

A probléma csupán az volt, hogy az önkormányzati szabadság 1848-ban meghúzott határait a város belső gazdasági ereje, az anyagi önállóságra való képessége mennyiben támasztotta alá. 1871. január 15-én készítették el a törvényhatóság rendezése előtti utolsó költségvetést, mely 353 446 Ft bevétellel és 492 626 Ft kiadással számolt. Így a tervezett hiány nagysága 79 889 Ft-ra rúgott.¹¹

Sajátosan alakult a bevétel szerkezete: az úri javadalmakból (mint a Torontál megyei és a tápai majorsági földek, a kisteleki és újszegedi városi regálék stb.) illetve a városi fekvő javakból (közlegelők bérbeadása, erdők utáni ölfa, rőzse, nádeladás, a gyékénytermés értékesítése, téglák és cserépdézsma, földhaszonbérlet díja, mészfutás utáni illeték, kocsmák, vendéglők bérleti díja) származó bevétel az összjövedelem 62%-át tette ki. Ha ehhez hozzáadjuk a városi javadalmak (pálinka-, bor-, sör- és húskimérési haszonbér, vízimalom-díj, pázsit-helypénz, piaci és vásári álláspénz, mázsálási díj, karópénzszedés a Tisza-parton, súly és űrmérték hitelesítési díj, halászati haszonbér, híd- és kövezetvám) hasznosításából eredő összeget, 76 750 Ft-ot, akkor a saját bevételi források aránya 85%-ra bővült. A fennmaradó 15%-on belül is voltak városi bevételek, pl. a rendőri illetékek, cselekvő tőkék hozama, de azok

---

⁹ Kgy. ir. 351/ 1867

¹⁰ Kgy. ir. 200/ 1870

¹¹ Kgy. ir. 11/ 1871

összege elenyészett a rendkívüli jövedelmek mellett, melyek megközelítőleg 50 000 Ft-ot tettek ki. Ezek elsősorban az állam részéről igénybe vett városi szolgáltatások (tishti lakbérek, háló krajcárok, húspénz az elszállásolt katonákért) központi megtérítéséből, illetve az állami intézmények (tolonház, törvényszék) fönntartási költségeinek a kiegyenlítéséből álltak össze. Végül a városi forrásokat bővítette a különböző intézményektől – lehetett állami is – fölvelt kölcsön.

A bevételi források kialakult szerkezete jelentős helyi anyagi erőt tudott fölmutatni, ami a leglényegesebb kérdésben, a pénzügyi függetlenség ügyében megalapozhatta a Szegeden erős hagyományokra épülő önkormányzati tudatot. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy ez a költségvetés a polgári közigazgatási szervezet kiépülése előtt készült, amikor még Szeged régi eredetű úri jogait érvényesíthette, anélkül, hogy az igényelt önkormányzati szabadság polgári terheit és kötelességeit a gyakorlatban érzékelhette volna.

Az önkormányzati szabadságot azonban másképp értelmezték „fent” és „lent”. Erre példa a névszerinti szavazás ügyében Szegednek küldött belügyminiszteri „dörgedelem”. Ebben a miniszter fölszólította Szeged vezetőit, hogy ne csak az „Igen” és „Nem” szavazatok számszerű arányait tüntessék föl, hanem az így vagy úgy szavazók neveit is. Szerinte ugyanis csak a névszerinti rögzítés alkalmas eszköz „a felelősség megóvására”, ez a módszer kényszeríti a szavazókat megfontolt döntésekre.¹²

Az ekkor már Deák-párti többségűvé lett szegedi közgyűlés nem értette a belügyminisztérium eljárását, s kérte, hogy az indoklás alapját képező „felelősség” tartalmát közelebbről határozzák meg. Nem tudták, hogy a felelősség „mely neme” érvényesül a közgyűlési szavazás során a közösség irányában: személyes, erkölcsi, anyagi, politikai vagy jogi?

Bár választ nem kaptak a kérdésre, magáról a törvényhatósági tervezetről alapvető felfogásbeli különbségeket tükröző vita nem alakult ki Szeged és a kormány között. Dáni Ferenc főispán szerint a rendezés ügye jól haladt. Néhány ponton azonban problematikusnak látta a központi törvény egyes előírásainak mechanikus elfogadását.¹³

Először is meg akarta óvni a város kezelése és fölügyelete alatt álló pénztárak, s a velük kapcsolatban álló számvevőség tisztjeinek eddigi betöltési rendjét, azaz a tanácski választás lehetőségét. A közgyűlés javasolta továbbá

---

¹² Kgy. ir. 49/ 1871

¹³ Kgy. ir. 228/ 1871

saját maga és a polgármester törvényen alapuló hatáskörének kiterjesztését minden helyi érdekű ügyre. Ez azonban megkövetelné, hogy a polgármester helyettesítése távollét vagy akadályoztatás esetén megoldott legyen, amiről az 1870:XLII. tc. nem intézkedett. Ezért a közgyűlés az ügymenet folyamatossága érdekében a polgármester helyetteséül a főjegyzőt jelölte ki.

A tanács eddigi elsőfokú közigazgatási hatóságában nem történt változás, viszont a képviselők a hagyományos jegyzőkönyvi eljárás helyett a modern előadói rendszer bevezetését határozták el. A változtatástól a végrehajtás hatáskörének jelentős emelkedését remélték. Kimondták, hogy a tisztviselőket a köz- és beligazgatás rendes és zavartalan forgalma érdekében csakis szakmájuknak megfelelően és a megszabott munkakörében lehetett alkalmazni. Városi tisztviselők általában semmiféle magánügy szorgalmazását, vagy magánhivatalt nem vállalhattak, magánfelek érdekében teljesített bármely hivatalos eljárásért működési díjat nem kérhetett, ajándékot nem fogadhatott el.

A szakági specializáció jelentősége, a közigazgatási ágak szolgáltatásuk szakmai megalapozottságán nyugvó függetlensége jutott abban kifejezésre, hogy a közkórházi orvosi, kezelő és szolgaszemélyzetet a tisztiorvosi hivatal szervezetébe, mint az egészségügyi tisztí személyzet kiegészítő részét vették föl. Ennek gyakorlati következménye pl., hogy a kórházi főorvos saját kötelessége körében eddigi hatósági előjárójától, a tisztí főorvostól függetlenül, önállóan járhatott el. Működését közvetlenül a városi tanács alá helyezték.

A belügyminiszter a Szeged által beterjesztett törvényhatósági tervezetben a következő kifogásokat találta. Nem megnyugtató a választókerületek kialakítása, a tisztikar, segéd és szolgaszemélyzet létszáma, hatáskörére és a választók névjegyzékére tett önkormányzati elképzelés. Felesleges a tervezet utolsó szakaszában kifejtett vélemény a kormány városi belügyekbe való beavatkozásáról, mert félreérthető. Szeged úgylis csak a törvény által előírt törvényhatósági szervezet kidolgozásában illetékes, a kormánnyal szembeni hatósági viszony törvényes szabályozása nem az ő dolga. Ugyanúgy nem lehet egyetérteni a polgármesteri hatáskör oly kibővítésével, hogy az saját jogon hozzon létre új hivatalokat vagy szüntessen meg régieket, mert ez több jog, mint amennyit az alispán a megyében gyakorolhat. Ha az erre vonatkozó kérelmét a polgármester a tanáccsal közösen terjeszti a közgyűlés elé, akkor tárgyalás alá vehető, mert ebben az esetben az alkotmányos végrehajtó közegek együttes eljárásáról van szó.

A tanács megmaradhat városi kötelékbe fölvétel első fokú elintézői fóruma, de szabályellenes az a gyakorlata, hogy 20-200 Ft illetőségi díjat kér a lakosításkor. Ilyen alapon azok a községek is ragaszkodhatnak a díjszedéshez, melyek községi terheiket teljes egészében saját vagyonukból fedezik. Szeged

pedig – saját tervezete szerint – csakis a lakosságra évente kivetni szándékolt tetemes pótagdíj segítségével kívánja fedezni az önállósággal megnövekedett terheit.

Ezekben a kérdésekben a belügyminisztérium föltétlen kiigazításokat, észszerű engedményeket tartott szükségszerűnek. Szeged képviselőtestülete a választó kerületek alakításával, a választói névjegyzékkel és a virilisek jogállásával kapcsolatos központi megfontolásoknak változtatás nélkül helyt adott. Ezekben a jobbra technikai jellegű ügyrendi módosításokban könnyebb volt engedni, mint a közgyűlés vagy a polgármester hatáskörét érintő kérdésekben. Ami pl. a hivatalállítási jogot illette, abban olyan kompromisszumos megoldást tartott Szeged elfogadhatónak, hogy a polgármester egyéni kezdeményezési jogát csak a tanács egyetértő joga csökkentse, azonban a hivatalállítási operatív folyamatába ne avatkozzon be.

Bonyolultabb volt az új lakosok „felvételi díjának” a megítélése. Szeged azzal, hogy vidékieket vett föl a város kötelékébe, ezáltal úgy magára, mint a többi helybéli illetőségűre nézve oly kötelezettséget vállalt, melynek előnyei a városban szabadon megtelepült, de községi kötelékbe föl nem vett egyénekre nem terjedtek ki. Fennállott tehát egyrészt a kötelezettség, melynek előnyeit az illetőség megszerzése után lehetett élvezni, ugyanakkor az ilyennel nem rendelkező, de itt lakó idegenek kénytelenek voltak ugyanazt a pótagdíjat fizetni, a város terheit ugyanúgy vállalni, mint az előnyt élvező „kötelékesek”. Ezért a fölvételi díjszedésnek volt némi erkölcsi alapja, s ezen kívül föl lehetett hozni érvként a szokásjogot. Másrészt, épp a méltányosság szempontja diktálta volna, hogy az ún. lakosítási díjakat csak olyan községeknek engedélyezzék, melyek nem voltak oly kedvező helyzetben, hogy közterheit kizárólag a közvagyon jövedelméből fedezhették volna.

Tekintettel arra, hogy ipartörvény még nem volt, a jótékonyásra szedni szokott önkormányzati jogosítványok megszűntek, ezáltal Szeged nem megvetendő bevételtől esett el, s a veszteséget pótlandó kérték, hogy a városi kötelékbe föl vételért ezentúl is „vagyon és üzleti körülményekhez mért lakosítási díjat” szedhessenek. Formálisan ezt indokolta a közjövődelem forrásainak elégtelensége a kiadási tételekkel szemben.

A képviselők egyetértettek azzal a belügyminiszteri észrevétellel, hogy a városi tiszt és szolgaszemélyzet létszáma túlméretezett, s legalább a segédmérnöki és a fogalmazó gyakornoki állás szervezését törölni kell. Új segédmérnöki hivatal létesítése egyszerűen fölösleges volt, mert nem szaporodtak meg annyira a mérnöki teendők, hogy azokat ezentúl a három meglévő mérnök ne tudná ellátni „kellő szorgalom és tevékenység kifejtése mellett”. A gya-

kornoki státus pedig, tekintettel a közigazgatásban bevezetendő új fizetési és napi díj rendre, illetve az ügyiratszámok eddigi alakulására, ugyancsak fölöslegesnek tűnt.

A polgári önkormányzat kialakításával kapcsolatos viták lényege abban összegezhető, hogy Szeged az alkotmányos jogok érvényesítését jobban garantáló főtisztviselői hatáskörök, és a fedezetül szolgáló gazdasági eljárások kérdésében vitatkozó partnere volt a kormánynak, míg a központi rendeletek helyi végrehajtását segítő, előmozdító, ügyrendi, eljárás-technikai ügyekben jobban hajlott a kompromisszumra.

MOLNÁR ANDRÁS

DEÁK FERENC REFORMKORI LEVELEIBŐL (1832–1848)

„Deák Ferenc leveleinek összeállítása egy tervezett Deák-összkiadás számára. Az összkiadás tervének elkészítése” – ezzel a címmel nyújtott be pályázatot Katona Tamás 1990-ben az Országos Tudományos Kutatási Alaphoz. Tervével Hanák Péter „Deák Ferenc művei” című kutatási programjához kapcsolódott, és a két pályázat együtt kapott támogatást 1991-ben.¹ Miután Katona Tamás időközben politikussá lett, a tényleges munka Hanák Péter témavezető irányításával kezdődött meg 1991 őszén a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, ahol azt tervezték, hogy kritikai kiadásban teszik közzé Deák Ferenc összes műveit. Ennek munkálatai azonban néhány évvel később – még a forrásfeltárás, illetve anyaggyűjtés stádiumában – félbeszakadtak, majd végleg le is álltak. A vállalkozás kudarcának több (szervezési, finanszírozási és szakmai) oka is volt; talán legfontosabb ezek közül a témavezető, Hanák Péter halála, valamint az a körülmény, hogy az 1990-es években egyetlen rangos könyvkiadó sem akarta vállalni a tervezett kiadás fajlagosan magas költségeit.

Noha Deák Ferenc műveinek kritikai kiadása azóta sem került napirendre, Katona Tamás egykori kezdeményezése mégsem volt teljesen hiábavaló, mert jelen sorok írója – Hanák Péter megbízása alapján, 1992 és 1994 között – eredményes forrásfeltárást végzett a Zala Megyei Levéltárban és más közgyűjteményekben, majd a tervezett összkiadás előmunkálataként több önálló forráskiadványt, és néhány rövidebb forrásközleményt tett közzé Deák Ferenc 1849 előtti, korábban kiadatlan irataiból. Önálló kötetben láttak napvilágot Deák ifjúkori ügyészi iratai,² a pályakezdetét megalapozó 1832. évi zalai reformmunkálatok,³ valamint Zala megye Deák személyéhez köthető ország-

¹ Magyar Tudomány 1991. 8. sz. Melléklet: Az Országos Tudományos Kutatási Alapból támogatott pályázatok 14-15.

² *Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831*. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg, 1995.

³ „Javítva változtatni”. Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. Sajtó alá rend. Molnár András. *Zalai Gyűjtemény* 49. Zalaegerszeg, 2000. (E kötet elkészítését az OTKA is támogatta.)

gyűlési követutasításai és követjelentései.⁴ Kifejezetten e kutatómunka „mellékterméke” volt a szólásszabadság ügyében Deák Ferenc által fogalmazott 1836-1839. évi Zala megyei feliratokat közreadó,⁵ az 1848. évi igazságügyi miniszteri iratokból válogatott,⁶ valamint a Deák 1845. novemberi cenzúrázott megyegyűlési beszédét publikáló forrásközleményünk is.⁷ Részben szintén a tervezett kritikai kiadáshoz végzett forrásfeltárássra támaszkodott – annak mintegy összegzéseként – a Deák legfontosabb politikai írásait és beszédeit tartalmazó, Deák Ágnessel közösen elkészített válogatásunk is.⁸

E munkák során Deák Ferencnek több olyan kiadatlan – sőt teljesen ismeretlen – levele is előkerült, amely dátumát vagy tartalmát tekintve nem illett bele egyetlen korábbi forrásközleményünkbe sem. Ezek közül 1994-ben már publikáltunk tízet,⁹ most pedig újabb 21, azóta összegyűjtött, 1832 és 1848 között keletkezett, saját kezű Deák-levelet adunk közre. A levelek többségét – 15 darabot – nyolc hazai közgyűjteményünk őrzi: a Zala Megyei Levéltár négyet, a Magyar Országos Levéltár hármat, a Somogy Megyei Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár kettőt-kettőt, végül a zalaegerszegi Göcseji Múzeum, a keszthelyi Balatoni Múzeum, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye és a Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár egyet-egyet. Egy levél az osztrák nemzeti könyvtárban (Österreichische Nationalbibliothek), három a nagybajomi Deák Varga József magángyűjteményében, egy pedig a budapesti dr. Csapó György tulajdonában található, míg egy, az Interneten közzétett, elárverezett Deák-levél eredetijének őrzési helyét vagy tulajdonosát nem ismerjük.

Deák e levelek zömét – 14 darabot – Kehidán írta, hármat-hármat Pozsonyban és Pesten, egyet pedig a rokonainál, Balatonedericsen vetett papírra. Többségük, 17 darab az 1840-es években keletkezett: a legtöbb, négy-négy 1843-ban és 1845-ben, három 1840-ben. Ami a levelek címzettjeit illeti, Deák tizennyolc különböző – tizenöt egyértelműen, kettő feltételelesen azonosítható, valamint egy ismeretlen – személyhez írta őket. A címzettek kisebb részben országosan ismert ellenzéki politikusok (Kölcsey Ferenc, Fáy András, Szent-

⁴ Molnár András, 2003.

⁵ Molnár András, 1994/1.

⁶ Molnár András: Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból. In: *A Bauthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Szerk. Molnár András. Zalai Gyűjtemény 43. Zalaegerszeg, 1998. 223-315.

⁷ Molnár András: Deák Ferenc cenzúrázott megyegyűlési beszéde (Zalaegerszeg, 1845. november 10.) In: *Levéltári Szemle* 2000. 2. sz. 24-33.

⁸ Deák Ferenc 2001.

⁹ Molnár András, 1994/2.

királyi Móric), nagyobbreszt Zala megyei tisztségviselők, barátok és ismerősök (Skublics Károly táblabíró, Botka József alispán, Rosty Vince ügyész, Kerkapoly István alispán, Malatinszky Ferenc főszolgabíró, Hertelendy Károly alispán, Csány László táblabíró, Tuboly Mihály főjegyző), de akadnak közöttük egyházi személyiségek (Gáspár Szalézius Ferenc olvasókanonok, Külley János püspök és Königmayer Károly plébános), és van egy orvos (Eichberg József) is. Két levél esetében Deák csak az illetők vezeték- vagy keresztnévét említette, és a tartalmukból is csupán feltételezhető a címzett személye (Benkő [József?] és [Zsivora?] György), végül egy levelének címzettjét – ismeretlen, Antal nevű barátját – egyáltalán nem sikerült azonosítani.

Deák most közreadandó leveleinek túlnyomó többsége – tartalmát tekintve – magántermészetű, némelyik egészen kurta, mindössze néhány soros, inkább csak rövidebb üzenet. Többnyire a rokonság, a barátok vagy a tágabb ismeretségi kör magánügyeivel, hétköznapi gondjaival foglalkoznak, Deák életmódjára és személyes kapcsolataira azonban ezek is kitűnően rávilágítanak. Közéleti, politikai vonatkozása mindössze két levélnek van; ezek egyike viszont különleges jelentőséggel bír. Deák a Szentkirályi Mórchoz, 1845. november 30-án írt levelében csupán összegezte a Kossuth Lajoshoz intézett aznapi levelében részletesen kifejtett álláspontját az ellenzéki programalkotásról, a Kölcsey Ferenc számára 1836. július 4-én papírra vetett soraiban azonban nem csak a Zala vármegye 1836. június 20-i közgyűléséről Kossuth számára korábban leírtakat ismételte meg, hanem gyönyörűen vallott Kölcseyhez fűződő barátságáról, és világosan megfogalmazta közös liberális politikai hitvallásukat, reformelképzeléseiket is.

Deák Ferenc leveleit modernizált helyesírással adjuk közre. A központosításban, a szavak egybe- és különírásában, a nagy- és kisbetűk, a hosszú és rövid magán-, illetve mássalhangzók használatában, továbbá a tulajdonnevek írásában a mai helyesírást követjük. Az aposztrófokat elhagytuk, a „cz” helyett „c”-t írtunk, az egyértelmű rövidítéseket pedig külön jelzés nélkül feloldottuk. Ugyancsak minden megjegyzés nélkül kijavítottuk a nyilvánvaló elírásokat, betűcseréket és betűkihagyásokat, az értelemszerű kiegészítéseket pedig szögletes zárójellel jeleztük. Az idegen eredetű, illetve régies szavakhoz, a földrajzi és személynevekhez, történelmi utalásokhoz értelmező, magyarázó jegyzeteket fűztünk.¹⁰

¹⁰ A latin nyelvű szövegrészek fordításában Bilkei Irén volt segítségemre. Szívességét ezúton is köszönöm.

1.

KEHIDA, 1832. DECEMBER 14.
DEÁK FERENC LEVELE SKUBLICS KÁROLYHOZ

Különösen tisztelt Tekintetes Táblabíró úr, Kedves Uram Bátyám!¹¹

A szentbalázsi erdőnek zár alá vételére¹² én is legalkalmasabb időnek vélem a tavaszt, és örömmel fogadom el a húsvét utáni határidőt, melyet javallni méltóztatott. Jövő gyűléskor¹³ szólok Chinorányival,¹⁴ s el nem mulasztom kimenetelünk határnapjáról tisztelt Uram Bátyámmal személyesen, vagy ha ez lehetetlen volna, levél által előre bővebben értekezni.

Többnyire becses úri jóvoltiba, s tapasztalt szíves barátságába ajánlott megkülönböztetett tisztelettel vagyok

fent tisztelt Kedves Uram Bátyámnak

Kehidán, december 14-én 1832.

alázatos szolgája
Deák Ferenc

S. k. eredeti. SML Kiállítási iratok gyűjteménye. (Kiemelve Skublics János család iratai közül.)

---

¹¹ A levél címzettje Skublics Károly táblabíró, a Zala megyei Szentbalázs földbirtokosa, aki 1831-ben a vármegyének ajándékozta értékes családi könyvgyűjteményét.

¹² A szentbalázsi erdő zár alá vételét Zala vármegye 1832. március 26-i kisgyűlése rendelte el, mert vita keletkezett a két birtokos, Skublics Károly táblabíró és Inkey János cs. kir. kamarás között. (ZML kgy. jkv. 1832:914.) Az ekkor kirendelt bizottság vezetésével eredetileg Hertelendy Károly másodalispánt bízták meg, ő azonban rövidesen - más elfoglaltságaira hivatkozva - lemondott e megbízatásáról, és az 1832. május 7-i közgyűlésen Deák Ferenc kapta meg ezt a feladatot. (ZML kgy. jkv. 1832:1155.)

¹³ Zala vármegye soron következő közgyűlése 1833. január 7-én kezdődött.

¹⁴ Chinorányi Boldizsár táblabíró, 1828-tól 1834-ig Zala vármegye Kapornaki járásának főszolgabírója (később Deák reformpolitikájának támogatója), aki szintén tagja volt a szentbalázsi erdő zár alá vételére kirendelt bizottságnak.

2.

POZSONY, 1836. ÁPRILIS 11.

DEÁK FERENC LEVELE BOTKA JÓZSEF ZALAI ALISPÁNHOZ

Különösen tisztelt Tekintetes Első Alispán Úr!¹⁵

Hálás köszönetre kötelez le engem a tekintetes nemes vármegye rendének azon kegyessége, mellyel a gyámi választmánynak elnökségét reám bízni méltóztattak.¹⁶ A polgári élet nyilvános pályáján még érdekért sem lehet dicsőbb jutalom, mint a polgártársok bizodalma; nékem pedig, kinek jutalomra érdemeim nincsenek, úgy kell e megkülönböztetést tekintenem, mint kegyesség szülte nemes ajándékot. Örömmel és köszönettel fogadom el tehát a reám bízott hivatal, melyet elmellőznöm tisztelet s polgári kötelesség egyaránt tiltanak; de azon biztos reménnyel fogadom el azt, hogy a megyei tekintetes rendek türedelme és tanácsa pótolni fogják csekély tehetségeim heányait.

Méltóztassék tekintetes Első Alispán Úrnak addig is, míg e kötelességet önmagam szóval teljesíthetem, hálás köszönetemet a tekintetes rendek előtt kijelenteni, s engem további kegyességekbe ajánlani.

Többire tapasztalt kegyeibe ajánlott különös tisztelettel vagyok.

fenn tisztelt Tekintetes Első Alispán Úrnak

Pozsonyban, április 11-én 1836.

alázatos szolgálja
Deák Ferenc

S. k. eredeti. ZML kg. ir. 1836:868.

---

¹⁵ A levél címzettje Botka József (1777–1840), táblabíró, aki 1834 és 1837 között volt Zala vármegye első alispánja.

¹⁶ Zala vármegye 1836. február 29-i közgyűlésén nevezték ki – az ekkor megyéje képviselőiben a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó – Deák Ferencet a megye gyámi választmányának elnökévé. (ZML kg. jkv. 1836:519/1.) Deák korábban – 1824. december 13-tól 1832. augusztus 6-ig – a gyámi választmány jegyzője volt.

3.

KEHIDA, 1836. JÚLIUS 4.

DEÁK FERENC LEVELE KÖLCSEY FERENCHEZ

Kehidán, július 4-én 1836.

Kedves Barátom!

Szentkirályi¹⁷ nálam volt, s általadta szíves soraidat.¹⁸ Kérdezed, ha rólad még emlékezem-e? – De valld meg, édes öregem, hogy midőn e kérdést tevéd, vagy éppen semmit nem gondoltál, vagy legalább nem azt, amit szavaid mondanak, mert Te azt jól tudod, hogy én Téged legalábbis úgy szeretlek, mint Te engem, s tudod azt is, hogy ép elmével mi egymásról megfelejtkezni soha nem fogunk. Pörölhetnék tehát Veled furcsa kérdésedért, elmondhatnám, hogy élttem legszebb nyeresége a Te barátságod, magyarázhatnám, hogy olyan barátság, mint a miénk, melyet nem mellékes tekintetek, nem is magános érdekeink egyformasága, hanem kebleink rokon érzése kötött, legalábbis három századdal tovább tart az örökkévalóságnál, de azért sem szólok mindezekről; miért kérdeztél olyant, amit úgyis tudsz. Írok inkább egypár sort utolsó közgyűlésünkről, melyben végső hivatalos jelentésünket tevénk.¹⁹

Mi ezen jelentésben²⁰ is hívek maradtunk azon ösvényhez, melyet az országgyűlésen követtünk. A haza függetlensége, nép és nemzetiség valának jelszavaink; haladást, buzgóságot, kitűrést és állhatatosságot javalltunk minden sorban, forróan szólottunk a nép ügyében, figyelmeztettük a megye rendeit a lefolyt századoknak igazságtalanságaira s vétkes mulasztására, bírhatást²¹ és polgári jussokat kértünk azoknak, kik művelik, táplálják s védik a hazát, melynek eddig csak lakosai voltak, nem polgárai. Egyszóval mindent megemlítettünk, amit jövőre figyelembe vétetni óhajtottunk; szólottunk a vallás dolgában utolsó izenetünkről, figyelmeztettük küldőinket²² a királyi városok elnyomott állapotjából eredhető veszé-

---

¹⁷ Szentkirályi Móric (1807–1882), Pest megye ellenzéki követe.

¹⁸ Kölcsey hivatkozott levelét nem ismerjük.

¹⁹ Zala vármegye 1836. június 20-án kezdődő közgyűléséről van szó; Deák az itt történekről részletesen tudósította Kossuth Lajost is. Deák Kossuthhoz, Balatonfüredről, 1836. július 30-án írt levelét közli: Váczy János 12-16. p., vö. Deák Ferenc 2001. 1. köt. 173-175. p.

²⁰ Deák Ferenc (és zalai követtársa, Hertelendy Károly) 1836. június 20-i országgyűlési követjelentése. Közli: Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei*. 2. bőv. kiad. Bp., 1903. 1. köt. 267-313. p., vö. Deák Ferenc, 2001. 1. köt. 127-169. p.

²¹ Földtulajdonhoz való jogot.

²² Az országgyűlési követeket megválasztó és utasításokkal ellátó vármegyei közgyűlést alkotó nemességet.

lyekre, s mindezeket küldőink kedvesen vették, javallatinkat elfogadták, s ellenmondás nélkül rendelék, hogy azok a jövő országgyűlésére utasításul adassanak,²³ addig pedig a törvények szoros rendeletéhez fogjuk magunkat tartani mindenben. Sokat írhatnék ezekről, de ha majd alkalmam leend, elküldöm jelentésünket,²⁴ abból még inkább láthatod, mint felelt meg barátod azon kötelességének, melynél szentebbet nem ismer; tudniillik a törvényhozás rendes útján nyilván és minden titkolózás nélkül, a törvények korláti között mindent elkövetni, hogy e szegény haza boldog, s e nemzet egykor virágozó lehessen. Reményilem, kezet fog vélünk e célra minden jó ember, mert szándékunk nem más, mint a közboldogság, az út, melyen azt elérni óhajtjuk, a nyilvánosság és rendes törvényhozás; minthogy nem kételkedünk, miképpen a kormány is elősegíti azt hozzájárulásával, amit eszközölni legszentebb kötelessége, tudniillik a haladást és kifejlődést. Nem csal-e ezen reményünk, a jövőendő fogja megmutatni, de annyi igaz, hogy már ezen országgyűlésén is, akarva vagy véletlenül sokat elfogadott a kormány, mi a jövőendő haladásnak alapja leend; talán így lesz ez jövőendőben is, legalább némely pontokra nézve, pedig a haladni akarónak minden előrelépés valóságos nyereség.

Ugyanezen gyűlés alkalmával (mely június 20-án tartatott) iktattuk főispányi székébe gróf Batthyány Imrét, főispányunkat,²⁵ igen egyszerűn, minden fény és pompa nélkül. Nem volt királyi biztosa, nem volt bandérium, sőt, még választmány sem küldetett elejbe, minthogy éjfélben érkezett Egerszegre, s beiktatása ünnepén aranyos ruhát sem láthattál volna, de hitét magyarul tette le, s Ötödik Ferdinándnak²⁶ esküdött. Már akkor, midőn kinevezéséről főbb parancsolat által tudósítottatott a megye, azt határozták a karok és rendek, hogy 5. Ferdinándnak, s magyarul esküdjék főispánjok,²⁷ s ezeránt felírást készítve az így módosított

²³ Zala vármegye 1839. évi követutasításának (alaputasításának) tervezetét – az 1836. évi követjelentés alapján – Deák Ferenc dolgozta ki. Az 1839. május 6-án kelt tervezetet közli: Molnár András, 2003. 122–144. p.

²⁴ Zala vármegye előzetes cenzúra nélkül nyomtatta ki Deák 1836. június 20-i követjelentését. Később a cenzúra elkobozta a még fellelhető példányokat, addigra azonban már elterjedt az országban, és Kossuth is közzétette a "Törvényhatósági Tudósítások" című kéziratok lapjában.

²⁵ Batthyány Imre gróf (1781–1874), a Fejér megyei Szabadbattyán és Polgárdi birtokosa, a hétszemélyes tábla bírása, 1824-től Zala vármegye főispáni helyettese, 1835. július 6-tól valóságos főispánja.

²⁶ V., Habsburg Ferdinánd (1793–1873), 1835-től magyar király, aki osztrák császárként I. Ferdinándnak nevezte magát.

²⁷ A Ferdinánd uralkodói címe körüli vitának az volt a lényege, hogy a császári cím (I.) elfogadása az ellenzék álláspontja szerint Magyarország alávetettségének elismerését jelentette volna, ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy a magyar királyok sorszámaival, ötödikként jelöljék az uralkodót.

hitformát²⁸ fel is küldötték, s erre felsőbb helyről a címzetre nézve²⁹ világosan elfogadó válasz érkezett, a nyelvre nézve pedig semmi nem mondatott. Most tehát a beiktatáskor magát a főispánt szólíták fel a megye rendei, ki ezen kívánságot kész is volt teljesíteni. Midőn a terembe érkezett, az alispán és főjegyző³⁰ által igen röviden megköszöntetett, ő is igen röviden felelt, és felállott, hogy hitét letegye. A hitformát régi szokás szerint az alispán általadta a keszthelyi apátnak,³¹ minthogy az volt a gyűlésen lévők között legfőbb papi személy, de a rendek közül sokan azt kiáltozták, hogy ez polgári eskü lévén, a főjegyző esküdtesse meg a főispánt. Lárma és vitatás közben a főispán maga kivette az apátnak kezéből a hitformát, és általnyújtotta nékem, s felszólított, hogy én esküdtessem meg őtet. Ezt a rendek felkiáltással helybenhagyták, s így én ezen esetre püspökké lettem, s őexcellenciáját magyarul, S. Ferdinánd nevére megesküdtettem; aligha én nem vagyok az első hivatal nélküli személy, ki ezt teljesítettem, s aligha első nem vagyok abban is, hogy főispánt magyarul esküdtettem; meglátod Barátom, mi nem válik a jó catholicus emberből!

Kossuth ügyében felírást határozott megyénk,³² a befogott ifjak eránt pedig Pest vármegyétől kértünk hivatalos felvilágosítást.³³ Okát ugyan nem tudjuk ezen befogatásoknak, de azt sem látom, hogy a kormány mitől tart hazánkban, s ily kemény eszközökhöz miért nyúl, hiszen akinek csak egy kis józan ész van agyában, az semmit nem óhajt jobban, mint a közcsendességet, mert hasznos és szükséges javításokat a törvényhozás rendes útján csak közcsendesség idején lehet tenni, s a józan eszű ember semmit nem tart e részben is visszásabbnak, mint a titkos szövetkezéseket, mert javítanunk csak úgy lehet, ha a kormány és a nemzet értelmes többsége a javítások szükségéről és hasznáról meg van győződve, ezt pedig csak nyilvánosság által lehet eszközölni, s az titokban

²⁸ A főispáni eskü szövegét.

²⁹ Arra nézve tudniillik, hogy Ferdinándot magyar királyként Ötödiknek nevezzék.

³⁰ Botka József első alispán és Tübboly Mihály főjegyző.

³¹ Pontosabban Bezerédy Miklós (1793–1885), hahóti apátnak, aki egyben keszthelyi plébános is volt. Bezerédy 1839-ben veszprémi kanonok lett, és az 1840-es években Deák politikai ellenfelei közé tartozott.

³² Zala vármegye közgyűlésének 1836. június 20-án – Kossuth körlevele nyomán, Deák előterjesztésére – elfogadott felirata a Törvényhatósági Tudósítások terjesztésének nádor általi betiltása ellen tiltakozott. A Deák által fogalmazott feliratot közli: Molnár András, 1994/1. 132–133. p.

³³ Az országgyűlési ifjúság ellenzéki szellemű hangadóit, Lovassy Lászlót, Lovassy Ferencet és Tormássy Lászlót 1836. május 22. és 30. között fogták el és börtönözték be. Zala vármegye 1836. június 20-i közgyűlése az ő ügyükről kért bővebb felvilágosítást Pest vármegyétől.

lehetetlen. Úgy hallom, ezen ifjakat éppen valami titkos öszveesküvésről vádolják, de nem hiszem, hogy annyira elvétették volna a századnak és hazánknak valódi szellemét felfogni, mely nem titok, hanem nyilvánosság, nem felforgatás, hanem törvényes reform. Sajnálom szegényeket, kivált, ha ártatlanul szenvednek.

Isten Véled, édes Ferkóm, írv és szeressed

Ferkódat

Wesselényi³⁴ Olaszországba utazván, felém jött,³⁵ és kocsiját itt hagyta; ezen hónap végével várom vissza, s együtt Füredre megyek véle.³⁶ Darvayt, Becskyt³⁷ csókold helyettem. Isten Véled.

S. k. eredeti. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Szemere tár 15. köt. 18. sz.

---

³⁴ Wesselényi Miklós báró (1796–1850), az erdélyi és a Szatmár megyei ellenzék vezére, akit hűtlenségi perbe fogtak.

³⁵ Wesselényi 1836 májusában, Itália felé utazva tért be Deákhhoz Kehidára, majd július 23-án érkezett oda vissza.

³⁶ Wesselényi és Deák 1836. július 26-án érkeztek Balatonfüredre, és augusztus 3-ig pihentek, illetve mulattak ott.

³⁷ Darvay Ferencet (1805–1857), és Becsky Károlyt, Szatmár vármegye országgyűlési követeit.

4.

KEHIDA, 1837. JÚNIUS 26.
DEÁK FERENC LEVELE ROSTY VINCÉHEZ

Kehidán, június 26-án 1837.

Kedves Barátom!³⁸

A pesti leveleket heánosság nélkül megkaptam, azt is, mit Benyovszky úr³⁹ Fábíán úr⁴⁰ által küldött. Igen szívesen köszönöm kegyednek fáradozását, s barátságába zárt vagyok

igaz tisztelő barátja

Deák Ferenc

A postának bérét én megfizettem.

[hátdalán a címzés:]

Tekintetes Rosty Vince úrnak tisztelettel Sümegen

*S. k. eredeti. SML Kiállítási iratok gyűjteménye 54. sz.*⁴¹

---

³⁸ Rosty Vince (?–1857), jogot végzett, és Deákkal egy időben – 1824 és 1831 között – Zala vármegye tiszteletbeli tiszti alügyésze, azután pedig a merenyei uradalom ügyésze volt.

³⁹ Benyovszky Péter (?–1857), Pest vármegye táblabírája, a perbe fogott Wesselényi és Kosuth védőügyvédje.

⁴⁰ Fábíán Istvánról lehet szó, aki korábban, 1817 és 1825 között Zala vármegye első alügyésze volt.

⁴¹ A levél másolatát Polgár Tamás bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is köszönöm!

5.

POZSONY, 1840. JANUÁR 1.

DEÁK FERENC LEVELE KERKAPOLY ISTVÁN ZALAI ALISPÁNHOZ

Különösen tisztelt Tekintetes Első Alispán Úr!⁴²

Skublics László⁴³ írnok lemondását e mai napon hozzám beadta; idezárva megküldöm azt azon hivatalos kéréssel, méltóztassék a lemondást a tekintetes nemes vármegyének bémutatni.⁴⁴

Aszalay József úr⁴⁵ nagy szorgalommal és sok költséggel Magyarországnak földabroszát több táblákban elkészítette és kiadta.⁴⁶ Egy példányt abból hoztam, mint Zala vármegyének egyik követéhez tett le azon felszólítással, hogy én azt a tekintetes nemes vármegyének küldeném el mutatas, és ha azt a nemes vármegye 25 ezüstforintokért megtartani akarná, megvétel végett. Ezen földabroszt is tehát méltóztassék a tekintetes nemes vármegyének bémutatni, s a megvétel esetében az érette járó 25 forintoknak, ellenkező esetben pedig magának a leküldött példánynak ide felküldését eszközölni.⁴⁷

Többnyire tapasztalt szívességébe ajánlott tisztelettel vagyok
fenn tisztelt Tekintetes Első Alispán Úrnak

Pozsonyban, január 1-ő napján 1840.

alázatos szolgája
Deák Ferenc
országgyűlési követ

S. k. eredeti. ZML kgy. ir. 1840:61.

---

⁴² A levél címzettje Kerkapoly István (1789–1848), aki 1837-től haláláig Zala vármegye első alispánja volt.

⁴³ Skublics László (1819–?), ekkor joggyakornok, később ügyvéd, tiszteletbeli megyei aljegyző, majd táblabíró.

⁴⁴ Az alispán Zala vármegye 1840. január 20-i közgyűlésén mutatta be az írnok lemondását. (ZML kgy. jkv. 1840:61.)

⁴⁵ Aszalay József (1798–1874), 1819-től udvari fogalmazó, 1826-tól a helytartótanács titkára.

⁴⁶ Aszalay térképének címe: Mappa generalis topogr., eccl., ethnogr., statistica Regni Hungariae magni item principatus Transylvaniae. Vindobonae, 1830-1838.

⁴⁷ Zala megye megtartotta a küldött példányt; kifizették, és az alispán lakásában függesztették ki a falra. (ZML kgy. jkv. 1840:61.)

6.

[POZSONY], 1840. FEBRUÁR 25.

DEÁK FERENC LEVELE MALATINSZKY FERENCHEZ

[Pozsony], február 25-én 1840.

Kedves Komám!⁴⁸

Báró Schmertzing Antalné⁴⁹ asszonyság a vármegyére folyamodott még a novemberi gyűléskor, s egy küldöttséget kért, mely a Felsőörsön béhozandó tagosztály éránt a felek között egyességet eszközöljön.⁵⁰ Ezen folyamodás következtetésében Dóczy Gábor⁵¹ úr elnöksége alatt Te vagy mint járásbeli főszolgabíró kiküldve; kér tehát általam a báróné, tegyék a kimeneteli határidőt húsvét utánra, s ha lehet, május elejére, mert maga is ott akarna lenni, húsvét előtt pedig nehezen mehet le. Az éránt is megkért engem a báróné, hogy alkalmas ügyvédet ajánlanék néki. Én Kossár Jósát⁵² legjobbnak vélném; kérlek tehát, szólítsd meg őtet nevemmel is, és kérdezd meg, ha az ügyet elvállalja-e? Nagy Dani⁵³ is jó volna, de ez távol lakik Felsőörsötől; beszélj tehát kérlek Kossárral, s engem postán mind erről, mind pedig a határnap kívánt halasztásáról kérlek minél előbb tudósíts.

Húsvét után csakhamar otthon leszünk talán; addig is áldjon Isten! Komámasszonyt⁵⁴ igen tisztetem, Téged, Lajosékat⁵⁵ s a gyermekeket ezerszer csókolva vagyok

szerető barátod

Deák

[hátdoldalán a címzés:]

Tekintetes Nemzetes és Vitélző Malatinszky Ferenc Úrnak, tekintetes nemes Zala vármegye Tábla- és Főszolgabírájának tisztelettel

p[er] Sümeg Tapolcán

S. k. eredeti. Deák Varga József magángyűjteménye, Nagybjom.⁵⁶

⁴⁸ Malatinszky Ferenc (1798–1859), ügyvéd, 1837-től 1844-ig Zala vármegye Tapolcai járásának főszolgabírója. A megszólítás arra utal, hogy Deák volt a kereszta pja 1837-ben született fiának, Györgynek.

⁴⁹ Született Jeszenszky Anna.

⁵⁰ A báróné folyamodása: ZML kgv. 1839:3164.

⁵¹ Dóczy Gábor táblabíró, korábban, 1819-től 1825-ig alszolgabíró, majd 1825-től 1828-ig főszolgabíró a Tapolcai járásban.

⁵² Kossár József ügyvéd, uradalmi ügyész, később a Pesti Hírlap zalai tudósítója.

⁵³ Nagy Dániel (1800–?), zalaegerszegi ügyvéd.

⁵⁴ Malatinszky Ferenc Tolna megyéből származó feleségét, Cseh Antóniát (1807–?).

⁵⁵ Nedeczky Lajos (1800–1841), ügyvéd, 1828-tól 1834-ig Zala vármegye Szántói járá-

7.

KEHIDA, 1840. MÁJUS 27.

DEÁK FERENC LEVELE BENKŐ [JÓZSEFHEZ?]

Kehidán, május 27-én [1]840.

Bizodalmas Benkő Uram!⁵⁷

Egy levél érkezett ma hozzám az Úr nevével aláírva, melynek tartalmát én nem értem. Valamely vendégről van abban szó, és gabonáról és intézetekről; s én mindezekről semmit nem tudok. Ha tehát ezen levél csakugyan az Úrtól jött, mondja meg világosabban kívánságát.

Az Úrnak

kész szolgálja
Deák Ferenc

S. k. eredeti. Magántulajdonban. Reprodukcióját közzétette a budapesti Múzeum Antikvárium 2005. december 10-i aukciós katalógusa (letöltve 2006. január 30-án): http://www.axioart.com/itemimages/big/_21/05_dec_/129.jpg

---

sának főszolgabírója, Deák ifjúkori jó barátja, és unokahúgának, Nemeskéri Kiss Emmának a férje.

⁵⁶ A levél másolatát – a 13. és 14. számú levél másolatával együtt – a tulajdonos, Deák Varga József bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is megköszönöm!

⁵⁷ A levél címzettje talán ugyanaz a Benkő József nemes, felsőkustányi birtokos, akinek a lánya, Benkő Karolina később Deák nevére kiállított adóslevelet hamisított, miközben azt terjesztette magáról, hogy Deák ejtette teherbe. (Vö. Molnár András, 1994/2. sz. 47. p. 58. jegyzet.)

8.

[PEST], 1842. FEBRUÁR 3.

DEÁK FERENC LEVELE FÁY ANDRÁSHOZ

Február 3-án 1842.

Kedves Barátom!⁵⁸

Dolgaink⁵⁹ s dolgaid már többször megfosztottak azon örömtől, hogy Véled lehessenek, sőt egy ízben csengettyűd rossz állapota is lehetetlenné tévé a hozzád juthatást. Most tehát örömmel ragadom meg az alkalmat, s igen szívesen fogadom el barátságos meghívásodat.

Isten Veled!

Hű barátod
Deák

[háttoldalán a címzés:]

Tekintetes Fáy András Úrnak tisztelettel

*S. k. eredeti. Dr. Csapó György magántulajdona, Budapest.*⁶⁰

---

⁵⁸ Fáy András (1786–1864), író, politikus, Pest reformkori közéletének egyik vezéralakja.

⁵⁹ Deák 1841 novemberétől 1843 márciusáig Pesten tartózkodott, és az országgyűlés által delegált országos választmány tagjaként az új büntetőkódex kidolgozásán fáradozott.

⁶⁰ A levél másolatát Cserna Anna bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét – ugyanúgy, mint a 20. levél jegyzeteinek elkészítéséhez nyújtott segítségét – ezúton is köszönöm!

9.

PEST, 1842. MÁRCIUS 24.

DEÁK FERENC LEVELE HERTELENDY KÁROLYHOZ

Pest, mart[ius] 24-én 1842.

Kedves Barátom!⁶¹

Az Almássy-féle⁶² eredeti kötelezvény már kezemnél van, a borsodi főjegyző⁶³ küldötte azt e napokban Palóczynak.⁶⁴ Nógrádban májusban lesz közgyűlés; akarod-e a dolog jelen állásában, hogy ezen kötelezvény Nógrádba is intabuláltassék?⁶⁵ Kubinyi Ferenc⁶⁶ április végével itt lesz, azáltal a májusi gyűlésre elküldhetem a kötelezvényt, ha intabuláltatását kívánod. Tudósíts tehát akaratodról minél előbb.⁶⁷

Isten Veled!

Barátod
Deák

S. k. eredeti. MOL P 313. Hertelendy család levéltára. 3. csomó 1. tétel. Éven-dezett iratok, 1831-XIX. század.

---

⁶¹ A levél címzettje Hertelendy Károly (1784–1861), 1831-től 1834-ig Zala vármegye másodalispánja, 1834/1836-ban és 1839/1840-ben Deák zalai követtársa az országgyűlésen.

⁶² Almássy József (1773–?), 1823-tól a hétszemélyes tábla bírása, 1825-től Gömör megye főispánja. 1842-ben saját kérésére felmentették e tisztségek alól, mivel csődeljárás indult ellene.

⁶³ Okolicsány János, Borsod vármegye főjegyzője.

⁶⁴ Palóczy László (1783–1861), ellenzéki politikus, Borsod vármegye alispánja és országgyűlési követe.

⁶⁵ Betábláztassék, azaz beírják a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvébe.

⁶⁶ Kubinyi Ferenc (1796–1874), liberális politikus, több ízben Nógrád megye országgyűlési követe.

⁶⁷ Az Almássy József által Pesten, 1839. augusztus 23-án 14.980 pengőforintra kiállított adóslevelet Nógrád vármegye 1842. április 25-i közgyűlésén táblázták be Hertelendy Károly javára. (Nógrád Megyei Levéltár. Nógrád vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei 692/1842. Galcsik Zsolt levéltáros szíves közlése.)

10.

KEHIDA, 1843. MÁRCIUS 30.
DEÁK FERENC LEVELE CSÁNY LÁSZLÓHOZ

Mart[ius] 30-án 1843.

Kedves Barátom!⁶⁸

Tegnap jöttem haza Szentlászlórul⁶⁹ Zalabér felé, s ott Mukitul⁷⁰ fájdalommal hallottam, hogy ismét fekszik; ma általrándultam volna, de vendégeim vannak, Emma⁷¹ és Hertelendy Imre.⁷² Kérem tehát, írja meg, kedves Lacim, egészségének mibenlétét; holnap, ha csak lehet, átszaladok.

Isten áldja!

Hű barátja.
Deák

[hátdoldalán a címzés:]

Tekintetes Csány László úrnak Alsócsánban⁷³

S. k. eredeti. MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz.

---

⁶⁸ Csány László (1790–1849), Deák birtokszomszédja és jó barátja, a zalai liberális ellenzék pártvezére.

⁶⁹ Pusztaszentlászlóról, ahol Deák nővére, Klára, és sógora, Oszterhueber József lakott.

⁷⁰ Zalabéri Horváth János (1788–1853), cs. kir. kamarás, 1831-től 1834-ig Zala vármegye első alispánja, 1832/1834-ben országgyűlési követe (1833/1834-ben Deák Ferenc követ-társa).

⁷¹ Nemeskéri Kiss Emma (1813–1857), Nedeczky Lajos özvegye, Deák unokahúga.

⁷² Hertelendy Imre (1794–1880), táblabíró, 1837-től 1844-ig Zala vármegye Szántói járásának főszolgabírója.

⁷³ Alsócsány, falu a Zala folyó völgyében, Kehidától délre; Csány László lakóhelye.

11.

KEHIDA, 1843. JÚNIUS 17.

DEÁK FERENC LEVELE GÁSPÁR SZALÉZIUS FERENC OLVASÓKANONOKHOZ

Kehidán, június 17-én 1843.

Tisztelt Barátom!⁷⁴

Küldöm birkásomat a kosokért, melyeket sógorom⁷⁵ a maga számára és az én számomra kiválasztott.

A közelébb reánk jövő héten, azaz kedden estétől fogva akármikor reáérek Zalaapátiba,⁷⁶ s onnan a Zala-canalishoz⁷⁷ kirándulni; tudósítson, mikor lesz otthon, s mikor lesz ideje. Ha valami véletlen akadály közbe nem jön, azonnal megyek.⁷⁸

Isten áldja!

Tisztelő barátja
Deák

[hátdoldalán a címzés:]

Admodum Reverendo Domino Patro Salesio Gáspár, Conventus Sancti Adriani de Zalavár ordinis Sancti Benedicti Lectori, et bonorum ejusdem abbatie administratori et Domino Sin[...?] Colendo in Zalaapáti⁷⁹

S. k. eredeti. ZML Zalavári apátság házi levéltára. Loc. 8. Fasc. 2. No. 142.

---

⁷⁴ Gáspár Szalézius Ferenc (1783–1866), zalaapáti bencés szerzetes, 1836-tól a zalavári apátság adminisztrátora, az apátsági javak kezelője.

⁷⁵ Oszterhueber József (1792–1869), táblabíró, uradalmi ügyész, Deák sógora.

⁷⁶ Zalaapáti, falu a Zala völgyében, itt állt a zalavári bencés apátság kolostora.

⁷⁷ A Zala folyó csatornájához.

⁷⁸ Deák számára majdnem végzetessé vált az 1843 júliusában Zalaapátiba tett kirándulás. A zalaapáti szerzetesekkel a Zala vízen csónakázott, amikor előrehajolva fejjel a folyóba bukott; szerencsére a szerzetesek időben kimentették. Vö. Ferenczi Zoltán: Deák élete. Bp., 1904. 1. köt. 381. p.

⁷⁹ Igen tisztelendő Gáspár Szalézius atyának, a Szent Benedek Rend Szent Adorjánról elnevezett Zalavári konventje olvasókanonokjának és ugyanazon apátság jószágkormányzójának ...

12.

PEST, 1843. SZEPTEMBER 30.
DEÁK FERENC LEVELE FÁY ANDRÁSHOZ

Pest, sept[ember] 30-án 1843.

Kedves Barátom!

Szíves meghívásodat⁸⁰ oly igen örömet fogadnám el, mert kedves, igen kedves volna nékem egy napot ismét barátságos körötökben tölthetni,⁸¹ de utamat nem halaszthatom, mert october 3-án otthon kell lennem; hétfőn tehát elindulok. Mulassatok jó kedvvel, s emlékezzetek meg rólam is.⁸²

Isten Veled!

Hű barátod:
Deák

S. k. eredeti. OSZK Kézirattár Levelestára.

---

⁸⁰ Fáy András a fői szőlőhegyén tartandó szüretre hívta Deákat.

⁸¹ Deák az előző évben, 1842. október 5-én vett részt a nevezetes fői szüreten; látogatását Vachott Sándorné, Csapó Mária örökitette meg. Vö. Lukácsy Sándor – Balassa László: Vörösmarty Mihály 1800–1855. Bp., 1955. 296-298. p.

⁸² Deák 1843 októberének első heteiben – amint azt a következő levél is bizonyítja – Zala megyében tartózkodott, így valószínűleg nem tudott jelen lenni a fői szüreten.

13.

KEHIDA, 1843. OKTÓBER 5.

DEÁK FERENC LEVELE MALATINSZKY FERENCHEZ

Kehidán, oct[ober] 5-én 1843.

Kedves Komám!

Szentiványi⁸³ barátomnak utazási terve megváltozott, ő tehát nem fog Tapolca felé menni, s én sietek Téged ezen változásról tudósítani, nehogy Te is, a korcsmáros is, kit fuvarosnak fogadtatok, ok nélkül várákoddok.

Isten veled! Vasárnap, ha Isten engedi, Edericsen⁸⁴ leszek, s ott talán látlak.

Hú barátod
Deák

[háttoldalán a címzés:]

Tekintetes Malatinszky Ferenc Főszolgabíró Úrnak tisztelettel Tapolcán

S. k. eredeti. Deák Varga József magángyűjteménye, Nagybjom.

---

⁸³ Szentiványi Károly (1802 – 1877), ellenzéki politikus, több ízben Gömör vármegye országgyűlési követe.

⁸⁴ Balatonederics: Az 1830-as évek közepétől itt lakott Nedeczky Lajos családja (1843-ban az özvegye és a gyermekei).

14.

BALATONEDERICS, 1844. JÚNIUS 18.
DEÁK FERENC LEVELE MALATINSZKY FERENCHEZ

B[alaton]ederics, június 18-án 1844.

Kedves Komám!

Mivel lovaimat is elviszem Füredre, azokat ma hozzád küldöm, háljanak ott az éjjel, s holnap reggel jókor menjenek előre Zánkára, honnan majd engem Füredig visznek. Holnap reggel én innen húgom⁸⁵ lovain Tapolcára megyek, s Nálad leszek ebéden, de kérek, nevemben Komámasszonyt, kit igen szívesen tisztelek, kérd meg, hogy korábbi ebédet rendeljen. Szeretnék Tapolcáról 12 órakor már megindulni, mert szeretnék igen korán beérni Füredre, hogy még holnap tisztelkedhessek bíróságunk elnökénél, a koronaőrnél,⁸⁶ mivel holnapután már foglalatoskodunk. Tapolcán, kérek, a lovakat is úgy rendeld, hogy délben pontban indulhassak. Azon szekeret, mellyel lovaim ma hozzád mennek, húgom lovai, melyek engem visznek, ismét ide visszahozzák. Kérek tehát, adj kocsisomnak holnap hajnalra szekeret, melyen Zánkáig elmehessen; azt majd azon fuvaros, ki engem Tapolcáról Zánkára visz, hozzád visszahozhatja.

Egy gyalog utazó, ki e vidéken utaz tapasztalás végett, s ki engem tegnapelőtt itt felkeresett, ma szekeren Tátikára, s onnan Sümegre ment, holnap reggel Tapolcán beér[?], hogy vélem találkozzék, mert én elviendem vélem Füredre. Úgy hagytam módban, hogy engem nálad keressen; ha tehát előbb odaérne, mint én, fogadd szívesen; neve Szigeti István, erdélyi ember, sorsára nézve tanító, vagyis kisdédóvó.⁸⁷

Isten veled, kedves Komám! Tiszteld nevemmel Komámasszonyt!

Hű barátod

Deák

Kocsisomnak, ha kapsz, végy kérek egy kalapot.

[háttoldalán a címzés:]

Tekintetes Malatinszky Ferenc Táblabíró Úrnak tisztelettel Tapolcán
S. k. eredeti. Deák Varga József magángyűjteménye, Nagybjom.

---

⁸⁵ Deák unokahúga, Nedeczky Lajos özvegye, Nemeskéri Kiss Emma.

⁸⁶ Ürményi Ferenc (1780–1858), 1842-től 1848-ig koronaőr. Ürményi Deákkal egy napon, 1844. június 19-én érkezett Balatonfüredre. Vö. *Névsora a t. cz. Balatonfüredi fürdővendégeknek 1844-dik évben.* Veszprém, 1845. 3. p. (ZML kgy. ir. 1845:752.)

⁸⁷ Szigethy István kisdédóvó, aki Kolozsvárott lakott, 1844. június 14-én érkezett Balatonfüredre. V. ö. ZML kgy. ir. 1845:752.

15.

KEHIDA, 1844. SZEPTEMBER 21.

DEÁK FERENC LEVELE KÜLLEY JÁNOS VESZPRÉMI PÜSPÖKHÖZ

Különösen tisztelt Méltóságos Püspök és Nagyrépost Úr!⁸⁸

Lukács Ferenc veszprémi nevendék pap,⁸⁹ ki Nagyságod engedelmével az iskolai szünnapok alatt húgomnak, Nedeczkynekének kisleánya⁹⁰ mellett volt eddig nevelő, folyamodik Nagyságodnál, hogy szemeinek gyengesége miatt méltóztatnék neki kegyesen megengedni, miképpen egyházi tanulmányait a seminariumon⁹¹ kívül, és pedig húgomnak házában, ki ez esetben kisleányát egy évig otthon taníttatja, mint növendék pap folytathassa. Ha ezen kegyes engedelem a felvett egyházi rendszerrel összeütközésben nincsen, Lukács úrnak folyamodását⁹² bátor vagyok én is Nagyságodnál alázatos kéresemmel gyámoltítani, annyival inkább, mert ezt húgom kisleányának előmenetelére is nagyon hasznosnak vélem, mivel Lukács urat mint szelíd, erkölcsös és valóban ügyes nevelőt tanultam meg ismerni.

Bocsásson meg Nagyságod alkalmatlankodó kéresemért azon esetre is, ha annak sikerét bármi tekintet gátolná, s tartson meg továbbá is eddigi kegyeibe, mit a legszívesebb bizodalommal kikerve, mély tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

Kehidán, szeptember 21-én 1844.

alázatos szolgálja

Deák Ferenc

S. k. eredeti. Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár. Acta Dioecisana 453/1844.

---

⁸⁸ Külley János (1763 – 1849), 1807-től veszprémi kanonok, 1842-től általános püspöki helynök, 1843-tól pristina választott püspök.

⁸⁹ Lukács Ferenc (1822 – 1904), ekkor másodéves teológushallgató a veszprémi katolikus papnevelő intézetben. 1846-ban pappá szentelték, 1850-től Lesencetomajon volt káplán.

⁹⁰ Nedeczky Lajos és Nemeskéri Kiss Emma fia, Nedeczky István (1832-1908), a későbbi honvédszázados, majd országgyűlési képviselő.

⁹¹ A veszprémi katolikus papnevelő intézetben.

⁹² Lukács Ferenc folyamodása Deák levele mellett található: Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár. Acta Dioecisana 453/1844.

16.

KEHIDA, 1845. AUGUSZTUS 10.

DEÁK FERENC LEVELE ORVOSÁHOZ, EICHBERG JÓZSEFHEZ⁹³

Kehida, 1845. augusztus 10.

Kedves Eichberg Úr!⁹⁴

Egy idő óta egy szuvas fog kínoz szüntelenül. Jöjjön a műszereivel, és szabadítson meg ettől a kintől. Isten vele!

Várom Önt.⁹⁵

Alázatos szolgálja
Deák

[Hátoldalán a címzés:]

Eichberg úrnak, a sebészet doktorának és [...], Szentgrót

Német nyelvű s. k. eredeti. ZML A sümegi Kisfaludy Sándor Emlékmúzeumtól átvett iratok gyűjteménye. Eredeti nyelven közli (hibás olvasattal): Mező Ferenc: Deák Ferenc viszonya Zalaszentgróthoz. Zalaszentgrót, 1914. 17. p.

---

⁹³ A levél eredeti szövege: Kehida, den 10-ten Aug[ustus] 1845. Lieber Herr Eichberg! Ein hohler Zahn quält mich seit einer Zeit unaufhörlich. Kommen Sie mit ihrem Apparate, und besorgen Sie mich von dieser Quäl. Adieu! Ich erwarte Sie. Ihr ergebener Diener: Deák. [Hátoldalán a címzés:] Herrn Eichberg, Magister der [Chi]rurgie et [...] zu Szentgrót.

⁹⁴ Eichberg József (1812 – 1892), szentgróti orvos.

⁹⁵ Az orvos hátoldali feljegyzése szerint szeptember 2-án kivette a fogat.

17.

KEHIDA, 1845. AUGUSZTUS 21.

DEÁK FERENC LEVELE ISMERETLEN BARÁTJÁHOZ, ANTALHOZ⁹⁶

Kehidán, aug[ustus] 21-én 1845.

Kedves Barátom!

Sok ideig távol valék házomtól; ez oka, hogy szíves barátságos leveled az abba zárt eredeti kötelezvénnel későbbben jutott kezemhez, s a postai vevény is emiatt nem jutott hozzád. Leveled vételével azonnal rendelkeztem a reám bízott ügyben, s azt általadtam Tuboly Farkas⁹⁷ ügyész úrnak; hiszem, hogy a követelés Csány Antal értékéből még kikerül. Az eredeti kötelezvény még kezemnél van, ezt csak a végrehajtáskor adom át az ügyésznek. Légy barátom nyugodt, gondom lesz az egészre, mit annál könnyebben tehetek, mert Csány Antal jószága tőszomszédságomban van.⁹⁸

Isten áldjon, kedves Tónim! Köszönöm szíves bizodalmatod; szeresd hű barátodat:

Deákot

S. k. eredeti. OSZK Kézirattár. Levelestár.

---

⁹⁶ Az OSZK Kézirattára Levelestárában Kéler Józsefhez írott levélként tartják számon, Deák azonban az utolsó bekezdésben „Tónim”-ként, és nem „Jósim”-ként szólítja barátját.

⁹⁷ Tuboly Farkas ügyvéd, Zala vármegye tiszteletbeli tisztii alügyésze.

⁹⁸ Csány Antal birtoka a Kehidával szomszédos Alsócsányban volt.

18.

KEHIDA, 1845. OKTÓBER 8.

DEÁK FERENC LEVELE KÖNIGMAYER KÁROLY NYŐGÉRI PLÉBÁNOSHOZ

Kehidán, october 8-án 1845.

Kedves Tisztelendő Úr!⁹⁹

Gróf Batthyány Lajos¹⁰⁰ a nyőgéri¹⁰¹ plébániáról praesentát,¹⁰² mely Ön nevére szól, hozzám küldötte; én tehát azt ezennel Önnek pro capiendo congruo usu¹⁰³ átküldöm.

Adjon Isten hozzá áldást, békességet, egészséget.

Igaz barátja
Deák

[utóirat, idegen kéz írása:]

Pro capiendo usu¹⁰⁴ rögtön küldöm.

Szívélyes üdvözlettel

Barátod
Károly¹⁰⁵

[Hátoldalán a címzés, idegen kéz írása:]

Tisztelendő Königmayer Károly nyőgéri plébános úrnak tisztelettel, Sárvár – Nyőgér

S. k. eredeti. Balatoni Múzeum, Keszthely. Leltári szám: D 57.559.1-2.

---

⁹⁹ Königmayer Károly (1818–1892), római katolikus pap, 1839-től 1845-ig Zalabesenyőn nevelő Skublics József családjánál, 1845-től Nyőgérben plébános, 1873-tól Szombathelyen kanonok, választott tribucini püspök. 1861-ben és 1887-ben országgyűlési képviselő.

¹⁰⁰ Batthyány Lajos gróf (1807–1849), liberális főnemes, az ellenzék pártvezére, 1848-ban miniszterelnök.

¹⁰¹ Nyőgér, falu Vas megyében, Batthyány ikervári uradalmának része.

¹⁰² Kegyúri ajánlást, bemutatást.

¹⁰³ Az illetmény elnyeréséhez használatra.

¹⁰⁴ Elnyeréshez, használatra.

¹⁰⁵ Személyét nem sikerült azonosítani.

19.

KEHIDA, 1845. NOVEMBER 30.

DEÁK FERENC LEVELE SZENTKIRÁLYI MÓRICHOZ

Kehidán, nov[ember] 30-án 1845.

Kedves Barátom!¹⁰⁶

Szíves barátságos leveledet Csány¹⁰⁷ kezemhez adta, s elmondá a pesti dolgokat. Szíves bizodalmatokat köszönöm, s örömet találkoznám véletek minél előbb, de vízkereszt¹⁰⁸ előtt Pestre nem mehetek. Akkor azonban, ha csak körülményeim lehetetlenné nem teszik, egypár hetet közöttetek töltendek.

A programot¹⁰⁹ célszerűnek, sőt lehetőnek sem tartom. Ha általános lesz, sem mire nem vezet, s úgyszólván semmi positivumot nem foglal magában, részleteket pedig előre készíteni nem lehet, mert az egyes kérdések s azoknak lényegesebb részletei gyakran a körülményektől függnék, mik előre kiszámíthatatlanok.

De Kossuthnak bővebben is írtam e tárgy feletti nézeteimről,¹¹⁰ s mivel tudom, hogy Te véle a legszívesebb viszonyban vagy, s mivel azt is tudom, hogy nem veszed rossznéven, ha azon levelemre utalok, s nem kívánod, hogy ugyanazon dolgot még egyszer leírjam, beszélj kérlek Lajossal. Az én keblem nyitva álland mindenkor a capacitationak;¹¹¹ s lehet, hogy nézetemben hibázok, és ekkor okaitok az ellenkezőről meg fognak győzni engem is, de addig kötelességem volt szíves felhívástokat nyílt bizodalommal, s véleményemnek igénytelen kijelentésével viszonzozni. Azonban majd a télen ezekről is, másokról is bővebben szóval.

Addig is Isten veled! Szeress, mint én szeretlek.

Hű barátod

Deák

[hátdoldalán a címzés:]

Tekintetes Szentkirályi Móric úrnak tisztelettel Pesten

S. k. eredeti. MOL R 22. Deák Ferencsel kapcsolatos iratok. 1. csomó 7. tétel.

Deák Ferenc levelei különböző személyekhez.

¹⁰⁶ Az ellenzék 1845. november 8-i pesti értekezletén Batthyány Lajos grófot, Deák Ferencet és a Pest megyei Szentkirályi Mórict bízták meg, hogy összegezzék az ellenzék előtt álló teendőket, és vizsgálják meg a programalkotás lehetőségét.

¹⁰⁷ Csány László, a zalai ellenzék pártvezére, aki az 1840-es évek második felében többször megfordult Pesten.

¹⁰⁸ Január 6.

¹⁰⁹ Az ellenzéki párt programjának megalkotását.

¹¹⁰ Deák Kossuthhoz Kehidáról ugyanezen a napon, 1845. november 30-án írt levelét közli: Váczy János 163-171. p., vö. Deák Ferenc, 2001. 1. köt. 463-468.

¹¹¹ Rábeszélésnek.

20.

KEHIDA, 1846. AUGUSZTUS 22.

DEÁK FERENC LEVELE [ZSIVORA?] GYÖRGYHÖZ

Kehidán, aug[ustus] 22-én [1]846.

Kedves Barátom!¹¹²

Szándékom vala augusztus 19-ére Pestre felmenni, de az aranyér annyira bolygat, hogy kocsira nem ülhetek. Még folyó hónap 17-én is vala kis reményem, hogy bajom térül, s ha 19-ére nem is, de néhány nappal utóbb elindulhatok, azonban e reményem is elenyészett. Téged rendelt tehát húgom Nedeczky¹¹³ teljes hatalmú képviselőjének a dombói¹¹⁴ egyességre, s általam igen szívesen kéret, vállald el szíves megbízását, nehogy az egyesség eszközölhetésének ő, vagy az én betegeskedésem akadálya legyen. Ha György s Antal urak¹¹⁵, vagy magok vagy megbízottjaik által ott lesznek, kísértsetek meg mindent az egyességre; 36.000 forintot, sőt ha egyébként nem lehetne, 40.000 forintot is ígérhetsz, csak a fizetések több részekben történjenek, s az időköz rövid ne legyen. Azt azonban húgom részéről el ne fogadd el[sic!], hogy egyik testvér a másiknak ezen egyességből származó tartozásáért kezeskedjék.

Bocsáss meg, kedves Gyurim húgomnak is, nekem is a kénytelenség szülte alkalmatlankodásért. Isten veled!

Hű barátod
Deák

[Hátoldalán:]

1846. aug[ustus] 27.

S. k. eredeti. Österreichische Nationalbibliothek. Handschriftensammlung. 93/22-1.¹¹⁶

---

¹¹² A levél címzettje talán Zsivora György (1804–1883), pesti ügyvéd, jogtudós lehet.

¹¹³ Deák unokahúga, Nedeczky Lajos özvegye, Nemeskéri Kiss Emma.

¹¹⁴ Dombó, falu Somogy megyében, Barcs közelében; a Nedeczky család birtoka.

¹¹⁵ A néhai Nedeczky Lajos testvérei, Nedeczky György (1802–1872), és Nedeczky Antal (1812–1875).

¹¹⁶ A levelet Hermann Róbert barátom fedezte fel és bocsátotta rendelkezésemre. Szíveségét ezúton is köszönöm.

21.

KEHIDA, 1848. FEBRUÁR 2.

DEÁK FERENC LEVELE TUBOLY MIHÁLY FŐJEGYZŐHÖZ

Kehidán, febr[uár] 2-án 1848.

Kedves Barátom!¹¹⁷

Légy szíves, küldd el nekem azon pert, melyet húgom, Nedeczkyne¹¹⁸ Hofman Náthán és Adolf¹¹⁹ haszonbérloők ellen Hertelendy László¹²⁰ előtt folytatott, s a törvényszéken elvesztett;¹²¹ küldd meg azt ítélettel együtt, de ha lehet, most kocsisom által.

Isten veled!

Hű barátod
D[eák] F[erenc]

Ha meg nem küldhetnéd a pert, küldd meg sub lecta¹²² a bírói s törvényszéki ítéleteket.

[hátdoldalán a címzés:]

Tekintetes Tuboly Mihály főjegyző úrnak tisztelettel Zalaegerszegen

S. k. eredeti. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Történeti dokumentáció 77.18.11.

---

¹¹⁷ Tuboly Mihály, 1835-től 1849-ig Zala vármegye főjegyzője.

¹¹⁸ Deák unokahúga, Nedeczky Lajos özvegye, Nemeskéri Kiss Emma.

¹¹⁹ Hofman Adolf (1818–?), keszthelyi vegyesbolti kereskedő.

¹²⁰ Hertelendy László (1817–1865), 1847-től 1849-ig Zala vármegye Szántói járásának alszolgabírója.

¹²¹ A hivatkozott pert Zala vármegye polgári törvényszékének iratai között – a rendelkezésünkre álló betűrendes mutatók segítségével – nem sikerült azonosítani.

¹²² Elolvasás alatt, értsd: olvasásra.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Deák Ferenc, 2001.** DEÁK FERENC: *Válogatott politikai írások és beszédek. I-II. 1825 – 1873.* Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Molnár András és Deák Ágnes. Bp., 2001.
- kgy. ir.** ZML Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűlésének iratai
- kgy. jkv.** ZML Zala vármegye nemesi köz- és kisgyűléseinek jegyzőkönyvei
- Molnár András, 1994/1.** Molnár András: Deák Ferenc és Zala megye feliratai a szólásszabadság ügyében (1836 – 1839). In: *Levéltári Közlemények 1994.* 1-2. sz. 129-152. p.
- Molnár András, 1994/2.** Molnár András: Deák Ferenc levelei zalai barátaihoz (1830 – 1847). In: *Levéltári Szemle 1994.* 2. sz. 33-48. p.
- Molnár András, 2003.** „Tékinetes Karok és Rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825 – 1848. Válogatott dokumentumok. Zalai Gyűjtemény 56. Sajtó alá rend. MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2003.
- OSZK** Országos Széchényi Könyvtár
- SML** Somogy Megyei Levéltár
- Váczy János** *Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822 – 1875.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Váczy János. Bp., 1890.
- ZML** Zala Megyei Levéltár

NAGY SÁNDOR

A SZERB FELKELÉS KIROBBANÁSA
1848 KORA NYARÁN
– EGY HATÁRŐRVIDÉKI KATONA-BÜROKRATA
SZEMÉVEL

Az Alduna vidékén pattanásig feszült helyzet uralkodott, s hamarosan kiújultak az összecsapások a magyar kormánycsapatok és a szerb felkelők között, amikor a konfliktus egyik legelső szenvedő alanya, Karlóca szabad katonai község menekült polgármestere, Wenzel Steiger hadbíró százados memorandumot nyújtott be a magyar hadügyminisztériumhoz, amelyben több íven keresztül taglalta a katasztrófához vezető fejleményeket: a szerb nemzeti mozgalom kibontakozását, a Katonai Határőrvidék közigazgatásának megrendülését, majd összeomlását.¹ A Budán, július 13-án keltezett emlékirat szerzője testközelbeli élményeket vethetett papírra: a márciusi forradalom kitörésekor még Zimony első embere volt, a magisztrátus ellen irányuló helyi zendülés nyomán azonban a karlócai polgármesterrel kényszerült posztot cserélni; új hivatalában még meg sem melegedett, amikor a május közepén Karlócán megtartott *narodni sabor*, majd az azt követően megalakuló szerb árnyékkormány, a főodbor (*glavni odbor*) tevékenysége fokozatosan ellehetetlenítette, végül pedig – a június 12-i karlócai ütközet alkalmával – állomáshelye elhagyására kényszerítette.

Az iromány mindazonáltal nem sok érdekességgel, legfeljebb – a kiemelések tanúsága szerint – néhány ismeretlen momentummal, szolgált a magyar kormány számára. Mészáros Lázár hadügyminiszter is, aki az aktát július 21-én a miniszterelnökséghez terjesztette fel, mindössze egyetlen passzusra hivatott Batthyány Lajos figyelmét, amely a szerb felkelők között magukra hagyott határőrvidéki tisztek kilátástalan helyzetét ecsetelte.² Azonban, úgy tűnik, ez sem lágyította meg a kormányfő szívét, s a karlócai expolgármester

¹ Wenzel Steiger hadbíró százados, polgármester jelentése a magyar Hadügyminisztériumnak. Buda, 1848. július 13. MOL. H. 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség iratai. 1848: 469. Eredeti tisztázat. – A továbbiakban, ha nem hivatkozunk kifejezetten a megfelelő forrásra, ebből a dokumentumból merítünk.

² Mészáros Lázár hadügyminiszter felterjesztése Batthyány Lajos miniszterelnöknek. Budapest, 1848. július 21. Uo.

terjedelmes írását egy lakonikus „Az iratok közé.” megjegyzés utasította az irattár mélyére.

Miért vesszük hát most megint elő, másfél évszázad múltán, Wenzel Steiger emlékiratát? Amint annak idején nem váltott ki nagy izgalmat magas rangú olvasóiban, úgy ma a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc történetének művelőit sem kápráztatja el, amennyiben azok – mint rendesen – ‘ismeretlen adalékokat’, a korabeli eseményeket új megvilágításba helyező ‘tényeket’ remélnék közzétételétől. Ezúttal azonban a szóban forgó elbeszélés szoros értelemben vett *tartalma* helyett az elbeszélő azon, egyszerre tudatos és öntudatlan *stratégiájára* szeretnénk koncentrálni, amivel az emlékek rendszerezését és közvetítését végezte. Ezzel a végső soron természetes, a vele történetek megértését, illetve megértetését célzó művelettel ugyanis az ‘esemény’, vagyis a szerb felkelés egyik kezdetleges olvasatát, értelmezését kínálta fel, amelyet korántsem haszontalan feleleveníteni, és a rivális értelmezések mellé helyezni – legyenek azok Steigeréhez hasonló kortárs produktumok avagy professzionális történetírói munkák.

WENZEL STEIGER HISTÓRIÁJA

Amit Wenzel Steiger emlékiratában előad, az lényegében – röviden és vélosen – a Rend felbomlásának története. „Az osztrák Katonai Határőrvidéken a pancsovaiak voltak az elsők, akik a törvényes rendet áthágták” – hangzik a memorandum felütése. „A példát követte Zimony” – folytatódik a történet, utalva az 1848. március 23-án kirobbant helyi zendülésre, amelyet csak katonai erővel tudtak megzabolázni. Az annak idején posztjáról letett polgármester szerint a fellépés mégsem volt elég erélyes: „a zimonyiakkal önkényeskedéseikért túl enyhén bántak, és ez a kétségkívül nyughatatlan, görögökből, rácokból, németekből és zsidókból összevegyített népséget csak még pimaszabbá tette.”

A szerző mindenesetre szoros összefüggést látott a márciusi rendbontások és a szerb mozgalom zászlóbontása között, amelyet májusban immár Karlóca polgármestereként ért meg: az előadás minden átmenet nélkül folytatódik az utóbbihoz kapcsolódó eseményekkel. Továbbá Steiger nyilvánvalóan úgy vélte, hogy a később kirobbanó konfliktust alapvetően kétes egzisztenciák és gyanús elemek – forrófejű fiatalok, diákok, írástudók, szerbiai idegenek, külföldi ügynökök – mesterségesen idézték elő. Így a tüzet szító fanatikusok tevékenységét elbeszélésében a tisztos polgárok, az egyszerű határőrök békés magatar-

tásával ellenpontozza: a karlócaiakat „f. é. május 2-i megjelenésemkor nyugodtnak, dolgoznak találtam, s nagyon kevés kivétellel nem foglalkoztak a politikával.” (Hasonlóképpen jár el egyébként a konkrét szereplőkkel is: a hangadó Đorđe Stratimirović-tal szemben lépten-nyomon Josif Rajačić érsek megfontoltságát, a szélsőségeket kordában tartani igyekvő, óvatos politikáját emeli ki.) Ezt illető véleményét írása végén kifejezett formában rögzíti: „Nagy kár azokért a határőrökért és provincialistákért, akik részben nem önként csatlakoztak ehhez a rögtönzött hadsereghez, s akiket papok, kereskedők, ügyvédek, diákok és képzett tudósok vezettek félre, sőt kényszerítettek fenyegetéssel részvételre.”

A felfordulás igazi áldozatai azonban – a békevágyó alattvalók, a szerbekkel szembeszálló más nemzetiségű lakosok, a megtévesztett szerb polgárok és határőrök mellett – természetesen a felkelők elsődleges célpontjai, a Rend őrei, az államot szolgáló határőrvidéki hivatalnokok, katonatisztek, akik közé Wenzel Steiger is tartozott, s akiknek sorsában maga is osztozott: „a hatóságok, a tisztek és tisztviselők helyzete, akiket az a szerencsétlenség ért, hogy e zavarok és különösképpen ezek fészkében kénytelenek szolgálni, pokoli kínokat tartogat.” – hívja fel a figyelmet a szerző, majd röviddel alább rátér a lényegre – „Egyébiránt a katonai határőrvidéki tiszt, különösen pedig a katonai határőrvidéki hivatalnok, a dolgok újabb állásánál fogva, maga sem tudja, vajon önfeláldozásáért és a zaklatásokért cserében van-e biztos jövője s miféle, mire is számíthat voltaképpen, ami, mivel ő is csak ember, szerfelett elcsüggeszti.”

AZ ELBESZÉLÉS KONTEXTUSA

Nos, egyáltalán nem meglepő, hogy a címzettek körében a karlócai polgármester irománya nem keltett nagy feltűnést. A magyar minisztérium tagjainak egyrészt aligha volt szemernyi kételye azzal kapcsolatban, hogy az, ami az Alduna mentén történik, a törvényes rend áthágása, s hogy ennél a forrongó ‘népet’, amelyet maguk is boldogítani kívántak, csupán egy maréknyi kisebbség hangolta a megszilárdítani kívánt új rezsim ellen. Steiger értelmezése ezen a ponton gyakorlatilag teljesen megfelelt a pest-budai kormányzat eseményekről alkotott elképzelésének, legfeljebb csak újabb – nem túl jelentős – információkkal egészíthette ki – erősíthette meg azt.

Másrészt, ami itt sokkal érdekesebb, s ami vélhetően az írás mellőzését eredményezte, az a határőrvidéki tisztek és tisztviselők szerepének megítélését illetően tetten érhető, lappangó ellentét. Steiger a memorandum végszavá-

ban egyértelműen a szerb felkelés szenvedő alanyaiként ábrázolja magát és kollégáit, akiknek „vad, a biztosított szabadságokat teljesen hamis nézőpontból megítélő, és különböző színjátékokkal egyfajta örületbe kergetett emberekkel van dolguk.” Mészáros Lázár hadügyminiszterben, úgy tűnik, némi empátia ébredt, mert – mint említettük – a kormányfő figyelmébe ajánlotta a panaszos sorokat. Nem véletlen azonban, hogy ennek ellenére az ügyben aztán semmiféle intézkedés nem történt. Bár Mészárosnak, mint császári-királyi katonatisztnek s egy olyan minisztérium tagjának, amelynek legitimitásához sok kollégája szemében – enyhén szólva – kétség fért, volt érzéke ahhoz, hogy az emlékiratban felidézett szituációkba beleélje magát, miniszter társai az állam határőrvidéki szolgálói iránt már vajmi kevés megértést tanúsíthattak. A *Militär-grenze*, amely eladdig a bécsi Udvari Haditanács alá tartozott, a maga zömmel idegenajkú népességével s rendkívüli katonai potenciáljával, 1848 tavaszán közvetlen, nyílt fenyegetést jelentett a magyar törekvésekkel szemben; s azt később csak több hónapig tartó politikai huzavona után sikerült formálisan – ténylegesen csupán, jórészt átmenetileg, az erdélyi vidék és az oláh-bánsági ezred tekintetében – a megalakuló magyar kormány fennhatósága alá vonni. Eközben szinte folyamatosan futottak be Pest-Budára a minisztériális közegek felháborodott jelentései a 'katonaság' rossz szelleméről, a magyar kormány iránti burkolt vagy nyílt ellenszenvéről, állítólagos cselszövéseiről. Nem csoda tehát, hogy innen nézve, a horvátok ellenszegülése után, a szerbek fegyveres felkelése is összefüggéni látszott a *schwarzgelb* 'reakcióval', amelyet ebben az esetben mindenekelőtt a határőrvidéki katonák, tisztviselők testesítettek meg.³

És valóban, még Wenzel Steiger is, aki elbeszélésében nyilvánvalóan, saját érdekében, kerüli a kényes pontokat, és a közjogi kérdésben nem nyilvánít véleményt, olykor elragadtatja magát, s elismerően utal a szerb nemzeti mozgalom lojális megnyilvánulásaira. Ezek szerint bár a szerbek Magyarország területét megcsonkítani tervezték, aközben derék alattvalóként 'az osztrák császári házhoz hűnek' kívántak maradni; máshelyütt: a karlócai gyűlésen

³ Minderre jó példa az 1848. július 11-i verseci ütközet alkalmával elfogott szerb vezérek ellen lefolytatott rögtönítélő eljárás, amelyet a kormány is élénk figyelemmel követett, s amely – Vukovics Sebő kormánybiztos megfogalmazásában – „a lázadók és a bécsi kormány közötti egyetértés titkaiból sokat tárt fel”. *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. S. a. r.: Bessenyei Ferenc. Bp., 1894. 251. Az eljárásra, amely egyébként éppen akkor folyt, amikor Steiger Budán memorandumát szerkesztette: Nagy Sándor: Statáriális eljárás Dimitrije Stanimirović és Naum Kojia ellen 1848 júliusában. Adalékok a délvidéki szerb felkelés kirobbanásának történetéhez. *Fons* 1999. 1-2. 131-177.

egy-
szónokok dicséretesen az 'Auszttria iránti ragaszkodásról' is megemlé-
keztek. Mindezen kitételek, noha az emlékirat egyértelműen a rendbontók fe-
lülkerekedését hangsúlyozza, csak táplálhatták a szerző újdonsült kenyéradó-
ja, a magyar kormányzat mélységes gyanakvását, s alighanem megerősítették
a határőrvidéki államszolgák és a pártütők közötti összejárásról alkotott el-
képzelést.

HATÁRŐRVIDÉKI TISZTEK A SZERB FELKELÉSRŐL

Az irományt kezébe vevő, pusztán igaz-hamis dimenzióban gondolkodó tör-
ténész könnyen minősíthetné 'hiteltelennek' Steiger önkéntelen 'védekezését',
hiszen a földönfutóvá vált karlócai polgármester előadását nyilvánvalóan erősen
befolyásolta az a tény, hogy a magyar kormányhoz folyamodott támogatásért, bi-
zonyára saját anyagi nehézségeinek enyhítése végett is.⁴ Azonban számos sorstár-
sa, aki beszámolóját többnyire éppenséggel nem Pest-Budára küldte, hanem a
bécsi Hadügyminisztériumhoz címezte, s ekként nem is rejtette véka alá általá-
ban véve lesújtó nézeteit a magyar törekvésekkel kapcsolatban, hasonlóképpen
ítélte meg az eseményeket, és szerkesztette meg elbeszélését.

Így a szlavóniai Vinkovcára menekült pancsovai dandárparancsnok, Karl von
Roth vezérőrnagy – aki az ősszel majd egy hadoszlop élén támad Magyarország
ellen – 1848. augusztus 9-én kelt terjedelmes jelentésében 'forradalmi mozga-
lomként' bélyegezte meg a szerb felkelést, amely eszerint az Ausztriától való el-
szakadást, s egy szerb birodalom megteremtését célozta.⁵ Roth részletesen beszá-
molt a felkelők terrorjáról a katolikus vallású, illetőleg más nemzetiségű –
német, román, szlovák, magyar – lakossággal szemben; egyúttal Bécs közbenjá-
rását szorgalmazta a német- és illír-bánsági ezred tisztikara érdekében, amely-
nek tagjait, mivel a felkelőkhöz való csatlakozást kereken megtagadták, állandó
támadások érték, a tábori tiszteket Zimonyba hurcolták, az odborok alá kénysz-
erített közigazgatási tisztek egy részét pedig eltávozásra készítették.

⁴ Ő maga említi, hogy a szerb lázadók csak Albert Nugent gróf horvát báni biztos közbenjá-
rására engedték el feleségét, a legszükségesebb holmikkal: „minden egyéb ingóságó-
mat, amelyet a Katonai Határőrvidéken teljesített 25 éves szolgálatom alatt elég nagy fá-
radsággal szereztem, visszatartották Karlócán.”

⁵ Roth vezérőrnagy jelentése a bécsi Hadügyminisztériumnak. Vinkovce, 1848. augusztus
9. ÖStA KA KM Pr.R. 1848. MK-Akten 4199. Német tiszttárat. Jelentéktelen kihagyással,
valószínűleg éppen a nagyszerb törekvések kiemelése miatt, közli: Thim József II. 606-
610.

A péterváradi ezred előbb Szerbiába, majd ugyancsak Szlavóniába menekült vezetői, Daniel Rastich ezredes, és Cyril Hallavanya alezredes, augusztus 3-án Vinkovcén,⁶ valamint utóbbi augusztus legvégén, a horvátországi Petrinján készítette el részletes jelentését⁷ az eseményekről. A szerb származású Hallavanya alezredes 113 oldalon keresztül taglalta a történeteket, amelyek nyomán a hatalmat a katonai igazgatás reprezentánsaitól a szerb főodbor vette át, kiemelve az ezred tisztikarának kálváriáját (a felkelők őt magát is inzultálták, életveszélyesen megfenyegették, amibe június derekán belebetegedett). Rastich – aki egyébként később dandárnok lesz Jellačić, illetve Windisch-Grätz seregében – a péterváradi ezred ’teljes feloszlásaként’ értékelte a fejleményeket, s ’tökéletes anarchiaként’ az ennek következtében kialakult helyzetet.⁸

A Steigerhez hasonlóan magyar oldalra sodródó – ott ellenben ki is tartó – Franz Maderspach százados, akinek a maga számára, mint nyugalmazott katonatisztnak, nem kellett mentségeket keresnie, 1848. július 19-én, a lázadók által fenyegetett Fehértemplomról Mészáros hadügyminiszterhez intézett jelentésében⁹ érzékletesen az Itáliában harcoló csapattisztekével hasonlítja össze az illír-bánsági ezredkörzetben maradt tisztek helyzetét: „A tábori zászlóalj tisztjei hű és engedelmes legénységük élén állnak, nyílt harcban az ismert ellenséggel szemben, aki elesik, minden derék katona által irigyelt halált hal a becsület mezején. A tartalék zászlóalj tisztjei ezzel szemben elhagyatottak, alárendeltjeik körében, akik törvényenkívüli lázadókká váltak, nem csak óránként orgyilkos kéztől fenyegetve, de folyton ama gyalázatos veszélynek kitéve, hogy megkötözve, mint egy aljas bűnözőt, a magát komiténak nevező hordához, Pancsovára vagy Karlócára hurcolják, ahogy az már 5 tiszttel előfordult.”

---

⁶ Daniel Rastich ezredes jelentése a cs. kir. hadügyminisztériumnak. Vinkovce, 1848. augusztus 3. ÖStA KA KM Pr.R. 1848.) MK-Akten 4240. Német tiszttázt. Töredékesen közli: Thim József II. 591-592.

⁷ Cyril Hallavanya alezredes jelentése a cs. kir. hadügyminisztériumnak. Petrinja, 1848. augusztus 31. ÖStA KA KM Pr.R. 1848. MK-Akten 5692. Német tiszttázt.

⁸ Minkettőt közli Nagy Sándor: Forradalom a péterváradi határőrezredbe. Cyrill Hallavanya alezredes és Daniel Rastich ezredes emlékirata a délvidéki szerb felkelés kirobbanásáról 1848 május-júliusában. Fons, 2004/1. 79-185.

⁹ Franz Maderspach százados jelentése a magyar Hadügyminisztériumnak. Fehértemplom, 1848. július 19. MOL H.75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1848: 4117. Német tiszttázt.

A SZERB FELKELÉS ÉS A TÖRTÉNÉSZEK – 'NEGYVENNYOLCAS' EMLÉKEZETEK

Mire jó hát Wenzel Steiger – és bajtársai hasonlóképpen elbeszél – históriája, hogyan lehet vagy érdemes kezelni? A jelentősnek vélt, nagy 'összefüggéseket' 'feltáró' narratívák, amelyet például a szerb vezetésű délszláv egységet *posteriori* – Trianon után – vizionáló Thim József máig hatóan alkotott, rendszerint vázukat eldobva, egyszerű 'forrásként' kebelezik be ezeket a történeteket.¹⁰ A másik megoldás a szövegek autonómiájának maradéktalan tiszteletben tartása: a forráskiadás, amely egyébként az utóbbi két-három évtizedben a 'negyvennyolcas' dokumentumok, naplók, emlékiratok vonatkozásában örvendetesen fellendült. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a történész, akár egy erőteljesen megformált koncepció keretében is, ne tudná egymás mellé helyezve, ha tetszik: szembe-sítve megjeleníteni a különböző, adott esetben rég elfelejtett kortárs értelmezéseket. Tovább menve: enélkül bármilyen történetírói koncepció – itt nehéz más megfelelő szót találni – szegényes marad.

Másfelől – mindenekelőtt – a történészi látószög megváltoztatásáról van szó. Benda Gyula közel egy évtizede már felhívta a figyelmet a névtelen kismembek által papírra vetett 'negyvennyolcas' visszaemlékezések, a megélt-megtapasztalt történelem monumentumai, társadalomtörténeti jelentőségére.¹¹ Ugyanígy a politika- és hadtörténet művelői számára is lehetséges és kívánatos volna az események 'alulnézetből' történő, az egyes szereplők, csoportok eltérő élményeit, tapasztalatait, emlékeit, értelmezéseit – emlékezeteit – felmutató megközelítése.¹² Ekként a szóban forgó, a határőrvidéki katonai igazgatás képviselői által keletkeztetett írások is egy letűnt kollektív tapasztalatot tükröznek, ami sajátos, mondhatni: emberi léptékű optikát kínál az arra érzékeny történészek számára.

Úgy gondoljuk tehát, hogy bár a karlócai polgármester és társai, akik át- és túléltek a szerb felkelés kibontakozását, nyilvánvalóan nem mondják el, „mi-

¹⁰ A hivatkozott esetben éppenséggel ugyan egyúttal forráskiadásról is szó van, a történetírói koncepció azonban – amint például Roth és Rastich jelentéseinek Thim József általi publikálásánál is látható – a források válogatására, közlésére is jócskán rányomta bélyegét.

¹¹ „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” *Visszaemlékezések 1830–1861*. A bevezetőt írta és a névmutatót összeállította: Benda Gyula. Bp., 1998. 7-20. – A névtelen szereplők (pl. Major István, Garzó Imre, Büttner Emil, Mátray Gábor, Karsa Ferenc, László Elek, Wass Pál) emlékiratainak kiadása természetesen már jóval korábban, az 1970-es évektől megkezdődött.

¹² Példaként említhető a már klasszikussá vált: John Keegan: *The Face of Battle*. London, 1975. Magyarul ld. John Keegan: *A csata arca. A közkatonák háborúja 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme*. Fordította Kőrös László. Bp., 2000.

ként történt az valójában“, annak, amit elmondanak mégis helye lehet; helye van a történeti konstrukciókban. Amint helye van a felkelést kirobbantó szerb nacionalisták beszámolóinak, helye van (volna) – a nyomot maguk után nem hagyó szereplők szóra bírása külön problémát jelent – a falvaikat, templomaikat, családjaikat védelmező szerb határőrök, avagy a felkelők által megfélemlített, elpusztított német, sokác, román, magyar, szlovák falvak lakossága emlékeinek, s helye van végül a magyar oldalon harcolók tapasztalatainak is. Ekként talán, ha nem is hidalhatók át az eltérő emlékezetek között tátongó szakadékok – az ezt célzó törekvések véleményünk szerint a történetírás zászkutájába torkollnak – legalább megérthető, miért és miként keletkeztek.

BUDA, 1848. JÚLIUS 13:

WENZEL STEIGER¹³ HADBÍRÓ SZÁZADOS, KARLOCAI POLGÁRMESTER JELENTÉSE
A MAGYAR HADÜGYMINISZTERIUMNAK¹⁴

Hohes königlich ungarisches Kriegsministerium!

In der oesterreichischen Militair Gränze waren es die Pancsovaer¹⁵ zuerst, welche aus der gesetzlichen Ordnung tratten, und am 22-t März I[aufende] J[ahr] ihren Magistrat theilweise absezten, ja sogar zwei Beamte mißhandelten. Dem Beispiele folgte Semlin¹⁶, wo ich seit März 845 Bürgermeister war, am 23-te dicti dadurch, daß mehrere angesehene Bürger u[nd] Handelsleute die Tagelöhner besoffen machten, und auf Verlangen der Leztern beynahe alle Pachtgefälle aufhoben und sich zu sonstigen ungesetzlichen Aenderungen anschikten.

---

¹³ Wenzel Steiger személyéről annyit tudunk, hogy a csehországi Stroidnitzban, 1796-ban született; 1820-1823 között jogász gyakornok, majd 1823-tól kezdve szindikusként, illetve hadbíróként szolgált Pancsován, Fehértemplomon, illetve az illír-, s a német-bánsági határőrezredben. 1844-ben nevezték ki Zimony polgármesterévé, amely tulajdonképpen a katonai karrier végállomását jelentette, mivel – az ekkor készült orvosi szakvélemény szerint – magas vérnyomással, súlyfelesleggel, gyomorbántalmakkal küszködött, s hallása is gyenge volt. Az ehhez kapcsolódó akta: ÖStA KA Hofkriegsrat. Department B 1844: 11-63.

¹⁴ A szöveget eredeti, német nyelven, betűhív átirásban közöljük, aláhúzással feltüntetve azokat a kiemeléseket is, amelyeket vagy a szerző, vagy – valószínűleg – a hadügyminisztériumi referens eszközölt. A rövidítéseket szögletes zárójelben oldottuk fel (használóképpen jártunk el a nyilvánvaló betűelhagyások pótlásánál).

¹⁵ Pancsova szabad katonai község a német-bánsági határőrezred területén. Ma: Pančevo (Szerbia).

¹⁶ Zimony szabad katonai község a pétervárad határőrezred területén. Ma: Zemun, Belgrád külvárosaként (Szerbia).

Den folgenden Tag ließ ich alle Kanzleien sperren, und stellte die Magistratsamtirung bis auf weitem höhere Befehl deßwegen ein, weil sich die Gemeinde Semlin selbst außer dem Gesetz gestellt hat, und keine Kräfte da waren, um mit guten Erfolg Widerstand zu leisten.

Der Herr Landes Commandirende¹⁷ schickte jedoch gleich das nöthige Militair nach Semlin dann den Herrn Obersten Rastics¹⁸, der mit den Semliner Mil[itär] Comandanten General Major von Ungerhofer¹⁹ den Magistrat wieder zu amtiren und die Gemeinde angewiesen hat, ihre Bitten u[nd] Beschwerden im zuständigen Wege vorzutragen. Diese Gemeinde hat auch drei Deputirte nach Wien abgesendet, was diese dort ausgerichtet haben, ist mir nicht bekannt, weil ich auf mein Gesuch um Urlaub u[nd] Uibersetzung zu einer andern Dienstesleistung mit I-t May I[aufende] J[ahr] nach Karlowitz²⁰ tran[s]ferirt wurde.

Mein Erachtens hat man die Semliner für ihre Eigenmächtigkeiten zu gelind behandelt, und dieses ohnehin unruhige aus Grichen, Raizen und Deutschen und Juden gemischte Volk erst recht kek gemacht. Wenn hätte bei näheren Erhebung des Sachverhaltes wenigstens entdekt, daß die Illyrier oder wie sich lieber nennen die Serben zu Semlin sogar den Hirngespinnste huldigten, sich mit Serbien zu vereinigen, Bosnien zu erobern, das Temesvarer Banat die Comitatie Bacs u[nd] Baranya zu requiren, und dabey dem oesterreichischen Kaiserhause treu zu bleiben.

Um Ostern war der Herr Erzbischof Rajasits²¹ nach Karlowitz heimgekehrt.

Es stand nicht lange an als man zu Semlin vernahm, daß aus Neusatz²² (wo die früher bey den Illyriern in ungarischer Sprache geführten Tauf Frau u[nd] Todten-Matrikeln verbrannt wurden) mehrere tausend Menschen mit illyrischen Fahnen nach Karlowitz kamen, den Erzbischof nöthigten zu ihnen in Hof seiner Wohnung herabzukommen, wo sie ihm Vorwürfe über sein Benehmen am Landtage machten, und ihn nöthigten, daß er zu dem angeordnet gewesenen Nationalkongreße eine Vorbereitungs Versammlung auf den 13-t May I[aufende] J[ahr] neuen Styls zu Neusatz bestimme. Den sichern Vernehmen nach mußte der Herr Erzbischof seine Zusage beschwören.

---

¹⁷ Hrabovszky János báró altábornagy, szlavón-szerémségi főhadparancsnok.

¹⁸ Daniel Rastich ezredes, a pétervárad határhozred parancsnoka.

¹⁹ Maximillian von Ungerhofer vezérőrnagy, zimonyi katonai parancsnok.

²⁰ Karlóca szabad katonai község a pétervárad határhozred területén. Ma: Sremski Karlovci (Szerbia).

²¹ Josif Rajačić karlócai érsek-metropolita. A karlócai nemzeti gyűlés 1848. május 13-án patriarchává választja.

²² Újvidék szabad királyi város Bács megyében. Ma: Novi Sad (Szerbia).

Den Neusatzern kamen nun viele illyrische Gemeinden darunter auch die Semliner nach, welche in großer Anzahl mit Fahnen, Musik und vieler Lärmen sich nach Karlowitz begaben. Schon damals begann das Unglück der Karlowitzer denn gerade nach ihren Einzug, vernichtete aus Unvorsichtigkeit entstandenes Feuer sieben der besten Wohnhäuser. Die blutarmen Karlowitzer fand ich bey meiner Ankunft am 2-te May 1[aufende] J[ahr] ruhig, sehr arbeitsam, und mit gar weniger Ausnahme sich nicht um die Politik kümmernd. Schon damals bangte mir vor den Folgen der auf den 13-t May 1[aufende] J[ahr] angesagten Vorversammlung um so mehr, wenn solche zu Karlowitz abgehalten werden sollte, denn es war leicht vorauszusehen, daß es bey den Tageswirren, in dieser Vorversammlung sich weniger um Kirchen u[nd] Schulsachen als um politische Fragen handeln würde, unterdessen mußte man doch voraussetzen, daß der Herr Erzbischoff sein Ansehen zu behaupten, und die Versammlung mit aller Umsicht leiten und Mißgriffe unmöglich machen werde.

Zum wahren Unglück für Karlowitz wurde kurz vor den 13-te May 1[aufende] J[ahr] zu Neusatz das Standrecht publizirt. Um diese Zeit hatten sich Deputirte der g[riechisch] n[icht] u[nierten] Glaubensgenossen von Agram²³ angefangen bis zu Orsova²⁴ herab zu Karlowitz beym Herrn Erzbischof in zahlreicher Begleitung eingefunden. Die Semliner brachten einen Haufen bewaffneter jungen Leute aus Serbien mit, ich bemerkte auch serbische Beamte die früher oesterreichische Unterthanen waren, den alten Erzprister Nenadovich²⁵ und den Senator Suban²⁶ aus Belgrad, insbesondere *aber den Sekretär und Dollmatsch des französischen Konsuls für Serbien*²⁷ der sich recht geschäftig zeigte.

Der königl[iche] Commissaire von Csernovich²⁸ wurde durch wiederholte Deputationen ersucht, das Standrecht einstweilen aufzuheben, was meines Dafürhaltens leicht thunlich gewesen wäre, weil Neusatz von den Kanonen Peterwardeins²⁹ viel mehr Respekt haben muß und hat, als vor den angedrohten Standrechte.

Da Herr von Csernovich sich zur Suspendirung des Standrechtes weder herbeilassen wollte oder konnte – wurde beschloßen die Vorversammlung zu

²³ Zággráb szabad királyi város Zággráb megyében. Ma: Zagreb (Horvátország).

²⁴ Orsova község az oláh-bánsági ezredben. Ma: Orşova (Románia).

²⁵ Matija Nenadović esperes, szerb államtanácsos.

²⁶ Lazar Zuban szerb államtanácsos.

²⁷ Matthieu Limperany (?) belgrádi francia konzul. A tolmács személye ismeretlen.

²⁸ Csernovits Péter temesi főispán, királyi biztos.

²⁹ Pétervárad szabad katonai község a péterváradi ezredben, egyben a szlavón-szerémségi főhadparancsnokság székhelye. Ma: Petrovaradin, Újvidék városrészeként (Szerbia).

Karlowitz abzuhalten. Umsonst war mein und mehrerer Karlowitzer bemühen diesen zu begegnen, umsonst waren die Vorstellungen daß es zu Karlowitz selbst an Lebensmitteln für die zusammenkommende Menschenmenge fehle, und auch an Quartiren gebreche.

Den 11-t u[nd] 12-te May I[aufende] J[ahr] wurden von jungen Leuten worunter auch Serbianer (d[as] i[st] türkische Unterthanen) oeffentlich auf den Platz zu Karlowitz und im Kaffeehause Reden abgehalten. Klagen über Bedrückungen, Aufforderungen zur Einigkeit zur Ruhe u[nd] Ordnung dann zur Herstellung der den Ilyriern verliehenen Privilegien waren größten Theil der Inhalt dieser Orationen, in welchen mitunter auch das Festhalten an Oesterreich erwähnt wurde.

Den 13-t May I[aufende] J[ahr] waren nebst den Deputirten noch circa 4000 Fremde Menschen zu Karlowitz. Was damals im Hofe der erzbischöflichen Wohnung verhandelt wurde, setze ich als aus den Zeitungen bekannt voraus, und glaube nur ergänzen zu müssen, daß die Erhebung des Erzbischofs zum Patriarchen deßwegen vorgeschlagen worden weil man vermuthet, die g[riechisch] n[icht] u[nierte] Wallachen würden einen eigenen Erzbischof verlangen und erhalten. Man wollte nämlich diesen anzuhoftenden Erzbischof dem Patriarchen unterordnen. Wie an denselben Tag der Herr Obrist von Suplikatz³⁰ zum Woiwoda gewählt wurde, fiengen die Serbianer aus ihren Pistolen zu feuern an, welchen Unfug sie durch mehrere Tage fortsetzen. Neue fanden auch am 14-te u[nd] 15-t May I[aufende] J[ahr] kirchliche Feierlichkeiten statt; und wiewohl an den letzten Tage tüber 10000 fremde Menschen zu Karlowitz waren; so fiel doch nicht der geringste Exzeß statt.

In einer damals abgehaltenen Versammlung haben die Deputirter beschloßen, eine zahlreiche Deputation mit den Herrn Erzbischof u[nd] mehreren Bischöfen nach Wien um daselbst ihre Bitten um Bewilligung des Patriarchen u[nd] Woiwoden dann noch einger mir nicht mehr bekannter Begehren abzusenden. Der Weg sollte über Agram genommen werden, weil man den geraden über Pesth für nicht ganz sicher glaubte. Weiters wurde beschloßen, daß circa 40 Deputirte zu Karlowitz zurückbleiben, dort im Interesse der Nation arbeiten, und die Rückkehr der erwähnten Hofdeputation abwarten sollen. Weil wie ich später erfuhr zu Semlin, Pancsova, Mitrowitz³¹ u[nd] vielleicht auch noch an andern

---

³⁰ Stevan Suljikać ezredes, az ogulini határőrezred parancsnoka. A karlócai gyűlésen szerb vajdává választják.

³¹ Mitrovica község a péterváradí ezredben, egyben az ezredtörzs székhelye. Ma: Sremska Mitrovica (Szerbia).

Orten Sicherheits Comite waren, mögen solche wohl zu gleicher Zeit gegründet worden seyn.

Der Menschenmenge u[nd] auch die Serbier entfernten sich nach u[nd] nach, von leztern blieben nur einige zurück, darunter auch die beyden Belgrader Beamten Wukailovich³² u[nd] Demeter Stanimirovich³³, die früher oester[reichische] Unterthanen waren. Es wurden nun täglich zu Karlowitz Sitzungen abgehalten wozu aus der Nähe und Ferne alle illyrischen Studenten und Literaten kamen, welche gewaltig viel Getöse machten. Es scheint jedoch der Herr Erzbischof diese Menschen in gehörigen Schrancken gehalten zu haben, denn ich bemerkte bei einer der öffentlichen Sitzungen, wie er befohlen hat, von einigen Propositionen des Comite gar keinen Gebrauch zu machen. Uibrigens mußte ich aeuserst behutsam seyn, denn ich bemerkte, daß man mir als römisch katholischen Glaubensgenossen kein Zutrauen schenke. Der H[err] Erzbischof wurde zum Uiberflusse krank, u[nd] als er sich kaum etwas erhohlt hatte, fuhr er von Karlowitz fort. Eine halbe Stunde vor seiner Abreise, begab ich mich zu ihm, um Rath einzuholen, was sofort geschehen solle, da ich von dem Comite oder Odbor Alles nur nichts Vernünftiges erwarten konnte, und mir die Anwesenheit so vieler junger u[nd] unberuffener junger Menschen bange machte. Mit der Weisung, man müsse Geduld haben wurde ich abgefertigt. Um das Maaß des Unheils voll zu machen, wurde der gewesene Oberlieut[enant] Georg v[on] Stratimirovich³⁴ aus Neusatz Praeses des Karlowitzer Comite, der nun offen anfieng gegen Ungarn durch mündliche u[nd] schriftliche Mittel durch offenbare Uibertreibungen jener gerechten Bestrafungen welche zu Betcse³⁵ und Kikinda³⁶ statt fanden, aufzureizen. Die Belgrader Presse war hiebei besonders thätig, für diejenigen die nicht lesen konnten, hatte man verschiedene Karikaturen besorgt.

Es war Anfangs Juny I[taufende] J[ahr] als eines Abends die Nachricht bey dem Comite, der an allen Orten seine Korespondenten haben mußte; und zu Karlowitz selbst Wagen u[nd] Pferde in Bereitschaft hielt, einlangte daß regulirtes Militär gegen die untern Gegenden anrückte: In derselben Nacht fuhren und ritten junge Leute fort, um Bewafnete herbeizurufen, und siehe da, schon den Morgen darauf, zogen mit Flinten, Sensen, Prügeln etc. bewafnete Bauern

³² Jelisej Vukajlović belgrádi városi tisztviselő.

³³ Dimitrije Stanimirović belgrádi városi tisztviselő.

³⁴ Đorđe Stratimirović kilépett cs. kir. hadnagy, kulpini földbirtokos. Május végétől a főodbor tényleges vezetője, alvajdaként a szerb felkelők fővezére.

³⁵ Óbecse község a tiszai kamarai kerületben. Ma: Stari Bečej (Szerbia).

³⁶ Nagyikinda község a kikindai kamarai kerületben. Ma: Veliki Kikinda (Szerbia).

aus den nächsten syrmischen Provinzialortschaften in Menge ein, dazu kamen nach und nach an denselben Tag u[nd] die folgenden Tage Gränzer des Peterwardeiner Regiments, Landwehristen aus Semlin u[nd] Pancsova und auch die Karlowitzer Landwehre größter Theils gezwungen und von allen Unheil bedroht, mußte auf Geheiß des Stratimirovich an diesen Landsturme Theil nehmen, der lediglich die Sicherheit der Nationalkassa u[nd] das Archivs dann um Karlowitz von einen Uiberfall bösgesinntes Individuen zu sichern, zum Zweke haben sollte. Diese bewafneten Menschen, unter welchen auch etwa 50 bis 60 Serbianer, welche der schon erwähnte Sekretär des französischen Konsuls für Serbien eines Morgen nach Karlowitz brachte, (wenigstens war er bey dem Einzuge an der Spitze derselben) kampirten zuerst in Bischofshofe, bezogen aber da sich ihre Zahl auf mehrere tausend vermehrte, bald ein Lager abwärts von Karlowitz bey dem Dampfschifflandungs Platze.

Die erwähnten Studenten und sonstige junge Leute machten es sich zum Geschäfte die angekommene Provinzialisten und Gränzer aufzureizen, so wie ein Haufen ankam, waren auch schon einer oder mehrere derselben unter ihnen und predigten Haß u[nd] Feindschaft gegen die Ungarn, weil dieselben auf den letzten Reichstage die Nationalitaet u[nd] Sprache der Illyrier vernichtet hätten! Einigen Deputirten die ich gut kannte und in die ich Vertrauen setzte erinnerte ich, man solle das was man von den Ungarn verlange, in Wege der Vorstellungen und Bitten suchen und nicht den Landfrieden brechen. Zum Unglücke kam die Judenverfolgung in Preßburg³⁷, bey welcher die ungarischen Behörden nicht mit Energie eingegriffen haben sollen, woraus man gleich folgerte, daß man die Illyrier eben so hart mitnehmen lassen werde. Kurz, wie wohl ich alle Farben annahm, mein Rath fand keinen Eingang, ja ich hatte nur noch mehr Mißtrauen gegen mich rege gemacht, so daß man mich fleißig beobachten ließ. Da man die Paße und Kurire anhalten ließ, Briefe eröffneten, die Ankommenden u[nd] Abgegangenen aufhalten u[nd] visitiren ließ – so war es mir nicht mehr möglich dem vorgesetzten Landes General Commando schriftliche Anzeigen über die Vorgänge zu Karlowitz zu erstatten.

Das stille Karlowitz wurde so, weil der g[riechisch] n[icht] u[nierte] Erzbischof dort seinen Sitz u[nd] Wohnung hatte, durch Zufall der Tummelplatz des Unsinns. Das Trommeln, das Abfeuern der Flinten u[nd] Pistolen, das Lärmen, Schreien u[nd] Singen nahm selbst bey Nachtzeit kein Ende. Dagegen war die Autoritaet des dortigen Magistrats aufgelöst, weil derselbe von keiner Seite der Gewalt und den Drohungen der Revoltanten Widerstand leisten und

---

³⁷ Pozsony szabad királyi város Pozsony megyében. Ma: Bratislava (Szlovákia).

sich kaum vor persönlichen Insulten sichern konnte. *Um diese Zeit waren die aus Serbien vertriebenen Fürsten Milosch³⁸ u[nd] Michael Obrenovich³⁹ – ersterer zu Agram, lezterer zu Neusatz angekommen.* Milosch selbst war schon zu Ruma das nahe an der serbischen Gränze liegt angesagt. Nach Neusatz liefen die Serbier so daß man zu Karlowitz wenig mehr sah. Dieses mag veranlaßt haben, daß man zu Neusatz dem Fürsten Michael nöthigte, umzukehren. Es gieng das Gerede, daß der Fürst Milosch zum Woiwoda der Illyrier ausersehen war, allein er konnte, zu Agram festgehalten, nicht weiter kommen.

Ungefähr acht Tage vor Pfingsten wurde in der Nacht nach zehn Uhr Vergatterung geschlagen. Alles kam hiebei in Bewegung, und die Revoltanten maschirten aus ihren Lager circa 4 bis 5000 Mann stark auf den Platz zu Karlowitz, wo ihnen Georg von Stratimirovich, zu Pferde sitzend, bedeutet hat, eine so eben aus Peterwardein zurückgekehrte Deputation des Odbors hätte die Aeüßerung S[eine]r Exzellenz des Herrn Landeskommandirenden entgebracht, wienach er eine serbische Nation in oesterreichischen Staaten nicht kennen, und daß sich jeder dem Gesetze fügen müsse. Man habe nun Ursache auf der Huth zu seyn und Alles aufzubiethen um sich und die Stadt Karlowitz zu schützen.

Sofort wurden die an den Eingängen von Karlowitz aufgestellten Wachen verstärkt, der Ein und Austritt nur gegen förmliche Erlaubnißscheine des Odbors gestattet, halbwegs Verdächtige wurden als Spione verhaftet, bewaffnete Menschen hat man auf Wägen in das Provinziale und die Militairgränze abgesendet um dort noch mehr Leute zu pressen und Gelde dann auch Pferde zu requiriren.

Das Lager zu Karlowitz wurde in ein Kriegslager umgetauft, Stratimirovits war der Anführer, ausroulirte Gränzunteroffizire wurden zu Hauptleuten ernannt, es wurde ein KriegsCommissariat ein Verpflegsamt errichtet, die Bauern mußten fleißig exerzieren, kurz man that das Möglichste um sich zum Kriege und Widerstand zu rüsten.

Stratimirovits der sein Quartier mitten in der Stadt bey seinen getreuen Hülfeleister Emanuel von Zamfir⁴⁰ hatte, fuhr täglich öfters in das obbesagte Lager, und vielmal bemerkte ich an seiner Seite in Wagen, *den wiederholt erwähnten Sekretär des französischen Consuls für Serbien*, auch rückten Serbier täglich theils einzeln, theils in mehreren Köpfen wie Häufchen von Bauern und Peterwardeiner Gränzern ein.

---

³⁸ Miloš Obrenović volt szerb fejedelem.

³⁹ Mihajlo Obrenović, Miloš fia, volt szerb fejedelem, trónkövetelő.

⁴⁰ Emanuil Zamfir karlócai lakos, a szerb nemzeti mozgalom résztvevője.

Eines Tags zeigte mir der Uiberfuhrsarrendator an, daß man ihn seine nahe beim Lager gestandenen Uiberfuhrspletten genommen, damit mehrere 1000 Menschen in das benachbarte Tschaikisten Ba[taill]on nach Kovil überschifft hätte, auch hörte ich daß die Tschaikisten zu Tittel acht Kanonen mit Gewalt nahmen, und daß sie an der Römerschanze bey Jarreg unweit Neusatz eine Lager bezogen haben. Zu ihre Anführer wurde der kassirte Tschaikistenlieutenant Jovanovich ernannt. Zu gleicher Zeit vernahm ich, daß man am 14-te Juny nach Kikinda u[nd] Becse ziehen wolle um dort die gefangenen Glaubensgenossen zu befreien. Ich fand Gelegenheit von Leztern durch einer Vertrauten mündliche Kunde nach Peterwardein bringen zu lassen. Es wurden immer strengere Maaßregeln ergriffen um zu hindern, daß die Karlowitzer Unternehmungen nicht gleich verrathen werden, *alle Schiffe wurden angehalten und vihitirt auf diejenigen der nicht stehen bleiben wollten, scharf geschossen, ja zuletzt bemächtigte man sich sogar des Dampfers „die Donau genannt“_und behielt solchen zum Gebrauche zurück.* Die Deputirten verhandelten und schrieben Vor u[nd] Nachmittags, sie ließen auch eine *Schnellpresse aus Belgrad_kommen, und stellten solche im Gymnasium auf. Aus Belgrad dürfte auch Pulver und Geld eingeschwärzt worden seyn, Blei ließ man den Vernehmen nach zu Neusatz kaufen und Kugeln gießen. Sogar Zünder zu Percussionsgewehren verschaffte man sich aus Neusatz.* Das Zu und Abfahren der eigenen Nationalkourire nahm kein Ende.

So kam der 12-t Juny nähmlich der Pfingstsonntag heran, wo Kirchenparade abgehalten und bis Mittag exerzirt wurde. Nachmittags forderte Stratimirovich daß zu Karlowitz Stockhauen gesammelt u[nd] ihn zur Disposition gestellt werden sollten. Da Widerstand vergeblich gewesen wäre, und nur zu persönlichen Angriffen geführt hätte, wurden um wirklich zu Karlowitz 50 Stockhauen gesammelt, jedoch bis auf den folgenden Tag in der Polizeystube zurückbehalten, um so lange als möglich zu zögern, denn ich vernahm daß man die schöne von Karlowitz nach Peterwardein führende Kunststraße *abgraben, ja sogar die erst sehr fest gebaute Brücke in Karlowitz abtragen wolle.*

Wie gewöhnlich waren auch in der Nacht von den 12-te auf den 13-t Juny zahlreiche Wachen, insbesondere gegen Peterwardein aufgestellt und es hatte den Dienst daselbst die Karlowitzer Landwehre mit mehreren Bauern versehen. Diese Landwehr längst schon des Geschäftes satt, und nur aus Zwang solches versehend, zog sich den 13-te Juny Früh um fünf Uhr auf Anordnung ihres Hauptmanns Milutinovits, der den Rebellen nichts weniger abgeneigt war, zurück -und so konnte das aus Peterwardein um halb sieben Uhr anrückende Militair beynahe ungehindert, bis an die obern Häußer von

Karlowitz kommen, indem die bewaffneten Bauern und selbst die auf Sturmruf u[nd] Sturmläuten zu Hülfe gekommenen Individuen nach kurzen Widerstand und nach einigen Kanonenschüssen die Flucht ergriffen.

Der Anführer Stratimirovich selbst ritt der dem Militair entgegengesetzten Seite, dem Lager zu befehl jedoch wie selbst hörte, alle Fenster des Stadthauses zu besetzen. Das geschach auch. Von mir forderten die Bauern nun scharfe Patronen. Ich versicherte keine zu haben, und verließ das Stadthaus um derley Anforderungen los zu werden. Eben damals vernahm ich, daß die Rebellen zuerst gefeuert hätten, ich vernahm aus dem Munde eines der wüthensten Rebellen, des Athanas Karamath⁴¹ aus Semlin, daß ich diese Demonstration veranlaßt hätte, und gleich darauf vertraute mir ein Illyrier, wienach es darauf abgesehen sey das Militair zu umgehen. Lezteres konnte in der sehr occupirten Gegend um Karlowitz um so leichter geschehen, als sich die Bukowitzer⁴² Landwehre (aus einen zur Peterwardeiner Militair Communitaet gehörigen Dörfe) den Rebellen angeschlossen, und mit mehreren Bauern den Weg aufwärts des Gymnasiums gegen die Weingärten genommen hatte.

Dieser Umstand, der weitem daß ich die Herausgabe der Patronen verweigerte und weil ich woraus sah, daß man mir diese Demonstration zur Last legen und mich wenigsten ums Leben bringen werde, weil ich endlich richtig beurtheilte, daß sich das wenige Militair selbst nicht in die Stadt Karlowitz wagen, geschweige den die Stadt besetzen dürfte: veranlaßten mich den Kugeln der Soldaten die von dem Berge herabschoßen, entgegen zu gehen, und vielleicht das nackte Leben zu retten, und so meine Pflicht für den Staat den ich diene, möglichst zu erfüllen.

Es gelang mir wirklich unverletzt bis an von den Militair besetzten Berg zu kommen. Zum Glücke kannten mich einige Soldaten von Semlin her, und begleiteten mich zu ihren Commandanten den Herrn Hauptmann Fischer⁴³. Diesen eröffnete ich die beabsichtigte Umgehung, er ließ mich zum Herrn Obersten Kreuthner⁴⁴, der das Commando führte, begleiten, den ich gleichfalls aufmerksamen machte, daß es sich hier um die Umgehung des Militairs handle. Diese wäre, wiewohl mit den wenigen zu Gebothe gestandenen Kräften geeignete Dispositionen dagegen getroffen waren, dennach erfolgt, dem den Bukovitzer Landwehr aller Wege u[nd] Stege

---

⁴¹ Atanasije Karamat a fődbor tagja.

⁴² Bukovic község a péterváradí ezredben, Pétervárad része.

⁴³ Peter von Fischer főszázados a 39. (Dom Miguel) gyalogezredben.

⁴⁴ David Kräutner von Thatenburg ezredes, a 39. (Dom Miguel) gyalogezred parancsnoka.

kundig, drang in einen Thale bey Maria Schnee⁴⁵ vor, gerieth jedoch mit ihren eigenen Brüdern den Landwehristen aus Peterwardein u[nd] Mayerhöfen ins Gefecht, und wurde durch eine gerade zu rechter Zeit aus Peterwardein herbeigeeilte Compagnie des R[e]g[imen]ts D Este⁴⁶ zurück getrieben.

Was nun weiter zu Karlowitz vorgieng, weiß ich aus eigener Erfahrung nicht, denn ich durfte in diesen Ort, wo ich als Amtsvorsteher gar eine traurige Rolle spielte, und wo man sich außer dem Gesetz gestellt hatte, schon deßwegen nicht zurück, weil man mir die erwähnte Demonstration und deren Folgen (es sind 13 Häuser hiebei abgebrannt) zur Last legt, und ich es nicht verdient habe der Rache eines phantastischen Menschenhaufens Preis gegeben zu werden. Nur durch die Vermittlung des Herrn Grafen Albert Nugent⁴⁷ der am 13-te Juny I[aufende] J[ahr] Nächstmittags zu Peterwardein eintraf, gelang es mir, daß ich meine Gattinn dann etwas Kleider Wäsche u[nd] Bettzeug aus Karlowitz bekam, alle meine sonstigen Fahrnisse die ich mir seit 25 Jahren meiner Dienstesleistung in der Militair Gränze gewiß mühsam genug erworben habe, hält man mir in Karlowitz zurück. Erwähnter Herr Graf – sah die Unternehmungen des Karlowitzer Odbors für ein Unding ohne Kopf und Takt an, wie es auch nicht anders zu seyn scheint.

Es ist Jammerschade um die Gränzer u[nd] Provinzialisten, welche zum Theil unfreiwillig sich dieser improvisirten Kriegerschaar angeschlossen haben, und durch Geistliche, Handelsleute, Advocaten Studenten und eingebildete Gelehrte irregeleitet, ja durch Drohungen zur Theilnahme bewegen wurden. Diese Leute müssen nun ihre Wirtschaftsgeschäfte hintansetzen, und so droht Hungernoth die Folge dieser Umtriebe zu werden. Ich werde nicht irren wenn ich behaupte, daß an diesen Aufstand die Deutschen in Syrmien und in deutschbanater Regimente, wo sie vermischt mit der überwiegenden Anzahl Illyriër leben, durch Verhältniße, nämlich um ihr Hab u[nd] Gut zu retten, genöthigt, Antheil nehmen. Den Wallachen, deren es in Syrmien nur sehr wenige, desto mehr jedoch im deutsch u[nd] illyrischbanater Regimente giebt, kann das Treiben der Illyriër wenig oder gar nicht zusagen, denn es liegt nicht in der Natur des Wallachen Opfer zu bringen, sondern sich möglichst auf Kosten eines Dritten zu bereichern. Wollte Gott daß die Manifeste S[eine]r Majestaet von 10-t Juny I[aufende] J[ahr] die Aufständler in die Schranken des Gehorsams zurückführen möchten.

---

⁴⁵ Maria Schnee kegyhely Karlócától nyugatra, Havas Mária tiszteletére.

⁴⁶ A 32. (Estei Ferdinánd főherceg) gyalogezredről van szó.

⁴⁷ Albert Nugent gróf horvát báni biztos.

Indem der ehrerbiethigst Gefertigte sich erlaubt, das Vorstehende über den Aufstand der Illyrier in den untern Donaugegenden Einem hohen Kriegsministerium vorzutragen, glaubt er nur noch erwähnen zu dürfen: daß die Stellung der Behörden der Offiziere und Beamten welche das Mißgeschik trifft unter diesen Wirren und insbesondere am Heerde derselben dienen zu müssen, eine alle Höllenqualen umfassende sey. Man hat es mit einer rohen die verliehenen Freiheiten ganz aus falschen Gesichtspunkte beurtheilenden, und durch Vorschpieglungen verschiedener Art, in eine Gattung Wahnsinn versetzte Menschen zu thun.

Die sonst in ihren Dienste so verlässlichen Gränzer haben den Cordon gegen die Turkey zum Theil aufgehoben, sie haben sich an ihren Offiziere vergriffen ja einige derselben unter Arrest nach Karlowitz zum Odbor gebracht, sie haben serbianisches Gesindel herbeigerufen und sich erfrecht an mehreren Orten aerarische Kanonen und Munition wegzunehmen. Der Herr Oberstlieutenant Molinari⁴⁸ wurde von 5 Serbiern zu Tittel⁴⁹ in seiner Wohnung förmlich ausgeraubt. Die zu Semlin stationirt gewesenen zwei Tschaikisten Compagnien habe eine ganze Tschaiken, ein Kanonenboot und sechs halbe Tschaiken mit circa 50 Stück Schiffskanonen und Munition statt nach Titel zum Staabe nach Karlowitz geführt und zur Disposition des Odbors gestellt. Dieser Odbor gieng so weit, wie ich am 22-te v[orige] M[onat] aus dem Munde zweier Hauptleute des Peterwardeiner Regiments vernahm, bewaffnete Männer in bedeutender Zahl in die Dörfer auszusenden, auf daß deren Bewohner schwören, nur den Odbor nicht aber den Regiments Commando Folge zu leisten, was auch an mehreren Orten gelang; was kann bey solchen Auflehnungen, bey der Auflösung aller Gehorsamsbande der Befehl der Behörden der Offiziere und Beamten beim besten Willen und aller Hingebung der offenbaren Gewalt gegenüber mehr wirken? *Uibrigens weiß der Militair Grenzoffizier besonders aber der Militaergränzbeamte bey der neuen Gestaltung der Dinge selbst nicht – ob und welche gesicherte Zukunft ihn für seine Aufopferungen u[nd] Plagen bevorstehe, und was er eigentlich zu gewärtigen habe, wodurch er, weil er auch nur ein Mensch ist, vollends muthlos gemacht werden muß.*

Es liegt daher in der Grundsätzen der in konstitutionellen Staaten besonders erforderlichen Gerechtigkeits und Menschenliebe, dieselben über ihr künftiges Schicksaal zu belehren, was wohl bey der bekannten Humanität des dermalig königlich ungarischen Ministeriums, dem sie untergeordnet wurden, bald in Aussicht gestellt seyn dürfte.

⁴⁸ Karl von Mollinary alezredes, a csajkás zászlóalj ideiglenes parancsnoka.

⁴⁹ Tittel község a csajkás zászlóalj területén, a zászlóalj-törzs székhelye. Ma: Tittel (Szerbia).

Ofen den 13-te July 1848

Wenzl Steiger

Hauptmann Auditor u[nd] Bürgermeister

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

KA Kriegsarchiv

Km Pr. R. Kriegsministerium. Präsidial-Reihe

MOL Magyar Országos Levéltár

ÖStA Österreichisches Staatsarchiv

Thim József II. THIM JÓZSEF: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. II. kötet. Iratok: 1848 március–augusztus.* Bp., 1930.

 PELYACH ISTVÁN

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF MINISZTERELNÖKI KINEVEZÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Magyarország első felelős és független miniszterelnökének, Batthyány Lajos grófnak kinevezése körülményeit részletező alapossággal tisztázta történetírásunk az elmúlt évtizedekben. Igaz, a mozaikkockák összeillesztése hosszú időt vett igénybe, hiszen ennek elengedhetetlen előfeltétele volt a korabeli forrásanyag módszeres összegyűjtése, illetve kiegészítése a naplókban és visszaemlékezésekben megmaradt feljegyzésekkel, valamint a sajtóban megjelent tudósításokkal. A korántsem könnyű feladatra először Károlyi Árpád vállalkozott, aki 1936-ban „Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt” című munkájában¹ foglalta össze azt a számtalan buktatóval terhelt tárgyalásos folyamatot, amely végül a gróf megbízásához vezetett. Fél száz évvel később a Károlyi által felépített képet pontosította és tette teljessé Urbán Aladár a Batthyány miniszterelnöki tevékenységét elemző rendkívül adatgazdag kiváló monográfiájában.² A kinevezés körülményeit természetesen mindenki érintette, aki 1848 tavaszának, a felelős és független kormány megalakulásának és hivatalba lépésének mikéntjét vizsgálta, de érthető módon – újabb, az eseményeket átértékelő perdöntő források hiányában – a Károlyi Árpád, illetve az Urbán Aladár által kitaposott ösvényt használták.³

Az általunk közölt és ismertetett forrás sem módosít ezen a képen, egy kérdésben azonban pontosabbá teszi azt. Rávilágít arra, hogy a március 16-án immár Bécsben tartózkodó országgyűlési küldöttség tagjai reménykedve tekintettek a közeljövő eseményei elé, bíztak abban, hogy az uralkodó elé terjesztendő felirati javaslatra pozitív választ kapnak majd. Reményeiket fokozta, hogy István főherceg, Magyarország nádora nyíltan állását kötötte az engedmények megadásához, s a március 13-i bécsi forradalom okozta sokkot sem heverte még ki a dinasztia s a birodalmi kormányzat. A biztosnak látszó „győzelem” ellenére azonban felkészültek arra is, hogy milyen lépéseket te-

---

¹ Károlyi Árpád, 1936. 3-32.

² Urbán Aladár, 1986. 17-48.

³ Konceptiózus, részletes összefoglalót találunk az eseményekre István főherceg nádor szemszögéből Gergely András, 1989. 45-60.

gyenek, ha követeléseik legfőbbikét, Batthyány gróf miniszterelnöki kinevezését mégis elodázná az udvar. Forrásunk erre nyújt új, megbízhatónak tűnő információt.

Az 1847 novemberében összeülő reformországgyűlésre nagy reményekkel és komoly elhatározásokkal érkeztek a követek. Az ellenzék erejét és eltökéltségét növelte, hogy ebben az évben párttá szerveződtek, s az Ellenzéki Nyilatkozat megfogalmazásával „programot” is alkottak, amelyben az elérendő célokat tették mindenki számára nyilvánvalóvá. Rendelkeztek tehát egy olyan „dokumentummal”, amely a reformkor tisztázó vitáinak eredményeként született, s a polgári átalakulás legégetőbb problémáira kereste a megoldást. A Nyilatkozatban kihangsúlyozták, hogy „hazánknak már régen aggasztó helyzetében ügykeznünk kell azon is, hogy alkotmányos állásunk törvényszerű biztosítékait neveljük s erősítsük. Ily biztosítéknak tekintjük mi a kormány felelősségét, mely az alkotmányos élet természetében fekszik, s mely alapja leend Magyarországnak is az oly igen szükséges parlamentáris kormánynak”.⁴ Távlati célként megfogalmazták tehát a parlamentáris kormány eszméjét is. A kérdést kiemelten kezelték, hiszen „oly indítványokat, melyek az alkotmányos biztosítékok kifejtésére és a nemzet ellenőrködése öregbítésére céloznának, a kormánytól annál kevésbé várhatunk, mivel hazánkban, mint említők, a kormány tényleg nem parlamenti, annak tagjait nem a nemzet többségének akarata vagy óhajta jelöli ki, nem a nemzet bizalmától függ fennállhatása, nem ment az idegen és éppen nem nemzeti s nem is alkotmányos elemek befolyásától.”⁵

Az országgyűlési viták során azonban 1848 márciusának elejéig nem találkoztunk az önálló végrehajtó hatalom kérdésével, nem ez állt a reformellenzék politikai stratégiájának középpontjában. Döntő változást március első napjaiban tapasztalhatunk, amikor is megérkezett Pozsonyba a február végi párizsi forradalom és következményeinek híre. Március 3-án az alsótábla kerületi ülésén Kossuth újra összefoglalta az ellenzék legfontosabb politikai követeléseit, és felvázolta a polgári átalakulás szinte teljes programját. Ennek lényeges eleme volt immár a végrehajtó hatalom kérdése: „De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, hogy végrehajtásukkal minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány leszen megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása.

---

⁴ Az Ellenzéki Nyilatkozat szövegét lásd DFB II. 163-169. és KLÖM XI. 152-157.

⁵ DFB II. 167.

Azért collegiális kormányrendszerünknek magyar felelős minisztériummá átalakítását minden reformaink alapfeltételének s lényeges biztosítékának tekintjük.”⁶

Ezt erősítette meg másnap követtársával, Szentkirályi Móriccal Pest megye rendjeihez közösen írt követjelentésében is: „Ideje kimondani, hogy alkotmányosságunk és (...) önálló állodalmi nemzetiségünk formáinak lényegét és zárkövét egy felelős magyar minisztériumban találjuk.”

Mindkét megfogalmazás tanulságos: a meghozott törvények csak akkor szolgálják majdan nemzeti létünk kifejlését, ha azok végrehajtásával egy nemzeti kormány lesz megbízva, amely egyben alkotmányosságunk zárkövét is biztosítja. Nincs benne tehát a szövegekben tételelesen (még) a felelős kormány felállításának azonnali kérése (követelése).. A március 3-i felirati javaslat e belső ellentmondásra már Károlyi Árpád felhívta a figyelmet.⁸ Utalt arra, hogy a beszéd záró fejezetében Kossuth csak arra kérte az uralkodót, „méltóztassék a fennforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével legkegyelmesb királyi akaratának teljhatalmú orgánumai, egyszersmind a fennálló törvények szerint hazánk legfőbb kormányshéjének, a Magyar Királyi Helytartótanácsnak tagjai gyanánt a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyűlésre utasítani, kik, mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban gyakorlatára Felséged kegyelmes bizalmával előlegesen kijelölt alkotmányos orgánumok, és kiknek mint ilyeneknek személyes felelősségük alá leszen a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő, országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenek, s Felséged királyi szándokai iránt az ország rendeit tájékoztatva (...), a fennforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel előmozdítsák, miszerint a hozandó üdvös törvények mihamarabb Felséged kegyelmes helybenhagyása alá terjesztethessenek...”⁹ A cirkalmas, nehezen értelmezhető hosszú kossuthi mondat lényege: az uralkodó küldjön az országgyűlésre a Helytartótanács tagjai közül teljes hatalommal felruházott egyéneket, akik a rendekkel együttműködve kidolgozzák a szükséges törvényeket. Ezek megfogalmazása és

---

⁶ KLÖM XI. 626.

⁷ Szentkirályi és Kossuth 1848. március 4-én kelt követjelentését Pest megye rendjeihez közli KLÖM XI 631.

⁸ Károlyi Árpád, 1936. 7-9.

⁹ KLÖM XI 627. Kossuth március 14-én délelőtt a bécsi forradalom hírének megérkezése után a kerületi ülésen értelmezte, az eseményekhez igazította ezt a megfogalmazást: „...olyan egyéneket kívánunk, kik a többség akaratának még most e percben ugyan nem alkotmányos kifolyásai, de kik a többség akaratával alkotmányos irányban egyetértenek, kik csak addig vannak itt, míg a többségnek nézeteit osztják, kik székeikről azon pillanathban lelépnek, melyben a többséget elvesztették.” Lásd KLÖM XI 655-656.

uralkodói szentesítése után kerülhet sor a felelős kormány felállítására, amelynek feladata a törvények végrehajtása. Vagyis március 3-án Kossuth még nem akart (avagy nem mert?) nyíltan felelős és független kormányt kérni az uralkodótól, pusztán csak utalt rá, mint a szükséges törvények végrehajtásának biztosítékára. Ezt a – végrehajtó hatalom tekintetében visszafogott hangvételű – felirati javaslatot fogadta el az országgyűlés alsótáblája március 4-én.¹⁰ A március 13-án kirobban bécsi forradalomtól megrettent főrendek 14-én engedték át az ekkor már mérsékeltnek tűnő javaslatot, s a diétán döntöttek arról is, hogy másnap egy országgyűlési küldöttség vigye azt a császárvárosba, s terjessze az uralkodó elé.

Délután az ellenzék vezetői szűk körű megbeszéléseken pontosították azokat az elveket és elérendő célokat, amelyek a felirat általános megfogalmazásaiba megítélésük szerint beleértendőek. Ekkor döntöttek többek között arról is, hogy a felelős és független kormány felállítását nem lehet tovább halogatni, azt bécsi útjuk során el kell érni.¹¹ Ezt támasztja alá Batthyány Lajosnak e napon az Ellenzéki Kör elnökéhez írt levele is. Ebben a gróf beszámolt a bécsi hírekről, a felirati javaslat felsőházi elfogadásáról, az országgyűlés küldöttségének másnapra tervezett bécsi útjáról, majd tudósítását így folytatta: „...az e végre kinevezett országos küldöttség azon bizonyos reményben induland holnap a Felsőházhoz, hogy rövid órák múlva önálló felelős nemzeti minisztériummal térend vissza a törvényhozás teremeibe”.¹²

Egy koraesti esemény ugyancsak azt támasztja alá, hogy a kormány azonnali kinevezésének igénye immár nem távlati cél volt, hanem megvalósítandó feladattá vált március 14-ének délutánján. Este az ifjak és az ünneplőbe öltözött pozsonyiak tisztelgő fáklyás felvonulást tartottak Kossuth és az ellenzék vezetőinek szálláshelye, a Zöldfa fogadó előtt. A fogadó erkélyéről Kossuth mondott köszönetet a bátorításért és támogatásért, s egyben a rend fenntartására intette az ifjúságot. Ezt követően a mellette álló Batthyány grófra mutatva megígérte, hogy addig nem jönnek vissza a császárvárosból, amíg az uralkodó ki nem nevezi őt felelős miniszterelnökké.¹³ Vagyis a kormány azonnali kinevezésének igénye mellett az ellenzék időközben döntött arról is, hogy annak elnökeként Batthyány Lajost nevesítik. A március 3-i eredeti felirati ja-

¹⁰ Kossuth beszédének teljes szövegét lásd KLÖM XI 619-628.

¹¹ A tárgyalásokat és megbeszéléseket részletezően rekonstruálja Varga János, 1971. 48-56.

¹² A levelet közli *Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai*. Sajtó alá rendezte Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 212-213.

¹³ Az eseményekre lásd Varga János, 1971. 52-53; a nap eseményeiről részletes beszámolókat közöl a *Pressburger Zeitung* 1848. március 15-i, a *Nemzeti Újság* 1848. március 16-i és a *Pesti Hírlap* 1848. március 18-i száma.

vaslat végrehajtó hatalomra vonatkozó passzusát tehát a felgyorsult események hatására átírta a történelem – s az ellenzék.

Március 15-én a Ferenc Károly gőzösön, a „magyar argonauták” hajóján folytatták a küldöttség tagjai megbeszéléseiket. A közel hatórányi út lehetőséget teremtett annak megvitatására, hogy miként lehetne Bécsben biztosítani az alkotmányos átalakulás ezen nélkülözhetetlen feltételét?¹⁴ Természetesen kételyek, aggályok is elhangzottak, melyek közül a legsúlyosabb annak megfogalmazása volt, hogy mit ér Pest-Budán a felelős kormány, ha az uralkodót Bécsben továbbra is konzervatív tanácsosai veszik körül, akik befolyása alatt bármikor szembefordulhat a magyar kezdeményezésekkel? A problémára Széchenyi István gróf kínált megoldást. Javasolta, hogy kérjenek az uralkodótól egy kéziratot, amelyben őfelsége kijelenti: „István az én alteregóm”.¹⁵ Vagyis az uralkodó ismerje el – állítsa vissza – a nádori jogkört a maga középkori tartalmában.¹⁶ S ha ez megtörténik, az országgyűlésnek, illetve a kormánynak is minden alkalommal a magyar törekvéseket támogató István főherceg nádorral kell egyeztetni (a király ugyanis alig tartózkodik az országban), s ezáltal megkerülhető az uralkodó konzervatív tanácsadó testülete.

A császárvárosba érkező országgyűlési küldöttség főhadiszállásán, a Károly főherceg fogadóban készítették el minden bizonnyal a Batthyány miniszterelnöki kinevezéséről és a nádori teljhatalomról szóló királyi kézirat tervezetét. Ezt este Batthyány és Széchenyi¹⁷ vitték el a kocsin Bécsbe érkező István főherceghez, aki némi bizonytalankodás után elfogadta és vállalta az új követeléseket is. Bizonyossága ennek, hogy másnap délelőtt a tervezetet egy levél kíséretében eljuttatta az uralkodóhoz, melyben határozottan kiállt a kérések mellett. Egyben bejelentette azt is: ha az udvar nem enged, lemond nádori méltóságáról, és sejtette, hogy annak igen komoly következményei lennének az országban.¹⁸

Március 16-án déli egy órakor fogadta V. Ferdinánd az országgyűlés küldöttségét. Előtte a Hattyú fogadó ebédlőjében találkoztak, majd rövid zártkörű megbeszélés után a Bécsbe őket elkísérő ifjúság kíséretében elindultak a Burgba. Itt

¹⁴ Lásd erre Urbán Aladár, 1986. 19.; Károlyi Árpád, 1936. 10-12.

¹⁵ Széchenyi István, 1982. 1207.

¹⁶ Az 1485-ös országgyűlésen a következőképpen határozták meg a nádor hatáskörét: a nádor hívja össze a királyválasztó országgyűlést, ő az ország főkapitánya, a király távollétében ő a helytartó, a kegyelmezésen és az adományozáson kívül jogköre mindenre kiterjed, vagyis a király teljhatalmú helyettese.

¹⁷ Széchenyi szerepére az eseményekben lásd Spira György, 1964. 11-51., továbbá Pelyach István: Széchenyi és a forradalom 1848 tavaszán. (In:) *Széchenyi Magyarország és Európa*. Bp., 2004. 165-176.

¹⁸ A nádor levelét közli Károlyi Árpád, 1936. 206-207.

előbb a nádorral értekeztek, aki ismételtén kijelentette, hogy állását köti a feliratban foglaltak teljesítéséhez, majd az uralkodó elé járultak, ahol István főherceg – mint a küldöttség vezetője – pár mondat kíséretében átnyújtotta őfelségének a dokumentumot. A Károly főherceg fogadóba visszatérő Batthyányt a tömeg már mint miniszterelnököt éltette, s Kossuth is kihangsúlyozta, hogy bár az uralkodói kéziratot – a választ – későbbre várják, ígéretet kaptak a nádori teljhatalom biztosítására és egy felelős kormány felállítására. A következő órák türelmetlen várakozással teltek.

A küldöttség távozása után Szőgyény László alkancellár vezetésével azonnal munkához látott a magyar kancellária dietalis bizottsága, hogy véleményt készítsen a felirati javaslatról illetve arról a kézirattervezetről, amelyet István főherceg nádor juttatott el az uralkodóhoz. Az alkancellár úgy vélte, a kialakult helyzetben az uralkodónak hajlandóságát kell kifejeznie a reformok, illetve a „felelős orgánumok” felállítása iránt, a nádornak adandó teljhatalom pedig, mivel megegyezik a régi magyar törvényekkel, teljesíthető. Este 9 óra körül ezt a javaslatot terjesztette Szőgyény az Állami Konferencia tagjai elé,¹⁹ Lajos és Ferenc Károly főhercegek azonban hallani sem akartak még ilyen szintű „engedményekről” sem. A végleges válasz megfogalmazása előtt azonban Lajos főherceg bekérte a magyar nádort, aki szóban is megismételte és megerősítette: ha nem teljesítik a küldöttség kívánságait, ő lemond, mert erre szavát adta.²⁰ A helyzet drámaiságát kósza híresztelések is fokozták, ilyen volt pl., hogy a királyi válasza türelmetlenül várakozó magyar ifjak meg akarják támadni a palotát.²¹ A konok főhercegeket ekkor Esterházy Pál herceg próbálta engedékenységre bírni, s ebben a Burgban tartózkodó Széchenyi István gróf is segítségére sietett. Hosszas kapacitálás után a Konferencia a magyar követelések megadása mellett döntött, s Szőgyény alkancellár hozzáláthatott ennek megszövegezéséhez. István főherceg a hajnali órákban közölte a jó hírt a magyar politikusokkal, akik a Károly fogadóval szemben lévő Kaszinóba mentek át Batthyányt ünnepelni. Hajnali fél ötkor Bécsből a nádor udvarmestere Wenckheim Béla távirón közölte Ráday Gedeonnal Pozsonyban, hogy a nádor erőteljes fellépésének köszönhetően az uralkodó hozzájárult a kívánságok tel-

---

¹⁹ A jelentést közli Károlyi Árpád, 1936. 203-205.

²⁰ „...megvallom, hogy talán hibáztam, amiért Öntől, kedves nagybátyám, és Őfelségétől bocsánatot kérek, de én másképp nem tehettem, s most már állnom kell szavamat; egyébként kész vagyok állásomat Őfelsége rendelkezésére bocsátani” – jelentette ki István főherceg. „Te leszesz oka annak, ha Magyarországot elvesztjük” – riposztzott a nádor szavaira Lajos főherceg. Idézi Szőgyény–Marich László I. 59.

²¹ Lásd erre ugyancsak Szőgyény–Marich László 59.

jesítéséhez, s Batthyányt minisztérium alakítására kérte fel.²² Mindenki ünneptelt, reggel azonban nem várt fordulat következett be.

A reggeli órákban István főherceghez eljuttatott, V. Ferdinánd által aláírt kézirat nem tartalmazta a legfontosabb passzust, Batthyány gróf miniszterelnöki kinevezését. Az uralkodó kifejezte ugyan hajlandóságát egy „felelős és független magyar minisztérium” felállítására, de ennek megtörténte előtt látni kívánta a minisztérium hatásköréről rendelkező törvényjavaslatot, s csak annak esetleges elfogadása után lett volna hajlandó megfontolni a miniszterek kinevezését. A lényeges eltérés „okozója” minden bizonnyal a magyar alkancellár, aki a végleges szövegváltozat megfogalmazásakor módosított a Konferencia határozatán.²³

Az uralkodói választ kudarcként élhette meg a nádor, aki többször is nyíltan kiállt Batthyány azonnali kinevezése mellett, s ennek sikeresítésére szavát is adta. De kudarc volt ez Kossuth számára is, hiszen Pozsonyban ő is ígéretet tett arra, hogy a császárvárosból már miniszterelnökkel térnek vissza. Ráadásul a reggeli órákban megérkeztek a pesti hajóval az első beszámolók a március 15-i pesti eseményekről, illetve a forrongó pozsonyi hangulatról, ahol is „a végelkeseredés határozottságával készülnek feljövételre, hogy kívánatainkat – ha másképp nem lehet – fegyverrel is kivívandók”.²⁴ S a történések menetében itt következik be döntő fordulat. Urbán Aladár monográfiájában a dilemma elemzésekor azt fejtegeti, hogy nem tudni, ki ismerte fel a kéziratban rejlő megoldás lehetőségét: ha István főherceg nádor az uralkodó teljhatalmú helyettese, akkor jogában áll Batthyány Lajos gróftól kormányalakítással megbízni. Megítélése szerint az ötlet megfogalmazója maga Batthyány vagy Kossuth lehettek,²⁵ s az önértékben is sértett István főherceg a ránehezedő nyomás hatására ismét előre lépett: rövid, tömör levélben kormányalakítással bízta meg Batthyányt.²⁶

E folyamatban egy elemet nem lehet egyértelműen tisztázni: a források nem adnak biztos választ arra, hogy István főherceg az okirat megfogalmazása előtt, avagy után kereste-e fel az Állami Konferencia tagjainak megkerülésével az uralkodót, s kért szóbeli hozzájárulást a gróf azonnali kinevezéséhez. A hangsúly

---

²² Lásd erre Urbán Aladár, 1986. 27., illetve Hazánk, 1848. március 21-i száma.

²³ A két kéziratot párhuzamos közlésben lásd Károlyi Árpád, 1936. 207-209.

²⁴ A pesti forradalom hírének és álhíreinek pozsonyi és bécsi fogadtatására lásd bővebben Varga János, 1971. 128-137.

²⁵ Széchenyi a következőt írta Naplójában: „A finálét Kossuthnál főzik ki. Én semmibe sem ártom bele magam.” Széchenyi István, 1982. 1209.

²⁶ Az iratot közli Urbán Aladár, 1986. 33-34.

azonban jelen esetben azon van, hogy a főherceg kiiktatta a birodalom fő döntés-előkészítő és döntéshozó intézményét, s személyesen kérte ki az uralkodó beleegyezését. A „jólelkű” V. Ferdinánd természetesen teljesítette a kívánságot, mint minden mást, amivel hozzá fordultak. A kormányzati kérdésekben tökéletesen járatan uralkodó semmit sem értett a körülötte zajló eseményekből, de hiszen uralkodásának első percétől éppen ezért működött mellette a Konferencia. ő csak aláírt, igaz néha azt is fárasztónak találta. István főherceg, aki tisztában volt az uralkodó képességeivel, tehát biztosra mehetett, s törvényesen íratta felül a reggel vett kézirat végrehajtó hatalom elodázására vonatkozó kitételeit.²⁷ A „győzelem” így vált teljessé. Az országgyűlés küldöttsége és őket kísérő lelkes ifjak dél körül hajóra szálltak, s visszaindultak Pozsonyba. Az oda délután öt óra körül befutó Hermine gőzös fedélzetén érkező Batthyányt már mint Magyarország első miniszterelnökét köszönthette a több ezres tömeg. Kossuth betartotta ígéretét, a nádor tartotta a szavát. Batthyány Lajos gróf elkezdhetette összeállítani kormányának névsorát.

Károlyi Árpád és Urbán Aladár mindenre kiterjedő részletes kutatásai eredményeként így összegezhető a gróf miniszterelnöki kinevezésének története. Az eseményekben döntő szerep jutott István főherceg nádornak, aki vállalta az ügyet, majd önállóan cselekedve az Állami Konferencia tagjainak akaratával nyilvánvalóan szembehelyezkedve megtette az utolsó lépést, és hatalmával élve megírta a kinevező okiratot. Lépése legális volt, igaz, családjával szemben nem volt lojális.²⁸

Az alább közölt forrás szerzője Rengy (Aigner) Ferdinánd, Szeged város országgyűlési követe.²⁹ Rengy egy tehetős polgárcsalád sarja, apja a város polgármester-helyettese is volt, anyai nagyapja többször is betöltötte a főbírói tiszte. Jogot végzett, s az 1830-as évek közepétől a város főügyészévé nevezték ki, ő indított eljárást pl. a Dél-Alföld híres betyárkirálya, Rózsa Sándor ellen. Aktív szervezője és alakítója volt a helyi közéletnek, megalakítója az Alsóvárosi Gazdasági Egyesületnek, majd az Alsóvárosi Díszes Társalkodó Egyesületnek, tagja a Szeged Belvárosi Kaszinónak. A város először az 1843-1844-es országgyűlésre választotta követévé, ahol a reformok elkötelezett szószólójaként mutatkozott be. Tagja volt annak a bizottmánynak, amely a Védegylet

---

²⁷ István főherceg természetesen megpróbálta lépését „megmagyarázni” az uralkodónak, erre vonatkozó két levelét (március 17-én és 18-án) V. Ferdinándhoz közli Károlyi Árpád, 1932. II. kötet, 605-607.

²⁸ Esterházy Pál herceg levelét idézi Károlyi Árpád, 1932. I. kötet 614-615.

²⁹ Életének monografikus igényű összefoglalása Habermann Gusztáv: *Rengy-Aigner Ferdinánd és kora*. Szeged, 2000.

alapszabályzatát dolgozta ki Kossuth vezetésével, s Szegeden a helyi fiókegylet létrehozásán munkálkodott. 1847-ben újra országgyűlési követévé választotta a város, s 1848. március 15-én tagja volt a feliratot a császárvárosba vivő delegációnak. Szem- és fültanúja volt tehát az eseményeknek, s Bécsből Pozsonyba visszatérve március 17-én még a friss élmények hatása alatt írta meg beszámolóját Szeged közönségének.³⁰

„Tisztelt Városi Közönség! Szeretett Polgártársaim! Barátaim és Atyámfiain!

E pillanatban érkezék Bécsből, kötelesnek érzem magamat az országos küldöttség eljárásáról – nemcsak a Tekintetes Tanácsot és Nagyságos Választott Közönséget, hanem Önöket, Uraim, Tisztelt Városi Közönség főleg – sietve tudósítani, bizván és remélvén, hogy Önöknek férfias, de kifárasztott türelmével a zsarnokság sem lehetne oly szentelen annyira visszaélni, hogy legalább a nyilvánosságot bár egy pillanatig is tovább megtagadhassa.

A zárt testületek mindenütt és mindenhol csak ostorai voltak az elhagyott árva népnek; a nép millióinak, mint honpolgároknak vannak csak jogai, a tisztviselőnek pedig, mint ilyennek, egyedül kötelességei lehetnek.

Szegeden a közelebbi időig legalább tanácsi megegyezéssel lehető volt a nyilvánosság, de találtakoztak nyomorú-gyávák, kik az uralkodott istentelen abszolutisztikus irányú kormányrendszernek áruba adták még lehetőségét is a nyilvánosságnak, s álutakon kieszközölték eltörlését – a becsületes kebel csak vérezhetett, de segíteni nem tudott.

Az idők megváltoztak, Bécsben az alkotmányosságért polgárvér folyt, hazánk törvényhozása a kisszerű foldozásokon túladva gyökeres reformoknak töri meg útját, eljárása, törekvése, tettei nem zárt testületek, hanem az összes nemzet bírálása alá tartoznak.

Teljes meggyőződése, hogy Szeged Tekintetes Tanácsa megértve az idő szavát, s méltányolva a Nagyságos Választott Községnek soha meg nem szűnt hazafias óhajtását, Önök előtt Uraim, Tisztelt Városi Közönség megnyitotta már az ezelőtt zárva tartott ajtókat, s jelen alázatos tudósításomat is Önök elébe terjesztendi.

E folyó hó 15-én reggeli 8 órakor tartatott kerületi ülés után – hol Kossuth Lajos, a magyaroknak megváltója indítványára a hadiadót az arisztokrácia elvállalta, s az úrbérnek azonnali megszüntetését s státus költségei megváltá-

---

³⁰ A beszámoló eredeti példánya Magyar Országos Levéltár, H 141. Szeged város 1848-1849. 8-11.

sát kimondotta –,³¹ a gőzösön útnak indulánk Bécs felé, egy tömérdek sokaságnak szerencse kívánatai kísérték bennünket; reményt és aggodalmat, de egyszersmind férfias elhatározottságot vittünk mi is lelkünkben, nem térni vissza siker nélkül, s a megkezdett békés forradalmi munkát semminek fel nem adni, semminek fel nem áldozni.

Délutáni 4 órakor érkezénk Bécsbe, hová Fenséges István hercegünk megérkezvén már előttünk polgárok által – kik lovait kifogták – vitetett a városba; mi is a lehető legnagyobb lelkesedéssel fogadtattunk; már Leopold külváros elején le kellett szállanunk szekereinkről, s az újon felállott nemzeti őrség végtelen sora és tisztelgése, s egy számlálhatatlan nép örömrivalgásai közt – melyekből szünet nélkül hangzott ezen lelkünknek oly jólesett hang: „Éljen Kossuth!” – későn juthatánk csak szállásunkra, mely a belvárosban herceg Károly nevet viselő vendéglőben volt. A kapu mellé azonnal két nemzeti őr állott, Kossuth Lajosnak előszobájában szinte egész eljövetelünkig két tiszteletbéli strázsa szünetlen őrködött.

Bécsben volt létünk alatt az egész város harcias, ingerült állapotban volt, a rendőrségnek – Polizei – és sorkatonaságnak a belvárosban semmi nyoma, de a várban és belváros körül egész ezredek készen várva minden parancsot a gárdákkal együtt a szabadon tanyáztak. Töménytelen sokasága német testvéreinknek állott majd mindig lakásunk előtt, főleg és leginkább Kossuthot éljenezve édes nemzeti nyelvünkön. A polgárkatonaság többnyire Rákóczi toborzójával haladt el ablakaink alatt, a polgárság és nemzeti őrség kezei nyugvának számtalanszor kezeinkben, alkotmányt és szabadságot kívánva a két nemzet egymásnak.

Kossuth Lajos szüntelen deputációk elfogadásával volt elfoglalva, polgárok és tanulók – kik mind fegyverben állanak –, osztrákok és olaszok, szlávok és lengyelek egymásnak nyújtják a kilincset.

De ennyi, bár barátságos, hanem egyszersmind a munkát is gátoló elfoglalás mellett is Kossuth Lajos értekezett velünk a teendőkről, s miután őt megbíztuk, hogy szeretve tisztelt nádorunkkal mind az őfelsége előtt teendő tisztelgésre, mind célunk sikeresítésére nézve úgy értekezzék, hogy nyíltan kimondja, miképp mi üres ígéretek semmi szín alatt el nem fogadhatunk, ilyenek hazánkat csak lázas állapotba tehetnék és tenni fognák, sőt, magát a trónt is veszélyeztetnék.

Kossuth Lajos hivatását szokásaként lelkesen teljesíté, már március 16-án (mely nap délelőtti 11 órájára rendeltetett az összes országgyűlési küldöttségnek tanácskozása) összejövének előbb néhányan, hol Kossuth elmondván, mit akarna őfenségének mondani, bennünket, mint hozzája közelebb állókat

---

³¹ A kerületi ülésre és a követi kar nyilatkozatára lásd KLÖM XI 658-660.

netaláni észrevételeink előadására szólított fel, de eszméi nézetünk szerint is helyesek lévén, a főherceg biztató feleletével tért körünkbe.

Délelőtti 11 órakor a Hattyú vendéglőnek nagytermében jött össze az országos választmány – herceg Esterházy Pál szinte megjelent körünkben –; Kossuth Lajos előadá, hogy ő nádor főhercegségének a magyar törvényhozó test kívánságait előterjesztvén, s egyszersmind őfensége előtt azt is kinyilatkoztatván, hogy az országos választmány őfelségéhez bocsájtása előtt nála udvarolni, s akaratát és szándokát ő főhercegségének kijelenteni kívánná, szeretve tisztelt nádorunknak következő válaszát mondá el: miképp t.i. ő főhercegsége kész mindent elkövetni, hogy a törvényhozás kívánságai sikerüljenek, reményli is ezt, de ha akadályok legyőzhetetlenek adnák magokat elő, ő becsületszávára fogadja, hogy nádor lenni azonnal megszűnik; kettőt azonban feltételül köt ki: hogy őfensége előtt a deputáción kívül más meg ne jelenjen, s nemtetszési nyilváníások urunk királyunk előtt ne történjenek. Elmondá ezután Kossuth Lajos még azt is, miképp ő főhercegsége azt méltóztatott nyilvánítni: annak kimondása, hogy a sikert a küldöttség őfelségének kegyelmes leiratában azonnal látni akarja, és semmi jövődre való biztatásokat el nem fogad, hogy t.i. Felséges urunk királyunk még diplomacie nem tudhatja, mit foglal magában az országgyűlésnek a választmány által előterjesztendő felirata, következőleg arra azonnal királyi választ nem is adhat, ő azonban hercegi becsületével áll jól, hogy az óhajtott kegyelmes válasz még azon nap a küldöttség kezénél lesz; továbbá biztosítá ő hercegsége Kossuth által a küldöttséget, hogy hazánknak Budáról óhajtott kormányzását és gróf Batthyány Lajosnak elnök miniszterré nevezését minden kitelhető móddal elősegíteni akarja.

A küldöttség ezekre megnyugodván abban, hogy őfelsége előtt csak a választmányi tagok jelenhessenek meg, s ott semmi kitörés ne történjék, s ámbár inkább kedvelte volna, ha a főherceg – mint országunk nádora – előre hivatalosan értesítve őfelségét a törvényhozó test kívánságáról, azonnal kegyelmes királyi választ nyerhetett volna, megnyugodott mindazáltal a délután 5 óráig való várakozásban, a dinasztia, s különösen szeretett nádorunk kedves személyére nézve azt óhajtván, hogy gr. Batthyáynak kinevezése inkább őfelsége, mint a főherceg által eszközöltessék. Többször Kossuth bízott meg általunk, hogy a főherceg nádor előtt valamint saját hazánk teendőire, úgy az ausztriai örökös tartományok óhajtott alkotmányára nézve érzelmeinket tolmácsolja.

Így indulánk a főherceg tiszteletére, ismét körülvéve az öröme lelkesedett néptől s a nemzeti őrségtől kísértve. Kossuth Lajosra, mint előtte való önként hullottak a virágok, koszorúk az ablakokból. Nemcsak a bécsiak által választott fehér, hanem hazánk háromszínű zászlói és színei lobogtak

mindenfelül, s mi mélyen meghatva a pillanat fontosságától érkezénk meg a fenséges nádor teremébe, ki előttünk is becsületszavát kötő törekvésének valóságához, kimondván, hogy ennek nem sikerülése esetében azonnal lemond nádori méltóságáról.

Ausztriát illetőleg s a többi örökös tartományokat ő főhercegsége biztosítja a választmányt, miképp az uralkodóház tökéletesen elhatározta magát alkotmánynak népképviseleti alapon adására, mit addig azonban nem tehet – mert a mostani alakjukban sem tanácskozhatnak –, míg Bécs le nem csillapodik, s ekképp felhívott bennünket általánosan, különösen Kossuthot, hogy ő, ki a bécsiek rokonszenvét megnyerte, megnyugtatókat vegye eszközésbe.

Ezután a trónon ült Felséges Urunk előtt jelenénk meg; üdvözlő őfelségét szeretett nádorunk, s kezébe adván az országgyűlési feliratot őfelségétől magyar nyelven kegyelmes biztatást, s magyarjainak hűségébeni bizását voltunk szerencsések hallani.

Vártunk ezután egész délután 5 óráig, de választ nem nyerünk; kétséges hírek szárnyaltak, mindinkább bizonytalanítók, nemcsak a biztosan reményelt eredményt, hanem szabadságunkat és életünket is. A királyi válasz érkezte óráról órára halasztatván, s mindinkább aggasztó tudósításokkal lepetvén meg, a rendi választmány ellenzéki része többnyire Kossuthnál tölté idejét; itt tökélenk el magunkat megmaradni s együtt várni be a jövődőt, az utánunk jött fiatalságot szinte együtt maradásra bírtuk, egyszersmind a választmány nagyobb befolyású tagjait tekintélyük használására felszólítottuk.

Herceg Esterházy Pál, majd Lonovics csanádi püspök, majd gróf Batthyány Lajos, és ismét gr. Cziráky királyi táblai bíró és Somssich Pál helytartósági tanácsos ügyünket egész sajátukká téve lelkesen fáradtak egyenként, és annak keresztülvitelében, míg végre annyi aggodalom után éjfél után egy órakor nádorunk, kit Isten sokáig éltesen, legyőzé az akadályokat, s gr. Batthyány Lajost elnök miniszterré kinevezé,³² de még ezzel meg nem elégedhattünk, nekünk őfelségének kegyelmes válaszára volt főleg szükségünk, melyet végre ma délelőtt 10 óra tájban kaptunk meg.

Ezen kegyelmes királyi válaszbán méltányolva vannak a felírásban kifejtett kívánatok, és a törvényhozás oda utasítva, hogy azokat törvénycikkelyekké formulázva szankció alá terjessze, többnyire fenséges nádorunknak, mint királyi helytartónak, megadja azon jogot, hogy őfelségének távollétében a

---

³² Rengey itt összemosza az éjjel történetet, hiszen ő nem volt ott István főherceg szállásán éjfél után. Nem tudhatta, hogy akkor és ott még nem történt meg a kinevezés, mert a nádor úgy hitte, az benne lesz az uralkodói kéziratban.

Pragmatica Sanctio épen tartása mellett teljes hatalommal Budán kormányozhasson, s az öfelsége előtt megnevezettekől felelős minisztériumot alakíthasson.

Ezen királyi válaszhoz csatolva volt főherceg nádorunknak kegyes levele Batthyány Lajos grófhhoz, melyben őt, mint kinevezett miniszterelnököt egy minisztérium alakítására felszólítja.

Mindezek történte után Bécszet a polgárok rokonszenve nyilvánítása mellett elhagyók, s gőzösre ülven esti 5 óra után Pozsonyban valánk, hol ágyúdurrogásokkal a polgári őrseregtől, az országgyűlési ifjúságtól és nagy sokaságú néptől leírhatlan lelkesedéssel fogadtatánk.

A Zöldfa vendéglőbe kísért bennünket a sokaság, hol Kossuth Lajos utazásunk sikerét az éljenzésektől örömmittas tömeg előtt elmondva, s ő excellenciája a miniszterelnök a nemzet bizalmát kikérven, egyszersmind mindketten rendet, nyugalmat és törvényszerűséget ajánlának. Melyeknek bevégeztével lakásainkra széledtünk.

Mindezek után magamat úri kedvezésükbe és szívességükbe ajánlván különös tisztelettel vagyok,

Pozsonyban, március 17-én 1848.

A Tisztelt Városi Közönségnek alázatos szolgája: Rengsey Ferdinánd, mint az országos választmány tagja.”

A jelentést olvasva nyilvánvaló, hogy Rengsey a szemtanú hitelességével foglalta össze az eseményeket. Állításai szinte pontról-pontra fedik a történeti kutatás által rekonstruált folyamatot, az országgyűlési küldöttség bécsi útjának – általa átélt – hű leírását adja. Különösen figyelemre méltó azonban az egyik, szinte mellékesen megfogalmazott állítása. A Hattyú fogadóban (március 16-án délelőtt) tartott megbeszélésen – mint írja –, Kossuth ismertette a küldöttség tagjaival István főherceg határozott kiállását a feliratban foglaltak teljesítése mellett, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy nem várhatnak azonnal választ az uralkodótól, mert a királynak előbb meg kell ismernie a kéréseket tartalmazó iratot. Ezt követően így folytatja: a delegáció „....megnyugodott mindazáltal a délután 5 óráig való várakozásban, a dinasztia, s különösen szeretett nádorunk kedves személyére nézve azt óhajtván, hogy gr. Batthyánnak kinevezése inkább öfelsége, mint a főherceg által eszközöltesség”.

Károlyi Árpád munkájában nem adott választ arra a lényeges kérdésre, hogy kinek az ötlete nyomán élt a nádor a frissen megkapott teljhatalommal, s nevezte ki Batthyányt miniszterelnökké. Fejtegetéséből inkább az olvasható

ki, hogy „az adott szó ereje és talán nem utolsósorban az a konokság, melynek az éjjeli tanácskozások alatt tanúja volt, azután hevülékeny természete és optimizmusa, ezek a pszichikai tényezők mind közrehatottak, hogy egy igen nagy, egy rendkívüli lépésre határozza el magát”, s V. Ferdinándtól szóbeli beleegyezést kérve kormányalakítással bízta meg a grófot.³³ Urbán Aladár Széchenyi már idézett naplóbejegyzésére utalva azt írja: „...joggal feltételezhetjük, hogy Kossuth és Batthyány lehettek azok, akik az ötletet felvetették”, miután felismerték a királyi kéziratban rejlő lehetőséget, „s esetleg segítettek is megfogalmazni István nádor híres levelét, amely olyan sietve készült, hogy a dátum is lemaradt róla”.³⁴ Spira György monográfiájában a bizonyosság tudatában fogalmaz: „De mire szolgál a nádornak imént kiharcolt királyi hatalom, ha nem az efféle mulasztások orvoslására? István főherceg tehát Kossuthék felszólítására most már mint királyi alterego maga nevezi ki Batthyányt miniszterelnökké, az udvar pedig, bármennyire kedvetlenül s bármilyen fenntartásokkal (...) fogadja is ezt a lépést, mégis kénytelen jóváhagyni”.³⁵ Gergely András munkájában is elég egyértelmű megfogalmazást találunk: „Kossuth és elváratai döntő lépésre beszélik rá a nádort (talán ismét felvillantva előtte, hogy Pozsonyban különben királlyá fogják kikiáltani): személyesen forduljon az uralkodóhoz, s hagyassa vele jóvá Batthyány miniszterelnöki kinevezését”.³⁶ István főherceg saját elhatározásaként mutatja be a kinevezést Varga János, amikor a következőket írja: „A kínos helyzetnek a nádor hirtelen elhatározott, önkényes lépése vetett véget (...) előbb személyesen, majd levélben is megkereste magát a királyt, és rávette, hogy adjon neki szóbeli felhatalmazást Batthyány haladéktalan miniszterelnöki kinevezésére”.³⁷ Érdemben ugyanezt állítja Erdődy Gábor is Batthyány-válogatásának előszavában: „A rendkívüli körülmények között István nádor nem kis bátorsággal magára vette a döntés felelősségét, és legális, de nem lojális megoldást választva, friss meghatalmazásával élve, az államkonferencia jóváhagyása nélkül, de a korlátolt szellemi képességű uralkodó, V. Ferdinánd jóváhagyását személyesen kikérve, március 17-én maga nevezte ki Magyarországnak első független és felelős miniszterelnökét”.³⁸

---

³³ Károlyi Árpád, 1936. 28-29.

³⁴ Urbán Aladár, 1986. 33.

³⁵ Spira György, 1964. 26.

³⁶ Gergely András, 1989. 59.

³⁷ Varga János, 1971. 128.

³⁸ *Batthyány Lajos*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Erdődy Gábor. Bp., 1998. 32.

Kinek az ötlete volt tehát Batthyány nádor általi kineveztetése? Rengey jelentése sem ad erre pontos választ, de elejtett félmondata arról tanúskodik, hogy március 16-án délelőtt az országgyűlési küldöttség tagjai már mérlegeltek annak lehetőségét, hogy István főherceggel neveztessek ki őt. Ennek előfeltétele volt természetesen, hogy a nádor megkapja az uralkodó teljhatalmú helyettesítésének jogát. A várható eseményeket elemezve ez elérhető(bb) célnak tűnt, hiszen a főherceg mégiscsak a dinasztia tagja volt. Ráadásul méltóságának és hatalmának helyreállítása nem eredményezett új jogokat az országnak, csak meglévő törvényeinknek kellett érvényt szerezni, azok hatályát kellett helyreállítani. Batthyány kinevezésével azonban a végrehajtó hatalom kerül ki az udvar kezéből, vagyis átalakul – forradalmi viszonyok közepette – a dinasztia és Magyarország kapcsolatrendszere. Érthető tehát – mérlegelheték az országgyűlési küldöttség tagjai – ha ebben a kérdésben a főhercegek merevebbek lesznek, ha a gróf kinevezése elé akadályokat gördítenek. Ugyanakkor mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a kocka el van vetve, s a miniszterelnök kinevezése nélkül nem térhetnek vissza Pozsonyba. Kiutat, lehetőség szerint törvényes kiutat kellett keresni e szorongató helyzetből. Hogy kinek jutott eszébe először a nádor, mint a megoldás kulcsa, továbbra sem tudjuk. De az biztos, hogy 1848. március 17-ének reggelén már nem egy hirtelen jött ötlet István főherceg lépése. Végző soron alkalmazható megoldásként már az előző napon vita tárgya volt ez a küldöttek között.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- DFB II.** *Deák Ferenc Beszédei.* Összegejtötte KÖNYI MANÓ. Második bővített kiadás, Bp., 1903. II. kötet.
- Gergely András, 1989.** GERGELY ANDRÁS: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye.* Bp., 1989.
- Károlyi Árpád, 1932.** *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre.* Írta, az iratokat összegejtötte és szerkesztette dr. KÁROLYI ÁRPÁD. Bp., 1932. I-II. kötet
- Károlyi Árpád, 1936.** *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt.* Írta s okiratokkal ellátta KÁROLYI ÁRPÁD. Bp., 1936.
- KLÖM XI.** *Kossuth Lajos Összes Munkái XI. kötet. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta BARTA ISTVÁN. Bp., 1951.
- Spira György, 1964.** SPIRA GYÖRGY: *1848 Széchenyiye és Széchenyi 1848-a.* Bp., 1964.
- Széchenyi István, 1982.** SZÉCHENYI ISTVÁN: *Napló.* Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta Oltványi Ambrus. Az előszó Sőtér István munkája. A Naplót fordította Jékely Zoltán, Györffy Miklós. Bp., 1982.
- Szögyény-Marich László I.** *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai.* Kiadják fiai. Bp., 1903. I. kötet.
- Urbán Aladár, 1986.** URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Bp., 1986.
- Varga János, 1971.** VARGA JÁNOS: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Bp., 1971.

PETE LÁSZLÓ

A FRANGEPÁN-CSAPAT

Az 1848–1849. évi magyar szabadságharc idején alapvetően két időszakban került sor szabadcsapatok szervezésére. 1848 nyarán és kora őszén, a szerb majd a horvát támadás idején, amikor a magyar kormány, mivel a honvédsereg felállítása még éppen csak elkezdődött, kénytelen volt népfelkelést elrendelni, a nemzetőrséget mozgósítani és szabadcsapatok szervezését engedélyezni, illetve kezdeményezni. Ezekben a hónapokban alakult meg, például, Lo Presti Lajos báró lovas szabadcsapata, a Földváry-csapat, Mieczysław Woroniecki herceg vadászcsapata, a Hunyadi-csapat, a Zrínyi-csapat vagy a Bocskai-csapat. A szabadcsapatok alapításának újabb hulláma az osztrák sereg decemberi támadásának volt a következménye. Erre az időszakra esik, az ismertebbek közül, a Hatvani-csapat, a Rákóczi-csapat vagy Oroszhegyi Józsa pesti szabad portyázó csapatának megszervezése.¹

1848. október közepén alakult meg a Frangepán-csapat, amely több szempontból is különbözik az egyébként hasonló rendeltetésű alakulatoktól. A Frangepán-csapatot egyedivé teszi, hogy külföldi, kizárólag olasz katonákból és polgári személyekből állt. Megalakulásának körülményei is eltérnek a szokásostól: amíg általában a megalakítás elhatározását hosszabb-rövidebb ideig tartó toborzás követte, ez esetben már készen állt az állomány, legalábbis annak a gerince. Abban viszont hasonló volt a legtöbb szabadcsapathoz, hogy a honvédsereg kötelékében, a honvédszászlóaljakkal együtt vetették harcba. A mindössze három és fél hónapon keresztül létező Frangepán-csapat az alsó-ausztriai hadjáratban és Lipótvár védelmében vett részt.²

¹ A szabadcsapatokról általában: Gelich Rikárd II. 59-60.; Barcy - Somogyi 170-178.; Bona Gábor, 1988. 39-40. Eddig csupán néhány szabadcsapat története ismert, ezekről, illetve a szabadcsapatok szerepéről és helyéről a szabadságharc hadszervezetében: Kerekes Zoltán: A pesti szabad portyázó csapat története. HK, 1967/1. 65-105.; Urbán Aladár: Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. HK, 1988/4. 638-667.; Urbán Aladár: Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. HK, 1991/1. 77-109.; Hermann Róbert: *Az abrudbányai tragédia, 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar-román megbékélés meghiúsulása*. Bp., 1999. - E helyen is köszönöm Hermann Róbertnek, a kötet szerkesztőjének tanulmányom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségét!

² A Frangepán-csapat történetének rövid összefoglalása: Pete László, 1999. 85-93. Továbbá egy névtelen, befejezetlen és dátum nélküli visszaemlékezés, de minden bizonnyal közvetlenül a szabadságharc leverését követő időszakból: Regg. Ceccopieri, 8-36. (A ma-

A FRANGEPÁN-CSAPAT MEGALAKÍTÁSA

A Frangepán-csapat gerincét a 23. (Ceccopieri) gyalogezred³ magyar oldalra állított katonái alkották. 1848 kora tavaszán három olasz sorozású ezred állomásozott Magyarország területén: a 23. (Ceccopieri) gyalogezredet törzsével és két zászlóaljával Budán, a 16. (Zanini) gyalogezredet szintén törzsével és két zászlóaljával Pesten helyezték el, a 7. (Kress) könnyűlovas (svalizsér) ezred századai pedig dunántúli helységekből tartózkodtak.⁴ Az augusztus végi állapot szerint a Ceccopieri ezred két zászlóaljának négy százada Pozsonyban, négy százada Komáromban, kettő Verbón, egy-egy pedig Brezován és Pöstyénben állomásozott. Szeptember közepén a komáromi századokat is Pozsonyba rendelték. A Ceccopieri ezred két zászlóalját a magyarországi harcok kitörése után, 1848. október 7-én, a császári udvar parancsára Pozsonyból a Morva folyón túlra, osztrák területre irányították. Theodor Baillet de Latour gróf tábornagy, cs. kir. hadügyminiszter ugyanis Bécsbe rendelte őket. A zászlóaljak elvezénylését titokban akarták tartani, de pozsonyi hazafiak egy csoportja tudomást szerzett a tervről, és arról próbálta meggyőzni a magyarok iránt eddig barátságos olasz katonákat, hogy ne hagyják el a várost, ne vonuljanak idegen földre, „mert majd hódítókként kell visszatérniük, hogy lemészárolják a magyarokat”. A Béccsel összejátszó ide-

gyarországi olasz légió parancsnoka, Alessandro Monti báró, ezredes miután visszatért Itáliába, anyaggyűjtésbe fogott, hogy történelmi visszaemlékezés formájában emléket állítson a légió küzdelmeinek. Megbízta a légió egykori vezérkari főnökét, hűséges barátját, Giovanni Merlo őrnagyot, hogy készíttessen feljegyzéseket az olaszok magyarországi szerepléséről. Merlo őrnagy igyekezett megfelelni a feladatnak, 1853 tavaszán ő maga is küldött egy visszaemlékezést ezredesének. Monti 1854-ben bekövetkezett halála azonban megakadályozta a terv valóra váltását, az összegyűjtött anyag pedig a kor neves olasz történetírójához, Nicomede Bianchihoz került. Különböző okok miatt ő sem készítette el a feldolgozást, de hagyatéka nagyrészt a Torinói Állami Levéltárba került, a róla elnevezett fondba. Feltételezésem szerint az itt említett, a Ceccopieri ezred történetét tárgyaló visszaemlékezés is Monti ezredes felkérésére készült, akárcsak a másik öt, amelyekkel együtt a nevezett fondban található. Monti tervéről l. Francesco Bettoni-Cazzago: *Gli italiani nella guerra d'Ungheria 1848-49. Storia e Documenti*. Milano, 1887. 2-6.)

³ Az ezred 1848-1849. évi történetére ld. *Geschichte des K. und K. Infanterieregiments Markgraf von Baden No 23*. II. Band 1811-1910. Budapest, 1911, 40-138.; Kathrin Sitzler: *Solidarität oder Söldnertum. Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848-49*. Osnabrück, 1980. 115-118.; Hermann Róbert: *Az olasz légió a magyar szabadságharcban*. (In:) *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Szerk. Orosz István és Pölöskei Ferenc. Budapest, 1994. 319-320.; Pete László, 1999. 71-85.; Regg. Ceccopieri, 1-36.

⁴ Urbán Aladár: *A magyarországi osztrák hadseregvezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában*. HK, 1963/2. 158-169.

gen nemzetiségű tisztikar azonban szigorú fegyelem alatt tartotta a katonákat, a hazafiakat pedig sortűzzel fenyegette meg, amire meg is tették az előkészületeket.⁵ Mivel az olasz katonákat megbízhatatlannak tartották, miután átlépték a határfolyóként szolgáló Morvát, zászlóaljaikat horvát ezredek közé sorolták, s tisztikarukat is osztrákhú horvátokkal töltötték fel. Ekkor már a katonák előtt is nyilvánvalóvá vált a helyzet, és Gustavo Massoneri őrmester⁶ elhatározta, hogy szökést készít elő. Tervének megvalósításához megbízható társakat keresett, akiket két altiszt és néhány közlegény személyében meg is talált: Giuseppe Lovarina és Giovanni Nicolini tizedesek Lodi városából, illetve Cremona vidékéről, továbbá az udinei Pozzo, a milánói Pozzi és két bergamói, Arlati és Coleoni. Az időpontot október 11. este tíz órára tűzték ki. Megtették a szükséges előkészületeket, mindenekelőtt megfelelő gázlót kerestek a Morván. A legénység soraiból mintegy 250-en készen álltak arra, hogy visszatérjenek Magyarországra, a szökés azonban csak 45 katonának sikerült, ugyanis tervük az utolsó pillanatban – áruulás révén – kitudódott. Akiknek sikerült átkelni a folyón, Massoneri vezetésével bevették magukat egy erdőbe, hogy a fák takarásában folytathassák menekülésüket Pozsony felé. Némi bolyongás után – Pozsonybesztercétől már kocsikon – másnap reggel visszaérkeztek Pozsonyba, ahová a nemzetőrség kíséretében, a Rákóczi-induló hangjaira vonultak be, a lakosság hatalmas ovációja közepette.⁷ Az olaszok döntésében minden bizonnyal szerepet játszott Várady Sándor pozsonyi

⁵ Gustavo Massoneri, 2006. 30-32.; Regg. Ceccopieri, 5-6.

⁶ Gustavo Adolfo Massoneri (1824, Soncino-1899, Velence) őrmester a pesti radikális ifjúság 1848. máj. 10-i budai tüntetésén a magyarok iránti rokonszenvével tűnt ki. Hadnagyként, majd századosként a Frangepán-csapat századparancsnoka, illetve parancsnoka. 1849. ápr. 22-én beállt az olasz légióba, századparancsnokként, majd a légio vezérkari főnökeként végigküzdötte a szabadságharcot. A légióval együtt Törökországba menekült, majd Szardínia szigetére távozott. Az 1859-ben és 1860-ban megalakult olaszországi magyar légiók tagja lett. *Cenni storici della guerra dell'indipendenza d'Ungheria nel 1848-49* (Fiume, 1898) című visszaemlékezése, többek között, a Frangepán-csapat történetének egyik legrészletesebb forrása. Ld. még Pete László: Gustavo Massoneri. Un capitano italiano nella guerra d'indipendenza ungherese. (In:) *Italianistica Debreceniensis VII.*, Debrecen, 2000.194-205.

⁷ Gustavo Massoneri, 2006. 36-44. (Massoneri 151 dezertőrt említ.); Regg. Ceccopieri, 7-17.; Berkó István: Az 1848-49. évi magyar szabadságharc olasz légiója. HK, 1926. 444.; Bona Gábor, 1988. 55-56.; Kumlik Emil, 1905. 34. Egy szemtanú, az akkoriban 18 éves pozsonyi diák Amadin Agost visszaemlékezése szerint néhány olasz katona rögtön a város elhagyása után visszazökött: „Pont 4 órakor vonultak ki az olaszok a marcali vám vonalon, de nagy részük az első hegyi dűlő utig érve egyszerűen megszökött a sorból, s a szőlők közt egyet ke-rülve a mai Kisfaludy utca végén állott Kecse kapun szépen újra visszajöttek. Harmadnap korán reggel már a többiek is mind itt voltak... Ki írhatná le a lelkes fogadtatást! Az 'éljen'-eknek se vége, se hossza.” NYMH 1897. október 24.

agitációja is. Várady 1838-tól tizedesként szolgált az 5. huszárezrednél Olaszországban, mígnem 1848. szeptember 30-án egy saját maga által készített szabadságos levéllel hazajött Magyarországra.⁸ Kászonyi Dániel⁹, 1848 szeptemberétől Újházi László pozsonyi kormánybiztos titkára megbízta, hogy olasz tudásával és borral vegye rá a Ceccopieri-zászlóalj katonáit az átállásra.¹⁰

A Ceccopieri ezredből megszökött olasz katonák tehát a magyar sereg oldalára álltak, a pozsonyi megyeháza udvarán felesküdték a magyar alkotmányra. Erről Újházi László pozsonyi kormánybiztos számolt be az Országos Honvédelmi Bizottmánynak (OHB) október 15-én. Közölte, hogy egy mozgó sereget szervezett Pozsony és környéke önkénteseiből, amelynek létszáma eléri a 3000-et. A sereg élére Sréter Lajos kapitányt nevezte ki, aki néhány nappal korábban szökött haza százada mintegy 60 katonájával a Csehországban állomásozó 12. (Nádor) huszárezredtől. A kormánybiztos így folytatta jelentését: „E sereg közt van egy honvédi mintegy 200 főből álló általam Frangepán¹¹ csapatnak nevezett osztály, és ez a volt Ceccopieri ezred a honvédekhez lelkesen áttért olasz legénységből áll, mely az esküt ritka lelkesedéssel a magyar alkotmányra ünnepélyesen le is tevő. – E sereg átalakíthatása végett több tiszti kinevezéseket ideiglenesen a tisztelt honvédi bizottmány helyben hagyása reménye alatt érdemes egyénekre ruháztam. – E sereg most Kőpcsényben szállásol, s harczszomjasan várja az *indulj* [kiemelés az eredetiben – P. L.] szót bécsi testvéreinek segítségére.”¹²

⁸ Az 1818-ban született Várady jogot végzett. 1848. október 14-től a feldunai hadtestben hadnagy a 12. (Nádor) huszárezred Csehországból hazatért osztályánál. Nov. 11-től főhadnagy, 1849. ápr. 19-től alszázados ugyanitt, majd a VII. hadtestben, végül a Kmety-hadosztályban az aug. 20-i borosjenői fegyverletételig. Bona Gábor, 1988. 637.

⁹ Kászonyi Dániel magyar udvari kancelláriai hivataltól menekült Bécsben 1813-ban. Kilépett huszárhadnagy, 1842-től a Pesti Hírlap párizsi tudósítója. A forradalom hírére tért haza, kormánybiztosi titkár, majd segéd kormánybiztos lett. 1849 májusában a külügyminisztériumba osztották be, a szabadságharc végén pedig Komáromba menekült, ahol Klapka tábornok főhadnaggyá nevezte ki. A vár feladása után emigrált, Jersey szigetére és Párizsban élt. 1859-ben az olaszországi magyar légió tagja lett, majd a Times tudósítójaként dolgozott. 1862-ben hazatért, rá öt évre Lipcsébe költözött. 1877-től Budapesten hírlapíró, a Népszava szerkesztője. Itt érte a halál 1886-ban. Bona Gábor II. 182.

¹⁰ Kászonyi Dániel, 1977. 209.

¹¹ A Frangepán horvátországi és magyarországi főnemesi család tagjai a XIV. századtól jelentős politikai szerepet játszottak a magyar történelemben, többen viseltek horvát-szlavón-dalmát báni címet. Újházi választása azért eshetett éppen erre a családra, mivel egyrészt kapcsolatba hozták magukat a római Frangipani nemzetséggel, másrészt a család utolsó férfitagját, Frangepán Ferenc Kristófot 1671-ben a Habsburg-ellenes Wesselényi-összeesküvésben való részvételért végezték ki. Vö. Regg. Ceccopieri, 21.

¹² MOL OHB 1848:1572. Újházi pozsonyi kormánybiztosságról ld. L. Gál Éva: *Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa*. Értekezések a történeti tudományok köréből 57. Budapest, 1971. 38-43.; Urbán Aladár: Kossuth első kormánybiztosa, Újházi

Az Újházi által említett ideiglenes tiszti kinevezések már három nappal korábban, október 12-én megtörténtek. A Frangepán zászlóaljhoz századosi kinevezést kapott báró Beyer Rudolf, főhadnagyit Karl Swoboda, alhadnagyit, többek között, Gustavo Massoneri.¹³ Két hét múlva, október 26-án, „tekintetbe véve, hogy a Frangepán honvédcsoport egy századból már eddigelé is két erős századdá szaporodott” – annak is köszönhetően, hogy Komáromból 76 Ceccopieri-katona érkezett, akik már ott letették az esküt a magyar zászlóra¹⁴ –, a kormánybiztos újabb kinevezéseket kezdeményezett: Beyer Rudolfot őrnaggyá, Karl Swobodát és Giovanni Baldinit századosokká, Gustavo Massonerit főhadnaggyá, Giuseppe Artusit, Giuseppe Osiót, Csernovits Istvánt¹⁵ és Pietro Negrit hadnagyokká nevezte ki.¹⁶ Közben, október 16-án az OHB Sréter Lajost őrnaggyá léptette elő, és megbízta a Frangepán-csapat vezetésével.¹⁷ Október végén aztán a már említett Beyer Rudolf báró százados került a csapat élére. Beyer 1810-ben született Poroszországban, kilépett cs. kir. lovassági hadnagyként Pozsony megyében gazdálkodott. Rupertus néven német íróként tartották számon.¹⁸

A kinevezésekkel egy időben Újházi László egy olasz nyelvű iratot is átnyújtott Baldini századosnak. Ebben biztosította az olasz katonákat, hogy csak a háború végéig esküdtek fel Magyarország szolgálatára. Amint ennek vége lesz, senkit sem kényszerítenek további szolgálatra. Aki kívánja, letele-

---

László. (In:) *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 505-513.

¹³ MOL OHB 1848:6941.

¹⁴ Regg. Ceccopieri, 20.

¹⁵ Az ekkor 26 éves Csernovits István ugyan magyar származású volt, de évek óta Itáliában szolgált a 61. (Rukavina) sorgealgeezred kötelékében. 1848. szeptember 13-án, hatvan társával együtt, hazaszökött Milánóból, és még ebben a hónapban Pozsonyba érkezett. Újházy minden bizonnyal a nyelvtudása miatt nevezte ki a Frangepán-csaphoz az egykori cs. kir. őrmestert hadnaggyá. MOL HM lü. o. 1849:2665.

¹⁶ MOL OHB 1848:6941.; Regg. Ceccopieri, 21.

¹⁷ KLÖM XIII. 218.; Sréter a későbbiekben az összesen mintegy 260 hazatért Nádor-huszárból szervezett osztály parancsnoka lett, ezredessé léptették elő, majd a szabadságharc leverése után Brüsszelbe menekült. 1859-ben Genovában találjuk az újraalakuló olaszországi magyar légióban, amelynek 1860 novemberétől 1861 májusáig gyalogsági parancsnoka lett. A légiót bomlasztó intrikák miatt tisztségéről lemondott, és véglegesen vissza-tért Belgiumba. Lukács Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*. Bp., 1986. 60-79., 446.; Ács Tivadar: *A magyar légionisták életrajzgyűjteménye*. (In:) *Magyarok és a Risorgimento*. Szerk. Szász Károlyné Gillemot Katalin. Bp., 1961. 116.; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. 2. javított és bővített kiadás. Bp., 1987. 296.

¹⁸ Bona Gábor, 1988. 709.; Kászonyi Dániel, 1977. 211.

pedhet Magyarországon, aki pedig úgy óhajtja, segítséget kap, hogy visszatérhessen hazájába.¹⁹

A Frangepán-csapat létszáma már október második felében mintegy 280 főre emelkedett. A Massoneri őrmester vezette dezertőrökhöz rövid időn belül csatlakoztak azok a katonák, akik az ezred hirtelen elhatározott indulásakor Pozsonyban vagy a környékén maradtak. Ezek a katonák az ezred távozásakor különféle szálláson kívüli feladatokat láttak el, esetleg kórházban feküdtek, vagy éppenséggel a raktárak őrzésére hagyták hátra őket.²⁰

A Frangepán zászlóaljhoz más osztrák ezredeket elhagyó olasz katonák és Magyarországon, elsősorban Pozsonyban élő olaszok is csatlakoztak. Ez utóbbiakat a Talacchini Testvérek²¹ cége alkalmazta, amely a Bécs-Pest vasútvonal építési munkálataiban vett részt. Kiemelkedik közülük Giovanni Baldini, aki mérnökként dolgozott. 1848-ban honvédek állt, és agitálásának nem kis szerepe volt a Ceccopieri századok átállításában.²²

A Frangepán zászlóalj létszámát növelte a szegedi Italianische Deportati Anstalt 1848 októberében kiszabadított foglyainak egy része is. Az osztrák kormány több száz, Lombardiából és Venetóból származó foglyot őriztetett Magyarországon, elsősorban a szegedi várban. 1831-től 1847-ig tíz alkalommal indítottak útnak deportáltakat, összesen 823 főt. Közülük 236-nak megkegyelmeztek, 180-an az utazás során vagy a börtönben meghaltak, így 1848-ban 407-en tartózkodtak a szegedi börtönben.²³ Letartóztatott, de bíróság elé nem került, tehát ítélet nélkül fogva tartott személyeket (*precettati*) szállítottak egy időre magyarországi várakba. Hivatalos indoklás szerint köztörvényes bűnözőket, illetve ilyen jellegű bűntettek potenciális elkövetőit deportálták, a valóságban azonban inkább politikai megfontolások állhattak a háttérben.

---

¹⁹ Regg. Ceccopieri, 21.

²⁰ Regg. Ceccopieri, 17.; Gustavo Massoneri, 45.

²¹ A már idézett szemtanú, Amadin Ágost szerint a vállalkozó, Felice Talacchini „nemcsak dúsgazdag ember, hanem előkelő modorú, és nemes jellemű férfiú volt”. NYMH 1897. október 31.

²² Giovanni Antonio Maria Baldini (Capodistria, 1819–Pozsony, 1849) a trieszti Tengerészeti Akadémia elvégzése után építészetet tanult a velencei Szépművészeti Akadémián. Az iskolák befejezése után a trieszti középítkezések irányításánál vállalt szerepet, majd, rövid bécsi tartózkodás után, 1846-tól a magyarországi vasútépítkezéseknél dolgozott. 1848-ban megnősült, egy gyermeke született. Popolo di Trieste, 1925. január 21.; G. Stefani, 1949. 205–206.; Attilio Depoli, 1956. 11–13.; Kumlik Emil, 1905. 43.; Bona Gábor I. 70.; Gustavo Massoneri, 2006. 31.; Maddalena Jászay: *L'Italia e la rivoluzione ungherese 1848–1849*. Bp., 1948. 156.; Regg. Ceccopieri, 6., 20.

²³ Alberto Gianola, 1934. 162–163.

A gyanúsak tartott személyek összegyűjtésével és deportálásával akarták ugyanis elejét venni a meg-megújuló politikai mozgalmaknak, felkeléseknek, amelyek éppen 1830–31-ben erősödtek meg ismét. A Magyarországra deportált olaszok tehát elsősorban politikai foglyoknak tekinthetők, bár, ahogy látni fogjuk, volt közöttük nem is egy köztörvényes okokból letartóztatott személy. Itt érdemes megjegyezni, hogy az említett időszak itáliai hatóságainak szóhasználatában a „politikai fogoly” kifejezés „politikai” jelzője gyakran „rendőrségi” jelentéssel bírt, vagyis ide számítottak a kevésbé súlyos köztörvényes bűntettek (lopás, verekedés stb.) elkövetői is.²⁴ Kossuth alföldi toborzótújtjának szegedi állomásán 1848. október 5-én utasította a Deportati Anstalt parancsnokát, hogy az olasz foglyokat, megfelelő sorkatonai és nemzetőri kísérettel, haladéktalanul szállíttassa gőzhajón Szolnokig, onnét pedig vasúton Pestre. Ennek értelmében október 9-én 388 olasz deportált kelt útra, és másnap megérkeztek a fővárosba. A képviselőház még aznap határozatban utasította az OHB-t, hogy rendelkezzen a foglyok szabadon bocsátása ügyében. Ez rövidesen meg is történt, anélkül azonban, hogy egyenként megvizsgálták volna a foglyokat, politikai okokból tartóztatták-e le őket, vagy köztörvényes bűnözők.²⁵ Az Itáliában ismét megszilárdult osztrák uralom miatt az olaszok nem térhettek haza, így Magyarországon maradtak. A Rendőri Hivatal november 22-i jelentéséből kiderül, hogy addig az időpontig 64 egykori fogoly vállalt önként szolgálatot a magyar hadseregben.²⁶ Már csak a nyelvismeret miatt is szinte bizonyosra vehető, hogy a Ceccopieri ezred magyar oldalon maradt katonáihoz, vagyis a Frangepán zászlóaljhoz csatlakoztak, amit egyébként Kossuth is ajánlott képviselőházi beszédében. Ottani jelenlétükre sajátos bizonyíték egy november 13-i főhadbírói jelentés, amely azt a gyanút is megerősíti, hogy közel sem minden egykori deportáltat lehet szoros értelemben vett politikai fogolynak tekinteni. Uhlmann főhadbíró „a súlyos, közönséges és katonai bűncselekményeknek Frangipanynál (sic!) naponta előforduló esetei miatt” kényszerült jelentést tenni a főhadparancsnokságnak. A jelentés szerint az egykori szegedi foglyok „nagyreszt azon emberekhez sorolhatók, akik a l-v.-i (lombard-velencei – P. L.) királyságból – részben azon okból, hogy már kétszer folyt ellenük törvényszéki vizsgálat, részben pedig javíthatatlan erkölcsi magaviseletük miatt – át lettek adva a fegyháznak és a megvetett Precitato (sic!) névvel lettek megjelölve. Ilyen emberfajtától ezért nehezen le-

²⁴ Alberto Gianola, 1934. XII.

²⁵ A szegedi olasz foglyokról és kiszabadításukról, Gianola említett műve mellett, újabban ld. még Urbán Aladár, 1994. 872-887., illetve Pete László, 1999. 115-124.

²⁶ OHB 1848:3532.; Alberto Gianola, 1934. 153-155., 164-166.

het elvárni, hogy a függelemnek és a fegyelemnek engedelmeskedjen; s ezek annál kevésbé, mivel már négy személy emberölés, több pedig gyávaság, függelemsértés és durva kihágás miatt le van tartóztatva.” Uhlmann végezetül azt kérte, hogy „mindazon személyek, akik a szegedi büntetőintézetnek mint tulajdonképpeni fegyházi fegyencek lettek átadva, ahol lehetséges, a seregből eltávolíttassanak.”²⁷

A korabeli harcrendek is a fent vázolt létszám-gyarapodást támasztják alá. A feldunai hadtest egy október 27-én kelt összesített harcrendje szerint a csapat összesen 292 főt számlált; egy másik, ezen a napon kelt részlet-kimutatás szerint 272 főből állt.²⁸ Az első századot maga a főhadnaggyá előléptetett Massoneri vezette, a másodikat a bécsi születésű, de liberális eszméket valló Karl Swoboda százados, a harmadikat pedig Baldini mérnök főhadnagy. A zászlóalj egyenruhája, jobb híján, a fehér osztrák uniformis volt, amit azonban egy széles, nemzeti színű kokárdával láttak el.²⁹

AZ ALSÓ-AUSZTRIAI ÉS A SIMUNICH ELLENI HADJÁRATBAN

A Frangepán zászlóalj még alakulófélben volt, amikor október 12-én délután azt a parancsot kapta, hogy másnap hajnali két órakor induljon útnak és rombolja le Dévényújfalunál a Morván átívelő fahidat, amely átjáróként szolgálhatott az osztrákok számára. A feladatot egy hatvan – gyalogos – huszárral kiegészített csapat sikeresen megoldotta, Massoneri vezetésével teljesítették a parancsot.³⁰ A zászlóalj – Massoneri szerint – október 17-én csatlakozott a Lajtánál táborozó magyar sereghez, ahol egy szintén dezertált olasz katonákból álló kisebb lovasosztaggal kiegészítve, rövid időre, Móga János altábornagy parancsnoksága alá került.³¹ A már említett részletes kimutatás szerint azonban még október 27-

---

²⁷ MOL Csány-iratok. Iktatott beadványok 557. Ezen a helyen is megköszönöm Foki Ibolyának (Zala Megyei Levéltár) a jelentés olvasásában nyújtott segítségét.; Vö. Urbán Aladár, 1994. 884. – Az említett olaszok egy része november 7-én Pozsonyban volt, (azaz nem csatlakozott a Frangepán-csaphoz), s innen intézett folyamodványt Csány Lászlóhoz; ennek tartalmát azonban nem ismerjük. MOL Csány-ir. Beadványok iktatókönyve. No. 390.

²⁸ Az összesített kimutatást ld. MOL HM Ált. 1848:9276., a részletkimutatást ld. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. Kleinheinz Oszkár százados aláírásával.

²⁹ Gustavo Massoneri, 2006. 46., 48.; Gelich Rikárd szerint 4 századból állt a Frangepán zászlóalj. Gelich Rikárd I. 280.; Kászonyi Dániel 760 főt említ. Kászonyi Dániel, 1977. 220.

³⁰ Gustavo Massoneri, 2006. 46-47.; Regg. Ceccopieri, 19-20.

³¹ Gustavo Massoneri, 49-50.; Barcy – Somogyi 172.

én is Pozsonynál állomásozott, s ezt erősíti meg az is, hogy az alakulat nem szerepel a feldunai hadtest október 20-i, igen részletes létszámkimutatásában.³² Október 28-án a magyar fősereg, immár harmadik alkalommal, átlépte a Lajtát és a forradalmi Bécs felmentésére indult, amelyet Alfred zu Windisch-Grätz herceg tábornagy serege körülzárt. A zászlóalj hadrendi helyét nem ismerjük pontosan, a már említett október 27-i összesített kimutatás szerint Ivánka Imre ezredes dandárjába tartozott. Ezt a dandárt a hadművelet során Bárczay János alezredes vezette, de miután az október 27-i kimutatásról tudjuk, hogy nem a tényleges állapotot tükrözte, nehezen állapítható meg, miszerint pontosan mely alakulatok tartoztak ebbe a dandárba.³³

A Frangepán zászlóalj két százada azt a parancsot kapta, hogy a Duna jobb partján kövesse a nyugat felé előrenyomuló magyar hadat. Felderítési feladatot láttak el, nehogy ellenséges csapatok, a Dunán átkelve, hátba támadják a magyar sereget. Ugyancsak felderítéssel bízták meg a Swoboda százados vezette harmadik századot is, ám ők a magyar had balszárnyán tevékenykedtek. A Dunát fürkésző két századnak meghagyták, hogy előrenyomulásukat hangolják össze a sereg jobb szárnyát biztosító Mészáros hadigőzös haladásával. Görgei Artúr ezredes egy futár útján közölte velük, hogy a Duna ellenség által megszállt bal partján több nagy méretű csónak található, amelyeket az osztrákok felhasználhatnak egy esetleges átkelésre. Ezért az ezredes helyesnek tartaná, ha ezeket a csónakokat a magyarok lefoglalnák és átvontatnák a Duna jobb partjára. Görgei hozzátette még, hogy a részletes parancsot a zászlóalj Guyon Richárd őrnagytól kapja majd meg. Guyon rövidesen meg is érkezett, és a feladat végrehajtását az önként ajánlkozó Massoneri főhadnagyra bízta. Október 28-án az olasz főhadnagy maga mellé vett tíz, az evezésben jártas katonát. Nem volt nehéz ilyeneket találni, ugyanis az olasz katonák nagy része a Pó, a Ticino, az Adige folyók, vagy a nagy észak-itáliai tavak vidékéről származott. Első lépésként óvatosan a Dunát két részre osztó szigetre eveztek, ahonnan azt látták, hogy a csónakok közelében ellenséges katonaság éppen nem tartózkodik. Ezt kihasználva teljes erővel a csónakok felé vették az irányt, amelyeket tulajdonosaik egymáshoz láncoltak és a parthoz rögzítettek. Amint ezek meglátták a közeledő katonákat, nem túl barátságos magatartást tanúsítottak. Massoneri főhadnagy azonban értésükre adta, hogy amennyiben nem engedik át csónakjaikat, a közelben tartózkodó hadihajó szétlövi ezeket,

³² MOL Görgey-lt. b/47. fasc. Az október 20-i kimutatást ld. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Oct. Hung. 441. Horváth Mihály vegyes feljegyzései. 16-17. f.

³³ MOL HM Ált. 1848:9276. A csatában résztvevő csapatokról utólag, 1849-1850 körül készített harcrend szerint a zászlóalj létszáma 236 fő volt. MOL Görgey-lt. b/20. fasc. 486. f.

sőt, ők maguk sem menekülhetnek el, mert rájuk gyűjtják a falujukat. A Mé-száros hadigőzös az alacsony vízállás miatt nem tudta folytatni útját, ám éppen ekkor, Massoneri fenyegetéseiről egyébként mit sem tudva, véletlenül vagy a kapitány előrelátásából kifolyólag, hosszú kürtjelet adott le, mire az eddig ellenszegülő tulajdonosok hanyatt-homlok csónakjaikhoz siettek, kioldották azokat, majd hozzáerősítették az olaszok csónakjához. A vállalkozás tehát teljes sikerrel zárult, résztvevőit Görgei napiparancsban dicsérte meg.³⁴

Az olaszok hozzáállásáról nem csak tetteik árulkodnak, hűen kifejezi elszántságukat az a mozzanat is, amiről Splény Béla számolt be, aki akkor nemzetőrként szolgált a jobb szárnyon, a Frangepán-csapat szomszédságában előrenyomuló zászlóaljban. Splény, többek között Guyon társaságában, tábornúzz mellett ülvé október 28-án este a közeli szomszédságból átszűrődő olasz dal refrénjét hallhatta: „Rompere le coste ai croatini” (Törjük össze a horvátok bordáit). Splény ennek kapcsán megjegyzi, hogy az olaszok nyilvánvalóan nem felejtették el azokat a híreket, amelyek a horvát katonák néhány hónappal korábbi milánói garázdálkodásairól szóltak.³⁵

A magyar sereg a Schwechat folyóig nyomult előre, ahol az október 30-i döntő csatában vereséget szenvedett. A Frangepán zászlóalj, miután századaikat ismét egyesítették, a centrumban került bevetésre. A zászlóalj, miként az egész sereg, jelentős veszteségek nélkül vissza tudott vonulni a Lajtáig. Egy tagját még a csatatéren elveszítette: a Milánó környékéről származó Colombo nevű altisztet egy ágyúgolyó sebezte halálra. Bajtársai a pozsonyi temetőben helyezték örök nyugalomra. Annál többen megsebesültek, némelyek súlyosan, ők a pozsonyi kórházba kerültek. Amikor aztán 1848. december 18-án Windisch-Grätz elfoglalta a várost, osztrák fogságba estek. A visszavonulás során az osztrákok kezébe került Baldini főhadnagy is. Az utóvédszerepet betöltő Frangepán zászlóalj egyik parancsnokaként maga mellé vett egy altisztet és egy közlegényt, hogy egy közeli erdőt felderítsen. Visszafelé azonban rossz utat választottak, és pontosan egy osztrák járőr karjaiba futottak. A közlegény még idejében elrejtőzött, így neki sikerült megmenekülni. Másnap csatlakozott társaihoz, akiknek elmesélte a szomorú esetet.³⁶ Baldinit a pozsonyi császári hadbíróság, mivel a Ceccopieri ezred katonáit hűtlenségre csábította, valamint maga is részt vett a fegyveres felkelésben, kötél általi halálra ítélte,

---

³⁴ Gustavo Massoneri, 2006. 52-54.; Regg. Ceccopieri, 22-24.

³⁵ *Splény Béla emlékiratai*. A szöveget közreadja és válogatta: Kendi Mária. S. a. r. és a jegyzeteket írta: Fábri Anna. Budapest, 1984. II. k. 74.

³⁶ Gustavo Massoneri, 2006. 54., 59-60.; Regg. Ceccopieri, 25.

amit később agyonlövésre „enyhítettek”. Az ítéletet 1849. március 27-én végrehajtották.³⁷

Balthasar Simunich altábornagy 5000 főnyi seregével még október végén betört Morvaországból Trencsén megyébe. Győzedelmesen nyomult előre, s már Nagyszombatot is elfoglalta, amikor november 1-jén Kossuth az időközben ezredessé előléptetett Guyon Richárdot küldte ellene. A mintegy 10 000 főt számláló sereg Széll József őrnagy vezette jobbszárny dandárjában³⁸ a schwechati csata után a pozsonyi kaszárnyában elszállásolt Frangepán zászlóalj három százada is helyet kapott. (Beyer nem kísérte el az alakulatot, mert Kossuth környezetében éppen a Pozsony–Pest közötti távírvonal kiépítésének tervezésével foglalatoskodott.³⁹)

Guyon ezredes azt a feladatot kapta, hogy fogja el Simunich csapatait. Az oszt-rák altábornagy gyors menekülésbe fogott, Guyon fáradt csapatai csak üldözheték, de nem érheték utol. November 3-án Nádasnál, majd másnap Jablonicnál a magyar elővéd összecsapott az osztrák utóvéddel, amelynek során a Frangepán zászlóalj katonái törtek be elsőként a településre és elfogták a Simunich által rekvirált holmival teli szekereket, továbbá birtokukba került a tisztí poggyász, valamint a tábornok öt hátsólova és egy hintója. Simunichnak mindazonáltal komolyabb veszteségek nélkül sikerült Holicsnál átkelni a Morván, így kimenekülni Magyarországról. A Frangepán zászlóalj két katonája, a milánói Pellegata őrmester és a bergamói Parisi közkatona fogságba estek. Egy holicsti paraszt csapdába csalta őket: ahelyett, hogy a tűzifa-tárolót mutatta volna meg nekik, egy ellenség által őrzött malomba vezette őket. Az őrmestert több éves várfogságra ítélték, a katonát súlyos vesszőzéssel büntették. Guyon hidegtől szenvedő és betegség által megtizedelt serege végül visszavonult Nagyszombat irányába, és a Nádasiszorosnál foglalt állást.⁴⁰

³⁷ Giovanni Baldini votum informativuma és ítélete: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Geheimakten, Nachlaß Schwarzenberg, Karton 13, No. 403.; G. Stefani, 1949. 206-207.; Attilio Depoli, 1956. 13-14.; Kumlik Emil, 1905. 35.; Bona Gábor I. 70.

³⁸ A dandár többi alakulata a 34. gyalogezred 2. zászlóalja, a Hont megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, az 1. honvédszászlóalj, a pozsonyi önkéntes nemzetőrzászlóalj, a 9. huszárezred 4. osztálya, valamint Csányi Márton hadnagy hatfontos félütege (4 löveg). MOL P 295. A Görgey-család levéltára. b/21. fasc. Német nyelvű csataleírások. Guyon jelentése.

³⁹ Beyer – Kossuth, Pozsony, 1848. nov. 2., 3., 4. HL 1848-49. 3/21., 3/49., 3/71.

⁴⁰ Gustavo Massoneri, 2006. 60-65.; Regg. Ceccopieri, 26-27.; Hermann Róbert: Az 1848. őszi hadi események a Dunántúlon és a Felvidéken (1848. szeptember-november). (In:) *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849.* Szerk. Bona Gábor. Bp., 1998. 155.

LIPÓTVÁRBAN

November 10-én Kossuth óvintézkedéseket sürgetett a feldunai sereg parancsnokánál az esetleges újabb betörések megakadályozására, amiben jelentős szerepet szánt a Frangepán-csapatnak: „Különösen Trencsin városa és a Vág vize közt van egy szoros, legfőlebb 20–24 ölnyi széles, ha ezt okszerűen baricadiroztatja Ön, a baricádra két ágyút állít, s a Frangepániakat Beyer őrnagy alatt Leopold várába detachirozván, azon passus őrzésére 2 Companiát a Frangepaniakból Trencsinbe vett, a Trencsinyi úton a madár sem jó be az országba.”⁴¹

A Frangepán-csapat ezután valóban Lipótvárba is került, a pontos odaérkezés dátumát azonban nem ismerjük. A Ceccopieri ezred történetét tárgyaló névtelen visszaemlékezés szerint a Frangepán zászlóalj a nagyszombati visszavonulást követően ismét visszatért Pozsonyba, ahonnan előbb a bazini várba küldték helyőrségi szolgálatra, majd Grünau településre, végül Görgei tábornok november 21-én Lipótvárba rendelte.⁴² A zászlóalj megérkezése azonban, úgy tűnik, néhány nappal korábban, valamikor a hónap közepén történhetett. November 15-én ugyanis Beyer (s így az alakulat is) nagy valószínűséggel már Lipótvárban lehetett; erre mutat, hogy Görgei aznap utasította Beyert, hogy a 34. gyalogezred 1. zászlóaljának odaérkezett 3. osztályát haladéktalanul indítsa útnak Parndorfra.⁴³ Maga Beyer november 17-én tett jelentést Görgeinek Lipótvárra érkezéséről, az ottani lövegek állásáról, a legénység egészségi állapotáról, valamint egy ellenséges trombitás foglyul ejtéséről.⁴⁴

Thanhoffer alezredes, a vár parancsnoka november 17-én jelentette Csány Lászlónak, a feldunai hadsereg kormánybiztosának, hogy „az odaérkezett gonosztevő olaszokat le szándékozik fegyverzeni, minden veszedelem és lázítás elkerülése végett.”⁴⁵ Mindezt közölte Görgeivel is, aki november 26-án intézkedett a Frangepán-csapatnál lévő fegyencek lefegyverzéséről, nemzetőri kísérettel Pestre küldésükről, s fegyvereiknek a 16. honvédzászlóalj számára történő átadásáról.⁴⁶ Azokról az egykori szegedi olasz deportáltakról van szó, akik a Frangepán-csapatban vállaltak szolgálatot, és akikre a már idézett november 13-i főhadbírói jelentés is vonatkozik.

---

⁴¹ MOL OHB 1848:2701. KLÖM XIII. 388. és Hermann Róbert, 2001. 90.

⁴² Regg. Ceccopieri, 27.

⁴³ MOL Görgey-lt. Hadparancs jkv. No. 107.

⁴⁴ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 108.

⁴⁵ MOL Csány-ir. Beadványok iktatókönyve. No. 641. (Az eredeti hiányzik.)

⁴⁶ MOL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 131. E parancs vételét Beyer november 27-én nyugtázta. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 127.

Közben, november 16-án Görgei úgy intézkedett, hogy az erőd parancsnokságát Beyer vegye át Thanhoffertől.⁴⁷ November 20-án Beyer további parancsokat kért Görgeitől egy ágyúfogat felállításával kapcsolatban, s egy szakasz lovas-ságot is kért.⁴⁸ November 23-án két jelentést is küldött Görgeinek. Az egyikben felterjesztette több, Pozsonyban újoncként besorozott Frangepán-csapatbeli kérelmét, a másikban közölte, hogy az erődöt 800–1000 fő számára hét hónapra ellátta élelemmel.⁴⁹ Az ezt követő napokban újabb és újabb jelentésekkel bombázta a fővezért. November 24-én a letartóztatott Csernovits hadnagy ügyéről referált, 25-én megküldte az erőd védőőrségének létszámkimutatását, s közölte, hogy a jelentések szerint az ellenség másnap betörni készül. Egy másik jelentésben felterjesztette az erődben található lövegek és gyalogsági lőszer kimutatását, s kérte Gustav Waagner százados áttételét az erődhöz. Ugyanezen a napon a csapat kéréseként terjesztette elő azt, hogy a szegedi deportáltakat távolítsák el a zászlóaljtól, s egyben hadbíró kiküldését kérte az erődbe.⁵⁰ November 27-én azonban már más alkalmazást kért, olyat, amelyben több alkalma lenne az ország szolgálatára.⁵¹ December 8-án kérte Görgeitől a várban őrzött politikai foglyok mielőbbi elszállítását.⁵²

December 10-én délután Jeszenák János nyitrai kormánybiztos utasítására Beyer négy háromfontos löveget küldött Trencsén megyébe a Frangepán-csapat egy századának fedezete alatt, s ezzel a várőrség létszáma 472 főre csökkent.⁵³ A Swoboda százados által vezetett század és a lövegek Janik János őrnagynak a nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrszázlójából álló különítményéhez kerültek; pontosabban, a Vágújhelyen tartózkodó Janik december 11-én átvette őket, majd miután előnyomult velük Kohanócig, visszavezette őket Vágújhelyre.⁵⁴ Janik december 13-án Vágújhelyről jelentette Jeszenák János kormánybiztosnak, hogy Balogh János és Marczibányi Antal kormánybiztosok sürgetésére a nógrádi zászló-

⁴⁷ MOL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 112.

⁴⁸ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 120.

⁴⁹ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 133. és 134.

⁵⁰ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 136., 137., 138., 139.

⁵¹ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 127.

⁵² MOL Csány-r. IBA 1101. Görgei távollétében Aulich intézkedett az ügyben, közli Hermann Róbert: Görgei Artúr és Csány László levelezése, 1848 október–1849 május. FONS, 1998/2. 183.

⁵³ Beyer–OHB, Lipótvár, 1848. dec. 12. MOL OHB 1848:5866. Ugyanezt december 10-én Görgeinek is jelentette. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 225.

⁵⁴ Janik–Görgei, Zsolna, 1848. dec. 29. Magyar fordításban közli Supka Géza, 1985. 516. o.; uő. –Görgei, Komárom, 1849. január 20., április 28-i utóirattal. MOL Görgei-ir. 1. doboz.

aljat és a Frangepán-gyalogság százada által küldött ágyúkat Hurban ellen küldte, ő maga a századdal Vágújhelyen marad, és bevárja Görgei parancsait.⁵⁵ Valószínűleg innen küldte vissza – talán már Ordódy kérésére – december 18-án a Frangepán-századot Lipótvárra, amely így egyesülhetett az erődben maradt többi századdal.⁵⁶

Az alakulat létszáma november 14-én 247 fő, november 29-én 320 fő, december 15-én 350 fő volt.⁵⁷ A létszámnövekedés okát nem ismerjük.

Massoneri visszaemlékezésében arról számol be, hogy a Frangepán-csapat Simunich kiűzése után is a nádasí szorosnál felálló magyar dandárnál maradt, s részt vett a december 14-i nádasí, majd a 16-i nagyszombati ütközetben, ahol ő maga is megsebesült. Massoneri szerint ezután vonultak volna vissza Lipótvárra.⁵⁸ Emlékiratának ez a része azonban olyannyira zavaros, hogy aligha hihetünk neki. Annál is kevésbé, mert valamennyi levéltári forrás megerősíti azt, hogy a Frangepán-csapat november közepétől a lipótvári erőd védőőrségéhez tartozott. A nádasí ütközet után ugyanis a dandárból csupán a 2. pesti honvédszászlóalj vonult vissza Nagyszombatról Lipótvárra Ordódy vezényletével, majd a dandár parancsnokságát időközben átvevő Guyon Richárd ezredes ezt az alakulatot visszarendelte Nagyszombatra, s helyette a 7. honvédszászlóaljat küldte Lipótvárra.⁵⁹

A várparancsnok, ahogy láttuk, november 16. óta a Frangepán-csapat parancsnoka, Beyer Rudolf volt. Rövidesen kiderült azonban, hogy Beyer alkalmatlan és méltatlan a tisztségre: a vár megerősítését nemhogy segítette volna, hanem inkább még hátráltatta.⁶⁰ A feldunai hadtest parancsnoka, Görgei már november 26-án úgy intézkedett, hogy ha a hadsereg visszavonulna, a nádasí szorost védő dandár parancsnoka, Ordódy Kálmán őrnagy az 1. pesti önkén-

⁵⁵ HL 1848-49. 5/277. – Janikot Görgei még dec. 1-jén küldte ki titkos megbízatással. MOL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 158. Görgei december 14-én alaposan legorombította Janikot amiatt, hogy a rendelkezésére álló erőket így elpazarolta. MOL Görgey-lt. b/28. fasc. A feldunai hadtest vezérkarának titkos elnöki levelezőkönyve. No. 8. Magyar fordításban közli Görgey István I. 48-49. o.

⁵⁶ Janik – Jeszenák János, Vágújhely, 1848. december 18. HL 1848-49. 5/565. Janik – Görgei, Zsolna, 1848. dec. 29. Magyar fordításban közli Supka Géza, 1985. 517. o.; uő. - Görgei, Komárom, 1849. január 20., április 28-i utóirattal. MOL Görgei-ir. 1. doboz.

⁵⁷ Ld. erre a feldunai hadtest létszámkimutatásait. MOL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes iratok (1848. november 14.); uo. Görgey-lt. b/47. fasc. 34-35. f. (november 29.); uo. 36. f. (december 15.)

⁵⁸ Gustavo Massoneri, 2006. 73-74.; Bona Gábor, 1998. 170-171.

⁵⁹ Molnár András, 1992. 94-97.

⁶⁰ Regg. Ceccopieri, 28.

tes mozgó nemzetőrzászlóaljjal vonuljon Lipótvárra, s vegye át az erőd parancsnokságát Beyertől. Egyben közölte Beyerrel, hogy ezzel a korábbi rendeletek érvényüket veszítik, s azok esetleges felhasználása törvénytelen.⁶¹ Görgei december 1-jén jelezte Kossuthnak: „Lipótvár parancsnokának előzetesen Ordódyt jelöltem ki, mert biztos tudomás szerint, Beyer nem oda való!”⁶² Két nappal később részletesebben írt ugyanerről: „Bayer [Beyer] Frangepán-őrnagy biztos emberei által egy ideig körülvéttetvén, a próbatüzet ki nem állotta, benne bízni nem lehet, minthogy ő egyedül maga s családja sorsának biztosításával gyötrődik, s tehát föltehető róla, hogy egy tetemes pénzösszegnek az ellenség által tett ajánlására, annak idejében legkecsegtetőbb biztosításnak tekinthetné.”⁶³ Kossuth december 4-i válaszában még Görgeire bízta a várparancsnok személyét illető döntést: „Beyert onnan visszahúzhatja, vagy őt hagyhatja – szóval tehet vele, a mit akar.”⁶⁴ December 14-én azonban már a várparancsnok felmentését kérte: „Mednyánszky lipótvári erősítési igazgatónak ide zárt hivatalos leveléből megérteni méltóztatik Tábornok úr – hogy Bayer őrnagy [Beyer] teljességgel nem az az ember, akinek parancsnoksága alatt Lipótvárat biztosítottak hihetnők; és ezért ezen, s több más ellene támasztott panaszok következtében, ezennel felkérem Tábornok urat, hogy Bayert Lipótvárról eltenni, s amit iránta jónak tart, proponálni méltóztassék.”⁶⁵ Másnap a kérésből határozott parancs lett: „Beyert Lipótvárából tessék azonnal kiharcolni.”⁶⁶ Kossuth döntésében nyilvánvalóan az is szerepet játszott, hogy december 12-én a Frangepán-csapat tisztjei beadványban tettek panaszt parancsnokuk ellen.⁶⁷ Görgei döntése értelmében 15-én Ordódy Kálmán vette át a lipótvári várparancsnokságot, Beyer őrnagyot pedig Kossuth magához rendelte Pestre.⁶⁸

⁶¹ MOL Görgey-lt. Hadparancs-jkv. No. 131.

⁶² Hermann Róbert, 2001. 145.

⁶³ Uo. 156-157.

⁶⁴ KLÖM XIII. 639.; Hermann Róbert, 2001. 157.

⁶⁵ Hermann Róbert, 2001. 183. Mednyánszky említett, dec. 10-én kelt levelét ld. MOL OHB 1848:5417. Ugyanezen a napon a Lipótvárt megszemlélő Mack József őrnagy azt jelentette a hadtest parancsnokságának, hogy „Herr Major Beyer mutet dem Bataillon Frangipani nicht hinlängliche Traue zu, welchen Umstand der Gefertigte, nach einem 36 stündigen Aufenthalt, nicht zu beurteilen im Stande ist.” MOL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes iratok. Dátum szerint.

⁶⁶ Hermann Róbert, 2001. 185.

⁶⁷ Uo. 177.

⁶⁸ Uo. 188.; Regg. Ceccopieri, 28. Beyer december 14-én jelentette Görgeinek a parancsnokság Ordódynak történt átadását, s közölte, hogy 14 napi szabadságra Pestre megy. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 248. - Beyer 1849 januárjában külföldre tá-

Lipótvárban az időközben, december 21-én⁶⁹ századossá előléptetett Massoneri vette át a parancsnokságot a Frangepán-csapat felett, amely az előző hetek megerőltető menetelései és harcai következtében megfáradt.⁷⁰ Az olaszok mellett a várőrséghez az ugyancsak meggyengült 7. honvédszászlóalj, a képzetlen 16. honvédszászlóalj, valamint a tüzérségi állomány tartozott, a vezénylő tisztekkel együtt 1528 fő.⁷¹ Tehát a valamivel több mint 1500 fős várőrségnek Simunich 5000 katonájával szemben kellett helytállni az ostrom december 17-i kezdetétől fogva. Nem elsősorban a többszörös túlerő okozhatott gondot a várvédőknek, sokkal inkább a vár állapota. Massoneri megállapítása szerint „nevetséges várnak nevezni ezt a kis hegyi erődöcskét, amely úgy a fekvése, mint öreg és elavult fegyverzete miatt alkalmatlan egy ostrom visszaverésére”. Hozzáteszi még, hogy úgy érezték magukat, mint a mészárszékre hajtott állatok.⁷² Lipótvár valóban az elhanyagolt magyar várak között is a legrosszabb állapotban volt. Falai megsüllyedtek, a gondozatlanság miatt a Vág folyó hordalékával lassacskán betemette a várárkot. Kis kiterjedése azt a veszélyt rejtette magában, hogy könnyen szétbombázhathák. Ehhez járult még a sáncrendszer és a kazamaták hiánya. A tüzérek a vár csekély ágyúfelszereléséhez képest is kevesen voltak. Mindezek után nem csodálkozhatunk, hogy Windisch-Grätz mindössze két napot szánt Lipótvár bevételére.⁷³ Az ostromsereg tüzérségéhez Bécsből vártak erősítést, így az első, viszonylag nyugodt napokat a helyőrség a vár megerősítésére használhatta fel.⁷⁴ Miután Ordódy őrnagy átvette a parancsnokságot, legalább részben megvalósulhattak

vezetett, Németországban, majd Brüsszelben élt az 1850-es években bekövetkezett haláláig. Élete utolsó éveiben kapcsolatba került Bakunyinnal és a nyugat-európai anarchistákkal. Bona Gábor, 1988. 709.

⁶⁹ Regg. Ceccopieri, 28.

⁷⁰ Massoneri szerint a Frangepán-csapat három százada egyenként mintegy 150 főt számlált. Gustavo Massoneri, 2006. 87., 90. Más adat szerint két századnyi (220 fő) Ceccopieri-gyalogos tartózkodott a várban: Rabár Ferenc, 1988. 369. Ezt támasztja alá az egyik szemtanú visszaemlékezése is: „volt 2 század csika péri [sic!], reguláris olaszokból állott”. Molnár András, 1991. 156. Egy másik szemtanú arról ír, hogy „a Frangepán csapat mintegy 150 emberrel” volt jelen a várőrségben: Molnár András: Árvay Sándor emlékirata. HK, 1989/1. 107. Egy harmadik pedig „egy kis, olaszokból összetakolt, úgynevezett Frangepáni csapatot” említ. Molnár András: A 7. honvédszászlóalj történetéről, 1848–1849 – Tüske Ferenc honvéderős visszaemlékezése. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1996/3. 72.

⁷¹ Rabár Ferenc, 1998. 69.

⁷² Gustavo Massoneri, 2006. 87.

⁷³ Rabár Ferenc, 1988. 362–363., 366–369.; Gelich Rikárd I. 365.; Molnár András, 1992. 97–98.

⁷⁴ MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1848:11.932.

Mednyánszky László báró őrnagy, erődítési igazgató tervei. Kivágták a környék nyárfáit, amiket aztán palánképitésnél és akkor használtak fel, amikor a várban lévő épületeket földdel fedték be, nehogy az ostromlók ágyúzása következtében tüzet fogjanak. Felégették a galgóci és a szeredi hidat, valamint Mesztecsko (Újvároska) települést is, mivel a várhoz képest lőtávolságon belül terült el.⁷⁵

Massoneri százados – négy évtized múltán papírra vetett – visszaemlékezései szerint a következő napok eseményei több furcsasággal is szolgáltak. Simunich tüzérsége hamarosan erőteljes ágyúzásba kezdett, ami azonban, némi meglepetésre, nem okozott súlyosabb károkat. A lövedékek nagy része ugyanis felrobbant a levegőben, mielőtt még célba ért volna. A különös jelenségre néhány nap múlva kaptak magyarázatot. Miután egy széles füstoszlopot és hatalmas kavarodást láttak az ostromlók táborában, összeült a várvédők hatfős tanácsa, hogy megvitassa a fejleményeket. A várparancsnok Ordódy Kálmán őrnagyból, az erődítési igazgató Mednyánszky László báró őrnagyból, Massoneri századosból, Swoboda századosból, Gruber Fülöp tüzérszázadosból és Osio Pancrazio főhadnagyból álló tanács elfogadta Massoneri tervét, aki felajánlotta, hogy civil ruhába öltözve elhagyja a várat, és híreket próbál szerezni a Simunich táborában történekről. Massonerinek sikerült is két szlovák halászt elfogni és a várba kísérni. A halászok elbeszéléséből tudták meg, hogy a füstfelhő egy robbanás következménye volt. Simunich tüzérségi laboratóriumának vezetője, egy magyar származású százados, saját magával együtt levegőbe röpítette az épületet. Kitudódott ugyanis, hogy szándékosan rövidebbre készítette a bombák és gránátok kanócat, mint amekkorát a lőtávolság megkövetelt volna, így azok már a célba érés előtt felrobbantak.⁷⁶ Massonerit valószínűleg megcsalta az emlékezete, így – kétségtelenül sok igazságelemet tartalmazó – elbeszélése felborította az események időrendjét. Simunich serege december 30-ig az ütegállások kiépítésével foglalkozott, ugyanis a Bécsből kért ágyúk csak ekkorra érkeztek meg. Tüzérségi laboratóriumuk viszont már a vár lövetését megelőző napon, vagyis 29-én felrobbant, ami szintén késleltette némileg az ágyúzás megkezdését. A robbanással kapcsolatban valóban felmerült a magyar szabotázs gyanúja is, az osztrák hivatalos vizsgálat azonban a kapkodást, a hozzáértő munkaerő hiányát és az elővigyázatossági rendszabályok elhanyagolását jelölte meg kiváltó okokként. A négy órrel együtt a robbanásnak szintén áldozatul eső Löschner százados ugyanis a laboratóriumi

⁷⁵ Regg. Ceccopieri, 28.; Gustavo Massoneri, 2006. 89-90.; Rabár Ferenc, 1988. 369.

⁷⁶ Gustavo Massoneri, 2006. 89-94.

munkák irányítását egy szakképzetlen közlegényre bízta. A tüzérségi pótraktár megmaradt készletének köszönhetően mégis elkezdődhetett a vár ágyúzása a kitűzött időpontban. Hiába lőtték azonban 30-án egész nap az erősséget, jelentősebb kárt nem tudtak tenni benne. A bombák többsége ugyanis, ahogy Massoneri is megjegyezte, még a levegőben felrobbant, mivel nem a megfelelő puskaPORKEVERÉKKEL látták el. Miután a rendelkezésre álló lőszer nagy részét ellőtték, Simunich még 30-án este parancsot adott a bombázás beszüntetésére.⁷⁷

A laboratórium felrobbanása után a vár tanácsának tagjai azt javasolták, hogy – az ellenséges táborban keletkezett zűrzavart felhasználva – a helyőrség törjön ki Galgóc irányában, mivel itt van az ostromgyűrű leggyengébb pontja, és csatlakozzanak a magyar csapatokhoz. Értelmetlennek látták ugyanis a további helyben maradást, mivel nem tartották lehetségesnek a gyenge, magára hagyott vár megtartását. Többet használhatnak a továbbiakban más magyar csapatokhoz kapcsolódva, mintha az osztrákok fogságába esnek. Massoneri mindehhez még hozzátette, hogy az olasz katonák a vár esetleges elfoglalása után az osztrákoktól a lehető legrosszabbra számíthatnak, minthogy szinte kivétel nélkül a császári hadseregből dezertáltak. Ezért kérte, hogy legalább a Frangepán zászlóalj kísérelhesse meg a kitörést. A tanács elnöke, a vár parancsnoka, Ordódy őrnagy azonban teljes egészében elvetette a tervet, még Massoneriét is, amelyet egyébként a többiek egyhangúlag támogattak. Arra hivatkozott, hogy nem gyengítheti tovább az amúgy sem erős várőrséget, főképpen, ha a legfegyelmезettebb és legjobban vezetett egységről van szó. Azt mégis belátta, hogy milyen kényes helyzetben vannak az olasz katonák, ezért tiszti becsületszavát adta, hogy ha a vár feladására kényszerülne, a kapituláció feltétele lenne az olasz dezertőrök számára adott kegyelem.⁷⁸

Simunich előkészületeket tett a vár újabb lövetésére, de 1849. január közepén ezeket meg kellett szakítania. A felső-magyarországi hadműveletek részeként ugyanis Görgei azt a feladatot kapta, hogy seregével indítson offenzívát Simunich hadteste ellen, és mentse fel Lipótvárt. Görgei négy hadosztálya el is indult északnyugati irányban, mire Simunich serege nagyobbik részével Nyitrára vonult, rövidesen pedig minden egysége elhagyta Lipótvárt. Ekkor a helyőrség tisztjeinek többsége azt javasolta, hogy hagyják el a várat, és támadják hátba a más magyar csapatok ellen induló Simunich seregét. Ordódy őrnagy ezt a tervet is ellenezte, mondván: ő azt a parancsot kapta, hogy védje a

---

⁷⁷ Rabár Ferenc, 1988. 372-373.; Molnár András, 1992. 98.; Regg. Ceccopieri, 30.

⁷⁸ Gustavo Massoneri, 2006. 95-96.

várat a végsőig, így nem hagyhatja el az erősséget. Ha Simunich hátba támadására nem is, sikeres kitörésekre sor került. Január 13-án nagy mennyiségű élelmiszer és hátrahagyott tüzérségi felszerelést zsákmányoltak.⁷⁹ Ezekből a hadmozdulatokból a Frangepán zászlóalj katonái is kivették a részüket. Az őrájára induló első század, Massoneri százados vezetésével, Galgócig jutott, ahol tíz foglyot ejtett, a második század pedig öt szekér gyapjúval, továbbá nagy mennyiségű szalonnával és takarmánnyal tért vissza. A kitörés során Osso hadnagy jelentős károkat okozott az ostromlóknak azzal, hogy felégette az előőrsök számára kiépített állásokat.⁸⁰

Miután Görgeinek a bányavárosok védelmére kellett vonulnia, s így lemondania Lipótvár felmentéséről, Simunich is visszatért a vár alá, és serege felvette a korábbi pozícióit. Ekkor, február 2-án kezdődött csak az igazi lövetés. Egy óra alatt olyan mennyiségű löszert lőttek ki az erősségre, mint december 30-án hat óra leforgása alatt. A vár elavult ágyúi nem tudtak kárt tenni az ostromlók tüzérségében, amely egyre nagyobb pusztítást végzett az erősség falaiban és épületeiben, valamint a védők között, akik nem tudtak a tüzérségi tűz elől biztonságos helyre visszahúzódni, ugyanis, ahogy már említettük, Lipótvár nem rendelkezett kazamatákkal. Még február 2-án Ordódy, a tisztikar többségének egyetértésével, a vár feladása mellett döntött, és kitűzette a fehér zászlót. Tárgyalások kezdődtek a vár átadásáról, amelyek során valódi kegyelemről szó sem esett, csupán annyi, hogy „az őrség magát öfelsége kegyelmébe ajánlja”.⁸¹ Mednyánszky őrnagy mellett az olasz tisztek elleneztek legkitartóbban a vár feladását. A február 1-jén késő este tartott gyűlésen a jelenlévők többsége a megadásra szavazott. „Swoboda és Massioneri [sic!] századosok erre semmiképp nem akartak hajolni. ők mondták, hogy ha más nem is, de ők az olaszokkal keresztülverik magukat az ellenségnek; mibe megint Ordódy nem egyezett, azt lehetetlennek mondván.”⁸² Másnap reggel, mielőtt a várparancsnok bejelentette volna a kapitulációt, ismét csak az olaszok léptek fel ezzel szemben: „Minek előtte Ordódy körünkbe lépett volna,

⁷⁷ Rabár Ferenc, 1988. 372-373.; Molnár András, 1992. 98.; Regg. Ceccopieri, 30.

⁷⁸ Gustavo Massoneri, 2006. 95-96.

⁷⁹ Gustavo Massoneri, 2006. 97-99.; Rabár Ferenc, 1988. 376-378.

⁸⁰ Regg. Ceccopieri, 31.

⁸¹ Gustavo Massoneri, 2006. 102-107.; Rabár Ferenc, 1988. 378-381.; Bona Gábor, 1998. 182.; Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. Bp., 1930. I. k. 178.

⁸² Benkő Napóleon, a 16. honvédszászlóalj főhadnagyának vallomása Lipótvár feladásáról. Debrecen, 1849. április 17. Közli: Molnár András, 1998. 548. L. még: Regg. Ceccopieri, 32-33.

elejébe lépett 2 olasz őrmester, s hatalmasan a vár feladása ellen szóltak. Ordódy, tudván, hogy honnan ered az ellenszegülés, tudokra adta a Ferenc József által hirdetett közbocsánatot, mire az olaszok a vár további védéséről lehangoltak.⁸³ Mindenesetre az olasz tisztek egy csoportja, Massoneri vezetésével, amint a fehér zászlókat meglátták, letépték és az árokba vetették a következő felkiáltással: „Árulók! Jobb elveszni, mint az ellenség kezei közé kerülni!” Ezután az ágyúkhöz rohantak, hogy folytassák a tüzelést, de döbbenettel tapasztalták, hogy a lőszer el volt zárva. Néhányan mégis találtak egy kevés lőszert, amivel az ostromlókra tüzeltek. Semmi eredménye sem lett azonban ennek a kétségbeesett próbálkozásnak, sem annak, hogy a Frangepán zászlóalj megkísérelte elodázní az Ordódy őrnagy által elrendelt fegyverletételt.⁸⁴

A vár feladása után az osztrákok Mednyánszky őrnagy és Gruber tüzérszázados mellett különös figyelmet fordítottak Massoneri századosra és olasz bajtársaira. Nehogy egy olasz is kicsússzon a kezük közül, az osztrákok már korábban Simunich táborába küldték Linke Wescher századost, a Ceccopieri ezred kegyetlenségéről hírhedt tisztjét, aki, szolgálati helyéből adódóan, személyesen ismerte az olasz tiszteket. Magával vitte a milánói születésű Fumagalli közlegényt is. Linke alapos munkát végzett: felkutatta mindazokat, akik Massonerivel együtt dezertáltak a császári hadseregből. A várban tartózkodó egyik honvéd, a már idézett Laky Antal visszaemlékezése szerint „a csikapériektől három olasz hogy az osztrák kézre ne jusson egy komandó szóra egy mást agyon lötték”.⁸⁵ A fogságba esett helyőrséget végül két részre osztották, ugyanis elkülönítettek 14 tisztet, akik leginkább kompromittáltaknak számítottak az osztrák hatóságok szemében. Ezt a csoportot, a már említett Mednyánszky és Gruber kivül főként olaszok alkották. Massoneri százados mellett feltűnik még Giulio Capredoni, Osio Pancrazio, Giuseppe Artusio és Pietro Negri hadnagyok, továbbá a szökésnél már megismert Lovarina és Nicolini őrmesterek neve. Rajtuk kívül még a Frangepán-csapatból Bertalini, Botti, Belli, Cajnidoni és Casenei őrmesterekről esik említés. A helyőrség, s így az olaszok többségét besorozták a császári hadseregbe, az említett tiszteket pedig előbb Nagyszombatra, majd Pozsonyba szállították, ahol hadbíróság elé állították őket.⁸⁶

---

⁸³ Molnár András, 1998. 549.

⁸⁴ Regg. Ceccopieri, 33-35.

⁸⁵ Molnár András, 1991. 157.

⁸⁶ Gustavo Massoneri, 2006. 109-111.; Regg. Ceccopieri, 35.; Rabár Ferenc, 1988. 382-383.; Bona Gábor I. 48. és Bona Gábor II. 567., 611.; „[Február] 12-én délután választották el tőlünk jó olasz barátjainkat – könnyes szemmel vevénk búcsút a velünk szenvedőktől.” Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848.

A korabeli iratokból úgy tűnik, hogy felmerült a Frangepán-csapat honvédszázlójá történő átalakítása. Még október közepe táján, minden bizonynyal valamikor 12. és 15. között, a pozsonyi szabadcsapat-alapítás idején Újházi László kormánybiztos látogatást tett az átszökött olaszoknál, akik előtt kijelentette, hogy csapatuknak a „Frangipani Honvéd. N. 31.” nevet adja.⁸⁷ A feldunai magyar hadsereg parancsnoka, Görgei Artúr tábornok 1848. december 22-én, majd az ő nyomán a hadügyminisztérium katonai osztálya öt nappal később a „31. zászlóalj Frangepán osztályáról” írt⁸⁸, Swoboda százados pedig egy december 24-i iratában „31-ik honvéd zászlóalj Frangepán csapata” csapatparancsnokaként írta magát alá.⁸⁹ Csernovics István 1849 júniusi vallomásában egyenesen azt olvashatjuk, hogy csatlakozott a „Frangepane olasz legiohoz, mely kessőbb 31^{ik} számot kapot”⁹⁰. Maga Csernovits egyébként ekkor már a 31. honvédszázlój hadnagyaként tett vallomást.

1848. november 27-én az OHB rendeletet adott ki a hadsereg egységesítéséről: „...a magyar hadsereg oszthatlan egységűnek jelentetik ki, melynek minden osztályait a *Magyar honvéd sereg* dicső nevezete egyaránt megilleti”.⁹¹ E rendelet nyomán néhány önkéntes csapat honvédszázlójá alakult: a Zrínyi-csapatból jött létre a 35., a Woroniecki-vadászcsapat egy részéből a 38., a Hunyadi-csapatból az 50., a Bocskai-csapatból pedig az 52. és 53. honvédszázlój.⁹² Valószínűleg ekkor is szóba jöhetett a Frangepán-csapat átalakítása, de talán a két és fél hónapnyi lipótvári elzárttság, illetve a vár feladását követő hadifogság ellehetetlenítették az intézkedés végrehajtását. A 31. honvédszázlój közben Tasnádon alakult meg 1848. október-novemberében Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyei, Kővár-vidéki és Zilah városi újoncokból. E zászlóalj megalakulásának tényét és számmal való ellátását, illetve tisztikarának névsorát 1848. október 6-

május 16-tól – 1849. december 9-ig. Közli: Darmay (Dornyai) Béla. *Balatoni Múzeumi Füzetek* 7. Keszthely, 1948. 8.; Mednyánszky László és Gruber Fülöp honvédtiszteket a cs. kir. hadbíróóság kötél általi halálra ítélte, a végzést azonban sem Windisch-Grätz herceg, a magyarországi cs. kir. hadak főparancsnoka, sem e tiszt-ségben utóda, Ludwig von Welden báró tábornok nem erősítette meg. A május 30-án kinevezett új főparancsnok, Julius Haynau báró tábornok példát kívánt statuálni, és június 5-én kivégeztette a két honvédtiszteket. 1848 – 49. *A szabadságharc és forradalom története*. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 1996. 342-343. A vonatkozó fejezetet írta Bona Gábor.

⁸⁷ Regg. Ceccopieri, 21.

⁸⁸ MOL OHB 1848:6941.

⁸⁹ MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1849:9552.

⁹⁰ MOL HM Iú. o. 1849:2665.

⁹¹ KLÖM XIII. 568.

⁹² Barcy – Somogyi 97.

án, parancsnokának kinevezését október 10-én közölte a hivatalos Közlöny, az október 16-i számban pedig megjelent a tudósítás, hogy alakulási helyét Nagyváradról Tasnádra helyezték át. Úgy látszik tehát, hogy október első felében az ország két végében egyszerre merült fel a 31. honvédsászlóalj megalakításának gondolata. Miközben Újházi László terve nem valósulhatott meg, a tasnádi kezdeményezés sikerrel járt. Azt viszont csak találgatni tudjuk, miként lehetséges, hogy a Közlönyben megjelent információk nem jutottak el sem a pozsonyi kormánybiztoshoz, sem a lipótvári erődbe.

A Frangepán-csapat létrehozása gyakorlatilag az olasz légió megalakítására tett első kísérletnek tekinthető. Ugyan nem így hívták, mégiscsak olaszokból szervezett önálló katonai egység volt. Az olasz légió megalakítására végül is 1849. március 25-én került sor Debrecenben.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- 1848–49. HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.
- Barcy – Somogyi** BARCY ZOLTÁN – SOMOGYI GYÖZÖ: *A szabadságharc hadserege*. Bp., 1986.
- Bona Gábor, 1988.** BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988.
- Bona Gábor, 1998.** BONA GÁBOR: A téli hadjárat (1848. december–1849. február). (In:) *A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849*. Szerk. Bona Gábor. Bp., 1998.
- Bona Gábor, I–III.** BONA GÁBOR: *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcba. Első kötet: A–GY. Második kötet: H–Q. Bp., 1998. Harmadik kötet: R–Zs. Bp., 1999.*
- Csányi-ir.** MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai
- Attilio Depoli, 1956.** ATTILIO DEPOLI: Fiumani contro l’Austria nel 1848–49. (In:) *Fiume. Rivista di Studi Fiumani*, anno IV–n. 1–2. 1956.
- Gelich Rikárd I–III.** GELICH RIKHÁRD: *Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben I–III.* Bp., 1882–1889.
- Gianola, Alberto 1934.** ALBERTO GIANOLA: *Deportati lombardo-veneti in Ungheria dal 1831 al 1848.* Modena, 1934.
- Hermann Róbert, 2001.** *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849.* Összeállította, szerkesztette és az előszót írta HERMANN RÓBERT. Millenniumi Magyar Történelem. Bp., 2001.
- HK** *Hadtörténelmi Közlemények*
- HL** *Hadtörténelmi Levéltár, Budapest*
- HM** *Iü. o.* MOL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály.
- Kászonyi Dániel, 1977.** KÁSZONYI DÁNIEL: *Magyarhon négy korszaka*. Ford. Kosáry Domokos. S. a. r. Márkus László. Bp., 1977.
- KLÖM XIII.** *Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I.* (S. a. r. Barta István) Bp., 1952.
- Kumlik Emil, 1905.** KUMLIK EMIL: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi*. Pozsony–Bp., 1905.
- Gustavo Massoneri, 2006.** GUSTAVO MASSONERI: *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról*. Fordította: Száraz Orsolya, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta: Pete László. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006.
- MOL** Magyar Országos Levéltár
- Molnár András, 1991.** MOLNÁR ANDRÁS: „Csak úgy önként álltam a zászlóm alá”. Laky Antal keszthelyi csizmadialeány visszaemlékezése a 7. honvédszászlóalj harcaira. *HK* 1991/3.

- Molnár András, 1992.** MOLNÁR ANDRÁS: A 7. honvédszászlóalj története. (In:) Molnár András szerk.: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai Gyűjtemény, 33. k. Zalaegerszeg, 1992. 53–113.
- Molnár András, 1998.** MOLNÁR ANDRÁS: Lipótvár feladása. *Életünk*. Különszám, 1998.
- NYMH Amadin Ágost:** Nagy idők – apró emlékek. In *Nyugatmagyarországi Híradó* X. évf. 244., 250. sz. (1897. október 24., 31.)
- OHB MOL H 2.** Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1848–1849.
- Pete László, 1999.** PETE LÁSZLÓ: *Monti ezredes és az olasz légio a magyar szabadságharcban*. Debrecen, 1999.
- Rabár Ferenc, 1988.** RABÁR FERENC: Lipótvár ostroma 1848–49-ben. *HK*, 1988/2.
- Regg. Ceccopieri** Reggimento Conte Ceccopieri fante N. 23. pp. 1–36. Archivio di Stato di Torino. Raccolte Private. Carte Bianchi. Serie II, mazzo 6°, incarto 3°, n. 6.
- G. Stefani, 1949.** G. STEFANI: Giuliani e dalmati nella prima guerra d'indipendenza. In *La Venezia e la Dalmazia nella Rivoluzione Nazionale del 1848–49*. Vol. III. Udine, 1949.
- Urbán Aladár, 1994.** URBÁN ALADÁR: Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. *Századok*, 1994/5.

POLLMANN FERENC

DUALIZMUSKORI HONVÉDSÉGÜNK VEZÉRKARI FŐNÖKEIRŐL

- Zsiráf nincs. Ha akarod, megmondhatom, milyen a kútya vagy a nyúl.
- Hogyhogy... nincs zsiráf?
- Nincs hát. Se Marx, se Engels, se nagy folytakók nem írnak a zsiráfról. Ez azt jelenti, hogy nincs zsiráf.

Slawomir Mrozek: A zsiráf

Katonai kérdésekben általában járatlan laikusok számára is magától értődőnek tűnik a fegyveres testületek hierarchikus felépítése. A század, ezred, hadosztály vagy a hadtest akkor is ismerős fogalmak lehetnek, ha pontos jelentésükkel és egymáshoz viszonyított pozíciójukkal nincs is valaki tisztában. Mindenesetre az alakulatok élén egyszemélyi vezető: parancsnok áll, s mivel az egész struktúrát alapjában véve valamiféle piramishoz hasonlónak képzelik el, kézenfekvő a gondolat, hogy az egész haderőnek rendelkeznie kell egy főparancsnokkal.

Egy, az osztrák vezérkar történetéről nemrégiben megjelent terjedelmes szakmunkához¹ írt bevezetőjében *Johann Christoph Allmayer-Béck* éppen a fenti felfogás trivialitására és egyúttal nem szükségszerűen helyes voltára hívja fel a figyelmet, midőn felteszi a kérdést: „Ki vezeti háború idején egy állam haderejét?” A kézenfekvő válasz szerint természetesen a főparancsnok; ám hogy ez nincs mindig így, az – mint az osztrák hadtörténész rámutat – már Goethe számára is ismert volt. „Hagyd a gondot vezérkarodra / tábornagnak könnyű a dolga” – így nyugtatja Mefisztó a Főgenerális szerepét átvenni vonakodó Faustot.³ Történelmi példák sokasága bizonyítja, hogy az állam feje, a

¹ Slawomir Mrozek: A zsiráf. Fordította Kerényi Grácia. (In:) Slawomir Mrozek: Zuhánás közben. Elbeszélések. Bp., 1983. 8.

² Hubert Zeinar: *Geschichte des österreichischen Generalstabes*. Böhlau, Wien – Köln – Weimar, 2006. 17.

³ Johann Wolfgang Goethe: Faust. Fordította Jékely Zoltán és Kálnoky László. IV. felvonás. <http://www.mek.oszk.hu/00300/00389/00389.doc>

monarcha, vagy az elnök, lévén hivatalból a legfőbb katonai vezető, gyakran nem ragaszkodik a fegyveres erők gyakorlati irányításához, hanem azt háború esetén hozzáértő katonára bízta. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha – mint például az első világháború elején az osztrák–magyar haderő esetében – az uralkodó (azaz I. Ferenc József mint Legfelsőbb Hadúr) valamint a kinevezett hadsereg-főparancsnok (Frigyes főherceg) helyett valójában a vezérkar főnöke (Conrad von Hötzendorf) kezébe kerül a hadműveletek tervezéséhez és végrehajtásához szükséges tényleges hatáskör.

A dualista monarchia egyébként meglehetősen bonyolultnak látszó hadsereg-szervezete ellenére mindazonáltal a hadtörténetírás a legfelső szintű katonai irányítás kérdésében egységes álláspontot képvisel. Ez aligha lehetne másképp: intézménytörténeti szempontból az ezzel a korrallal foglalkozó hadtörténetészek olyan forrásbázisra támaszkodhatnak, amely jellegénél fogva kevés kételyre kínál lehetőséget. A modern társadalmak egyik legfontosabb jellemzője ugyanis minden bizonnyal a *szabályozottság* (mondhatni *túlszabályozottság*), ami különösen a magas fokú szervezettséget feltételező, államilag működtetett rendszerekre érvényes. A fegyveres erők – mindenekelőtt a hadsereg – életére mindez fokozottan elmondható: elképesztő mennyiségű rendelet, szabályzat, utasítás, előírás, útmutató, stb. hivatott biztosítani, hogy minden a lehető legnagyobb mértékben „forsrítosan kerüljön végrehajtásra.” Az előírtaktól eltérően végbemenő folyamatok lehetőségének minimalizálását a fegyveres szolgálat *veszélyes üzem* jellege alapján véve bizonyos fokig önmagában is indokolhatja, ám az előírások aprólékos precizitása a rendszer működését mechanikussá és esetenként meglehetősen nehézkesé teszi. A *mindenre kiterjedő szabályozottság* mindazonáltal a hadtörténész számára azzal a kétségtelen előnnyel jár, hogy megkönnyíti számára a hadsereg működésének alapos megismerését, már amennyiben természetesen az ehhez szükséges dokumentumok egyáltalán fennmaradtak a levéltárak és könyvtárak raktárainak polcain. Logikus lehetne tehát a feltételezés, hogy a hadsereg felépítésével, működésével, az általa felhasznált eszközökkel és anyagokkal, stb. kapcsolatban aligha létezhetnek tisztázatlan problémák, hiszen a felmerülő kérdésekre a válasz minden esetben megtalálható a megfelelő szabályzatokban.

A fenti logika mindazonáltal arra a tézisére támaszkodik, hogy a kérdéses katonai dokumentumok tartalmazzák a *helyes* válaszokat, tehát az ezektől eltérő állítások igazságtartalma szükségképpen megkérdőjelezendő. Sarkosabb megfogalmazásban amennyiben egy mégoly szakmainak is tűnő megállapítás ellentmondásba kerül a vonatkozó szabályzatokba foglaltakkal, úgy feltétlenül az utóbbit kell mérvadónak tekinteni. Mindebből az következik, hogy

ilyen ellentmondásos helyzet tulajdonképpen eleve ki sem alakulhat, ha a történész az alapvető források (jelen esetben a megfelelő szabályzatok) felhasználásával dolgozik, illetve, hogy ez utóbbiakra támaszkodva valamely mégis előforduló *lapsus calami* könnyűszerrel orvosolható.

Az említett tézis érvényességét ugyanakkor ajánlatos pontosan meghatározni: a hangsúly a válaszok *helyességén* van, nem pedig azon, hogy a szabályzatok minden esetben *tartalmaznak-e* a felmerülő kérdésekre valamilyen választ. Sławomir Mrozek ismert elbeszélésében a bigottan marxista nagybácsi tudvalévőleg azért tagadja a zsiráf létezését, mert ilyen nevű állat nem szerepel a marxizmus klasszikusainak műveiben. Azt természetesen nem állíthatjuk, hogy mindaz, amiről a katonai szabályzatok nem rendelkeznek, generális értelemben véve *nemlétező* a hadsereg számára: ehhez a szabályzatok egész rendszere is kevés lenne. Olyan általános és alapvető fontosságú kérdés esetében viszont, mint amilyenre e dolgozat címe utal, nyilvánvalóan más a helyzet. A dualizmuskori magyar királyi Honvédség felsővezetésének struktúrájával kapcsolatban az eredeti források egyértelműek, s nem nyújtanak semmiféle alapot arra, hogy a hadtörténész alternatív módon értelmezze őket. Az illetékes szaktudomány művelői ennél fogva pontosan tudják, hogy az említett vezetési struktúra az adott korszakra vonatkozólag – azaz 1868 és 1918 között – nem ismeri a „Honvédség vezérkari főnöke” beosztást, mivel ilyen a vonatkozó katonai szabályzatokban nem szerepel, s ennél fogva nemlétezőnek tekintendő.

Ezen a ponton tulajdonképpen be is lehetne fejezni a kérdés tárgyalását. Az utóbbi néhány esztendőben azonban több publikációban is lehetett találkozni olyan félreérthető megfogalmazásokkal, amelyek a fenti kategorikus megállapítástól eltérően azt valószínűsítették, hogy a dualizmus korában mégis csak létezett a Honvédségnek vezérkari főnöke. Ezek szerint ezt a beosztást az 1900. február 15-én a HM 814/Eln. számú rendelettel vezették be, amely időponttól kezdődően a „Honvédség vezérkarfőnöke (sic!) nagyjából a Honvéd Főparancsnokság addigi adlátusának szerepkörét vette át mint a Honvédség főparancsnokának általános és első helyettese”.⁴ (A korabeli dokumentumokban sehol elő nem forduló „vezérkarfőnök” kifejezést az idézet szerzője elszerűen használja mindenütt a „Vezérkar főnöke” – azaz a Vezérkar mint a hadsereg legfelsőbb szakmai irányító szerve élén álló tábornok – helyett. Efféle utólagos intervencióra azonban nézetem szerint egyetlen történész sem kapott szakmai felhatalmazást). Más helyen azt olvashatjuk, hogy

⁴ *Boldogtalan hadiidők... 1914–1918.* Szerk. Ravasz István. Bp., 2004. 100.

a „Honvéd Vezérkar főnöke, röviden a vezérkarfőnök (...) valamennyi fegyveres erő tényleges katonai vezetője volt”. Hogy félreértés ne legyen, ez ugyanaz a személy, akiről fentebb mint a „Honvédség vezérkarfőnöke” volt szó: ezt a beosztást ugyanis szintén „1900. február 15-én rendszeresítették”.⁵ Aligha szorul külön magyarázatra, miért okoz további félreértést, ha az idézet szerzője a „Honvéd Vezérkar főnökéről” ír: ezek szerint nem csupán vezérkari főnöke lett volna a m. kir. Honvédségnek 1900-tól az első világháború végéig, hanem Vezérkara is?

Tisztázzuk most már egyértelműen, hogy sem 1868-tól, sem 1900-tól kezdődően a dualizmuskori magyar királyi Honvédségnek sem vezérkari főnöke (még kevésbé „vezérkarfőnöke”), sem saját vezérkara nem létezett. A szakirodalom alapkérdése természetesen mit sem tudnak ilyen beosztásról vagy intézményről.⁶ Ennél fontosabb azonban, hogy a fentebb már említett HM 814/Eln. számú, 1900. február 15-én kelt rendelet, amely alátámasztani lenne hivatott az állítólagos beosztás létezését, maga sem tartalmaz erre hivatkozási alapul szolgáló adatot! A jogszabály,⁷ amely a vezérkari szolgálatnak a Honvédségnél történő megszervezését és az ezzel kapcsolatos szabályozást hozza nyilvánosságra, 10. pontjában az „Elnevezések” címszó alatt meghatározza, hogy „A honvéd főparancsnokság eddigi «I. segédtsízt»-je «a magy. kir. honvéd főparancsnokság vezérkari főnöke» elnevezést viseli.” Mindebből világosan kiderül, hogy a.) nem a Honvédségnek, hanem a *honvéd főparancsnokságnak* a vezérkari főnökéről van szó; és b.) ez a személy nem a főparancsnok helyettese, hanem az eddigi I. segédtsízt, azaz nyilvánvalóan rangban jóval alacsonyabb személy! Ha mindezt egybevetjük a magyar királyi honvéd főparancsnokság 1907. évben kelt „szervi határozványával”,⁸ az ott feltüntetett állománytáblából kitűnik, hogy a vezérkari főnöki pozícióra egy vezérkari testületbeli *ezredes* van rendszeresítve, aki beosztását tekintve csupán a negyedik

⁵ Dr. Ravasz István: *Magyarország és a magyar királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945*. Bp., é. n. 222

⁶ Ld. például: *A magyar királyi Honvédség története 1868–1918*. Szerk. Berkó István. Bp., 1928.; Tibor Papp: *Die königliche ungarische Landwehr (Honvéd) 1868 bis 1914*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Band V. *Die bewaffnete Macht*, Wien, 1987. 634–686.; Stromfeld Aurél: *Hadsergyszervezés*. Bp., 1911.

⁷ *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*, 1900. február 15. (9. sz.), 31. skk.

⁸ A-2, m. Szervi határozványok a magyar királyi honvéd főparancsnokság számára. *Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára*, 1907. 6. szám, Melléklet az 1907. évi 1737/eln. számhoz

a főparancsnokság élén álló három, tábornoki rangú előjárója után. Mellesleg ez a jogszabály is egyértelműen tudtul adja, hogy a főparancsnok rendelkezik egy tábornoki rangú „helyettesel”, aki ennél fogva határozottan nem azonos a vezérkari főnökkel.

Kérdés ezek után, miként lehetett ez utóbbiból a honvéd főparancsnok helyettesét létrehozni oly módon, hogy a nagyobb meggyőzőerő kedvéért a hivatkozott írárok szerzője még a posztot betöltő tábornokok nevét és pontos szolgálati idejét is feltüntette? Összevetve ezen személyek névsorát a főparancsnok *adlatusainak* illetve helyetteseinek névsorával, azonnal kiderül, hogy tulajdonképpen a főparancsnokságok 1900 és 1918 közötti mindenkori második embereit „nevezte ki” utólagosan a „Honvédség vezérkari főnökeivé”. Ez az *imaginárius* beosztás hasonlóan funkcionált, mint a magasabb parancsnokságoknál (hadseregknél, hadtesteknél, hadosztályoknál): az illető seregtest vezérkari főnöke formálisan a seregtest parancsnokának a helyettese volt.⁹ A honvéd főparancsnokság azonban minden más parancsnokságtól különbözött, hiszen vezetője nem (vagy csak korlátozottan) rendelkezett csapatok felett.¹⁰

Ami pedig az állítólagos, 1918 előtti honvéd Vezérkart illeti, a dolog teljesen egyértelmű. Mint azt Stromfeld Aurél alapos és megbízható kézikönyve is egyértelműen leszögezte: az osztrák–magyar haderő vezérkara egységes.¹¹ Sem a magyar Honvédségnek, sem az osztrák Landwehrnek nem létezett külön vezérkara. Teljességgel valószínűtlen lenne feltételezni, hogy az önálló nemzeti haderő létrehozását mereven ellenző Ferenc József valaha is áldását adta volna ehhez hasonló elképzelésre. Károly császár–király alatt ugyan legmagasabb szinten is felmerült az egységes haderő kettéosztása és külön magyar (valamint osztrák) hadsereg létesítése, a legfelsőbb hadvezetés (Vezérkar) egysége azonban nem kérdőjeleződött meg.¹²

Az idézett megfogalmazások félreérthetőségén tulajdonképpen túl lehetne lépni azzal, hogy konstatáljuk és megfelelően korrigáljuk őket. Súlyosbítja azonban a helyzetet, hogy nem csupán az említett publikációkban találkozhat

⁹ E-53. Reservat. Vorschrift für die Höheren Kommandos der Armee im Felde. § 7. Die Generalstabschefs. Wien, 1913.; Generalstabshandbuch. 1914. 8.

¹⁰ 1914 tavaszán a budapesti IV. hadtest parancsnoka (egyben a főváros vezénylő tábornoka) Tersztyánszky lovassági tábornok és a honvéd főparancsnok, Rohr lovassági tábornok között kiobbant konfliktus során a hadtestparancsnok kifejtette, hogy szerint a honvéd főparancsnok nem parancsnok, hivatalos elnevezése helytelen”. Kriegsarchiv, Wien, Militärkanzlei Seiner Majestät 10-1/4 ad de 1914.

¹¹ Stromfeld Aurél: *Hadseregszervezés*. Bp., 1911. 230.

¹² Peter Broucek: *Ein general im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horsteuau*. Böhlau, Wien-Köln-Graz, 1980. 428-429.

velük a gyanútlan olvasó, hanem az első világháború történetét feldolgozó jelenlegi egyetlen szaklexikon szócikkeiben is.¹³ Nem lehet elégszer hangsúlyozni, milyen nagyfokú felelősség nehezedik a mindenkori lexikonszerkesztők vállára a közölt adatok pontosságát és megbízhatóságát illetően. Ha téves információ kerül a közölt szócikkekbe, az duplán is kárt okoz. Nem csupán tovább örökíti a tévedést mindazokon keresztül, akik felhasználják a helytelen adatot, hanem tönkreteszi az illető lexikon legfőbb értékét is: a presztízsét. Megbízhatónak tartott, tekintélyes enciklopédiák is tartalmazhatnak természetesen valótlan adatot, az olvasók mégis joggal feltételezik, hogy ennek kisebb a valószínűsége, mint a *noname* adattárak esetében. Feltűnően sok vagy súlyos pontatlanság lelepleződése nyomán a lexikon felhasználója a többi szócikk tartalmával szemben is élhet a gyanúperrel, hogy a közölt információk hitelességével kapcsolatban nincs minden rendben. Ezt megkockáztatni pedig aligha érdemes.

---

¹³ Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. Főszerk. Szijj Jolán, szerk. Ravasz István. Bp., 2000. 717.

REZNÁK ERZSÉBET

„A NEMZET CSAK JOGOST AKARJON...” KOSSUTH LAJOS LEVELE BOBORY KÁROLY ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐHÖZ CEGLÉDRE¹

„Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédette. Akárhova fordul a koczka, – ... senkisémm fogja mondhatni Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy csak egy hajszálnyival a többet kívánt, mint mihez a törvényes jogát czáfolhatlanul bebizonyíthatá. (...) S ez Deák érdeme.”² Kossuth Lajos írta ezeket a dicsérő szavakat 1861-ben a „haza bölcséről.” Deák Ferenc az 1849 után először összehívott magyar országgyűlésen az általa megfogalmazott felirati javaslatért érdemelte ki az elismerést. Az igazság, a törvényesség, az ország alkotmányos önállósága, a nemzet jogai és érdekei, a Pragmatica Sanctio, az 1848-as törvények hatálya: ezek a feltételei Ausztria és Magyarország kibékülésének, üzenték ebben lenyűgöző logikával összeállított, megdönthetetlenül érvelő közjogi remekműben az uralkodónak a magyarok. I. Ferenc József és köre azonban törvénytelenességgel válaszolt a bejelentésre: 1861. augusztus 22-én feloszlatta az országgyűlést, újabb évekkel hosszabbítva meg az önkényuralom tizenkét éves korszakát.

Hosszú időnek kellett elteltie, míg a Habsburg-dinasztia osztrák tanácsadói és magyar bizalmasaik belátták, hogy mégis kisebb veszteség számukra „a békés kiegyenlítés”, mint a „Schmerling-provizóriumnak” nevezett szűkségállapot és a színfalak mögött megkezdődhetnek a tárgyalások a magyarországi alkotmányos rend helyreállításáról. A titkos megbeszélések után 1864 decemberében végre megállapodtak a felek, az osztrák udvari körök megbízottja, Augusz Antal és a magyar közélet legnagyobb tekintélye, Deák Ferenc 1865. április 7-én írásban is összegezte a bizalmas tanácskozások eredményét. 1865 húsvét szombatján aztán Deák Ferenc szállására, az Angol Királynő Szállóba kérte Salamon Ferencet, a Pesti Napló munkatársát. „Azonnal

¹ A tanulmány első változata megjelent: Kossuth Lajos: *„A nemzet csak jogost akarjon...” Levél Bobory Károly országgyűlési képviselőhöz Ceglédre*. Az utószót és a jegyzeteket írta Reznák Erzsébet. Ceglédi Színes Füzetek 8. Cegléd, 2002.

² Kossuth Lajos levele Jósika Miklóshoz, 1861. augusztus 15. Közli: *Irataim az emigrációból*. Harmadik kötet: *A remény és csapások kora. 1860–1862*. Budapest, 1882. 648. o.

munkához láttunk. A belső szobából kihoztuk közös erővel a Corpus Juris két kötetét s elhelyeztük a keleti fal melletti nagy dívánra.” – emlékezett később Salamon a rendkívüli feladatra.³ Az újságírónak az volt a dolga, hogy „... telhető ortho- és kalligraphiával...” lejegyezze, amit Deák neki diktál.⁴ A Pesti Napló 1865. április 16-i számában végül aláírás nélkül jelent meg a „Még néhány szó a 'Botschafter'-nek ápril 9-diki cikkére” című írás, melyet az utókor „húsvéti cikk” címen ismer; Deák ebben a történelmi jelentőségű közleményben foglalta össze a nyilvánosság számára a magyar és az osztrák közös ügyekkel kapcsolatos elveket. A „húsvéti cikk” révén a magyar közvélemény is tudomást szerezhetett az addigi diplomáciai egyezkedésekről, mindenekelőtt arról, hogy Deák az 1723-ban alkotott Pragmatica Sanctio alapján tette meg a javaslatát Ausztria és Magyarország kapcsolatának törvényes és újszerű rendezésére.⁵ „Egyik cél (...) a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni. Másik cél pedig fentartása Magyarország alkotmányos fennállásának, jogainak, törvényeinek, melyeket a sanctio pragmatica is ünnepélyesen biztosít, s melyekből többet elvenni, mint a mit a birodalom szilárd fennállhatásának biztosítása multhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű” – szölt az azóta sokszor idézett kikötés, melynek alapján Deák reálisnak tartotta a nagyhatalmi ábrándokról lemondó Ausztria és az alkotmányától 1849 óta büntetésből megfosztott Magyarország közötti békés megegyezést.⁶ Már csak az osztrák jogeljáráselmélet és a magyar jogfolytonosság elve között kellett megtalálni a „kiegyenlítést” és hozzá lehetett kezdeni az új törvények megalkotásához.⁷

A kiegyezésről szóló vitáknak és megbeszéléseknek új lendületet adott 1866 nyarán az osztrákok július 3-i königráti csatavesztése, mely a Habsburg birodalom kizárását jelentette a Német Szövetségből; Ausztriának ebben a helyzetben

³ Deák Ferencz, 1906. II. 105. Corpus Juris: törvénytár. (latin)

⁴ Deák Ferencz, 1906. II. 105. Orthographia: helyesírás. (görög-latin); kalligraphia: szépirás. (görög)

⁵ Pragmatica Sanctio: az 1723. évi I-III. törvény, Magyarország és a Habsburg-dinasztia kapcsolatát szabályozó alapszerződés.

⁶ Deák Ferencz, 1906. II. 114-115.

⁷ Jogeljárás (jogvesztés): a hivatalos osztrák ideológia szerint Magyarország azzal, hogy 1848-ban fellázadt a király ellen, elvesztette korábbi alkotmányos jogait. Jogfolytonosság: Deák szerint a magyar közjog elveinek megfelelően a hatályon kívül soha nem helyezett, néhány pontján módosított 1848-as törvények alapján lehet és kell tárgyalni a közös ügyekről, mert a Pragmatica Sanctio a „közös viszonyokkal” kapcsolatos rendelkezéseit és az azokból következő „közös ügyeket” ezek a törvények is érvényben hagyták. Deák Ferencz, 1906. II. 174.

meg *kellett* egyeznie a monarchia nagyobbik felének számító Magyarországgal, Magyarországnak pedig *kellott* használnia a nemzeti alkotmányosság visszaszerzésére kínálkozó kedvező alkalmat. A közös ügyekről szóló törvényjavaslat végül olyan dualista monarchia megteremtését ajánlotta, amelyben a két, külön parlamenttel és kormánnyal rendelkező országot (Ausztriát és Magyarországot) a közös védelem alapján a közös hadügyek és a közös külügyek és az ezek fedezésére szolgáló közös pénzügyek kötik össze. „E helyzetben csak három út állott előttünk: vagy fegyverrel vívni jogainkat; vagy várni a véletlentől és oly eseményektől, melyeket se előidézni, se irányozni és vezetni képesek nem valánk; vagy arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogult közvéleményt arról, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom fönnállásának biztosságával is összhangzásba hozható.” – szölt a zseniális deáki tett megalkotójának megdönthetetlen érvelése a törvényjavaslat tárgyalásakor.⁸

A király 1867. február 17-iki leirata érvényesnek ismerte el az 1848-as törvényeket és még azon a napon megalakult Andrássy Gyula gróf vezetésével a második magyar felelős minisztérium. A magyar képviselőház részletes vita után 1867. május 29-én kétszázkilenc igennel nyolcvankilenc nem ellenében, nyolcvanhárom tartózkodással elfogadta a közös ügyekről szóló javaslatot, majd I. Ferenc József 1867. július 28-án szentesítette a hatvankilenc paragrafusból álló 1867:XII. törvényt. „A magyar korona országai és az ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyok, s ezek elintézésének módjáról” szóló hosszú és bonyolult című jogszabály már megalkotása előtt a viták kereszt-tüzébe került! Miközben a külpolitikai realitás, a régóta tartó bizonytalanság, a józan megfontolás a minél előbbi megbékélést sürgette, az 1848-ban visszaszerzett szabadság élménye, a győztes csaták emléke, a nemzeti egység közösen átélt tapasztalata, végül az utána elszenvedett megtorlás, a sokféle megaláztatás, az elvesztett lehetőségek árnyéka nem múlt el egyik napról a másikra. Szenvedélyeket lobbantott fel, indulatokat gerjesztett, egyéni tragédiákat okozott az akkoriban ki-egyenlítésnek, később kiegyezésnek nevezett megállapodás egész Magyarországon. Arról, hogy Deák hogyan számolt el 48-as múltjával és hogyan vélekedett 67-es művéről, néhány árulkodó jelből értesülhet az utókor; az mindenesetre feltűnő, hogy a közös osztrák-magyar múltrol szóló kitűnő történeti elemzéseiben aránytalanul rövid helyet kapott a forradalom és a szabadságharc másfél éve és az azt követő korszak.⁹ Az pedig legalább ennyire szembeötlő, hogy a „nagy emlékü” év-

⁸ Deák Ferencz, 1906. II. 170.

⁹ Deák nem vett részt a koronázáson, nem vállalt semmilyen hivatali tisztséget, nem fogadott el a királytól kitüntetést és visszautasított minden ajándékot. Körömczi Ka-

ről szóló szűkszavú deáki méltatásába Kossuth Lajos személyes érdeme igen, de a neve nem került bele.¹⁰ „... javaslatunk a t. ház előtt fekszik. Nem állítjuk mi, kik mint a bizottság többsége azt készítettük, hogy művünk tökéletes. Tudjuk, hogy annak hiányai vannak; de célszerűbbet, mely helyzetünkben gyakorlatilag is kivihető lett volna, készíteni nem tudtunk.” – állította a közös viszonyok kialakításáról készített tervről maga az alkotó, a „haza ügyvédje” a képviselőházi vita lezárásakor.¹¹

De a XIX. század nagy ideáljairól, a jogegyenlőségről és a nemzeti függetlenségről a koronázási ünnep fényes előkészületei közepette sem lehetett elfeledkezni! Még tartott a közösügyi javaslatok képviselőházi megvitatása, amikor 1848 megtestesítője, Kossuth Lajos „... veszedelmes tűzfáklyát dobott az izzó hangulat közé.”¹² A Budapesten megjelenő Magyar Újság 1867. május 26-i száma közölte a „Nyílt levél Deák Ferenczhez” című írását, melyet azért küldött Párizsból haza, hogy benne a törvényjavaslat veszélyeire figyelmeztesse egykori barátját: „Most szólok, és hozzád, és nyíltan szólok, mert úgy látom – s az évek és szenvedések terhe alatt meghiggadt ítélet tekintetével látom úgy, – hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többbe, mint veszélybe, halálba sodortatik.”¹³ Kossuth éppen a közös ügyektől féltette Magyarország állami függetlenségét, mert az 1848-as törvényekkel összeegyeztethetetlennek tartotta azok kodifikálását. Alig négy évvel a bevezetőben idézett dicséret után keserű, nehezen feledhető bírálatot és súlyos szemrehányást kapott Deák Ferenc Kossuth Lajostól.

Deák a Pesti Naplóban kurtán megindokolta, hogy miért nem felel Kossuth levelére, de a Cassandra-levél szikrájából kipattant „izgatólag gyújtó üszök” már célba ért!¹⁴ Deák helyett válaszolt a közvélemény és mint annak idején, 1848-ban

---

talán: „... a mi megmarad, fordítsa jó célokra”. Deák Ferenc hagyatéka. Budapest, 1992. 145-146.

¹⁰ „Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 48-ban megindította és ernyedetlen eréllyel keresztülvitte. (Éljenzés.) Daczára bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fönmaradt és fön fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva. (Éljenzés.)” Deák Ferencz, 1906. II. 167.

¹¹ Deák Ferencz, 1906. II. 171.

¹² *A magyar nemzet története X. kötet.* Szerkesztette Szilágyi Sándor. *A modern Magyarország 1848–1896.* Budapest, 1898. 671.

¹³ Kossuth Lajos, 1900. 9.

¹⁴ Cassandra-levél: Kossuth 1867. május 22-i párizsi nyílt levelének közismert elnevezése. Deák válasza Kossuthnak: Deák Ferencz, 1906. II. 198-201. „Izgatólag gyújtó üszök”: Somssich Pál képviselő kijelentése a kiegyezést bíráló Kossuth-levelekről. (U. 217.)

és 1849-ben, újra a Kossuth névtől lett hangos egész Magyarország. Ő volt mind-annak az élő jelképe, aminek védelméért 1848-ban még fegyvert fogtak az emberek, és tőle remélték a jól ismert eszmék oltalmát, de legalább az új helyzethez illő útmutatást 1867-ben is. A nemzeti önállóság és polgári demokrácia örökre elveszni látszó lehetősége váratlanul felfrissítette a közéletnek szinte minden területét. Az új kormány nem kis aggodalmára, nem csak a parlamentben, hanem a frissen újjászervezett megyei, városi és községi törvényhatóságokban is nagy hatást keltettek és komoly visszhangra leltek a kossuthi érvek. A települések képviselő-testületei jól láthatóan jelét adták az 1848-as törvények visszaállításával és az 1867-es törvények megbuktatásával kapcsolatos véleményüket; például úgy, hogy Kossuthot választották városuk díszpolgárává. Az elsők között Cegléd tisztelte meg őt és vele együtt még tizennégy közismert ellenzéki politikust ezzel a gesztussal, őket véve fel elsőként ily módon a város történetében a polgárok közösségébe. A megtiszteltetésért szép levél volt a köszönet, Kossuth egy évvel később ezt írta Dobos Jánosnak, a ceglédi polgármesternek:

„Turin, 1868. márczius 18. Tisztelt polgármester úr! Különös véletlenek láncolata okozta, hogy csak nemrégiben jutott valósággal kezemhez azon diszes oklevél, melylyel Cegléd városa egyik díszpolgárává még mult tavasszal lett megválasztatásomat egy szintoly hazafias érzelmű, mint csekély személyemet érdemem felett megtisztelő levél kíséretében tudomra adni méltóztatott.

Midőn Cegléd városa választó-közönségének irántam mutatott e kegyeségeért, ezennel érzékeny köszönetet mondanék, egyszersmind biztosítom polgármester urat, hogy az átküldött díszpolgári oklevél – a messze külföldön nyert hasonló megtiszteltetések sorában – mind, a míg élek, magam, mind maradékaim által különös becsben fog tartatni, s nekem vigasztalás, emezeknek buzdítás kútféjéül fog szolgálni mint azon hazafias derék magyar város jóakarátának záloga, melynél a nagyemlékű multban legelőször talált áldozatkész visszhangra a hon megmentésére hívó szózatom, mely azóta is sem a mult szenvedései alatt soha meg nem ingott, sem a jelen kételyei közt irányt soha nem veszített, hanem erélyt és kitartást merítve a romlatlan hazafiság ösztönéből, most is mindig tántoríthatatlan hiva a hitnek, reménynek s önbizalmas határozottságnak, melytől hazánknak jövődjé függ.

Isten legjobb áldása legyen városukkal, tartsák meg becses emlékezetükben azt, ki bal- mint jó szerencsében mindig büszke leend reá, hogy magát Cegléd városa polgárának nevezheti.

Polgármester úrnak kész köteles szolgálja, s polgártársa Kossuth Lajos.”¹⁵

¹⁵ Kossuth Lajos megválasztása: PML NKO V. 41-b. (A jegyzőkönyvet selejtezték.) Kossuth Lajos levele Dobos János polgármesterhez: Kossuth Lajos, 1900. 168-169. Kos-

Jászládány, Vác és Pécs polgárai más formát találtak politikai nézeteik demonstrálására, ők az országgyűlési képviselői mandátumot ajánlották fel Kossuth Lajosnak.¹⁶ A váciakhoz ez ügyben küldött Kossuth-levél szomorú utóéletéhez tartozik, hogy a levelet közlétevé „Magyar Újságot” elkobozták, a lap szerkesztőjét, Böszörményi Lászlót letartóztatták.¹⁷ A váci levél története azonban ezzel még nem ért véget. Eger város képviselő-testülete ugyanis külön határozatba foglalta és megküldte Turinba azt a nyilatkozatot, melyben a váciaknak leírt elvek iránti ragaszkodásukról és bizalmukról biztosította Kossuthot. Az egeri esetből kikerekedő „hevesi ügy” hosszú ideig foglalkoztatta a közvéleményt, a képviselőházat és a belügyminisztert; ez utóbbi rendelete Kossuthot „a haza iránti hűtlenség”, egeri és Heves megyei híveit pedig a bűnrészség vádjával is meggyanúsította.¹⁸

De a közélet igazi megélénkülését a polgári társaskörök, honvédegyletek, olvasóegyletek, olvasóköri, demokratákörök, népkörök, kaszinók megalakulása jelezte! Ezek az önkéntes társulások már 1867-től életre keltek szinte minden településen, a helyi közélet jellegzetes fórumai lettek, ezekre a helyekre járt a tagság „kosutozni”, azaz itt vitatta meg a nagyvilág híreit, az ország ügyét, a környék eseményeit. Rövid idő alatt felbecsülhetetlen mennyiségben küldték Kossuthnak a tiszteletbeli elnökségre vagy tagságra szóló felkéréseket, rokonszenv-üd-

suth levelének megérkezése Ceglédre, 1868. március 23.: PML NKO V. 42-c. 440/1868. Kossuth Lajos levelének eredeti példányát a Kossuth Múzeumban helyezték el, innen tűnt el a gyűjtemény 1944-es pusztulása alatt. (Cegléd megyei város Kossuth Múzeumának leltára) Jászberény ugyancsak 1867-ben választotta Kossuthot díszpolgárrá.

¹⁶ Kossuth fiait is képviselővé választották. Ferencnek a németh-üröghi, Lajos Tivadar-nak pedig a kolozsvári választók ajánlották fel a kerület mandátumát. A két fiú levele a választókhoz: Kossuth Lajos, 1868. 68-76. o. és 101-109. o. Németh-ürögh (Rácváros): kisközség Baranya megyében, 1930 óta Pécshez tartozik. Baranya megye földrajzi nevei. I. kötet. Szerkesztette Pesti János. (Baranya Monográfia Sorozat) Pécs, 1982. 759-760.

¹⁷ A jászládányi választókerülethez szóló Kossuth-levél, 1867. augusztus 5.: Kossuth Lajos, 1900. 22-33. o. A váci választási elnökhöz, Rudnay Józsefhez szóló Kossuth levél, 1868. augusztus 20.: Kossuth Lajos, 1900. 34-51. o. Kossuth Lajos 1867-ben írott levelei külön füzetben is megjelentek: Kossuth Lajos, 1868. Böszörményi Lászlót (1823-1869) sajtóvétség vádjával két évre ítélték, a börtönben halt meg.

¹⁸ Kossuth 1867. augusztus 20-i, a váci választókerület elnökéhez címzett levelét Eger város tanácsa szeptember 8-i határozatával üdvözölte. A határozat megsemmisítésére felszólító belügyminiszteri rendeletet az ügyben illetékes Heves megyei közgyűlés azonban visszautasította, sőt maga is csatlakozott az egeri nyilatkozathoz. A belügyminiszter október 8-án felfüggesztette a megye önkormányzatát, végül a kiküldött királyi biztos szerzett érvényt a belügyminiszter követelésének. Deák Ferencz, 1906. II. 210-234.

vözleteket, kegyeletes jókívánságokat.¹⁹ Hosszú ideig tartott a hallgatás, mert az önkényuralom nem tűrte meg az országban a nyilvános véleményt; könnyű elképzelni a szabad szolás újra felfedezett mámorát...

A Turinba érkező tisztelegő levelekre Kossuth a tőle telhető leggyorsabb tempóban válaszolt. Feleletei nemcsak a címzettekhez, hanem a helyi és országos sajtó révén a széles nyilvánossághoz is eljutottak és újabb, bár egyre gyengülőbb lendületet adtak a magyarországi ellenzéki megmozdulásoknak. Csak Kossuth meggyőződése maradt változatlan, szinte minden hazaküldött levelének állandó motívuma maradt a közösüges törvények sokféle változatban megjelenő bírálata. Állhatatossága egyetlen ponton változott: 1867 után kizárólag külön kérésre írta le vagy mondta el a véleményét nyilvánosan a kiegyezésről.

A ceglédi Népkör elnökéhez, Bobory Károlyhoz címzett Kossuth-levél ezeknek a dokumentumoknak egyik jeles darabja. Ennek megírására is a közösüges törvények kritikája készítette Kossuthot, bár az előzményekért még a törvény megszületése előtti időbe kell visszapillantani. A ceglédi Népkör ugyanis az országban az elsők között, 1866. január 6-án alakult meg, a szabályok által előírt három évvel későbbi, kötelezően előírt újjáalakuló közgyűlést pedig természetesen Kossuth Lajos tiszteletbeli elnökké választására használta fel a tagság: „Az ember csak műveltség által emelkedik a szabadsághoz. És mert boldog csak szabad nép lehet s a haza boldogsága előmozdításában közreműködni úgy egyesek mint társulatoknak kötelességében áll: a ceglédi Népkör – mely magának feladatúl kitűzi a tisztas társalgás egyéb előnyei mellett a közművelődés előmozdítása s ezáltal közvetve a haza boldogsága fejlesztésére közreműködni, – meglévén győződve, hogy e célzt könnyebben elérheti, ha bár távolról is közelebbi összeköttetésbe lép azon férfiúval, kinek lánglelke tűzszlopként ragyog mindazok előtt, kik e fenti célz elérésén fáradoznak, azon férfiúval ki egyesülést az 1848-ki törvények kivívása s az azok megtartásában tanúsított küzdelmei által minden egyes honpolgárnak lehetővé tette – Kossuth Lajos nagy hazánkiát jelen újra alakulása alkalmával közfelkiáltással tiszteletbeli elnökévé választja.” – indokolták meg döntésüket az 1869. január 6-án rögzített jegyzőkönyvben a ceglédiek.²⁰

¹⁹ 1867-ben legalább huszonegy egyeslet választotta meg Kossuthot tiszteletbeli elnökévé, öt fel, tizenegyes testület pedig rokonszenv-üdvözlét és kegyeletes jókívánságot küldött Turinba, a Nógrád megyei Diósjenő pedig a község bírájává választotta meg. Kossuth Lajos, 1900. 192-193. o. – Egy kolozsvári szabómester Kossuthot kérte fel elsőszülött gyermeke keresztapjául. Kossuth Lajos, 1900. 237-238.

²⁰ CKMD 67. 168. 1. A Ceglédi Népkör Egyeslet alapszabályai és a tagok névsora. 1868. szeptember 19.

A határozatról természetesen Kossuthot is értesítették. „Mint a népkör választott tiszteletbeli Elnökének ide kapcsolt okmányát szándékom és ígéretem szerint én Kormányzó úrnak a tavaszon személyesen valék átnyújtandó, de miután a körülmények által e szándékomban meglettem gátolva nem maradt egyéb hátra, mint azt közposta útján elküldeni.” – írta a kissé megkésett küldeményhez mellékelte levelében Bobory Károly.²¹ A Népkör elnöke bizonyára a képviselőválasztás, aztán az országgyűlés összehívása, majd az itáliai forró nyár beállta miatt halasztotta el a turini utazást, de valószínűleg később sem sikerült eljutnia a kormányzóhoz.²²

Pedig ők ketten valamikor bizonyára többször találkoztak egymással, hiszen régi ismerősök voltak, bár kettőjük kapcsolatát inkább a közös politikai elvek mélyíthették el igazán. Bobory Károly tekintélyét 1848-as tevékenysége alapozta meg, az ezért és a Mack József – féle elvetélt függetlenségi mozgalomban való részvétele gyanújáért elszenvedett josephstadti várfogság öregbítette és az 1861 utáni közéleti ténykedése szilárdította meg.²³ A levelezés idején a ceglédi katolikusok állásától megfosztott plébánosa, a városi tanács köztisztviselőben álló képviselője, a helyi ellenzék harmadik alkalommal megválasztott országgyűlési követe, a képviselőház tevékeny tagja volt. Több hozzászólásával hívta fel magára a figyelmet az 1869-72-es országgyűlésen is. Pártbeli társaival együtt részt vett például az 1848-49-es rokkant honvédeknek, valamint az özvegyeiknek és az árváiknak fizetendő nyugdíjról szóló ha-

---

²¹ Bobory Károly levele Kossuth Lajoshoz, 1869. július 15. Másolat. CKMA 1258-75. Magyar Antal: Bobory Károly 1807-1879. Kézirat 37.

²² Cegléden 1869. március 17-én tartották a képviselőválasztást, Bobory közfelkiáltással, egyhangúlag nyerte el a mandátumot. PML 752/869. Cegléd város mint országgyűlési követválasztó kerület képviselői választásáról az 1869-ik évre Martius 17-ikéről felvett jegyzőkönyv. Az országgyűlés április 24-én ült össze.

²³ Bobory Károly (Cegléd, 1807. március 31. – Nagykáta, 1879. június 15.) hittudós, egyetemi tanár. 1837-től 1846-ig ceglédberceli, 1846-tól ceglédi plébános. A kezdeményezésére 1849. június 21-én Cegléden összeülő váci egyházmegyei közgyűlés állást foglalt a Függetlenségi Nyilatkozat és a magyar kormány mellett. A jelenlévők Boboryt választották meg az egyházmegye ideiglenes kormányzójává. A szabadságharc után elvesztette állását, először 1850-ben tartóztatták le négy hónapra, másodszor 1852-ben, végül a Mack-féle mozgalomban való részvétel vádjával 15 évre ítélték, 1857-ben szabadult és visszajött Ceglédre. 1860-tól vett részt újra a közéletben, előbb szülővárosában, 1861-től pedig a ceglédi kerület országgyűlési követeként. Papi hivatását 1871-től folytathatta, a nagykáta-i lelkészi állás elfoglalása után a képviselői mandátumáról 1872. április 21-én lemondott. Nagykátán halt meg, sírját időközben felszámolták. A Turini Százas Küldöttség Múzeumbaráti Kör 1983-ban a ceglédi Eötvös tér 9. számú épület falán emléktáblát állított a tiszteletére. CKMA 1258-75. Magyar Antal: *Bobory Károly 1807 – 1879*. Kézirat

tározati javaslat előterjesztésében, sőt az 1872. március 12-ei képviselőházi vitában személyesen mondta el a tervezettel kapcsolatos véleményét. „Én azt hiszem, t. ház, hogy ha azon öntudatnak, hogy igazságos volt a nemzet ügye, igazságosak a harcok, melyeket az 1848-ki honvédek küzdöttek, megtagadása volt ára ezen – mint mondatik – visszaadott alkotmánynak, akkor ezen alkotmánynak nem lehet becse előttem.” – olvashatók a volt honvédek számára erkölcsi elismerését követelő mondatok az ülés jegyzőkönyvében.²⁴

Bobory aláírta az „országgyűlési negyven-nyolczas párt” nevében közzétett „Elvbarátainkhoz” című felhívást is. A párt programját ismertető nyilatkozatot a „Magyar Újság” 1870. március 16-ai számában hozta nyilvánosságra a harmincegy képviselő, de mindenekelőtt a párt szervezéséhez üdvösnek remélt módszert jelölték meg benne. „Alakítsunk köröket minél nagyobb számmal, városokban és faluhelyen egyaránt, ilyen vagy amolyan név alatt, a körülményekhez képest. (...) S legyen e körök feladata a közmiveltség és a helyi érdekek előmozdítása mellett, a hazafias köszellem ébrentartása, s a nemzet akaratának az országgyűlési választások időközeiben is nyilvánítása, határozatok és kérvények útján” – ajánlották elvbarátaiknak.²⁵ Ismerősek ezek a gondolatok, hiszen ilyesmit írtak le egy évvel korábban a ceglédi Népkör tagjai alapszabályukban és Kossuth Lajos is hasonló tanácsokat ajánlott a közösügyes rendszert ellenző magyarországi híveinek szóló elvi útmutatásaiban. A márciusi „Magyar Újság” olvasói első kézből értesülhettek a legfrissebb tanácsokról, mert a lap a párt nyilatkozata mellett jelentette meg Kossuth legújabb, a Bobory Károly országgyűlési képviselőhöz címzett, a ceglédi Népkör tiszteletbeli elnöki címéért köszönetet mondó hosszú levelét is.

A nyolc oldalas levél eredetijét a jellegzetes fekete szegélyes papírra írta Kossuth, jól olvasható, egyenletes betűkkel, csekély utólagos javítással, néhány törléssel. A ceglédi Kossuth Múzeumban őrzött kéziratot feltehetően a címzett kötötte be piros bőrbe és a címlapra arany betűkkel ő íratta rá: „Kossuth Lajos levele”. A régi leltárkönyv szerint a városi pénztárból vitték át a múzeumba, bizonyára még a múzeum alapításakor, 1917-ben, de az 1924-ben megnyitott kiállításon már biztos, hogy bemutatták. Eredetileg a 92. 76. számon vették nyilván-

²⁴ Ivánka Imre és társai által az 1848–49-ki honvéd rokkantak, özvegyek és árvák nyugdíjazása iránt beadott határozati javaslata, 1870. március 11. Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 7. Kötet. Szerkesztette Nagy Iván. Pest, 1870. 34. o. Bobory Károly hozzászólása, 1870. március 12. Uo. 76. Az Ivánka-féle indítványt végül 1870. március 14-én leszavazta a Ház. Uo. 103-105.

²⁵ A 48-as párt programjának Magyarország függetlenségének békés úton való visszaszerzése, a polgári jogegyenlőség megteremtése, a polgárok anyagi és szellemi jólétének előmozdítása voltak a legfontosabb pontjai. *Magyar Újság*, 1870. március 16. 2.

tartásba, ma pedig a CKMD 67. 42. 1. leltári számán őrizzük. Az írás teljes terjedelmében eddig kétszer jelent meg nyomtatásban. A „Magyar Újság” 1870. március 16-ai számának megjelenése után harminc évvel a „Kossuth Lajos iratai” című sorozat nyolcadik kötetébe is beválogatta a könyv sajtó alá rendezője, Kossuth Ferenc.²⁶ A két közleményt néhány helyesírási javítás és egy-két apróbb, feltehetően figyelmetlenségből eredő elírás különbözteti meg az eredetitől.

A levél mondandója természetesen *közérdekű*, mint minden kossuthi üzeneté. A közös ügyes törvények bírálata áll középpontjában, nem először és nem utoljára, ezúttal azonban a törvény szentesítése óta eltelt három év tapasztalata külön nyomatékot ad Kossuth szavainak, új színekkel gazdagítva korábbi érvelését. A megdönthetetlen argumentumot azonban távolmaradásával szolgáltatva Kossuth; közismert, hogy a kiegyezés miatt nem volt hajlandó soha többé hazajönni Magyarországra. 1870-ben azonban még reménykedett a közösügyes rendszer megváltoztatásában, ennek megfelelően a tőle megszokott lendülettel, logikával, szép retorikai fordulatokkal, jogászai észjárással, szellemesen érvelt. Kossuth nem csak kiváló szónok, hanem remek stílusú író is volt; előbbiről az egykorú rajongó hallgatóság, utóbbiról, a szép számú fennmaradt kézirat, köztük ez a levél tanúskodik. „Halommal fekszenek asztalomon a válaszra váró levelek.” – mentegetőzik a levél elején a válaszáadás gentlemani kötelességének elmulasztása miatt aggódó Kossuth. „Aztán – mi tagadás benne – igen rossz levelező is vagyok.” – folytatja, bár a terjedelmes kossuthi életmű ismeretében elég hihetetlenül hangzik ez az önvallomás.²⁷

A Ceglédre írt levél első mondatai a ceglédiekhez szólnak. Néhány utalás Kossuth és Bobory régebbi keletű kapcsolatára, az emelkedett ceglédi „közszellemre” és a város mindenkori áldozatkészségére; ezek a mondatok azt sugallják, hogy Kossuthnak nemcsak felületes személyes emlékei, hanem közvetlen hírei is lehettek a városról. „A demokratikus jogegyenlőséghez kötött polgári kötelességek érzete...” – ez az idézet pedig a városban később oly sokat emlegetett „Cegléd Kossuth városa” szókapcsolat büszkén vállalható tartalma is lehetne...

„Az irányt, melyet a Ceglédi népkör magának kitűzött szintűgy csak helyeselni lehet. De arról is megvagyok győződve, hogy a jelszavukúl vett nagy közérdekek, ’s az 1867ki közös ügyes törvények kiegyenlíthetetlen összeütkezésben állanak.” – folytatódik a nem sok jóval biztató szöveg! A vigasztalan bevezetőt pontos helyzetelemzés követi arról, hogy miként befolyásolják a

---

²⁶ *Magyar Újság*, 1870. március 18. 1-2.; Kossuth Lajos, 1900. 254-269.

²⁷ Kossuth végül pótolta a mulasztást és 1870 végén, valamint 1871 elején egy-egy közös levélben válaszolt híveinek. Kossuth Lajos két levele felelet sokaknak. (megjelent a *M. Újság* jan. 1, 16, és 17-ik számaiban.) Pest, 1869.; Kossuth Lajos, 1900. 192-235.

külpolitikai megfontolások alapján alkotott törvények a reménytelen belpolitikai viszonyokat. A közös ügyes alku épülete mind messzebb nyújtja ki fagyaló árnyékát, rajzol érzékletes képet Kossuth a helyzetről. „Valóságos Zaharai Simoun fú a magyar Országgyűlésre a közös ügyes szél barlangból, mely le perzseli a személyes és polgári szabadság csiráit az országban, mikint már le perzselte az ország államjogát.” – szól a másik, az előbbivel éppen ellentétes hangulatú, hamisítatlan kossuthi hasonlat. Kossuth állítása egyszerű, de megkerülhetetlen örök igazság: ha az állam nem független, nem lehetnek szabadok sem a polgárai, sem az intézményei. A törvényhatóságok autonómiája a modern állam egyik feltétele, a centralizáció veszélyei miatt ennek az önkormányzatiságnak a megőrzése és erősítése, nem pedig megnyirbálása lenne az elemi érdek; gyakori témája volt ez is a Kossuth-leveleknek. Mint ahogy azt az alapelvet szintén Kossuthtól tanulhatták meg a liberális politikusok Magyarországon és Európában, hogy a nemzeti függetlenséget és a jogegyenlőséget, a nemzeti önállóságot és az alkotmányos szabadságot egyetlen korban és egyetlen országban sem lehet szétválasztani tragikus következmények nélkül!

A „bajok kútfeje” – tér vissza Kossuth eredeti mondanivalójához –, hogy a nemzet már fel sem figyel a rossz törvényekből adódó „balirányra”! Az országgyűlés „a pártok jelen állása mellett” nem is alkalmas tér az ügy ébrentartására, – mondja. „Hanem törvényhatósági, testületi társadalmi téren a dolog másképpen áll. Itt azon kellene lenni, hogy soha meg ne szűnjék hangosan nyilatkozni, a méltó gyűlölet, mely az idegen avatkozástól függés iránt a Nemzet nagy részének keblét eltölti.” – ajánlja az igen egyszerű receptet hívei figyelmébe. A sajtó az egyik, de nem az egyetlen eszköz ehhez, figyelmeztet Kossuth, akinek az újságírásról, de a magyar nemzeti sajátosságként emlegetett késedelmekedésről és a gyorsan ellobbanó lelkesedésről is megvoltak a saját tapasztalatai. „Nállunk a kitartás nem áll a jogszínvonalán (ez volt bajunk 21 év előtt is) Milliók szíve dobog a feladott Nemzeti önállásért. Millio ajkon lebeg a viszaszerzés vágyának sóhaja. De a sóhaj nem menydörgés, mely megrázza a levegőt! A ’sójajok hidja’ nem vezet szabaduláshoz!” Költő és nem politikus szokott ilyen mondatokat leírni, Kossuth talán éppen a levélben idézett Schillertől nyerte mondandójához az ihletet. Keveset tudunk olvasmányairól, de az írásaiban többször idézett szerzők neve elárul valamit széles körű műveltségéről és tájékozottságáról.

Kossuth azonban nem költő, hanem előrelátó, kitűnő gyakorlati érzékkel bíró, sokat tapasztalt politikus volt, történelmi események résztvevőjeként, sőt irányítójaként jól kiismerhette magát a politika és a diplomácia útvesztőiben. 1848 után lehetőséget kapott a sorstól arra is, hogy betekinthesen, oly-

kor beleszólhasson a nagyhatalmak diplomáciai egyezkedéseibe. Méltán hivatkozik tehát nemzetközi példákra, a sokat emlegetett külpolitikai helyzetre. „...nem úgy van már, mint hajdan volt, az Európai emberiség nagyot haladt fejlődésében; ma már nem lehet a népek legitim érdekeinek akár erőszakolásával, akár mystificatiójával dynastiáknak jövődőt készíteni.” – ne felejtjük, el, hogy több mint százharminc évvel ezelőtt írta le Kossuth e sorokat! Ha dynasziák nem, egyéb formációk azért időről időre azóta is megpróbálkoznak Európában a „népek érdekeinek” semmibe vételével maguknak „jövőt készíteni.” Magyarországon az ilyen vállalkozás hosszabb-rövidebb ideig talán éppen azért lehet sikeres – állítja Kossuth –, mert a nemzet a fenyegetések árnyékában a kisebbik rossz (a könnyen elröppenő „veréb alkotmány”) védelmében megfellebbezett jogairól. „A Nemzet csak jogost akarjon, de a jogost akarja erősen, határozottan, 's ne féljen azoktól a 'végletek'től” – üzenté Kossuth a ceglédieknek és minden olvasónak az alapvető igazságot.

Saját tapasztalatából meríthette Kossuth a levelében többször emlegetett parlamenti demokrácia angol mintáját, a praktikus angolok taktikáját. Ha veszélybe kerülnek az önkormányzatok, velük együtt veszélybe kerül az egyesülési szabadság, a véleménynyilvánítás joga és a szólás szabadsága is. „Angliában a párt mely a parlamentben kisebbségben van, ép e körülményből merít ösztönt, társadalmi szervezkedésre, véleményi propaganda végett... Mert a parlamenti diadal oly gyümölcs mely a közvélemény virágából fejlődik ki.” – idézi olvasója elé a parlamentáris képviseleti rendszer kifejező metaforáját.

Rövid és nagyon igazságtalan bírálat jut a levélben a 67-es „kiegyenlítés” megalkotójának. Különös, de bizonyára nem véletlen, hogy Kossuth sem írja le Deák Ferenc nevét, szavai azonban így sem hagynak kétséget felőle, hogy kire gondolt. Nem is akarta leplezni azt a mély meggyőződésből fakadó indulatot, amelyet a „haza bölcsére” rázúdított. Visszaélt a „hoszas szenvedés fojtó gőzétől elkábult Nemzet” helyzetével, „hangzatos tévtanok özönével” árasztotta el a tájékozatlan embereket, felforgatta a haza államjógát. „Isten őrizzen minden szabadság szerető Nemzetet az ily reform iránytól” – borzad el Kossuth a deáki tettől, mely szerinte hiú reményeken és megcsalatkozásokon kívül semmit sem adott a nemzetnek. Míg Deák nevét kihagyta az írásból, a közös ügyes törvények megnevezésére rendkívül sokféle megjelölése volt Kossuthnak. Rossz számítású diktátum, a közös ügyes alku épülete, perzselő szaharai számum, közös ügyes lidérc, szíami ikerség boldogtalan állapota, veréb alkotmány, közös ügyes alku hálója, dualisztikus mezbe drapírozott birodalmi egységesítés, közös ügyes monstrozítás: Kossuth szótárában más és más árnyalattal, de mindegyik kifejezés ugyanazt a fogalmat jelentette.

„Életet tehát a társadalmi téren, pezsgő életet Uram, Barátom! És minél több világot, hogy a Nemzet öntudatosan számot adhasson, 's adjon magának a helyzetről.” – foglalja össze mondanivalója lényegét Kossuth. Messzire jutott a reménytelen kezdéstől, az írás végére mégiscsak magával ragadta saját fantáziája, életerejé, legyőzhetetlen energiája. Az utolsó oldalon pedig még egy komoly erkölcsi tanulság olvasható az erős meggyőződésről és az akadályokat nem ismerő akaratról – Kossuth életének és tevékenységének egyik alapelvéről.

„Bocsássa meg Ön levelem hoszúságát. Az öreg száműzöttek, ha egyszer írásra szánta magát, jól esik társalogni honfitársaival.” – mentegetőzik Kossuth a terjedelmes levél végén. A kései olvasónak viszont jól esik olvasni az öreg száműzött gondolatait, ráadásul abban a tagadhatatlanul kényelmes helyzetben van, hogy szembesítheti Kossuthot közel százharminc évvel ezelőti saját jóslataival. A leltár röviden összefoglalható:

A honvédegyletek, népkörök és demokrata körök nem buktatták meg sem a közös ügyes törvényeket, sem a magyar kormányt. Lassan hozzásimultak az új rendszerhez, megbékéltek a helyzettel, de a falusi és városi közvélemény alakításában, a polgári jogegyenlőség gyakorlásában, a politikai közélet irányításában komoly érdemeket szereztek az idők során. A bécsi hatalom józanabb tanácsadói sem látták be tévedésüket, nem tértek jobb belátásra és nem számolták fel önként az 1867-es megállapodást. A kiegyezés rendszere túlélte Deák Ferencet, sőt Kossuth Lajost is, igaz, ez utóbbit mindössze tizennégy évvel. Az első világháborúból vesztesen kikerülő Osztrák-Magyar Monarchia szétesését a *külpolitikai* szempontok döntötték el 1918-ban.

A Monarchia felbomlásával együtt valóban beteljesedett a Habsburg-dinasztia sorsa, az uralkodóházat nem menthette meg sem Ausztria, sem Magyarország; talán nem is akarta egyik állam sem. De az utolsó királlyal együtt nem kellett sírba tenni ezeket az országokat, bár Magyarország történetének egyik legsúlyosabb és letragikusabb veszteségét szenvedte el és mély válság árán élte túl a korszakot lezáró új európai rend megteremtését. A régen vágyott nemzeti önállóság megteremtése után viszont hosszú évtizedekig valóban fenyegette az országot az „intézkényes önkormányzat” hiánya és a hatalom egységesítési vágya, a „centralisatio mocsárjába” süllyesztés kísérletével mindkét politikai oldalról kísérleteztek hosszabb-rövidebb ideig. A polgári kitartás is szükséges volt ahhoz, hogy a legutóbbi, XX. század végi kedvező *külpolitikai* fordulat előnyeit végre újra saját javára fordíthassa Magyarország. Nem veszítették el hatásukat a művelt világnak irányt adó európai eszmék, „a nemzeti genius sugalmi” sem, bár az 1870 óta eltelt évtizedekben ezek tartalma változott a legtöbbet. A modern

állameszme követelményéről, a parlamentáris kormányrendszerről pedig éppen a XX. század gyakorlata bizonyította be, hogy a XIX. század közjogi gondolkodói ezen a téren maradandót alkottak.

A közvéleményt váltakozó figyelemmel, de 1867 óta változatlanul foglalkoztatja a kiegyezés értelme, haszna, kára, Deák *vagy* Kossuth igazsága. A tapasztalatok alapján magától értetődő lenne az a megállapítás, hogy a deáki döntés helyesnek bizonyult, hiszen Kossuth eredménytelenül írogatta üzeneteit az emigrációból, és fölöslegesen riogatta az országot a nemzethalál víziójával. A vitát azonban nem lehet ilyen egyszerű válasszal lezárni. Ők ketten, bár ellentétes oldalon álltak, a maguk módján, eszközeivel, lehetőségeivel, egyenként és együtt felbecsülhetetlen szolgálatot tettek kortársaiknak és az utókornak. A szabadság, az igazság és a jog mindenhatósága, nem pedig a hatalom mulandósága érdekében gondolkodtak, írtak és cselekedtek egész életükben – úgy, ahogy illik az államférfiakhoz.

Bobory Károly
Országgyűlési képviselő urnak

Képviselő úr!
Nagyra becsült Barátom!

Bocsásson meg, hogy így igen későn felelek becses levelére melyel a Czeplédi népkörnek tiszteletbeli Elnökevé lett megválasztásomra vonatkozó határozatát velem közölni méltóztatott.

Halommal fekszenek asztalomon a válaszra váró levelek. Gyanítom hogy itt ott nehezteletést is vonok magamra annak elmulasztásával, mit az angol mulaszt-hatatlan gentlemani kötelességnek tekint. De mit tegyek? Titkárt, írnokot nem tarthatok. Fiaim hivatalaik által vannak elfoglalva.²⁸ Magam, nem győzném nehézkés kezemmel a válaszolást, még ha minden időmet erre fordítanám is, mit természetesen nem tehetek. Aztán – mi tagadás benne – igen rossz levelező is vagyok. Egy nemével az irigységnek gondolok az egykori Egri Pasára, ki a „mektub” (levél) írás elleni szent borzalmánál fogva, még csak neve aláírása végett sem vett író szert kezébe, hanem tentába mártotta tenyerét, ’s úgy ütötte „mektub”-jai alá a manupropriát.²⁹ Mashallah!³⁰ Kissé piszkos operatio, de „bella

---

²⁸ Kossuth fiai, Ferenc (1841–1914) és Lajos Tivadar (1844–1918) mérnökök voltak, ebben az időben mindketten a Rivierán épülő olasz állami vasútnál dolgoztak.

²⁹ Manupropria, manu propria: saját kezű aláírás, kézjegy. (latin)

³⁰ Masallah: Allah így akarja. (arab)

invenzione” mint a Talián szokta mondani.³¹ Csak hogy annak az áldott Töröknek volt iródeákja ki meg manupropriázott mektubjait megirta. Nekem nincs.

Hanem van erősebb mentségem is. Ön becses levele reménylenem engedé hogy tán szerencsém lehet Önt személyesen üdvözölhetni Turinban. Lelkemre mondom: örvendtettem e kilátásnak. De elmúlt a karácsonyi szünidő is, 's reményem nem teljesült. Ilyen sorsa van az én reményeimnek! – Írásban kell tehát Önt felkérnem tisztelt Barátom! méltóztassék a Czeplédi népkört üdvözetem átadása mellett értesíteni, hogy mint Czepléd egyik választott polgára minden új kapcsot nagyra becsülök mely e derék városhoz csatol.³² A szives megemlékezést tehát hálával veszem, 's a megtiszteltetést elfogadom.

Elfogadom, mert üdvös a cél melyet a Czeplédi népkör magának kitűzött, 's helyes az irány melyet kiválólag szem előtt kíván tartani.

Ugy látom ugyan is Ön becses levele mellékleteiből, hogy a Czeplédi népkör újjá alakítására azon hazafiui aggodalom szolgált ösztönül mely a Haza tényleges állapota, 's a kör tagjai által vallott elvek közt fenforgó sajnos ellentétnek igen természetes kifolyása. Ez ösztöntől vezéreltetve jelszavokul „a nemzeti önállást, alkotmányos szabadságot, 's ezeknek valódi biztosítékait” választák; 's e jelszó alatt a közértelmiség, és közmívelődés előmozdítására egyesültek mert akkint vannak meggyőződve, hogy a jelszavúl vett közérdekek főleg ez által hatályozhatók.

Egyetértek a súlyra nézve melyet Önök az értelem fejlesztésre fektetnek. Az ész erő; az ész hatalom. Szeretem hinni hogy gondos tapintattal alkalmazásba veendik Önök mind azon eszközöket, melyek jó szervezés, 's helyes vezénylet mellett az egyesületi téren ajánlkoznak. Erről kezeskedik nekem az, hogy a Czeplédi népkörnek Ön az Elnöke; és kezeskedik a Czeplédi közönség ismeretes közszelleme, mely már még az urbéres sötét időkben is eléggé emelkedett volt a Szőkealmi majoros gazda képző intézetet létre hozni.³³ A demokratikus jogegyenlőséghez kötött polgári köteleességek érzete csak fokozhatta e közszellemet Czepléden, mely a Haza közérdekeiért áldozni is kész volt mindenkor.

Az irányt, melyet a Czeplédi népkör magának kitűzött szintűgy csak helyeselni lehet. De arról is megvagyok győződve, hogy a jelszavukúl vett nagy közérdekek, 's az 1867ki közös ügyes törvények kiegyenlíthetetlen összeütközésben állanak.

³¹ Operatio: művelet. (latin); bella invenzione: szép ötlet. (olasz)

³² Czepléd 1867. május 31-én választotta Kossuthot díszpolgárává. Kivüle Bónis Sámuel, Csanády Sándor, Ghiczy Kálmán, Halász Boldizsár, Irányi Dániel, Klapka György, Károlyi István gróf, Kállay Ödön, Madarász József, Nyáry Pál, Perczel Mór, Patai István, Tisza Kálmán és Vidats János lett a város díszpolgára. PML NKO V. 41-b. A jegyzőkönyvet selejtezték.

Míg e törvények nyomása alúl a Nemzet magát felnem szabadítja, nem csak hogy Nemzeti önállásról szó sem lehet; de még csak provincialis körben sem lehet valódi alkotmányos szabadságot létre hozni az Országban; 's a nemzeti háztartást még csak anyagi tekintetben sem lehet a közjólét igényeinek megfelelőleg berendezni.³⁴

A mely perczben mérvadónak fogadta el a Magyar Országgyűlés azon rossz számítású dictatumot, hogy a „birodalom egységének 's nagy hatalmi állásának” vélt igényei előtt minden más tekintetnek háttérbe kell vonúltni; azon perczben megszűnt ura lenni saját akarátának; 's végzetszerűleg bekövetkezett, a mit – gondolom – Pécsi levelemben mondtam t: i: hogy a közös ügyes alku épülete mind messzebb és messzebb ki fogja fagylaló árnyékát nyujtani a belügyi kérdések mezejére is.³⁵

Ezen állításomnak – még sejtelmemen túl is – igazat adott már a tapasztalás. A mióta az Országgyűlés az ugy nevezett belreformok terére lépett az intézvényekre (institutiókra) vonatkozó kérdések körül egyetlen egyszer sem történt, hogy az egyéni és polgári szabadság kifejtésének igényei nem pedig a kormány hatalmi körének, 's javadalom osztó patronatusának kitágítása, szolgáltak volna mérvadó tekintetül.³⁶

Az intézvényes önkormányzat elve, mely az alkotmányos országokat a rendőr államoktól megkülönbözteti, nem csak semmi új intézvénynél nem hozatott élet-erős következetes alkalmazásba, hanem fokról fokra nyirbáltatik, bomlasztatik, 's valóságos irtó háborúval szorongattatik még ott is ahol már megvolt.

Mintha valamely ádáz bűverő nyommaszkodnék a törvényhozásra, reform helyett dereformot szül minden szavazás, mindennél a mi intézvényes természettel bír, le egész a legifjabb szülöttig a „számvevő székiig” melynek oly szervezet adatott, hogy a szám vevő, tulajdonkép a szám adótól függ.

És ez így leszen tovább is mindennél. Borzad az ember ha reá gondol, hogy minő lelketlen *mechanismussá* fog a törvényhatósági *organismus* préseltetni ha

---

³³ A Gazdaképző Tanintézetet Széchenyi István egyik munkatársa, Török János (1807–1874) alapította 1846-ban a ceglédi Szókehalom nevű határrészén. Az iskola 1852-ig működött, épülete (romosan és üresen) ma is áll.

³⁴ Provincialis: helyi, vidéki. (latin)

³⁵ A pécsi levélben nem található ilyen kifejezés. Magyar Újság, 1868. május 10. Ehhez hasonló szófordulat az 1869. január 11-i Kossuth-levéiben olvasható: „A közösügyes alku épülete felemelve, berendezve, betetőzötten áll (a nemzet. R. E.) szemei előtt – árnyát kinyújtva – s (mint nem egyszer láttuk) mind messzebb és messzebb nyújtva ki a nem közös ügyek mezejére is. – Messzebb és sötétebben nyújtja ki mint még én is sejtém, hogy tenni fogja.” Kossuth Lajos 1900. 205. o.

³⁶ Institutio: intézmény. (latin)

majd a megyei institutio teste a boncz asztalra terítettetik.³⁷ Mert az Európai társadalom történelmi fejlődésének törvényei, a korunk politicalai törekvéseinek mívelt világ szerint irányt adó vezér eszmék, 's a nemzeti genius sugalmai, melyekre való tekintet nélkül sem kielégítő, sem állandót alkotni nem lehet, elvesztették hatásukat. A nagy szavak megvannak de elvesztették értelmüket. Emlegettetik a parlamentariskormány rendszer (lucus a non lucendo)³⁸ 's emlegettetnek a modern állam eszme következményei; de eme nagy szavak czége alatt a hatalom egységesítés kerül ki a szavazati urnából; s Nemzetünk a XVik század vezér eszméjének, a centralisationnak mocsárjába süppedtetik.³⁹ És ez mind azért mert a közös ügyes törvények logicájának kényszer ingébe fűzött többség, akarátának spontaneitásától van megfosztva; 's bűverőtől hajtva pereg és pereg, mint a ki a Villik tánczkörébe jut.⁴⁰ – Valóságos Zaharai Simoun fű a magyar Országgyűlésre a közös ügyes szél barlangból, mely le perzseli a személyes és polgári szabadság csiréit az országban, mikint már le perzselte az ország államjogát.⁴¹

Becsülöm én a martyromsággal határos kitartást melyel az országgyűlési ellenzék küzd a szabadság elvei mellett. Hanem hát hiában küzd, 's hiában fog mindig küzdeni, míg a közös ügyes törvények el nem törültetnek. Ha itt ott nagy ritkán sikerül is neki egy kis pizok súrolás, egy kis vakolgas, vagy legfőlebb egy kis irgalmas baráti kötöztetés, de az nem szenved kétséget, hogy ha ezen törvények csak még pár évig gyakorolandják is ádáz hatásukat, az intézvényes önkormányzat ellesz fojtva Magyarországon, 's Hazánk ad normam: „polizei-Staat” lesz berendezve.⁴² Ellenben arról megvagyok győződve, hogy ha a közös ügyes lidérczet elűzi az Országgyűlésről a kiábrándult Nemzet közvéleményének hatalmas nyilvánulása, keves ember lesz még a mostani jobb oldaliak soraiban is, kik a ministerialis omnipotentia, most nagyon is szembeszökőleg uralgó irányát, a szabadság igényeinek elibe tennék.⁴³ Mert ha akadnak is itt ott a „docta ignonantiának” oly ősvilági specimenjei, kik az igazságügyi minister *deform* javaslatainak támogatására Mózes Cosmogoniájában keresnek érveket; de általában véve nem hiányzik azon oldalon is, sem az értelem, sem a szabadelvűség

³⁷ Mechanismus: gépi szerkezet (görög, latin); organismus: élő szervezet (francia); megyei institutio: megyei önkormányzat.

³⁸ Lucus a non lucendo: az erdő nem világít; értelmetlen, erőltetett, zavaros magyarázat. (latin)

³⁹ Centralisatio: központosítás. (latin)

⁴⁰ Villik tánczköre: tündérek tánca, ahová magukkal ragadják és halálra táncoltatják a gyanútlan utazókat. (szlovák, német)

⁴¹ Zaharai Simoun: szaharai számm; forró, száraz, viharos erejű szél. (arab)

⁴² Ad normam polizer-Staat: rendőrállam mintájára. (latin, német)

⁴³ Ministerialis omnipotentia: miniszteri mindenhatóság. (latin)

hajlam, mikint ezt a multból sokakról tudom.⁴⁴ Hanem a baj az, hogy a közös ügyes törvények logiciájának átkozott lidércze ott ül mellőkön.

Nekem tehát úgy látszik, hogy mert itt van a bajok kútfeje nem kellene engedni hogy a nemzet figyelme ezen irányban megernyedjen.

Észrevételem nem az Országgyűlésre, hanem a társadalmi működés eleveenségére, mint szinte a törvényhatóságokra, 's testületekre vonatkozik: Mert az Országgyűlésen igen sok kérdés nyujthat ugyan alkalmat kimutatni a fatalis kapcsolatot, mely a közös ügyes törvények exigentiái, 's a reform kérdéseknél uralkodó balirány, a Nemzet érdekeinek háttérbe szorítása, 's bajainak orvosolatlansága közt fenforog; nyilik gyakori alkalom bebizonyítani, hogy mennyire csalatkoznak *minden tekintetben* (akarom hinni: jóhiszemű) számításukban a közös ügyes törvények feltalálói; és emlékeztetni az illetőket, hogy azon szerződési alapnak megtagadása, melynek az uralkodó ház Szent István koronájának „usu fructus”át köszönheti, még pusztán dynasticus szempontból is a lehető legroszabb politica.⁴⁵ És én azt hiszem, hogy az ily alkalmak erélyes felhasználását soha sem kellene elmulasztani, mint *Cato* nem mulasztott el semmi alkalmat Carthágó eltörlésének szükségére emlékeztetni.⁴⁶ Hanem az természetes, hogy a pártok jelen állása mellett, haszontalanság volna az 1867ki törvények eltörlését borúra derűre indítványozgatni az Országgyűlésen; mert még csak tárgyalásba sem vétetnék.

Hanem törvényhatósági, testületi, társadalmi téren a dolog másképen áll. Itt azon kellene lenni, hogy soha meg nem szűnjék hangosan nyilatkozni a méltó gyűlölet, mely az idegen avatkozástoli függés iránt a Nemzet nagy részének keblét eltölti. – A közértelmiség előmozdítására irányzott működésnek pedig nem lehet fontosabb, 's tekintve egy részt az Europai conjuncturákat, más részt az Osztrák birodalom belsejében rakásra torlódó szétmállási jelenségeket, bizonyosan nem lehet *sürgősebb* feladata, mint azon lenni hogy *tért nyerjen* a nemzet közvéleményében az eltökélt szándok eltörlőlni a közös ügyes törvényeket, 's az annyi belviszály, 's felbomlási veszély elemeit magával hordó Siami ikerség boldogtalan állapotát, mely mind a két felet tehetetlenségre kárhoztatja, a személyes unió egészséges kapcsára visszavinni.⁴⁷

⁴⁴ Docta ignonantia: tudós tudatlanság. (latin); specimen: mintapéldány. (latin); Mózes Cosmogoniája: Mózes teremtetésről szóló első könyve a Bibliában.

⁴⁵ Fatalis: végzetes. (latin); exigentia: követelmény, elvárás. (latin); usu fructus, helyesen usus fructus: haszonélvezet. (latin)

⁴⁶ Ceterum censeo Carthaginem esse delendam: Javaslom továbbá Karthágó elpusztítását. (latin); a hagyomány szerint Cato (Kr. E. 234–149) ezzel a fordulattal fejezte be szenátusi beszédeit.

⁴⁷ Conjunctura: a körülmények kedvező alakulása. (latin)

Én nem gondolom hogy helyes számítás a kérdés ébren tartását egyedül az idő szaki sajtótól várni, 's a tér nyerési sikert csak attól reményleni. Az idő szaki sajtó kétségtelenül hatalmas fátklya vivő. Világító torony, mely megmutatja merre van az út. De az uton menni a nemzet dolga. A sajtó hatalma úgy kap megtestesülést, ha az eszme gomolyt, melyet a nemzeti értelem asztalára gurít, fel kapja a társadalmi tevékenység, 's Briareusi karjaival orias halommá görgeti.⁴⁸

Nem is vonakodom bevallani sajnálatomat, hogy azon nagy ügy iránt, a melyről szólok, a múlt választások óta az érdekeltség nem nyilatkozik sem oly eleve-nen, sem oly kitartóan, sem oly hangosan mint kellene. Nem mintha megfogya-tkozott volna az ellenszenv a „tényleges állapot” iránt, melyet Önök is elveikkel ellentétesnek vallanak. Mikint is foglalkozhatott volna? midőn napról napra vi-lágosabbá válik, hogy ezen állapot Hazánk fenmaradását máról holnapra kitör-hető veszéllyel fenyegeti; a szabadság kifejlesztésének, a jólét egészséges felvirág-zásának útját állja; az alkotmányos életet pedig illusoriussá teszi!⁴⁹ Hanem keleti eredetünkől a fatalismusnak egy neme maradt rajtunk. „Ugy sem lehet a dol-gon most segíteni” ez a bölcsődal, melyel tetterőnket elszokjuk altatni. Felejtjük hogy „in dem heute wandelt das Morgen” mint Schiller mondja.⁵⁰ – Emlegette-tik ugyan időnkint a biztatgatás hogy a Nemzeti önállás viszaszerzése nem té-vesztetik szem elől; de bizony gyakorlatilag úgy vagyunk e szem elől nem tévesz-téssel, mint a 36ki Országgyűlés volt vége felé a szólásszabadsági sérelemmel.⁵¹ Nem ily módon készítették elő a diadal! Lám a Csehek a Lengyelek nem hagy-ják ám magukat sem fenyegetések, sem erőszak, sem ármány, sem hizelgés, sem semmi nemű mellék érdek által csak egy pillanatra is eltérítettetni ama Nemzeti ön állás erélyes követelésétől, melyhez Nemzeti jogot tartanak. ők nem tekintik a 67ki alkotmányt illehetlen frigy szekrénynek, melyhez nyúlni nem szabad; sem meg nem hajolnak a „bevégzett tény” előtt. Az élet nem ismer bevégzett tényt. Csak a halál az. – Nállunk a kitartás nem áll a jogszínvonalán (ez volt ba-junk 21 év előtt is) Milliók szíve dobog a feladott Nemzeti önállásért. Millió aj-kon lebeg a viszaszerzés vágyának sóhaja. De a sóhaj nem menydörgés, mely megrázza a levegőt! A „sóhajok hídja”⁵² nem vezet szabaduláshoz!

⁴⁸ Briareus: százkezü és ötvenfejű orias a görög mitológiában.

⁴⁹ Illusorius: megvalósíthatatlan. (latin)

⁵⁰ In dem heute wandelt das Morgen: A mában születik a holnap. (német) A fordítást Zsuffa Ruthnak köszönöm. Friedrich Schiller (1759–1805) német költő, drámaíró.

⁵¹ Szólásszabadsági sérelem: az 1832–36-os országgyűlés alsótáblája 1835. június 16-án a szólásszabadság ellen elkövetett sérelemnek Wesselényi Miklós nyilvánította perbe fogását és tiltakozást javasolt ellene. Az ellenzéki javaslatot a felsőtábla elutasította, végül sem erről, sem a többi hasonló esetről nem tárgyaltak.

⁵² Velencében a halálra vagy életfogytiglani börtönre elítélt személyeket a „sóhajok hídján”

Minthogy a mult választások „by hook and by crook” (mi angolul annyit tesz, mint Török-Magyarul a „sunda bunda”) a közös ügyes pártnak az Országgyűlésen többséget adtak, az országban ellenzék azzal csitítgatja magát belé a közös ügyes állapot elleni küzdelem elhalogatásába, hogy a „jelen Országgyűlés alatt úgy sem lehet a dolgon segíteni hanem jöjjön el csak 1872., majd megmutatja ő hogy ki a legény” – nem mutatja biz ő meg Uram Barátom!⁵³ Ha most, míg lehet, most míg nem késő, a Nemzet zömében tért nyerni nem iparkodik.

Célzattal mondom: „most míg nem késő” Mert ha nem szóllok is arról, hogy a hajszálon függő catastrofa ellen nincs a Nemzetnek biztosító levele 1872ig. (mert e részben csak conjecturákra vagyunk szorítva) hanem az már nem conjectura, hogy ha nem siet a Nemzet minden kétséget eloszlatni az iránt, mikint határozottan elvan tökélsé ostrom alá venni a közös ügyes állapotot; az ennek állandóságában elbizakodott párt annyira tartózkodás nélkül át engedi magát a baliránynak, melybe a tényleges állapot logikája által sodortatott, hogy mikorra 1872 beáll, a municipalis élet, s az egyesülési és gyülekezési jog már oly gyönyörűségesen meglesz „codificálva” hogy aztán mozoghat, a ki „törvény határai közt” akar tért nyerni – ha tud!⁵⁴

Nincs elvesztegetni való idő. Annyival kevésbé van, mert Hazánk megbecsülhetetlen önkormányzati institutiói, a szabad egyesülhetési joggal egyetemben evidens veszélyben forogván; én megvagyok győződve, hogy e veszély duzzadó árjának is az által lehet legsikeresebben gátot vetni, ha a közös ügyes törvények állandósága, a Nemzet megkérdelhetetlen ellenszenvének hatalmas nyilvánulása által problematicussá tétetik. Mert a dolog természetében fekszik, hogy a „per sundam bundam” túl súlyra vergődött töredék (nehogy „factio”nak nevezzem, bár az Angol parlamentaris történelem felhatalmazza állítanom, hogy parlamenti majoritások is lehetnek factiosusak, nem csak minoritások) mondom: a dolog természetében fekszik, hogy a túlsúlyra vergődött töredék más színben fogná látni, a belügyi kérdéseket, a közös ügyes állapot kétes jövődjének üvegén át, mint a minőnek a vélt „bevégzett tény” szemüvegén látja.⁵⁵ E nélkül minden egyes reform kérdésnél, eredménytelen lesz az uralgó fonák irány ellen, minden dicséretes küzdelem.

---

vezették át börtönükbe vagy a vesztőhelyre.

⁵³ By hook and by rook, helyesen: By hook or by crook: mindenáron, ha törik, ha szakad. (angol)

⁵⁴ Municipalis: törvényhatósági, városi önkormányzati. (latin); conjectura: gyanítás, sejtés, feltevés. (latin); codificál: törvénybe foglal. (latin)

⁵⁵ factio, factiosus: pártütés, egységbontás, pártütő, egységbontó. (latin); majoritás: többség. (latin); minoritás: kisebbség. (latin)

Tudom, azzal rémítetik szülőföldünk jó népét, hogy ha bele nem nyugszik a közös ügyes törvényekbe „mindent elveszt a mit nyert” gróf Andrássy Gyula „ve-rebei” mind elröppennek.⁵⁶ Mert a Bécsi hatalom készebb újra a „végletekig” menni, mintsem hogy a közös ügyes Siami ikerség kötelékén tágitson.

Nem akarom vitatni hogy mily nyereség az ily veréb alkotmány mely oly könnyen elröpi. Hanem Isten és lelkiismeretem előtt komolyan számot vetve szavam felelőségével azt mondom: „*ne hidjen a Nemzet az ijesztetésnek!*” Nem oly rég azzal is édesgették a Nemzetet a közös ügyes alku hálójába, hogy a dualisticus alkotmány által megifjult Austria helyrefogja állítani Lengyelországot, ’s ebben biztos védfalat nyerünk az Orosz ellen. Én azt mondtam a Nemzetnek „*ne hidjen ez ámtásnak.*” Mennyi sárt, piszkot dobáltak reám e szavamért! És kinek volt igaza? – Ép a Lengyelek állanak a dualisticus alkotmány leghatározottabb elleneinek első sorában. – Ha megannyi sár piszok repül is újra felém, mint akkoron, erős meggyőződéssel mondom, ’s újra meg újra mondom: „*ne hidjen a nemzet ama veréb riasztó ijesztetésnek.*” Mondom, mert tudom hogy igazam van. A Nemzet csak jogost akarjon, de a jogost akarja erősen, határozottan, ’s ne féljen azoktól a „végletek”től. Nem oly rendén van a hatalom szénája, amott a Lajthán túl hogy oly könnyen lehetne végleteket merényleni. Nem járják ma már azok a végletek, még szemben az 1866ban oly hyperloyálisnak mutatkozott Magyarországgal sem.⁵⁷ Teljeséggel nem járják. Ma már épenségesen nem számíthatna az ily merénylet támogatásra, sehol, még csak a Hofferek kis honában sem.⁵⁸ Nem kedvez az ily velleitásoknak az időjárás sem kívül sem belől, Paristól Cattaróig.⁵⁹ A ki merné, az bánná meg. Különben is a világosság erős hatalom. Utat tört magának a Tuillériákba.⁶⁰ Nem lehet hogy utat ne törjön magának a „Burg”ok sötét boltozatai közé is. Számot vetnek ott is – mert érdekünkben áll, hogy vessenek – magukkal az iránt, hogy nyertek e biztonságban a dualisticus mezbe drapírozott birodalmi egységesítés által?⁶¹ A tapasztalás nem biztató. Lehetetlen át nem látniok hogy szikla helyet futó homokra építettek. A mint

⁵⁶ Andrássy Gyula (1823–1890) politikus, 1867-től 1871-ig miniszterelnök és honvédelmi miniszter, majd 1879-ig közös külügyminiszter.

⁵⁷ Hyperloyalis: túlságosan megalázkodó (francia)

⁵⁸ Hofferek kis hona: Tirol. Kossuth ironikus megjegyzése Andreas Hoferrel (1767–1810), a tiroliak népi hősevel kapcsolatos, aki sikeres hadműveleteket szervezett önként a bajor, majd olasz-francia megszállás alá került Tirol Ausztriához való visszacsatolása érdekében. I. Ferenc császár azonban 1809-ben Tirolt átengedte Napóleonnak, Hofert pedig a franciák elfogták és kivégezték.

⁵⁹ Velleitás: átmeneti, ideiglenes nekibuzdulás. (francia)

⁶⁰ Ti. a francia királyi palotába.

⁶¹ Drapírozott: művészi redőkbe szedett. (francia, német).

Párisban belátták (csak hogy alkalmasint későn) úgy lehetetlen hogy Bécsben is be ne lássák, a hatalom józanabb tanácsadói, mikint nem úgy van már, mint hajdan volt, az Europai emberiség nagyot haladt fejlődésében; ma már nem lehet a népek legitim érdekeinek akár erőszakolásával, akár mystificatiójával dynastiáknak jövődőt készíteni.⁶² Lehetetlen hogy be ne lássák a dynastia józanabb barátai, hogy a mindösze csak alig 64 éves Osztrák birodalom⁶³ alkat részének divergens érdekei mellett a Habsburg Lotharingi ház csak a personal unio alapján ígérhet még magának jövődőt.⁶⁴ Minden más álláspont okvetlenül vesztéhez viszi. A közös ügyes monstruositáshoz konok ragaszkodás annyit eszközölhet hogy a Magyar Nemzet a Habsburg dynastiával egy sírba temetessék, de azt nem hogy a dynastiát meg mentse. Oly igaz, mint ahogy Isten él!⁶⁵

Nekem – a mint tudva van – a personalis unio sem kell. De a Nemzet – úgy látom – azt eléglene. 'S mert elégli ismétlem: „*ne féljen a Nemzet a végletekkeli fenyegetéstől*” Lám a maroknyi Cseh nép sem fél tőlle. Nem is bánja meg.

Mit kell hát tenni ez idő szerint? Elevenségben kell a kérdést tartani, 's iparkodni kell társadalmi működés által tért nyerni az országban. Okuljunk az Angol nép példáján. ők tudják, mikint kell a népnek eljárni, hogy az alkotmányos élet monarchiában is komoly valóság, nem pedig csak holmi déli báb szerű káprázat legyen. A képvisleti (parlamentaris) rendszer egyenesen Angol typus; mint a hatalom egységi rendszer Francia typus. Legalább az volt XIIik Lajos óta, akár király, akár Convent, akár Császár uralkodott.⁶⁶ – Igaz, nállunk azon anomalia is megvan, hogy akik hatalomban vannak, minden lépten nyomon parlamentaris rendszert emlegetnek, de minden lépten nyomon a hatalom egységi typust követik. Ez is a közös ügyes törvényekből ered, mint miasmából a betegség. De hát ha a kormány Francziásan veszi a képvisleti rendszert, a nép gyógyítsa ki őt e betegségből az által, hogy ő meg Angolosan veszi. Ne féljen a jog megmérkőzni az önkénnyel ha mindjárt ezt az Országgyűlésen felülkerekedett párt, paizsával fedezze is.

A mult választások megmutatták, hogy a Nemzet igen, de igen nagy részének nem kellenek az 1867ki közös ügyes törvények. – Kövessék azok kik e nézetben vannak az Angolok példáját. Ezek hasonló esetben nem mondanák

⁶² mystificatio: szándékos megtévesztés. (francia)

⁶³ Ti. I. Ferenc 1804-ben deklarálta az Osztrák Császárság megalakítását.

⁶⁴ Divergens: eltérő, különböző. (latin)

⁶⁵ Monstruositás: ormótlanság, idomtalanság. (latin)

⁶⁶ XI. Lajos (1423–1483) francia király, zsarnoki uralma ellen többször erős ellenállás bontakozott ki az országban. Convent: a nagy francia forradalom alkotmányozó nemzetgyűlése. (latin)

hogy „többségben van a Parlamentben az ellenpárt, tehát várjunk míg a mi pártunk jut többségre” A practicus Angol tudja, hogy ily jelszóval a kisebbség soha sem lesz többséggé. Angliában a párt mely a parlamentben kisebbségben van, ép e körülményből merít ösztönt, társadalmi szervezkedésre, véleményi propaganda végett, és meggyújtja az értelem szövétnekét, 's addig hordozza szét, helyről helyre lankadatlan kézzel az országban, míg a kérdésnek minden oldalról megvilágítása által, túlnyomó határozott többséget szerzett a közvéleményben, nézetének. Mert a parlamenti diadal oly gyümölcs, mely a közvélemény virágából fejlődik ki.

Én nem látok okot kétségeskedni a felől, hogy az ellenzék győzhet – ha mozog. De idején – Vetni kell, ha aratni akarunk. Ha egyszer a választási idő közelget a mozgás késő lesz. Mert akkor a „kongó” argumentumok⁶⁷ kerülnek napi rendre. 'S a kongó csurgó dialecticában bajos mérkőzni a másik résszel. – Különben is egyes képviselő székek mindig ürülnek. Sok helyet lehetett volna már nyerni, ha a társadalmi tevékenység meg nem ernyed, 's ha figyelemben tartja az igazságot, hogy nem azt kell capacitálni, aki velünk egy hiten van, hanem azt a ki nincs.

A körülmények sokban változtak nem csak 67 óta, hanem a 69ki választások óta is. – 67-ben a hoszas szenvedés fojtó gőzétől elkábult Nemzet, szemben a hangzatos tévtanok özönével, melyel elárasztatott első perczben nem igen birt magának számot adni a roppant változás hord erejéről, mely teljesítve a Bécsi udvar uralom egységi vágyai, melyek ellen őseink annyi álhatatossággal 's magunk is nem dicstelenül küzdöttünk, Hazánk egész államjogát felforgatá. A nemzet helyzete irtozatos volt; hízelt lelkének minden változás. Sajnos, de annyival inkább megfogható, mert e változás elfogadása oly oldalról ajánltatott neki, melynek szándok tisztaságához nem fér gyanú, 's melyről csak pár évvel előbb is, az országjogai oly hatalmasan, a Nemzet érzelmei oly hűen tolmácsoltattak, hogy még mindig rezgett feléje, a hála, szeretet, és bizalom zengzete, a Nemzet szívének húrjain.⁶⁸

1869ben pedig igen sok becsületes érzelmű hazafi lett a jobb oldali zászló alá édesgetve azon kecsegtetés által (mely akkor nagyon pazarúl használtott) hogy a közjogi viszály meglévén szüntetve, majd csak úgy ömlik a közös ügyes párt bőség szarujából a sok áldásos reform.

De az óta megmérettek a tapasztalás mérő serpenyőjében, és vajh! mi könnyűeknek találtattak. Isten őrizzen minden szabadság szerető Nemzetet az ily reform

⁶⁷ Ti. a pénz.

⁶⁸ Utalás Deák Ferenc 1861-es felirati javaslatára.

iránytól. Nem csak az ámulás korszakán van túl a Nemzet, hanem a hiú reményekén is. Gazdag tér ajánlkozik a hazafias tevékenységnek, öntudatra ébresztteni az ellentábor romlatlanabb soraiban a megcsalatkozás erzetét. Tények állanak rendelkezésre. Erős állást nyújt a tapasztalás, kimutatni a helyzet veszélyességét a Nemzet jövőendő fenmaradására; Káros voltát mind azon politicalai, szellemi, és anyagi érdekek kielégítésére nézve, melyek a hon polgárainak szívükön fekszenek; 's világot vetve az okok és okozatok lánczolatára rámutatni a kútforra, melyből a kielégítés lehetetlensége források. E tekintetben a közvéleménybeni tér nyereség végett én nagyon fontosnak tartom annak constatirozását, hogy mennyire csalatkoztak a közös ügyes alku jó hiszemű pártossai számításukban, 's mennyire nem teljesültek és nem is ígérkeznek teljesülni azon jótétemények, melyeknek kiállításba helyezésevel, magukat is másokat is, a közös ügyes törvények elfogadásába bele okoskodták, 1861ben fényesen kitüntetett jobb ösztöneik ellenére.⁶⁹ – Ennek felderítéséhez talán magam is engedelmet kérendek hozzá járulhatni, ha látom hogy az ébresztés munkája megkezdett.

Életet tehát a társadalmi téren, pezsgő életet Uram Barátom! És minél több világot, hogy a Nemzet öntudatosan számot adhasson, 's adjon magának a helyzetről.

Tudom hogy vannak nehézségek. De az erős meggyőződés, erős akaratot nemz. Az erős akarat pedig nem ismer akadályt.

„Kurta a kardom” panaszla a huszár ujoncz. „Told meg fiam egy lépéssel” felelt az öreg huszár.

Igaz practicus bölcsesség. 'S méltó a Magyar történelmi jelleméhez.

Bocsássa meg Ön levelem hosszúságát. Az öreg száműzöttnek, ha egyszer írásra szánta magát, jól esik társalogni honfitársaival. Legyen elnézve nekem, hogy átengedem magam ez ösztönnek

Méltóztassék szívesen fogadni nagyrabecsülésem kijelentését, 's legszívesebb üdvözetemet.

Turin Febr. 18k. 1870. Kossuth Lajos

Bocsánatot kérek a törlésekért. Nehezen esnék át másolnom leveletem. Ha tán Ön nyilvánoságra akarná hozni leveletem, mit teljeséggel nem ambitionálok, kijelentem, hogy nincs ellene kifogásom.⁷⁰

---

⁶⁹ Constatirozás: ténymegállapítás. (latin)

⁷⁰ Megjegyzés a lap legalján.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

CKMA A ceglédi Kossuth Múzeum Adattára

CKMD A ceglédi Kossuth Múzeum Dokumentációs Gyűjteménye

Deák Ferencz, 1906. II. *Deák Ferencz munkáiból*. II. kötet. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Wlassics Gyula. (Deák Ferencz munkáiból) (Magyar remekírók. A magyar irodalom főművei 19. Kötet) Budapest,

Kossuth Lajos, 1868. *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik*. Kiadja Szodoray Sándor. Pest, 1868.

Kossuth Lajos, 1900. *Kossuth Lajos iratai*. Nyolczadik kötet. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferencz. Budapest, 1900.

PML Pest Megyei Levéltár, Budapest

PML NKO Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya

PML NKO V. 41-b. 7. Pest Megyei Levéltár, Nagykőrös. Budapest. Mutató a közgyűlési jegyzőkönyvekhez 1867-1885. 7. kötet.

PML NKO V. 42-c. Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya. Cegléd mezőváros tanácsának iratai. Közigazgatási iratok.

ROSONCZY ILDIKÓ

PASZKEVICS ÉS AZ OROSZ HADSEREG 1831-BEN LENGYEL FÖLDÖN

Az európai népek tavaszára emlékezve nem szoktunk megfélemedezni az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc lengyel szereplőiről: a magyar történelmi hősként számon tartott, Erdélyben harcoló legendás honvédtábornokról, Bem Józsefről, a magyar honvédsereg fővezérévé többször kinevezett nagyhírű, de hírnevét tehetségével és hadvezéri ténykedésével nem igazoló Henryk Dembiński-ről, a magyarországi lengyel légió parancsnoki posztját betöltő jól képzett, megbízható Józef Wysocki-ről és arról a mintegy négyezer kevésbé ismert vagy névtelen lengyelről, akik a lengyel légió tagjaként, ill. a honvédsereg soraiban Lengyelország újjászületésének távoli reményével Magyarország polgári átalakulásáért és önrendelkezéséért, majd függetlenségéért küzdöttek. Az idősebbek közül sokan az 1830–31-es lengyel szabadságharc veteránjai voltak, főként a Magyarországra került tisztek, így a név szerint említett tábornokok is.

A korszak lengyel és magyar történelmének azonban nemcsak közös lengyel és magyar, hanem közös orosz szereplői is voltak. Róluk ilyen összefüggésben kevesebb szó esik, holott annak a birodalomnak a hadseregében szolgáltak, amely eldöntő módon szólt bele mind Lengyelország, mind Magyarország sorsának alakulásába.

Az 1830–31-es lengyel felkelést leverő orosz haderő parancsnoki karában olyan tábornokokkal is találkozunk, akiknek a nevét jól ismerjük a magyar szabadságharc történetéből. Mindenekelőtt Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagról van szó, aki 1831-ben és 1849-ben is az orosz hadsereg főparancsnokaként aratott győzelmi babérokat. De ilyen volt például Fjodor Vasziljevics Rüdiger, 1831-ben és 1849-ben is az egyik legaktívabb orosz tábornok. Az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverése után lett lovassági tábornok és annak a III. gyalogoshadtestnek a parancsnoka, amelynek élén 1849-ben bevonult Magyarországra, s amely előtt Görgői augusztus 13-án végül letette a fegyvert. Az 1849-ben az V. orosz hadtest parancsnokaként Erdélybe benyomuló Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornok 1831. szeptember 6-án és 7-én zászlóaljaival Varsó ostrománál tüntette ki magát. Pavel Hrisztoforovics Grabbe altábornagy, aki 1849-ben egy önálló hadoszlop élén

operált Észak-Magyarországon, majd ott volt Komárom körülszállásánál, naplójában beszámol az 1831-es lengyel háborúról is. Azzal a Fjodor Fjodorovics Berg tábornokkal, aki 1849-ben részt vett a Magyarország elleni katonai beavatkozást előkészítő orosz–osztrák tárgyalásokban, majd az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz tábornokként tartotta fenn a kapcsolatot a szövetségesek között, 1831-ben többek között Varsó, majd a még fegyverben álló lengyel seregek megadását célzó tárgyalásokon találkozunk.

Furcsa fintora a sorsnak, hogy 1849 nyarán a Dembińskit a tragikus temesvári csatavesztésig üldöző osztrák hadsereg mellett az orosz hadosztály élén ott masírozott az a Fjodor Szergejevics Panyutyin tábornok, aki 1831 júliusában Dembińskiék fogságába került. (Panyutyint pontosan a Dembińskihez csatlakozó Samuel Różycki ezredes partizáncsapata fogta el, amely csatlakozott a Litvániából visszavonuló Dembiński hadához.)¹ 1849-ben Magyarországon tehát csaknem két évtizeddel azelőtt már egyszer szembenálló ellenfelek találkozhattak ismét.

A jelzett példákon túl (a sor folytatható) nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 1849-ben a Magyarország ellen készülődő orosz hadak számára a Lengyel Királyság felvonulási területként szolgált, s gazdasági erejét, élelmiszer- és katonatartalékait az orosz udvar a magyar hadjárat céljaira használta fel. Miklós 1849 májusában Varsóban fogadta az ifjú I. Ferenc Józsefet, s a nyár nagy részét is a lengyel fővárosban töltve, a lengyel uralkodók egykori rezidenciáján berendezkedve kísérte nyomon a magyarországi háború eseményeit.

Az alábbiakban a lengyel történettudomány kutatási eredményei alapján Paszkevics tábornagy 1831-es főparancsnoki működését tekintem át, mert úgy vélem, nem érdektelen azt összevetni az 1849-ben Magyarországra bevonult orosz hadak élén kifejtett hadvezéri teljesítményével, valamint kitérek azokra a tárgyalásokra, amelyeket 1831-ben a háború mielőbbi és minél kisebb áldozatokkal történő befejezése érdekében az oroszok folytattak a lengyelekkel. A történeti és politikai körülményekből adódóan persze természetes, hogy az orosz szakirodalom és az orosz források sokkal jobban beépültek a korszak lengyel történeti kutatásaiba, mint a miénkbe.²

---

¹ Kovács István: A nagy visszavonulások hőse. In: *Kortárs* 1995/12. 25.

² Az 1830–31-es szabadságharc hadtörténetéről a kitűnő lengyel hadtörténész, Wacław Tokarz írt a 100. évfordulóra *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831* címmel orosz és lengyel forrásbázison alapuló, ma is alapműnek számító monográfiát. (Varsó, 1930.) A. P. Scserebatov Paszkevics életrajzának (*General-feldmarsal Knyaz Paszkevics. Jego zsziny i gyejatyelnoszty*, Szankt-Petyerburg, 1888 – 1904) ezzel az időszakkal foglalkozó IV. kötete 1899-ben megjelent lengyelül. A hadjáratban vezérkari ezredesként részt vevő Alekszandr K. Puzirevskij *Polszko-russzkaja wojna 1831. goda* című munkája Szentpéterváron jelent

Az 1830. november 29-én Varsóban kirobbantott és szabadságharcra szélesedett lengyel felkelés több mint tíz hónapig tartó történetében az orosz győzelmet hozó 1831. május 26-i osztrolenkai csata jelentette a fordulópontot. A katonai sikerben már a kezdetektől egyébként sem bízó lengyel hadvezetésre és kormányzatra lelkiileg és morálisan egyaránt bénítólag hatott a vereség, miközben a háború pénzügyi forrásai is kimerülőben voltak. A kezdeményezés átment az orosz fél kezébe, amelynek főparancsnoka, Ivan Ivanovics Diebitsch-Zabalkanszkij tábornagy a felkelés stratégiai és politikai központját jelentő Varsó ellen tervezett, döntőnek szánt támadással kívánt leszámolni ellenfelével.³ Diebitsch a lengyel fővárostól kb. hatvanöt kilométer távolságra északkeleti irányban fekvő Pułtusknál vonta össze főerőit, pihenőt rendelt el és megkezdte a kifogyott élelmiszertartalékok feltöltését.

Tbiliszből azonban már május 24-én, tehát az osztrolenkai orosz győzelem előtt két nappal Szentpétervárra érkezett Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy, a nagytekintélyű kaukázusi orosz helytartó és az ottani erők főparancsnoka, akit Miklós cár április közepén azért rendelt a fővárosba, hogy új feladattal bízta meg: tegyen pontot végre a túlságosan elhúzódozó, ezért az orosz birodalom európai presztízsét veszélyeztető lengyel lázadásra.⁴ A cár úgy látta ugyanis, hogy a lengyel felkelők ellen harcoló orosz csapatok főparancsno-

---

meg 1886-ban, és lengyelül már 1899-ben napvilágot látott Varsóban. (A. K. Puzyrewski: *Wojna polsko-ruska 1831 r.* Krakkóban reprintként újra kiadták 1988-ban.) Sokat használtam még a Władysław Zajewski szerkesztésében *Powstanie listopadowe* címmel megjelent (Warszawa, 1990. 2. kiadás) több szerzős kiadványt, illetve a Stefan Kieniewicz-Andrzej Zahorski-Władysław Zajewski: *Trzy powstania narodowe* (Warszawa, 1992) című kötetet. A novemberi felkelésről szóló részt Władysław Zajewski írta. 2001-ben Moszkvában jelent meg Alekszej Vasziljevics Sisov Paszkevics és Diebitsch életrajza (*Russzkije general-feldmarsali Dibics-Zabalkanszkij, Paszkevics-Erivanzkij*) az Elfelejtett és Ismeretlen Oroszország (Rosszija Zabitaja i Nyeizvesztaja) sorozatban. Ez tudományos ismeretterjesztő mű, amelynek célja, hogy a régi Oroszország érdemdús tábornokait visszahelyezze a birodalmi panteonba.

³ „Az orosz hadsereg (...) tekintet nélkül Diebitschnek ebben a háborúban elkövetett összes hibájára és a hadjárat további részének minden nehézségére, Osztrolenkánál kivívja ellenfele és Európa tiszteletét. Mindenki számára világossá válik, hogy oly tehetetlenkedve vezetett súlyos gépezete előbb vagy utóbb mégis le fog számolni Litvániában minden ellenállással, aztán Miklós tervének értelmében, Poroszország segítségével egész tömege a Visztula alsó folyásának vidékére, onnan pedig Varsóra zúdul, és a felkelést ugyanúgy legyőzi, mint legyőzte 1792-ben és 1794-ben.” Wacław Tokarz 384-385.

⁴ A. P. Scserbatov IV. 2-3., 19.; A. V. Sisov 433. o. (Itt május 20. szerepel Paszkevics Szentpétervárra érkezése dátumaként.)

ka, akitől a szentpétervári udvar már februárban a felkelés gyors leverését várta, kudarcot vallott. A kihasználatlanul hagyott február 25–26-i véres grochówi orosz győzelmet tavasszal a lengyel fegyverek (március végi waweri és Dębe Wielkie-i, április 10-i Iłganie melletti) sikerei követték, s az ellátási nehézségek mellett az orosz hadseregnek, melynek hátában egyre nagyobb méreteket öltött a litvániai felkelés, komoly gondokat okozott az áprilisban és májusban mind több áldozatot szedő kolerajárvány is.

Osztrolenkánál azonban megszületett a Péterváron türelmetlenül várt siker. A lengyel csapatok a hadvezetés, mindenekelőtt a fővezér, Jan Skrzynecki tábornok tétlensége és bizonytalankodása miatt kedvezőtlen körülmények között voltak kénytelenek felvenni a harcot. A csatában odavesztek legjobb gyalogezeredek, és súlyos veszteséget szenvedett a lovasság is. A hadsereget a teljes megsemmisítéstől csak az mentette meg, hogy Józef Bem alezredes bevetette lovasütegét, amivel megakadályozta a szétvert lengyel csapatok üldözését. Diebitsch győzelmet könyvelhetett el, így leváltása egy időre elmaradt, ahogy Paszkevics fogalmazott: „Az osztrolenkai csata miatt elutazásom a hadsereghez, vagyis főparancsnoki kinevezésem Diebitsch helyére elhalasztódott, mert nehéz lett volna őt a győztes csata után leváltani.” A cár megrendült bizalma azonban nem állt helyre Diebitsch iránt: főhadsegédét, Alekszandr Fjodorovics Orlov gróft a pultuski főhadiszállásra küldte, hogy az a helyszínen tájékozódjék a hadműveletek mielőbbi befejezésének feltételeiről és a főparancsnok intézkedéseiről. Miklós június 13-án kelt levelét, amelyben Diebitschnek az osztrolenkai győzelem után hozott intézkedések lassúságáért tett szemrehányást, a címzett azonban nem olvashatta el: június 10-én maga is a már egyébként csökkenő mértékű kolerajárvány áldozatául esett.⁵

Paszkevics, a június 16-án kinevezett új főparancsnok⁶ három hónapot kért Miklós cártól, majd Memel kikötőjében hajóra szállt, s Kelet-Poroszországon át június 26-án érkezett meg Pultuskba, ahol 52 ezer fős haderőt talált. A Lengyel Királyság területén összesen 158 és egy negyed gyalogos zászlóalj, 240 lovas század, 116 kozák szotnya és 674 löveg, vagyis 137 ezer (ebből 42 ezer lovas) katona került a parancsnoksága alá, csaknem háromszor akkora hadsereg, mint amekkorával a Kaukázusban rendelkezett.⁷ Átvette a fővezérletet az azt ideiglenesen

---

⁵ A. P. Scsersbatov IV. 19–24. o. Marta Zajac: Ocena kampanii feldmarszalka Iwana Dybicza Zabalkanskiego w Polsce w swietle jego korespondencji z carem Mikołajem I. In: *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*. Szerk.: Anna Barańska-Witold Matwiejczyk-Jan Ziólek, Lublin, 2001. 211–213.

⁶ A. P. IV. Scsersbatov 25.

⁷ A. K. Puzyrewski 378–379. o., A. V. Sisov 434–435.

betöltő, hírnevét 1812-ben Kutuzov hadseregének főszállásmestereként megalapozó Karl Fjodorovics Toll tábornoktól, Diebitsch vezérkari főnökétől, aki ezt a beosztást alatta is megtartotta, majd gondoskodva a szükségesnek ítélt élelmiszer és takarmány mennyiségéről, folytatta a Varsó elleni támadás előkészítését.

Kelet felől maga a Visztula is védte a lengyel fővárost, ezért az orosz hadsereg tekintélyes kerülőt téve a porosz határ közelében átkelve a Visztulán, nyugat felől vonult fel a lengyel főváros ellen. Így utánpótlási vonala megnyúlt, de bízhatott a (bár ingadozó) porosz háttértámogatásban.⁸ Paszkevics Pułtuskba érkezése után tíz nappal tehát nyugati irányban indult el a Visztula, majd a folyó mentén északnyugatnak a porosz határ felé. Ellenfele tétlenségének köszönhetően július 17. és 21. között 54 ezer fős hadsereggel, 318 löveggel és 6500 fogattal Osieknél kelt át a Visztula bal partjára.⁹ Varsó alá úgy vonult fel lassan, hogy ellenállással sehol nem találkozott. Vezérkari főnöke azt javasolta, hogy minél nagyobb területek ellenőrzése céljából erős lovas osztagokat küldjön szét, s mielőbb vegye blokád alá a lengyel fővárost. Paszkevics azonban a javaslatot elvetette, mert úgy vélte, hogy bár az osztrolenkai vereség valóban megtörte az ellenséget, de nem véglegesen, és további csapatok összevonásáig, vagyis amíg Rüdiger Varsótól délre át nem kel a Visztulán és Ciprian Kreutz tábornok a maga 20 ezer emberével be nem érkezik Varsó alá, kerülni akart minden megütközést.¹⁰ Az ostrom kimenetelét illetően voltak kétségei is. Titokban számolt azzal, hogyha esetleg nem sikerül Varsót bevennie, akkor egy bizonyos távolságra hátrahúzódik, és újabb csapatokkal megerősödvé tér vissza ismét megostromolni a lengyel fővárost.¹¹ A cártól további erősítést kért, amelyet az csak 1832 tavaszára ígért.¹²

Szeptember 2-án a lengyel kormány elnökét, Jan Krukowiecki tábornokot Witt orosz tábornok arról tájékoztatta, hogy Paszkevics személyes megbeszélésre küldi hozzá Pjotr Andrejevics Dannenberg tábornokot.¹³ Az ajánlat meglepő volt, ugyanakkor magyarázható: ugyanis a védekezésre felkészült, Paszkevics szavaival „állig felfegyverzett”¹⁴ lengyel főváros birtokbavételét

⁸ A. P. Scsersbatov IV. 52-53. o., 63-66. o.; A. V. Sisov 436.

⁹ Waclaw Tokarz 466.

¹⁰ A. K. Puzyrewski 391-392., Waclaw Tokarz 488. o.; Witold Dąbkowski 242-243.; Władysław Zajewski 260.

¹¹ A. P. Scsersbatov IV. 97-98.

¹² Witold Dąbkowski 243.

¹³ Dannenbergét az 1849-es év történetéből is ismerjük. Miután Lüders bevonult Erdélybe, ő lett a Moldvát és Havasalföldet megszálló orosz erők parancsnoka.

¹⁴ A. K. Puzyrewski 428.

célszerű volt megkísérelni a kockázatokkal és a város pusztulásával járó ostrom nélkül. Az orosz megbízott szeptember 4-én a raszyni úton egy kocsmánál találkozott a lengyel tárgyaló féllel, Ignacy Prądzyński tábornokkal, a lengyel hadsereg főszállásmesterével (akit elkísért Piotr Wysocki őrnagy, a felkelés egyik kirovantója is). Prądzyński visszaemlékezése szerint Dannenberg a szerencsétlen háború befejezése érdekében megállapodást javasolt, amelynek előfeltételül szabta, hogy a lengyelek térjenek vissza I. Miklós jogára alá (a lengyel szejm 1831. január 25-i döntésével megfosztotta Miklóst a lengyel királyi tróntól), és mondjanak le a nyugati orosz kormányzóságoknak (az első és a második felosztás után az orosz birodalomba bekebelezett területeknek) a Lengyel Királysághoz történő visszacsatolásáról. Javaslatát értelmében a lengyel hadseregnek át kellett volna adnia Varsót, majd Płock környékén erőit összevonva küldöttséget menesztenie Pétervárra, hogy az ott meghallgathassa a cárral végleges döntését a Lengyel Királyság jövőjét illetően. A lengyelek a „legelőnyösebb feltételekben”, „nemzetiségük és alkotmányuk megtartásában” és a Királyságtól elszakított területek lakosaira is kiterjedő amnesztiában reménykedhettek. A lengyel kormány és a szejm, bízva Varsó védhetőségében azzal utasította vissza a homályos, bizonytalan politikai tartalmú ajánlatot, hogy a felkelés célja a Lengyel Királyság függetlenségének és 1772-es határainak visszaállítása, s ezzel megszakította a tárgyalásokat.

Prądzyński ironikusan úgy fogalmazott, hogy a lengyel válasz olyan volt, mint ha a győztes lengyel hadak már Orsánál álltak volna¹⁵ (ezzel az oroszok fölött 1514-ben aratott fényes orsai lengyel győzelemre utalt), de még a tárgyalás során súlyos hibát követett el: szót ejtett arról, hogy egy hadtest elhagyta Varsót.¹⁶ (Hieronim Romarino tábornok 20.500 fős hadteste augusztus 23-án azzal a céllal indult el kelet felé, hogy az orosz hadsereg utánpótlási vonalain operáljon. Korábban a płocki vajdaságba távozott egy 3500 fős különítmény is a főváros élelmiszer-utánpótlásának biztosítása céljából. A főváros védelmére felhasználható haderő tehát egyharmadával csökkent.¹⁷) Az orosz főparancsnok, akinek tárgyalási ajánlatát a lengyel fél kategorikusan visszautasította, értékes információhoz jutott: a főváros védőinek létszáma jelentős mértékben apadt, így az előzetesen szeptember 8-ra tervezett ostrom időpontját két nappal előrehozta.¹⁸ Paszkevicznek mintegy 77.000 fős haderő állt rendelkezésére 390 löveggel, vele szemben a lengyelek

---

¹⁵ A. K. Puzyrewski 429., A. P. Scserbatov IV. 115.; Waclaw Tokarz 552-553.; Witold Dąbkowski 242-243.

¹⁶ Waclaw Tokarz 552.

¹⁷ Marek Tarczyński 328-329.

¹⁸ A. K. Puzyrewski 429. o., J. S. Curtiss 92.

kb. 38.000 fős reguláris sereget, a Nemzeti Gárda tagjai közül 6800 főt és összesen 200 löveget tudtak felsorakoztatni.¹⁹

Szeptember 6-án hajnalban megszólaltak az oroszok ágyúi, majd egy órára rá csapataik megkezdték Varsó ostromát, s délelőtt tizenegyre bevették az első védvonalat, a legjobban megerősített s nagy áldozatok árán, hőiesen védett wolai elővárost, délután egyre pedig az itt elkeseredetten védekező utolsó egységet is sikerült felszámolniuk. A gyors eredmény mindkét felet meglepte. Toll sürgette a támadás folytatását, és Grabbe tábornoknak is az volt véleménye, hogy még aznap délután be lehetett volna venni Varsót, de Paszkevics a csapatok fáradtságára hivatkozva leállította a további előrenyomulást.²⁰

A lengyel kormányfő azonban felmérve a mind nyilvánvalóbban reménytelen helyzetet, szeptember 7-én kora reggel Prądzyńskit ismét elküldte Paszkevicshez a tárgyalások újakezdésének javaslatával. Paszkevics durván és fenyegetőzve fogadta a lengyel követet, majd miután az nyilatkozott, hogy a lengyel nemzet visszatér az uralkodó iránti engedelmesség útjára, hajlandónak mutatkozott arra, hogy személyesen tárgyaljon Krukowiecki kormányfővel, ugyanakkor utasította Berg tábornokot, hogy írásban rögzítse a tervezett megállapodás szövegét. Paszkevics és kísérete (a cár öccse, Mihály nagyherceg jelenlétében) délelőtt találkozott Krukowieckivel az előző napi wolai orosz győzelem helyszínén, egy félig lerombolt kocsmá épületében. A viharos megbeszélés többször csaknem megszakadt. Paszkevics lázadóknak nevezte a lengyel felet, mire Krukowiecki öntudatosan kikelt magából: „Lázadók? Ki beszél itt lázadókról? Amíg fegyver van a kezünkben, harcolunk és tárgyalunk, mint állam az állammal!” Az orosz vezérkari főnök határozottan ellenezve bármiféle megállapodást vagy amnesztiát, a fegyveres leszámolás mellett kardoskodott. A tárgyalás azonban mégis folytatódott, mert Krukowiecki a katasztrofális vereségtől, Paszkevics pedig attól tartott, hogy erősítésként befut az ostrom előtt eltávozott lengyel hadtest. Paszkevics végül ígéretet tett arra, hogy az ostromot csak délután egykor kezdi újra, Krukowiecki pedig, miközben feltételeket igyekezett kikötni, vállalta, hogy visszatérve megszerzi a szejmtől a megállapodás megkötéséhez szükséges felhatalmazást.²¹

---

¹⁹ Marek Tarczyński 334.

²⁰ A. K. Puzyrewski 434-435. o.; Waclaw Tokarz 570-572.; Witold Dąbkowski 244-245. o.; J. S. Curtiss 93.

²¹ A. K. Puzyrewski 436.; Waclaw Tokarz 577-578.; Witold Dąbkowski 246-247.

A délután újraindított támadás, amelynek során Paszkevics megsérült – egy ellenséges ágyúgolyótól bal kezén zúzott sebet kapott, s fél órára elvesztette eszméletét is²² – meghozta a győzelmet az oroszoknak: késő délutánra a lengyel védelem jórészt összeomlott. A kétnapos küzdelem mindkét fél részéről súlyos véráldozatokat követelt. A harcok alatt folytatódó tárgyalásokra Mihály nagyherceg Berg tábornokot küldte Krukowieckihez – akinek a szejm hosszas vita után adta meg a felhatalmazást a tárgyalásokra – a feltétel nélküli kapitulációt követő teendőkre vonatkozó megállapodás tíz pontos, kész szövegével. Eszerint a lengyel nép és a hadsereg megadja magát a cárnak; hűségesküt tesz; a hadsereg azonnal átadja a varsói városkapukat; átadja a Modlin felé vezető stratégiai fontosságú pragai hidat és Pragát, Varsó Visztulán túli elővárosát; erősít a plocki vajdaságban vonja össze; a lengyel nép és a hadsereg azonnal küldöttséget meneszthet az uralkodóhoz; a lengyelek az orosz hadifoglyokat szabadon bocsátják; a lengyel főparancsnok a lengyel kézen lévő várakat (Modlint és Zamośćot) utasítja, hogy nyissák meg kapujukat az oroszok előtt; ha a kijelölt területen a lengyel hadsereg számára nem volna elegendő élelem, Paszkevics tábornagy rendelkezik a szükséges mennyiség biztosításáról; a tábornagy azonnal intézkedik az ideiglenes kormány megalakításáról; a tábornagy Toll vezérkari főnököt és Krukowiecki tábornokot bízta meg, hogy egyeztessenek a részletekről és végrehajtsák a megállapodást.

Krukowiecki ezt visszautasította, s megfogalmazta a maga javaslatait, amelyek azonban nem maradtak fenn, de tartalmuk részben rekonstruálható: a lengyel hadsereg megtartja a birtokában lévő területeket; a foglyokat kölcsönösen kicserélik; általános amnesztia; addig, amíg Pétervárra küldött delegáció vissza nem tér, tart a fegyverszünet; és ami fontos, a pragai hidat lerombolják, s a Visztula el fogja választani egymástól a két hadsereget. Ez utóbbi azt jelentette volna, hogy a lengyel hadseregnek megmarad a lehetősége a hadműveletek folytatásához, és erőt tud felmutatni akkor, amikor a lengyel delegáció Pétervárra érkezik. Vitattott, hogy mint Krukowiecki maga állította, feltételül szabta volna az 1815-ös alkotmány megtartását. Berg tiltakozott az ellen, hogy Paszkevicsnek továbbítsa ezeket a feltételeket, s Krukowiecki a kilátástalannak ítélt helyzetben végül este hét óra után az orosz tábornok nyomására aláírt egy feltétel nélküli megadásról szóló hűségnyilatkozatot Miklós cárnak. Mindazonáltal, s nyilatkozata tartalmának ellentmondva Paszkevicsnek mellékelte a maga feltételeit, kilátásba helyezve azt, hogy visszautasításuk esetén a lengyelek a végsőig fognak Varsóban védekezni. Az orosz táborba Berggel visszatérő Prądzyńskinek saját

---

²² A. K. Puzyrewski 439.; A. P. Scserbatov IV. 130.; A. V. Sisov 446.

visszaemlékezése szerint sikerült elérnie, hogy Paszkevics a fegyveres ellenállás befejezése érdekében beleegyezen az általános amnesztiába, annak érvényét kiterjesztve az elszakított területekre is, abba, hogy Modlin és Zamość lengyel kézben marad, és hogy tart a fegyverszünet, amíg az uralkodó döntése meg nem születik, valamint abba, hogy a foglyokat kölcsönösen kicserélik egymással, ragaszkodott viszont a stratégiai fontos Praga átadásához.²³ Más források szerint azonban az orosz főparancsnok egyáltalán nem fogadta el az elszakított területekre vonatkozó amnesztiát, a hadifogolycserét, s nem volt szó a Sándor cárféle alkotmány garantálásáról sem.²⁴

A tárgyalások történetét nyomon követve az látszik, hogy praktikus megfontolásokból, Varsó általa bizonytalan kimenetelűnek tartott, illetve sok áldozattal járó ostromának elkerülése s a háború mielőbbi befejezése érdekében Paszkevics hajlandóságot mutatott valamiféle megállapodás megkötésére, megadás esetén amnesztia biztosítására, amire széleskörű felhatalmazása is lehetett, sőt tett politikai tartalmú ígéreteket is. A győzelemhez közelebb kerülve azonban a megegyezésre egyre kevésbé volt szüksége, tehát ígéreteiről később már hallgatott.²⁵

Az orosz táborból a kialakult feltételekkel visszatérő követeket mind kaotikusabb helyzet fogadta. A szejm, mint említettük, Krukowieckit előzőleg csak hosszadalmas vita után hatalmazta fel az oroszokkal folytatandó tárgyalásokra. Miután híre ment, hogy nyilatkozatot írt alá a Miklós cárnak történő feltételek nélküli kapitulációról és csapatokat helyezett át, a szejm késő este megfosztotta őt a kormány elnökségétől. Az új elnök, Bonawentura Niemojowski a feltétlen megadást elutasította, így végül Berg sürgetésére megszületett Varsó átadásáról a pusztán katonai természetű megállapodás, amelyet Kazimierz Małachowski tábornok főparancsnokként írt alá ugyancsak késő este. A lengyel hadseregnek másnap reggel öt óráig kellett kiürítenie a még ellenőrzése alatt álló pontokat és el-

²³ Waław Tokarz 580-582.; Witold Dąbkowski 248-251.

²⁴ Waław Tokarz 582.

²⁵ A. P. Scserbatov IV. 115.; Witold Dąbkowski 243., 259-260. (ld. ott az 54. jegyzetet); Władysław Zajewski 266-267.

²⁶ Oroszországi száműzetés várt rájuk. Prądzyński Miklós cár utasítására száműzetése idején megírta az 1831-es háború történetét. (Francia nyelvű teljes szövegét - *Memoire historique et militaire sur la guerre de Pologne en 1831.* - A. K. Puzirjevskij adta ki 1890-ben Szentpéterváron. Lengyelül: *Pamiętnik historyczny i wojskowy o wojnie rosyjskiej w roku 1831.* Kraków, 1894.) Mint ismeretes, Paszkevics Görgeivel az orosz fogságban, 1849 augusztusában szintén megíratott egy rövid „szemlét” a felsőmagyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világosi fegyverletételig tartó időszakról. Szövegét orosz fordításban és magyar visszafordításban közölte: Pach Zsigmond Pál: Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. Századok, 1957/1-4. 198-226. o.; a német fogalmazvány alapján közölte Spira György: Az emlékiró Görgei

hagynia a várost. Távozott a kormány és a szejm is. (Krukowiecki és Prądzyński több tábornokkal és tiszttel együtt Varsóban maradt és fogságba került.²⁶) Varsó bevételének hírével a borogyinói csata napján, tehát szintén még 7-én este Paszkevics Szuvorov kapitányt, a napóleoni háborúk nagy orosz hadvezérének, Alekszandr Vasziljevics Szuvorovnak az unokáját küldte Szentpétervárra.

Miután Varsó elesett, a stratégiai fölény birtokába jutott orosz hadsereggel szemben a lengyel katonai vezetés nagy része végképp kilátástalannak ítélte a további fegyveres küzdelmet. A főváros elhagyása után északnyugat felé húzódó fő-sereg új főparancsnokául Maciej Rybiński tábornokot Modlinban a haditanács választotta meg, mivel Niemojowskinak mint kormányelnöknek a tábornoki kar szemében nem volt tekintélye. Az új főparancsnok még számottevő haderő birtokában (a lengyel fő-sereg 33 ezer főt számlált ekkor) felújította a tárgyalásokat az orosz hadvezetéssel.²⁷

A lengyel politikai vezetés, az egyre kisebb létszámmal Zakroczymban, majd Płockban ülésező szejm, illetve a kormány tiltakozott a tárgyalások és a kapituláció ellen, de tényleges hatalom már nem volt a birtokában.²⁸ Döntésének jelentősége szimbolikus volt. A szejm Varsó elhagyása után szeptember 11-én, Zakroczymban tartott első ülésén Jan Krukowieckit, őt téve felelőssé mindenért, heves vitában árulónak is bélyegezte.²⁹

A szeptember 10-én a katonai vezetéssel újrakezdődött egyeztetéseken a Paszkevics megbízásából tárgyaló Berg célja, úgy látszik, elsősorban az volt, hogy kipuhatolja a lengyel fő-sereg szándékát, és húzza az időt mindaddig, amíg nem sikerül külön-külön leszámolni Romarino tábornok hadtestével és Róńcycki tábornok osztagával.³⁰ Így mintegy írásos megállapodás nélküli fegyverszünet volt a szembenálló felek között. A lengyel fő-sereg Modlin alatt időzött, Berg a lengyel tárgyaló féllel, Franciszek Morawski tábornokkal, a kormány hadügyminiszterével terméketlen megbeszéléseket folytatott. Miután a lengyelek a tétlenséget megszakították, és szeptember 20-án Płocknál (egyéb-ként Dembiński javaslatára) néhány lovasszázadot átdobtak a Visztula bal partjára azzal a céllal, hogy az orosz utánpótlási vonalakon zavart keltsenek,

---

első szárnypróbálgatása. (In:) *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1993. és (In:) *Vad tűzzel*. Bp., 2000. 269-289. o.

²⁷ Witold Dąbkowski 254.

²⁸ Jerzy Skowronek: *Rząd Narodowy*. In: PL. 119.

²⁹ Witold Dąbkowski 254.; *Diariusz sejmu*. Wyd.: Michał Rostworowski. Kraków, 1912. VI. k. 588-596.

³⁰ A. K. Puzyrewski 448. o.; A. P. Scserbatov IV. 153.

Berg konkrét javaslatokkal állt elő: a lengyel hadsereg engedelmeskedik az uralkodónak, általános amnesztia kérése céljából követtséget küld Szentpétervárra, a plocki vajdaságban marad, és Modlint az oroszoknak azonnal átadja. E feltételekhez a következő figyelmeztetés társult: minden lengyel katonai vezető, aki átkel a Visztula bal partjára, törvényen kívülinek tekintendő. A Rybiński főparancsnok által Słupnóban összehívott haditanács elfogadta a mind soványabb feltételeket és három tábornok személyében megválasztotta a Pétervárra küldendő delegáció tagjait is.³¹

Erre a híre tiltakozásul szeptember 23-án Plockban összeült a sejm. A kormány elnöke azt javasolta, hogy új főparancsnokot kell választani, akinek a kezébe a katonai hatalom mellett átadandó a polgári hatalom is. A sejm tárgyalni hívta azokat a tábornokokat: Bemet, Dembińskit és Jan Nepomucen Umińskit, akik a küzdelem folytatása mellett álltak ki, s közülük az utóbbit bízta meg a főparancsnoksággal. Mivel azonban a hadsereg a sejm döntését nem fogadta el, a főparancsnok Rybiński maradt. Niemojowski így neki adta át a polgári hatalmat is, maga pedig szeptember 26-án kiadta utolsó nyilatkozatát. Ebben bejelentette, hogy mivel „a sejm hatalmát nem tisztelik”, és „a Nemzeti Kormány méltósággal nem képes tovább kormányozni” elhagyja az országot, ugyanakkor figyelmeztetett arra, hogy „hatalmi jogkörét túllépve bármit is tesz a főparancsnok, az a haza ügyét és becsületét nem érintheti.”³² Niemojowski, a kormány (a hadügyminiszter kivételével) és a sejm tagjainak többsége a porosz határon át még aznap valóban elhagyta a Lengyel Királyság területét.

Rybiński a diktátorinak is nevezhető „hatalomnak” a birtokában kész volt arra, hogy elfogadja az előzőleg megadott orosz feltételeket, de Paszkevics álláspontja megváltozott. Az orosz főparancsnok, tudatában annak, hogy Romarino szeptember 17-én hadtestével kihúzódott Galíciába és ott letette a fegyvert (10.000 gyalogossal, 5 ezer lovassal és 40 löveggel),³³ feltétlen fegyverletételt követelt. Ennek értelmében az uralkodónak letett hűségeskü után azonnal át kívánta venni a parancsnokságot a lengyel hadsereg fölött, s huszonnégy órán belül elvárta Modlin átadását is, valamint azt, hogy azonnali kapitulációt elrendelő paranccsal induljon egy lengyel tiszt Zamośćba.³⁴ Ezt azonban Rybiński (és az os-

---

³¹ Wacław Tokarz 614.

³² Władysław Zajewski: Rola sejmu w powstaniu listopadowym, In: PL. 104.; Władysław Zajewski 269.

³³ Wacław Tokarz 612.

³⁴ Wacław Tokarz 617-618.

szezhívott haditanács is) visszautasította, s miközben a dezertálás egyre nagyobb méreteket öltött, október 5-én 20.219 fős hadtestével Brodnicánál nem egészen egy hónappal Varsó átadása után ő is porosz földre lépett. Arról még nem tudott, hogy Rózycki tábornok az elszenvedett kudarcok következtében, és mivel katonái tömegesen, de tisztjei is számosan megszöktek, feloszlatta seregét, majd szeptember 26-án a maradék 1400 fővel Krakkó szabad város területére húzódott ki, s 28-án letette a fegyvert az osztrákok előtt. Zygmunt Stryjeński tábornok volt az egyetlen, aki 2000 fős lovassággal a cár kegyelmében bízva orosz erőknél, mégpedig Rüdigernek adta meg magát Miechównál. Őket Miklós cár teljes körű amnesztiában részesítette.³⁵

A várak csak ezután nyitották meg kapujukat. Október 9-én kapitulált Modlin. 7000 fős helyőrsége az oroszok távollétében gúlákba rakta fegyverét, majd tisztjei vezetésével elhagyta a várat. A katonákat bizonyos távolságban a tiszték hazaeresztették. A megígért amnesztiából ki lettek zárva azok, akiket „lázítóknak vagy a felkelés fő ügynökeinek” tartottak, s közkatonákat is besoroztak később az orosz hadseregbe. Zamość 3500 fős helyőrsége csak október 21-én, azután adta meg magát, miután a Varsóba és Modlinba küldött három tiszt visszatérve jelentette, hogy csakugyan vége a felkelésnek. A várat körülzároló orosz tábornok, Kajzarov amnesztiát ígért nemcsak a Lengyel Királyság, hanem az elszakított területek Modlint védő lakóinak is, ezt azonban a cár nem hagyta jóvá. Kajzarov kérésére azonban, bár elítélték őket, később megkegyelmezték nekik. A felkelésben tevékenyen részt vevő tiszteteket bebörtönözték.³⁶

Az 1830–31-es lengyel szabadságharc tehát formális kapituláció nélkül fejeződött be. Nem adta meg magát sem a politikai, sem a katonai vezetés, és nem került sor a detronizáció visszavonására sem. A politikusok többsége, a kormány és a szemj-tagjai mellett azonban nemcsak a katonai parancsnokok emigráltak Poroszországon vagy Galícián keresztül nagyjából Nyugat-Európába, hanem a parancsnokságuk alatt álló csapattestek is, amelyek a harcokban vagy a szökések miatt még hazai területen ugyan megfogyatkozott, de mégis jelentős személyi állományukkal együtt szintén elhagyták a Lengyel Királyság területét, s osztrák vagy porosz hatóságok előtt tették le a fegyvert. A sort Józef Dwernicki tábornok hadteste kezdte: már 1831. április 27-én megindult az osztrák határ felé, s május 1-jén 712 tiszttel és 3575 közkatonával Klebanówkánál a galíciai osztrák csapatoknak adta meg magát.³⁷ Az orosz

---

³⁵ Wacław Tokarz 619.; Witold Dąbkowski 258.

³⁶ Wacław Tokarz 620–621.

³⁷ Wacław Tokarz 312–313.

kormány követelésére az osztrákok a hadfelszerelést és a fegyvereket átadták az orosz hatóságoknak, a tiszteket és a katonaságot azonban nem. (Közülük sokan visszaszöktek, és ismét fegyvert fogtak.)

A tömeges lengyel emigráció komoly gondokat okozott Európában. 1831 októberében Poroszországban és Ausztriában mintegy 50.000 volt a Lengyel Királyságból érkezett felkelő tisztek, katonák és politikusok lélekszáma. A bécsi kormány szabadulni igyekezve a lengyel menekültektől, azt ajánlotta Szentpétervárnak, hogy legyen elnéző a felkelő lengyelek iránt, adjon nekik széleskörű amnesztiát. A franciaországi lengyel emigráció felszámolásához is az kínálkozott a legalkalmasabb módnak, ha a cár elfogadható amnesztiát ad, s a lengyelek visszatérhetnek hazájukba.³⁸

Mit mondhatunk összefoglalóan Paszkevics 1831-es lengyelországi tevékenységéről? Wacław Tokarz visszatekintve a tábornagy pályájára, kiemeli, hogy Mihály nagyherceg támogatásának köszönhetően a perzsa, majd az ázsiai török hadjáratok során irányult rá a figyelem. Bebizonyosodott, hogy a különleges keleti körülmények között, amikor a hadvezetéshez elsősorban diplomáciai és bürokratikus képességekre van szükség, majd arra, hogy a parancsnok az általa kiválasztott úthoz konokul ragaszkodjon, viszonylag szerény eszközök birtokában is egészen jól elboldogul. A parancsnoki karban és vezérkarban a németek túlsúlyát ellenző párt szószólójaként ekkor lett komoly riválisa az egyébként alaposabb katonai képzettséggel rendelkező Diebitschnek. Született hivatalnok hírében állt, aki – Diebitschcsel ellentétben – mindig kiemelt jelentőséget tulajdonított a hadsereg jó élelmiszer- és takarmányellátásának. Az ázsiai hadszíntérről hozta magával a hadvezetéssel kapcsolatos felfogását. Így például minden eshetőséggel számolva mindig igyekezett együtt tartani a rá bízott egész hadsereget és szekérvonatot, ellene volt a gyors tempójú felvonulásoknak, és megkövetelte, hogy csapatai még az ellenségtől távol is zárt sorokban haladjanak. Eltúlozta a jelentőségét az ellenség egy-egy tüntető mozdulatának, és elfogadta a felderítőktől befutott ellenőrizetlen híreket. Operatív tudása Ázsiában nem gyarapodott.

A lengyel hadszíntérre érkező Paszkevicsről Toll tábornok némi szarkazmussal mond véleményt: „Ahogy szót váltottunk és nézeteinkről beszélni kezdtünk, azonnal láttam, hogy a tábornagy ugyanaz a Paszkevics maradt, akit egykor, fiatal éveiben ismertem meg. Istenem, gondoltam magamban, hogyan lehetséges az, hogy ez az érdemrendekkel és rangokkal elhalmozott em-

---

³⁸ A. P. Scsersbatov IV. 183-185.; Kovács Endre: *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon*, Budapest, 1959. 43-44.; Władysław Zajewski 246-247.

ber, aki olyan döntő eseményeknek volt a részese, egy háború irányításával kapcsolatban képtelen volt nagyobb tudásra szert tenni.” Paszkevics a lengyel hadjárat idején nagy óvatosságról tett tanúbizonyságot, került minden kockázatot, mert Ázsiában megszerzett dicsőségét nem akarta elveszíteni. Ha ellenséges csapat bukkant fel a közelében, azonnal feleslegesnek bizonyuló intézkedések sorát hozta. A lengyel hadsereget túlértékelte, el akarta kerülni ugyanis Diebitsch hibáját, aki alábecsülte ellenfelét. Bizalmatlan volt környezetéhez, beosztottjaihoz.

Mindennek ellenére az általa választott egyszerű stratégiával, amely szerint a lehető legkisebb kockázattal kívánt eredményt elérni, szerencséje volt. Elsősorban ellenfelének hanyagsága és tétlensége miatt három és fél hónap alatt valóban be tudta fejezni azt a háborút, amely a nála sokkal tehetségesebb Diebitschet próbára tette. Sikerét annak köszönhette, hogy mire lengyel földre ért, addigra a felkelés válságba jutott, és Diebitsch az elkövetett hibák ellenére is mindent előkészített lezárásához: Litvániában a felkelés már csak pisálkolt, Wolhíniában és Podóliában kihunyott. Az orosz hadsereg kipihente magát, a kolera alábbhagyott, az élelmiszer- és a takarmánykészletek pótlása megindult, megkezdődhetett a döntő hadművelet. Tokarz röviden összefoglalt jellemzését, amelyben azt is hangsúlyozza, hogy Miklós cár, aki Diebitsch lengyelországi működését rendkívül éles és gyakran megalapozatlan kritikával illette, Paszkevics iránt határtalan bizalmat táplált, az újabb kutatások legfeljebb kiegészítették, de nem módosították³⁹.

1831 után Paszkevicsre mint a Lengyel Királyság helytartójára csaknem két évtizednyi béke várt. (Nagy feladatokkal: az elbukott felkelés után a nevében fennmaradt Lengyel Királyság intézményeinek fokozatos felszámolása és lassú, szisztematikus beolvasztása az orosz birodalomba. Ez azonban egy másik fejezet már.) Hadvezérként legközelebb 1849 nyarán kellett bizonyítania, hogy képes győzelemre vezetni az orosz birodalom hadait: a magyar szabadságharcra kellett leszámolnia. Erre a feladatra a mielőbbi és a feltétlen siker érdekében a korábbiaknál nagyobb, csaknem 200.000 fős hadsereget bízott rá Miklós cár.

Magyarországi hadvezéri működését ismerjük, s látjuk, az mennyire hasonló 1831-es lengyelországi tevékenységéhez. A közben eltelt időszak alatt Paszkevics habitusa nem változott, parancsnoki képességei nem fejlődtek, legfeljebb öregedésével együtt reflexei lassultak. Helyzetét tovább nehezítette,

---

³⁹ Waclaw Tokarz 448-450.; A. K. Puzyrewski 376-377.; J. S. Curtiss 74-95.; Władysław Zajewski 260.

hogy az osztrák állam területén kellett operálnia, de nem teljes jogú főparancsnokként, s nem volt pontosan tisztázva a közötte és az osztrák főparancsnok közötti felhőtlennek nem tekinthető viszony sem. A döntő katonai sikereket a főhadszíntéren nem ő, hanem az osztrák főparancsnok, az erélyes, tehetséges Haynau báró aratta. Az utóbbi győzelmeihez viszont az elengedhetetlenül szükséges háttérrel a tömeges orosz katonai jelenlét biztosította. S mivel a magyar főereg Paszkevics hadai előtt tette le a fegyvert (ilyen eredményt Paszkevics 1831-ben nem ért el), látszólag igazolódott hadvezéri teljesítménye uralkodója és az orosz udvar előtt.⁴⁰

Mint 1831-es lengyelországi szereplésének áttekintéséből kiderült, az orosz főparancsnok a még jelentős fegyveres ellenállásra képes lengyelekkel hajlandó volt a cár jóváhagyásával bizonyos feltételekről a háború mielőbbi befejezése érdekében tárgyalni. Az általa felajánlott, mindenekelőtt a harcot önként befejező katonák sorsát érintő feltételek azzal párhuzamosan szűkültek, ahogy a dezorganizálódó lengyel erők katonai lehetőségei csökkentek. 1849-ben a magyarországi beavatkozásra készülve az oroszok érthetően számoltak azzal, hogy hasonló eljárásra ésszerű megfontolásból az osztrák udvar is hajlandó, a lázadók pedig, felmérve az elsöprő erejű túlerővel szemben a további ellenállás kilátástalanságát, letehetik a fegyvert és tömegesen meghódolhatnak. Ezért már a hadműveletek megkezdése előtt tájékoztatást kértek Béctől arra vonatkozólag, hogy ígérhetnek-e amnesztiát azoknak, akik önként megadják magukat. Schwarzenberg osztrák miniszterelnöktől kitérő választ kapott az ez iránt tájékozódni próbáló orosz tábornok, az előbbieken éppen az 1831-es lengyel–orosz tárgyalások kapcsán emlegetett Fjodor Fjodorovics Berg. A osztrák főhadiszállásra beosztott Bergnek, kitartó érdeklődésére, Haynau csak július 25-én adott választ, amelyet Berg írásba foglalt, s láttamoztatott is az osztrák főparancsnokkal, mielőtt Paszkevicsnek elküldte volna. Eszerint „Biztosítani lehetne mindazoknak a lázadó tiszteknek az életét, ha személyes büntetlenségüket nem is”, akik, még mielőtt harcra kerülne a sor, törvényes uralkodójuk előtt önként meghódolnak. Haynau ugyanakkor azt is leszögezte: „sem az amnesztia, sem a kapituláció szót nem szabad használni vagy kiejteni, egyáltalán semmi olyat, ami a legtávolabbról is hatalom és hatalom, haderő és haderő között megegyezésre utal.”⁴¹

⁴⁰ Rövid értékelése: Ivan Ivanovics Oreusz: *Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben* S.a. r., a bevezetőt írta és fordította Rosonczy Ildikó. Budapest, 2002. Bevezető 22-30.

⁴¹ Katona Tamás: *Az aradi vértanúk*. 4., átdolgozott kiadás. Bp., é. n. 287-288.

Ennek a válasznak az alapján az orosz hadvezetés nem kezdeményezhetett, nem is folytathatott tárgyalásokat. Nem is kezdeményezett, mert nem volt miről. (Ismeretes, hogy Rüdiger ezt az „iránymutatást” megelőzően, július 19-én írt Görgeinek egy levelet, melyben afelől tudakozódott, milyen feltételek mellett adná meg magát.) A magyarok azonban tárgyalásokkal próbálkozva az oroszoknál jelentkeztek, mert az osztrákok azonnali és feltétlen meghódolást követeltek, s Haynau magyarországi főparancsnokként rögtön két, osztrák fogságban lévő honvédtiszt kivégzésével mutatkozott be. Paszkevics elzárkózott a magyar hadikövetek fogadása elől, így az orosz hadvezetés részéről Rüdiger válaszolt Görgeinek, miszerint, ha „törvényes uralkodójának való meghódolásról óhajt alkudozni, az osztrák hadsereg főparancsnokához kell fordulnia.”⁴²

Mint Katona Tamás fogalmazott: ennek a Berg-féle levélnek az alapján nyilatkozott a Rüdiger vezette hadtest ártándi főhadiszállásán Ilja Sztjepanovics Frolov tábornok, a III. orosz hadtest vezérkari főnöke (1831-ben ő is részt vett a lengyel háborúban) és környezete a Paszkevics válaszára várakozó magyar hadiköveteknek úgy, hogyha megadják magukat, életük legalábbis nem forog veszélyben.⁴³ Azért is biztathatták ezzel a náluk jelentkező magyarokat, mert a lengyel felkelés elbukása után ugyan esetenként kemény megtorlás várt azokra, akik nem emigráltak, s az 1831. november 1-jén meghirdetett amnesztia hírére az emigrációból visszatértek is gyakran részesültek súlyos büntetésben, az orosz uralkodó, bár születtek halálos ítéletek, mégsem végeztetett ki senkit.⁴⁴

Paszkevics 1831. szeptember 7-én este kelt jelentésében Miklós cárnak azt írta: Varsó felséged lábai előtt fekszik.⁴⁵ Egy birodalmi hadsereg élén, korlátozott tehetség birtokában is megadta a sors neki, hogy ugyanazt a mondatot még egyszer, 1849. augusztus 13-án ismét papírra vethesse: csak a földrajzi nevet kellett cserélnie Magyarországra.

⁴² Uo. 495.

⁴³ Uo. 17-18.

⁴⁴ Andrzej Chwalba: *Historia Polski 1795 – 1918*. Kraków, 2001. 280-281.; Norman Davies összefoglaló munkájában (Boże Igrzysko, *Historia Polski*, II. Kraków, 1992), amely a közelmúltban magyarul is megjelent, 254 halálos ítéletről szól, de nem említi, hogy ezeket utóbb, általában száműzésre, enyhítették (419.). Magyarul: Norman Davies: *Lengyelország története*, Budapest, 2006. 681-682.

⁴⁵ A. P. Scserbatov IV. 160.; A. V. Sisov 451.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- J. S. Curtiss** J. S. CURTISS: *The Russian Army under Nicholas I, 1825–1855*. Durham, N. C. 1965.
- Witold Dąbkowski** WITOLD DĄBKOWSKI: Zmierzch i agonía powstania listopadowego (17 sierpnia–21 października 1831 r.), In: PL
- PL** Powstanie listopadowe. Szerk. Władysław Zajewski 2. kiadás. Warszawa, 1990. A. K.
- Puzyrewski A. K.** Puzyrewski: *Wojna Polska–Ruska 1831. r.* Warszawa, 1899. (Reprint, Kraków, 1988)
- A. P. Scserbatov IV.** A. P. SCSEBATOV: *General-feldmarsal Knyaz Paszkevics, jego zszizny i gyejatyelnoszty*, IV. Szankt-Petyerburg, 1894.
- A. V. Sisov** A. V. SISOV: *Russzkije general-feldmarsali Dibics-Zabalkanszkij, Paszkevics-Erivanszkij*. Moszkva, 2001.
- Marek Tarczyński** MAREK TARCZYŃSKI: *Bitwa warszawska, 6–7 września 1831 r.* In: PL.
- Wacław Tokarz** WACŁAW TOKARZ: *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*. Warszawa, 1930.
- Władysław Zajewski** STEFAN KIENIEWICZ – ANDRZEJ ZAHORSKI – WŁADYSŁAW ZAJEWSKI: *Trzy powstania narodowe*. Warszawa, 1992.

SÜLI ATTILA

A SZÉKELY HATÁRVÉDZÁSZLÓALJAK TÖRTÉNETE

Már a 19. század végén megjelentek azok a visszaemlékezések, melyek megkísérelték egy-egy erdélyi alakulat történetének részleges feldolgozását.¹ Noha az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi történetéről számtalan emlékirat, részleges és összefoglaló feldolgozás jelent meg, azonban a hadjáratokban résztvevő seregtestek szervezésének és történetének kérdései még rengeteg tennivalót adnak a történészek számára.

Az 1849 tavaszán szervezett székely határvédzászlóaljak történetével hadtörténetírásunk csak érintőlegesen foglalkozott. Ez érthető is, hiszen ezen alakulatok – kisebb csatározásokat leszámítva – a harcokban nem vettek részt. Nehezebb a vizsgálódást az egykorú források szűkszávsága, továbbá az, hogy e csapatokról semmiféle visszaemlékezés nem maradt az utókorra. Pedig a problémakör az 1848-1849-es hadtörténelem érdekes szeletét képezi, és sok szempontból képvisel kuriozitást, hiszen ezen zászlóaljok egyetlen eddig ismert és feldolgozott hadsereg szervezési sémába sem illeszthetők. Nem tekinthetők nemzetőrségnek, mert a megalakításuknál az 1848. XXII. törvénycikk előírásait nem alkalmazták. Nem sorolhatók az önkéntes gyalogos csapatok közé sem (önkéntes nemzetőrség, önkéntes honvédszászlóalj, szabad és vadászcsapatok), mert az állományukat sorozták. Szervezetüket tekintve (létszám, felépítés) inkább az újonccozással felállított honvédszászlóalj közé sorolhatók, ezt a jelleget erősíti az is, hogy az ide kinevezett tiszteket a hadügyminisztérium megerősítette, így tényleges honvédtisztekké váltak.² Azonban ezen zászlóaljakat csak határvédelmi célra alakították, így a bevetésük, a honvédszászlóaljjakkal ellentétben, lokálisan behatárolt volt. Ráadásul a határvédzászlóalj nem kaptak honvédszászlóalj sorszámot. Arra vonatkozólag, hogy az állományt mennyi időre sorozták, nem rendelkezünk egykorú adattal. Az azonban tény, hogy kizárólag olyan egyéneket soroztak, akik

¹ Alakulattörténetnek számító visszaemlékezések: Wass János: A XI. honvéd zászlóalj. *Történelmi Lapok*. 1876., [Szigethy Miklós:] *Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez*. Kolozsvár. 1868., Szöllőssy István: A XII. honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848–49. *Történelmi Lapok*. 1897.

² MOL HM Ált. 1849:11542., 1849:14497., 1849:18747., 1849:19140., 1849:20849., Ezt a jelleget erősíti az is, hogy a zászlóaljakhoz a honvédszászlóaljakhoz hasonlóan orvosokat is kineveztek. MOL HM Ált. 1849:15249., 1849:21774.

a honvédi szolgálatra elsősorban életkor, vagy más okok miatt lényegében alkalmatlanok voltak. Így sok szempontból joggal tekinthetjük a határvédszászlóaljakat a mai tartalékos katonaság „előfutárának”.

A magyar politikai vezetés terveiben mindig kiemelt szerepet játszott a székelység katonai szervezése.³ Ez már a honvédszászlóaljak szervezésénél is megnyilvánult.⁴ A székely határőrség kimozdításának elősegítésére küldött misszió egyik tagja (1848. május)⁵, Gál Sándor a hónap végén egy jelentést nyújtott be a miniszterelnöknek. Beadványa szerint az önkéntes nemzetőrség székelyföldi toborzását a következő helyeken kellene folytatni: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszentmárton, Gyergyószentmiklós, Felvinc. A toborzást a székely ezredek tisztjeinek kell irányítaniuk, ő feladatuk lenne a szervezés is. A gyorsabb kiképzés érdekében szükséges, hogy a csík és háromszékieket (katonailag képzetebbek)⁶ a többi székből származó önkéntesekkel vegyítsék.⁷ Már a Batthyány-kormány nagy fontosságot tulajdonított e kérdésnek, mert a székelységet, mint megbízható haderőt fel akarta használni a szerb felkelők elleni harcokban. Így szó sem lehetett a határőrség intézményének rögtöni eltörléséről, csak átalakításáról. Az uniós törvény 3. cikkelyének 3. pontja kimondja ugyan, hogy a székely határőrök nemzetőröknek tekintendők, de a jelenlegi szervezeti jelleg fenntartásával.⁸ A határőrök

³ Pulszky Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár április 29-én levélben javasolta Batthyány Lajos miniszterelnöknek, hogy a székely határőrség egy részét vezényeljék ki Magyarország nyugtalankodóbb vidékeire. Közli *Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban* S. a. r. Sinkovics István. Bp., 1957. 95. Urbán: *Batthyány-iratok I.* 416., v. ö. Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Bp. 1973. 226. Vay Miklós báró, erdélyi királyi biztos már július elsején javasolta Szemere Bertalan belügyminiszternek, hogy a székely határőrezredek 3., 4. és 5. zászlóaljait állítsák ki, és hogy ehhez szerezzék meg Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok hozzájárulását. MOL H 113. Vay Miklós kormánybiztosi iratai, No. 499.

⁴ Batthyány Lajos: „Felszólítás székely polgártársainkhoz.” Budapest, 1848. jún. 28. Ebben a székelységet önkéntes zászlóaljak alakítására szólítja fel. Nyomt. 6. cs. Közli Kövári László: *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez.* Pest–Kolozsvár, 1861. 60–61. o., Urbán: *Batthyány-iratok I.* 813–814.

⁵ A témáról bővebben: Urbán Aladár: *A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában.* Hadtörténelmi Közlemények. 1980. 405–420.

⁶ A Csík és Háromszékben a határőrség intézménye már 1764. óta létezett, így a lakosság egy része élete végéig katonai szolgálatra volt kötelezve. Természetesen a szükséges katonai kiképzést is megkapták.

⁷ Min. eln. 1848:454. dátum: 1848. június 25. Közli Egyed Ákos: *1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Erdély emlékezete.* Marosvásárhely, 2004. 190–192.

⁸ Közli *Corpus Iuris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895. 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen.

viszont zsoldot kapnak, és csak magyar tiszteket neveznek ki a zászlóaljukhoz. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy a székely határőrséget honvédszászlóaljjá kívánták átalakítani. Erre azonban csak 1848 végén, illetve 1849 elején került sor. A két székely határőr székben több ezer katonailag képzett ember állt rendelkezésre, akikből a felfegyverzés után újabb honvédszászlóaljakat lehetett szervezni. Így Gál Sándor javaslata katonai szempontból indokolt volt, azonban a fegyverhiány miatt a székelység teljes felfegyverzése a szabadságharc folyamán végig megoldhatatlan problémát jelentett.

A HATÁRVÉDZÁSZLÓALJAK FELÁLLÍTÁSA

1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtett. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó Károly Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek. Noha a támadókat rövidesen kiszorították Erdélyből az események egy új védelmi stratégia kidolgozására készítették József Bem vezérőrnagyot, az erdélyi csapatok parancsnokát.⁹ Ösztönzőleg hatott, hogy 1849. február elején orosz csapatok érkeztek a szorult helyzetben lévő császári erők megsegítésére, s noha működésük csak Nagyszebenre és Brassóra korlátozódott, és az osztrák hadtest veresége után ki is vonultak, fenn állt a veszélye, hogy mind az cári, mind az osztrák csapatok betöréseket hajthatnak végre Bukovina és Havasalföld felől.¹⁰ Szükségessé vált a határszorosok és hágók megerősítése és állandó őrzése. Tekintettel arra, hogy reguláris erők kellő számban nem álltak rendelkezésre, Bem tábornok először hat, majd tíz határvédszászlóalj megalakítását rendelte el, egyenként 1500 fős létszámmal, a következő felosztásban:¹¹

Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp., 1900. 672-673. o. Megjegyzendő, hogy az uralkodó ezt a törvénycikket nem szentesítette, mert az unió következtében a magyarországi 1848:XXII. törvénycikk lépett életbe Erdélyben is.

⁹ Kovács Endre: *Bem a magyar szabadságharcban*. Bp. 1979. 124. és 145-146.

¹⁰ Erről bővebben: Gyalóky Jenő: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. január 31-március 28.)* Bp. 1931.

¹¹ Gyalóky 1915. 76. o. ; Egyed Ákos, 1979. 185.

A zászlóaljak száma	Elhelyezése
1-2.	Besztercevidék
3,4,5	Székelyföld
6.	Bodza, Ósánc, Tömös
7.	Törcsvár
8.	Törcsvártól Vöröstoronyig
9,10.	Vöröstoronytól Vaskapu-hágóig

Az első két zászlóalj megalakítását 1849. március 3-án rendelte el Gál Sándor ezredes, Székelyföld katonai parancsnoka Csík és Háromszék területén. Okként Urban lehetséges betörését jelölte meg. A rendelet szerint azokat a 26 és 40 év közötti egyéneket kellett besorozni, akiket a honvédzászlóaljakra nem vettek fel. A zászlóaljoknak március 10-ig kellett kiállniuk, és ünnepélyes eskütétel céljából Marosvásárhelyre vonulniuk.¹² Gál Sándor április 19-én terjesztette fel az alakulatok tisztí kinevezéseit a hadügyminisztériumhoz.¹³ A hat határvédzászlóalj felállításának tényéről március végén Gál ezredes levélben értesítette Csány László erdélyi főkormánybiztost. A zászlóaljakat kizárólag a Törcsvártól Borgóig terjedő határvonal védelmére alakították. A szorosok védelmét egyébként torlaszokkal is megerősítették.¹⁴ A szervezés azonban lassan haladt, az első két zászlóaljat csak április közepére állították ki, így rövidesen a legveszélyeztetettebb pontra, a besztercei hadosztály kötelékébe kerültek. Időközben a határvédzászlóaljok számát tízre emelték, a 9. és 10. zászlóaljakat Maros- és Aranyosszékben kívánták felállítani. Megkezdték a 3. és 4. zászlóalj szervezését is, melyek a tervek szerint a székely határszáron teljesítettek volna szolgálatot.¹⁵ Végül csak nyolc zászlóalj felállítására került a következő felosztásban:

Zászlóalj	Beosztás
1-2.	Besztercei hadosztály
3-5.; újonnan felállított tartalék zászlóalj	Székelyföldi hadosztály
6.	Brassói hadosztály

¹² Csány-I. sz.n. Rendelet a Csík és Háromszékben állomásozó katonai parancsnokok, kormánybiztosok, térparancsnokok és főkirálybírókhoz.

¹³ MOL HM Ált. 1849:11542.

¹⁴ Uo. 1264. Gál Sándor levele Csányhoz. Csíkszereda, 1849. március 29.

¹⁵ Uo. 1436. Gál Sándor levele Csányhoz. Csíkszereda, 1849. április 16. ; MOL HM Ált. 11542:1849. Gál Sándor levele a hadügyminiszterhez. Csíkszereda. 1849. április 19.

Arról, hogy a 7. és 8. határvédzászlóaljaknak mely alakulatok tekintendők, a források mélyen hallgatnak. Egyes kimutatások szerint ide sorolták a hétfalusi zászlóaljat is¹⁶, amely a brassói-hadosztály kötelékében szintén határvédelmi feladatott látott el, azonban nem tudjuk, hogy ez sorszám szerint mely zászlóaljat takarja. Ugyanez a probléma áll fenn a Taplócán állomásozó „újonnan felállított tartalék zászlóalj” esetében is. Annak ismeretében, hogy a 9. és 10. zászlóaljakat egyértelműen Marosszékből kívánták felállítani, a fenti két zászlóaljnak feltételezhetőleg a 7. és 8. számot kellett viselnie. Erről azonban egykorú tanúsítvány nem áll rendelkezésünkre.¹⁷ A 9. és 10. zászlóaljak szervezése 1849. április 3-án indult meg, Marosszék területén, a polgári hatóság és katonai hatóságok között rögtön kiéleződött az ellentét. A szék kormánybiztosa, Dobozy István a 30 év fölöttiek besorozását leállította, mert Bem rendelete nem alapult az országgyűlés által elfogadott törvényen. Ráadásul a kormánybiztos maga is élt a felmentés jogával, így sokan el tudták kerülni a szolgálatot, ennek következtében május közepéig csak 254 újoncot tudtak regisztrálni.¹⁸ Az idő rövidsége miatt azonban e zászlóaljak felállítása már nem fejeződhetett be.

Bem rendelete ellenállást váltott ki Udvarhelyszékben is. A szék kormánybiztosa, ifj. Horváth János éppen a határvédzászlóaljak szervezése miatt keletkezett ellentétek miatt nyújtotta be lemondását.¹⁹ Az ellenkező kormánybiztost Gál Sándor ezredes, a Székelyföld katonai parancsnoka igyekezett meggyőzni, aki szerint az orosz támadás feltartóztatásához minden szorossa szükséges 11 ágyú és egy jól begyakorlott zászlóalj, mert a „hegyek nem tartoztatják fel az ellenséget szurony nélkül.” Gál mindössze arról feledkezett meg, hogy a határvédzászlóaljak csak kényszermegoldást jelentettek, hiszen az állomány kiképzettsége és felszereltsége nagyon gyenge volt, tüzérséggel pedig legtöbb esetben nem, illetve alig rendelkeztek.²⁰

¹⁶ Annak ellenére, hogy a hétfalusi csángókból szervezett zászlóalj a 140. (más forrás szerint a 126.) honvédzászlóalj sorszámot kapta. Bona Gábor, 1987. 331.

¹⁷ Artur Adamovics Nyepokojcsickij, 1999. 4. táblázat. Az erdélyi hadsereg elhelyezési kimutatása 1849. június 23-ára.

¹⁸ Csányi-lt. 2351. A tartalékzászlóaljakat alakító őrnagy P. Horváth Dániel levele Csányi Lászlóhoz. Marosvásárhely, 1849. május 16.

¹⁹ Egyed Ákos, 1979. 185-186. Egyed Ákos a polgári tisztségviselők ellenállását a békepárt tevékenységének tudta be.

²⁰ Uo. 186.

A ZÁSZLÓALJAK FELSZERELÉSE

A határvédszászlóalj felfegyverzése a szabadságharc végéig megoldatlan probléma maradt. Fegyverzetük közé tartozott az Augustin rendszerű gyutacsos puská, különböző típusú kovás puskák, vadászpuskák, lándzsák és kaszák, az állomány egy része végig fegyver nélkül maradt.

Az első és második határvédszászlóalj nagyrészt fapuskákkal²¹ volt felszerelve. 1849. május 2-án az 1. határvédszászlóalj 1215 főnyi létszámából 815-nek, a 2. határvédszászlóalj 565 főnyi létszámából senkinek még nem volt fegyvere.²² Így a beszercei hadosztály felett, 1849. június 12-én szemlét tartó Bem tábornok a hazaengedett maroszéki nemzetőrség kovás fegyverei közül 300 darabot a 2. határvédszászlóalj részére utalt ki.²³ Ez azonban a gondokat csak enyhítette, és Dobay József alezredes, hadosztályparancsnok Szentiványi Károly erdélyi fő kormánybiztostól is igényelt fegyvereket.²⁴

Az alábbi táblázat a székelyföldi hadosztály kötelékébe tartozó zászlóaljak felfegyverzettségét mutatja²⁵:

Zászlóalj	Létszám	Fegyvereik	Fegyvertelen állomány
3.	980 fő	3 gyutacsos, 90 kovás, 275 vadászpuska, 123 lándzsa, 3 kasza, 3 db 3 fontos ágyú.	486 fő
4.	812 fő	20 gyutacsos, 30 db kovás, 180 vadászpuska, 30 kasza, 62 db lándzsa	490 fő
5.	1070 fő	9 db 3 fontos ágyú	1070 fő

A brassói hadosztály kötelékébe tartozó 6. határvédszászlóalj teljesen fegyvertelen volt.²⁶

²¹ A „fapuskán” olyan lövés leadására alkalmas fegyvert kell értenünk, melyet a határőrszászlóaljaknál kizárólag kiképzési célokra használtak.

²² MOL HM Ált. 1849:21475. Tóth Ágoston ezredes jelentése, Beszterce, 1849. máj. 2. A jelentés szerint mindkét zászlóaljnál hiányoztak a tölténytartók, a szíjázat, valamint a bakancsok.

²³ MOL HM Ált. 1849:23047. Dobay József alezredes levele. Beszterce, 1849. június 17.

²⁴ Csányi-lt. 3085. Beszterce. 1849, június 19.

²⁵ Gyalókay-lt. A székely hadosztály létszámkimutatása. Csíkszereda. 1849. június 8. Gál Sándor ezredes.

²⁶ Gyalókay Jenő, 1938. 50.

A zászlóaljak egyenruházata a következő volt: magyar szabású kalap, székely posztóból készült zeke, fehér nadrág és bakancs.²⁷ Ez a ruházat azonban a nyáron rendkívül kényelmetlenné vált, ezért Dobay József alezredes az első két zászlóalj részére könnyebb ruhákat kért. A katonák még június közepén is „magukkal hozott gunyában”, „báránybőr sapkában, téli zekében, minden fehérmű nélkül, bogarakkal eltelve” tettek szolgálatot. Kalapot és csizmákat már készítetett, de nadrágot és fehérműt a beszerzési nehézségek miatt a kolozsvári raktárból kért.²⁸

A ZÁSZLÓALJAK SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYA²⁹

A hat zászlóalj tisztikaráról megállapítható, hogy túlnyomórészt székely származásúak voltak. 93 vizsgált tisztből 91 volt magyar (ebből 84 székely), 2 személy német származású volt.³⁰ Nagy részük a 3 székely határőrezred³¹ tisztjei, altisztjei, hadapródjai közül kerültek ki (87 vizsgált személyből 63 fő), kisebb számban nemzetőr tiszt, más alakulatok tisztjei és altisztjei közül.³² A következő táblázat zászlóaljok tisztjeinek eredeti alakulat szerinti megoszlását mutatja:

Rendfokozat	14. határőrezred	15. határőrezred	11. huszárezred	Nemzetőr-ség	Honvédszászlóalj	Más soralakulatok
Tiszt	4 fő	9 fő	3 fő	10 fő	3 fő	2 fő
Altiszt	24 fő	19 fő	4 fő	-	-	9 fő
Hadapród	2 fő	-	-	-	-	-

A legénységi állományról nagyon keveset tudunk. A sorköteleseket 26 és 40 év között írták össze, főleg azokat, akik a honvédszolgálatra alkalmatlanok voltak.³³ Az 5. határvédszászlóalj július 26-i létszámkimutatása külön szól az ala-

²⁷ Csányi-lt. 1436. Gál Sándor levele. Csíkszereda, 1849. április 16.

²⁸ Uo. 2972. Dobay József alezredes levele Szent-Iványi Károly erdélyi országos biztoshoz. Beszterce. 1849. június 13.

²⁹ A zászlóaljok tisztikarának analízisét Bona Gábor műveinek segítségével végeztük el. Bona Gábor, 1988.; Bona Gábor, 1998–1999.; Bona Gábor, 2000.

³⁰ Ismereteink szerint a hat zászlóaljból 157 tiszt szolgált. (lásd: I. melléklet)

³¹ A 14. határőrezred, 15. határőrezred, 11. huszárezred.

³² Bona Gábor, 1988. 18.

³³ Csányi-lt. 1264.

kulat önkénteseiről (akkor 160 fő), ami arra mutat, hogy az alakulatok kiállításánál nem szorítkoztak csupán a sorozás különböző módszereire.³⁴ Csík és Háromszékben a sorozás feltehetőleg a határország rendszerére épült. Az alakulatok felállításának területi megoszlását a következő táblázat mutatja:

Zászlóalj	Sorozás helye
1.	Csík és Háromszék
2.	Csík és Háromszék
3.	Csíkszék
4.	Csíkszék
5.	Háromszék
6.	Udvarhelyszék

ERDÉLY AZ OROSZ TÁMADÁS ELŐESTÉJÉN (1849. JÚNIUS)

Az orosz támadás megindításakor a Brassótól Besztercéig terjedő határvonalon mindenhol határvédezárszlóaljok álltak, a kérdés azonban csak az volt, hogy milyen hatékonysággal tudják feltartoztatni, vagy legalább késleltetni a több ponton is nagy erővel megkezdett támadássorozatot. Az orosz csapatok támadási tervét Alekszandr Nyikolajevics Lüders orosz gyalogsági tábornok, az V. hadtest parancsnoka május 25-én terjesztette Ferenc József császár elé. Ennek lényege a következő volt: Az orosz hadtest Ploesti környékén egyesül, majd a Prahova völgyén, a Predeáli-hágon és a Tömösi-szoroson át Brassóba, majd Nagyszeben, Gyulafehérvár, Déva, Arad vonalon Szegedre vonul. Az orosz csapatok háta mögött az Eduard Clam Gallas gróf, cs. kir. altábornagy vezette osztrák hadtest tartja a rendet. Beszterce irányába a Borgói-szoroson keresztül Grotenhjelm altábornagy vezette hadoszlop tör be. ő Besztercét és Marosvásárhelyt, míg Pete Springinsfeld alezredes osztrák különítménye a Barcaságot és Székelyföldet szállja meg. A fenti elképzelésen Paszkievics tábornagy, orosz főparancsnok annyiban változtatott, hogy Lüders-nek június 19-én kellett Brassóban, Grotenhjelmnek Besztercén lennie, míg Springinsfeld Marosvásárhelyt hódítja meg. Az utóbbiak Erdély teljes elfoglalásáig a helyükön maradnak, és a szoroso-

³⁴ Az 5. határvédezárszlóalj létszámkimutatása, Kézdivásárhely, 1849. júl. 26. Bem-ir. 3. tét.

kat őrzik. A hadműveletek során azonban még Paszkievics elgondolásához sem tudták mindenben magukat tartani, hiszen Grotenhjelm és Springinsfeld nem váltak el egymástól.³⁵

Az erdélyi magyar hadsereg állománya a hadműveletek megkezdésekor 38781 fő volt, 3028 lóval és 98 löveggel. Vele szemben Lüders főoszlopának 26487 embere állt 6017 lóval és 56 ágyúval, Grotenhjelm orosz-osztrák hadosztálya 12450 embert, 3028 lovat és 32 ágyút számlált. Később vonult Erdélybe von Lejn orosz ezredes különítménye 3485 fővel, 115 lóval és 8 ágyúval és gr. Clam-Gallas tábornok 8000 fős osztrák hadteste. Ráadásul a magyar csapatok minősége messze elmaradt ellenfelétől. Bem tábornok kipróbált csapatai, melyekkel végigküzdötte a téli hadjáratot az április-májusi bántási hadjárat után a bács-bántási hadsereg kötelékébe kerültek. Az újoncok kiképzésére kevés idő volt, hiányzott az egységes tisztikar. Hiányzott a megfelelő fegyver és felszerelés is. Az erdélyi hadsereg hét hadosztályából a kolozsvárit és a dévait az érchegyeségi román felkelők, egy hadosztályt pedig a gyulafehérvári vár ostroma kötött le. Így az orosz támadás elhárítása a besztercei, székellyföldi és brassói, kisebb részben a nagyszebeni hadosztályokra hárult. Ezek összlétszáma pedig nem haladta meg a 22000 főt.³⁶

AZ 1-2. HATÁRVÉDZÁSZLÓALJ (BESZTERCEI-HADOSZTÁLY)

Incze Gergely őrnagy, az 1. határvédszászlóalj parancsnoka április 24-én Naszódon vette át az alakulat parancsnokságát.³⁷ Május végétől június közepéig az alakulat parancsnoksága Telcsen volt.³⁸ A 2. határvédszászlóalj parancsnoksága május elejétől Jádón, a hónap végén Alsó-Borgón volt.³⁹

A két alakulat létszáma a következőképpen alakult:⁴⁰

³⁵ Gyalókey Jenő: Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849.) *Hadtörténelem*, 1922.; Gyalókey Jenő, 1937. 7-8.

³⁶ Gyalókey Jenő, 1938.

³⁷ MOL HM Ált. 1849:12125.

³⁸ MOL HM Ált. 1849: 19140.; 23382.

³⁹ MOL HM Ált. 1849: 14497., 15249., 18747.

⁴⁰ Gyalókey Jenő, 1937. I. melléklet; MOL HM Ált. 1849: 21475. (máj. 2.); Az erdélyi hadsereg 1849. május 10-i összesített létszámkimutatása. 1848-49. TL 1894. 177.; A besztercei hadosztály 1849. jún. 11-i kimutatása. Uo. 1895. 80-81. o.; az erdélyi hadsereg 1849. jún. 18-i létszámkimutatása. Gyalókey-lt. 2. tét. No. 36.; ugyanez, 1849. június 20. uo. No. 38., közli 1848-49. TL 1894. 206-207.

Dátum	1. zászlóalj	2. zászlóalj
Május 2.	1215	824
Május 22.	800	900
Május 10.	1225	624
Június 11.	1217	643
Június 18.	1217	1010
Június 21.	1217	1010
Július 6.	225	
Július 11.		439

A besztercei hadosztály feladata az volt, hogy a Bukovinából betörő ellenséges csapatokat megállítsa. Tekintettel arra, hogy Dobay József alezredes, hadosztályparancsnok szerint a támadás a Borgói- és Radnai-szorosokon keresztül fog bekövetkezni a csapatait a következőképpen osztotta fel:

Borgói különítmény:

Parancsnok: Damaszkín György alezredes

Alakulatok: - 73. honvédzászlóalj 5 százada

83. honvédzászlóalj

84. honvédzászlóalj

2. határvédzászlóalj

6 db ágyú

Radnai különítmény:

Parancsnok: Klement György őrnagy

12. honvédzászlóalj

76. honvédzászlóalj

4 db ágyú

Besztercei-tartalék:

3. vadászvezred 2,5 százada

1. határvédzászlóalj

Marosszéki nemzetőrség

11. székely huszárezred egy osztálya

2 db ágyú

Összesen: 7083 fő, 421 ló, 10 ágyú¹¹

¹¹ Gyalókey Jenő, 1937. 20-21.

A két határvédzászlóalj rendkívül gyengén volt felszerelve⁴², így nem meglepő, hogy az orosz támadó csapatok ellenében⁴³ nem alkalmazták őket. Noha mindkét határvédzászlóaljat a Borgói-szorozshoz rendelte Dobay alezredes, a források szerint nem kerültek a tűzvonalba. Thoroczky Sándor visszaemlékezése szerint mindkét zászlóalj csak lándzsával volt felszerelve, de ekkor felmerül a jogos kérdés, hogy Dobay miért rendelte őket a legveszélyeztetettebb pontra.⁴⁴ Mivel a támadást megállítani nem sikerült, Dobay elrendelte a Désre történő visszavonulást, amely során a két zászlóalj csaknem felbomlott, az állomány nagyobb része szétszéledt.⁴⁵ A két zászlóalj létszáma 1934 főről 439 főre csökkent.⁴⁶ Az erősen demoralizált hadosztály vezetését 1849. június 25-én Bem József altábornagy vette át, aki két nap múlva merész támadást indított Grotenhjelm csapatai ellen. A két határvédzászlóalj maradéka a balszárnyon helyezkedett el. A június 27-28. csaták során a magyar csapatok nem tudták kiszorítani az ellenséget, a szökött honvédek száma július 6-ra elérte a 3000 főt. Bem tábornok július 5-én, Besztercén napiparancsot adott ki a dezertőrök megbüntetésére: „A haditörvényszéknek – mely a végett neveztetett vala ki, hogy azokra, kik a június 27- és 28-iki csatákban zászlójok, fővezérők, parancsnokjaik s bajtársaikat gyalázatos megszaladással cserbe hagyták volt, törvényt mondjon – ítélete nyomán nagy tömeg székeket agyon lövetnem, vagy őket százanként kell vala megbotoztatnom. Az elsőt nem akarom tenni, mert hiszen azok a vak félelem által elragadtattak, még hasznos szolgálatot tehetnek a szabadságnak, miután már asszonyi gyáva rebegést a szívökből kiírtották; a másikat sem, mert nem úgy akarok veletek bánni, mint barmokkal...”⁴⁷ Czirjék Ferencet, az 1. határvédzászlóalj hadnagyát Bem gyávaság miatt megfosztotta a rangjától.⁴⁸

1849. július 9-én Grotenhjelm támadást indított a besztercei-hadosztály ellen, a magyar csapatok visszavonulását Sófalvánál az 1. és 2. határvédzászlóalj megmaradt töredéke is fedezte. Bem tábornok Incze Gergely őrnagyot bátor helytállásáért megdicsérte.⁴⁹ Július 20-án az erdélyi hadsereg összesített kimutatása szerint az 1. zászlóalj létszáma 225 fő volt.⁵⁰ Július végén a két alakulat 75, illetve 180

⁴² Erről bővebben „A zászlóaljok felszerelése” című fejezetben.

⁴³ A két oszlopban végrehajtott támadás 1849. június 21-én következett be.

⁴⁴ Thoroczky Sándor: A 73. honvédzászlóalj története 1849-ben. *Hazánk*. VIII. k. 1885. 32. o. ; Gyalóky Jenő, 1937. 27-28. o.

⁴⁵ Gyalóky Jenő, 1937. 40.

⁴⁶ Uo. I. melléklet.

⁴⁷ Gyalóky-I. Szn. ; Gyalóky Jenő, 1937. 61.

⁴⁸ Gyalóky Jenő, 1937. 60.

⁴⁹ Uo. 75-77.

⁵⁰ HL 1848-49. 38/312. Az erdélyi hadsereg létszámkimutatása, Marosvásárhely, 1849. júl. 20. Korrigálva közli Gyalóky Jenő: Az erdélyi honvédsereg hadrendje és állománya

főnyi töredékét Damaszkín György alezredes 2. határvéd zászlóalj néven egyesítette egymással. Július 31-én az alakulat létszáma 207 fő volt.⁵¹ Az egyesített alakulat valószínűleg Zsibónál tette le a fegyvert 1849. augusztus 24-25-én.⁵²

3-5. HATÁRVÉDZÁSZLÓALJAK (SZÉKELYFÖLDI HADOSZTÁLY)

Ez a három zászlóalj 1849. május elején foglalta el az állomáshelyeit a következő felosztásban:⁵³

a) 3. határvédzászlóalj:

Század	Állomáshely
2 század	Tölgyes
1 század	Kőpatak
1 század	Gyergyószentmiklós
1 század	Remete
1 század	Remete ⁵⁴

A zászlóalj létszáma május 6-án 979 fő volt, 3 gyutacsos, 4 kovás és 401 vadászpuskával rendelkezett, valamint 3 db 3 fontos ágyúval. Május 11-én a 993 főnyi állománynak 6 gyutacsos, 73 kovás, 377 vadászpuska és 52 karabély volt a fegyverzete.

b) 4. határvédzászlóalj:

Század	Állomáshely
2 század	Gyimes

1849. július 20-án. *Magyar Katonai Szemle*, 1934. III. k. 7. szám. 214-220. (Érdekes módon a kimutatás a hat határvédzászlóalj közül csak ezt az egyet tünteti fel.)

⁵¹ Bem-ir. 3. tétel. Damaszkín alakulatainak létszámkimutatása, 1849. júl. 25. (itt még külön szerepel a két töredék); uo. 1849. júl. 31. (itt már csak a 2 határvédzászlóalj szerepel.)

⁵² Erre abból következtethetünk, hogy Lezsák Lajos, az alakulat parancsnoka is Zsibónál fejezte be a szabadságharcot. Bona Gábor, 2000. 481.

⁵³ Csányi-lt. Szn. A székely főhadiparancsnokság létszámkimutatása. 1849. május 6.; MTA Kt. Ms. 5086/2. ugyanez, 1849. május 11. Az erdélyi hadsereg 1849. május 10-i összesített létszámkimutatása a három zászlóaljnál a következő megjegyzéssel „Székelyföldön van gyalogság” 4529 főt tüntet fel. 1848-49. TL 1894. 177.

⁵⁴ Május 11-én Ditró.

1 század	Szépvíz
1 század	Somlyó
1 század	Szentgyörgy
1 század	Kőkert

A zászlóalj létszáma május 6-án 746 fő volt, 4 gyutacsos, 104 vadászpuskával és 30 karabéllyal rendelkezett. Május 11-én változatlan létszámmal 20 gyutacsos, 30 kovás, 170 vadászpuskával és 30 karabéllyal rendelkezett.

5. határvédzászlóalj:

Század	Állomáshely
3 század	Ojtoz
1 század	Bereck
2 század	Kézdivásárhely

A zászlóalj létszáma május 6-án 1009 fő volt, 62 gyutacsos, 553 kovás, 57 vadászpuskával 38 karabéllyal és 248 lándzsával rendelkezett. Május 11-én a létszám 1057 fő volt, 55 gyutacsos, 574 kovás, 53 vadászpuskával, 26 karabéllyal és 252 lándzsával. 2 db 3 fontos ágyújuk az Ojtozi-szorosnál volt elhelyezve. Május 22-én a létszám 1085 fő volt.⁵⁵

Az egy hónappal későbbi állapot a következő volt⁵⁶:

a) 3. határvédzászlóalj:

Század	Állomáshely	Létszám	Fegyverzet
1.	Tölgyes	189 fő	3 gyutacsos, 32 kovás, 90 vadászpuska, 61 lándzsa
2.	Békás	152 fő	30 kováspuska
3.	Szentmiklós.	174 fő	-
4.	Remete	150 fő	2 vadászpuska
5.	Remete	155 fő	152 vadászpuska
6.	Tölgyes	160 fő	38 kovás, 31 vadászpuska, 62 lándzsa, 3 kassa, 3 db

⁵⁵ HL 1848-49. 52a/225. Az erdélyi hadsereg május 22-i létszámkimutatása.

⁵⁶ Gyalókey-lt. A székely hadosztály létszámkimutatása. Csíkszereda. 1849. június 8. Gál Sándor ezredes. Közli 1848-49. TL 1895. 129.

b) 4. határvédszászlóalj:

Szárad	Allomáshely	Létszám	Fegyverzet
1.	Gyimes	162 fő	4 gyutacsos, 1 kovás, 46 vadászpuska, 6 kasza, 2 db 3 fontos ágyú
2.	Gyimes	132 fő	2 gyutacsos, 3 kovás, 43 vadászpuska, 10 kasza
3.	Szépvíz	113 fő	2 db gyutacsos, 10 db kovás, 20 vadászpuska
4.	Somlyó	169 fő	2 gyutacsos, 3 kovás, 4 vadászpuska, 4 kasza
5.	Kőkert	93 fő	6 gyutacsos, 9 kovás, 50 vadászpuska, 8 kasza
6.	Szentgyörgy	143 fő	143 fő. 4 gyutacsos, 4 kovás, 7 vadászpuska, 62 lándzsa, 2 kasza

c) 5. határvédszászlóalj:

Szárad	Allomáshely	Létszám	Fegyverzet
1.	Kézdivásárhely	178 fő	9 db 3 fontos ágyú
2.	Kézdivásárhely	170 fő	-
3.	Bereck	182 fő	-
4.	Sósmező	182 fő	-
5.	Ojtoz	183 fő	-
6.	Ojtoz	175 fő	-

A két kimutatás összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy míg a létszám tekintetében alig van különbség, addig júniusban lényegesen kevesebb lőfegyverrel rendelkeztek. Ennek oka talán az lehetett, hogy a újonnan alakított honvédszászlóaljak is fegyverhiánnyal rendelkeztek, és ezek felfegyverzése fontosabb lehetett a tartalékkeretből kiállított határvédszászlóaljaknál.

A továbbiakban a zászlóaljak létszáma a továbbiakban így alakult:⁵⁷

⁵⁷ Az 5. határvédszászlóalj létszámkimutatása, Kézdivásárhely, 1849. jún. 16. Közli 1848-49. TL 1896. 72. Az erdélyi hadsereg 1849. június 18-i létszámkimutatása. Gyalókay-lt. 2. tét. No. 36.; ugyanez, 1849. június 20. uo. No. 38., közli 1848-49. TL 1894. 206-207., június 23-i dátummal Artur Adamovics Nyepokojsickij, 1999.173. és 175. A székely tábor 1849. júl. 15-i, tusnádi létszámkimutatása, Bem-ir. 3. tét. Az 5. határvédszászlóalj létszámkimutatása, Kézdivásárhely, 1849. júl. 16. Közli 1848-49. TL 1896. 3. A székely

Dátum	3. határvédzászlóalj	4. határvédzászlóalj	5. határvédzászlóalj
Június 16			1077
Június 18.	992	746	1083
Június 21.	980	812	1070
Július 15.	52 (6. század)		104
Július 16.			264
Július 18.			465
Július 19-20. körül			647
Július 24.	264 (4. és 6. század)		451 (két század)
Július 25.	267 (4. és 6. század)		451 (két század)
Július 26.			609 (négy század?)

A 3. és 4. zászlóalj az erdélyi harcokban nem vettek részt, majd a Székelyföld elvesztése után feloszlottak. (1849. augusztus 4.)⁵⁸ Az 5. határvédzászlóaljat az orosz támadás az Ojtozi-szorosnál érte. 1849. június 26-án Gusztav Hrisztianovics Hasford orosz altábornagy, a 15. gyaloghadosztály parancsnoka 3 gyalogos zászlóaljjal és egy tüzér üteggel megtámadta Ojtozt, mire az 5. határvédzászlóalj puska-lövés nélkül szétfutott, létszáma július közepéig 1070 főről 264 főre csökkent, így a zászlóaljat 383 újonccal ki kellett egészíteni.⁵⁹ Ugyanakkor a zászlóalj mégsem bomlott fel teljesen, mert az orosz támadás miatt visszavonuló Gál Sándor csapatai üldözésére rendelt 4 orosz dzsidás századot és 2 ágyút az 5. határvédzászlóalj századai állították meg.⁶⁰ A zászlóaljról az utolsó adat július végéről maradt fenn. Eszerint a Kézdivásárhelyen lévő állomány létszáma 164 fő volt. Az állomány egy része (kb. két százada, 191 fő) részt vett Bem tábornok moldvai betörésében. 148 fő Sósmezőn volt előőrson, 106 fő az Ojtozi-szorosban állomásozott.⁶¹

⁵⁸ Kővári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest, 1861. 266. o.; Bona Gábor, 2000. 489., 602.

⁵⁹ Gyalókey Jenő: A háromszéki hadjárat. (1849. július 16-24.) *Hadtörténelmi Közlemények*. 1922-23. 71.; Artur Adamovics Nyepokoicsickij, 1999. 77.

⁶⁰ Gyalókey Jenő, 1938. 57.

⁶¹ Bem-ir. Szn. Létszámkimutatás. 5. határvédzászlóalj. Kézdivásárhely. 1849. július 26. V. ö. Gyalókey Jenő: Bem moldvaországi hadműveletei. *Történelmi Szemle*, 1918.

6. HATÁRVÉDZÁSZLÓALJ (BRASSÓI HADOSZTÁLY)

Az alakulat szervezéséről viszonylag keveset tudunk. Az alakulat parancsnoka Jánosy József őrnagy volt. Június 18-án még teljesen fegyvertelen volt és Brassónál állomásozott, majd – valószínűleg az orosz támadás megindulása után – átvézenyelték a Székelyföldre. (Nagy Sándor adatai szerint az alakulat részt vett a Tömösi-szoros június 19-20-i védelmében.)⁶² Július 19-én Székelyudvarhelyen találjuk. Létszáma a következőképpen alakult.⁶³

Dátum	Létszám
Május 22.	810
Június 11.	724
Június 18.	713
Június 20.	724
Július 19.	450

I. Melléklet

1. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Incze Gergely

Százados: Bajkó Márton Gergely Mihály Jákó Dániel Nagy Dániel Nagy Ezékiás, Potyó Ferenc.

Főhadnagy: Barabás Lajos, Hosszú Ferenc, Király József, Klára János, Sővér József, Gergely Ignác, Balás Mihály

Hadnagy: Barabás András, Bléncsy István, Fodor Lajos, Gáspár János, Gegő Albert, Gergely József, Imreh József, Jákó Mózes, Kajtár Ábrahám, Kováts György, Lázár János, Madaras István, Péterfi Mihály.

⁶² Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harcza*. Kolozsvár. 1896. 77.

⁶³ HL 1848-49. 52a/225. Az erdélyi hadsereg május 22-i létszámkimutatása. Az okmányban Endes József őrnagy szerepel az alakulat parancsnokaként. A Brassó vidéki parancsnokság 1849. jún. 11-i létszámkimutatása. Österreichische Nationalbibliothek. Handsch-riften-Sammlung. Series Nova. 358. Band 2. 365-366. f. (Hermann Róbert szíves közlése.) Az erdélyi hadsereg 1849. június 18-i létszámkimutatása. Gyalókay-lt. 2. tét. No. 36.; ugyanez, 1849. június 20. uo. No. 38., közli 1848-49. TL 1894. 206-207. A székelyudvarhelyi térparancsnokság 1849. júl. 19-i létszámkimutatása. Gyalókay-lt. 2. tét. No. 86.

2. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Lezsák Lajos.

Százados: Roediger Rudolf, Cseh Imre, Csergő Lajos, Csíki András, Farkas Ignác, Pap Ferenc, Vitkai József

Főhadnagy: Fejér Mihály, Ferenczi Ferenc, Nagy Jáfet, Szócs István, Udvárnoki Károly, Farkas Ignác, Király József

Hadnagy: Bartó János, Benedek Dénes, Benedek Samu, Bodó József, Czirjék Ferenc, Csüdör János, Ferencz József, Gál János, Jancsó Dávid, Könczey Gábor, Kövér Sándor, Mágori Simon, Péter Ferenc, Szabó Mihály.

3. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Magyar Ferenc.

Százados: Csekme Ádám, Csibi Alajos, Mándoki András, Péterfi József.

Főhadnagy: Albert Ignác, Bartó Dániel, Bruckmüller Jakab, Nagy Samu, Részeg János, Szilágyi András.

Hadnagy: Albert László, Balázs Lajos, Bíró Sándor, Filker Ferenc, Gyárfás János, Kedves Gergely, Kelemen István, Lukács József, Sándor János, Szabó János, Veress János.

4. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Rindsmaul Albert.

Százados: Benedek Antal, Bíró Sándor, Dálnoki József, Deák János, Gidró János, Nagy József.

Főhadnagy: Dávid József, Kovács Dániel, Kövér Mózes, Pál Dávid, Pető Ádám, Tankó Lajos.

Hadnagy: Bartalis Ferenc, Csíki Lajos, Győrbíró Zsigmond, Lázár Pál, Rátz Ferenc, Ravasz János, Serester Mózes, Székely Lajos, Zakariás István.

5. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Hild Franz.

Százados: Bardócz Márton, Bartha Elek, Benkő Sándor, Debreczi Gábor, Erőrdi Bibó Lajos, Mike Lajos, Pócsa Ferenc.

Főhadnagy: Árkosi Mihály, Baka Lajos, Bara János, Dombi László, Fleischman Dávid, Kovács János, Pünkösti József, Rákosi György, Ugron István, Veress Péter.

Hadnagy: Bodó Elek, Bogdán Antal, Csekme Mihály, Csiszér István, Farkas János, Forika Ferenc, Forró Pál, Jüngling János, Magdó Antal, Szigethy Dániel.

6. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Jánossy József.

Százados: Barabás József, Frank József, Gál József, Morvai János, Sebestyén Sándor, Ugron József.

Főhadnagy: Adorján Imre, Albert János, Bereczky Zsigmond, Fodor Károly, Haricska János, Keserű János, László János.

Hadnagy: Bajkó József, Barabás József, Bartók László, Bőjthe Ignác, Derzsi János, Derzsi Lajos, Eisenhut Sándor, Fancsali György, Ferenczi László, Fodor Ábel, Fodor Károly, Gyulai Sándor, Keseberg Johann, Kurkó András, Nagy Lajos, Pánczél József.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- 1848–49. HL** Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
- 1848–49. TL** *1848–49. Történelmi Lapok*. Szerk. Kuskó István
- Bem-ir.** MOL R 14. Bem József iratai
- Bona Gábor, 1987.** BONA GÁBOR: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp. 1987.
- Bona Gábor, 1988.** BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp. 1988.
- Bona Gábor, 1998–1999.** BONA GÁBOR: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I-III. k. Bp. 1998-1999.
- Bona Gábor, 2000.** BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. kiadás. Bp. 2000.
- Csány-lt.** Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január-június közötti iratairól készült másolatok.
- Egyed Ákos, 1979.** EGYED ÁKOS: *Háromszék 1848–1849*. Bukarest. 1979.
- Gyalókay Jenő, 1915.** GYALÓKAY JENŐ: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. június 19-20.) *Történeti Szemle*, 1915. 71-114.
- Gyalókay Jenő, 1937.** GYALÓKAY JENŐ: *A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán*. Különlenyomat a Hadtörténelmi Közlemények 1937-évi füzetéből. Bp. 1937.
- Gyalókay Jenő, 1938.** GYALÓKAY JENŐ: *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*. Bp. 1938.
- Gyalókay-lt.** MOL P 876. A Gyalókay-család levéltára
- HL** Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
- HM Ált.** MOL H.75. Hadügyminisztérium. Közösen kezelt általános iratok.
- Min. eln.** MOL H 2. Miniszterelnökség. 1848. Elnöki iratok
- MOL** Magyar Országos Levéltár, Budapest
- MTA Kt.** Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
- Nyepokojcsickij, Artur Adamovics, 1999.** Artur Adamovics Nyepokojcsickij: *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető szöveget írta: Rosonczy Ildikó. Bp. 1999.
- Nyomt.** MOL R 32. Az 1848-49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok.
- Urbán: Batthyány-iratok I.** Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Bp., 1999. I. k.

SAKÁLY SÁNDOR

EGY KATONAI ATTASÉ FELMENTÉSE ÉS NYUGÁLLOMÁNYBA HELYEZÉSE 1941-BEN

Az 1941. február 10-én megjelent Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek)¹ 77. oldalán olvasható államfői döntés nyomán Aday János alezredest² 1941.március 1-jével nyugállományba helyezték. Választott lakhelye: Budapest.³

A magyar királyi honvédség tisztikara tagjai többsége előtt nem volt ismeretlen a nyugállományba helyezett alezredes, aki 1939. május 1-je és 1941. február 15-e között szófia székhellyel szófiai és ankarai magyar katonai attasé volt. A nyugállományba helyezett törzstiszt ígéretes pályafutás előtt állt. 1938. május 1-jével vezérkari szolgálatot teljesítő alezredessé⁴ nevezték ki (rangnap-

¹ *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) 1941. 6. szám (1941. febr. 10.) 77.

² Aday (1938-ig Adelmann) János (Temesvár, 1898. ápr. 10 – ?) hivatásos katonatiszt. A Ludovika Akadémia elvégzését (1915 – 1916) követően avatták hadnaggyá és kezdte meg szolgálatát a m. kir. 1. honvéd gyalogezredben. 1924 és 1926 között elvégezte a Hadiakadémiát és rövidesen átkerült a vezérkari szolgálatot teljesítő tisztek állománycsoportjába és különböző vezérkari beosztásokban szolgált. Az 1930-as években a HM VI-2. osztály beosztottja, majd 1936 és 1937 között az Országos Légvédelmi Parancsnokság vezérkari főnöke, melyet követően ismét a HM VI-2., illetve 2. vkf. osztályon beosztott. 1939. máj. 1-jétől 1941. febr. 15-éig szófiai és ankarai katona attasé. Politikai okokból törént nyugállományba helyezése utáni tevékenysége nem ismert. A nyilas-hungarista hatalomátvétel után azonban az 1944. nov. 27-én kelt Nemzetvezetői Elhatározás 1944. okt. 15-ével a tényleges állományba visszahelyezte és 1944. nov. 1-jével (10. rangszám) ezredessé nevezték ki. 1944. dec. 7-én Bécsbe utazott. 1945. máj. 25-ével USA hadifogságba került ahonnan 1945. nov. 22-én Budapestre érkezett. Azon a napon átadták a Katonapolitikai Osztálynak. Rövid ideig lehetett csak ott, mert 1945. dec. 17-én már az 1. honvéd kerületi parancsnokságnál jelentkezett, ahol igazolását kérte. Későbbi életéről annyi ismert, hogy 1948-ban már Párizsban élt és 1956 után a magyar menekültek tolmácsaként is működött a francia hatóságok előtt. Bizonytalan hírek szerint Párizsban hunyt el az 1970-es években. Katonai pályafutására vonatkozóan részletesebben ld. Szakály Sándor, 2003. 20., illetve HL HM Igazoló Bizottság 16.

³ Aday János budapesti lakcíme: Budapest XII. Jagelló út. 7. HL HM Igazoló Bizottság 16.

⁴ A trianoni békediktátum előírásai nem engedélyezték sem a vezérkar létesítését, sem a vezérkari kiképzést. Az ún. „rejtés időszakában” ezért mind a kettő „fedésben” létezett. A vezérkari tiszteket a korábbi vk. (vezérkari) vagy vkt. (vezérkari testületbeli) megkülönböztető jelzés helyett vkszt.-nek (vezérkari szolgálatot teljesítő) jelölték..

ját 1940. szeptember 1-jével 1937. május 1-jére javították), majd alig negyvenegy évesen a szófiai és ankarai katonai attaséi beosztásba került.

De mi lehetett a gyors felmentés és nyugállományba helyezés oka? A választ a kérdésre a most közreadandó korabeli iratból kapjuk meg: politika, pontosabban egy szélsőségesnek tekintett párttal, illetve annak vezetőjével való személyes kapcsolat, melynek beszüntetésére Aday János felszólítás után sem tett eleget, mi több igazoló jelentésben valótlant állított. Ezzel a magyar királyi honvédség tényleges állományú tagjaira vonatkozó szabályokat szegte meg és ez elfogadhatatlan volt az elöljárói számára.

A volt magyar királyi honvédség, illetve „elődje”, a Nemzeti Hadsereg⁵ hivatásos tisztjei és altisztjei (később tiszthelyettesei) számára mindenmű politikai tevékenység a legszigorúbban tiltva volt. Aki ezen tilalmat megszegte kikerült a Nemzeti Hadsereg, illetve a magyar királyi honvédség tényleges állományából. Már a Nemzeti Hadsereg létrejöttét⁶ követően is számos rendelet foglalkozott a tisztikar politizálásával, illetve fellazult fegyelmével. A Nemzeti Hadsereg – majd később a magyar királyi honvédség – vezetői (is) úgy vélték a pártpolitikai tevékenység bomlasztja a tisztikar egységét, lazítja a fegyelmet és megengedhetetlen helyzeteket teremthet.

A Tanácsköztársaság bukását⁷ követően a Budapesten létrejött Friedrich kormány⁸ hadügyminisztere, Schnetzer Ferenc vezérőrnagy⁹ már az 1919. augusztus 9-én keltezett 14416/eln. 5. számú rendeletében foglalkozott a politizálással, illetve annak a tiltásával. Erre vonatkozóan így fogalmazott: „...A katonának nem szabad politizálnia. A hadsereg tényleges tisztjei és katonái nem

---

⁵ A „Magyar Nemzeti Hadsereg” létrehozásáról a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminiszterének 40/1919. 1. számú hüm. rendelte intézkedett 1919. jún. 6-án. A szervezéssel kapcsolatos rendelet teljes szövegét közli: Csak szolgálati használatra! 57-61. A magyar haderő 1922. jan. 4-éig használta a Nemzeti Hadsereg nevet, mely akkor magyar királyi honvédségre változott.

⁶ 1919. jún. 6.

⁷ 1919. aug. 1. A Kormányzótanács ezen a napon lemondott és Peidl Gyula (Ravasz, 1873. ápr. 4. – Budapest, 1943. jan. 22.) vezetésével létrejött a „központi munkástanács által megbízott kormány”, amely 1919. aug. 6-áig maradt hivatalban.

⁸ Friedrich István (Malacka, 1883. júl. 1. – Vác, 1951. nov. 25.) vezetésével 1919. aug. 7. és 15. között „ideiglenes kormány”, majd 1919. aug. 15. és nov. 24-e között működő kormány miniszterelnöke.

⁹ Schnetzer Ferenc (Baja, 1867. okt. 26. – Budapest, 1944. ápr. 3.) hivatásos katonatiszt, vezérőrnagy (1916. dec. 8.) Mind a két Friedrich-kormányban hadügyminiszter. Miniszteri tisztét tényleges állományú vezérőrnagyként látta el. Az 1920-as években az államfő címzetes altábornagy rendfokozatot adományozott a részére.

léphetnek be politikai pártba és titkos egyesületekbe, ha olyanoknak tagjai, azonnal lépienek ki...¹⁰

A hadügyminiszter rendeletét követően alig két héttel a Nemzeti Hadsereg Fővezérsege is tiszti parancsban foglalkozott a tisztek politizálásával. Horthy Miklós altengernagy,¹¹ a Nemzeti Hadsereg Fővezére által aláírt tisztiparancs 3. pontja így szólt: „Még egyszer szigorúan megtiltom valamennyi tisztnak a politizálást, politikai pártokba való belépést. Aki ezen parancsomnak nem engedelmessékedik, vagy ha egy pártba már belépett volna, abból haladéktalanul nem lép ki, az a törvény teljes szigorának alkalmazása mellett a hadsereg kötelékéből elbocsátatik.”¹²

A politizálással azonban a tisztek egy része bizonyra nem hagyhatott fel, mivel a hadügyminiszter, Schnetzer Ferenc vezérőrnagy 1919. augusztus 30-án újabb rendelet kiadására „kényszerült”, mely rendeletet a budapesti, győri, miskolci és szegedi kerületi parancsnokságok valamint a Magyar Haderők Fővezérlete (Siófok) kapták meg. Ezen hadügyminiszteri rendelet többek között a következőket tartalmazta:

„A folyó évi augusztus 11-én napilapokban, falragaszokon majd a Rendeleti Közlönyileg is közzétett folyó évi 14416/eln. 5. számú rendeletem 1. pontja szerint a tényleges állományú tisztek, tisztjelöltek és hasonállásúak mindennemű politizálását szigorúan betiltom. Tudomásomra jutott, hogy ennek dacára egyes tisztek még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban és ily irányú célzattal párhelyiségeket (klubokat) látogatnak.

Az alárendelt pöttesteket, intézeteket és katonai hatóságokat azonnal utasítsa, hogy az alárendelt tisztikart ismételten figyelmeztessék fent hivatkozott rendeletem 1. pontjának szigorú betartására azzal, hogy politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben semmi esetben sem lesz helyük.”¹³

A hadügyminiszter által megfogalmazottaknak megfelelően léptett fel a politizálás ellen ismételten Horthy Miklós is. A Nemzeti Hadseregnek Budapestre történő bevonulása előtt kiadott tisztiparancsában az első helyen emel-

¹⁰ *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára.* 1919. 51. szám (1919. aug. 12.) 191.

¹¹ Vitéz (1920-tól) nagybányai Horthy Miklós (Kenderes, 1868. jún. 18. – Estoril (Portugália), 1957. febr. 9., hivatásos tengerésztiszt, altengernagy. Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészeti erőinek utolsó parancsnoka. 1919. jún. 5. (más adatok szerint jún. 6.) és júl. 12. között a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminisztere. 1919. júl. 15. és 1920. márc. 1. között a Nemzeti Hadsereg „Fővezére”. 1920. márc. 1. és 1944. okt. 16. között Magyarország kormányzója (államfő).

¹² *Csak szolgálati használatra!* 120.

¹³ A rendeletet idézi: Szakály Sándor, 1984.

te ki, hogy „...mindennemű politizálás szigorúan tilos”.¹⁴

A hivatásos tisztek körében megnyilvánuló politizálás a Teleki-¹⁵, majd Bethlen-kormány¹⁶ működése alatt jelentősen visszaszorult. A politika iránt érdeklődő, maguknak a napi- és pártpolitikában szerepet szánó hivatásos tisztek kiváltak a magyar királyi honvédség tényleges állományából és politikai, illetve közéleti szerepet vállaltak.¹⁷

A magyar királyi honvédség konszolidációja ellenére a politizálással kapcsolatban még az 1920-as évek elején is születtek honvédelmi miniszteri rendeletek. Csáky Károly gróf¹⁸, honvédelmi miniszter 1923. szeptember 7-én rendeletben lépett fel a titkos társaságokban, politikai pártokban szerepet vállalni kívánó, ott esetleg tagsággal bíró tisztekkel szemben. „A forradalmak után indokolt volt, hogy egyes tisztek (katonai tisztviselők) különböző hazafias irányú egyesületekbe, melyek nem titkosak – de belépés előtt eskü vagy fogadalom letételét kívánták – beléptek. Ma azonban, midőn már fegyelmezett hadseregünk van, az államrend szilárd alapokon nyugszik, a hadsereg fegyelme és a tisztikar egysége szempontjából sem engedhető meg, hogy tisztek (katonai tisztviselők) más egyesületeknek (társulatoknak) lehessenek tagjai, mint amelyekbe a belépést én engedélyezem, vagy hogy tisztek (tisztviselők) a szolgálati szabályzat I. részben előírt katonai eskün vagy vitézi eskün kívül más esküt vagy fogadalmat letegyenek.”¹⁹

A honvédelmi miniszter által hivatkozott Szolgálati Szabályzat I. Részben foglalt tiltást az 1931. május 19-én kelt Hadparancssal életbe léptetett új Szolgálati Szabályzat is átvette.²⁰

---

¹⁴ *Csak szolgálati használatra!* 128.

¹⁵ Teleki Pál, gróf széki (Budapest, 1879. nov. 1. – Budapest, 1941. ápr. 3.) jogász, egyetemi tanár, politikus. Első miniszterelnöksége (1920. júl. 19. – 1921. ápr. 14.) idején sokat tett a politizáló katonák és a különítmények visszaszorítása érdekében.

¹⁶ Bethlen István, gróf bethleni (Gernyeszeg, 1874. okt. 8. – Moszkva (?) 1946. okt. 5. (?) jogász, gazdász, politikus. Magyarország miniszterelnöke 1921. ápr. 14. – 1931. aug. 24. Nevéhez fűződik az 1. világháborúban vesztes és békediktátum által megcsonkított Magyarország konszolidálása.

¹⁷ A Nemzeti Hadseregből, illetve a magyar királyi honvédségből kivált egykori hivatásos tisztek közül a legismertebbek: Gömbös Gyula, Görgey József, Kozma Miklós. Mind a hárman jelentős politikai szerepet vittek a két világháború közötti Magyarország történetében.

¹⁸ Csáky Károly, gróf kőrösszeghi és adorjáni (Szepesmindszent, 1873. ápr. 10. – Budapest, 1945. ápr. 30.) hivatásos katonatiszt, ezredes. 1919. jan. 1-jével nyugállományba helyezték. 1923. jún. 28. és 1929. okt. 10. között honvédelmi miniszter. 1923. jún. 28-ával szolgálaton kívüli viszonyban tábornok, 1924. aug. 18-ával szolgálaton kívüli viszonyban altábornagy és 1927. ápr. 29-ével szolgálaton kívüli viszonyban lovassági tábornok.

¹⁹ Idézi: Szakály Sándor, 1984.

²⁰ *Szolg. Szab.*

Ezen Szolgálati Szabályzat, amely gyakorlatilag kisebb kiegészítésekkel, módosításokkal 1945. májusáig meghatározta a magyar királyi honvédség tagjainak tevékenységét a 8. paragrafus 51. pontjában a politikai tevékenységgel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Tényleges állományú honvédeknek semmiképpen és semmiféle minőségben nem szabad politikai egyesületekben résztvenniük. Mindegy, hogy ezek az egyesületek a kormányhatóság által jóváhagyott vagy láttamozott alapszabály jogán, vagy anélkül működnek-e.”²¹

Ugyanezen szabályzat 54. pontja további szigorú tiltásokat fogalmazott meg, nevezetesen a következőt: „A honvédség tényleges egyénei – a hivatalból kirendelteteket és a szolgálati okból megjelenteket kivéve – nyilvános vagy zártkörű politikai színezetű gyülekezetekben, avagy bármiféle tüntetésben, se egyenruhában, se polgári öltözetben nem vehetnek részt, sőt ilyennek nézői se lehetnek.”²²

A Szolgálati Szabályzat I. részben, illetve a különböző rendeletekben, parancsokban megfogalmazott tiltásoknak a magyar királyi honvédség tisztikarának tagjai alapvetően eleget tettek. Akik politikai nézeteket hangoztattak, pártpolitikai tevékenységbe fogtak, rövid úton kikerültek a tényleges állományból. Ennek a legismertebb példája Szálasi Ferenc vezérkari őrnagy 1930-as évekbeli kiválása a honvédségből.²³

Szálasi Ferenc nyugállományba került s mint nyugállományú tiszt hozott létre, irányított különböző nemzetszocialista irányultságú politikai pártokat. Szálasi, aki jól ismerte a honvédséget, illetve annak tisztikarát igyekezett az általa irányított politikai erők révén befolyásra szert tenni a honvédségben. Ebben a tevékenységében számos, a tényleges szolgálatból kivált és politikai pályára lépett egykori honvéd-, illetve csendőrtiszt támogatta.²⁴

Az államfő és a magyar királyi honvédség mindenkori vezetői²⁵ azonban nem nézték jó szemmel ezeket a kísérleteket, és minden rendelkezésre álló eszközzel felléptek a honvédség pártpolitikától való távoltartása érdekében.

²¹ *Szolg. Szab.* 29-30.

²² *Szolg. Szab.* 32.

²³ Szálasi Ferenc (Kassa, 1897. jan. 6. – Budapest, 1946. márc. 12.), hivatásos katonatiszt, vezérkari őrnagy. 1935-ben kivált a magyar királyi honvédségből és politikai tevékenységet folytatott. A Nemzeti Akarat Párt létrehozója és vezetője, majd később a Nyilaskeresztes Párt - Hungarista mozgalom vezetője. 1944. okt. 16-ától miniszterelnök, illetve Nemzetvezető. 1938. júl. 6-a és 1940. szept. 22-e között fegyházbüntetését töltötte. (3 év). A Budapesti Ítéltábla államellenes cselekmények miatt ítélte el.

²⁴ Ruzskey Jenőt, illetve Baky Lászlót említhetjük elsősorban.

²⁵ A honvédelmi miniszter, a Honvédség Főparancsnoka és a Honvéd Vezérkar főnöke.

A különböző nemzetiszocialista, illetve hungarista, nyilas mozgalmak megerősödésének az időszakában a Honvédség Főparancsnoka²⁶ – aki a honvédség tisztikarának fegyelmi- és becsületügyeiért is felelt – az államfői szándéknak megfelelően 1938. április 22-én Bizalmas tisztiparancsban foglalkozott a tisztikart ért jobboldali politikai kísérletről. Parancsában határozottan leszögezte, hogy „A Kormányzó Úr ő Főméltósága magas szándékának megfelelően (...) a tisztikar tudomására adom és elrendelem, hogy a jövőben mindazon tisztek és egyéb tényleges állományú katonai egyének ellen, akik bármily politikai, vagy politikai színezetű tevékenységet fejtenek ki, akik alárendeltjeik politikai, vagy politikai jellegű tevékenységét – elnézik, az ellen azonnal teljes eréllyel fel nem lépnek és arról előjárójuknak haladék nélkül jelentést nem tesznek, akik politikai tárgyú híreket akár katonai, akár polgári körben terjesztenek, vagy alárendeltjeik részéről ilyen hírek terjesztését megtorlás és jelentéstétel nélkül eltűrik, a katonai bűnvádi eljárás, az esküvel vállalt kötelességek és a Szolgálati Szabályzat általános rendelkezéseinek megsértéséért azonnal folyamatba teendő.

Az így meginduló bűnvádi eljárás eredményétől függetlenül fenntartom magamnak (a jogot – Sz. S.), hogy a vétkesekkel szemben a büntetőjogi következmények mellett magasabb helyen minden további katonai következtetés levonását is javaslatba hozzam.”²⁷

Hasonló határozottság volt érezhető a Honvéd Vezérkar főnöke szolgálati állásban történt 1938. szeptember 29-ei váltást követően a Honvéd Vezérkar új főnöke, Werth Henrik nyugállományból ténylegesített altábornagy – kinevezésekor egyidejűleg gyalogsági tábornokká nevezte ki az államfő²⁸ – részéről is.

Hardy Kálmán emlékiratainak tanúsága szerint Werth kinevezését az is motiválta, hogy az államfő abban reménykedett, miszerint Werth a honvédségben fejét felütő politizálást, illetve a honvédség irányába megnyilvánuló politikai útkeresést” letöri.²⁹

²⁶ Az adott időszakban a Honvédség Főparancsnoka vitéz Sónyi (1934. okt. 26-ig Solarcz) Hugó (Wolkersdorf, /Ausztia/, 1883. márc. 2. – Ratingen, NSZK, 1958. jún. 3.) gyalogsági tábornok volt. Ezen beosztását 1936. szept. 5. és 1940. márc. 3. között töltötte be. Katonai pályafutására vonatkozóan részletesebben ld. Szakály Sándor, 2003. 315-316.

²⁷ Csak szolgálati használatra! 458.

²⁸ Werth Henrik (Rezsőháza, 1881. dec. 26. – Szovjetunió, 1952. máj. 28.) hivatásos katonatiszt, vezérezredes. 1938. szept. 29. és 1941. szept. 4. között a Honvéd Vezérkar főnöke. Katonai pályafutásának részletesebb adatait lásd: Szakály Sándor, 2003. 374. Működésének, tevékenységének elemzésére lásd: Dombrády Lóránd: *Werth Henrik, akiről nem beszéltünk*. Bp. 2005.

²⁹ Hardy Kálmán: Két világháború előtt és után, úgy ahogy én láttam. (Kézirat.) HL Tanulmánygyűjtemény. Hardy Kálmán dr. nemes (Pécs, 1892. máj. 5. – Columbia, 1980. jún. 21.) hivatásos haditengerész, majd honvédtiszt, altábornagy. Werthet közeli ismerte.

Werth a pártpolitikától távolálló katona erélyével lépett fel a politizálók-
kal szemben magára „haragítva” ezzel a szélsőjobboldali sajtót, illetve szélső-
jobboldali politikai erőket. Sajtóbéli támadások és személye ellen irányuló
röplapok jelentek meg a honvédség tisztjei körében.³⁰

Werthet sem a támadások, sem a röplapok nem tántorították el felfogásá-
tól. Úgy vélte, a Szolgálati Szabályzat, illetve a rendeletek, parancsok értelmé-
ben kell eljárnia, és mindennemű politikai tevékenység ellen fel kell lépnie.
Sem rendfokozat, sem korábbi érdem, sem beosztás nem adhatott mentséget.
Szigorát és hozzáállását igazolhatja a most közreadandó korabeli irat, melyen
a honvédelmi miniszternek³¹ tesz javaslatot Aday János alezredesnek, a tény-
leges szolgálatból történő eltávolítása.

FÜGGELÉK

BUDAPEST, 1940. DECEMBER 27.

WERTH HENRIK, A M. KIR. HONVÉD VEZÉRKAR FŐNÖKE ELŐTERJESZTÉSE VITÉZ
DÁLNOKFALVI BARTHA KÁROLY M. KIR. HONVÉDELMI MINISZTERHEZ

M. kir. honvéd vezérkar főnöke

66.644 szám.

eln. vkf. fbü.1940.

Aday János alez. ügye

M. kir. Honvédelmi Miniszter Urnak

8. oszt.

Budapest, 1940. évi december hó 27-én

Budapest

Amikor Werth pécsi 4. vegyesdandár parancsnoka volt (1931. szept. 1. – 1935. dec. 1.)
Hardy a vegyesdandár parancsnokságán teljesítette a vezérkari próbaszolgálatát. Werth
e személyes ismeretség okán is választotta maga mellé szárnysegédnek Hardyt 1940. nov.

1-jével. Hardy ezen beosztásában közelről ismert minden Werthtel kapcsolatos történet.
³⁰ A „Magyar Nemzeti Eszmény Szolgálat” aláírással ellátott és Munkács, 1939. jan. 6-án
kelteztet viselő röplap többek között Werth sváb származását és zsidóbarátságát kifogá-
solta. Összesen 12 pontban fogalmazta /fogalmazták meg annak készítője/készítői „kifo-
gásaikat” a Honvéd Vezérkar főnökével szemben. A röplapot lásd: HL HM Elnökség
A. 1939. I. tétel 22485.

³¹ A tényleges állományú honvédtisztek, tábornokok nyugállományba helyezését a honvé-
delmi miniszter kezdeményezhette az államfőnél. Werth ezért fogalmazta meg a honvé-
delmi miniszternek javaslatát. A honvédelmi miniszter ekkor vitéz dálnokfalvi Bartha
Károly (Budapest, 1884. jún. 18. – Linz /Ausztria/, 1964. nov. 22.) szolgálaton kívüli vi-
szonybeli tábornok. Miniszteri tisztét 1938. nov. 15-étől 1942. szept. 24-éig töltötte
be. Katonai pályafutásának részletesebb adatait lásd: Szakály Sándor, 2003. 44.

Aday János alezredesnek, a szófiai katonai attachénak, a tényleges szolgálatban való további meghagyását nem tartom kívánatosnak. Javasolom tehát a H.M. 1938. december 22-én kelt 93.508/Elnökség A-1938. számú rendelete alapján³² – előzetes felülvizsgálat nélkül – hivatalból történő nyugállományba helyezését.

Indoklás:

1939. év elején, mikor a m. kir. kormány a magyar nemzeti szocialista párt hungarista mozgalmát feloszlatta³³, a rendőrfőkapitányság politikai osztálya egy névjegyzéket bocsátott a H.M. rendelkezésére, amelyben a hungarista párt tagnévsorába felvett tisztek neveit közölte.³⁴ Ezek között a tisztek között volt Aday János – akkor még Adelmann – vk. őrnagy is. Igazoló jelentésében Aday alezredes akkor azt jelentette, hogy a hungarista pártnak tagja nem volt, fogadalmat nem tett, tagsági díjat nem fizetett és a párton belül tisztséget nem viselt. Jelentette még továbbá, hogy soha semmiféle pártnak tagja nem volt.

A m. kir. honvédség főparancsnoka azt a jelentést 1939. július 9-én kelt 56.702/el. hfp. fbü.1939. számú rendeletével tudomásul vette.³⁵

F. év október havában nevezett alezredes Budapestre történt érkezése után távbeszélőn felhívta Ruszkay Jenőt³⁶, aki akkor ugyan rendfokozatának birtokában volt, de a magyar nemzeti szocialista párt vezetőségét már átvette.³⁷ A budapesti főkapitányság politikai osztályának bizalmas értesülése szerint Aday alezredes a Nyilaskeresztes Pártban történt előnyös változás fölötti örömének adott kifejezést.³⁸

³² A hivatkozott rendeletet a Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó irategyüttesében nem sikerült előtalálni. A *Honvédségi Közlönyben* (Szabályrendeletek) nem került kihirdetésre.

³³ 1939. febr. 25-ei rendeletében a belügyminiszter betiltotta a Magyar Nemzetszocialista Párt – Hungarista Mozgalom, illetve a Hungarista Párt működését.

³⁴ A Hadtörténelmi Levéltár irategyüttesében nem sikerült a hivatkozott iratot előtalálni, de a szerző egy másolattal korábban már találkozott. Az iraton döntő többségben nyugállományú és tartalékos tisztek nevei (lakcímmel) szerepeltek s köztük néhány hivatásos tiszt is. A névjegyzék 1938. máj. 1. előtt készülhetett, hiszen Aday János azon naptól már alezredes és neve is Aday a korábbi születési név – Adelmann – helyett.

³⁵ A hivatkozott rendeletet a Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó irategyüttesében nem sikerült előtalálni.

³⁶ Vitéz Ruszkay (1928. okt. 31-ig Ranzenberger) Jenő (Budapest, 1887. jan. 1. – Budapest, 1946. jún. 22.) hivatásos katonatiszt. Legmagasabb rendfokozata címzetes vezérezredes. A jelzett időpontban nyugállományú altábornagy. Részletesebb katonai pályafutására vonatkozóan lásd: Szakály Sándor, 2003. 294.

³⁷ Ruszkay Jenő az 1939. márc. 8-án megalakult Nyilaskeresztes Párt egyik vezetője ekkor. Nyugállományú altábornagyi rendfokozatáról kért lemondását 1940. nov. 14-én fogadták el. Lásd: *Honvédségi Közlöny* (Személyes ügyek) 1940. 38. szám (1940. nov. 23.) 470.

³⁸ Werth Henrik két eseményre utalhat. 1940. szept. 27-én egyesültek a különböző nyilas, nemzetiszocialista pártok a Nyilaskeresztes Pártban s a párt vezére Szálasi Ferenc lett. Ruszkay Jenő a „tanácsszerv” tagja lett és a párt külügyek vezetője. Okt. 5-én Teleki Pál

Igazoló jelentésre utasítva Aday alezredes azt jelentette, hogy Ruszkayhoz 11 évi bensőséges viszony fűzi, magánügyben hívta távbeszélőn fel. Jelentése szerint biztos tudatában volt annak, hogy a beszélgetést a főkapitányság politikai osztálya lehallgatja és már ez okból is kizártnak minősíti azt a lehetőséget, hogy Ruszkayval pártpolitikai kérdéseket tárgyalt volna.

Aday Jánosnak ezt a jelentését nem fogadtam el, mert magából a jelentésből is meg kellett állapítanom, hogy a politikai rendőrségnek megvan a helyes alapja. Aday alezredes vk. testületbeli tiszt volt, hosszú időn keresztül a 2. vkf. osztályba volt beosztva és jelenleg Szófiában katonai attaché. Ezeknek a körülményeknek alapján joggal megkövetelhető tőle, hogy eljárásában nemcsak nagyobb körütekintést tanúsítson, de azt is, hogy magatartása egyenesen példaadó legyen.

Aday alezredes az összes tisztek pártpolitikai ténykedését tárgyaló parancsokat ismeri, tudja azt is, hogy a közelmúltban egy vk. ezredes³⁹, aki egy szélsőséges politikai párt vezetőjével érintkezett, hivatalból nyugállományba helyeztetett, tehát nem lehet mentségül tőle azt elfogadom, hogy a politikai pártvezetővel való érintkezése csak régi ismeretségi viszonyon alapult.

Nevezett jelenlegi magatartásának következtében kénytelen vagyok feltételezni azt is, hogy a bevezetésben említett 1939. évi rendőrségi jelentésnek, hogy a hungarista Pártnak tényleg tagja, megfelelő alapja volt és hogy hivatali elődöm⁴⁰ Aday alezredes akkori igazoló jelentésében foglaltakat csakis azért fogadta el, mert a rendőrség által rendelkezésre bocsátott tagnévsoron kívül más adat rendelkezésére nem állott.

Aday János alezredes egy szélsőséges párt politikai vezetőjével való érintkezésével most már másodszor keltette azt a látszatot, hogy maga is pártpolitikával foglalkozik és ezzel az eljárásával bizonyosságát adta annak, hogy nem tud vagy nem akar a tisztikar felfogásába és a m. kir. honvédség fegyelmébe beilleszkedni és látszólag nem rendelkezik azokkal az erkölcsi tulajdonságok-

---

miniszterelnök fogadta Szálasi Ferencet és Ruszkay Jenőt, mint a legnagyobb ellenzéki párt vezetőit.

³⁹ A Werth Henrik által név nélkül hivatkozott vezérkari ezredes Denk-Doroszlai (1921. okt. 8-ig Denk) Árpád (Fiume, 1896. ápr. 10. – München /NSzK/, 1946. febr. 10.) lehetett, akit 1940. okt. 29-én mentettek fel a HM 3/c osztály vezetői beosztása alól és 1940. dec. 1-jével nyugállományba helyezték. Az életútjára és katonai pályafutására vonatkozó részletesebb adatokat lásd: Szakály Sándor, 2003. 79-80

⁴⁰ Werth Henrik hivatali elődje vitéz Keresztes-Fischer (1930. febr. 7-ig Fischer) Lajos altábornagy volt. Keresztes Fischer Lajos 1938. máj. 24. és 1938. szept. 29- között töltötte be a Honvéd Vezérkar főnöke szolgálati állást. Katonai pályafutásának részletesebb adatait lásd: Szakály Sándor, 2003. 170.

kal, amelyeket különösen egy magasabb képesítésű tiszttől megkövetelni kötelességem, de egyben okot adott annak a felvetésére is, hogy a környezetére a jövőben, nem kívánatos befolyást fog gyakorolni, kérem tehát nevezettinek a tényleges szolgálatból való mihamarabbi eltávolítására az intézkedést megtenni.⁴¹

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Csak szolgálati használatra! *Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938.* Bp., 1968. Zrínyi Katonai Kiadó

Eln. elnöki

fbü. Fegyelmi é becsületügyi

hfp. a Honvédség Főparancsnoka

HL Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

HM Honvédelmi Minisztérium

m. kir. magyar királyi

Szakály Sándor, 1984. SZAKÁLY SÁNDOR: Politizáló hadsereg? A honvédség főparancsnoka a tisztikarról, 1936-ban. *História*, 1984. 5-6. szám.

Szakály Sándor, 2003. Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Lexikon és Adattár. Bp., 2003. Ister Kiadó.

Szolg. Szab. *Szolgálati Szabályzat a m. kir. honvédség számára Első rész.* Bp. 1931. A m. kir. honvédelmi minisztérium kiadványa. (A-32, a.)

vk. vezérkari

vkf. A Honvéd Vezérkar főnöke

---

⁴¹ Werth „kérese” gyors elintézését nyert. Az 1940. dec. 27-én keltezett és saját kézalírásával ellátott iratot 1941. jan. 4-én iktatták a Honvédelmi Minisztérium 8. osztályán 1523/el.: 8.-1941. szám alatt. A nyugállományba helyezésre vonatkozó Legfelsőbb Elhatározás 1941. jan. 21-én született meg és került kihirdetésre a Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek) 1941. évi 6. számában (1941. febr. 10.) 77. Érdekes adalék még a döntésekhez, hogy a szófiai és ankarai katonai attaséi beosztásából történő felmentésre – 1941. febr. 1-jei hatállyal – az előzetes hozzájárulást – szintén Legfelsőbb Elhatározás – 1940. dec. 7-én adta meg az államfő.

— SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

VADONFFY BERTALAN INSTANCIÁJA
A MAGYAROK ISTENÉHEZ
AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY KIHAGYOTT
SEGÉLYKÉRÉSE

I.

Ó te hatalmas lény, kit népem, mint Jehovah-ját
Juda leánya, saját s a többire rá se' tekintő
Isteneül követel, – hozvát nagy Szittyia gombás
Téereiről, – ki előtt örmény, rác, német, oláh, tót,
Mind csak hangyabolyok, patkányok, hörcsögök, ürgék,
Mellyeket ölnéped tej-méz folyamú Kanaánja
Téerein, egykorig, és csak azért szenvedsz el ödöngni
Hogy szeretett magyarod napot, éjt végig ne aludjék,
Hogy legyen a mi, ha virad (azaz reggel, mivel estve
Szinte virad soknak) hemzsege, csikolja fel újabb
Élvre a boldogokat, szóval, hogy legyen iríg्यünk, –
Magyarok Istene! (más nevedet nem tudjuk) o halld meg:
Itt vagyok, itt ülök; könnyököm tölgy asztalon, állam
Félre feszítve, balom hajamat borzolja veszettül,
Vagy veri homlokomat, jobbom pedig újra, meg újra
Mártogat egy tollat tintába megint – porózóba:
És a vers nem jó, – és a vers egy sora sem jó.

Minthogy azért, a mióta világ és benne szorult bárd*
Létez, kezdve az ősi Homértől, ezredek óta
Mind a máj napig (bele-értvén a pipatöltő
Múzsát is), közösen meg tartott régi gyakorlat
Volna, Horác is (Pisókhöz: 140) e módot
Törvényül tenné, meghunyászkodni javallván
Illyenkor s valamely istenséghez folyamodni:

*Bárd. Így neveztettek azok, kik énekeikkel bárdolák a régi celta nép bárdolatlan erkölcsseit. Nem napnál világosabb innét, hogy mind Ossián a bárd, mind a gael nemzet valóságos törzsökös magyarok voltak?

Én is, alább nevezett költő, bátor vagyok, a rám
Torzképet faragó műzsákat hagyva maguknak,
Trónod előtt, Szittyák hadas Istene! térdre borúlni, s
Csókolván saruid sárját* esdekleni: sugjad
Né – ha belé szakadok; ha pedig rám érik az álom, –
(Mint rád ért, *Lector Benevôle*, remélem azóta), –
Fricskázz föl kérlek, nehogy úgy járjak magam is, mint
ősi Homérosz járt, ki felől a pletyka Horác el
Hírelí fű-fa előtt, ha talál bólintani olykor.

És ezzel maradok

tarlóí poéta

Vadonffy.

*Sárját? Persze, mert itt sár nélkül nem jár.¹

II.

A fentebb közölt szöveg – noha sok hibával – megjelent ugyan az Arany János összes művei című kritikai kiadás Voinovich Géza által gondozott II. kötetében, azonban sem ott nem kapott semmiféle méltatást, sem az azóta megjelent szakirodalomban.² Ha be akarjuk illeszteni a vígeposz ismert szövegébe, akkor az *Első ének* 6. és 7. sora közé ékelődik be a maga harmincnégy sorával. Mivel a 8-9. sor a véglegesített szövegben emlegeti a műzsát, ezért nem tűnik fel, hogy kimaradt a tulajdonképpeni segélykérés. Nem a cenzúra húzta ki, Arany János

---

¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, K 502. ff. 1-2. A kihúzás szögletes zárójelben húzott hullámos ceruzavonallal történt; piros ceruzával van aláhúzva az e módot kifejezésből az „e” és az „m”; valamint a szó- és gondolatcserét jelző „Né-ha”, valamint az „el” szó. Láthatólag más kéztől származik, mint a ceruzás kihúzás.

² Arany János Összes Művei, II. kötet, Az elveszett alkotmány, Toldi, Toldi estéje, sajtó alá rendezte Voinovich Géza. Budapest, 1951. 232-233.

maga gondolta meg magát az utolsó pillanatban és ezért kérte meg a Kisfaludy Társaság illetékesét, minden valószínűség szerint magát Erdélyi Jánost, hogy törölje ezeket a sorokat. (Az eposz folyamán néhány sorra még hasonló törlés várt; a cenzúra által kihagyott sorokat az első nyomtatott kiadás, vagyis az 1849-ben megjelent *A 'Kisfaludy-Társaság' Évlapjai* külön lapon helyreállította.)

Mielőtt a gyakorlatilag ismeretlennek tekinthető sorok elemzésébe bocsátkoznék, megpróbálom valószínűsíteni azokat az okokat, amelyek Aranyt a törlésre indíthatták. Az egyik feltétlenül a politikai óvatosság: hiszen az eposz későbbi szövegéből is kihúzott egy részt, amely a magyar országgyűlés által hozott 1844-es nyelvtörvény horvátországi fogadtatására céloz.³ A második ok bonyolultabbnak látszik: úgy vélem, hogy Arany túlságosan szubjektívnek ítélte e sorokat, mert hiszen önmagát, mint költőt állítja éles fénybe, részben a maga írói zavarában, részben alvásba fúló unalmában. Ez utóbbi motívum ugyan a legnagyobb mértékben klasszikus mintaképet utánoz, vagyis Horatiust, ahol a római költő egy helyütt (*epist. II 2, 41-54*) bujttatott önéletrajzi célzással úgy ábrázolja magát, mint aki a köztársasági párt bukása után előbb írásba, azután inkább alvásba menekült. A legfőbb ok azonban talán abban ragadható meg, hogy visszariadt a magyar nemzeti sors olyan irgalmatlan ábrázolásától, amelyet ez a segítségkérés sugall!

Ha ugyanis jól értjük e hexametereket, akkor az egész eposz isteni, vagy mitikus gépezete teljességgel átértékelődik. Immár nem egy férfi táltos és egy női táltos vagy boszorkánypáros, vagyis az örökké veszekedő Hábor és Armida határozza meg a magyar nemzet nyolcszáz éves viszontagságait, még csak nem is az alvilági Sorsisten, hanem a bibliai Isten méltóságával és fenségével felérő Magyarok Istene, aki a maga választott népével kedvelt ölebként bánik; az összes nemzetiséget is csak azért tűri az ország területén, hogy azok örök boldog tehetetlen álmából, vagy szundikálásából csípésükkel, csiklandozásukkal felrázzák a választott ölnépet, vagyis kutyuskát. Tehát nem csupán jó Homérosz szundikál időnként, nem csupán a horatiusi célzással megtört életpályája elől menekülő költő, hanem az egész magyar nemzet, amelyet tehát leginkább a lustaság és semmittevés határoz meg.

---

³ Uo. 238.

III.

Miért választotta Arany a Vadonffy Bertalan költői álnevet a műhöz? A politikai célzat a Szilágyi Istvánhoz írott levél alapján nyilvánvaló; meg ott van az öregkori epigramma is arról, hogy miért vágyik szülőhelyéről, Szalontáról, ami nem szülte őt szalonba, inkább erdőbe és vadonba... Ennyit a vadonról. Hozzájárulhatott még az is, hogy a nemesi név „V”-vel kezdődik, azaz a régi értelemben felfogott abc utolsó betűjével, míg az igazi név az „A”-val, az első betűvel. (Az x, y, z-t ugyanis a régi szótárak nem tekintették a latin, következőleg magyar abc szerves részének, mert hiszen görög eredetű hangokról, illetve betűkről van szó.) A Bertalan keresztnév pedig ugyanúgy egy apostolé, mint a János. Azonkívül Szalontán Bírtalannak ejtették; ez sem akármilyen célzás...

IV.

Miért *gombásak* Szittyia térei?! Az ókori földrajzi irodalom Scythiával kapcsolatban ilyen jelzõt nem ismer. Az egyik ok az lehet, hogy Clusius a nagy reneszánsz botanikus Magyarországot, azaz a szkíta eredetű magyarok földjét minősítette a gomba fő hazájának, a másik az, hogy Arany a Scythia terein elterülő országra, Oroszországra gondol, amely közismert gombabőségéről, a harmadik pedig az, hogy az összes ókori és újkori közmondás az egy pillanat alatt születő és gyorsan enyésző gombában látta az átmenetiség, a meg nem állapodottság, a rögtönzöttség jelképét.⁴ Nincs kizárva az sem, hogy a gombás szó itt egyszerűen a sovány, szegény, nem jó táplálékot nyújtó jelentésben szerepel, amelyhez képest – a hagyományos magyar krónikás-szemlélet is úgy látta –, hogy Magyarország valóban egy tejjel-mézzel folyó Kánaán volt. A Magyarok Istene pedig éppen ebből a szegény hazából hívja ki boldog alvásra a magyarokat.

„Juda leánya” közismert zsolthely⁵; az, hogy Istennek tulajdonképpeni neve, amit nem szoktak kiejteni, Jehovah, ez a vallástörténeti magyarázat pedig a Károli-biblia előszavában szerepel.⁶ A Magyarok Istene elnevezés

⁴ Zsigmond Győző, *A gomba helye népi kultúránkban, Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata* In: uő. Néprajzi tanulmányok – Studii de etnografie și folclor. București, 1997. 64-132. o. Köszönetet mondok Barna Gábornak, aki baráti segítőkészséggel felhívta erre a tanulmányra a figyelmemet.

⁵ A 48. zsolthár 12. sora (vö. Zsolt. 67,5): „Örül Sion hegye, ujjonganak Juda leányai a te ítéletedért.”

⁶ „Az Istennek állattya szerint való neve Iehova”, Károli Gáspár előljáró beszéde, 7. számozatlan l.

természetesen Dugonicstól jön; a Múzsához, illetve más istenséghez folyamodás ősi szokása ugyanúgy a zárójelben megadott horatiusi *Ars poeticára* megy vissza, mint általában a Homéroszig visszamenő régi költők emlegetése, amelyekhez a modern költő természetesen hozzáilleszti Ossiant, hogy lábjegyzetben jól gúnyolódhassék a Horvát István-féle etimologizáláson, miközben megint csak horatiusi módon tulajdonítja az Orpheusig visszamenő régi költőknek a vad népek civilizálását. A „Szittyák hadas Istene” tanúskodik a régi, a krónikákra visszamenő Mars = magyar hadisten azonosítás ismeretéről, az alázatos sarucsókolás pedig a magyar közúti viszonyokra céloz. Az utolsó sor három részre tördelt hexameter és ezáltal tulajdonképpen hivatali irat, levél formáját ölti a segélykérés.

V.

Bizonyos értelemben Móricz Zsigmondnak igaza volt, amikor azzal vádolta Aranyt, hogy nem mert többé úgy írni, mint ebben az első, zseniális munkájában. Én mégsem kárhoztatnám. Igaz, hogy a rendkívül erős nemzetpolitikai célzások törlése miatt elfedi az olvasó elől azt, hogy a Wesselényi Miklós *Szózatából* merített ihlet vagy gondolkodásmód már ilyen korán a legelkeseredettebb szarkazmusra indítja a nemzethalál lehetőségével kapcsolatban, ám e célzásokat mindenképpen törölnie kellett, ha úgy vélte, hogy magában az eposzban egyetlen olyan figurát sem teremtett, aki kétségbeesést és reményt, gúnyt és játszíságot személybe, szereplőbe sűrítene; ilyen szereplő híján minden egyensúlyt felborított volna Vadonffy erőteljes megszólalása a segélykérésben, vagyis a mű elején.

További tanulmányok sorában szeretném tisztázni e varázsos és félreismert mű szoros kapcsolatát a *Toldival*, ahol immár a főhős képes a költői szubjektum összes, lényegesnek látszó sajátosságát is magába olvasztani.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

„EMELTE A HONFIUI KEGYELET” A SZÉKESFEHÉRVÁRI VÉRTANÚK EMLÉKOSZLOPA

1849. augusztus 14-én a császári haditörvényszék falragaszokon adta tudtul Pest lakosságának, hogy a hajnali órákban, a pesti Újépület udvarán hat székesfehérvári polgár lövetett agyon.¹ A hirdetmény szerint Hübner András székesfehérvári születésű, 45 éves, katolikus, nős, cserzőtímár, Havelka Ferenc székesfehérvári születésű, 29 éves, katolikus, nős, cserzőtímár, Varga Mihály székesfehérvári születésű, 68 éves, katolikus, nős, szűcs, Gáncs Pál, székesfehérvári születésű, 39 éves, katolikus, nős, szűcs, Kuczka Mihály kecskeméti születésű, 49 éves, katolikus, nős, kovácmester, Uitz Ignác székesfehérvári születésű 23 éves, katolikus, nőtlen, kőműves „...miután a hadi törvények alapján történt vizsgálat folytán, jelesül az első három, önként bevallották, az utabbiak ellen pedig tanúk által törvényesen bebizonyítottak, hogy folyó év [1849] és hó [augusztus] 10-én Székes Fejérvárott a’ cs. kir. katonaság ellen felfegyverkezett felkelésben, melyben elfogattak, részt vettek; Báró Haynau tábornokszerény és a’ cs. kir. hadsereg főparancsnoka által Győrött f. e. Julius 1-jén kiadott proclamatioja 3. §. 6. pontja’ s ezzel kapcsolatban lévő hadi törvénykönyv 62. cikkelyének 4. §. értelmében ön és puszkapor által szenvedendő halálra ítéltettek, s rajtuk az ítélet ma reggel végrehajtatott. A’ cs. kir. haditörvényszék. Pesten, 1849. évi Augustus 14-én.”²

Az 1849. augusztus 10-i székesfehérvári, úgynevezett haleszi³ felkelés – melynek kivégzett áldozatai voltak a felsorolt fehérvári polgárok⁴ – kevésbé ismert fejezete a szabadságharc végnapjainak. Mindez talán érthető is, hiszen a

¹ Mátray Gábor, 1989. 247.; Kacziány Géza, 1906. 72.

² Magyarul közli Rózsa György - Spira György: *Negyvennyolc a kortársak szemével*. Bp., 1973. 432. A Moenich Károly székesfehérvári városi levéltárnok által megtalált, a halálos ítéletek végrehajtását közzé tevő hirdetmény német és magyar nyelvű szövegét és a Haynau által kibocsátott proklamációt közli Székesfehérvár és Vidéke XVI. évf. 94. 1888. aug. 4.

³ A Halesz a székesfehérvári Budai úti városi sorompótól Keletre elterülő, a Budai út – Királysor – Seregélyesi út által határolt terület. A város tulajdonában lévő, eredetileg homokos, buckás vidékre 1839-ben fákat ültetett város. A nép kételkedve figyelte a felfogadott csősz erőfeszítéseit, s nem igen bízott abban, hogy az oda telepített fák megerednek, s megmaradnak. „Ha lesz, fa lesz.” – járta a szó az emberek között. A fák azonban megnőttek, s a Halesz 1849-ben már erdős, fás terület volt. *Székesfehérvár AnnO* 163-164.

⁴ Városi polgárjoggal csak Havelka Ferenc, Hübner András és Kuczka Mihály rendelkezett.

döntő hadműveletek ekkor már nem a Dunántúlon, hanem az ország déli, délkeleti felében zajlottak. A Dunántúlon a kisebb, elszigetelt ellenállási góccokat leszámítva csak a Klapka tábornok által védett Komárom jelentett komolyabb magyar katonai erőt. Olyannyira, hogy Klapka 1849. augusztus 3-án sikeres támadással szétzúzta a Komáromot délről zároló császári erőket, s egészen Győrig nyomult előre.⁵ A támadás eredményeként a honvédség ellenőrzése alá vonta a császáriak utánpótlását eddig biztosító, Buda – Bicske – Bánhida – Kocs – Nagyigmánd – Győr – Bécs útvonalat, az úgynevezett „mészáros” utat, valamint a Győr – Székesfehérvár és a Komárom – Székesfehérvár közötti útszakaszokat. A császári csapatok Buda és Pozsony irányába hátráltak, s feladták észak és kelet-dunántúli pozícióik jelentős részét. A császáriak által kiűrtett megyékbe és településekre visszatért a forradalmi megyei és városvezetés, megkezdődött az újoncozás, és számos helyen népfelkelés meghirdetésére is sor került. Így volt ez Székesfehérváron is.

Fejér vármegye székhelyére még 1849. július 12-én vonultak be az Adolf Schütte altábornagy vezette császári csapatok. A város katonai parancsnoka Falkenhayn vezérőrnagy lett, aki a július 30-án megérkező császári biztossal, Gyulai Gaál Edével⁶ együtt azonnal hozzálátott a rebellis Fehérvár ellenállásának a felszámolásához.⁷ Ténykedésük azonban néhány nap alatt a városi lakosság szembeszegülését váltotta ki. A bevezetett rendkívüli állapot ellenére, azzal mit sem törődve, a katonai hatóságok falragaszait az emberek letépkedték, az utasításoknak, rendeleteknek nem engedelmeskedtek, a rájuk kivetett katonai kötelezettségeket nem teljesítették. A városban egyre feszültebbé vált a helyzet. A polgárok mozgolódtak, kapcsolatot kerestek a megye déli területein állomásozó magyar alakulatokkal, s megkezdődtek egy lehetséges népfelkelés előkészületei is.⁸ A szluini határőr ezred 4. zászlóaljából álló székesfehérvári császári helyőrség helyzete egyre tarthatatlanabbá vált. Falkenhayn és Gyulai Gaál azonban hiába kérték a létszámában csekély, felszereltségében hi-

---

⁵ Klapka György: *Emlékeimből*. A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybevetve ki egészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Magyar Századok. Bp., 1986. 184-186., 237-240.; Hermann Róbert: 1848–49. *A szabadságharc hadtörténete*. Bp., 2001. 395-398.

⁶ Gyulai Gaál Edét, a konzervatív nézeteiről ismert Tolna megyei középbirtokost még Windisch-Grätz herceg nevezte ki: 1849. január 17-én Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város ideiglenes császári és királyi biztosává.

⁷ SZVL Bizottmányi jegyzőkönyv 1849. No. 3338., 3347., 3354., 3377., 3387., 3401., 3426., 3515.

⁸ Lauschnmann Gyula III. 213-218.; Erdős Ferenc, é. n. 49-50.; Erdős Ferenc, 1998. 250-259.

ányos megszálló határőr zászlóalj megerősítését, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, pest-budai kerületi parancsnok ezt nem teljesítette. Falkenhayn végül 1849. augusztus 5-én, Klapka sikeres ki- és előretörésének hírére, valamint az érezhetően növekvő polgári ellenállást látva feladta a várost, s Martonvásárig húzódott vissza.

Falkenhayn visszavonulása katonailag aligha volt igazolható, hiszen ezzel stratégiaiilag fontos Győr – Székesfehérvár – Komárom háromszög, mely biztosította a Bécs és Buda közti kapcsolatot, ismét magyar kézbe került.⁹ Fehérvár népe persze ujjongott, s dacára Falkenhayn fenyegetéseinek, az emberek leszaggatták a császári zászlókat, elzavarták a megszállókat kiszolgáló városi tisztikart, s lelkesen fogadták a visszatérő egykori városkapitányt Hamvassy Imrét, aki nemzetőr alakulata élén augusztus 7-én vonult be Székesfehérvárra. Hamvassy azt tervezte, hogy Székesfehérvár központtal szervezi meg a megyei ellenállást. Ezért ide várta Noszlopy Gáspár kormánybiztost és csapatait, s felvette a kapcsolatot Klapkával is.¹⁰ Hamvassynak sietnie kellett, hiszen mint képzett katona tudta: a császári hadvezetés hamarosan kísérletet tesz a város visszafoglalására. Egyrészt hogy ismét biztosítsa a Béccsel való összeköttetést, másrészt pedig, hogy szétverje a szerveződő újabb ellenállást. Hamvassy ezért próbálta meg figyelteni az ellenség mozgását, s a császáriak várható támadási irányába felderítőket küldött ki. Ezzel a feladattal bízta meg Havelka Ferenc nemzetőr kapitányt és Hübner András nemzetőrt is, akiknek a Seregélyes felőli ellenséges csapatmozgásokról kellett híreket hozniuk. Hamvassynak ugyanis olyan információi lehettek, hogy Falkenhayn Martonvásárról Adony felé menekel, hogy az ottani mozgolódást leverje. Ha közben Fehérvár ellen fordul, akkor Seregélyes irányából tudja megközelíteni a várost.¹¹ A két nemzetőr augusztus 9-én éjjel körül indult el felderítő útjára.¹²

Hamvassy tehát délkeleti irányból várta a császári erők támadását. Falkenhayn azonban Kempen altábornagy szigorú parancsának¹³ engedelmeskedve, nem Adony ellen vonult, hanem augusztus 9-én Székesfehérvár ellen vezette csapatait. Zászlóaljával – amely kb. 700 főt számlált – így nem Seregélyes irányából, hanem kelet felől, a budai úton, menetből támadta meg Székesfehérvárt. Az 1849. augusztus 9-ről 10-re virradó éjszaka kibontakozó támadás hírére

⁹ Tóth Gyula, 1978. II. k. 108.

¹⁰ Boross Mihály, é. n. 66.; Demeter Zsófia, 1999. 30.; Erdős Ferenc, é. n. 54.

¹¹ Tóth Gyula, 1978. II. k. 109.

¹² Demeter Zsófia, 1999. 30-31. Hübner András egyébként Hamvassy Imre sógora volt.

¹³ Tóth Gyula, 1978. II. k. 109.

Hamvassy hajnali fél háromkor félreverette a harangokat, s a lakosságtól támogatott népfelkelők első hulláma – létszámuk 7-800 körülire tehető – a budai út térségében felvette a küzdelmet a lovasság és tüzérség nélkül támadó határőr zászlóalj embereivel. A hajnalig tartó rendkívül heves küzdelemben időközben beavatkoztak a város többi részéből, sőt a Magyaralmás környékéről érkező népfelkelők is, s így mintegy 2000-2300 fő próbálta megakadályozni a város elfoglalását. Falkenhayn, látva a védők elkeseredett ellenállását, parancsot adott katonáinak a környékbeli házak felgyújtására. A marhavásár környékének szalmafedezésű házai hamar lángra kaptak, s a védőknek immár nemcsak az ellenséggel, hanem a tűzzel is meg kellett birkózniuk. Az oltással és nem a harccal elfoglalt népfelkelők így már könnyű céltáblát jelentettek a katonaságnak. Az összecsapásban 7 népfelkelő – más források szerint 11 – elesett, 23-an súlyosan megsebesültek és a gyújtogatás eredményeként mintegy 70 – más források szerint 83 – ház, az udvarukba behordott gabonával együtt a tűz martalékává vált.¹⁴ Hárman – Süveges József, Kleiner Pál és Fitos Erzse – pedig a felgyújtott házakban lelték halálukat. Többen súlyos égési sérüléseket szenvedtek.¹⁵

Falkenhayn mindennek ellenére nem érezhette győztesnek magát. Tartva a székesfehérvári lakosság további ellenállásától, valamint a közelben gyülekező honvéd és felkelő egységek esetleges támadásaitól, nem rendezkedett be a városban. Még megszálló helyőrséget sem hagyott Székesfehérváron. Kifáradt és leharcolt zászlóaljával Pákozdtól felé vonult vissza. Majd arra a hírre, hogy Székesfehérváron újabb népfelkelő egységek gyülekeznek, egészen Tétényig hátrált.¹⁶

¹⁴ SZVL Tanácsulési jegyzőkönyv 1849. No. 9.; Erdős Ferenc, 1998. 263-264. Erdős huszonnégy sebesültről tud.; Mátray Gábor 244.; Lauschmann Gyula III. 220. Lauschmann tizenegy halálesetről szól. Adatai szerint nyolcan a fegyveres harcban, hárman pedig a tűzvészben haltak meg. A sebesültek számát tizenhétre teszi. – Koller János adonyi róm. Kath. Plébánia adminisztrátorának naplója 1848-ból. In: *A székesfehérvári egyházmegye névtára*. Székesfehérvár, 1983. 54-55. Koller szerint a császáriak nyolcvannégy házat gyújtottak fel, s amikor 6 augusztus 11-én Fehérváron járt, még füstölögtek azok romjai.

¹⁵ Dr. Holly Ferenc, a Függetlenségi és 48-as Párt helyi elnöke 1909-es ünnepi beszédében három tűzvészben elpusztult személyt említ. *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

¹⁶ Tóth Gyula, 1978. II. k. 110.; Falkenhayn 1849. decemberében, ill. 1850. májusában igazoló jelentést írt Haynaunak, melyben megpróbálta székesfehérvári kudarcat magyarázni. *Journal respektive Schilderung der Ereignisse in und bei Stuhlweissenburg unter dem k. k. Generalmajor Graf Falkenhayn vom 16-ten July bis 19-ten August 1849., nebst einem Einbegleitungs-Bereich und 38 Beilagen*. A dokumentum másolatát lásd: Szent István király Múzeum helytörténeti adattár 7044.; Eredetije: Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten. Karton 1851. Hauptarmee Detailakten 1849-13-3.

Falkenhayn magával hurcolta, majd pedig Pestre vitette azokat a székesfehérvári népfelkelőket, akiket a vád szerint harc közben, fegyverrel a kézben fogtak el a császári katonák.¹⁷ Elsőként a seregélyesi felderítő útjukról visszatérő Hübner Andrást és Havelka Ferencet tartóztatták fel és fogták el a császári előőrsek. Előbbitől töltényeket és egy kétsövű puskát, utóbbitól egy egycsövű fegyvert foglaltak le. A két nemzetőrt erős kötelekkel a Halesz-kert fáihoz kötözték. Hamarosan hatra emelkedett a foglyul ejtett fehérváriak száma. Az összecsapás és az utána sorra kerülő razzia során fogták el Gáncs Pált, akinél két pisztolyt, Uitz Ignácot, akinél pikát, Varga Mihályt és Kuczka Mihályt, akiknél pedig fegyverként használt ásót, illetve kaszát találtak.¹⁸ Az elfogottak órákon keresztül szenvedtek a fákhöz kötve a nagy melegben, majd pedig erős katonai fedezet mellett megindították őket a Pákozd – Sukoró – Velenice – Baracska – Martonvásár útvonalon Pest felé.

A hat székesfehérvári nemzetőrt a pesti Újépületben ítélte halálra a cs. kir. haditörvényszék. Utolsó óráikról keveset tudunk, de búcsúleveleik és a kivégzés részletei ismertek.¹⁹ A kivégzetteket jeltelen sírba temették, így sem a hozzátartozók, sem pedig Székesfehérvár lakossága nem tudta leróni kegyeletét a vértanúk emléke előtt. Csak 39 évvel a tragikus események után, 1888. augusztus 15-én avatták fel ünnepélyes körülmények között a Halesz-kertben a székesfehérvári vértanúk emlékoszlopát.

A mártírhaltalt halt székesfehérvári nemzetőrök emlékének méltó megörökítését Horváth József tobak²⁰ „szobrot a vértanúknak” felkiáltással vetette fel a székesfehérvári Függetlenségi Körben²¹ 1885-ben.²² A kezdeményezést Havranek József polgármester²³ is támogatta, s 1885. március 14-én közadakozásra szóló lelkes felhívás jelent meg a Székesfehérvár és Vidéke című lapban

¹⁷ Mátray Gábor, 1989. 245.

¹⁸ Demeter Zsófia, 1999. 31.; v. ö. Kacziány Géza, 1906. 72-74.; Lauschmann Gyula III. 219-220.

¹⁹ Gracza György: *Az 1848–49-i magyar szabadságharc története*. Budapest, 1893-1899. V. köt. 816-817., 874-875.; Boross Mihály, é. n. 87.; Demeter Zsófia, 1999. 31., 33.; Lauschmann Gyula III. 221.; *Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc forrásai*. Szerk.: Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 1998. 437-438.; Magony Imre: *Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban*. Székesfehérvár, 1998. 98-100.; Kuczka Péter: „Tudásom, leltem szerves részévé vált...” (Családi dokumentumok 1848–49-ből). *Árgus*, 1998/2. 59-62.

²⁰ cserzőtímár

²¹ A Függetlenségi Körnek 1885-ben Kostyelik Ferenc Palotai utcai vendéglője adott otthont. Lásd erre vonatkozóan Frigyi Katalin, 2003. 156.

²² *Székesfehérvár és Vidéke*. XII. évf. 32. 1885. márc. 14.

²³ Havranek József 1878-tól 1908-ig volt Székesfehérvár polgármestere.

Csitáry G. Emil lapszerkesztő tollából. Csitáry ezekkel a szavakkal szólította fel adakozásra a város polgárait: „ősi királyi városunk vértanui ma is távol tőlünk a budapesti sírkertben nyugosznak és itt körünkben ma még nincs emléküik semmivel megörökítve; holott felednünk nem szabad, mert ők is a többi hősökkel együtt a szent szabadság halottai. Ez okból alakult meg egy bizottság, mely erkölcsi kötelességet vél teljesíteni akkor, midőn a haza függetlenségéért s a nemzet szabadságáért vívott harcok alatt ártatlanul kivégzett vértanuinak emlékét egy, az ugynevezett „Halesz-kert” elején felállítandó emlékkő által megörökíteni akarja. Ez emlékkő... a dicső napok vértanuinak emlékét lesz hivatva megörökíteni...”²⁴

A szoborbizottság, mely valójában nem szobor, hanem emlékoszlop készítésére és annak ünnepélyes felállítására jött létre, Havranek József polgármester vezetésével alakult meg. Elnevezése azonban mindvégig „vértanu-szobor végrehajtó bizottság” – röviden csak szoborbizottság – maradt. A bizottság tagjaivá választották:

Thassy-Becz Bélát, Fejér megyei árvaszéki elnököt, volt honvédszázadost, akit Aradon 1849-ben öt év várfogságra ítélték, s melyből Olmützben másfél évet le is töltött;²⁵

Dr. Éder Józsefet, a székesfehérvári 48-as honvédek egyletének elnökét;

Dr. König Mór apát kanonokot, volt boglári r. kat. káplánt, akit az 1849. szeptember 4-én Pesten az Újépületben kihirdetett haditörvényszéki ítélet szerint kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet „vasban eltöltendő 15 évi várfogságra” változtatták, melyből König öt évet Königsgrätz várában raboskodott;

Boross Mihály ügyvédet, aki 1848–49-ben Fejér vármegye másodalispánja, majd kormánybiztosa, később véstörvényszéki elnöke volt. A szabadságharc leverése után négyévi várfogságra ítélték, melyből két évet a bécsi Criminal Gebäude-ban, kettőt pedig Josefstadt várában letöltött;²⁶

Erekly Alfonzt, a ciszterci főgimnázium tanárát;

Mihálkovits Dezső táviráda főnököt, volt 48-as honvédet;

Horváth József tobakot, volt nemzetőr főhadnagyot, a vértanú Havelka Ferenc rokonát; Hübner Imrét, a kivégzett Hübner András fiát;

Csitáry G. Emil, a Székesfehérvár és Vidéke című lap tulajdonosát és szerkesztőjét, egyben a bizottság jegyzőjét;

²⁴ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 100. 1888. aug. 18.; A felhívást más helyi lap is leközölte. Pl. a Szabadság V. évfolyamának 1885. március 15-i számában.

²⁵ Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988. 602.

²⁶ Boross Mihály a Hamvassy Imre által 1849. augusztus 10-én kezdeményezett népfelkelést meggondolatlanak és felelőtlennek minősítette. Boross Mihály: *Élményeim 1848–1861*. Székesfehérvár, 1881. II. k. 225-226.

Dr. König Mór apát halálát követően a bizottság Nagy Ignác ügyvéddel, a Függetlenségi Párt városi vezetőjével, majd később Patay János főmérnökkel egészült ki.²⁷

A bizottság megalakulását ezekkel a szavakkal köszöntötte a Szabadság című lap: „A bizottság célja tehát, e vértanúk emlékét egy az úgynevezett Halesz elején felállítandó emlékkő által megörökíteni. Lehetetlen, hogy Székesfehérvár város polgárai valamennyien ne járulnának e szent cél mielőbbi elérésére filléreikkel. Üdvözljük a bizottságot...”²⁸

Az eredeti gondolat, valamint a bizottság terve szerint a vértanúk emlékét megörökítő emlékoszlopot tehát a közadakozásból befolyt összegből kellett megépíteni. A családi hagyomány szerint az emlékoszlop felállításához szükséges kezdeti tőkét Számmer Imre nyomdatulajdonos – 1885. áprilisától a közkedvelt székesfehérvári lapnak, a Szabadságnak a tulajdonosa, majd 1887. áprilisától felelős szerkesztője – teremtette elő egy ígéret körül kialakult vita eredményeként. Az eset 1885. augusztus 12-én, Kostyelik Ferenc Palotai utcai vendéglőjében történt, ahol a szórakozó, s egymást ugrató társaság vitába bonyolódott annak eldöntése érdekében, hogy Számmer Imre fogadást ajánlott-e dr. Károlyffy Nándor ügyvédnek, vagy sem. Hosszas lármázást követően a jelen lévők úgy döntöttek, hogy fogadás nem köttetett, hanem csak ígéret hangzott el. A becsületére oly büszke Számmer Imre ekkor a szóban forgó összeget a vértanúk emlékoszlopának felállítására ajánlotta fel. A kezdeményezéshez a társaság tagjai is csatlakoztak, és ki-ki anyagi lehetőségeihez mérten megtette felajánlását.²⁹ Számmer Imre a későbbiekben is támogatta az emlékoszlop ügyét. 1885 decemberében például az emlékmű javára sikeres jótékonyági estélyt rendezett a Kostyelik vendéglőben.³⁰

Az oszlop rajzát és tervét, a székesfehérvári Havranek Ferenc műépítész, a budapesti Műegyetem segédtanára készítette.³¹ A megvalósítás érdekében városszerte gyűjtés indult, melynek eredményéről és az oszlop felállításának lehetőségeiről a bizottság 1888. március 12-i ülésén számolt be. Az elnöklő Havranek József először a gyűjtés eredményéről tájékoztatta az összejövetelen megjelent Csitáry G. Emil jegyzőt, Thassy-Becz Béla, Nagy Ignác, dr. Éder József, Patay János, Horváth József és Hübner Imre bizottsági tagokat, s tétéle-

²⁷ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 100. 1888. aug. 18.

²⁸ Szabadság. V. évf. 1885. március 15.

²⁹ Frigyk Katalin, 2003. 156-157.; Szabadság, V. évf. 1885. aug. 13.

³⁰ Frigyk Katalin, 2003. 157.; Szabadság, V. évf. 1885. dec. 15.

³¹ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 100. 1888. aug. 18.

sen felsorolta a gyűjtőívesek által befizette összeget. Közölte, hogy összesen 1495 forint és 46 kajcár gyűlt össze. Ezt követően beszámolt arról, hogy „a szobor elkészítésére vonatkozó árlejtési hirdetményt” szabályszerűen közzétették, de a szobor elkészítésére egy vállalkozó sem jelentkezett. Az ülésen meghívottként jelen levő Havranek Antal kőfaragó szobrász – a tervező Havranek Ferenc édesapja – ennek lehetséges magyarázataként kifejtette, hogy a költségvetés egyes tételei nagyon alacsonyan lettek meghatározva, így aligha lesz olyan vállalkozó, aki a szobrot elkészíti. Miután további bevételekkel nem számolhattak, a bizottság úgy döntött, hogy az összegyűlt adománynak fedeznie kell az emlékmű felállításának a költségét. Ezért felkérték Havranek Antalt, hogy az eddig a Vásártéren álló, eredetileg Gorsiumból való, s Szent István bazilikájába másodlagosan beépített gránit oszlop³² felhasználásával, az előirányzott 1478 forint 34 krajcárért „egyezség útján a szobor elkészítését elvállalni” szíveskedjen. Havranek azzal a kikötéssel fogadta el a munkát, hogy ha az emlékmű alapja a tervezetben megállapítottnál magasabb lenne, s ez több munkát igényelne, a többlet munkadíjat megfizetik neki. Más, esetleges többletmunkáért utólagos térítést nem kért. A bizottság elfogadta a mester kiegészítését, s ezzel az egyezség megkötetett. A megállapodás értelmében az emlékoszlopnak 1888. július 31-ig kellett elkészülnie. Avatását és ünnepélyes leleplezését 1888. augusztus 15-re tervezte a bizottság. Egyben kijelölték azt a három tagot – Patay János, Horváth József és Nagy Ignác személyében – akik feladatként kapták a Halesz-kertben a szobor végső helyének kijelölését, és a munkálatok folyamatos felügyeletét. Az ülésen még két fontos határozat született. A bizottság egyrészt jegyzőkönyvileg mondott köszönetet Nagy Ignácnak azon felajánlásáért, hogy a szobor bekerítéséhez szükséges felsőőrsi kőből készülő nyolc oszlopkövet a városnak adományozta, s azt díjmentesen a helyszínre is szállíttatja. Másrészt pedig arról döntöttek, hogy az avató ünnepség rendező bizottságát majd csak a szobor elkészültekor fogják megválasztani.³³

Az emlékoszlop ünnepélyes felavatásának programját 1888. július 26-i ülésén tárgyalta a bizottság. Határoztak a vértanúk emlékét megörökítő, Nagy Ignác által pergamenre írt emlékiratnak a szobor alapkövében történő elhelyezéséről.³⁴ Az emlékiratot a bizottsági tagok aláírták és a város pecsétjével is megjelölték. A bizottság utasította a kőfaragó mestert, hogy az oszlopon kifaragott pajzsokba a kivégzettek neveit, a nevek alá pedig külön-külön ke-

³² Lauschmann Gyula IV. 166.; Demeter Zsófia, 1999. 34.

³³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 31. 1888. márc. 13.

³⁴ Lauschmann Gyula IV. 164.

resztet, és a vértanúhalál idejét vesse bele. A kivégzés időpontjaként a bizottság tévesen az 1849. augusztus 15-ét adta meg. Elfogadták egyúttal dr. Éder József javaslatát, aki az oszlop feliratára a következő javaslatot tette: *„Emelte a honfiúi kegyelet az 1848-49-ik évi önvédelmi harcz ezen áldozatainak. 1888.”* Az 1888. augusztus 15-re tervezett ünnepségre a polgárság értesítése céljából falragaszokat is szövegezett a bizottság, s megbízta Horváth József bizottsági tagot, hogy a vértanúk rokonait írja össze. őket ünnepélyes hangú meghívóban invitálta az emlékezésre a bizottság.³⁵

Az emlékünnepről szóló felhívás 1888. augusztus 4-én jelent meg a helyi lapokban. A Székesfehérvár és Vidéke *„Vértanúink kegyeletemelte szobránál rendezendő emlékünnepe”* című írásában ezekkel a szavakkal hívta az ünnepségre Székesfehérvár szabad királyi város polgárait: *„A Székesfehérvárott 1849. augusztus 14-én vértanúi halált szenvedett városi polgárok emlékköve ügyében alakult végrehajtó bizottság a Halesz-kertben felállított emlékkövet augusztus 15-én délelőtt ünnepélyesen fogja átadni a nyilvánosságnak. Ezen magasztos hazafiúi ünnepségre Székesfehérvár...nagyközönségét minden társadalmi és rangkülönbség nélkül, mert ez ünnep mindnyájunk szent ünnepe meghívja a végrehajtó bizottság.”*³⁶ A felhívás végén az ünnepi programot is nyilvánosságra hozták.³⁷ A 48-as honvédeket a székesfehérvári Honvédegylet választmánya külön felhívásban szólította fel az ünnepségen való testi részvételre. Tájékoztatták őket a gyülekezés helyéről és idejéről, valamint a honvédejelvények átvételéről.³⁸ A „szoborbizottság” kérését tolmácsolta a polgári lövészegylet tagjai felé a főlövészmeister is, s kérte a tagokat, hogy az ünnepségen minél nagyobb számban képviseltessék magukat.³⁹

Havranek Antal a vállalt határidőre, 1888. július 31-re az emlékoszlopot elkészítette, s azt augusztus első napjaiban a Halesz-kertben felállította. Az augusztus 5-én megjelenő újságok már erről tudósították a város lakosait: *„A mi hat vértanunk szobra [a tudósító következetesen szoborról ír, holott a valóságban emlékoszlopról volt szó] fel van állítva a Halesz kertben kijelölt, s most e célból magasabbra felemelt helyen. A szobor gyönyörűen sikerült és méltó a megörökített emlékéhez.”*⁴⁰ A hírlapíró arra is figyelmeztetett, hogy a korábban a ki-

³⁵ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 90. 1888. július 26.; A bizottság üléséről a megyei és helyi érdekű társadalmi és irodalmi lap is tudósított. *Fejérvári Hírlap*. II. évf. 88. 1888. júl. 26.

³⁶ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 94. 1888. augusztus 4.

³⁷ Uo.

³⁸ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 97. 1888. augusztus 11.

³⁹ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 98. 1888. augusztus 14.

⁴⁰ Szabadság. VIII. évf. 1888. augusztus 5.

végzés napjaként ismert augusztus 15-i dátum javításra szorul. Ez utalás volt Moenich Károly székesfehérvári levéltárnoknak az előző nap a Székesfehérvár és Vidéke című lapban megjelent⁴¹ forrásközlésére, mely a kivégzés pontos időpontjával együtt szó szerint közölte a halálos ítéletek végrehajtását közzé tevő hirdetmény szövegét. Mindez azonban már nem változtatott az eredetileg 1888. augusztus 15-re tervezett ünnepség időpontján.

A vértanú-szobor végrehajtó bizottság 1888. augusztus 12-én Havranek József polgármester elnöklésével tartotta utolsó ülését, melyre a gyűjtőívesek is meghívást kaptak. A résztvevők elfogadták az ünnepi nap programját, s különös tekintettel a vértanúk rokonaira a meghívottak körét. Véglegesítették továbbá az útvonalat, a menet és a koszorúzások sorrendjét. Az emlékoszlop körüli tér elrendezésére négytagú bizottságot jelöltek ki Havranek József, dr. Éder József, Patai János főmérnök és Tomsich Gyula gazdasági tanácsos személyében. A bizottság tagjai az ülést követően megtekintették a helyszínt, s az elrendezési utasításokat közölték Módlich Róbert városi kertésszel. A vértanú-szobor végrehajtó bizottság még egy bizottság kiküldéséről határozott, melynek feladata az emlékoszlop formális átvétele volt a kőfaragó mestertől. Rögzítették ugyanakkor azt is, hogy a tényleges átvételre csak a két évi jótállási idő eltelte után kerülhet majd sor. A Patai Jánosból, dr. Éder Józsefből és Szammer Imréből álló átvető bizottság augusztus 13-án a délelőtti órákban vette át az emlékoszlopot Havranek Antaltól.⁴²

1888. augusztus 15-e pénteken ünnepi zászlódíszbe öltözött Székesfehérvár belvárosa. A Városház tér és a Kaszárnya utca épületeit nemzeti színű zászlókkal és a város zászláival lobogózták fel. A szervezésbe azonban hiba csúszott. Hiányzott a vármegye ünnepi lobogója és az ünnepi menet vonulásának tervezett útvonalán, a Budai úton a bizottság „a rendezés körüli izgalomban” elfelejtette értesíteni a háztulajdonosokat, így azok nem mindenhol rakták ki az ünnepi zászlókat.⁴³

A Városház téren gyülekező ünneplő tömegben ott voltak az egykori 48-as honvédek is. A kokárdákkal feldíszített sokaság 10 órakor indult el a Kaszárnya utca, Budai út irányába. A menet elején a vértanú-szobor végrehajtó bizottság tagjai haladtak Havranek polgármester vezetésével. Utánuk az 1810-ből való „polgári nemzetőri” zászlókat vitték. Az egyik mögött Székesfehérvár veterán polgárai, a másik alatt a több száz tagú 1848-as honvédegyelet tagjai

---

⁴¹ Lásd a 2. számú jelzetet.

⁴² *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 98. 1888. augusztus 14.

⁴³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

haladtak, dr. Éder József elnök vezetésével. Őket egy új, díszes lobogó alatt a Tóth Artúr vezette székesfehérvári Függetlenségi Kör, majd a tűzoltó egyesület és a székesfehérvári ipartársulat tagjai követték. A Halesz-kert felé vonuló díszes csapathoz a fehérvári lakosok szép számmal csatlakoztak, s így az ünnep-lő sokaság „több ezerre menő impozáns tömeggé növekedett.”⁴⁴

Az emlékszobor előtti téren a város vezetői, a városi testületek és az emlékbizottság tagjai, a vértanúk rokonai, hozzátartozói valamint az ipartársulat „dalkara” várta a menetet. Az ünnepi felvonulók megérkezését követően az énekkar előadásában elhangzott a Himnusz, majd Nagy Ignác, a szoborbizottság tagja felolvasta a vértanúk haláláról, az emlékoszlop eszméjének megszületéséről és a megvalósítás részleteiről szóló, általa szerkesztett emlékiratot. Beszéde végén tájékoztatta a hallgatóságot, hogy az elhangzott szöveg egy példányát a bizottság döntése értelmében, az emlékmű alapjában is elhelyezték.⁴⁵

Ezt követően, az ünnepség szónokának, Havranek József polgármesternek, a vértanú-szobor végrehajtó bizottság elnökének az avató beszéde⁴⁶ következett, majd a székesfehérvári Honvédegylet elnöke, dr. Éder József szólt a bajtársak nevében. Havranek felidézte a magyar nemzet történelmének szomorú és dicsőséges pillanatait, a fehérvári vértanúk kapcsán utalt a szabadságharc utáni megtorlásokra, az elnyomás évtizedeire, s a kiegyezés által teremtetett fejlődési lehetőségekre. A polgármester érzelmekkel és pátosszal teli beszédébe irodalmi idézeteket is elhelyezett. Éder József felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy a vértanúk ugyanazért az eszméért harcoltak, melyekért a honvédek is küzdöttek. Beszéde végén díszes koszorút helyezett el a bajtársak és az ünneplő közönség nevében az emlékoszlop talapzatán. Ezzel kezdetét vette a koszorúzási ünnepség. Éder felolvasta azok neveit, akik rokoni, baráti kegyeletből, vagy mint testületek képviselői koszorút helyeztek el. A rokonok részéről Gáncs Pál gyermekei, Kuczka Mihály azonos nevű fia, valamint Gáncs Pálnak a sógora, Hegyi József és családja rótta le a kegyelet virágait. A rokonok megemlékezését követően a vértanúk előtt tisztelgő testületek koszorúi következtek. A székesfehérvári Függetlenségi Köré, majd a helybéli szűcs ipartestületé, végül a tobak ipartársulaté. A Függetlenségi Kör koszorúját „a szabadságharcz vértanuinak” felirat díszítette. A szűcs testület az „1849. aug. 14-én elhalt társaiknak” míg a tobak ipartársulat Havelka Ferenc cserzőtímár személyének állított emléket.⁴⁷

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Havranek József emlékoszlop avató beszédének teljes szövegét a Függelékben közöljük.

⁴⁷ *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 98. 1888. augusztus 14.; Uo. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

Az egyszerű, csendes ünnepség az ipartestület énekkarának előadásában a Szózáttal zárult. Az emlékező sokaság a Kórház utcán keresztül, rendezetten, „a gyász elegikus színezetével, és a hazafias ünnep hangulatával” telve vonult vissza a városba. A menet élén Seidel Lajos rendőrkapitány haladt. őt követték Töltényi Antal és Endl József, akik visszafelé a városi polgárőrség zászlóit vitték. Majd a városi tisztikar, a veterán polgárok, a 48-as honvédek és a törvényhatóság tagjai következtek. A menetet csakúgy, mint a kivonulás alkalmával, a városi lakosság zárta.⁴⁸

A haleszi felkelés áldozatainak emlékműve a Budai és a Seregélyesi utak találkozásánál, mint egy felkiáltójel emlékeztette az arra járókat a város forradalmi hagyományaira és 1848-49-es múltjára. A Halesz-kertet az évek során folyamatosan parkosították, s Erzsébet királyné 1898. szeptember 10-i tragikus meggyilkolását követően díszcserjékkel, díszfákkal valóságos ligetté, parkká alakították.⁴⁹ Az Erzsébet ligetnek átkeresztelt Halesz-kert ettől kezdve nemcsak a március 15-i és október 6-i városi megemlékezéseknek lett a színhelye, hanem kedvelt kiránduló és sétálóhelye lett a fehérváriaknak. Az arra járók közül egyre többen jegyezték meg, hogy a sima lappal lefedett vértanú emlékoszlop olyan, mintha nem fejezték volna be, mintha valami hiányozna róla. Disszonáns hatása miatt így nem fejezi ki kellően a város és a polgárság kegyeletérzését. A szóbeszéd az emlékoszlopot – formájára utalva – csak gyertyatartónak nevezte, talán emlékeztetve arra, hogy a Halesz-kertben történt 1888-as felállítása előtt a Vásártéren állt, tejetén egy petróleumlámpával.⁵⁰

Az emlékoszlop szoborral történő kiegészítésének az ötlete a Függetlenségi Kör választmányi ülésén vetődött fel 1905-ben. A szoborbizottság ugyan nagy lelkesedéssel megalakult, de erőfeszítéseit eredmények nem kísérték. Már-már úgy tűnt, hogy a szobor gondolata egyike lesz a nagy reményekkel induló, de megvalósíthatatlan terveknek, amikor a Függetlenségi Kör 1908. február 16-i közgyűlésén Szöllősy Ferenc hírlapíró ismételt felvetette az emlékoszlop szoborral történő kiegészítésének az ügyét. Szöllősy kezdeményezésére újjáalakult a szoborbizottság, melynek elnökévé dr. Saára Gyula polgármestert, országgyűlési képviselőt, egyben a Függetlenségi Kör elnökét választották. A szoborbizottság tagja lett továbbá Bilkei Ferenc felsővárosi plébános, Fekete Géza, dr. Holly Géza, a Függetlenségi és 48-as Párt székesfehérvári elnöke, Németh János és Kovács Ferenc tímármester.⁵¹

⁴⁸ Uo. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

⁴⁹ Lauschmann Gyula IV. 202-203.; *Székesfehérvár AnnO* 164.

⁵⁰ Lauschmann Gyula IV. 164.

⁵¹ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

A bizottság nagy lendülettel látott munkához, s az emlékoszlopra kerülő szoborminta tervezésével és költségvetésének elkészítésével Bory Jenő⁵² székesfehérvári születésű, mindössze 29 éves, fiatal szobrászművészt bízta meg. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a szükséges összeg adományok útján történő összegyűjtése is. A bizottság által felkért gyűjtőivesekhez (dr. Saára Gyula, Tóth Arthur, Bilkei Ferenc, Rauscher Béla, Kovács Ferenc, Konrád Kálmán, Pethő Miksa, Richter József, Laufenauer Ferenc, Kovács Alajos, Ditmár József, Stéger Péter) önkéntesek is csatlakoztak, mint például a kivégzett Hübner András rokonságához tartozó Hübner Andor, illetve számos középiskolai tanuló.⁵³ Dr. Saára Gyula polgármester külön felhívásban ismertette a megkezdett gyűjtést a lakossággal, s kérte a polgárokat, hogy az emlékoszlop kiegészítésének költségeihez mindenki lehetőségeihez mérten járuljon hozzá. Példaként hozta fel Szalkay Lajos színigazgatót, aki az 1908. december 22-i előadás – Jókai Mór: A köszívű ember fiai – tiszta jövedelmét ajánlotta fel erre a célra. A polgármester egyúttal arra kérte a lakosságot, hogy színházjegyek vásárlásával segítsék a gyűjtést.⁵⁴ A december 22-i ünnepi előadásnak óriási sikere lett⁵⁵, s ezen egy alkalom 357 koronával növelte a bevételeket. Maga Saára Gyula polgármester egyedül 1371 koronát gyűjtött, s így rövid idő alatt, az év végére összesen 2140 korona befizetését regisztrálhatta a bizottság.⁵⁶

Időközben Bory Jenő szobrászművész elkészült a mintákkal, melyek közül a bizottság a szabadságharcot allegorikusan ábrázoló, a nemzet szabadságáért és az ország függetlenségéért küzdő, láncait tépő sast (a köznyelv turulmadárnak említi) fogadta el. A 80x80x150 cm-es⁵⁷ emlékműnek bronzba öntése, cizellálása és patinálása, a gipszöntéssel és a tervezéssel együtt 3140 koronába került. Bory a teljes költségvetéshez fényképeket is mellékel, melyeket megküldött Saára polgármesternek. Jelezte továbbá, hogy az öntéssel 1909. augusztus 20-ra kész lehet.⁵⁸ Saára, hogy a hírről tájékoztatást adhasson, 1909. július 21-re összehívta a Függetlenségi Kör választmányát, s egyben jelezte, hogy augusztus első napjaiban rendkívüli közgyűlés is várható, ahol megtárgyalhatják az egész kérdéskört, s dönthetnek a szoborleplezés és az ünnepség részleteiről.⁵⁹

⁵² Bory Jenő 1879-1959.

⁵³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁵⁴ Uo. XXVI. évf. 146. 1908. december 10.

⁵⁵ Uo. XXVI. évf. 152. 1908. december 24.

⁵⁶ Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁵⁷ Bory Jenő, 2001. 210.

⁵⁸ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 88. 1909. július 20.

⁵⁹ Uo.

A Függetlenségi Kör július 21-i választmányi ülésén, az elnök teljes körű tájékoztatást adott a gyűjtés állásáról és Bory szobrászművész ajánlatáról. A választmány egyhangúlag elfogadta Saára Gyula indítványát és Bory Jenőt megbízták a szobor ércbe öntésével.⁶⁰ Nem született azonban döntés a szobor felállításának az idejéről. Erről csak később, szeptember eleji ülésükön, a nyilvánosság kizárásával döntöttek.⁶¹ Ennek oka, hogy a Bory által jelzett augusztus 20-a egyáltalán nem nyerte el a Függetlenségi Kör tagjainak a tetszését, hiszen az szinte egybe esett volna I. Ferenc József augusztus 18-i születésnapjával.⁶²

A szoborbizottság a választmány döntéséről tájékoztatta a városi törvényhatóságot, amely 1909. augusztus 12-i ülésének napirendje közé felvette megtárgyalandónak Saára Gyula polgármester emlékműről szóló jelentését.⁶³ A szoborbizottság előterjesztésében kérte a várost, hogy a szobor felállítására adja meg az engedélyt. Egyben megfogalmazta azon kérelmét is, hogy a törvényhatóság oly összeggel járuljon hozzá a szobor felállításának a költségeihez, amennyi az adakozáson túl fedezetlen maradt.⁶⁴ A szoborbizottság kérelmét a Törvényhatósági Bizottság vita nélkül teljesítette és a hiányzó összeget a házipénztárból a bizottság rendelkezésére bocsátotta.

A székesfehérvári Függetlenségi Kör 1909. szeptember elején, a nyilvánosság és a sajtó kizárása mellett tartotta meg azt az ülést, ahol a szobor felállításának időpontjáról határoztak. Ekkor döntöttek arról, hogy a szobor ünnepélyes avatását az aradi vértanúk kivégzésének 60. évfordulóján, 1909. október 6-án rendezik. A döntésnek nem kevés politikai felhangja is volt, hiszen a sajtó és az ellenzék azzal vádolta az amúgy is megosztott⁶⁵ függetlenségi politikusokat, hogy kisajátítják maguknak az ünnepséget. *„Pedig hát elhihetik, hogy a más pártállásuak is vannak olyan jó hazafiak, mint ők, ha mindjárt beérik is azzal, hogy ezt nem kürtölik világgá!”*⁶⁶

Az Erzsébet ligeti vértanú szobor leleplezésének és átadásának hivatalos időpontjáról a szoborbizottság 1909. szeptember végén átiratban⁶⁷ tájékoztat-

⁶⁰ Uo. XXVII. évf. 89. 1909. július 22.

⁶¹ Uo. XXVII. évf. 110. 1909. szeptember 9.

⁶² Dr. Gyimesi Dömötör: Mikor „szállt” rá a sas az 1848-as emlékműre? *Fejér Megyei Hírlap*, 1991. március 15.

⁶³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 96. 1909. augusztus 7.; Uo. XXVII. évf. 97. 1909. augusztus 10.

⁶⁴ Uo. XXVII. évf. 96. 1909. augusztus 7.; Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁶⁵ Alig két hónap múlva, 1909. november 11-én, a Függetlenségi és 48-as Párt két részre szakadt. A Kossuth Ferenc vezette Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Pártra és a Justh Gyula által irányított Függetlenségi és 48-as Pártra.

⁶⁶ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 110. 1909. szeptember 9.

⁶⁷ A szoborbizottság átiratának teljes szövegét a Függelékben közöljük

ta a város törvényhatósági bizottságát, s egyúttal meghívta őket az október 6-i ünnepélyes szoboravatóra. Az átirat teljes szövegét a sajtó is nyilvánosságra hozta.⁶⁸ Néhány nap múlva az ünnepség hivatalos programját is megismerhet-e a nagyközönség. A szervezők falragaszokon és a sajtó útján invitálták a lakosságot a székesfehérvári vértanúk tiszteletére rendezendő október 6-i szoboravató emlékezésre. A rendezőbizottság külön felhívással fordult a városban működő testületekhez, s kérte őket, hogy legkésőbb október 3-ig jelezzék részvételüket és koszorúzási szándékukat dr. Csöppentzky Mihálynak, a rendezőbizottság elnökének, aki egyben a Polgári Dalkör elnöki tisztségét is betöltötte.⁶⁹

Az október 5-én megjelenő Székesfehérvár és Vidéke vezércikkben ismertette az ünnepség programját, s kérte a lakosságot, hogy minél nagyobb számban vegyenek részt az ünnepségen. Tájékoztatták olvasóikat, hogy a Vörösmarty-kör, a Székesfehérvári Tornaegylet testületileg, az Ipartestület választmánya pedig teljes létszámmal vesz részt a szoboravatón. A lap egyben terjedelmes cikket is közölt – Gara József írását – az 1849. augusztus 10-i népfelkelésről és a hat székesfehérvári polgár vértanúságáról.⁷⁰

Székesfehérvár városa ünnepi hangulatban várta 1909. október 6-át. A házakra a nemzeti színű zászlók mellé a gyászlobogókat is elhelyeztek, s dacára annak, hogy az emléknapi hétköznapra esett, számos üzlet ki sem nyitott. A nap délelőtt tíz órakor gyászmisével kezdődött, melyet az aradi vértanúk lelki üdvéért K. Horváth István belvárosi plébános celebrált a Szent István székesegyházban. A gyászmisé a városi és vármegyei hatóságok és az állami hivatalok tagjai testületileg jelentek meg, s tanáraik kíséretében a népiskolai és középiskolai diákok is részt vettek. De képviselték magukat a Függetlenségi Kör tagjai és számos egyéb testületek is.⁷¹

A szobor-leleplezési ünnepségek délután zajlottak. A gyülekezést két órára hirdették meg a szervezők a Városház elé. A több ezres tömeget – melyben ott nyüzsgtek az iskolák tanulói, a különböző hatóságok, körök és testületek küldöttei, a város polgárai – Simon Sándor rendőrfőkapitány rendezte menetbe. Ez több mint egy órába telt, s az eredetileg három órára tervezett indulásból fél négy lett. Az ünneplő közönség a Városház térről a Kossuth utcán⁷² át

⁶⁸ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 117. 1909. szeptember 25. A rendezőbizottság átiratának teljes szövegét a Függelékben közöljük.

⁶⁹ Uo. XXVII. évf. 119. 1909. szeptember 30.

⁷⁰ Uo. XXVII. évf. 121. 1909. október 5.

⁷¹ Uo. XXVII. évf. 119. 1909. szeptember 30.; Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷² A Kossuth utcát 1888-ban még Kaszárnya utcának hívták.

haladt a Budai úton keresztül az Erzsébet liget (Halesz) irányába. A menet előtt két díszruhás lovas rendőr haladt. őket Almássy János városgazda – oldalán egy-egy díszruhás rendőrrel – követte, kezében a Rákóczi-szabadságharc idejéből származó Szűz Máriás lobogóval. A veterán 48-as honvédek – szám szerint tizenhetet – Gánóczy Flóris királyi közjegyző, volt 48-as honvédhadnagy vezette. Velük együtt haladtak a vértanúk rokonai. A város zászlaja után a vármegye és a városi tisztikar következett gróf Széchényi Viktor főispán, Szűts Jenő alispán és dr. Saára Gyula polgármester vezetésével. őket hosszú sorokban követték a városi és megyei hivatalok, igazgatóságok, bankok, iskolák, egyesületek, szövetségek, körök, klubok, asztaltársaságok, társulatok stb. képviselői. Az ünnepélyes csendben vonuló, körülbelül öt-ezer fős tömeget a városi tűzoltók zárták.⁷³

Az Erzsébet ligetben álló emlékművet a rendezők kordonnal kerítették el. Azon belül csak az énekkarok, a meghívottak és a díszvendégek tartózkodhattak. A többiek a kordonon kívül, a Budai úton és a Seregélyesi úton álltak. Az ünnepséget a Himnusz eléneklésével az egyesített dalárdák nyitották meg, majd dr. Holly Géza, a Függetlenségi és 48-as Párt székesfehérvári elnöke beszéde következett. Holly a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméinek 1848-as megvalósulásáról beszélt, majd felidézte a város forradalmi eseményeit. Részletesen szolt az 1849. augusztusi napok eseményeiről, a haleszi felkelésről, a vértanúk elfogatásáról, kivégzésükről, majd pedig az 1880-as évekről, az emlékoszlop felállításának körülményeiről. Ezt követően rátért a szobor felállításának előzményeire, a szervezésre, a gyűjtés körülményeire, s méltatta az adományozók, a szoborbi-zottság és a városi Törvényhatósági Bizottság áldozatos munkáját.⁷⁴

A megnyitó beszédet követően Fiáth Imre királyi járásbíró szavalta el Philip István tanár október 6-ra írt költeményét, majd a déli vasúti műhely dalárdájának közreműködésében felhangzó Szabadságdal akkordjai közepette sor került a szobor⁷⁵ leleplezésére. Ezt követően Erdőssy Bódog ciszterci tanár tartotta meg ünnepi beszédét.⁷⁶ A Függetlenségi és 48-as párti szónok méltatta a kivégzettek érdemeit, akik nagy és magasztos eszmékért szenvedtek vértanúhalált. Kiemelte, hogy amíg az aradi tizenhárom tábornok dicsősége a nemzetnek, a székesfehérvári vértanúk büszkeségei a városnak. Emlékeztette a jelen lévőket arra, hogy míg más, szerencsésebb nemzetek vértanúi a kiví-

---

⁷³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 119. 1909. szeptember 30.; Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷⁴ Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷⁵ Bory Jenő, 2001. 28.

⁷⁶ Erdőssy Bódog ünnepi beszédének teljes szövegét a Függelékben közöljük.

vott szabadság kiterjesztéséért és teljesebbé tételéért áldozták életüket, addig a magyarság hőseinek minden áldozatot századok óta újra meg újra meg kellett hoznia. Ilyen hőökké változtak a fehérvári békés polgárok is, akiket az „esztelen erőszak” juttatott hóhérekékre. Az áldozat azonban nem volt hiábavaló, hiszen az eszme él. Befejezésül a szónok e szavakkal adta át a szobrot a város lakóinak: *„Midőn a bizottság nevében, melyre ezen emlékmű kiegészítésének gondját ruházták, megőrzés, gondozás és megbecsülés végett az emléket átadom, Önöknek Székesfehérvár lakói, azon meggyőződéssel, azon gondolattal, hogy közeledik az idő, melyben az öntudatra ébredt, a cselekvésre elhatározott nemzet teljessé teszi a megdicsőítés glóriáját vértanuinak homloka körül, melyben a sas láncai csak a mult gyötrelmeire fognak bennünket emlékeztetni.”*⁷⁷

Erdőssy Bódog igazi Függetlenségi párti beszéde után a függetlenségi eszme iránt nem kevésbé elkötelezett dr. Saára Gyula polgármester lépett a szobor talapzatára. Beszédében⁷⁸ előbb felidézte a szabadságharc dicső emlékét, a szabadságért, jogért és igazságért folytatott nemzeti önvédelmi harcot. Kiemelte, hogy az 1848-49-es magyarországi események kivívták az egész világ bámulatát, s történéseit örökre megőrzi a történelem. A dicső küzdelmet azonban véres megtorlás követte, melynek a hat városi polgár is áldozatul esett. Az ő tiszteletükre fogott össze a város lakossága, és a törvényhatóság segítségével elkészülhetett a most felavatott szobor. A város polgársága így *„hálával és elismeréssel tud adózni”* vértanú őseinek. Beszéde végén a polgármester a város nevében átvette a szobrot: *„Midőn tehát a szobor bizottságától átvesszem a vértanúságot szenvedett 6 városi polgár kiegészített szobrát és azt Székesfehérvár szab. kir. város közönségének őrizetébe, oltalmába és gondozásába átadom, – megvagyok győződve arról, hogy a város hazafias közönsége soha sem fogja feledni a dicső mult nagy eseményeit...Ezen szobor serkentse és erősítse meg a város közönségét jövőendőben is azon nemes küzdelemben, melyet elég sajnós, hogy nemzetünk jogaiért, a polgárok javáért, szeretett édes hazánk önállóságáért még mindig folytatnunk kell.”* Ez után a félreérthetetlenül Függetlenségi párti szónoklat után, Saára Gyula a város hálája és elismeréseként koszorút helyezett el a szobor talapzatán. Ezzel is tisztelve azok előtt, *„kik mint egyszerű polgárok megmutatták, miként kell szeretni a hazát és miként kell meghalni a hazáért.”*⁷⁹

A város nevében elhelyezett koszorú mellé először dr. Csöppenczky Mihály, a Függetlenségi Kör nevében, majd pedig a 48-as honvédek megbízásá-

⁷⁷ Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷⁸ Dr. Saára Gyula polgármester beszédének teljes szövegét a Függelékben közöljük.

⁷⁹ Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

ból Gánóczy Flóris helyezte el a megemlékezés koszorúját. őket követték: Fejér vármegye közönségének, a székesfehérvári katolikus körnek, az izraelita iskolának, a székesfehérvári cisztercita rend főgimnáziumának, a felsőbb leányiskolának, a székesfehérvári községi iskolai tanítói karának, a székesfehérvári ipartestületnek, a kereskedelmi csarnok dolgozóinak, az öreg honvédeknek, a Vörösmarty Körnek, a Ferenc József nőnevelő intézetnek, a székesfehérvári Torna Clubnak, a Pénzügyi Hivatalnak, a DV műhely munkásainak, a főreáliskola ifjúságának, a Székesfehérvári Korcsolyázó Egyesületnek, a Budai II. Rákóczi Ferenc társaságnak, az Országos Vöröskereszt Egylet Székesfehérvár városi választmányának, Székesfehérvár szab. kir. városnak, a Székesfehérvári Takarékpénztárnak, a Felső-és Vizivárosi Olvasókörnek, a Székesfehérvári Munkás Egyletnek, a Palotavárosi Olvasókörnek, a Székesfehérvári és megyei kiskereskedők társulatának, a Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat és az általa fenntartott kereskedelmi iskola ifjúságának, a kir. javítóintézet tisztikarának, a székesfehérvári nőegyletnek és végül a Fejér megyei és székesfehérvári orvosi szövetség fiókjának díszszalaggal ellátott koszorúi.⁸⁰

A szoboravató ünnepséget az egyesített dalárdák által előadott Szózat dalmalai zárták. Az ünneplő sokaság ezt követően elszlott és a lakosság megindult a város felé. A Bory Jenő alkotásával kiegészített székesfehérvári vértanúk emlékműve ettől kezdve a székesfehérvári március 15-i, és október 6-i megemlékezések állandó helyszínévé vált. De ide zarándokoltak évről-évre augusztus 14-én a város vértanúi előtt fejet hajtó polgárok is.

1909. október 6-át követően az emlékművön és közvetlen környezetében még két átalakítást, illetve egy felújítást hajtottak végre. Az első, magát az emlékművet nem érintette, hanem csak az azt körbevevő leckerítést, melyet 1911-ben Márkus Miksa helybeli lakos saját költségén oszlopos vasrácsra cserélt.⁸¹ A második világháborúban megrongálódott emlékművet 1948. tavaszán, a forradalom és szabadságharc centenáriumaához kötődően állították helyre. A Kovács Károly építőmester nevéhez kötődő munkálatok során a talapzatot keskenyebbre vették, s eltávolították az 1911-ben épített vasrácsot.⁸²

Az 1993-as felújítás alkalmával rendbe hozták az emlékművön található márványtáblát. Rajta a Havelka Ferencnek tulajdonított mondattal, melyet a síralomházban az őt meglátogató nejének és Antal nevű öccsének mondott:

---

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai*. Székesfehérvár, 1995. 34.

⁸² Fehérvári Népszava. 1948. jan. 30.; *Fehérvári Kis Újság*. 1948. szept. 28.; Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai*. Második javított, bővített kiadás. Székesfehérvár, 2004. 38-39.

„Nyugodtan halok meg mert hazámért halok”⁸³ valamint a vértanúk neveivel. Feliratát azonban nem javították, így Uitz Ignác neve azóta is tévesen, Ujtcz Gáspárként írva szerepel rajta.

Székesfehérvár egykori városi sorompójával szemben, a Budai és Seregélyesi utak találkozásában felállított vértanú emlékmű a maga nemes, mértéktartó egyszerűségével és finom megjelenésével szinte vonzza az arra elhaladók tekintetét. A ligetes környezetből ki-kibukkanó gránitoszlop, tetején a bronz sejtelmes sötétségbe burkolózó, láncait tépő sassal, olyan emlékmű, amely egyaránt emlékeztet a város elkötelezett 48-as múltjára, a székesfehérvári vértanúkra és a szoborállító polgárság alkotó kezdeményezésére.

FÜGGELÉK

1.

1888. AUGUSZTUS 15.

HAVRANEK JÓZSEF POLGÁRMESTER EMLÉKOSZLOP AVATÓ BESZÉDE

Mélyen tisztelt közönség!

Elhangzott a szó⁸⁴, mely megújítja emlékezetünkben a mai nap bús történetét, s a szíveinkben felidézett hazafiui fájdalmat még is elnémitja bennünk a honszeretet szent érzelme, mely fölėje helyezkedik a rokoni szeretetnek és a vértanúink kínszenvedése által reánk hozott gyász ezen napját ünneppé teszi kebleinkben most, veszteségünk 39-ik évfordulóján. Vértanúinkat, kiknek emlékezetére városunk közönségének hazafias érzülete és kegyelete itt – elfogatásuk történeti színhelyén ez emlékszobrot állítá, nem kísérték az öröknyugalom helyére hitvestárs, testvér, rokon; sírjaikat nem öntöze meg a részvét könnyüje, és nem állták azt körül apát veszített gyermekek – a kétségbeesésnek szívet rázó fájdalmával; mert az élet és a halál feletti isteni jogot akkor durva ellenség gyakorlá az idegen beavatkozással és árulással⁸⁵ legyőzött magyar nemzet felett, ki röviden bánt a szabadság eszméjének áldozataival – bakó által küldve halálra legjobbainkat.

⁸³ Lauschmann Gyula III. 221.

⁸⁴ Utalás az előtte szóló Nagy Ignác megemlékezésére

⁸⁵ Utalás az orosz intervencióra és a Görgei árulását hirdető mítoszra.

A magyar nemzet nagy fiai között, kik nemzetünk szabadságáért küzdve az egész világ előtt fényes nevet szereztek maguknak és hazafiságukat vértanuí halállal pecsételték, – a mi vértanuink egyszerű polgárok valának. Nem ékesíté nevüket czim, rang; nem övedzte homlokukat világra szóló harczy dicsőség, s honnét van az, hogy ez ős magyar város polgársága osztály és rangkülönbség nélkül ily ünnepiesen áldoz emléküknél? miért veszi körül ezen a polgárok kegyelete által ide helyezett emlékkövet tengernyi néptömeg? miért részese a fájdalom és kegyeletnek az egész város közönsége? és miért osztoznak ez érzületben azok is velünk, kik dicső szabadságharczunk alkonyán reánk nehezedett e gyász napokról csak apaik által értesültek?

Győzött ma, népek és nemzetek életében tapasztalt amaz igazság, hogy minden babér elhervad, minden emlék romba dől, de kiknek nevei egy eszmével élnek kapcsolatban, – azoknak emléke felett, az időnek nincsen hatalma!

Vértanuink itt a családi tűzhelynél, a mindnyájunk által gyermeki szívvel szeretett szülővárosban azon szent eszme érdekében teljesítették polgári kötelességüket, melyért lelkesedve száltak honvédeink csatára s mely ha oly sok drága véráldozat daczára eltiportatott is, – feltámadt újra; mert ma a bölcs király⁸⁶ hozzájárulásával ismét szabad, alkotmányos nemzet vagyunk.

A feledés és közöny gyengeségén diadalt aratott ma – nemes érzelmeinknek gyöngye: a hála, midőn polgárságunk tanúságot tesz ez emlékszobor felállításával arról, hogy híven őrzi szívében azok emlékét, ki érettük és vagyonukért áldozatul estek.

Győzött a szabad eszmék életjoga; mert az eszme, melynek szolgálatában és érdekében vértanuink sírba szálltak, él, s a hóhérként jelentkezett elnyomás Istennek hála! eltűnt, megsemmisült.

Győzött végre a rokoni szeretet, melynek ha évtizedeken keresztül nem is lehetett e város polgárai részéről méltóképen nyilvánulni, az élet bajai és hányatási között sem halt ki szíveinkből; mert kedves halottainkat lélekben visszahozta az édes szülőföldre, megjelölte e helyen emléküket, az ünnepies végisztességgel együtt üli meg a Feltámadás magasztos eszméjének diadalát; körülállja kimulásuk e jelképes színhelyét a család, testvér és rokon, és néma fájdalommal vegyes hazafiui lelkesedéssel érintkezik vértanuink szellemével e város összes polgársága; mely koszorus költőnk, Tompa Mihály, e mély érzésű hazafiunak „Halottak emlékezete” című részében oly híven festett érzelmek között állítá ide e szobrot és sereglett ma ide, mintha a költővel együtt mondaná:

---

⁸⁶ I. Ferenc József

„Szeretetlenben kik vélünk egy valának:
Feledjük-e, midőn már nincsenek?!
Jertek, jertek! s hulló lomb közepett
Üljünk meg a bús emlék-ünnepe!”⁸⁷

Íme! a lelkesedés hangja a fájdalom szavává változott! nézzetek körül e bánatos arcu tömegben, nézzétek e szobrot körülvevő testvérek, rokonok és családtagok fájdalomtól reszkető arczolatját; – a szív szaván szólva – eltávozott azokról a dicsőség fénysugara, átváltozott a honfi és honlány gyenge emberré, hogy könnyüivel, a világ legszebb gyöngyével áldozzék a szerető atya, a testvér és rokon valóban szomorú gyászos emlékének. Látni véli kedveseit, midőn a durva ellenség a családi tűzhely és vagyon védőit kötélre fűzve ez ősi fák néma törzséhez csatolja, melyek szóttanul csak lombjaik suhogásával jelezték fájdalmukat. Hallani véljük a tompa morajt, mely az elfogatás után négy napra arcukkal földre borítá a hat ártatlan polgárt, kikben e gyászoló családok kedveseiket, mi pedig – szeretett polgártársainkat siratjuk.

De félre e sötét képpel! bontakozzunk ki a szíveinket szomorító gyászból; tegyük félre a fátyolt, mely oly gyakran hívatott a magyarnál sebet takarni. Az erdő közepén magányosan álló ezredéves tölgy, ha ezer ág övedzi is koronáját, – legtöbbet szenved a vihartól; mert egyedül áll és csak saját erejére utalva kénytelen dacolni az idők viszontagságaival. Alig van század Magyarország ezredéves történetében, hogy a dicsőség gyásznappal ne váltakozott volna, de a fajunkat jellemző honszeretet ismét palotát emelt a romokból és vértanuink minden hamvadó porából hősök támadtak a Haza védelmére. És Te granit szobor! ki most vértanuink emlékét oly méltóan jelzed, te láttad a magyar nemzeti dicsőségét Szent Istvántól a török pusztítás idejéig.⁸⁸ Tanuja voltál Béla, László, Lajos és a nagy Hunyadinak világra szóló tetteinek! Te, kit a dicsőséget hirdető magasból az anyaföld alá temetett újra az idők hazafiságot hirdetni emelt fel e helyre, te vagy nekünk itt éltető reményünk a költő jóslatához:

„És még neked virulnod kell ő Hon! Mert Isten, ember virraszt pártodon.”

Népek és nemzetek Ura, Mindenható Isten! ki Sajó⁸⁹ és Mohács után sem engedéd elveszni nemzetünket, kinek véghetetlen kegyelme a szabadságharcot

⁸⁷ Tompa Mihály: Halottak emlékezete c. versét 1856-ban írta.

⁸⁸ Utalás arra, hogy az emlékmű gránit oszlopa másodlagos beépítés után, de Szent István bazilikájából származik

⁸⁹ Utalás az 1241-ben a Sajó mellett vívott muhi csatára.

követett gyásznapok után hű magyarjaid sorsát ismét a boldogulás és békés fejlődés útjára vezet – áld meg e munkánkat, mely a hazáért kimult vértanuk emléke e szobrot állítá; erősíts meg általa fiaink és leányaink szívében az elődök iránt táplált kegyeletet; gyujtsd fel kifogyhatatlan szereteted lángjával szíveinkben a honszerlemet; áraszd el áldásoddal földünket; mert mint a fűszalat a mezőhöz a természet kapcsolá, mi csak e földnek, a hazának lehetünk fiai. Adj erőt, akaratot a minket erősítő összetartozásra, hogy hű magyarjaid egy eszméért lángolva, a sok megpróbáltatás után e szép haza minden talpalatnyi földjén együtt áldják és dicsérjék szent nevedet.

A kegyelet szelid karja ápolja és tartsa fenn ez emlékszobort vértanuink örök emlékére!⁹⁰

2.

1909. SZEPTEMBER 25.

A SZOBORBIZOTTSÁG ÁTIRATA SZÉKESFEHÉRVÁR TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság!

Városunk közönsége, az önkényuralom által az 1848-iki⁹¹ kivégzett székesfehérvári polgárok iránt érzett hálája és kegyelete jeléül az Erzsébet ligetben mér évekkel ezelőtt Emlékoszlopot állított.

Ezen emlékoszlop művészibbé tétele végett szabadságharcot jelképező szobrot készítettett a város hazafias közönségének és a tekintetes Törvényhatósági Bizottságnak áldozatkészsége.

A szobor már elkészült és a rendezőbizottság az aradi vértanuk évfordulóján, október 6-án ünnepélyes keretben óhajtja azt a tekintetes Törvényhatóság gondozásába átadni.

Midőn ezen ünnepségre a tekintetes Törvényhatósági Bizottságot tisztelettel meghívjuk, nem mulaszthatjuk el, hogy köszönetet ne mondjunk a tekintetes Törvényhatósági Bizottság hazafias érzületen alapuló áldozatkészségéért, amellyel lehetővé tette, hogy városunk lakossága méltó emlékművel örökítette meg a szabadságharcban kivégzett polgárai iránt érzett kegyeletét és háláját.

Hazafias üdvözlettel:

A rendezőbizottság.⁹²

---

⁹⁰ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

⁹¹ Nyilvánvaló elírás, hiszen a kivégzés 1849-ben volt

⁹² Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 117. 1909. szeptember 25.

3.

1909. OKTÓBER 6.

ERDŐSSY BÓDOG CISZTERCI TANÁR SZOBORAVATÓ ÜNNEPI BESZÉDE

Mélyen Tisztelt Ünneplő Közönség!

Lehullott a lepel a művész alkotásáról, fönn vergődik az oszlopon láncát tépve a királyi madár, hogy emlékeztessen minket a multra, hogy figyelmeztessen bennünket a jelenre, hogy oktasson, tanítson a jövőre.

Magyar Honfitársaim! Tudtok-e a mai évforduló napon nem emlékezni a multra? Október hatodikán eltudjátok-e szakítani lelketeket az emlékezéstől; megtudjátok-e akadályozni, hogy a gondolat szárnyán újra és újra oda ne szálljon a hazaszeretet golgotájára, föl ne keresse a tizenhárom szabadságghós vesztőhelyét.

Feledkezzetek el egy percre a mindennapi élet kenyérkereső gondjáról, küzdelmeiről, ragadjátok ki magatokat ezen a szent hétköznapon a munka zajából.

Ünnepre, elmerülésre, meghatottságra fogékony lélekre van nekem szükségem ma, ha méltatni akarom azok érdemét, kiknek emlékezetét ezen oszlop van hivatva megőrizni.

Drága halottak emlékezetét üljük és nem látom rajtatok a gyászjelvényeit, szemünkben nem csillog a csüggedt siratás könnye, nemzeti zászlónk vidám három színét nem fódtték be a komor gyász fekete leplével. És így van ez jól, így van ez helyesen.

Nagy, magasztos eszmék, szent ideálok mártírjainak halálán nem a szomoruság lesz úrrá lelkünkön, hanem a bizalom, az erős hit, a szilárd meggyőződés az eszmék, az ideálok diadalában.

Keresztény hitünk mártírjainak emlékét nem gyászünneppel tiszteljük. Az aradi tizenhárom vértanu dicsősége nemzetünknek; a székesfehérvári vértanuk büszkesége városunknak.

Sajnáljátok-e a verejtéket, mit munkátok sikeréért áldoztatok? A nemzetek küzdelmes munkájának, a népek szabadságának verejtéke a vér, mit vértanu fiai áldoznak.

De a gondolattól nem tudok megszabadulni, amely a magyar vértanuk ünnepén a panasz szavát vegyíti dicsőítő zsoltárunkba, egy gondolattól, mely a keserűség érzését vegyíti ünneplésünkbe. Ez a gondolat: hogy míg más előretörő nemzetek a folytonos haladásért áldozzák fiaikat, míg más népeknél a vértanuk sirhantjai a kivívott új jogok, a kiterjesztett, teljesebbé tett szabadság mezsgyéjét jelölik, addig a mi összes küzdelmeinket, nemzeti hőseink bá-

tor önfeláldozását ismételnünk kell, újra kezdenünk kell, mindezen áldozatokat századok óta újra meg kell hoznunk csak annak bizonyítására, hogy magyarok vagyunk, hogy ezeréves országunkban ezeréves intézményeinkkel tovább is, mint szabad nemzet, élni akarunk.

Hatvan éve múltott annak, hogy újra kellett ismételnie magyar nemzetünknek a feleletet, melyre a zsarnoki hatalom, a nemzeti létet tagadó erőszak kérdése rákényszerítette. Századszor újra kellett tettel bizonyítania, hogy e föld az ezerév előtt megalapított Magyarország földje, lakói magyarok, kik ősi szabadságuk szerint akarnak élni.

A felelet, a bizonyítás nagyszerű volt, mely a világ szabad nemzeteinek rokonszenvét és csodálatát vivta ki a magyar névnek.

Hősökké változtak a békés polgárok s lelkes hadseregeik maguk előtt úzva a zsarnok lélektelen hadát, diadalról-diadalra vitte a háromszinű nemzeti lobogót. S ha a zsarnokok szövetsége ki is csavarta kezükből az önvédelemre felemelt fegyvert, bizalmukat, hitüket nemzetük jövőjében nem irhatta ki lelkükből.

De az elvakult zsarnok nem ismerte föl a bizonyító erőt a nemzet igaza mellett a hősök csatában kiontott vérében, bosszutálló, örvöngő dühében verpadra küldi, bitóra kárhoztatja a nemzeti küzdelem színét, virágát. Esztelen erőszak! Vértanuink sirját a szabad Magyarország temetőjének szánta s az lett a forrás, melyhez mindig újra odajárunk, ha csüggedő életreményünket, hitünket, bizalmunkat a nemzet jövőjében felfrissíteni akarjuk.

Mártirjaink sirja lett a mi hitünk erőssége, hogy e nemzet életre hivatott a mi reményünk, meggyőződésünk forrása, hogy hazánk önállósága, teljes független szabadsága a mi jogunk, melynek érvényesítését az igazságszolgáltató Gondviselés megfogja adni hazánknek.

Mikor e nemzet fiai vértanu halálra készen léptek a bitó alá, vagy tárták ki keblüket a gyilkos golyónak, hiányozhattak-e e nagyszerű áldozatnak Székesfehérvár fiai?

Nem kellett-e tanubizonyságot tenniük arról, hogy őskoronázó városunk lakói századokon keresztül hallották, falai még viszhangozzák ma is a király koronázási esküjét, melyben az Isten kegyelméből s a nemzet akarásával föl-kent uralkodó országunk alkotmányos jogait és szabadságát biztosítja.

Székesfehérváriak! Midőn a mai napon a kegyelet, a hála és elismerés virágaival jöttetek ide s koszorúzásra készen álltok vértanuink emléke előtt, értsetek meg a figyelmeztetést, mit az emléket alkotó művész ihletett gondolat-tal mond nektek.

Az áldozat megtörtént, de a sors még láncain vergődik, mártyrjaink a vértanu halált elszenvedték, de az eszme diadala a mi munkánk, a mi szilárd

kitartásunk eredménye s azon elvek, ha való rendületlen ragaszkodásunk gyümölcse lesz, melyért ők vérüket ontották.

Midőn a bizottság nevében, melyre ezen emlékmű kiegészítésének gondját ruházták, megőrzés, gondozás és megbecsülés végett az emléket átadom, Önöknek Székesfehérvár lakói, azon meggyőződéssel, azon gondolattal, hogy közeledik az idő, melyben az öntudatra ébredt, a cselekvésre elhatározott nemzet teljessé teszi a megdicsőítés glóriáját vértanuinak homloka körül, melyben a sas láncai csak a mult gyötrelmeire fognak bennünket emlékeztetni.

S ha Székesfehérvár városa részt vett az áldozatban, biztos vagyok amaz hitemben, hogy kitartással, elvhűséggel részt fog venni a munkában is, mely után kizarándokolhatunk ide elmondani az emlék előtt büszkén, önérzettel, méltósággal, mint az égre szálló sasnak szárnyverése: Szabad nemzet vagyunk, mártirjaink vére nem ömlött hiába.⁹³

4.

1909. OKTÓBER 6.

DR. SAÁRA GYULA POLGÁRMESTER KÖSZÖNTŐ BESZÉDE

Mélyen tisztelt közönség!

A nagy idők dicsőségén lelkesülni tudó hálás utókor hódolati jeléül ércebe önti, vagy kőbe faragja nagyjai emlékszobrait, hogy időtlen időkig tanuságot tehesse a nemzet hálájáról, lelkesítő példájuk pedig serkentse az utódokat.

Minden igaz magyar ember kegyelettel és hódolattal őrzi a mult század első felében lefolyt szabadságharc dicső emlékét, midőn a nemzeti szabadság lánglelkű apostola Kossuth Lajos a magyar nép csüggedt lelkébe, a lelkesülés szikráját beoltva, talpra állította nemzetét, hogy a szabadság, jog és igazság, a nemzeti önvédelem legdicsőbb harcát megvívja.

E dicsőségteljes harc véres küzdelmeit, a fényes győzelmeket, a szabadságharc névtelen félisteneit, a magyar hadsereg bátor, vitéz, hősi tetteit, a magyar nemzet lángoló hazaszeretetét megbámulta az egész világ. Ezen nagy és dicső nemzeti harc emlékét az idők végtelenségéig megőrzi a történelem, melynek lapjain aranybetűkkel van beírva azon félistenek, apostolok, vezérek hősi tettei, lángoló hazafisága, kik ezen a gonosz ármány és zsarnok erőszak ellenében folytatott nemzeti küzdelemben, a magyar-nemzetnek hírt, nevet és dicsőséget szerezve, lerakták a magyar állam fennállásának, fejlődésének megdönthetetlen alapját.

⁹³ Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

A dicső küzdelmek után, a végtelen megpróbáltatások és szenvedések keserű napjai következtek. A magyar nemzet szabadságáért folytatott önvédelem fegyverét kicsavarta a hősök kezéből. Börtön agyongyötrés, üldözés, kötél és golyó általi halál lett osztályrésze annak, ki hazáját igaz szívvel szeretete és annak kifejezést is adni merészelt.

Mit tett azon 6 városi polgár, kiknek emlékét őrzi az idők végtelenségéig e szobor? Szerették hazájukat, érdeklődtek annak sorsa iránt s tudtak lelkesedni hazájuk szabadságáért! Mint ártatlan polgárokat hurcolta őket a zsarnok önkény a halálba. A vak gyűlölet, a zsarnoki önkény kegyelmet nem ismert! Vértanui halált kellett szenvednie 6 ártatlan polgárnak.

Székesfehérvár város hazafias közönsége, midőn a vértanuságot szenvedő 6 polgárnak szobrát, társadalmi adakozás és a városi törvényhatóság támogatásával méltóképen, kiegészítette, tanubizonyságát adta annak, hogy amint lelkesülni tud hazája szabadsága, jobbléte és boldogulásáért, épen úgy hálával és elismeréssel is tud adózni azok emléke iránt, kik hazájuk iránti hűségüket életük árán is kifejezésre juttatták.

Midőn tehát a szobor bizottságától átveszem a vértanuságot szenvedett 6 városi polgár kiegészített szobrát és azt Székesfehérvár szab. kir. város közönségének őrizetébe, oltalmába és gondozásába átadom, – megvagyok győződve arról, hogy a város hazafias közönsége soha nem fogja feledni a dicső mult nagy eseményeit. Ezen szobor legyen örök-időközön át irányítója annak, hogy Székesfehérvár – város közönsége, hiven és kegyelettel őrizze meg azon nagy idő dicső emlékezetét, mely a nemzetnek jogot, egyenlőséget és szabadságot adott.

Ezen szobor serkentse és erősítse meg a város közönségét jövőben is azon nemes küzdelemben, melyet elég sajnos, hogy nemzetünk jogaiért, a polgárok jáváért, szeretett édes hazánk önállóságáért még mindig folytatnunk kell.

Most pedig, midőn vértanuságot szenvedett városi polgárok emléksobrára leteszem Székesfehérvár szab. kir. város közönsége kegyeleté, hálája és elismerése koszoruját, teszem ezt azon hő kívánsággal, hogy azoknak példája, kik mint egyszerű polgárok megmutatták, miként kell szeretni a hazát és miként kell meghalni a hazáért, serkentsen és erősítsen meg bennünket, hogy ha ismét jönnek a megpróbáltatások szomorú napjai, lankadást nem ismerő kitartással küzdjünk a jövőben is édes magyar hazánk szabadsága és önállóságáért és ezen nemzeti küzdelemben a magyar a magyart megértve, minden magyar ember lelkében átérezze és minden magyar ajk lelkesen zengje a hő imát, a nagy költő buzdító szózatát: »Hazádnak rendületlenül légy hive, ó magyar!«⁹⁴

---

⁹⁴ Uo.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Boross Mihály, é. n.** BOROSS MIHÁLY: *Gyászlapok a magyar szabadságharcz történetéből*. Székesfehérvár, é. n.
- Bory Jenő, 2001.** BORY JENŐ. Szerk.: Péntek Imre. Székesfehérvár, 2001.
- Demeter Zsófia, 1999.** DEMETER ZSÓFIA: 1849 ismeretlen epizódja: a haleszi felkelés. In: *Magyar Múzeumok*, 1999/4.
- Erdős Ferenc é. n.** ERDŐS FERENC: *Székesfehérvár a forradalom és szabadságharc városa 1848–1849*. História klub füzetek 8. Szerk.: Beniczky Péterné, Vizi László Tamás. Székesfehérvár, é. n.
- Erdős Ferenc, 1998.** ERDŐS FERENC: *Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849)* Fejér Megyei Levéltár Közleményei 23. Székesfehérvár, 1998.
- Frigyik Katalin, 2003.** FRIGYIK KATALIN: *Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920. I.* Székesfehérvár, 2003.
- Kacziány Géza, 1906.** KACZIÁNY GÉZA: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1906
- Lauschmann Gyula III.** LAUSCHMANN GYULA: *Székesfehérvár története III. A városi polgárosodás évtizedei 1801–1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849*. Székesfehérvár, 1995.
- Lauschmann Gyula IV.** LAUSCHMANN GYULA: *Székesfehérvár története IV. A szabadságharc leverésétől az első világháborúig 1849–1914*. Székesfehérvár, 1996.
- Mátray Gábor, 1989.** MÁTRAY GÁBOR: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben*. Összeállította, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Fülep Katalin. Magyar Ritkaságok. Bp., 1989.
- Székesfehérvár AnnO** DEMETER ZSÓFIA – GELENCSÉR FERENC: *Székesfehérvár AnnO... Pillanatképek egy város életéből*. Székesfehérvár, 1990.
- Székesfehérvár és Vidéke** *Székesfehérvár és Vidéke. Társadalmi, Közművelődési és Szépirodalmi Közlöny*.
- SZVL** Székesfehérvár Város Levéltára
- Tóth Gyula, 1978. II. k.** *Küzdelem, bukás, megtorlás*. Szerk.: TÓTH GYULA. *Magyar Századok*. Bp., 1978. II. k.

Halesz-kerti emlékmű

Halesz-kerti emlékmű

ZAKAR PÉTER

AZ ARADI RENDHÁZ 1848–49. ÉVI NAPLÓJA

Bevezetés

Az aradi minorita rendház naplója egyike leggyakrabban idézett forrása-inknak. Mióta Lakatos Ottó 1881-ben beiktatta monográfiájába az aradi historia domus.1849. október 5-ére és 6-ára vonatkozó részét, szinte minden, az aradi vértanúk kivégzésével foglalkozó munka hivatkozik erre a forrásra: Ennek ellenére a napló további részei nem kerültek publikálásra, amiben az is szerepet játszhatott, hogy a napló kutatása évtizedekig nehézségekbe ütközött. A Sujánszky Euszták minorita pap által szerkesztett napló 1847 augusztusától 1851 augusztusáig követi az eseményeket. A latin nyelven megkezdett naplót szerzője 1848. március 15-e hatására magyar nyelven folytatta, nehogy – mint írta – „az utókornak méltó rosszállását” vonja magára.¹

A kézirat szerzőjéről viszonylag keveset tudunk. Sujánszky György Gyöngyösön született 1811. április 18-án, s apját, Sujánszky Mátyást egy 1806-os összeírás az iparosok között említette. Gyöngyösön, majd Egerben tanult, majd 1828. november 9-én belépett a minorita rendbe. Szerzetesi fogadalmának letételét követően az Euszták nevet vette fel. Pyrker egri érsek szentelte pappá 1834. április 19-én. Tanított Lugoson, Nagybányán, Kántán és Aradon. Utóbbi városban az 1847/48-as tanévben az első grammatikai osztály tanára volt.²

Sujánszky Euszták jó megfigyelő, aki nem csak az aradi, hanem az európai és a magyarországi eseményeket is feljegyezte naplójába. Részletesen beszámol a pesti forradalom eseményeiről,³ s szemben más ferences szerzetesekkel,⁴

¹ Az aradi rendház naplója 1847-től 1851. augusztus végéig Sujánszky Euszták által szerkesztve, melyben az 1848–49-ik események mint szemtanú által leírottak foglaltatnak. Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad. Sectia Patrimoniu 164. 135.

² Misóczki Lajos, 2003. 4 5. A magyarországi minorita rend névtára 1882/3-ik évre. Arad, 1883. 231. o.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1909. XIII. k. 117.

³ Lakatos Ottó eltekintett az 1848. március 15-én délután történtek, illetve a bécsi forradalom eseményeinek ismertetésétől, feltehetően azért, mert olvasóit kímélni akarta a radikális megnyilvánulásoktól. Lakatos, 1881/1. 105.

⁴ „Íme tisztelt olvasó!!! – olvashatjuk például a sümegi historia domusban. – Ez az a szerencsétlen időpont, melyben a mi szerencsétlen mágnásaink és főnemeseink Kossuth

a Batthyány-kormányról is csak elismerő szavakat vetett papírra: „Ily jeles férfiakra büszke lehet a hon, bátran támaszkodhatik a király, mert kezeik közt fényes lesz a trón, s a nemzet, mely bennük bízik, el nem bírja magát. Add, s engedd Nagy Isten, hogy nemzetünk felvirágoztatására, s a trón szilárdítására mint az idő szükséges és mellőzhetlen emberei sokáig élvezzék a nemzet bizodalját!”⁵

Vajon mennyire tekinthető egyedinek Sujánszky Euszták lelkesedése az alkotmányos átalakulásért? Tíz aradi minorita a nemzetőrségben is felesküdt az alkotmányra, s közülük néhányan, így Kosztka Libór házfőnök, Zetykó Kelemen, Lakatos Ottó, illetve Pléva Balázs tényleges szolgálatot is teljesített.⁶ Az aradi várban élő ferences atya, Feistritzer Raymund megbotráncosva jegyezte fel naplójába, hogy „Páduai Szt. Antal ünnepén [június 13-án – Z. P.] az aradi világnak váratlan színházban volt része, 2 minoritát, Lakatos Ottót, a kir. gimnázium igazgatóját és Pleba Istvánt,⁷ ki azonban tót születésű, látta csakóval fejükön, puskával vállukon az őrségre vonulni”.⁸

Az aradi rendháztól eltekintve, további minorita papok is határozottan támogatták a polgári átalakulás, majd a szabadságharc ügyét. Danielovics Gáspár beszercei gvardián egyúttal a helybeli katonai plébánia adminisztrátora is volt.⁹ Hornyik Jeremiás 1849. január 20-tól debreceni térlelkészként, majd június 27-ét követően a bánsági magyar tábor lelkészeként teljesített szolgálatot. Horváth Kálmán a szegedi táborban szolgált hadlelkészként, s a kiegyezést követően az Arad város és megyei honvédegyeletnek is tagja volt.¹⁰ Rajtuk kívül még további minorita papok kérték felvételüket a honvédségbe: így Czínóber Ferenc,¹¹ Gajdos Döme¹² és nem utolsósorban, az aradi rendházhoz tartozó Zetykó Kelemen is.¹³ Mindez, figyelembe véve a rendi kormányzatban

---

Lajos szájkodása és alaptalan képzelmei által megvakíttatva, 1848-iki pozsonyi diétán a magyar független minisztériumot a mi legkegyesebb fejedelmünktől, V. Ferdinánd királyunktól kicsikarták.” Magyar Ferences Levéltár Historia domus Sümegiensis 49.

⁵ Sujánszky 1848. március 20-i bejegyzése. Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” Arad. Sectia Patrimoniu 164. 135.

⁶ *Lakatos Ottó*, 1881/1. 119, 126. , 128.

⁷ Helyesen: Pléva Balázs.

⁸ *Feistritzer* 1848/49. 1848. június 13-i feljegyzése.

⁹ Két Testvér magyar honi Sz. Erzsébet Királynéről címzett minorita rend MDCCCXLVIII-dik évi névkönyve. Miskolc, 1847. 19. , 24. Danielovics Gáspár által beküldött halotti bizonyítványok 1849. január április. MOL H 86 1. d.

¹⁰ *Zakar* 1999. 135 136.

¹¹ MOL HM Ált. 1849:7598.

¹² MOL HM Ált. 1849:18503.; MOL OHB 1849:7896.

¹³ MOL HM Ált. 1849:7478.

1848-ban bekövetkező változásokat (a képviseleti rendszer megjelenését), azt jelenti, hogy a naplóíró véleményét számos rendtársa is osztotta.

Sujánszky Euszták már 1848/49-ben közkedvelt szónok volt Aradon, s az maradt a későbbiekben is. A szabadságharc leverését követően, az 1850-es évek közepén cikke jelent meg az aradi főgimnázium értesítőjében, de amint enyhült a politikai elnyomás, 1861. február 8-án már ő mutatta be az ünnepélyes gyászmisét az aradi ütközetben elesettek lelki üdvéért. 1861-től 1868-ig Arad város plébános-helyettese volt, s házfőnökként, illetve a rend tanácsosa-ként is kivívta rendtársai elismerését. A kiegyezést követően belépett az Arad városi és megyei honvédegyületbe, ahol – az aradi vértanúk körében végzett szolgálataira való tekintettel – tábori papként tartották nyilván. Nyugalomba vonulását követően Imregen élt, ahol 1875. december 7-én hunyt el, sírja ma is látható a helybeli temetőben.¹⁴

Röviden szólnunk kell a napló legtöbbet idézett részéről is. Tishti Lajos már 1870-ben összefoglalta a 13 aradi vértanú kivégzésével kapcsolatos adatait.¹⁵ Az „Aradi vértanúk albuma”-ban azonban nem elégedett meg ezzel, hanem dacára annak, hogy Sujánszky Euszták az átélt megrázkódtatások hatására maga is meg volt győződve Görgei „árulásáról”, meghamisította a naplót. Az említett albumban ugyanis önkényesen néhány Görgeit lejárató, ámde a naplóban nem olvasható mondatot adott Damjanich szájába: „Tisztelendő barátom! Bennünket csak a véletlen bonyolított testvéri harcba. Görgei gyalázatosan megcsalt bennünket, ő csak a maga élete biztosításáról gondoskodott, bennünket cserbenhagyott! Leginkább vitéz bajtársaimnak sorsa szomorít engem...”¹⁶ A Tishti Lajostól származó betoldást azután átvette többek között Gracza György¹⁷ és Csorba László is.¹⁸

Sujánszky Euszták több ízben utal rá, hogy Görgei Artúrt árulónak tartja. 1849. augusztus végén így indokolta álláspontját: „Bevégezem én is e szeren-

¹⁴ A magyarországi minorita rend névtára 1882/3-ik évre. Arad, 1883. 231.; *Lakatos* 1881/1. 175, 183.; Arad város és megye honvédegylete előtt igazolt 1848/49-ki honvédek névsora. Arad, 1868. 10. Misóczki Lajos téved, amikor feltételezi, hogy Sujánszky 1860-tól 1867-ig az imregi kolostor egyik fülkéjében élt, hogy a hatóságok zaklatásait elkerülje (*Misóczki* 2003. 42.), hiszen ő 1861-től 1868-ig Lakatos Ottó szerint aradi adminisztrátor volt. *Lakatos* 1881/2. 54.

¹⁵ *Tishti Lajos*: A tizenhármak kivégeztetése. (Történeti rajz.) In: A honvédmennyház könyve. Szerk. Tóth Kálmán. Pest, 24-25.

¹⁶ *Tishti Lajos*: Az utolsó órák. In: Aradi vértanúk albuma. Szerk.: Varga Ottó. Budapest, 18902. 118.

¹⁷ *Gracza György*: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története. Budapest, é. n. [1898.] V. k. 846 865.

¹⁸ *Csorba László*: A tizenhárom aradi vértanú. H. és é. n. [Budapest, 1989.] 5.

csétlen és a magyar történet lapjain gyászos emlékü hó napjairól jegyzeteimet. Vegye a nemzetek igazságos Istenétől méltó jutalmát az, kinek e sanyargatott haza szerencsétlenségét köszönheti!!! Ó, mert ha igaz lélek, és önzéstől ment tiszta szándok, valódi hazaszeretetet lelkesítendette a fővezért, ily borzasztó csapás nem érendi, nem érhetendette a hazát.”¹⁹ Az utókor olvasójának megvan a lehetősége, hogy árnyaltabban ítéljen a tábornok szerepéről. Az 1848-49-es önvédelmi háború és szabadságharc egyik tanulsága éppen az, hogy a nemzetközi erőviszonyok ellenére még „az igaz lélek”, a „tiszta szándok” és a „valódi hazaszeretet” sem tudta megmenteni a hazát.

Az alábbiakban a napló 1848. szeptember 9-től 1849. október 2-ig tartó részét közöljük. A szöveg közlése során a mai helyesírási és központoszási szabályokat vettük figyelembe. Szöveges zárójelben a szerkesztő megjegyzései olvashatóak, beleértve a napló eredeti példányának oldalszámait is.

Sujánszky Euszták **Az aradi rendház naplója (részlet)**

SZEPTEMBER

[1848. szeptember] 9-én fellázadt a kisjenői, simándi és környékbeli oláhság a katonaállítás miatt, nyíltan megtagadák az újoncok összeírását, lecsillapításukra az aradi nemzetőrök, s vagy negyven lovas sorkatonaság használta-tott, s miután az oláhság közül nyolc lelövetett, több megsebesítetett, mindent megígértek. Izgatóik befogva a megyeházánál vannak.²⁰

13-án tartatott Temesvárott Csanád egyházi megyének zsinata, hol is miután a kitűzött tárgyak vitatásában szépen előrehaladtak,²¹ Jellačić által előidé-zett zavarokrúli hír a várost egészen eltöltvén, anélkül, hogy a zsinatot bevé-gezték volna, mindenki hívei körébe visszavonulni sietett. [13.]

A nagy szárazság következtében a szüret is korábban tartatott meg ez év-ben, így a poltrai szüretelés folyó hó 19-ére határozottatott, a győroki és kör-nyékbeli 21-ére, végre a magyaráti 25-ére.

---

¹⁹ Sujánszky Euszták 1849. augusztus végi bejegyzése. Biblioteca Judeteana „A. D. Xenopol” Arad. Sectia Patrimoniu 164. 135.

²⁰ Lakatos Ottó több mint 30 halálos áldozatot említ. *Lakatos* 1881/I. 133.

²¹ Az egyházmegye alrendű papsága már 1848. június 15-én sürgette a cölibátus eltörlését (*Zsigovits Béla: A papi nőtlenség (coelibatus) története Magyarországon.* Budapest, 1914. 110.), de a zsinaton kisebbségben maradtak a radikálisok. *Pál Mátyás: 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban.* Religio 1914. 59-81.

OKTÓBER

Megígérttem az augusztus hóban Miskolcon tartott kisebb tanácskozmány eredményét a jegyzőkönyv hozzánk érkezése után röviden följegyezni. Szavamat beváltandó van szerencsém az utókorral tudatni, hogy N. T. [Nagytisztelű] Szabó Román, rendünk főnöke a múlt évi káptalani gyűlésen 30 folyamodó által sürgetett, de megtagadott képviselők (Discreti nomine veniunt in Constitutionibus Ordinis) életbe léptetését jelenleg elhatározta.²²

Október elsőjén azon hírt olvassuk, hogy Székesfehérvárnál megtelepedett Jella?i? táborát honvédeink múlt hó 29-én szétverték.²³

Perczel Mór a fellázadt és hazánkba tört horvátokon győzedelmeskedik Roth és Philippovich tábornokokat 7 ezer emberrel elfogta.²⁴ Nagylelkűen bánva mindazonáltal a néppel, azt előbb lefegyverezte, azután felvilágosította, s így szabadon haza eresztette letartóztatva a tiszteket az említettem [!] két tábornokkal együtt.

Október 3-án a fellázadt rác rabló csapat ellen kezdetben nem legrosszabbul működő Blomberg dzsidás ezredes a kamarilla részére állva Óaradot vagy két századával megszállani igyekszik, de a helybeli polgárok, s itt összpontosulni kezdett nemzetőrök által szándokában gátoltatik.²⁵

Ma utazott keresztül városunkon Galíciából Temesvárra rendelt Leiningen ezredének egy zászlóalja.²⁶

4-én. Minthogy a tegnap keresztülutazott zászlóalj két századát az aradi várparancsnok letartóztatá, s mint gyanítani lehet ellenünk használni szándé-

²² 1848. augusztus 23-án, Miskolcon tartott rendi gyűlésről (consultorium) van szó.

²³ Szeptember 29-én, a pákozdai csatában a magyar hadsereg megállította a támadó horvát sereget.

²⁴ Karl von Roth (1784–1864) cs. kir. vezérőrnagy és Nicolaus Philippovich von Philippsberg (1795–1858) cs. kir. vezérőrnagy Ozoránál, 1848. október 7-én tartalékhadtestükkel együtt magyar fogságba estek. A tartalékhadtest létszáma kb. 9000 fő volt. Hermann 2001. 137.

²⁵ Friedrich Blomberg (1797–1877) 1848 tavaszán ezredes, a 2. Schwarzenberg dzsidás ezred parancsnoka Temesváron. A szerb felkelés kitörését követően, nyáron részt vett Versec és Fehértemplom védelmében, de augusztus végétől passzivitásba vonult, majd az 1848. október 3-i manifesztum hírére felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak. Bona 2000. 737–738.

Az ezred tartalékát Blomberg passzivitására hivatkozva már szeptember 3-án kiutasították Aradról. Lakatos 1881/I. 133.

Blomberg Újaradot szállta meg dzsidásaival, s az ellenséges viszony dacára tisztjei, sőt ő maga is megfordult Óaradon. Máriássy 1999. 53.

²⁶ A 31. Leiningen gyalogezred 2. zászlóaljáról van szó, amely Christian zu Leiningen-Westerburg cs. kir. ezredes vezetésével elvonult Temesvár felé, egy kisebb osztaga azonban az aradi várba vonult. Csikány 1998. 106.

kozik, azért az őket követő poggyászos szekerek ma megkutatás végett letartóztatottak;²⁷ minek következménye lett, hogy a várparancsnok (Berger)²⁸ küldött által tudatja, miszerént ha a letartóztatott szekerek rögtön szabadon nem bocsátatnak, a várost egy óra alatt lángba borítja, mit három ágyúlövessel már hirdetni is kezdett, de már ekkor a szekerek útnak indítottak, mivel semmi lőszer azokon nem találtatott.²⁹

Ugyan ma [!] felszólítja a várost a várparancsnok, elküldve őfelsége aláírással egy levelet, melyben a minisztérium megsemmisítették, hogy nyilatkozzék: akar a város ennek engedelmeskedni, vagy nem.³⁰

Mire a város válaszolá, hogy a törvénynek engedelmeskedik, melyet őfelsége az országgyűlés bezártával szentesített.

Comité (Bizottmány) alakíttatik 20 tagból, kik (egyszerre öt) felváltva éjjel-nappal a városházánál jelen vannak, s a teendőkről rendelkeznek.³¹

6-án délben egy ágyúlövés a várból; délután a piac közepén, a Szentháromság szobornál barricádák (torlaszok) emelkednek szélesen.

7-én reggel fél négyre több ágyúlövések ébresztének föl álmainkból, délben még sűrűbben durrognak.³² Egy debreceni önkéntesnek a golyó lábát, másinak fegyvere ágyát töré el. Két gránát is jött a Rácvárosra, de még a légben szétpattanván nem gyűjtött.

Most 14-éig csend, de ekkor ismét különböző helyeken barricádozzák a város utcáit.

19-én roppant néptömeg lepi meg Arad környékét általános népfölkelés Békés, Csanád, Csongrád, v[ár]megyékben. Arad a fő gyűlpont.

²⁷ Vizer Ádám ügyvéd kezdeményezésére kutatták át a szekereket, de csak vaktöltényeket és kovát találtak. Lakatos 1881/I. 140.

²⁸ Berger von der Pleisse, Johann, báró (1768–1864) cs. kir. altábornagy.

²⁹ 1848. október 4-én este 1/2 6-kor szólaltak meg először a vár ágyúi a 3-as bástyáról, ezek azonban még csak figyelmeztető lövések voltak. *Feistritz* 1848/49. 1848. október 4-i bejegyzése.

³⁰ Az uralkodó 1848. szeptember 22-én, vagy szeptember 25-én kibocsátott manifesztumáról lehet szó. A vonatkozó kiáltványokat közli: Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Buda, 1849. 1-5.

³¹ Az állandó bizottmány elnöke Hajka Demeter helyettes polgármester lett.

³² Később azt állították, hogy az első ágyúlövést a várbeli ferencesek gvardiájának kellett tenni, „azért, hogy a kezdeményezés szerencsés legyen”. Berger azért lövette a várost, mert el akarta érni a magyar kormányhoz hű fegyveres erők lefegyverzését, illetve kiutasítását, valamint a kincstári javak beszolgáltatását és a fekete-sárga lobogó kitűzését. *Potemkin* 1867. 16, vö.: *Galsai Kovách* d.n. II. k. 80.

22-én Máriássy őrnagy Újaradot bevette,³³ miért is a várból reánk erős lövöldözések történtek reggeli 6 órától 7-ig és 8-tól egynegyed tízig. Képzeltetni, hogy 400 ágyúlövésnél több mennyi kárt okozhatott. [14.]

23-án délután Gallinyi gyógyszerész 8 éves fiacskájával³⁴ a szálláson betegen fekvő nejéhez kikocsikázni akarván, midőn a Nap utcába fordulnak egy golyó által mindketten szétzúzatnak. A kocsis és két lónak mi baja sem lett. A két (golyó általi) kimúlt halotti tisztelete csendben, minden harangzúgás nélkül 24-én történik, s most egy időre minden harangozás megszűnt, csak később engedődven meg a reggeli, déli, estvéli imárai harangszó.³⁵

29-én. Az erdő melletti Maros részen erős sáncok ásása ma kezdődik. Itt mi is, valamint a város hivatalnokai minden rangkülönbség nélkül tettleges részt vetünk. Összesen mintegy 500 ember dolgozott egyszerre.³⁶ Lehetne nőket is látni, kik hogy városukat és hazájukat mentve lássák, a fáradtságos munkától nem rettegtek.

30-án. A Maros túlsópartján Újarad felé nyúló erdőrésznek, nehogy az ellen-ségnek menhelyül szolgálhasson, kivágatása ma megkezdett.

NOVEMBER ÉS DECEMBER

November 10-én estveli fél 9 órakor repült először a kolostor falai között létező virágos kertbe az étteremtől 2 1/2 ölnyi távolságra egy 60 fontos bomba, mely mintegy ölnyire befúrva magát a földbe, oly iszonyú erővel roppant szét, hogy az étteremben létező ablakok a falak megrendülése következtében összeroppedeztek. Hála az Isteni Gondviselésnek, hogy a számtalan golyók zápora között közülünk egy sem sértetett meg.³⁷

E két utolsó hónapot az örök emlékü 1848-ik évben együvé ragasztom, s minthogy a sok ágyú hangjainál, ágyúgolyók, gránátok, s bombák roppant károkat okozó rombolásainál egyebet nem írhatnak; azért ezt mellőzve némely

³³ Máriássy Jánost (1822–1905) őrnagy, a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség Aradon alakuló táborának parancsnoka. Bona 2000. 501.

Máriássy 1848. október 21-én kezdte meg Arad körülzárását, s miután Kisfaludnál csapatai visszaverték Blomberg támadását, a dzsidásezred elvonult Temesvár felé, így a magyarok bevonultak Újaradra. Csikány 1998. 110–112.

³⁴ Gallinyi Győző Gallinyi Pál gyógyszerész és Prónay Teréz bárónő gyermeke volt. Lakatos 1881/I. 235.

³⁵ Az október 22-én és 23-án tartó bombázás következtében mintegy 20 ember meghalt, 300 ház megrongálódott, további 7 pedig felgyulladt. Márki II/2. 563.

Gallinyi esete megrázta az aradiakat, az estre kitért Potemkin Ödön is. Potemkin 1867. 25.

³⁶ Lakatos Ottó szerint közel 1600 kéz dolgozott „hangyaszorgalommal”. Lakatos 1881/I. 149.

³⁷ Simonyi Viktor (Győző), a 29. honvédszászlóalj főhadnagya szerint Berger mindennap reggel 5-től este 8-ig lövette a várost. V. Waldapfel 1950 1965/2. 281–283.

említést érdemlő adatokat fogok itt röviden közleni.³⁸ Ugyanis:

Angyalkútnál (Engelsbrunn) debreceni önkénteseink a dzsidásokat megverték és szétűzték Máriássy őrnagy vezérlete alatt; ki is alezredessé nevezte-tett. Hason sors érte a dzsidásokat a pécskai erdőben is.³⁹

Lippánál 7 száz, nagyrészt debreceni a 8 ezerre menő ellentábort több ízben visszaveré, míglén töltényekben hiányt szenvedve, kis, de hős seregünk visszavonulni kénytelenítetett. Az ellenfél e csatában több mint 900 halottat számlált, kik között kevés volt ugyan rendes katona, mert az elámított oláh népet hajták előre. Meg is lakolt készségéért.

Végre Halmágy és Brádnál Erdélyben Gál László aradi nemzetőri őrnagy kevés számú embereivel az őket megtámadni szándékozó mócok (hegyi oláhok) közül 1000-nél többet felkoncoltatott, s a falukban mindenütt vizsgálátokat tartva, a fő lázítókat rögtöni törvény útján kivégeztette.⁴¹

Említés nélkül nem hagyhatom, hogy ezen csapattal voltak a Sándor huszárok is vagy 42-en, kik közül bizonyos Szepes vármegyei közbíró, mintegy 40 éves, egy faluban a kerítés mellett egy éves kis leánykát kenyérrel tömött szájjal nyöszörögni látván, a halállal küzdő csecsemőt megszanva, tisztje engedelmeiből ápolás alá veszi, s ide Aradra érve, s nejének átadva, [15.] kéri, hogy a kis ártatlannak neve, s későbbre keresztlevele legyen, anyakönyvbei beiktatás végett megkereszteltetni, mi mint a kereszteltek anyakönyvében is olvasható, megtörtént (sub conditione).⁴²

³⁸ Berger ebben az időszakban több ízben lövette a várost, és ezzel is igyekezett a maga számára kedvezőbb körülményeket kicsikarni. Hajka Demeter 1848. november 11-én kelt jelentése például így összegezte az OHB-nak az előző két nap megpróbáltatásait: „Folyó hó [november] 10-én estve 9-10 óra körül városunkat bombáírozni kezdvén, három óra hosszáig szünni nem akaró mintegy 400 gránát és golyó záporban önté városunkra lán-goló bosszúját, 's hogy a talán elővált magunk megadását jelző fehér lobogó helyett el-szánt kitartással ágyúlövésekkel felelgeténk, f. hó 11-dikén reggeli 6-7 óra körül városun-kat újra bombáírozni kezdvén két órai sűrű tüzelés után hihetőleg a szakadó záporosó miatt elcsendesült. A kemény tüzelés eredménye lön több háznaknak tetemes megroncso-lása, egy halott és néhány sebesült.” MOL H 2 (OHB) 1848:3082.

³⁹ Az engelsbrunni (kisfaludi) ütközet 1848. október 22-én volt. Máriássy Pécska felől nyo-mult előre és egész Újaradot elfoglalta. *Galsai Kovách* d.n. II. k. 82.

⁴⁰ 1848. november 13-án Máriássy Sándor alezredes vereséget szenvedett Lippán a temes-vári várórség román népfelkelők által támogatott különítményétől. Időközben az aradi vár őrsége is kitört és a császári erők megszállták Újaradot. *Csikány* 1998. 114-115.

⁴¹ Gál László (1810–1850) nemzetőr őrnagy október végén, illetve novemberben egy három hetes hadjáratban megtisztította a román felkelőktől Arad és Zaránd megyéket, valamint Temes megye északi felét. Gál 1848. november 5-én, miután bevonult Nagyhalmágyra, 9 román felkelőt kivégeztetett. Bona 2000. 350, *Hermann* 1996. 198.

⁴² feltételezen (lat.)

Továbbá megjegyzendő, hogy Hazánk jelen bonyolult állásbani süllyedésének oka valóságos árulás, miután a Nádor (kit a nemzet hallatlan kitüntetésben részesített, s ki saját szavával mondá, hogy csak addig éljen, míg a Hazának él) gyalázatosan megszökött. A megszökött Nádornak elfogott leveleiből kitűnik a terv, mellyel elárult honunk legkönnyebb leigázása céloztatik.⁴³

Elfogták ezenkívül még Jellačić különféle leveleit, melyek igen számosak. Különösen említést érdemlenek a her[ce]g Windisch-Grätz, és Sophia főherceg asszonyhoz címzettek; ez utóbbiak az országgyűlésen is jegyzőkönyvileg szerelmes levélek címmel bélyegeztetnek, miután bennök az élvezett kegy s. a. t. ért⁴⁴ hasznos szolgálatát ígéri; s így nem titok, hogy a szabadságot alig élvezni indult hazánk leigázásában Sophia főh[e]r[ce]g asszonya a fő szerep.

A dolgok ily fejlődése után a történetbúvárnak tudni szükséges, hogy őfelsége Ferdinánd által minden miniszteri ellenjegyzés nélkül Magyarországra kinevezett kir[ályi] biztos gróf Lamberg a nemzet nyert szabadsága letiprását, s rombolását megkezdendő, Budára szerencsésen meg is érkezett, honnan midőn Pestre az országgyűlés szétoszlátására átmenni szándékoznék, a Duna hidján a nép dühének áldozatjává lett.⁴⁵ Merészségének megadta az árát.

Érdemlett jutalmát vette a nemzettől gróf Zichy Ödön is; ki honárulási bűnbén találatván rögtöni törvény útján kötéllel kivégeztetett.⁴⁶

Megjegyzést érdemlő tettek, hogy az ellenfél által megszállott részekben is találkoznak lelkes magyarok; így nem említve a férfiakat, kik az ellenség bevonulásakor saját övéiktől legnagyobb szívfájdalommal búcsút véve, városaik, s így lakhelyük odahagyásával fegyveresen kivonulva nagyobb erőkhöz csatlakoztak, s a haza védelmezésében tettleges részt vettek, csak egy pár nőt hozok fel, kik nem gondolva azzal, hogy az ellenfél által szemmel tartatnak, magyar seregünk iránti rokonszenvünket tanúsítani iparkodtak.

⁴³ István nádor 1848. szeptember 23-án, miután közölte Batthyány Lajos gróffal szándékát, titokban Bécsbe utazott és lemondott nádori tisztségéről. Árulással 1848. március 24-én kelt előterjesztése miatt vádolták, amelyben három lehetséges utat vázolt a magyarországi helyzet megoldására, ezek egyike a fegyveres erő alkalmazása lett volna. Gergely András: Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye. Helikon K. [1989.] 62–64, 126–127.

⁴⁴ satöbbiért

⁴⁵ Lamberg Ferenc (1791–1848) altábornagyot 1848. szeptember 25-én miniszteri ellenjegyzés nélkül nevezte ki V. Ferdinánd a magyarországi csapatok főparancsnokának, de szeptember 28-án a pesti hajóhídon a felizgatott nép meggyilkolta.

⁴⁶ Zichy Ödön gróf (1809–1848) Jellačić számára teljesített futárszolgálatot. A *Görgei Artúr* őrnagy által összehívott hadbíróság halálra ítélte és azt követően kivégezték. Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S.a.r., bev., jegyz.: Katona Tamás I. k. 144–165.

Így az újaradi csatánál elfogott honvédek közül bizonyos Lukácsi neveztű, midőn a temesvári piacon ágyúk fedezésére kosarak fonásával kénytelen foglalatostkodnak, egy tekintélyes asszonyság veres zsinóros nadrágja miatt kérdi, hogy mint magyar honvéd miként került a sárga-feketék közé? (Így nevezték a császáriakat, németül pedig schwarzgelbeknek.) Ez elmondva röviden, hogy fogoly, s azt is, hogy mindenéből kifosztatott, mely válasza szánalomra indítá a kérdező nőt, s egy pár percre távozva cselédje által a magyar honvédnek 2 pár fehér ruhát és 2 pengő forintot küldött. A jótéteménnyel ellátott honvéd csak azt sajnálá, hogy a jótevő kezét nem ismeré, s háláját érette nem nyilváníthatá.

Lugosról hasonlólag női kezek által sebesült honvédeink számára készült tépet párnába varrva érkezett az aradi kórházhoz. Legyenek áldottak ily jó érzelmű honfi és leányaink! Nevezetes az 1848-i év, hogy magyar köriratú pénz ez évben láta napvilágot, valamint magyar bankjegyek is ez évben kezdettek nyomtatni. [16.]

Külső országokra nézve érintetlenül hagyni nem lehet, hogy Pápa őszentsége 9. Pius (átlátva megkezdett újításainak tán célzásánál is további gyors haladását, s hihetőleg megbánva) a nápolyi királynál keresvén menhelyet, Gaetaba utazott.⁴⁷

Franciaországot érdeklőleg pedig Napóleon Lajos a köztársaság elnökévé szótöbbséggel megválasztott decemb[er] 13-án.⁴⁸

Arad városát tekintve december nem sok örömdetes hírt szolgáltat.⁴⁹ Ugyanis Máriássy alezredes szabadságunk kivívására megérkezett (3. decemberben) lengyel csapattal (állott 800 főből), s az itt lévő székely és több rendes katonasággal december 4-én virradóra a vár bevételét megkísérté; de szerencsétlenül, mert a második sáncnál a várbeliek miéinket észrevevén, (mire az elhamarkodott örömríadás szolgált okul) nagy ágyútüzeléssel visszaverték; sokan a székelyek közül a sáncokba szorulva egész késő estig vízben állva véd-

⁴⁷ IX. Pius pápa 1848. november 24-én menekült Rómából Gaeta várába.

⁴⁸ Az 1848. december 10-én megtartott szavazáson Franciaországban Louis Napóleon Bonaparte, az egykori francia császár unokaöccse, kihasználva a nagy hadvezér személye körül kialakult kultuszt, fölényes győzelmet aratott az elnökválasztáson.

⁴⁹ Újarad elvesztését követően az Arad megyei tisztikar Szentannára, Peregre, s végül Pécskára menekült, de Kossuth erélyes fellépésére Máriássy november 18-ra virradóan visszavette Újaradot, s a megyei tisztikar is visszatért korábbi székhelyére, miután Kossuth utasította, „hogy Aradra visszamenni ’s Arad lelkes lakosságának jó példával hazafiúi lelkesedését felfokozni és nem csüggeszteni ismerje kötelességének”. Kossuth Lajos Boczkó Dánielnek Budapest, 1848. november 18. MOL H 2 (OHB) 1848:2967. Kossuth további ez ügyben kiadott rendeleteit közli KLÖM XIII. 475-476., 490-491.

ték magukat, s csak a setéség beálltával húzódhattak vissza, vagy 14 foglyul maradt, 7 pedig elhalt, a lengyelek közül ekkor 4 [katona]. Béke poraikra!⁵⁰

December 14-én Újarad ismét a császáriak birtokába jutott. A mieink gyalázatosan megszaladtak. A rendes katonaságtól nálunk szolgálatba lépett cseh tüzérek mintegy 24-en az ellenfélhez szöktek. Szaladás közben 160 elfogatott, s Temesvárra fogságba vitetett.⁵¹

E szerencsétlen csata után ha Kún⁵² (kit csak Kún bácsinak nevezének honvédeink) magyar tüzér lélekéberségét veszti, s a mellőle lelőtt tüzérek helyét egyedül nem pótolja, ügyesen az ellenfélre nem eregeti kartácsait, úgy a Nagy-erdő melletti hajóhidoni honvédeink átvonulása megakadályoztatván, nemcsak mind elfogatnak, vagy levágnak, hanem Arad is nagy veszélynek van kitéve.⁵³

December 25-én Máriássy honvédeivel ismét átmegy Újaradra a temesvári és aradi vár közötti közlekedést akadályozandó.⁵⁴ De ez már későn történik, miután 14-től óta [!] minden szükségességgel a várbeliek magukat elláthaták.

December 28-án egész délután roppant lödöztetése a városnak.⁵⁵

⁵⁰ Máriássy meglepetésszerűen akarta elfoglalni a várat, de a támadás pillanatában az el-lenség figyelmének elterelésével megbízott század váratlanul lármázni kezdett, így a vé-dők előtt idő előtt lelepleződött az ostromlók szándéka. *Máriássy* 1999. 63-68.

Az aradiak árulással vádolták Máriássyt a sikertelen várostrom miatt. *Galsai Kovách* 1911. 16.

⁵¹ 1848. december 14-én a Christian zu Leiningen-Westerburg cs. kir. vezérőrnagy parancs-noksága alatti erők megtámadták az aradi ostromsereget, feltörték az ostromzárat és hu-zamosabb időre ellátták a várat a szükséges élelemmel. *Csikány* 1998. 119-122.

Leiningen leírását a sikeres akcióról közli: Saját kezébe... 1998. 43-45.

⁵² Kún János polgári tűzmester Chorin Samu honvéd segítségével a redoutban felállított két ágyúval kartácsáport zúdított a hidra, így megakadályozta, hogy a császári katonák elfoglalják a hídfőt. *Lakatos* 1881/I. 159, vö.: *Galsai Kovách* 1911. 20.

⁵³ Az ütközet helyszínéről visszavonuló erőket Józef Wysocki őrnagy lengyel légiója fedez-te. Wysocki elégedetten állapította meg emlékirataiban, hogy „ezzel a nappal alapoztuk meg a lengyel katona jó hírnevét”. Együtt a szabadságért 1848 1849. *Wysocki* tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjára-taiban. S.a.r. *Kovács István*. Budapest, d. n. 34.

⁵⁴ Ekkor már gyulai Gaál Miklós ezredes (1799–1854) irányította az ostromsereget, aki Gal-sai Kovách szerint éppen Máriássy ellentéte volt: „tehetetlen, indolens és szellemileg el-aggott”. *Galsai Kovách* d.n. II.k. 122.

A napló nyomtatásban megjelent változata erősen stilizált formában tartalmazza e véle-ményt. *Galsai Kovách* 1911. 21.

Gaál Miklós életrajzát közli: *Bona* 2000. 156-157.

⁵⁵ Gaál Miklós 1848. december 27-én kelt tudósítása szerint a vár parancsnoksága „igen rossz néven vevé, hogy seregem egy része által Újaradot elfoglalván öt odús fészkebe zár-tam”, s december 26-án megkísérelte, de nem járt sikerrel. *MOL H 2 (OHB)* 1848:7119. Gaál testvérének is beszámolt december 27-én az eseményekről, reményét fejezve ki, hogy ütegei elrettentik a védőket a város lövetésétől, 30-án viszont már amiatt panaszkó-

Bevégzem az 1848-ki eseménydús évet, azon tudósítással, hogy ez utolsó hó 2-án Ferdinánd öfőlsége Olmützben minden további uralkodásról lemondva (azaz kénytelenítetven lemondani) a kormányt Ferenc Károly, mint öröklő sorosnak átadá, ki azt azonnal fiára Ferenc Józsefre mint első szülöttre ruházá.

1849. JANUÁRIUS

Oly örvendetes hírrel kezdem ez évet, mely előre kecsegtet bennünket azon szilárd reménnyel, hogy Erdély rövid idő alatt elfoglalva, a lázadóktól (oláhok és szászok) megtisztítva, s így a miénk leend. Ugyanis:

Folyó hó 2-án Bem tábornok Besztercét és Naszódot elfoglalva, Urbánt, a kamarilla bérences tábornokát⁵⁶ seregével együtt Bukovinába üzte, hol a hátszázelen erőt hagyva Kolozsvár felé sietett, s ott is szerencsésen sikerült haditerve, mert útközben több kisebb csatában megverve az ellenfelet, Erdély fővárosát visszaszerzé.⁵⁷ Az országgyűlés e hó elején Debrecenbe költözött.

Aradra nézve megjegyzendő: a várbeliek által szokásba vett ágyúztatása városunknak mely ágyúzások következtében több házak vagy romba dültek, vagy lángok martalékává lettek.

Nem lévén még a magyar honvéd seregnek várt ostromló ágyúi, a várbelieknek tüzelését csak néhány apróbb golyókkal viszonzozhatta, ámde folyó hónk 24-én megkészlővén a Maros partoni batteriák,⁵⁸ ezek is megkezdik működéseiket, éspedig úgy, hogy önvallomásuk szerint a várbeliek ilyesmit magyar tüzérektől nem is vártak. [17.]⁵⁹

dott (jogosan), hogy kevés az ágyúja. V. *Waldapfel* 1950–1965/2. 403, 410–411.

December 28-án Gaál is lövette a várat, a vártemplomot is találat érte, miközben a városban öt helyen csaptak fel a lángok. Feistritzer 1848/49. 1848. december 28-i bejegyzése.

⁵⁶ Urban, Karl (1802–1877) cs. kir. alezredes, a 17. (2. oláh) határőr-gyalogezred parancsnoka.

⁵⁷ Bem, Józef (1794–1850) honvéd tábornok (1849-ben altábornagy) 1848. december 25-én foglalta el Kolozsvárt, majd Urbant a Borgói-szoroson keresztül Bukovinába szorította.

⁵⁸ ágyúütegek

⁵⁹ A kormány 1849 első napjaiban hozatott Máramarosból bányászokat, akiket az ágyútelepek építésénél is alkalmaztak. *Galsai Kovács* d. n. II. k. 126.

Feistritzer Rajmund O.F.M. [Ordo Fratrum Minorum – ferencesek, itt: ferences szerzetes] szerint, aki a várban élte át az eseményeket, „7h-tól este 5h-ig a legrettenetesebb bombázás volt, amit csak el lehet képzelni”. A tüzerek csak fél 10-ig tudtak ágyúik mellett kitartani a magyarok rettenetes kereszttüze miatt. *Feistritzer* 1849. január 24-i bejegyzése.

Gaál Miklós és Boczkó Dániel január végén Damjanich megérkezését követően - megakarták rohanni a várat, de a zajló Maros, illetve az ostrommunkálatok állása a terv kivitelezését nem tették lehetővé. *Pelyach István*: Egy elmulasztott várostrom tanulságai. (Az aradi vár „ostroma” 1849 januárjában). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jó-*

FEBRUÁRIUS

Nem vélt s nem reménylett események tanúi valánk e hóban. Ugyanis: az eddig magát erősen és szilárdul tartó, és védő aradi tábor egy része a rácok és császári katonaság által történt megtámadás következtében hátrálni kezdett, s Aradot elhagyva Battonyára vonult, s így másik része is a tábornak a Maros partjairól, miután egy napig csatáztak volna, folyó hó

8-án hátrálni kezdett. Mely alkalmat használva az ellenfél, minthogy december-januárius és e hóban is roppant hideg lévén, a Maros befagyott, azon keresztüljött. Mily félelem s rettegés lépé meg a város lakóit, itt feljegyezni nem lehet. Lehetett látni a futkosó gyermekekkel kétségbeeső anyákat, erőtlén aggokat, és lepedőkben hurcolt betegeket, szóval rendkívüli zavart. Parancsnok Gaál Miklós vezénylete alatt reggeltől 10-ig a Maros parton csatározás, míg végre az előnyomuló nagyobb erőnek a mieink engedni kénytelenítetvén, minthogy az ellenfél a várbeli ágyúk által is segített, a Nagy-erdő felé vonult.⁶⁰ Bevonult az alatt az ellenfél előcsapata is, s bevett szokása szerint legelőször is a békés polgárokat rabolni kezdi, sőt vagy kettőt (zsidót) le is gyilkol, többeket megsebesít. A megyei és város börteneiből a foglyokat szabadon bocsátja. A polgárok által a Marosra vezető Halász és egyéb utcákat eltorlaszoltat, nehogy, mint mondák, a magyarok menekülhessenek. S míg ezek kinn történnek, mintegy 11 1/2 óra tájban kolostorunkba is vagy 25 rác rabló betolakodván, az étteremben, hol mindnyájan, a ház elnökét, ki Tornyán, P[ater] Frigyes,⁶¹ ki Ötvenesen, P. Kelemen,⁶² ki Világoson és P. Barnabást,⁶³ ki nov. 14-én 1848 Miskolcra utazott kivén, összegyülekezve (köztünk a derék tábori lelkész N. T. [Nagytiszteleú] Magyar Alajos is⁶⁴) bizonyos halálunkra számolánk. Szerencsénkre egy pétervárad határőr két tár-

zsef nominate. Acta Historica Tomus LXXXVII. Szeged, 1989. 3-21.

⁶⁰ Gaál Miklós 10 óra körül éppen hegedülni kezdett, amikor az ellenséges csapatok megindították a támadást, s a hangszert csak akkor tette le, amikor a szerb-császári alakulatok benyomultak az Úri (Deák Ferenc) utcába, ahol lakott. *Galsai Kovách* d. n. II. k. 149-150., vö.: *Galsai Kovách* 1911. 40.

Gaál Miklós ezredest az ütközetet követően felmentették parancsnoki beosztásából, az ellene indított vizsgálat azonban a felmentésével végződött. Bona 2000. 156-157.

⁶¹ Nachtigall Frigyes O.F.M. Conv. [Ordo Fratrum Minorum Conventualium - minoriták, itt: minorita szerzetes.]

⁶² Zetykó Kelemen O.F.M. Conv.

⁶³ Várholyi Barnabás O.F.M. Conv.

⁶⁴ Magyar Alajos (1817–1888) csanádi egyházmegyei római katolikus pap, akit 1849. február 16-án az aradi tábor felügyelő lelkészévé (tábori főpapjává) neveztek ki. *Zakar* 1999. 142.

sával szuronyszegezve megjelenvén, tudakolá: magyarok, vagy németek vagyunk-e? Mely kérdésére, midőn németül válaszolva őt megnyugtattuk,⁶⁵ sikerült arra is bírni e vidéki rendes katonát, hogy a többi társaival a szuronyt lebocsátatta, mely az ablakokon reánk vala szegezve, s az étterembei betolakodástól a többieket elparancsolta. Sokat köszönheténk az éppen akkor a pincében hordók töltögetésével foglalkozó éber lelkű⁶⁶ kádár legénynek is, ki látván, hogy a prezidensnek⁶⁷ (kit a falhoz szorítottak, mellére tartván a szuronyt egy rác és azt kiáltva: *Ti szi gazda?*⁶⁸) nincs előbb menekülése míg valamit nem adand, azonnal egy cseberben bort sietve felhozott, miből a különben is jókedvűek hörpöntvén, annyira-mennyire csendben valának. Nem maradt mégis kolostorunk kár nélkül, mert Fr. Leopoldot⁶⁹ kirablák, P. Wolfgangtól⁷⁰ pedig 1 órát és egy pár csizmát vivének el. Ez utóbbit főbelövendők, ha csak oldalán csüngő keresztjét nékik nem mutatja, és előttük térdelve élete fenntartásáért nem könyörög.

Azonban a magyar honvédek dicséretére legyen mondvá, találkoztak, kik vezénylőik fölhívásának engedve a rendet megtartották, s vezéreik szavát pontosan teljesíték. Földváry ugyanis,⁷¹ Asztalos⁷² és Schatzberg⁷³ összeszedve legényeiket, a betolakodott előcsapatot zaklaták, olyannyira, hogy közülök kevés menekülhetett. Végre Asztalos kapitány, Boczkó, nagylelkű kormánybiztos⁷⁴ és Fischer lugosi nemzetőri kapitányoktól felszólítva a város megszabadítására, az aradi Fő utca külön részeiben felállított Leiningen, Zsivkovich, Rukawina és fölkelt bánáti népség[19]ből álló sereget, melynek élén Jovanović rác őrnagy állott,⁷⁵ az Ecetfőző utcán bekerülve, baljába[n] a zászlót, jobbában kardot villogtatva, megtámad-

⁶⁵ Lakatos Ottó szerint Pléva Balázs O.F.M. Conv. német nemzetiségű káplán nyugtatta meg a betolakodókat. *Lakatos* 1881/I. 169.

⁶⁶ A szerző itt kihagyta a helyet a megfelelő névnek, de nem töltötte ki azt.

⁶⁷ Zsidegh Rajmund O.F.M.Conv.

⁶⁸ Te vagy a gazda?

⁶⁹ Augsperger Leopold sekrestyés.

⁷⁰ Valkovics Farkas O.F.M. Conv.

⁷¹ Földváry Ferenc honvéd főhadnagy, a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség aradi táborának főszámvevője. *Bona* 1988. 215.

Földváry Ferenc február 8-át követően 13-án is példásan helytállt, az utcán menekülő néptömeg között összegyűjtötte, majd sorakoztatta századát és Újradra, a betörő császári alakulatok ellen vezette azt *Potemkin* 1867. 49-50.

⁷² Asztalos Sándor (1821–1857) a 29. honvédzászlóalj századosa.

⁷³ Schatzberg Károly (1821–?) honvéd százados az 58. honvédzászlóaljban, az 1849. február 8-i ütközetben megsebesült. *Bona* 1988. 527.

⁷⁴ Boczkó Dániel (1787–1870) Békés és Arad megyék kormánybiztosa.

⁷⁵ Jovanović, Michl cs. kir. őrnagy az ostromzár feltörésére küldött cs. kir. erők mellé rendelt szerb különítmény parancsnoka volt.

ván – azt megszalasztotta.⁷⁶ Jovanović lelövetett. A rabló csordából mintegy 500 halva maradt, s a Bánhidya házába menekültek mintegy 200-an foglyokká lettek. E csata a Kolostor, vagyis Templom utcában és a piacon történt, s a torlaszokig folytatott, hol az egymáson heverő holtak teste miatt járni is csak bajjal lehetett. 3 1/4 órákor délután, minekutána egy kis gránátot bocsátottak a rácok a mieink közé, mely éppen kolostorunk közepe táján pattant szét, és miután egy, a Bárányka korcsma szögletén felállított congrév rakéta templomunkba repült, történt a megfutamodás. A menekültek Újaradra, s onnan tovább a legrendetlenebb futással siettek biztos helyre. A mieink az utcákon tábori tűz mellett virrasztottak. E csata után a mieink a Maros partját elegendő őrökkel el nem látván, éjjeli 3 óra tájban a helybeli várból kiküldöttek által a roppant sőház meggyújtott, s a városnak is több helyeni felgyújtása elhatározott; mit azonban az isteni gondviselés megátolni, meg nem engedni jónak látott.⁷⁷

Február 9-én egész nap roppant lődöztetése városunknak; e nap reggelén mi, e kolostor tagjai reggeli 5 órákor egymástól elbúcsúzva, minden vagyunkánkat a pincébe begyúrva, keseredett szívvel a városból kimenénk; tartva attól, nehogy nagyobb erővel visszatérvén a megveretett sereg maradéka, bosszújának martalékává essünk. Mi Szabó József tanyájára és a Ségában lakozó némely biztos helyekre, T. Lakatos Ottó pedig Neu-Bánátra vette magát. E nap esett a kolostorba két 60 fontos bomba, melyek egyike a csigalépcső mellett törvén be, a felső boltozatot és az alsót is lerombolá,⁷⁸ valamint e hó 7-én a hitszónokoknak átellenébe létező

⁷⁶ Mikor Galsai Kovách Ernő kiért a megyeháza elé, a főtér teljesen tele volt ellenséggel „és pedig rác csapatokkal, hol egész vásárt tartottak a házakból elrablott holmikkal - olyan volt, mint egy országos vásár, mindenféle portékákkal”. *Galsai Kovách* d. n. 153, vö.: *Galsai Kovách* 1911. 41.

⁷⁷ A sőraktárt Georg Unukich cs. kir. főhadnagy gyújtotta fel, aki február folyamán többször is kitört a várból. *Feistritzer* 1848/49. 1849. február 9-i feljegyzése. Az elhúzódo ostrom a város lakosságának jelentős részét is koldusbotra juttatta, amint azt Hajka Demeternek az OHB-hoz írt, Aradon, 1849. február 17-én kelt jelentése is bizonyítja: „Kétszeresen érezteté pedig velünk az ellenség bosszuló ostora csapását múlt csütörtökön, azaz folyó hó 8-án, akkor, midőn egyfelől a várból, másfelől Újaradról, a Bánátról előnyomult rabló csapat által városunk két tűz közé szoríttatván, a fél napi bombáztatást csak azért szüntették meg, hogy helyt adjon a berohant dúló csorda pusztításának, melynek szerencsés visszaveretése után mind a két felől újból egész irtózatossággal bombáztattunk olyannyira, hogy több házak végromba dőltek, többek egészen lakhatatlannokká váltak, minek következtése lőn, hogy azon tulajdonosok, kik mint kizárólagos vagyomból egyedül a házbér jövedelméből, ez egyetlen jövedelemforrástól is megfosztattak, jelenleg maguknak sem lévén lakhelyük, eme vészes időkbén nem maradt családjaik s maguk számára egyéb támasz a koldusbotnál.” MOL H 2 (OHB) 1849:2452.

⁷⁸ Itt a szerző néhány szót tintával kihúzott a szövegből.

Oláh Gábor úr házát szinte egy 60 f[on]tos, melynek ablakredőnyei a kolostor tejére és kertjébe hullottak.⁷⁹

Feb. 11-én. Folyó hónap 11-én a várból titkon kiköltözött néhány tiszteknek poggyásza a mieinktől elfogatván, azok Aradra, Gaál parancsnok szállására szállítatnak, hol elárvereztetvén, s azok nagy részét Gaál tábornok neje vevén meg, az illetők kezeibe ismét visszakerültek.

E hó lefolyta alatt s mióta a vár bezáratott, kolostorunk minden rendű és rangúakat nem csak éjjeli szállás- de asztallal is ellátott. Vendégeink között számos nevezetességek, kikről meggyőződve hiszem, hogy az aradi minoriták vendégszeretetét, s honfiúi buzgalmukat még utódaik előtt is méltányolva emlegetendik. Domján Antal telekbíró és volt nemzetőri kapitány többnyire velünk s nálunk élvezte a nap örömeit, vagy velünk és nálunk érezte a nap súlyos terheit. Végre fölfogván a helybeli kolostor a vár ellenébeni veszélyes helyzetét, s megfontolván, hogy számos vendégeit a legjobb akarat mellett sem láthatja el anélkül, hogy hozzártartozói hiányt ne szenvedjenek, közmegegyezés következtében a kolostorból a város biztosb részeire a hó végével kivonult. Két hely jelöltetett ki, hol ebédre megjelenhessenek: (1:) a Téglá utcában N. Tdó [Nagyon Tisztelendő] elnök Kosztka Libornál, hová N. T. [Nagytiszteletű] Zsalud Izidor, Lakatos Ottó, Máté Jób, Augsperger Leopold fr. [frater] és P. [Pater] Nachtigall Frigyes és Csüdör Tamás járanak. Azonban T. [Tisztelendő] Tamás Seprösön inkább, P. [Pater] Frigyes pedig a ritka jóságú, és bennünket kitűnőleg kedvelő Ttes [Tekintetes] Rózsa József úrnál találák fölterítve számukra a barátságos asztalt. Hála a jótevőknek!!! [19.] A többiek, úgymint Pléva Balázs, Vinkler Brúnó, Sujánszky Euszták, Zsideg Rajmund, Bardocz Sándor pedig⁸⁰ 30-ik szám alatti házban gyűlenek össze minden gondolható nyomor közötti izes ebédjük elköltésére, egyszeri lakozással megelégedvén, és e kolostoron kívüli lakás egész 3 hónapig tartott. Nem szólok azon szomorú eseményekről, melyek e hó és egész ostrom alatt történtek anélkül, hogy mindannyiszor legnagyobb szívfájdalmat nem éreznék, de azt mégis ide jegyzem, hogy a várbeliek bánásmódja a város irányában nem csak háladatlanságra, de rossz lelkűségre is mutat: Cesati olasz és Sziljak oberster⁸¹ a helybeli várerősség-

⁷⁹ 1849. február 9-én a két fél ismét tűzharcot vívott, de egyik fél sem gondolt komoly támadásra. A várat újra ellátták a szükséges felszereléssel, illetve élelemmel. A bekövetkezett károkért, illetve Arad ideiglenes elvesztéséért Gaál Miklós tábornok volt a felelős, aki 1849. február 10-én beadta lemondását. *Csikány* 1998. 138-139.

⁸⁰ Itt Sujánszky kihagyta a helyet az utca nevének, de végül nem írta be a naplóba.

⁸¹ Cesati, Lucas gróf, cs. kir. mérnökkari százados és Sziljak, Johann von cs. kir. ezredes, a helyőrségi zászlóalj parancsnoka is részt vett azon az 1848. szeptember 19-én tartott haditanácson, amely a várat semlegesnek nyilvánította, s így kivonta a magyar kormány hatóköréből. *Csikány* 1998. 102.

ben a város kérlelhetlen ellenei valának.⁸²

Folyó hónap 9-én Rómában a köztársaság kikiáltatott.

MÁRCIUS

E hó 1-ső napján költözének ki a kolostor tagjai a magyar város különféle utcáiba, s igen okosan tevék, mert e nap is a város több ízben ágyúztatván, a kolostor szobái lakhatatlanokká lettek, össze lévén törve minden ablak, vagy ajtó sérülvén meg több szobákban. E hó 7-én repült be a 10. számú szobába egy bomba, melyben mindent összezúzott.

11. Folyó hónap 11-én sikerült Bem tábornoknak Szebent ostrommal bevehetni, hol a tábornok tudósítása szerint nagy számú orosz katonasággal kelle küzdenie.⁸³ Tudatja továbbá, hogy az orosz beavatkozást megvizsgálendő, angol prokonzullal Szebenben személyesen értekezett, s bizonyossá tévé őt afelől, hogy az orosz katonaság tettelegesen részt vett az ütközetben. Ki is másnap azonnal Oláhországba visszautazva körülményesen értesíté az angol kormányt az ellenünk használt beavatkozásról.

Március 15-e, mint népnépnep a szabadság, egyenlőség és testvériség évnepja a sírkert melletti téren hálaáldozat és szónoklattal ünnepeltetett meg. A szónok Sujánszky Euszták vala. Öndicséret nélkül legyen itt általam följegyezve, hogy a haza szeretetéről tartott beszédem mind a dicső honvédsereg, mind a t. c.⁸⁴ minden rangú és rendű hallgatóság tetszését és meglelégedését kivívá.⁸⁵

24-én. A várbeliék egynegyed egyre éjjel bombáikkal ismét háborgaták városunkat és sokak házaikat megrongálák.

E helyen nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy a többször említettem [!] Bem tábornok, ki Szeben bevétele után folyó hó 19-én Brassót is bevette és Erdélyt megtisztítva, Puchnert seregével együtt Oláhországba kiűzve, az erdélyi hadjáratnak véget vetett lengyel születésű. Ő Lengyelország megbukta után Párizsba menekült, honnan most szabadság és alkotmányt védő harcunkban

---

Sziljak ezredest egyébként vezérőrnaggyá léptették elő és kinevezték Berger helyettesévé is. Az erre vonatkozó parancsot 1849. február 15-én olvasták fel a várban. *Feistritzer* 1848/49. 1849. február 15-i bejegyzése.

⁸² A szembenálló felek februárban rendszeresen lötték egymást. *Margitay* 1890. 74-75.

⁸³ Bemnek kb. 7500 katonája volt, míg a Nagyszebent védő sereg összlétszáma legfeljebb 5000 fő lehetett. *Hermann* 2001. 253.

⁸⁴ tisztelt című

⁸⁵ Az ünnepi misét az aradi sírkert mellett egy óriási sátor alatt mutatták be. *Lakatos* 1881/I. 183.

⁸⁵ Galsai Kovách Ernő szerint a nemzeti ünnep alkalmából rendezett ünnepi misén valamennyi egység „ünnepies, komoly hangulatban” vett részt. *Galsai Kovách* 1911. 54.

részt veendő, hozzánk költözött és közöttünk dicsően működik. A vezénylete alatt működő vitézek őt csak Táti, Öreg Táti névvel említik. Ez az, ki minden katonai szigorúsága mellett alattvalói bizalmát és tisztelettel párosult szeretetét a legnagyobb mértékben bírja. Az itteni tábor parancsnokai felsőbb rendelmények következtében így válták föl egymást: 1-ső volt Máriássy őrnagy, később alezredes, ezt követé Gaál Miklós ezredes, utóbb tábornok, [20.] kit fölválta Kiss Pál alezredes,⁸⁶ s végre most a parancsnokság gróf Vécsey tábornokra ruháztaték.⁸⁷

ÁPRILIS

A dicső hadvezér Perczel Móric Szegedről Bánátba bemenve, már egész Sz. Tamásig⁸⁸ haladott, útközben minden rác tábort tönkretévén. Végre a szenttamási sáncokat is rohammal bevév, sok vagyont és hadi szereknek birtokába jutván. Így tehát az annyira félelmes szenttamási sáncok többé nincsenek, de maga Szenttamás is semmivé tétetett.⁸⁹

Ápril 14-e örökre nevezetes, örökre emléken maradand a magyar nemzet szívében. Ugyanis a képviselőtestület a debreceni reformata nagyszerű egyházban összegyűlve egy szóval, s lélekkel kimondá a magyar nemzetnek önállóságát, függetlenségét; kimondák a Habsburg-Lothringi háznak örökös száműzetését, s míg a nép jövőre a kormány formát meghatározandja:

Kossuth Lajos

egyhangúlag ország-kormányzónak kikiáltatott, s egy független, felelős magyar minisztérium alakításával megbízott.⁹⁰

Ápril 17-én Bem, a dicső tábornok, miután az erdélyi hadjáratot szerencsésen bevégezte, kifelé, Karánsebesnek vevé útját, s azt egy jól sikerült csata után bevette.

---

⁸⁶ Kiss Pál (1809–1867) honvéd alezredes három hétig volt parancsnok, de jellemző, hogy Margitay Gábor – e vonatkozásban pontatlan – emlékiratai szerint „48 órai dühös káromlásai után innen eltétetett”. Margitay 1890. 79.

⁸⁷ Vécsey Károly gróf (1809–1849) honvéd tábornok 1849. március 18-án vette át Kiss Pál alezredestől az V. hadtest parancsnokságát. Csikány 1998. 140.

⁸⁸ Szenttamásig

⁸⁹ Szenttamást 1848-ban háromszor kísérelte meg sikertelenül bevenni a magyar kormányhoz hű haderő. Perczel 1849. március 15-én vette át a bácskai csapatok parancsnokságát, s alig másfél hónap alatt felszabadította a Bácskát, 1849. április 3-án elfoglalta a szenttamási szerb tábort is. Hermann 2001. 263–268.

⁹⁰ Hajka Demeter polgármester-helyettes 1849. április 21-én jelentette be a városi közgyűlésben a trónfosztásról szóló határozatot. Márki II/2. 583.

Ápr. 19-én reggel Lugosról is kiűzve az ellenfelet, főhadiszállását Lugosra tette. Ugyan e nap, azaz április 19-én Asbóth ezredes a Rákoson nagyszerű győzelmet nyert az ellenünk agyarkodó császáriakon, melynek legnagyobb eredménye reánk nézve az lett, hogy az ellenfél hazánk szívéből, Buda-Pestről húzódik kifelé,⁹¹ s 24-én Szent György napján, Pesten már honvédőink cirkálának. A két városközi közlekedést, miután az ellenfél Budára átvonult, a hídnak felújításával megszakasztá.

Április 30-án Bem tábornok egyesülve az aradi hadtesttel már Temesvár alatt áll.⁹²

Az ország kormányzó elnöke által kinevezett független, felelős magyar minisztérium tárcáját elfoglalva, a következőkből áll:

Szemere Bertalan elnök s belügy

Gróf Batthyány Kázmér külügy s ideiglenesen kereskedelmi

Horváth Mihály csanádi püspök vallás és közoktatási

Vukovics Sebő igazságügyi

Duschek Ferenc pénzügy

Csány László közlekedési

Görgei Artúr hadügy kinek helyét ideiglenesen jelenleg Klapka tábornok pótolja.

S így Magyarország független, s Habsburg-Lothringi ház⁹³ napjai megszámlíthatók. A boldogság minden magvait kebelében hordó magyar hazát e h-tlen⁹⁴ család bitor kezekkel addig faggatta[!], nyomorgatta, hogy e lépésre a magyar nemzetet az utolsó cseppig kimerített türelem kényszerűsége vezeté, nem pedig túlzott elbizakodás, vagy forradalmi viselkedés. S ma már a nép szabad – bátran szemébe nézett a koronás zsarnoknak, s vele számot vetett.

S miután bízva test és lelkének megtörhetlen erejében, a fellázadt rác, szerb-oláh gyilkosokat nagy részben összezúzta, s Windisch-Grätz zsoldosait rövid napok alatt semmivé teszi, amint e csordák és zsoldosok kegyetlenségei fő okozóját a magyar hazán 3 száz évig zsarnokoskodó Habsburg család minden tagjait április hó 14-én örökre száműzé.⁹⁵ [21.]

⁹¹ Aulich Lajos honvéd tábornok a II. hadtesttel 1849. április 11-én látszattámadást indított Rákos mezején, majd április 16-án az Asbóth-hadosztály Vecsés térségében újabb látszattámadást hajtott végre. Hermann 1996. 305. 308.

⁹² Bem április 20-án már Temesvár elővárosában (Józsefváros) állt, majd 29-én sikertelenül próbálta meg bevenni a Gyárvárost. Hermann 1996. 315. 318.

⁹³ Habsburg-Lotharingiai ház

⁹⁴ hűtlen

⁹⁵ A függetlenség kimondására Arad városa is üdvözlő felirattal válaszolt. Arch. Jud. Arad Primaria oraș Arad. Reg. 1/1849. Tanács Lajstrom 1849. évről. 1849:199. 239. 240.

E hó 2-án a helybeli várból eregetett golyók egyike kolostorunkban a 9-ik számú szobába törvén – abban mindent porrá zúzott.

E hó 9-én történt fél napi ágyúzás alatt több városi lakok rongáltattak meg.⁹⁶

MÁJUS

Múlt hó végén a Bem tábora előtt futó császári katonaság Temesvárba bevonult, hol a bent rejlő összes erőt mintegy 8 ezerre teszik.

Mieink Temesvárt körülkeríték – s jelenleg seregünk egy része Orcifalván van, másik része Bommel Mehádia környékén beütött Puchner táborát megsemmisítendő – elutazott. Harmadik, azaz legkisebb része Temesvárt (mintegy 2000) környezi; mit megtudva a bennlevők, 12-én 28 ágyúval, s majd 5000 emberrel kitörve a miéinket körülkeríték; mit látva magyar honvédeink, egész elszántsággal szuronyt szegezve rohantak a kétszernél nagyobb erőnek – s mint tudomásunkra jutott, az ellenfélből 600 leölve a várba visszavonulni kényszeríték. Mieink közül a csataterén 160 halva maradt. Béke a nemzetiségükkel együtt fenntartandó függetlenségért dicsően harcoló csatárok poraira!!!⁹⁷

Az itteni várbeliek is észrevevén honvédeink gyérültét, több éjjel megkísérték az áttörést; de a készen álló ágyúk üdvözlétől mindég visszarettenve ismét behúzódtak. Mint gyanítani igen könnyű, céljuk a Maros partján létező, s ellenük működő ágyúink beszegzése; de ezt célszerű intézkedésekkel párosult éber őrködés nem engedi.

Folyó hó 13-án ül meg Arad városa az ország függetlenségének örömnünnepét; mely alkalommal a Nagy-erdő előtt, s régi sírkert melletti téren középre a szabadság fáját leásva, mellette több sátrak készültek, s minden vallásfelekezet külön sátorban beszéd által az ünnep nagyságáról felvilágosítva, a függetlenségi nyilatkozatot magyar, német, oláh, rác és zsidó nyelven felolvasni hallá.⁹⁸

---

⁹⁶ A parancsnokság átvételét követően utasítására április 24-re elkészült a már korábban tervbe vett 800 méter hosszú, 6 méter széles csatorna, amely a Marossal összeköttetésben lévén, Újarad felől is teljesen elszigetelte a várat. A csatornával párhuzamosan tüzelőállásokkal és redoutokkal ellátott futóárok volt. *Csikány* 1998. 141-143.

A csatorna építése közben a munkában résztvevők – dacára az erős ágyútűznek – csak kisebb veszteségeket szenvedtek. *Margitay* 1890. 88-98.

⁹⁷ A temesvári várórség 1849. május 3-án, majd május 12-én rohamot intézett a várat záró magyar erők ellen, de mindkét alkalommal visszaverték őket. *Hermann* 1996. 320. 325.

⁹⁸ A szónokok Kosztka Libór római katolikus pap, Baló Benjamin református, Rácz János ortodox, valamint Steinhardt Jakab izraelita lelkészek voltak. *Lakatos* 1881/I. 195.

Az ünnepségen gyűjtést rendeztek, amelyen 600 pft 7 1/2 xr folyt be az államkasszába. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsai Lajstrom 1849. évről. 1849:920. Az ünnepség dacára Arad kevesebb újoncot akart kiállítani, mint amennyi a törvényben elő volt írva számára, de a hadügyminisztérium nem engedte, hogy az elköltözött vagy

1849-i május 21-e mint a magyarhoni történet lapjain örökre nevezetes, méltó, hogy e naplóban is följegyezve, hirdesse a későbbi kornak a magyar hadnokok vitézségét. Dicső seregeink ugyanis Görgei Artúr tábornok vezénylete alatt Buda várát, miután azt a Gellért és Sváb hegyekről néhány napig bombáztatá, a fennírt napon (azaz május 21-én) rohammal bevévék; s méltó neveknek, miszerint Európának leghősiebb harcosi, újra megfeleltek. A 3-ik, 9-ik, 14-ik, 37-ik, és 47-ik honvéd zászlóaljak (köztük több polgári egyének is) a bástyák megrohanásában kitűnőleg működvén,⁹⁹ a várban létezett Ceccopieri olasz gyalogság, minthogy irányunkban nem kis részvétet mutatott, megkíméltetett, a többiek mint ily alkalommal történni szokott, fegyver által hullván el. Hentzit Buda vár parancsnokát¹⁰⁰ Hertelendy Kálmán 47-ik zászlóalji kapitány lövé meg¹⁰¹, s maga is könnyű sebet kapott; az első nemzeti zászlót pedig ugyanazon seregbeli honvéd, Püspöky Grácián tűzé ki, miért is jutalmul (és méltán) hadnagyi rangot, s 1000 pengőt kapott.¹⁰² Részünkről az ostrom és megrohanás alatti elesettek számát tökéletesen meghatározni nem lehetett. Hogy sok elhunyt, bizonyos; ellenfeleink közül több fogollyá lett, vagy leöletett. Horvátnak nem volt kegyelem – mint hallók! Könnyű legyen hazánk függetlenségéért elhunyt dicső harcosink felett a sírhant, s örök dicsőség koszorúzta elhunytok után hamvaik fölött – melyek elleneikével már egyesülvén – a béke angyala virrasszon!!! [22.]

Május 26-án éjjeli fél tizenegyrei órától reggeli 4 óráig városunk a várbeli-ek által iszonyatosan bombáztatván és dupla töltéssel lödöztetvén, a golyók zápora által több lakokban okozott rombolásokon kívül, Kornya úrnak a megyeház szomszédságában lévő emeletes háza lángok martalékává lőn. És ez volt az utolsó lödöztetése a városnak, melynél borzasztóbbat eddig nem tapasztalt. S így hiteles állítás szerint 45 ezer lövés érte Arad városát 9 hónapi ostrom alatt.¹⁰³

---

gyárakban dolgozó embereket, illetve az ellenséges megszállás alatt álló területek lakosságát levonják az újonckontingensből. A tartozás 1849. május 18-án 89 fő volt. MOL HM Ált. H 75 HM Ált. 1849:14858.

⁹⁹ A 14. honvédzászlóalj a Győrben állomásozó VII., a 37. honvédzászlóalj a Komárom őr-ségét alkotó VIII. hadtesthez tartozott, így nem vettek részt Buda bevételeiben.

¹⁰⁰ Hentzi von Arthurh, Heinrich (1785–1849) cs. kir. vezérőrnagy a vár bevételekor halálos sebesülést szerzett.

¹⁰¹ Hertelendy Kálmán (1820–1875) százados a 47. honvédzászlóaljban. Bona 1988. 260–261.

¹⁰² Püspöky Grácián (1817–1861) zászlós őrmester volt a 47. honvédzászlóaljban, az ostromot követően hadnaggyá léptették elő. Bona 1998/2. 732.

¹⁰³ 1849. május 26-a éppen pünkösddvasárnapra esett, de a zsidó templommal szemben lévő Stampfel-féle kertben a helybeli zsidóság is bor és zeneszó mellett mulatott, amikor a várból megkezdődött a bombázás. Feistritz 1848/49. 1849. május 26-i bejegyzése.

Kolostorunk és templomunk tornya tetemesen megrongáltatott, de éttermünk, melyben majd 9 hó lefolyta alatt több hozzánk érkezett, vagy körünkben menhelyet és vigaszt kereső egyéniségekkel tanyázánk, sértetlen maradt. Hála érte az imádandó Gondviselésnek!

JÚNIUS

E hó 5-én délutáni 2 órától fél nyolcig tartatott az úgynevezett Bükszenkaszárnya udvarában (melynek jelenleg nyoma sincs már) fölállított tábori sátor alatt a várból kiküldetett 5 tiszti egyénnek a mieinkkel tanácskozmánya; melynek eredménye 14 napi fegyverszünet lőn; megengedtetvén e szünet alatt néhány várbeli tiszteknek: „Valljon létez-e még honunkban császári sereg és hol? Bevéve-e Buda vára vagy nem?” - meggyőződés és kellő tudomás szerezhetése végett Temesvár és Budára utazhatni.¹⁰⁴ És csakugyan

folyó hónap 6-án reggeli 6 órakor tiszteink kíséretében Temesvár felé 3, Budapest felé pedig 2 várbeli tiszti egyén útnak is eredt. Dicső magyar kormányunk által június 6-ra kitűzött nemzeti böjtöt Arad városa kitűnő pietassal tartá meg. Minden vallásfelekezet egyházaiban nyilvános könyörgések intéztetvén a seregek urához független édes Hazánkat a mindent felfalni vágyó északi óriás jogtalan beavatkozása miatt fenyegető vésznek mielőbbi megszűnéséért, rettenthetlen hadnokaink diadalmaért, szeretett közös Anyánk, édes hazánk boldog léteért.¹⁰⁵

Folyó hó 13-án reggeli 3 órakor kolostorunk elnöke, Kosztka Libór a helybeli tanodai igazgató Lakatos Ottó kíséretében indult Lugosra – társulatunk főnöke N. T. Szabó Román által fölhatalmazva lévén az ottani kolostori elnök, Lahner Ágoston ellen szigorú vizsgát tartani, mely vizsga azonban az elnök hon nem léte miatt meg nem történhetvén, a kiküldöttek re infecta¹⁰⁶ visszatérének.

Az ostromlók egyébként tudták, hogy a várban fogytán van a lőszer és az élelem (május 20-án már alig volt kenyér és csak 20 ulánus ló maradt ennivalónak), mivel a szőkevényeket kihallgatták. MOL H 2 (OHB) 1849:7378.

¹⁰⁴ A csatorna elkészültét követően a vár védői passzívan viselkedtek, noha a magyar zárló erő alig haladta meg a 2000 főt. Vécsey Károly április 26-án, majd május 31-én is felszólította a védőket a feltétel nélküli kapitulációra. Június 3-án Baudis József őrnagy és Boczkó Dániel enyhe feltételek mellett ismét sürgette a megadást, aminek eredményeképpen június 5-én 14 napra fegyverszünetet kötöttek a szembenálló felek, s három császári tiszt Temesvárra, illetve Budára indult tájékozódás végett. Csikány 1998. 146-148.

¹⁰⁵ A magyar kormány az orosz beavatkozás ellen keresztes hadjáratot hirdetett, 1849. június 6-ra pedig, – tekintet nélkül a felekezetek különböző szokásaira – országos böjtöt rendeltek el. Meghatározott időpontokban harangzúgás, istentiszteletek és körmenetek nyomatékositották az országra leselkedő veszélyt.

¹⁰⁶ dolgavégezetlenül (lat.)

Folyó hó 19-én az úgynevezett városi ligetben hazánk népszerű költésze, Sárosi Gyula az aradi polgárság színe előtt szerencsés vala közlekedését és hatást ébresztő *Arany trombita* című költeményét szavalhatni, melyből a forradalom eredete és folyama ez ideig igen is világosan kivehető. Hogy e költemény századokon át fennmaradand – habár rejtekben is – erősen hiszem.¹⁰⁷

20-án. A városi képviselők Török Gábor mint polgármester, de jelenleg kormánybiztos helyébe, polgármesterré Varjasy (alias Vranovics) János tanácsnokot, kapitánnyá Horváth Ádámot, tanácsnokokká Kopcsányi Kristóf főjegyzőt és Szentiványi János ügyvédet, főjegyzővé pedig Simon Ignác aljegyzőt választák.

Június 29-én az annyira sanyargatott Aradba Vetter altábornagy érkezék, s miután a várból kibocsátott kémelő tisztek még e hó 17-én visszatérve magyar hont a császári seregtől nagyobb részint felszabadítva; a vár további fenntartását pedig részint a várva várt segély meg nem érkezete, részint mi legfőbb tényező, az élelem hiánya miatt lehetetlennek állítanak – a szükséges és [24.] mind a két fél által elfogadott feltételek mellett a vár erősségét fenn említett Vetter altábornagy úr

JÚLIUS

első napján éjjeli egy óra után átvevé; s így mit Arad város 9 hó óta folytonosan, de csüggedni nem tudó lélekkel szenvedő közönsége naponként forró imáiban kért e hon Istenétől, ma már teljesedve lőn.¹⁰⁸ Azaz: az aradi vár vissza lőn nyerve a hazának. A példás vitézségű, s becsületességű várparancsnok Berger – a bent lévőkkel – ezekhez értve a várbeli capistránus atyák közül a kolostor elnökét két társával együtt 2 zászlóaljnyi fedezet alatt az éj csöndében kivonult. Az ellenséges őrsereg közt *Sziljak* Oberster és *Cesati*¹⁰⁹ valának, kik legnagyobb ellenszenvvel viseltetének sokat szenvedett városunk irányában. Az átvett helybeli várban 64 ágyú, 1500 fegyver, 2000 mázsa lőpor 1 millió puskatöltény, 3-400 ezer különféle ágyúgolyó, 540 hatvan fontos meg-

¹⁰⁷ A sikerhez az is hozzájárult, hogy Sárosi példaképül állította hallgatósága elé az aradi polgárság ostrom alatti türelmét és kitartását, lásd: Ponyvára került arany trombita. Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula. Bev., jegyz., közzéteszi: Bisztray Gyula. Budapest, 1951. 123.

¹⁰⁸ Arad városa a katonaságnak „az ostrom alatt kiállott állhatatosságáért” köszönetet szavazott, a vár feladásáról szóló hirdetmény közhírré tételével pedig a városi kapitányt bízták meg. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:872. 866.

¹⁰⁹ Kiemelés az eredetiben Z. P.

töltött bomba, 800 harminc fontos töltött és több százra menő töltetlen bomba s egyéb hadi szerek találtattak. A magyar kormány – mint hallók – a benn lévőknek minden bútorait kétszeres áron megfizetvén, a tisztéknek rangjokhoz illő és a legénységnek is kétszeres útiköltséget adadni rendelt. Mily jó lelkű a magyar!¹¹⁰

Átvétetvén a vár, abban ideiglenes parancsnokul Bergmann alezredes¹¹¹ nevezetett ki, s így miután az ide s tovaszórt lakosság előbbi lakjaiba – mennyire lakai engedék – visszatért, s a helybeli vár pusztításától többé nem tarthatott.¹¹²

Július 5-én a Szentháromság szobra előtt emelt sátor alatt ünnepélyes Te Deum és hála isteni tisztelet tartatván, N. T. Magyarai Alajos úr által Kosztka Libór kolostorunk elnöke célszerűen kidolgozott beszédében fejtegeté az örömnep fontosságát. Minek végével nagyszerű népgyűlés, és az oroszoknak hazánkba betöréséről tudósítatván a közönség, e nem várt vendég eltávolítására és ezek elleni fegyverfogásra a nép minden rangkülönbség nélkül Bogdánffy [Gergely], Simon Ignác és Pásztori [Ferenc] urak által erélyesen fölszólított.

E nap érkezék meg Nagyváradról a fegyvertár, és annak működő személyzete városunkba, mely a középtanoda, elemi iskolák és más tágasb épületekben letelepedve, napi foglalatosságait a hon javára kitűnő szorgalommal végezni hazafiúi szent kötelességének tartja.

Folyó hó 8-án a vitéz magyar seregnek átadott, s a mieink által igen is megrongált várban tartatott az összes tábori kar és polgárság jelenlétében a hálaadó isteni tisztelet; melyet az Isten szabad ege alatt N. T. Magyarai Alajos tábori s már vári lelkész úr magyar érzelmű szónoklata fejezett be.¹¹³

---

¹¹⁰ A kapitulációs okmányt közli: Saját kezébe... 1998. 170-171.

A várórség 1849. július 1-jén reggeli 3 órától 11-ig vonult ki a várból, s 11 órakor a magyar nemzeti lobogókat kitűzték a bástyákra. Náray Imre szerint „egyes zúgolódás hallatszott itt-ott a néptömegből”, mivel a várost bombázó császári katonaság szabadon elvonulhatott. V. Waldapfel 1950 1965/4. 152.

¹¹¹ Bergmann, Josef (1807 – 1849) honvéd ezredes, az aradi vár ideiglenes parancsnoka. Bona 2000. 242-243.

¹¹² Bergmann kezdetben német nyelven levelezett Arad városával, de a városi hatóság figyelmeztette „a hivatalos levelezésnek magyar nyelvenni szerkesztésére”. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:924.

¹¹³ Pártosy Károly honvéd százados a városi közönséget meghívta az ünnepségre. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:906. Pártosy fontos szerepet játszott az 1849. II. 8-i ütközetben, Vécsey Károly szerint neki volt köszönhető a 29. honvédszászlóalj megmentése. MOL HM Ált. H 75 1849:14997. Lakatos Ottónál Pártosy Károly tévesen „Pásztory Károly” néven szerepel. Lakatos 1881/I. 206.

E hó elején a várerősség palisatióztatott, vagyis tölgy karókkal kerítetett be a város felőli oldalon; mely munka az egész vár körül folytattni – elhatároztatott.

Nagyváradról városunkba érkezett ruhabizottmányi felügyelőség folyó hó 14-én kolostorunk felső emeletét posztó és egyéb kelmék rakhelyéül elfoglalván, a tanító egyének ismét a város külön részeibe kénytelenek kivonulni. Domján Antal úr három szobát házában evégett átengedni szíveskedett.

Július 17-én érkezék Aradra délutáni 5 1/2 órakor Hazánk kormányzója, Kossuth Lajos. A városiak leírhatlan lelkesedése és szívéssége fogadá honunk nagy fiát. Csernovics Péter¹¹⁴ laka volt szerencsés e nagylelkű férfiút kebelébe fogadhatni. Arad magyar érzelmű polgárai, kik őszintén tudják méltányolni az erényt, s érdemet, esti 10 1/2 órakor nagyszerű fáklyás zene és Simon Ignác főjegyző remek szónoklata által nyilváníták a nagy férfiú iránti tiszteletüket. A szónok remek beszédére válaszul a megtiszteltetett, leírhatlan ama lelkesedés, és hatás, melyet [24.] hazánk – Európa – de nem csak Európa, hanem a civilizált világon nevezetessé lett embere, Kossuth Lajos beszédével a néptömegben élesztett, mondván a többi között, miszerint Arad a hazafiúság és hűség nevezettel ugyanazonosított; s miután a lelkes polgárságot továbbra kitűrésre buzdítva a hon nevében mindent, mi Arad jövőendő boldogsága, s jobbléte előmozdítására megkívántató és megtehető ígért volna, magát mint polgártárs a polgárság hazafiúi bizalma és szeretetébe ajánlva másnap, azaz

18-án és 19-én a várat és fegyvergyárt megsejmelve, a legcélrányosb rendeleket megtéve;¹¹⁵ a városi-megyei tisztelgő küldöttséget s a helybeli kolostor papi egyéneit elfogadva, s mindenkinek működési köréhez képest az érélyes eljárást és a hon szorongó állapotjában csüggedni nem tudó buzgalmat szívökre kötven, folyó hónk

20-án délutáni 2 órakor minden magyar érzelmű áldásitól kísérve eltávozek körünkből Szegedre, ott a nemzetgyűlést, mely Pestről július 2-án hozott határozat következtében Szegedre áttétetven folytattni rendeltetett július 21-én megnyitandó. Vezérelje és segítse őt a nemzetek Ura honunk új-jaalakítása nagy művének bevégezhetésében.

Miután Damjanich altábornagy¹¹⁶ jobb lábán történt sérelem következtében a hadügyminiszteri tárcát el nem fogadá, Kossuth Lajos a nemzetgyűlés által reáruházott hatalomnál fogva e hó elején Aulich Lajos tábornokot hadügyminiszteré kinevezé; a fenn említett hőst a helybeli várparancsnoksággal tisztelvén meg,

¹¹⁴ Csernovics Péter (1813–1892) Temes vármegye főispánja, kormánybiztos.

¹¹⁵ Kossuthnak az aradi vár ellátásával kapcsolatos rendeleteit közli: KLÖM XV. 748-750.

¹¹⁶ Helyesen: tábornok.

mely tisztében e hó elején körünkbe érkezett hős altábornagy betegsége miatt e hó elfolyta alatt sem járhatván el, a várparancsnoki tárca ideiglen Perczel Miklós úrra bízott, kitől később azt Boros József alezredes vevé át.¹¹⁷

A várerősség, hogy szükség esetében magát fenntarthassa, mindennemű élelmi szerekkel, és hadiszükségletekkel elláttatik.

Bemről és hadi seregéről álljon itt feljegyezve, hogy miután az orosz tábort Brassónál megverte, Moldvába bevonult Ocnáig,¹¹⁸ honnét az oroszokon vett új győzelmről tudósítását a kormány megnyugtatósára és a csüggedők felvidítására megküldötte.¹¹⁹

Midőn Bem, a rettenthetetlen agg hős Erdélyben hősileg működik, s magyar seregének vitézségét a szomszéd Moldvában is nevezetessé teszi, azalatt Pestet az ellenfél újra elfoglalja. A kormány és képviselők háza Szegedre vonul. Az osztrákok és oroszok a magyar bankjegyeket beszedik, s ha igaz, e folyó hó 24-én 1 millió 800000 pfot¹²⁰ égettettek meg.

Pesten bizonyos Vida Károly¹²¹ tanácsára Haynau főkatonai parancsnok¹²² a magyar érzelmű nőket befogtván az Újépületben éheztetvén több napokig kínozza.

Az oroszok egyesülve az osztrákokkal Miskolcot ismét elfoglalván, onnét a Tisza mentében száguldoznak. Július 25-én tiszafürednél csata. Korponai népfelkelésével visszaverte ugyan az ellent, másnap azonban a túlnyomó erő ismét átkelt a Tiszán, mely szomorú hír hallatára városunk nem kis remegésbe esett.¹²³

Július 31-én az országgyűlési és kormány tagjainak városunkbani nem várt érkezése közreműlést okozott, mit az állami és tábori szereknek siettetett át-

---

¹¹⁷ Kossuth az aradi vár főfelügyelőjévé nevezte ki Damjanich Jánost, aki július 10-én érkezett Aradra, ahol a város külön küldöttség útján tisztelgett a tábornok előtt. Arch. Jud. Arad Primaria oraș Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:926.

¹¹⁸ Tirgu-Ocna

¹¹⁹ Bem 1849. július 23-án az Ojtozi-szoroson át betört Moldvába és mintegy 2000 fős csapatával megverte Usztrugov vezérőrnagy erőit, s ezzel ismét megakadályozta, hogy az erdélyi orosz hadsereg a Maros völgyén keresztül kijusson az Alföldre. Hermann 2004. 342.

¹²⁰ pengőforintot

¹²¹ Vida Károly (1819–1862) konzervatív újságíró, a Figyelmező című lap szerkesztője.

¹²² Haynau, Julius von, báró (1786–1853) cs. kir. tábornok, a magyarországi cs. kir. hadsereg főparancsnoka.

¹²³ Korponay János honvéd ezredes már 1849. július 25-én is csak a tiszafüredi híd felgyűjtásával tudta megakadályozni az oroszok átkelését a Tiszán, 26-án azonban Mihail Dmitrijevics Gorcsakov tábornok csapatai átkeltek a folyón és Korponay Debrecenbe húzódott vissza. Hermann 1996. 382-383.

szállítása, a katonaság naponkénti hátrálása csak nagyobb fokra emelt. E hó első napja örömnapp volt Aradon, az utolsó rövid ideig élvezett örömről és nyugalomunkat magával sodrá az örök enyészet örvényébe.

AUGUSZTUS

1-én. Az ellenfélnek szegedfeléi nyomulása, Csongrád városának hol a hős lakosság az elősereget megszalasztá felperzseltetése, s más számtalan való és valótlán hírek e napot is rémületessé tévék Aradon, s mit álmodni is alig mert volna egy lelkes hazafi, azt lőn kénytelen hallani. [25.]

2-án tudniillik: Szeged városának az ellenfél által történt elfoglaltatását.

Aug. 3-a és 4-e az ellenfélnek Arad feléi nyomulása hírért szülemlé, minek következtében az aradi ruhabizottmány, a fegyvergyár és egyéb tábori szerek a várerősségbe és a szomszéd falvak és városokba vitetni rendeltettek.

5-én. Az Aradra menekült minisztérium az ellenfélnek nagylakoni léte hallatára Újaradra átvonult. A rémülés nőttön-nő, zavar mindenfelé, leverettség, s csüggedezés jelei az arcokon.

6-án. Reggeli 6 órától óta (!) tömérdek katonaság, roppant számú szekerek bevonulása a várba, melynek elősáncai ágyúkkal láttatnak el. 12 óra után 2 zászlóalj és több huszárosztály a temető melletti téren tábort üt. Tábor parancsnokul Querlonde alezredes,¹²⁴ segédjéül Beimel hadnagy¹²⁵ neveztetvén ki, ezek a kolostorban láttattak el asztal és lakással.

7-én 5 zászlóalj hegyesített vasrudakkal, de többen fegyvertelenül városunkba érkezvén, a közelgő ellenfél előnyomulása hírére ezek is folyó hónap 8-án táborba szállítatnak. 9-én éppen 12 órakor délben bizonyos zavarban halászni szeretők által az a hír terjesztetvén el, miszerint az oroszok Újaradra betörték (mi azonban nem valósult). Arad főutcáján általános zavar és borzasztó futkározás történvén, egy asszony agyon tapostaték. E napon az ellenfél előőrei Vinga körül mutatkoztak. E nap hős lengyeleink és Lehel huszáraink közül mintegy 160 foglyokul és 40 poggyászos szekér esett martalékul. Estve felé Görgei 1-ső és 2-ik hadteste megérkezvén, az úgynevezett szállások megett tábort ütött. A helybeli várerősség védállásba helyzetetett, sorsa Damjanich kezére bízván.

10-én. Görgei seregének egy része Újarad alatt táboroz. A katonaság rendkívüli be-, s kivonulása semmi jót nem gyaníttat.

---

¹²⁴ Querlonde du Hammel, Ferdinand (1811–1873) honvéd ezredes, hadosztályparancsnok a tartalékhadtestnél. Bona 2000. 588.

¹²⁵ Beimel György (1831–?) parancsőrtsízt Querlonde ezredes mellett a tartalékhadtestnél. Bona 1998. 122.

11-én. Általános zavar. A kormányzó és minisztérium hivatalaikról lemondanak. A nemzet ideiglenes kormányá megszünt és Görgei, mint fővezér a nemzet élén, proklamációban felszólítja Arad polgárait a hon tartózkodásra azon esetben, ha az ellenfél bevonulna a városba.¹²⁶ Mi csakugyan

12-én délutáni 3 órakor meg is történt. Az ellenfél Schlik tábornok¹²⁷ és Majthényi császári biztos¹²⁸ vezénylete alatt Újaradról előőreit Aradba beküldvén, azok először is az úgynevezett König kávéházbani raktárt lefoglalták. Más csapata az előőröknek a városházába vonulván, ott egész katonai szigorral őrködének, s miután az aradi tanács, köztük e ház elnöke is N. T. Kosztka Libór Újaradra átmenvén, a város maga feladását jelenté, Schlik tábornagy és Majthényi császári biztos Arad polgárait a személy és vagyon bátorságról biztosíták. Az izraelitáknak azonban meghagyatott, hogy másnap reggeli 9 óráig 30 ezer pengőt ezüst húszasokban Újaradra vigyenek, különben 14-én 60 ezret fizetendő, ha nem: egész zsidóság kirabolatik.¹²⁹ Görgei szerencsétlen és elárult serege 12-eki éjjel Világos felé vonult, hogy a borzasztó catastrophnak szemtanúja legyen. Vécsey tábornok serege pedig, mely Temesvárt 107 napig ostromlá, szinte e hó 10-én szétveretvén, részint Erdély, részint török földre menekült.¹³⁰

13-án Újaradon ünnepélyes Te Deum Schlik tábornok parancsából, az ott[an]i lelkész felolvassa az átadott proklamációkat. Ez ünnepélyre Arad város magisztrátusa és néhány képviselők – közöttük Kosztka Libór házunk elnöke is – megjelenvén.

14-én reggeli 7 óra tájban egy csapat kozák vonul át városunkon. A polgárság amaz általános rendelet következtében, melynél fogva az eddig forgásban volt magyar bankjegyek érvénytelenítetnek, s pedig úgy, hogy helyettök mi sem adatik kárpótlékul¹³¹ – leveretten és kétségbe esetten bolyong –, sír a sze-

¹²⁶ Görgei kiáltványát közli: Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Bev. jegyz. és Görgey István fordítását átdolgozta: Katona Tamás. Budapest, 1988. 2. k. 393-394.

¹²⁷ Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1789–1862) cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok.

¹²⁸ Majthényi László báró (1820–1908) császári biztos.

¹²⁹ Bernstein Béla szerint az aradi zsidóság 10000 pft-ot fizetett, de ebbe természetesen nem számított bele a Haynau által az aradi és a lugosi hitközségre kivetett hadisarc. *Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával.* [Budapest, 1998.] 160. 170.

¹³⁰ 1849. augusztus 9-én a Bem vezette főereg Temesváron döntő vereséget szenvedett Haynautól. Vécsey V. hadteste, amely nem vett részt a csatában és Kmety György zászlóaljai fedezték a magyar csapatok visszavonulását. *Hermann* 2004. 380.

¹³¹ Arad városa kérte ugyan Schlik tábornokot és Majthényi báró császári biztost, hogy ismerjék el a magyar pénzjegyek érvényességét, de a császári hatóságok elutasították a ké-

génység és éhezik – és nincs, ki könyörülne!!! 9 óra tájban a helybeli várerősségből az ágyútelep melletti dolgozókra Újarad felé egy lövés történvén – ezzel bevégzik a mieink ostromukat.

15-én. A tanítói testület gróf Zichy¹³² és Majthényi császári biztos urak rendelete következtében 500 pengőt adván be magyar bankjegyekben, mindenétől meg lón fosztva, szinte az aradi ház is, melynek nem maradt annyiya, hogy másnap készpénzért élelmi szerekkel magát elláthassa. Délután 5 óra tájban az eddig Újarad mellett táborozott osztrák csapat, mintegy 4 ezred, városunkon átvonulván, a temető mellett táborba szállott. Mint gúnyolták a polgárokat, s mint zaklatták azt képzelhetni. [26.]

16-án. Egész városban mély csend és levertség.

17-én. A helybeli várerősségbeni katonaság, miután Görgei Artúr árulása következtében Világoson a fegyverletétel megkezdett és több helyeken folytatott; s a volt magyar honvédtisztek azon szín alatt, hogy rangjukban megmaradandnak az orosz tábornál, vagy szabadon bocsátatnak, jó remény fejében fegyverüket, melyet a törvényes szabadság és haza jobb létéért oly hévvel karolának, elég erőtlének valának letenni. A helybeli várőrség is – mondom – magát az orosz tábornak feladá. Estveli 7 órakor történt a kivonulás, s tartott fél nyolcig. A Maros jobb partját orosz gránátos és lovasság foglalá el. Midőn mintegy 300 gyerkőc mint töltény és zünder készítő, az oroszok közű komoly maguk tartásával lépdelve – ezek közül többek szemei könnyekkel telének meg. Szomorú látvány volt az egész, s néhány rác és oláhot kivéve csak kevés arcon volt látható az öröm sugára. A vári erősségből kijötteket még ez éjjel Simándig, onnét Gyuláig, nem annyira kísérek, mint úzék a vitéz oroszok, s így 47 napi birtok után Arad vára ismét osztrák hatalomba került.¹³⁴

18-án. Mint 6 cs. k. apostoli Felsége születése napján, 101 ágyúlövés hirdeté a nap fontosságát. A katonaság a Temető téren, benn a mieink tarták az ünnepélyes isteni tiszteletet, estve a város kivilágított.

---

relem teljesítését. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsi Lajstrom 1849. évről. 1849:1216.

¹³² Zichy Ferenc gróf (1811–1900) a cári orosz hadsereg melletti cs. kir. hadseregfőbiztos.

¹³³ A szabadságharc bukását sokan helytelenül árulással magyarázták, figyelmen kívül hagyva a katonai, illetve a nemzetközi erőviszonyokat.

¹³⁴ Damjanich és Szergej Petrovics Buturlin tábornok annak ellenére állapodott meg a vár átadásáról, hogy az orosz fél csak a feltétel nélküli megadást tartotta elfogadhatónak. A védőket ezt követően Sarkadra kísérték, ahonnan a tiszteket, beleértve Damjanichot is, tovább kísérték Gyulára, ahol Görgei hadseregének parancsnokait is őrizték. Csikány 1998. 157-158.

19-én. Számos orosz katonaság vonult át városunkon. Egyenruhája minde-
nik csapatnak egyszínű hosszú talár, csak vállaik és sisakukra tűzött számjegy
által lehetének megkülönböztetve. Délelőtt bizonyos egyén, ki nemzeti szalagot és
csatos kalapot viselt, elfogatván, a Szentháromság előtti téren dobokra fektet-
ve úgy megbotoztatott Schlik tábornok úr parancsára, hogy másnap meghala.

A fegyvereiket lerakott honvédek fáradtan és eltikkadva lézengének utcá-
inkon e napokban. Történt, hogy ha a magyar honvédnek jobb felső köntöse
volt az osztrák katonáénál, attól az utcán megfosztatott, s a különben is pénz
és kenyér nélküli ex-honvéd kollégájától még csak ruhája megtartatására sem
mértattatott.

21-én. Tábornagy Haynau úr megérkezvén, Heim Domokos polgár-
mester úr házában megtelepedett.

22-én. Több honvédtisztek mint már hadifoglyok érkezvén városunkba,
ezek részint a Fehér Kereszthez címzett fogadó, részint a kolostor, részint a
reformatum [!] templom és zsinagógába zárattak. Kolostorunkban több neve-
zetes egyéniségek között volt Beniczky Lajos,¹³⁵ Szende Béla, és a világszerte
híres táncos¹³⁶ [Veszter Sándor].

E nap végzé életét kötél által a hadi törvényszék által elítéltetett Ormai
ezredes¹³⁷ (alias Auffenberg¹³⁸). Az elfogatások napirenden lévén, Csernovics
Péter is ma vitetett a helybeli várerősségbe.

23-án mintegy fél háromra hozák több mint 424 szekéren a magyaroktól
átvett fegyvereket.¹³⁹ Az orosz és osztrákok a kolostor előtti téren válogatták a
szebb és jobb magyar kardokat, azokat magokkal elvivén. Egy sváb szekér is
meg lévén több puskával rakva, amint azokat is ide, s tova hánynák, egy meg-
töltve lévén, véletlenül elsült; s a sváb lovát nyakszirtén találva, legalább a vé-
res verítékbe került zsákmány további hurcolásától felmenté.

24-én. Egész ezred hadifogoly, és számtalan ló vezettetett át városunkon.

28-án. A volt magyar honvédtisztek, kiknek úgynevezett Passierschein-t¹⁴⁰
nyerhetni nem lehetett, az osztrák seregbe besoroztatván, kolostorunk kertjé-
ben eskettettek föl a császári zászló alá.

---

¹³⁵ Beniczky Lajos (1813–1868) honvéd alezredes.

¹³⁶ A név az eredetiben hiányzik.

¹³⁷ Ormai Norbert (1813–1849) ezredes, a honvéd vadászezredek főparancsnoka. Bona
2000. 549.

¹³⁸ A név utólag, ceruzával van lejegyezve.

¹³⁹ Sujánszky először 434 szekeret írt, majd a számot kijavította 424-re. Lakatosnál 434
szekér szerepel. Lakatos 1881/I. 219.

¹⁴⁰ utazási engedélyt (ném.)

29-én. Az Újaradon beszédett bankjegyek Forrayné háza előtt ünnepélyesen megégettettek!!

30 és 31-én, még azutáni napokban is érkezének honvédek városunkba eltikadva vagy köntöseiktől megfosztva, a könyörületesség ajtaján itt is amott is kopogtatván, kinek szíve mindezek láttára meg nem lágyult, szemei nem könnyezének, aligha ember volt.¹⁴¹ Midőn a magyar bankjegyek beszédettek, egy különben meglehetősen vagyonú polgár Aradon kolostorunkban esedezett egy falat kenyérért!!! [27.]

E hó valamint május, június és július rendkívüli melegek lévén, miután a császári katonaság városunkat ellepé, és betegek mintegy 6 kórházban gyógyítatnának, kiütött a kolera, és számosan esének áldozatul, kivált a katonaság közül.¹⁴² Szerzetestársaim dicséretére minden hízélgés nélkül legyen itt följegyezve, miszerint tábori lelkészek hiányozván, több hónapokig a mieink láták el lelki vigasztalással a betegeket, s mi lett fáradságuk jutalma? Az édes öntudat, hogy keresztényi és felebaráti kötelességeiknek pontosan megfeleltek. Mások érdemeikkel díszesítettek föl, tán csekélyebb szolgálatért, vagy éppen nem legdicsőbb tetteikért; s a mieink, midőn szerényen folyamodtak némi előismerési jutalomért, nyertek – ot. [!]

Bevégezem én is e szerencsétlen és a magyar történet lapjain gyászos emlékü hó napjairól jegyzeteimet. Vegye a nemzetek igazságos Istenétől méltó jutalmát az, kinek e sanyargatott haza szerencsétlenségét köszönheti!!! Ó, mert ha igaz lélek, és önzéstől ment tiszta szándok, valódi hazaszeretet lelkesítendette a fővezért, ily borzasztó csapás nem érendi, nem érhetendette a hazát.

SZEPTEMBER

E hó 2-án a Temető téren nagy katonai ünnepély és érdemelek kiosztogatása a katonaság között.

---

¹⁴¹ Potemkin Ödön, aki hadifogolyként ekkor érkezett Aradra, azt írta, felette szembetűnő ellentét volt, „a legdíszesb egyenruhába öltözött csász. tiszteket”, illetve a „csaknem elrongyolott magyar tiszteket szemlélni”. Potemkin 1867. 145.

¹⁴² A kolerával kapcsolatos tapasztalatait valamennyi orvosnak 1849. július 12-től kezdve, kéthetente jelentenie kellett a városi főorvosnak. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanács Lajstrom 1849. évről. 1849:1060.

Aradon egyébként – hasonlóan más városokhoz – a nemi betegségek is komoly problémát jelentettek. A „bujasenyvesek” nagy száma következtében nem tudták ellátni a más jellegű betegeket, így előbbiek számára a városi előljárárság kénytelen volt külön épületet bérelni. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanács Lajstrom 1849. évről. 1849:291. 292. 432. 1001.

11. A megye által beszedett bankjegyek, nemkülönben a városi hatósághoz beadottak 3 és 4 óra között Forraynő háza előtt megégettettek; mely alkalommal egy nő így kiálta fel: most égetik fel erőnket! A városban beszedett bankjegyek mintegy egy millió 540000 ft [-ot] tévének.¹⁴³

15, 16 és 17-én a besorozott volt magyar honvédtisztek lovasságtól kísérve a helybeli várerősségből különféle ezredekhez szállítatnak.

17[-én] délutáni 5 óra tájban a megyeház udvarán ismét magyar bankjegyek perzseltetnek.

19-én Komárom szűz vára, miután a dicső várparancsnok, Klapka, önma-ga és az egész bennlévő őrseregnek szabadoni elbocsátatását a császári hadi fő-kormánytól megnyeré, magát szinte feladá. E vár feladása után a véres esemé-nyek és halálos elíteltetések (!) napirendre jövének.

25-én Gyorokon és Magyaráton kezdetét vévé a borszüret, mind mennyi-ség, mind minőségre nézve silány volt az eredmény.

A helybeli várerősség, melyben a honvéd magyar tisztek nagy száma szigo[rú]an őriztetik, Howiger várparancsnok¹⁴⁴ rendelete szerint zárva levén, a bemenet csak bemenhetési jegy mellett engedtetik meg.¹⁴⁵

Az egész hót átaljában tekintve elég kellemesnek mondhatjuk, de mit ér, ha derült Nap alatt, lelkünk elborítva a fájdalom és kétes jövő miatt fel nem derülhet!

OKTÓBER

2-án. A lugosi elválasztott elnök, N. T. Paulinyi Paulin¹⁴⁶ Miskolcra kolos-torunkba érkezvén, őszinte és baráti érzelmű társaitól illő tisztelet és szíves-

---

¹⁴³ 1848. szeptember 10-e óta, leszámítva némi ezüstpénzt, kizárólag magyar bankjegyek voltak forgalomban Aradon. Lakatos 1881/I. 219.

A magyar pénzjegyek érvényességének érdekében a város Franz Schlick cs. kir. tábornok-hoz, illetve Majthényi László báró, császári biztoshoz fordult, de kérése nem talált meg-hallgatásra. Arch. Jud. Arad Primaria oraş Arad. Reg. 1/1849. Tanácsai Lajstrom 1849. év-ről. 1849:1216.

¹⁴⁴ Howiger, Alois von (?–1849) cs. kir. vezérőrnagy, a kapitulációt követően az aradi vár pa-rancsnoka, baleset következtében halt meg.

¹⁴⁵ Az időközben Aradra érkezett Damjanich Jánosnének is külön levélben kellett kérnie a várparancsnokot, hogy találkozhasson férjével. Damjanich Jánosné – Howiger tábor-noknak. Arad, 1849. szeptember 27. OSZK Kézirattár, Levelestár, név szerint.

¹⁴⁶ Paulinyi Paulin (1807–?) O.F.M. Conv. 1851-től Aradon tanított, 1851–1855-ig rendfő-nök volt. A magyarországi minorita rend névtára 1882/3-ik évre. Sz. Ferenc pátriárka születése hétszázados évfordulójának emlékére. Arad, 1882. 41.

séggel fogadtatik. Éljen sokáig! [A napló folytatását az aradi vértanúk kivégzésével kapcsolatban a 28. oldaltól kezdve közli Lakatos Ottó,¹⁴⁷ illetve legújabbban Katona Tamás.¹⁴⁸]

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Arch. Jud. Arad** Archivele Naționale ale României Directia Județeană Arad
- Bona Gábor, 1988.** BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988.
- Bona Gábor, 1998.** BONA GÁBOR: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k.* Budapest, 1998–1999.
- Bona Gábor, 2000.** BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000.
- Böhm – Farkas – Csikány, 1998.** *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848 49-es forradalom és szabadságharc hadtörténelmi levéltárban őrzött katonai irataiból.* Szerk.: Farkas Gyöngyi, vál. és ford.: Böhm Jakab, bev.: Csikány Tamás. Budapest, 1998.
- Csikány Tamás, 1998.** BENKŐ ELEK – CSIKÁNY TAMÁS – CZIGÁNY ISTVÁN – DEMŞEA, DAN – DOMOKOS GYÖRGY: *Az aradi vár története*. Budapest, [1998.] (A vonatkozó rész Csikány Tamás munkája.)
- Feistritz Rajmund, 1848/49.** FEISTRITZER RAJMUND: *Az aradi vár ostroma 1848 és 49-ben*. Ford.: Kristyóry István és Szöllőssy Jenő. Kézirat, Katona Tamás tulajdona.
- Galsai Kovách Ernő, d. n. II. k.** GALSAI KOVÁCH ERNŐ: *Naplóm. II. rész. Az 1848/9. évi magyar szabadságharcz eseményeiről.* Kézirat. OSZK Kézirattár Fol. hung. 1419.
- Galsai Kovách Ernő, 1911.** *Aradvár és Aradváros ostroma 1848–49-ben. Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki honvéddőrnagy naplója.* Előszó: Márki Sándor. Bev., jegyz.: Juhász Ferenc. Arad, 1911.
- Hermann Róbert, 1996.** 1848–1849. *A szabadságharc és a forradalom története.* Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 1996.
- Hermann Róbert, 2001.** HERMANN RÓBERT: 1848–1849. *A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.
- Hermann Róbert, 2004.** HERMANN RÓBERT: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Budapest, 2004.
- HM Ált.MOL H 75.** Hadügyminisztérium. Általános iratok 1848–1849.

¹⁴⁷ Lakatos Ottó, 1881/1. 220–225.

¹⁴⁸ Katona Tamás: Az aradi vértanúk. 4. kiadás. Budapest, d. n. 207–209.

- KLÖM Kossuth Lajos** Összes Munkái XII XV. k. S.a.r.: Sinkovics István és Barta István. Budapest, 1951–1957.
- Lakatos Ottó, 1881/13.** LAKATOS OTTÓ: *Arad története. I-III. k.* Arad, 1881.
- Máriássy János, 1999.** MÁRIÁSSY JÁNOS: *Visszaemlékezések az 1848-49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra.* S. a. r. Sugár István. Budapest, [1999.]
- Margitay Gábor, 1890.** *Aradi vésznapok. Margitfalvy Margitay Gábor 1848–49. honvédmérnök-kari őrnagyemlékiratai.* S.a.r.: Nagy Izsó. Budapest, 1890.
- Márki Sándor, é. n. II/2.** MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája.* II/2. k. Szerk.: Jancsó Benedek, Somogyi Gyula. Arad, d. n.
- Misóczki Lajos, 2003.** MISÓCZKI LAJOS: *Gyöngyöstől Imregig.* Képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából. Gyöngyös, 2003.
- MOL Magyar Országos Levéltár**
- OHB MOL H 2.** Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai 1848–1849.
- Potemkin Ödön, 1867.** POTEKIN ÖDÖN: *Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és a temesvári táborozással.* Pest, 1867.
- V. Waldapfel Eszter, 1950/1965/1-4.** V. WALDAFEL ESZTER: *A forradalom és a szabadságharc levelestára.* Budapest, 1950 1965. I IV. k.
- Zakar Péter, 1999.** ZAKAR PÉTER: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* Budapest, 1999.

KATONA TAMÁS MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

—ÖSSZEÁLLÍTOTTA: BALOG ÉVA

- Vörösmarty és a szabadságharc. In: *Fehérvár: A Vörösmarty Irodalmi Társaság irodalmi és helytörténeti antológiája*. Vörösmarty halálának 100. évfordulójára. Székesfehérvár, 1955. 3. 235-242. p.
- István király emlékezete*. (Szerk.: KATONA TAMÁS.) Bp., Magyar Helikon, 1971.
- Mohács emlékezete: a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei*. (Vál.: KISS KÁROLY; szerk., bev. és jegyz.: KATONA TAMÁS.) Bp., Magyar Helikon, 1976. 275 p.
- Világostól Aradig. 1-3. *Magyar Nemzet*, 31 (1976) 236-238. 5. p.
- László király emlékezete*. (Vál.: Kurcz Ágnes; ford.: CSANÁD BÉLA et al.; bev.: GYÖRFFY GYÖRGY; szerk.: KATONA TAMÁS.) Bp., Magyar Helikon : Európa, 1977. 87.
- A szabadságharc kilenc nagy csatája. Than Mór csataképei. Görgey Artúr, Görgey István, Klapka György, Leiningen-Westerburg Károly, Máriássy János csataleírásai*. (Szerk., jegyz., névmutató: KATONA TAMÁS; utószó: CENNERNÉ WILHELM B. GIZELLA; képmagyarázatok: Barcy Zoltán.) Bp., Magyar Helikon, 1978. 148 p.
- Történelem villanófényben. *Magyar Nemzet*, 1977. április 17. 14. p.
- Az aradi vértanúk. I-II.* (Összegyűjt., sajtó alá rend., bev. tanulm., jegyz.: KATONA TAMÁS; ford.: GÖRGEY ISTVÁN, KATONA TAMÁS et al.) Bp., Szépirodalmi K., 1979. 404. és 399. p.
- A korona kilenc évszázada : történelmi források a magyar koronáról*. (Vál. és szerk.: KATONA TAMÁS.) 2. kiad. Bp., Európa, 1979. 599 p. Pro Memoria.
- A korona kilenc évszázada : történelmi források a magyar koronáról*. (Vál., szerk.: KATONA TAMÁS; bev.: GYÖRFFY GYÖRGY.) Bp., Magyar Helikon, 1979. 454 p. Bibliotheca Historica.
- Mohács emlékezete : a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei*. (Vál.: KISS KÁROLY; szerk.: KATONA TAMÁS.) 2. bőv. kiad. Bp., Európa, 1979. 476 p. Pro Memoria.
- MAGYARI ISTVÁN: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. (Sajtó alá rend.: KATONA TAMÁS; utószó: MAKKA LÁSZLÓ.) Bp., Magyar Helikon, 1979. 223 p.
- GÖRGEY ISTVÁN: *1848 júniusától novemberéig : okmánytár (1848. szeptember 23 – 1848. október 16.)* (Sajtó alá rend., a bev. írta, az okmánytárat, jegyzeteket és mutatókat összeáll.: KATONA TAMÁS.) [Budapest] Magyar Helikon, 1980. 434 p. Bibliotheca Historica.
- A tatárjárás emlékezete*. (Vál., szerk.: KATONA TAMÁS; bev. tan.: GYÖRFFY GYÖRGY.) Bp., Magyar Helikon, 1981. 356 p. Bibliotheca Historica.
- Zichy Ödönről. (BENDA KÁLMÁNNAL beszélget KATONA TAMÁS.) In: *Olvastam valahol...* I. Benda Kálmán és Kerekes István műsora. Bp., Minerva, 1981. 266-275. p.
- Az ozorai diadal. (BENDA KÁLMÁNNAL beszélget KATONA TAMÁS.) In: *Olvastam valahol...*

- I. Benda Kálmán és Kerekes István műsora. Bp., Minerva, 1981. 276-282. p.
Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. (Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta: KATONA TAMÁS.) Bp., Magyar Helikon, 1982. 243 p. Bibliotheca Historica.
- ORBÁN BALÁZS: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisme-i szempontból. *A Székelyföld* : válogatás. (Szerk.: KATONA TAMÁS ; sajtó alá rend.: PÉTERFY LÁSZLÓ ; utószó: KÓSA LÁSZLÓ.) Bp., Európa, 1982. 558 p. Pro Memoria.
- Az aradi vértanúk : levelek, naplók, visszaemlékezések. I-II.* (Vál., szerk., előszó, jegyz.: KATONA TAMÁS.) Bp., Európa, 1983. 562 és 445 p.
- SCSERBATOV, ALEKSANDR PETROVICS: *Paszkeovics Magyarországon.* (Jegyz. és névmagyarázatok: Katona Tamás.) Bp., Európa, 1984. 445 p.
- Az aradi vértanúk. Néphadsereg,* 1984. 40. 13. p.
- ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld* : válogatás. (Szerk.: KATONA TAMÁS ; sajtó alá rend.: PÉTERFY LÁSZLÓ ; utószó: KÓSA LÁSZLÓ.) 2. kiad. Bp., Európa, 1985. 558 p. Pro Memoria.
- BARCZY ZOLTÁN: *A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái fegyverzete.* (Előszó: KATONA TAMÁS.) Bp., Corvina, 1986. 247 p.
- KLAPKA GYÖRGY: *Emlékeimből.* (Bev. és jegyz.: KATONA TAMÁS.) Bp., Szépirodalmi, 1986. 638 p. Magyar Századok.
- Orbán Balázs: *Torda város és környéke. I-II.* (Szerk.: Katona Tamás ; utószó. Lászlóffy Aladár.) Bp., Európa, 1986. 538 és 622 p. Pro Memoria.
- A tatárjárás emlékezete.* (Vál., jegyz., szerk.: KATONA TAMÁS ; bev.: GYÖRFFY GYÖRGY.) 2., bőv. kiad. Bp., Európa, 1987. 469 p. Pro Memoria.
- Mohács emlékezete : a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források ; a csatahely régészeti feltárásának eredményei.* (Vál. KISS KÁROLY ; szerk., bev., jegyz.: KATONA TAMÁS.) 3., bőv. kiad. Bp., Európa, 1987. 283 p. Bibliotheca Historica.
- KOSSUTH LAJOS: *Írások és beszédek 1948-1849-ből.* (Vál. sajtó alá rend., jegyz.: KATONA TAMÁS.) Bp., Európa, 1987. 652 p. Pro Memoria.
- GÖRGEY ARTÚR: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I-II.* (Ford.: GÖRGEY ISTVÁN ; átdolg., bev., jegyz.: KATONA TAMÁS.) Bp., Európa, 1988. 507 és 529 p. Pro Memoria.
- Nemzeti összeütközések 1848 – 49-ben. In: *Magyarok a Kárpát-medencében.* (Összeáll., szerk.: GLATZ FERENC.) Bp., Pallas, 1988. 148-155. p. História Könyvek.
- Kossuth Lajos. In: *Magyarok a Kárpát-medencében.* (Összeáll., szerk.: GLATZ FERENC.) Bp., Pallas, 1988. 151. p. História Könyvek.
- A bosszú. 1849. október 6. In: *Magyarok a Kárpát-medencében.* (Összeáll., szerk.: GLATZ FERENC.) Bp., Pallas, 1988. 160. p. História Könyvek.
- A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról.* (Vál., bev.: ROSONCZY ILDIKÓ ; jegyz. és mutatókat összeáll.: KATONA TAMÁS, ROSONCZY ILDIKÓ.) Bp., Európa, 1988. 952 p. Bibliotheca Historica.
- Portré Szemere Bertalanról. (BENDA KÁLMÁNNAL beszélget KATONA TAMÁS, HERMANN RÓBERT és PELYACH ISTVÁN) In: *Olvastam valahol...* III. Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. Benda Kálmán és Kerekes István műsora. Bp., Minerva, 1988. 158-164. p.

- Orosz szemtanúk az 1848-49-es szabadságharcról. (BENDA KÁLMÁNNAL beszélget KATONA TAMÁS, és VADÁSZ SÁNDOR). In: *Olvasom valahol...* III. Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. Benda Kálmán és Kerekes István műsora. Bp., Minerva, 1988. 174-181. p.
- Komáromi osztrák katonasírok. Magyar Nemzet, 51 (1988) máj. 10. 7. p.
- Egy különös forradalmár. 175 éve született Kászonyi Dániel. Magyar Nemzet, 51. (1988) okt. 3. 4. p.
- Budavár bevételének emlékezete 1849. (Vál., szerk., bev.: KATONA TAMÁS ; sajtó alá rend.: HERMANN RÓBERT, PELYACH ISTVÁN, TIRTS TAMÁS.) Bp., Európa, 1989. 621 p. Pro Memoria.
- REDEN, ALEXANDER SIXTUS VON: Az Osztrák – Magyar Monarchia : történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig. (Kieg. szerk.: KATONA TAMÁS.) Rövid kiadás Bp., Széchenyi K. ; Salzburg, Druckhaus Nonntal, 1989. 307 p.
- Batthyány és az aradi vértanúk temetése. História, 11 (1989) 3. 16-18. p.
- Kossuth temetése (1894. ápr.) História, 11 (1989) 3. 19-21. p.
- Királyért és hazáért : a magyar királyi honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverze-
te, 1868–1918. (Szöveg: BARCY ZOLTÁN ; rajz: SOMOGYI GYÖZÖ ; előszó: KATONA TAMÁS.) [Budapest], Corvina, [1990] 244 p.
- Csány László erdélyi főkormánybiztos (1849. január – május). In: *Kossuth kormánybiztos Csány László, 1790 – 1849.* (Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS.) Zalaegerszeg : Zala M. Lvt., 1990. 221-254. p. Zalai gyűjtemény, 30.
- HAMANN, BRIGITTE: Rudolf. A trónörökös és a lázadó. (Ellenőrizte: KATONA TAMÁS.) Bp., Árkádia, 1990. 552 p.
- Március titka. Rubicon, 1 (1990) 2. 2. p.
- Aradi vértanúk naplói. (Vál., bev., jegyz.: KATONA TAMÁS.) Bukarest, Kriterion, 1991. 288 p. Téka.
- BARCY ZOLTÁN: Évszázadok egyenruhái. (Előszó: KATONA TAMÁS ; közrem.: SÁGVÁRI GYÖRGY.) Bp., STÚDIÓ-Pé, 1991. 295 p.
- Az 1849. július 15-17-i váci csata. In: *A metropolis árnyékában.* (Szerk.: GYARMATI GYÖRGY, NÉMETH PÉTER MIKOLA ; közrem.: HORVÁTH M. FERENC.) Vác, Madách-Kör, 1992. 97-103. p. Madách-Kör Tár 1.
- Széljegyzetek a váci nyilatkozathoz. In: *A metropolis árnyékában.* (Szerk. GYARMATI GYÖRGY, NÉMETH PÉTER MIKOLA ; közrem.: HORVÁTH M. FERENC.) Vác, Madách-Kör, 1992. 83-85. p. Madách-Kör Tár 1.
- Március tizenötödike a polgári Magyarország születésnapja. Beszélgetés Katona Tamás történésszel. [Riporter Szunyogh Szabolcs] Köznevelés, 49. (1993) 10. 3. p.
- Komárom, 1849. július 2-11. In: *Komárom és Klapka György 1848 – 1849-ből.* Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos tanácskozási előadásai 1992. Komárom, Komárom Város Önkormányzata, 1994. 97-101. p.
- KOSSUTH LAJOS: Írások és beszédek 1848 – 1849-ből. (Vál., sajtó alá rend., jegyz.: KATONA TAMÁS.) 2. kiadás. Bp., Európa, 1994. 651 p.
- Kossuth időszerepe. Népszabadság, 52 (1994) 61. 19. p.
- Lengyel katonatiszt, magyar honvéd tábornok. A kétszáz éve született Bem apóról. Magyar Nemzet, 57 (1994) 61. 9. p.

- Megfelelően ápoljuk-e '48-as emlékhelyeinket? Kossuth Lajos országos programjáról. *Magyar Nemzet*, 57 (1994) 66. 7. p.
- Március tizenötödike. *Heti Magyarország*, 31 (1994) 10. 3. p.
- Október. *Heti Magyarország*, 31 (1994) 43. 2. p.
- Csak a győzteseknek volt szégyellnivalójuk. A tizenhárom aradi vértanúról. *Magyar Nemzet*, 57 (1995) 235. 8. p.
- RÓNAY JÁCINT: *Napló* (Válogatás). (Szerk.: ZOMBORI ISTVÁN ; sajtó alá rendezte és az utószót írta: HÖLVÉNYI GYÖRGY ; előszó: KATONA TAMÁS.) Bp – Pannonthalma, 1996. 400 p. METEM Könyvek.
- Görgei nyári hadjárata (1849. július – augusztus). In: *Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc „utóélete” című tudományos ülészak.* Vaja, 1996. 29-47. p.
- CSERNAVÖLGYI ANTAL: Fegyvert, s vitézt éneklek : *katonanaplók a háborúból.* (Bev.: KATONA TAMÁS ; rajz: ADORJÁNI ENDRE.) Bp., LOGOD, 1997. 303 p.
- A Szapáryak szerepe a magyar történelemben a kiegyezéstől. [Kieg.] Seidl Fidél. Vasi Szemle, 51 (1997) 2. 231-239. p.
- Az árvíz szerepe Pest-Buda világvárossá fejlődésében. In: *Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról.* (Szerk.: TAKÁCS PÉTER.) Erdélytörténeti Könyvek 1. Debrecen, Erdélytörténeti Alapítvány, 1997. 121-128. p.
- Csány László erdélyi fő kormánybiztos (1849. január – május). In: *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez.* (Szerk.: TAKÁCS PÉTER.) Erdélytörténeti Könyvek 2. Debrecen, Erdélytörténeti Alapítvány, 1998. 257-290. p.
- Kossuth Lajos táborában ('48-as dalosfüzet). *Rubicon*, 8 (1998) 6. melléklet
- Az aradi vértanúk búcsúja. *Tolnai Népiújság Kalendárium 2000.* [Szekszárd, 1999.] 128-135. p.
- Klapka György. *Rubicon*, 9 (1999) 4. 20-22. p.
- A világosi fegyverletétel. Jeles napok 9.* [Budapest, 1999.]
- Katonadalok. In: *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából.* (Szerk. és az előszót írta: KRIZA ILDIKÓ.) Bp., Néprajzi Társaság, 1999. 104-108. p.
- Vitézül védték, vitézül vívták. Buda ostromával nem hibáztak a szabadságharc politikai és katonai vezetői. *Népszabadság*, 57 (1999) 112. 32. p.
- Vértanúk nyomában. Október hatodika csak egy volt a megtorlás napjai közül. *Népszabadság*, 57 (1999) 230. 22-23. p.
- Emlékezzünk: 1849. október 6. Jeles napok 10.* [Budapest, 1999.]
- Az egyháziak szerepe a forradalom és szabadságharc idején. In: *Népek, hősök emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai.* (Szerk.: HORVÁTH M. FERENC, MÁNDLI GYULA, ZOMBORKA MÁRTA.) Vác, 2000. 55-62. p. *Váci Füzetek 4.* A Váci Múzeum Egyesület kiadványai.
- Új híradás. Hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral. Itt volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenbe. 1526. Röpirat. (Ford.: KATONA TAMÁS.) Múlt-kor e-folyóirat. 1. évf. 3. sz. A törökkor fordulópontjai. 2001. szept. 15. <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=5564>
- ABŰ BAKR IBN TUFAJL: *A természetes ember.* (Ford.: KATONA TAMÁS, MOLNÁR IMRE ; utószó: KATONA TAMÁS.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2001. elektronikus dokumen-

- tum. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/!kek/tember/nter3700.htm>
- Leben und Werk. In: Die Vision von Mitteleuropa : Stephan Széchenyi (1791 – 1860) und seine Reformideen : tausend Jahre Lebensgemeinschaft in Mitteleuropa. (Red. v. Maria Jahn Brandenstein.) Wien, integratio, 2002. 19-25. p.
- Katona Tamás monoki beszéde. In: *Gyöngyös koszorú Kossuth szíve fölét*. Antológia 2002. Megjelent Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára. (Szerk.: HAJDRIK JÓZSEF.) Törökszentmiklós, Divis Lux MM. Kiadó, 2002. 91-93. p.
- Az aradi vértanúk*. (Összegejt., szöveget gond., bev. írta: KATONA TAMÁS.) 4., átdolg. kiad. Bp., Corvina, [2003] 546 p.
- Farkasrét*. (Főszerk.: FOGARASI KATALIN, szöveg: TÓTH VILMOS ; fényképek: ANTALL PÉTER és GEDAI CSABA ; az előszót írta: KATONA TAMÁS.), Bp., Nemzeti Kegyeleti Bizottság, 2003.
- A bécsi magyar palota. *História*, 26 (2004) 4. 24-25. p.
- A költő elüvöltötte versét: Mivé lettek a márciusi ifjak? *Élet és Tudomány*, 60 (2005) 10. 297-299. p.
- 1848 tavasza I. Hol voltak a katonák? *Élet és Tudomány*, 61 (2006) 10. 294-296. p.
- 1848 tavasza II. Görgey és Klapka. *Élet és tudomány*, 61 (2006) 11. 330-332. p.
- GRUIK IBOLYA: Az erőskezű miniszterelnök. = *Magyar Szó*, 2007. febr. 10-11. 4. p.
- Beszélgetés Katona Tamás történésszel.
- KATONA TAMÁS: Megvan! Hogyan lett Batthyány Lajos miniszterelnök? = *Élet és Tudomány*, 2007. 10. sz. 297-299. p.
- KATONA TAMÁS: Batthyány és a bécsi udvar. Legenda és valóság. = *Egyenlítő*, 2007. 3. sz. 2-6. p.; ill. B. 1848. májusi innsbrucki útvjáról Pálffy János emlékiratai kapcsán.
- KATONA TAMÁS: Egy hadbíró kifakadása. Batthyány Lajos végső napjai. = *Élet és Tudomány*, 2007. 6. sz. 166-168. p.
- KATONA TAMÁS: Batthyány Lajos végső napjai és végső útjai. = *Létünk*, 2007. 1. sz. 9-21. p.
- KATONA TAMÁS: Két temetés. Batthyány Lajos végső útjai. = *Élet és Tudomány*, 2007. 7. sz. 198-200. p.; ill.

X 557 93

4000,-

EGY, Kh

XB 64094

Megrendelhető:

terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Kiadta: BELVEDERE MERIDIONALE

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

belvedere@jgytf.u-szeged.hu

szerk@belvedere.meridionale.hu

www.belvedere.meridionale.hu

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

Kiadóvezető: JANCÁK CSABA

Műszaki szerkesztő: SZUPERÁK ATTILA

Nyomta: BABA NYOMDA

Felelős vezető: DR. MAJZIK ISTVÁN

Balla Tibor
Csikány Tamás
Csorba György
Dér Dezső
Erdődy Gábor
Gángó Gábor
Hajagos József
Hermann Róbert
Hernády Zsolt
Kedves Gyula
Kemény Krisztián
Kovács István
Kurucz György

Marjanucz László
Molnár András
Nagy Sándor
Pelyach István
Pete László
Pollmann Ferenc
Reznák Erzsébet
Rosonczy Ildikó
Süli Attila
Szakály Sándor
Szörényi László
Vizi László Tamás
Zakar Péter